

Toplum ve Kuram Yayınları

Toplum ve Kuram Dergisi, İstiklal Caddesi No: 116
Danışman Geçidi Han Çıkmaı Sokak No:1 Beyoğlu/İstanbul
toplumvekuram@gmail.com
www.toplumvekuram.org

Kitap Dizisi: 8

Sayı Koordinatörleri

Ayhan Işık, Bahar Şimşek

Yayın Kurulu

Adnan Çelik, Ayhan Işık, Bahar Şimşek, Güllistan Yarkın,
Harun Ercan, Mehmet Polatel, Namık K. Dinç, Onur Günay,
Ruken Alp, Serhat Arslan, Şerif Derince

Bu Sayıya Destek Verenler

Alp Kanlık, Ayşegül Yıldırım, Başak Can, Cigerxwın İnce,
Ethem Çağır, Hami Borak, Nazife Kosukoğlu, Neval Tan,
Serkan Aktaş, Tuuba Özkaya, Tahir Baykuşak, Ufuk Sarı,
Yener Koç, Zeki Gürür

Kapak Tasarımı

Volkan Ölmez

Baskı

Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.
C Blok, No: 239-216 Topkapı/İstanbul

ISBN

978-605-60675-6-3

Abonelik Koşulları

Yurtiçi Abonelik Bedeli: 2 Yıllık (4 sayı) 60 TL
Türkiye İş Bankası **TL Hesap No:** 10420713656
IBAN: TR480006400000110420713656

Yurtdışı Abonelik Bedeli: 2 Yıllık (4 sayı) 50 EUR / 75 USD

Türkiye İş Bankası **Euro Hesap No:** 10420190812
IBAN: TR970006400000210420190812
Türkiye İş Bankası **USD Hesap No:** 10420190826
IBAN: TR100006400000210420190826

Yukarıda belirtilen hesap numaralarından birine yatırılan
ücreti gösterir dekont (e-dekont da olabilir) tarafımıza
ulaştıktan sonra dergiler adresinize postalanacaktır.
e-posta: toplumvekuram@gmail.com

TOPLUM
VE
KURAM
Lêkolîn û Xebatên Kurdî

İçindekiler

Bu Sayıda: 7

Giriş: 13

Cezaevi Portreleri: 31

Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi: 93
Mustafa Eren

İmralı Cezaevi'nin Tarihi: 111
Ali Sipahi

Cezaevleri ve Anayasal Haklarla Yok Olan Direniş:
ABD'de Siyah Hareketi: 137
Güllistan Yarkın

Büşra Ersanlı ve Nesrin Uçarlar ile KCK Operasyonları,
Cezaevi Deneyimleri ve Direniş Üzerine: 163

Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde İşkence ve Türkleştirme: 183
Welat Zeydanlıoğlu

Nazan Üstündağ ile
“Diyarbakır Cezaevi Gerçeği ile Yüzleşme” Üzerine: 201

Kirli Protesto:
Kuzey İrlanda'da Etnik Şiddet Bağlamında
Sembolik Çoklu Belirlenim ve Toplumsal Cinsiyet: 219
Begoña Aretxaga

Gözetiminde Tecavüz:
Devletin Arzusu, Hazzın İktidarı ve Dilin Sınırları: 245
Hazal Halavut

Cezaevi Tanıklıkları: 265

Belge:
Hükümlü-Tutuklu ve Gözetim Talimatı: 287

Spartina ji Derve û Pêkûtiya ji Hundir:
Rewşa Keçên Kurd Perwerdehiyê de û Zimanê Dayikê: 297
Mehmet Şerif Derince

Kürdistan İşçi Partisi ve Türkiye'de Yeni Sol:
PKK'nin Haki Karer'i Anma Metniyle Türkiye'deki
Devrimci Hareketin Analizi: 321
Joost Jongerden & Ahmet Hamdi Akkaya

Muhtaç Kaynakça: 347
Gülsünay Uysal

Bu Sayıda

Devrimci hareketlerin cezaevi koşullarında direniş odağı olarak başvurdukları bir eylem biçimi olarak karşımıza çıkan açlık grevleri, “KCK Operasyonları” kapsamında tutuklu yargılanan ya da hüküm giymiş tutsakların 14 Eylül 2013 tarihinde başlattığı eylemle Türkiye siyasi tarihinde emsali az görülecek güçlü bir kırılmanın taşıyıcısı oldu. Abdullah Öcalan’ın kardeşi Mehmet Öcalan’la “özel izinle” yaptığı görüşme aracılığıyla gönderdiği mesajın açıklanmasından bir gün sonra 18 Kasım 2013 tarihinde sonlandırılan eylem, açlık grevlerini “devrimci bir eylem biçimi” olarak gündeme getirdi. Ancak bir kez daha iktidar ve direniş odağı olarak karşımıza çıkan cezaevi, tabiri caizse bu gerilimin sınırlılığına/sınırlarına mahkûm edildi. *Toplum ve Kuram*, son yıllarda artan siyasi tutuklamalar ve polis-yargı-cezalandırma sarmalında “istikrarlı” biçimde uygulanan politikalar bağlamında “cezaevi” tartışmasının önemine binaen devletlerin siyasal uygulamalarının gözlenebileceği ve devletlerin siyasal manevralarını yönlendirebilecek cezaevi rejimlerini mercek altına alıyor. Bu bağlamda “Duvarlar Çoğalırken: Cezaevi Rejimleri ve Kürtler” dosya başlıklı VIII. sayı, uluslararası örnekleri ve tartışmaları göz önünde bulundurarak cezaevlerinin iktidar direniş ikiliğinin ötesinde siyasal alandaki yerini tarihsel olarak değerlendirmeyi mümkün kılacak bir çerçeve sunmayı amaçlıyor.

Dosya kapsamının ve cezaevi meselesine yaklaşım çerçevesinin sunulduğu “Neoliberal Dönemde Cezalandırıcı Devlet, Kürt Meselesi ve Cezaevleri” başlıklı giriş yazısında son dönemlerde Türkiye özelinde devletin, muhalifleri “cezalandırırken” benimsediği yeni yönelim ele alınıyor. Bu doğrultuda neoliberal dönemde dünya çapında dönüşüm geçiren cezalandırma ve hapsedme politikalarının Türkiye bağlamında nasıl şekillendiği ve devletin [Bourdieuocu anlamda] “sağ elinin” nasıl güçlendirildiği Kürtlere yönelik

pratikler ışığında ayrıntılı bir şekilde ortaya konuyor. Devletin “sağ elinin” baskıcı politikalarının yanı sıra Kürt bölgelerinde yoğun biçimde uygulanan sosyal politikaların muhalif yapıyı soğurma aracı olarak kullanıyor oluşunun ayrıca önem kazandığı bu bağlamda vurgulanıyor.

Dosyanın ilk bölümü, belli başlı cezaevleri ve cezalandırma rejimlerinin yanı sıra direniş olanaklarının da görülebileceği bir içerikle, dergi ekibi tarafından hazırlanan “Cezaevi Portreleri”dir. Bu kapsamda, Türkiye örneğinin yanı sıra, İsrail, İrlanda (*Maze Hapishanesi*), Güney Afrika (*Roben Adası Direnişi*), Sri Lanka (*Welikada Hapishanesi*), Arjantin, Fransa (*La Sante Hapishanesi*) ve ABD’de (*Guantanamo Tutuklama Kampı* ve *Supermax Hapishaneleri*) uygulanan ve dünyanın en kötü cezaevleri olarak anılan cezaevi rejimleri kapsamlı bir şekilde analiz ediliyor. Ülkelerin siyasi tarihi göz önünde bulundurularak hazırlanan bölüm, karşılaştırmalı analizi mümkün kılmak suretiyle tekil örneklerin kolektif yansımalarını görünürlü kılıyor.

Dosyanın ilk makalesi ise, Mustafa Eren’in “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi” başlıklı makalesidir. Michel Foucault’ya ait “dispozitif” kavramını odağa yerleştiren Eren, Türkiye hapishanelerini tarihsel olarak incelemeye Osmanlı’nın kapatılma dönemlerinin ilk mekânları olan *mahbeslerden* (*zindan*) başlıyor. Osmanlı hukuk sisteminin İslam hukuku temelinde şekillenmesine bağlı olarak dönemin cezalandırma pratiklerine dair kapsayıcı bir çerçeve sunan yazar, Osmanlı’da farklı amaçlar için inşa edilmiş yapıların kapatılma mekânları olarak kullanıldığına dikkat çekiyor. Kapatılma mekânlarında XIX. yüzyıl itibarıyla yaşanan dönüşümün, çıkarılan kanunlarda ve mimari yapıda izlenebileceğine işaret eden Eren, *mahbeslerin* ardından *hapishaneler* dönemini analiz ediyor. 1838-1930 arası dönemi içeren hapishaneler dönemini günümüzü de kapsayan *cezaevleri* dönemi takip ediyor. Eren’in makalesi, Türkiye’deki cezalandırma politikalarının tarihsel arka planına dair kapsayıcı bir çerçeve sunuyor.

Türkiye siyasi tarihinde farklı dönemlerde önemli yer işgal eden İmralı Cezaevi’nin tarihini eleştirel bir perspektifle değerlendiren Ali Sipahi ise “İmralı Cezaevi’nin Tarihi” başlıklı makalesiyle cezaevleri dönemi içerisinde tekil bir örneği inceliyor. 1913 senesinde iki yüz elli hane, bir okul ve üç manastır olan Osmanlı idaresinde üç Rum köyünün barındığı İmralı Adası, geçim kaynağı tarım ve hayvancılık (balıkçılık) olan bin iki yüz kişilik nüfusuyla sıradan bir nahiye idi. 1924 Lozan Antlaşması’yla mübadele mekânlarından birisi olan İmralı Adası, inşaat ustası hükümlü Fahri Usta’nın 1935 tarihinde harabe bir kilisenin duvarlarını tamamlayarak koşullara dönüştürmesiyle Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yarı açık cezaevi olarak tarihteki yerini aldı. Sipahi, İmralı Adası’na dönük ilginin tarihsel

ve kültürel arka planını incelediği makalesinde, okuyucuya hayli çarpıcı bir resim sunuyor.

Dosyanın bir diğer yazısı ise Güllistan Yarkin'ın "Cezaevleri ve Anayasal Haklarla Yok Olan Direniş: ABD'de Siyah Hareketi" başlıklı makalesi. Makale, XX. yüzyılda ABD'li siyahların direniş tarihinden ve devletin direnişe dönük politikalarından hareketle devletlerin "sınır" halklarla ilişkisine dair eleştirel bir perspektif öneriyor. Yazıda siyah direnişinin yok edilme sürecinde anayasal haklar, cezaevleri ve polise bağlı olarak çalışan istihbarat kurumunun oynadığı önemli rollere dikkat çekiliyor. Bu bağlamda makale, okuyucuya Türk devletinin Kürtlere ve Kürt hareketine yaklaşımını kavramada ufuk açıcı bir karşılaştırma olanağı sunuyor.

Dosya dâhilinde, KCK operasyonu kapsamında tutuklanan Marmara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Büşra Ersanlı ve Ersanlı'nın dokuz aylık tutukluluk sürecine karşı yürütülen çalışmalarda ve eylemlerde yer alan Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim görevlisi Nesrin Uçarlar ile "KCK Operasyonları, Cezaevi Deneyimleri ve Direniş Üzerine" başlıklı bir röportaj yer alıyor. Tutukluluğu uluslararası arenada da yankı uyandıran Ersanlı'nın kişisel deneyiminin ve değerlendirmelerinin yanı sıra, Uçarlar'ın cezaevlerinde bir eylem biçimi olarak açlık grevlerine ilişkin görüşleri yer alıyor.

Kürt hareketi kronolojisinde ve siyasal yapılanışında önemli bir yer tutan Diyarbakır Cezaevi, Welat Zeydanlıoğlu'nun "Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde İşkence ve Türkleştirme" başlıklı makalesi ve *Diyarbakır Cezaevi Gerçeği ile Yüzleşme ve Adalet Komisyonu* üyesi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi Nazan Üstündağ ile yapılan bir söyleşi ile dosya kapsamında yer alıyor. Zeydanlıoğlu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarının çalışmalarında da göreceğimiz homojen ulus yaratma projesi olarak "modernleşme" kavrayışının işkence ile ilişkisini tarihselleştirerek günümüze taşıyor. Bu minvalde bir "Türkleştirme Kampı" olarak karşımıza çıkan Diyarbakır Cezaevi, baskıcı devlet aygıtlarının iş başında olduğu bir merkez olarak tanımlanıyor. İşkenceyi ulus devletler ve modernleşme deneyimleri ekseninde inceleyen Zeydanlıoğlu'nun makalesinde yer verdiği tanıklıklar, Üstündağ'la yapılan söyleşide de görüleceği üzere kolektif bellek ve adalet konularında başvurulabilecek yegâne kaynaklar olmaları suretiyle ayrıca dikkate değerdir.

Üstündağ'ın da içinde yer aldığı *78'liler Girişimi* tarafından kurulan *Diyarbakır Cezaevi Gerçeği ile Yüzleşme ve Adalet Komisyonu*, 1980-84 yılları arasında Diyarbakır Cezaevi'nde kalmış 500 mahkûm ve tutuklu ile görüşmeler yaptı. Üstündağ ile bu görüşmeler hakkında yapılan söyleşi, Diyarbakır Cezaevi'ni kolektif yas mekânı olarak düşünmeyi öneriyor. Üstündağ'ın

yaptığı görüşmelere dair kişisel deneyimlerini aktarmaktan sakınmayışı ve şiddet mekânı olarak Diyarbakır Cezaevi sorununa psikanalitik yaklaşımı, devletlerin (Türk devletinin) mahrem mekânı olarak cezaevleri üzerine düşünmeyi kaçınılmaz kılıyor. “Diyarbakır Gerçeği”ne dair liberal söylemin de analiz edildiği söyleşi, kolektif hafızada travma mekânı olarak yer edinen 5. No’lu Cezaevi gerçeğiyle yüzleşmenin önemine vurgu yapıyor.

Dosya başlığıyla ilişkili çeviri makale ise, çatışan milliyetçilikler, toplumsal cinsiyet ve cinsellik, politik şiddet konularının yanı sıra özellikle Bask bölgesi ve Kuzey İrlanda ile ilgili yaptığı çalışmalarla yalnızca akademik çevreleri değil, politik aktivistleri de derinden etkileyen Begoña Aretxaga’nın “Kırlı Protesto: Kuzey İrlanda’da Etnik Şiddet Bağlamında Sembolik Çoklu Belirlenim ve Toplumsal Cinsiyet” başlıklı çalışması. 1997 senesinde basılan, Kuzey İrlanda’daki IRA hareketi içinde mücadele eden kadınların deneyimlerinden yola çıkarak hazırladığı *Yıkıcı Sessizlik: Kuzey İrlanda’da Kadınlar, Milliyetçilik ve Politik Öznellik* (*Shattering Silence: Women, Nationalism and Political Subjectivity in Northern Ireland*) kitabıyla çatışan milliyetçiliklerin egemen olduğu toplumlarda toplumsal cinsiyet ilişkilerini antropolojik olarak yeniden düşünmeyi öneren Aretxaga, bu makalesinde Maze Hapishanesi’nde erkek tutukluların başlattığı ve beş yıl süren *Kırlı Protesto* eylemi süresince Armagh Kadın Hapishanesi’ndeki kadın tutsakların destek eylemlerini feminist bakış açısıyla değerlendiriyor. Öznelğin inşasını aşagılama ve şiddet temelinde irdeleyen yazar, uygarlığı dışkı ile sınıyan direnişin yapısal analizi aracılığıyla kadın bedeni ve erkek bedeninin edimsel (*performative*) farklılıkları ekseninde yaratıcı önerilerde bulunmaktadır.

Yazar Hazal Halavut da aynı doğrultuda, Türkiye örneğinde cezaevi rejimleri, iktidar, direniş ve kadın bedeni üzerine “Gözaltında Tecavüz: Devletin Arzusu, Hazzın İktidarı ve Dilin Sınırları” başlıklı makalesiyle kapsamlı bir analiz sunuyor. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde hazırladığı yüksek lisans tezi kapsamında yaptığı görüşmelerden faydalanan Halavut, devlet kaynaklı cinsel şiddet ve devlet tecavüzünün dile dökülemezliğini Aretxaga’nın sesine benzer bir tonda okuyucuya sunuyor.

Dosya başlığıyla ilgili son alt başlıkta ise, dosya konusu kapsamında eleştirel analizler boyunca tanıklıkların ve deneyimlerin öneminin altını çizen çalışmalara referansla yakın dönem Türkiye tarihinde cezaevi deneyimler aktarılıyor. Bu bölüm, İrfan Babaoğlu (*Eskişehir-Aydın Sürgünü* [Ağustos 1989]), Cahit Aydın (*Erzurum-1994*), Murat Özçelik (*Ulucanlar*), Veli Saçılık (*Burdur Cezaevi Olayı*), Nihat Göktaş (*19 Aralık-Bursa*) ve Ruhi Uzunhasanoğlu’nun (*Muhabbet Mahkûmları*) anlatımlarından oluşuyor. Dosya konusuyla ilgili belge ise Mamak Askeri Cezaevi’nin 1971-1980 yılları arası işleyişini gözler önüne seren “Hükümlü-Tutuklu ve Gözaltı Talimatı”.

Dosya dışı iki yazıdan birisi Mehmet Şerif Derince'ye ait. Derince, “Spartina ji Derve û Pêkûtiya ji Hundir: Rewşa Keçên Kurd Perwerdehiyê de û Zimanê Dayikê” başlıklı makalesinde, Kürt çocuklarının eğitim hayatlarında maruz kaldıkları eşitsizlikleri, anadili sorunu ve resmi dil politikaları ile birlikte değerlendiriyor. Bu doğrultuda öncelikle toplumsal cinsiyetin eğitim ve anadili ile ilişkisini ulus-devlet politikalarıyla birlikte ele alan yazar, kamuoyunda geniş yankı uyandıran *Haydi Kızlar Okula Kampanyası*'na eleştirel bir yaklaşım geliştiriyor. Derince, tam anlamıyla kapsayıcı bir eğitim politikasının anahtarının toplumsal cinsiyet farkındalığı taşıyan anadil temelli, çokdilli bir eğitim anlayışının uygulanmasıyla doğrudan ilişkili olduğunu belirtiyor.

Dosya dışı ikinci makale ise Joost Jongerden ve Ahmet Hamdi Akkaya'nın ortak kaleme aldıkları “Kürdistan İşçi Partisi ve Türkiye’de Yeni Sol: PKK’nin Haki Karer’i Anma Metniyle Türkiye’deki Devrimci Hareketin Analizi” başlıklı makalelerinin çevirisidir. Jongerden ve Akkaya, PKK ile Türk solu arasındaki çatışmalı ilişkiyi ve PKK’nin Türk soluna getirdiği eleştirileri, PKK’nin Haki Karer’in anısına yayımladığı metin üzerinden tartışıyor. Bu amaçla PKK’nin kuruluş sürecinde Türk solu ile ilişkisini söz konusu tarihsel dönemde PKK’nin Türkiye’deki devrimci politikaya yönelttiği eleştirilere odaklanarak analiz eden yazarlar, güncelliğini koruyan bir gerilimin tarihsel arka planına dair bir analiz sunuyorlar.

Bu sayının “Muhtaç Kaynakça”sını ise Gülsünay Uysal hazırladı. Kaynakçada cezaevleri ve cezaevi rejimleriyle ilgili belli başlı metinler ile cezaevi tanıklıklarıyla ilgili kaynakların içerikleri hakkında kısa açıklamalar yer almaktadır.

Neoliberal Dönemde Cezalandırıcı Devlet, Kürt Meselesi ve Cezaevleri

Giriş

Kürt sorunun çözümünün belki de hiç olmadığı kadar gür bir sesle tartışıldığı bugünlerde, bölge cezaevi niteliğindeki, yaklaşık 5000 kişilik kapasiteye sahip yeni Diyarbakır Yüksek Güvenlikli Cezaevi'nin inşaatı sürmekte. Hâlihazırda var olan ve ağırlıklı olarak siyasi mahkûmların kaldığı Diyarbakır D-Tipi Cezaevi civarına adli, kadın ve çocuk mahkûmların da hapsedileceği devasa bir cezaevi kompleksi inşa ediliyor. En fazla üç kişilik odaların bulunduğu, mahkûmların gardiyanlarla etkileşimini en düşük düzeyde tutmayı amaçlayan ve diğer mahkûmlarla sosyalleşmenin günde bir saate indirildiği, dışı duvarlarla içi de sayısız turnikeyle örülü ve hemen her yeri kameralarla donatılmış bir cezalandırma veya sosyal ölüm merkezi düşünelim. Önümüzdeki yıldan itibaren, Türkiye'de ve Kürt bölgesinde devletin sessizce ördüğü bu kalelerin içine binlerce insan doldurulmaya başlanacak. Bu politikalar ve yeni cezaevleri, elbette Diyarbakır ile sınırlı değil. Kürt bölgesinde, birçoğu ihale aşamasında olan ya da yapımına başlanmış bir dizi yeni cezaevi olduğu artık malumuz (bkz. Tablo I).

Kürt Bölgesinde İnşası Planlanan Cezaevi	Güncel Durum
<i>Diyarbakır Ceza İnfaz Kampüsü</i>	İnşaat Aşamasında (5000 kişi kapasiteli)
<i>Siverek Cezaevi</i>	İnşaat Aşamasında (2000 kişi kapasiteli)
<i>Erzurum Çok Kapsamlı Ceza İnfaz Kurumu</i>	İhalesi Henüz Yapıldı
<i>Tatvan Açık Cezaevi</i>	İhalesi 2013 yılı içinde yapılacak
<i>Van Ceza İnfaz Kampüsü</i>	İhalesi Temmuz 2012'de yapıldı
<i>Şırnak Ceza İnfaz Kurumu</i>	İnşaat Aşamasında, 2013'te tamamlanacak
<i>Şanlıurfa Cezaevi</i>	İhalesi Yapıldı (2000 kapasiteli)
<i>Ardahan Ceza İnfaz Kurumu</i>	İhalesi Temmuz 2012'de yapıldı
<i>Elazığ Ceza İnfaz Kurumu</i>	İhalesi Mart 2013'te yapıldı
<i>Midyat Cezaevi</i>	İhalesi Aralık 2012'de yapıldı
<i>Doğubeyazıt Cezaevi ve eklentileri</i>	İhalesi Aralık 2011'de yapıldı
<i>Van Akçakale Cezaevi</i>	İnşaat aşamasında

Tablo 1: Kürt Bölgesinde İnşası Planlanan Cezaevleri ile İlgili Güncel Durum¹

Türkiye’de cezalandırma meselesini yeni cezaevlerinin “ilanıyla” açmamızın iki temel nedeni var. Bunlardan ilki, cezaevi meselesini hakkaniyetli bir şekilde tartışabilmeyi mümkün kılacak bir hakikatin altını çizerek hatırlatma gerekliliği ile ilgili. Diğeri ise Türk devletinin “Ne yaptığımızı ve neden yaptığımızı çok iyi biliyoruz, hep de bildik” diyen kadim iç sesine ilişkindir. İlk gereklilikten başlayacak olursak: Cezaevi veya cezalandırma meselesi bireylerin kendi iradeleriyle yaptıkları seçimlere indirgenemeyecek, devlete ve kapitalist sisteme dair *yapısal* bir meseledir. Cezaevlerinde bulunan insan sayısı ve bu insanlar üzerinde uygulanan cezalandırma pratikleri, mevcut iktidar ilişkileriyle alakalıdır; devlet, sermaye ve toplum arasındaki siyasi güç dağılımı veya iktidar mücadelesi ile belirlenir, mahkûm sayısı bu dinamiklere göre yükselir veya düşer. Bu denklemde, bireylerin hırsızlık yapması veya yasadışı örgüte katılma kararı alması cezaevinde mahkûm edilmeye yol açan *nedenler* değil; toplumsal eşitsizliğin, yoksulluğun ve siyasi tahakküm ilişkilerinin *sonuçlarıdır*.

Söze yapılması planlanan cezaevleriyle başlamamızın ikinci nedeni ise devletlerin cezaevi politikalarını en ince ayrıntısına kadar hesaplayarak plan-

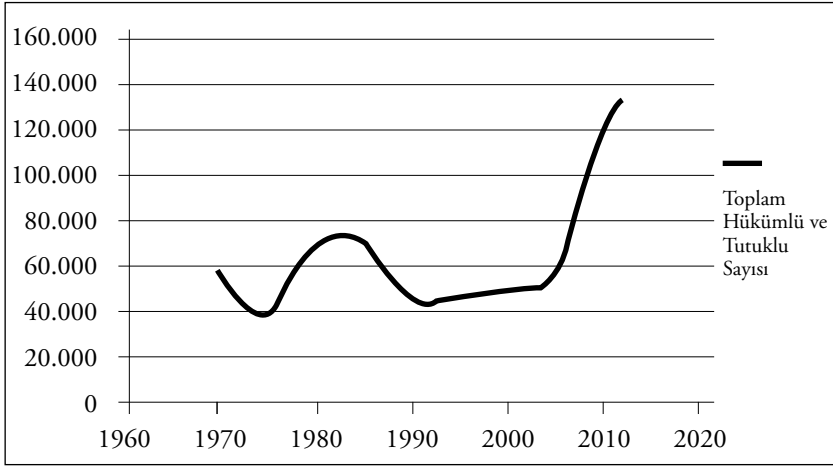
1- Bu listenin hazırlanmasında çeşitli gazete haberlerinden, ticari amaçlı internet sitelerinden ve yerel kaynaklardan faydalanılmıştır. T. C. Adalet Bakanlığı Teknik İşler Daire Başkanlığı’nın resmi internet sitesinde Türkiye’de inşası planlanan cezaevlerinin listesine erişim seçeneği teorik olarak mümkün görünse de, pratik olarak mümkün değildir. Bu durum sonucunda başvuru ek kaynakların birtakım eksiklikler içerebileceğini not etmekte fayda var.

ladıkları gerçeğiyle ilgili. Devlet, hangi suç türünden kaç kişinin cezaevine gireceğinin matematiğine oldukça hâkim. Mevzubahis Türk devleti olunca, çıtayı daha da yükseltmekte pek bir sakınca görmüyoruz. Nitekim zulüm ve işkence ölçeğinde dünyanın gelmiş geçmiş en kötü cezaevleri arasında yerini almış 5. No'lu *Diyarbakır Askeri Cezaevi* inşaatının Temmuz 1980'de, yani 12 Eylül Darbesi'nden önce tamamlandığını biliyoruz. Kötülüğün, devletin tuttuğu tarihlerle bu kadar iç içe girdiği bir coğrafyada, atılan yeni adımları bu tarihlerden bağımsız irdelemek hatalı olurdu. Yeni, daha büyük ve daha katı kurallarla yönetilen cezaevleri inşa etmek, en yalın haliyle devletin ve sistemin tutunduğu duvarları sağlamlaştırma-ları anlamına gelir. Bu durumun sayılara tahvil edilişi oldukça berrak bir resim sunmaktadır. Adalet Bakanı Sadullah Ergin'in Türkiye genelinde sürmekte olan yeni cezaevleri inşa süreci hakkında TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda yaptığı açıklama oldukça açık:

2002 yılından itibaren 14.509 kapasiteye sahip 68 yeni ceza infaz kurumunun açılışı yapılmıştır. 2012 yılı içerisinde ise toplam 13 yeni ceza infaz kurumu açılmış, 7 ek bina yapımı tamamlanmıştır. Halen 3 ceza infaz kurumunun inşaatı ihale aşamasındadır. 2013 yılında 36 ceza infaz kurumu inşaatının, 2014 yılında 71, 2015 yılında ise 33 ceza infaz kurumunun inşaatının tamamlanarak hizmete açılması hedeflenmektedir (2012: 27).

Durmaksızın yeni cezaevleri inşa etmenin devlet aklındaki karşılığı şudur: AKP iktidarı sürecinde başlayan *yeni* cezalandırma yönelimleri ivedilikle yol alıyor ve bu durumun ivme kaybetmeden sürmesi oldukça muhtemel. Nitekim *Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü* tarafından verilen sayılara göre, cezaevlerinde bulunan toplam kişi sayısı 2005 yılı sonunda 55.870 iken bu sayı 2012 yılı itibarıyla 132.020 oldu. Diğer bir deyişle, son yedi yıl içerisinde cezaevinde bulunan insan sayısı -kısa dönemli giriş çıkışları elememiz durumda bile- iki katına çıkmış durumda (bkz. *Şekil 1*). 1990'ların başından itibaren cezaevinde bulunan kişi sayısının neden arttığını, nüfus artış hızıyla ya da sürekli artan siyasi mahkûm sayısıyla açıklamak mümkün değil. AKP döneminin başlangıçtaki adımları ile geline nokta karşılaştırıldığında, toplamda yaklaşık iki buçuk katına çıkan mahkûm sayısını %1 civarında seyreden yıllık yetişkin nüfus artış oranı açıklamıyor. Keza, "terör" suçundan ötürü cezaevlerinden bulunan tutuklu veya hükümlü sayısı 2011 sonunda on iki bin civarında olduğu için, siyasi davalar da bu yönelimi açıklayamıyor.²

2- Devletin, cezaevlerinde bulunan kişi sayısını azaltmak amacıyla sürekli olarak yeni kanuni düzenlemelere başvurduğunu da belirtmek gerekiyor. Örneğin, karşılıksız çek nedeniyle cezaevlerinde bulunan yaklaşık on bin kişi, Ocak 2012'de çıkarılan "6273 Sayılı Çek Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" yasalaştıktan sonra serbest kaldı.

Şekil 1.1. Türkiye Cezaevlerinde Bulunan Kişi Sayısı Değişimi

Bu yeni cezalandırma yönelimi hakkında temel iddiamız şu: Cezalandırıcı devlet, Türkiye’de neoliberal yeniden yapılandırma ve etnik-ulusal hiyerarşi süreçleri devam ederken, toplumun siyaseten örgütlü kesimlerini ve örgütsüz olan yoksulları ya da alt sınıfları suçlulaştırma mekanizmaları aracılığıyla *yeni* bir cezalandırma politikasına tâbi tutmaktadır. Cezaevleri meselesini anlama çabası, kapitalist sistemin ve devletin kurtulmak istediği veya “bünyesine” zarar vermesini istemediği toplumsal kesimlerle başa çıkma gayretlerini yerli yerine oturtmayı amaçlıyor. Bu yazı, Türkiye için yeni sayılabilecek iktidar tekniklerinin nasıl ortaya çıktığını ve nasıl işle(n)diğini ele alırken, Kürt meselesini bu büyük resim içinden okumaya çalışacak. Bu minvalde, toplumun örgütlü kesimlerini hedef alan cezalandırma rejiminin dönüşümünden başlayarak büyük resmin en bilindik parçasına odaklanmak en doğrusu.

Türkiye’de Örgütlü Muhalefeti Cezalandırma Rejiminin Dönüşümü

Türkiye’de cezaevleri meselesi üzerine kayda değer bir akademik literatür oluştuğunu söylemek zor. Diğer yandan, bu alana dair entelektüel ve siyasi bir ilginin hemen her dönem var olageldiğini ve bu alanın -biri tarihsel diğeri konjonktürel olmak üzere- genellikle iki kanaldan beslendiği söylenebilir. Birinci *tarihsel* veçhe, ulus-devletin kuruluşundan -devrimci hareketlerin neredeyse tamamen marjinalleştirildiği- 2000’li yılların başına kadar geçen sürede, devletin siyasi hareketleri bastırma ve tasfiye etme amacıyla cezaevlerini araç olarak kullanmasıyla ilişkili. Türkiye’de cezaevleri, hiçbir zaman siyasi mahkûmların sadece toplumdan izole edildikleri bir yer olmadı; aksine cezaevleri sistematik işkence, kötü muamele ve hak ihlalleriyle -modern cezalandırma sisteminin amaçladığı gibi- bir *sindirme* ve *dönüştürme* makinası gibi çalıştı. Bu mekanizmanın kullandığı en temel

araç, sorguda işkenceydi. Delil bu süreçte yaratılır, kişiyi sindirme bu süreçte mümkün olurdu. Hâliyle, cezaevlerine dair siyasi ve entelektüel alaka, devletin koordineli şekilde işletmeye çalıştığı sorgu-mahkeme-cezaevi çarkında *tüketilmeye* karşı direnme ve hak ihlallerini engelleme temelinde şekil aldı.

	1990'lar	AKP Dönemi
<i>Yasal Sorgulama Süresi</i>	7-9 gün/ <i>de facto</i> uzatma	3-4 gün
<i>Sorgulama Sürecinde Hak İhlalleri</i>	Yoğun/sistematiik işkence ve psikolojik şiddet	Sistematiik işkence* ve psikolojik şiddet yok
<i>Suç İsnadı İçin Delil Üretme Biçimi</i>	İşkence yöntemiyle kişiden delile ulaşma	Teknik takiple/gözetlemeyle /aramalarla elde edilen bulguların manipüle edilmesiyle/ Gizli tanıklıklarla
<i>Hâkim Kararında Görece Etki Eden İktidar Kurumları</i>	Güvenlik Birimleri: Asker ve/veya Polis	Siyasi Aktörler (Yargı içinde kadrolaşma ve medyatik yönlendirme aracılığıyla)
<i>Yasal Çerçevenin Hukuki Uygulaması /İçtihat</i>	Kendi içinde tutarlı	Esnek
<i>Yargılama Sürecinin Başlangıç Hızı /Tutukluluk Politikası</i>	Genellikle tutuklamadan 3 ay sonra ilk duruşma	Minimum 1-2 yıl, maksimum 5 yıl/ Tutukluluk hâlinin cezalandırma aracı olarak kullanılması
<i>Cezalandırma Sürecinin Temel Motivasyonu</i>	Bireyleri siyaseten bitirme ve örgütlü siyasi yapıları tasfiye etme	Örgütlü siyasi yapıları pasifize etme, işlevsizleştirme /Yasal örgütlülüğü suçlaştırma
<i>İktidarın Ana Akım Medyayı Araçsallaştırma Biçimi</i>	Zanlıyı afişe etme	“Terörizm” söylemiyle zanlıyı itibarsızlaştırma

Tablo II. Siyasi Davalarda Cezalandırma Rejiminin Dönüşümü

İkinci, yani *konjonktürel* veçhede, AKP döneminde biyo-iktidar yöntemlerinin dönüşümüne ve F-Tipi cezaevlerine geçiş sürecinin tamamlanma-

* Sistematiik işkencenin yokluğuna dair tespitte bulunmanın “cezaevlerinde işkence yok” anlamına gelmediğinin altını çizmek gerekiyor. Ayrıca, medya taramaları sonucunda, toplumdaki ve merkezi alanlardan yalıtılmış cezaevlerinde işkencenin hâlâ ve sık sık kullanıldığı bilgisine ulaşmak mümkün. Özellikle, 90'lı yıllardan itibaren kendi cezai geleneklerini devam ettiren Erzurum, Tekirdağ ve Karadeniz bölgesindeki bazı cezaevlerinde kaba işkence vakalarının rapor edildiği söylenebilir.

sına paralel, yeni bir cezalandırma rejimin doğduğunu söylemek mümkün (bkz. Tablo II). Hatta toplumun örgütlü siyaset yürüten kesimleri için Türkiye cezaevlerinin yakın tarihini F-Tipi cezaevlerinden önce ve sonra biçiminde ikiye ayırmak bile mümkün. Eskisi gibi bilgi toplama ve delil üretme adına sistematik işkenceyi merkezine almayan, teknolojik yeniden yapılanma sayesinde yaygın gözetleme ve bireylerin kullandığı iletişim araçlarının (telefon, bilgisayar vs.) izlenmesi yoluyla hazırlanan ve devletin sorgu-mahkeme-cezaevi çemberinde ibreyi doğrudan cezavine kıran yeni bir cezalandırma rejimi söz konusu. Bu yeni dönemin başlarında, terör suçlarına ilişkin kanuni çerçevenin değiştirilmesiyle, yasanın hukuki uygulama alanının kasten geniş tutulduğunu ve örgüt üyeliği tanımının neredeyse hemen herkese uygulanabilecek kıvama getirildiğini belirtmek gerekiyor.³ Bu yeni cezalandırma rejiminde *yeni* olan bir başka dinamik ise, medya aygıtlarına merkezi bir rol biçilmesidir. AKP'nin orta/uzun vadeli siyasi amaçlarına uygun biçimde kurulmuş bir saat gibi işleyen bürokrasi-medya makinası herkesin gözü önünde icat edildi. AKP öncesinde kullanılan kaba medyatik manipülasyon yöntemleri, hakikatin muğlaklaştırılarak kamusal alandan tasfiyesini hedefleyen, ince ince işlenmiş bir dönüşüm geçirdi. KCK, Devrimci Karargâh, DHKP-C, Ergenekon ve Balyoz gibi siyasi davalarla, tutuklamaların cezaya dönüştürülmesi ve medya aracılığıyla yürütülen itibarsızlaştırma/suçlulaştırma kampanyalarıyla açık bir *hukuki şiddet* rejimi baş gösterdi. Bu bağlamda iktidar, zanlıların bedensel olarak yıpratılmasını, zihinsel olarak sindirilmesini ve içinde bulundukları siyasi yapıların/eğilimlerin işlevsiz hale getirilmesini amaçladığından, yeni cezalandırma rejiminin çekirdeğine (sorgu-mahkeme-cezaevi çemberinde) cezaevleri oturdu. Devlet aklı, artık sistematik işkence gibi yöntemler kullan(a)madığından, muhalif eğilimleri sindirebilmenin, korkutmanın ve siyasetten uzak tutmanın yolu olarak cezaevlerini görmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de cezaevleri meselesine dair alaka, siyaseten daha parçalı olarak kasti biçimde yaratılan bu muğlaklık içine hapsedildi.

Bugüne kadar, ağırlıklı olarak siyasi tutuklukları merkeze alan siyasi-entelektüel alaka biçimleri, adli nedenlerle cezaevinde bulunma halini, siyasi ve ekonomik güç ilişkilerinden bağımsız ya da siyasi davalarla karşılaştırıldığında görmezden gelinebilir addetmiştir. Diğer bir deyişle, bu alanın bağrına siyasi olan ve siyasi olmayan (adli) mahkûm ayrımı (bir anlamda siyasi ve adli mahkûm arasına suni bir hiyerarşi) yerleştirilerek, adli suçların ya bireylerin tercihleri doğrultusunda ortaya çıktığı ya da kabaca salt yoksullukla alakalı olduğu düşünülmüştür. Bu perspektifle, Türkiye'de cezalandırma sisteminin vardığı son durağı anlamak nere-

3- 2005 yılında TCK'da yapılan değişikliğin bir milat teşkil ettiği söylenebilir.

deyse imkânsız. Dolayısıyla şu soruların altını çizmek gerekmekte: Adli suçların siyasi güç ilişkilerinden azade düşünülmesi ya da adli suç oranlarının sadece ekonomik gelişmelerle açıklanması mümkün müdür? Bu iki sorunun tek bir cevabı var: Siyaset ve ekonomi kavramsal ve ampirik olarak hangi ölçüde ayrıştırılabiliriyorsa, siyasi-adli ayrımıyla cezalandırma rejimlerini anlamak o derece mümkündür. Diğer bir deyişle, kayda değer bir oranda artmakta olan ve daha da artacağı devlet tarafından hâlihazırda öngörülen cezaevi nüfusuna sadece siyasi mahkûmlar bağlamında değil, adli mahkûmları da dâhil edecek bir cevap aramak gerekiyor.

Neoliberalizm, Cezalandırıcı Devletin Yükselişi ya da “Devletin Sağ Eli”

Pierre Bourdieu, refah devleti politikalarından neoliberal düzene geçiş döneminde devletin rolünü tarif ederken *devletin sağ eli* ve *devletin sol eli* metaforlarını kullanır. Devletin sol eli, ekonomik ve kültürel sermayeden yoksun olan toplumsal kesimler için eğitim, sağlık, barınma, refah ve iş hukuku gibi alanlardan sorumlu bakanlıklarda vücuda gelirken; devletin sağ eli, bütçe kesintileri, mali teşvikler ve ekonomik alanın piyasa güçlerine devredilmesi gibi süreçleri yürütmekle sorumludur. Neoliberalizmin kısa tarihi, devletin sol elinin zayıflamasına paralel, devletin sağ elinin devasa boyutlara ulaşmasının tarihidir. Türkiye’de gerçekleşen neo-liberal karşıdevrimin temel çelişkisi, diğer birçok ülkede olduğu gibi, hem sağ eli hem de sol eli işlevsel olan devletin sol elini keserken karşılaşıacağı meşruiyet krizleriydi. Devlet, sol elini aşama aşama tasfiye ederken yüz yüze kalacağı meşruiyet açığını birbirinden bağımsız olmayan iki kanaldan ikame etmeye çalıştı. *Birinci* hat, toplum(lar) nezdinde hâlihazırda karşılığı olan ve yıllardır bastırılan dini-kültürel değerlerin siyaseten yardıma çağırılması yoluyla gerçekleşti. Bu kanal, son on yılda büyüyüp gelişmesine hemen herkesin açıkça şahitlik ettiği din/muhafazakârlık hattı ya da AKP hegemonyasının ideolojik ayağı olarak adlandırılabilir. *İkinci* hat, devlet-toplum ilişkilerine bakıldığında açıkça görülemeyen -ve cezaevlerinde durmadan artan insan sayısının da sorumlusu olan- devletin güvenlik politikalarının ve toplumdaki sınıfsal tahakkümün yeniden kurulmasına yaslanan hat olarak görülebilir.

2009 yılında yayınlanan *Yoksulu Cezalandırmak (Punishing the Poor)* isimli kitabıyla Loic Wacquant, Bourdieu’nun devletin sağ eline dair metaforuna önemli bir katkı yaptı. Bu katkı, cezalandırıcı devlet (*penal state*) kavramı üzerinden devletin sağ elinin eksiksiz bir şekilde tanımlanmasıydı: Devletin sağ eli sadece ekonomik-sosyal alanı sermayenin çıkarları doğrultusunda idare eden kravatlı yöneticilere bakılarak değil, emniyet güçleri, mahkemeler ve cezaevleri gibi neoliberal düzenin cezalandırıcı devlet aygıtlarını da analiz çerçevesinin merkezine alarak anlaşılabilir. Wacquant’ın bu çalış-

Polis Sayısı Değişimi	2002'de yaklaşık 122 bin, 2012 sonunda 242 bin 365 (Yaklaşık %99 artış)
Ceza İnfaz Kurumu Bütçesi Artışı	2002'de 293 Milyon TL, 2012'de 1879 Milyon TL (Yaklaşık % 540 artış)
Cezaevindeki Toplam Tutuklu/Hükümlü Sayısı Değişimi	2002'de 55.609 kişiye 2012 sonunda 136.020 kişi (Yaklaşık % 145 artış)
Ceza İnfaz Kurumları Personel Artışı	2002'de 24.725, 2012 sonunda 40.886 (Yaklaşık % 65 artış)

Tablo IV. AKP Döneminde Devletin Sağ Eli

masındaki temel argümanı, refah devleti politikalarının geri çekilmesi ve toplumsal güven ağlarının çöküşüyle birlikte yükselen neoliberal yeniden yapılanma sürecinde artan işsizlik ve yoksulluğun nasıl idare edildiğini anlamak adına cezalandırıcı devlet politikalarına bakmanın kaçınılmaz bir hal aldığı şeklinde okunabilir (Wacquant, 2010).

Peki, cezalandırıcı devletin ortaya çıkmasının nedenleri nasıl okunmalı? Wacquant'a göre, iki temel etkenden bahsedilebilir. *Birinci* neden, burjuvazinin çıkarları doğrultusunda devletin emek piyasasından elini eteğini çektiği ve sosyal güvenlik ağlarının çöktüğü bir dönemde devleti yönetenler, cezalandırıcı devleti büyütür ve geliştirerek toplumun en fazla ezilen ve sömürülen kesimlerinin sebep olabileceği siyasi istikrarsızlıkları önlemekte ve yoksulluğu "idare" etmektedir. Diğer bir deyişle, suçlulaştırma politikalarına maruz kalmamaları durumunda örgütlenebilecek ve hâliyle politikleşebilecek olan işçi sınıfına bu imkânı en başından kaybettirmektedir (Wacquant, 2008: 57). Bu çerçevede, Türkiye'de yapılan cezalandırıcı devlet uygulamalarının ereksel olarak farklılık göstermediğini söyleyebiliriz. 1990'ların ikinci yarısından itibaren neoliberal reformların ilerleyişini durdurabilecek veya aksatabilecek görece güçlü bir emek hareketi Türkiye'de de yok. AKP döneminde kitleselleşebilen neoliberalizm karşıtı emek eksenli eylemlerin, dönüşüm sürecine etki edebildiğini söylemek de yanlış olur. Dahası, işçi sınıfının örgütsüz kılınması adına suçlulaştırma söylemlerinin şimdiye kadar "başarılı" şekilde uygulandığı söylenebilir. Bu noktada, İstanbul'un siyasi kimliğe sahip ve yoksulların yoğun olarak barındığı kimi proleter mahallelerinin (Tarlabaşı gibi) kentsel dönüşüm projeleri çerçevesinde tasfiye edilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını, ancak ciddi bir muhalefet oluşturulmadığını hatırlamakta fayda var. Bir yandan yaşanan dönüşüme dair etkili bir muhalefet yürütülemezken, diğer yandan artık sadece yoksulların ve/veya Kürtlerin cezaevine girdiğinin altını çizelim. Yoksulların ve/veya Kürtlerin önündeki seçenekler belli: İçinde bulundukları yaşam koşullarına, yoğun emek sömürüsüne ve maruz kaldıkları ayrımcı pratiklere karşı seslerini yükseltmemek ya da örgütlü veya örgütsüz olmalarından bağımsız bir şekilde "suçlulaştırılmak".

AKP dönemine bakıldığında Türkiye’de “ezilenlerin idaresi” iki farklı süreçle işliyor. *Neo-popülizm* olarak adlandırılan *birinci* süreçte, devletin, eğitim ve sağlık alanlarından “yumuşak” bir geçişle çekilişinin ustalıkla yürütülmesi söz konusu. Bir yandan rıza devşirme potansiyeli yüksek ama pahalı sosyal politikaların kısa dönem sürdürülüp orta vadede aşama aşama sona erdirilmesi (sağlık hizmetleri), diğer yandan sembolik değeri yüksek ama ucuz sosyal politikaların servis edilişi (okullarda öğrencilere ücretsiz kitap dağıtılması, üniversite harçlarının kaldırılması). Sosyal politikaların merkezinde, patronaj ilişkilerine bağlı yeni bir hayırseverlik rejiminin -çoğu zaman dönemsel olarak- başarıyla yürütülmesi de yer almakta. Ezilenlerin idaresine dair *ikinci* önemli süreç, yoksulların ve Kürtlerin suçlaştırılması ve “şeytanlaştırılması” üzerinden yürütülüyor. Yeni güvenlikçi politikalar nedeniyle devletin sağ elinin darbelerinden en fazla bu kesimler etkileniyor. Sistem içinde geçinemeyen, yaşamını idame ettiremeyen, yoksulluğa ve ezilmeye itirazını siyasal veya “illegal” kanallarla ortaya koyanlara *karşı* devletin emniyet-yargı-cezaevi kurumları nefes almaksızın büyütülüyor. Devlet, yoksulluğa dair sosyal politikalar ortaya koymaktansa derinleşen sınıfsal uçurumdan kaynaklanan meşruiyet krizini ezilenleri suçlaştırarak idare etmeye çalışıyor. Bu bağlamda devletin toplum nezdindeki meşruiyeti sadece siyasi ideolojilerin yardımı çağrılmasıyla değil, ezilenlerin suçlaştırılması ve orta sınıf ahlâkının tesis edilmesi aracılığıyla yürütülebiliyor.

Wacquant’ın neoliberal cezalandırıcı devletin yükselişine dair ortaya koyduğu etmenlerden *ikincisi*, seçilmişlerin, vatandaşlara iletebildikleri somut sosyal ve ekonomik kaynakların yokluğundan doğan meşruiyet açığını kapatmak adına, devlet otoritesini güvenlik politikaları ve suçlaştırma pratikleriyle ikame etme gayretleridir (2008: 57). Öncelikle, Türkiye’de devletin sağ elinin tarihçesini ve güvenlik politikalarıyla devlet iktidarının meşruiyet kazanması olgusunu AKP dönemiyle sınırlamanın doğru olmadığını belirtmekte fayda var. 1980’lerin ikinci yarısından bu yana Türkiye’de devletin sağ eli bu minval üzere varlığını meşrulaştırmaktadır. Kürt meselesinin bağrında, iç savaş üzerinden banal milliyetçilik söylemleriyle, şişirilen “hayali” tehdit öğeleriyle ve Kürt siyaseti dolayısıyla ortaya çıkan histerilerle devletin asıl krizleri geçiştirilmiştir. Sadece “terörle mücadele” söylemi adı altında güvenlik aygıtlarına kesintisiz bir şekilde yatırım yaparak askeri kapasitesini değil, aynı zamanda Kürt hareketiyle arasındaki çatışma zemini üzerinden polis, hukuk, örgütlenme ve idari kapasitesini de baştan aşağıya yeniden kuran bir devletten bahsediyoruz.

Söz konusu meşruiyet zemininde bir açıklık olduğunda, orta sınıflar ile yoksullar arasındaki ilişkide nasıl bir dönüşüm yaşandığı sorunu öncelik kazanmaktadır. Neoliberal dönüşüm geçiren ülkelerin çoğunda var olan *sınıfsal/mekânsal ayrışma* Türkiye’de de olanca çıplaklığıyla yaşanıyor. Neoliberalizm, hem büyük şehirlerde hem de taşrada, adeta ulus-devlet sınırları çizince-

sine, farklı(laşan) toplumsal sınıflar arasında mekânsal uçurumlar yaratıyor.⁴ Bir yandan sınırlar çizilirken beri yandan da kentsel dönüşüm adı altında yoksulların şehirlerin merkezi alanlarından dışlanması, hatta suçlaştırılmış yoksulların ve (yoksul) Kürtlerin yaşadığı çeperlerde yer alan “mimlenmiş” yaşam alanlarının yok edilmesi söz konusu.

Yaşamın her alanını tahakküm altında tutan rekabetçi neoliberal düzenin, orta sınıflara veya sisteme tutunma ümidi olan alt-orta sınıflara devletin sol eliyle verebileceği bir şey yok. Bu yüzden, kapitalist sistemin normatif meşruiyetinin belkemiği olan orta sınıflara devlet ancak sağ eliyle uzanabiliyor. Bir ideoloji olarak neoliberalizm, devlet ve medya aracılığıyla *sınıfsal/mekânsal ayrışmanın* meşrulaştırılması ve yoksulların suçlaştırılması adına beyinleri ilmek ilmek işliyor. Bu arada, devletin uzattığı sağ elin havada kalmadığını, söz konusu sürecin orta sınıflar ile işbirliği çerçevesinde yürütüldüğünü unutmamak gerekiyor. Emniyet teşkilatından doğrudan servis edilen gazete ve televizyon haberleriyle, orta sınıfın okuduğu köşe yazarlarıyla, popüler kültür alanında hemen her sezon gösterilen polise dizilerle, kapı-alarm şirketleri reklamlarıyla bir makina gibi durmadan çalışan “medyatik suç histerisi” yaratılıyor (bkz. Kosukoğlu, 2011). Bu histerinin diri tutulma biçimlerini tek merkezden yürütülen süreklileşmiş bir kampanya olarak düşünmek hatalı olur. Devletin “saygıdeğer” vatandaşlarının yaşamalarının hemen her alanında ve yaptıkları hemen her seçimde toplumsal konumlarından aldıkları hazla yeniden ürettikleri sınıf söylemleriyle bu kampanyaya iştirak ettiklerini de unutmayalım. Kapitalist devlet, toplum nezdinde yitirdiği meşruiyeti güvenlikçi politikalar ve söylemlerle ikame etmeye çalışırken, sağ elini tutan üst ve orta sınıflarla istediği sonuçları almaya pek uzak görünmüyor. Türkiye’de neoliberal karşı devrim ve iç savaş alt sınıflar için *objektif* bir yoksulluk rejimi dayatırken, orta ve üst sınıflar için *hayali* bir kriminal rejim yaratıyor.

AKP dönemine baktığımızda da, devletin sağ eliyle siyasi-toplumsal meşruiyet yaratma çabaları oldukça açık. Devlet, sol eliyle üretmediği meşruiyeti sağ eliyle yaratmaya çalışırken ezilenleri marjinalleştirip “saygıdeğer vatandaşlar” nezdinde rıza devşirmek adına polis-devlet uygulamalarını neoliberal dönüşümün merkezine oturtmaya başlıyor. Cezalandırıcı devlet uygulamaları, iki farklı mekanizmayla cezaevlerini yardıma çağırıyor. *Birincisi*, yeni yasal düzenlemeler yaparak, yani suç kapsamını genişleterek ve

4- Bu sürecin Diyarbakır’da dahi oldukça sert bir biçimde yaşandığını belirtmek gerekiyor. Diclekent olarak bilinen bölgede korunaklı sitelerin ardın sıra yükselmesiyle şehrin ağırlık merkezinin değiştiği söylenebilir. Yaşanan bu sınıfsal-mekânsal ayrışmanın Suriçi’ndeki yoksulların yaşam alanlarını da dönüştürdüğünü ve bu sürecin hâlihazırda devam ettiğini belirtmekte fayda var.

cezaevleri ağırlaştırarak.⁵ AKP dönemi boyunca devlet, ezilenleri suçlulaştırarak cezaevlerine mahkûm ederken, saygıdeğer vatandaşlarına sınırsız özgürlük sunmak adına kayda değer bir performans gösterdi. Örneğin, Ocak 2012’de, “Çek Yasası” düzenlemesi çerçevesinde yaklaşık on bin “saygıdeğer vatandaş” cezalandırılmaktan kurtarıldı.⁶ Diğer yandan, Şubat 2013’te, yeni “hırsızlık yasa” olarak bilinen düzenleme çerçevesinde, hırsızlık suçu işleyenlerin iki kat fazla ceza alması, çaldıklarının maddi karşılığını ödeme zorunluluğu getirmesi ve ödeyememesi durumunda evindeki eşyaların haczedilmesi gibi uygulamalar başlatıldı.

Cezalandırıcı devlet uygulamalarından *ikincisi* ve AKP döneminde ağırlıklı olarak kullanılmaya başlanan mekanizma, yeni polislik uygulamaları olmuştur. Bu çerçevede, devletin baskı kurumlarında tam anlamıyla bir yeniden yapılandırma sürecine tanıklık ediyoruz. Mesele basitçe polis sayısındaki artışla sınırlı değil. Temel mesele suçun üretilmesi. Yani yasaları farklı toplumsal sınıflar sürekli olarak ihlal ediyor olsa da, polislerin temelde alt sınıfları izlemesi, taciz etmesi ve suçlulaştırması:

Bu yeniden yapılanma, sadece devletin rıza araçlarından ve kurumlarından uzaklaşıp zor aygıtlarına yönelmesini değil, aynı zamanda bu alandaki araçlarını, strateji ve kurumlarını da çeşitlendirerek yeni bir güvenlik devletine dönüşmesine işaret etmektedir. Zor aygıtları ve şiddetin yaygınlaştırılması ise çeşitli güvenlik söylemlerinin ideolojik etkisiyle meşrulaştırılıp normalleştirilmektedir (Gönen, 2010: 55).

AKP döneminde, 2006 yılında İzmir’den başlamak üzere İstanbul’da⁷ da devam ettirilen ve Amerika’nın New York’ta uyguladığı polislik yöntemlerinin hemen hepsinin harfiyen uygulanmasına dayanan önleyici polislik şemsiyesi ve suça sıfır tolerans programları çerçevesinde suçlu profilleri çıkararak yoksulları, Kürtleri ve azınlıkları hedef kitlesi olarak belirleyen ve emniyet teşkilatının örgütlenme yapısını polislerin performans puanlarına bağlı kılmak suretiyle “tırmalayarak” suçlu yaratmaya çalışma ilkesi doğrultusunda yürürlüğe sokan yeni bir polislik strateji-

5- Yasal düzenlemelerle cezaevlerindeki yoksulların sayısını arttırma yöntemi, AKP’nin cezaevlerindeki kapasite sorununu aşmasıyla daha yakıcı olacak gibi görünüyor.

6- T. C. vatandaşı olan herhangi bir kişi için, çek koçanı sahibi olabilmenin ticaretle uğraşmıyor olma anlamına geldiğini belirtelim. Özellikle 2008 yılında, yeni küresel finans krizinin Türkiye ekonomisini derinden sarstığı dönemde, karşılıksız çek verme nedeniyle cezaevlerinde bulunanların sayısı 2011 yılı sonunda on bin civarına yaklaştığında, AKP gerekli yasal düzenlemeleri yaparak bu kişileri cezaevlerinde tutmaktan vazgeçti.

7- Zamanın İzmir Emniyet Müdürü Hüseyin Çapkın, 2010 yılında İstanbul’a atanmasıyla birlikte yeni polislik uygulamalarını İstanbul’a da taşımaya başladı.

sinden bahsedebiliyoruz (Gönen, 2010). Kürtleri, yoksulları, kadınları, LGBT bireylerini ve azınlıkları hedef kitlesi olarak belirleyen bu strateji uygulanmaya başlandıktan sonra, İzmir özelinde gerçekleşen “vaka” sayısında öncekine göre 3-4 kat, suçlanan insan sayısında ise 4-5 kat artış görülmüştür. AKP döneminde özellikle 2005 yılından itibaren sayısı yüz bini bulan tutuklu sayısını başka türlü açıklamanın imkânı yok. Bu çerçevede, Kürt kimliğine sahip olmanın beraberinde getirdiği “yüke” ayrıca vurgu yapmak gerekiyor. Nitekim 2000’li yıllarda, Kürt kimliği ırksallaşarak yeni bir veçheye büründü. Hem davranışsal-kültürel kodlar hem de fiziksel özelliklerle tanımlanmaya başlanan Kürtlük, Kürt çoğunluğunun sınıfsal karakteri ile birleşerek neoliberal cezalandırıcı devletin hedef ölçütü haline geldi. Diğer bir deyişle, insanları şehirlerin stratejik yerlerinde yapılan kimlik kontrollerinde arananlar ve aranmayanlar olarak ikiye ayırdığımızda, “saygıdeğer vatandaşlar” kategorisinde yer alıp aranmayan Kürtlerin sayısı devletin ve sistemin cezalandırma politikalarına maruz kalan Kürtlerin sayısı ile kıyas dahi kabul etmeyecek oranda kalacaktır.

Türkiye’de Neoliberal Sosyal Politika ve Etnik-Ulusal Hiyerarşi

Türkiye’de etnik kökene dayalı nüfus sayımı yalnızca erken dönem Cumhuriyet yıllarında yapıldığı için, elimizde Kürt nüfusunun günümüzdeki niceliksel gerçekliğine dair kesin veriler yok.⁸ Bununla birlikte, cezaevlerinde tutulan mahkûmların etnik/ulusal kimlikleri hakkında istatistiksel bir dayanaktan da yoksunuz. Lakin iki farklı kanaldan Kürtlerin cezaevlerindeki niceliğine dair fikir sahibi olmamız mümkün. Birincisi, dünyada terör suçlarından hüküm giyenlerin üçte birinden fazlası Türkiye cezaevlerinde bulunuyor. Tutuklularla birlikte sayısı on beş bini rahatlıkla aşan “teröristlerin” çoğunluğunun Kürt hareketiyle ilişkili olma iddiasıyla cezaevlerinde tutuldukları hiç kimse için sır değil. Diğer yandan, tarihsel olarak Kürt bölgesine yönelik uygulanan ayrımcı iktisadi politikalar, yaşanan iç savaş ve 90’lı yıllarda Kürt nüfusunun dörtte birinin zorunlu göçe tâbi kılınması nedeniyle, Kürtlerin çoğunluğunun mülksüzleşerek ve piyasa ekonomisine mahkûm edilerek Türkiye’nin en yoksul kesimini oluşturduğu bilgisine sahibiz (bkz. Tablo V). Esas olarak yoksulları hedef alan neoliberal cezalandırıcı devlet uygulamaları varken, sadece siyasi tutuklular değil, adli tutuklular arasında da Kürtlerin -tıpkı ABD’deki Siyahiler gibi- ülkedeki toplam nüfus oranlarından (yaklaşık %18) çok daha yüksek bir oranla cezaevlerinde temsil edildiği sonucuna varabiliyoruz.

8- KONDA Araştırma ve Danışmanlık’ın 2010 yılında yaptığı araştırmaya sonucuna göre, Türkiye nüfusunun % 18,3’ünün Kürt-Zaza olduğu iddia edilmektedir. Bu yüzdenin sayısal karşılığı 13 milyon 261 bin.

	Türk	Kürt
En alt dilim (300 TL ve altı)	4,6	15,8
Alt dilim (300 – 700 TL)	27,0	32,2
Orta dilim (701 – 1200 TL)	32,8	24,3
Orta üst dilim (1201 – 2000 TL)	22,0	14,0
Üst dilim (2001 – 3000 TL)	5,7	3,5
En üst dilim (3001 TL ve üstü)	4,3	2,6
Toplam	100,0	100,0

Tablo V. Aylık Hane Geliri - KONDA – 2010 Yılı Verileri

KONDA'nın yapmış olduğu araştırmayı temel aldığımızda bile, Kürtlerin Türkiye'deki etnik-ulusal hiyerarşinin tabanında yer aldığını görmek mümkün. Rakamların ardına baktığımızda tekstil atölyelerinin, inşaat alanlarının ve hizmet sektörünün emek-yoğun kademelerinde yer alanların Kürtler olduğunu görürüz. Kürt işsizliğine dair il bazında istatistiksel oranlar vermeye gerek bile yok. Bu noktaya nasıl gelindiği sorusunun cevabı ise çok da karmaşık değil.

Neoliberal dönüşüm öncesinde uygulanan ayrımcı devlet politikalarıyla geri bıraktıran/kalan Kürt bölgesi ve sonrasında ortaya çıkan iç savaş sürecinde zorla göç ettirilen, mülksüzleşen, piyasa ekonomisi karşısında savunmasız kalan bir halk ve tahrip edilmiş doğa, el değiştirmiş topraklar, yok olma aşamasına gelmiş tarım ve hayvancılık sektörleri ve kaybedilmiş on binlerce hayat görüyoruz. Diğer yandan, devletin uyguladığı ayrımsız şiddet ve Kürt hareketinin verdiği mücadelenin sonucunda 25 yıl boyunca daimi biçimde politikleşen ve siyasi özneler haline gelen milyonlarca Kürt. Yukarıda çizilen siyasi-toplumsal harita varken, Türkiye'de Kürt meselesinin çözümüne dair adımların atıldığı bu dönemde, meselenin sadece politik şiddetten arındırma projesine indirgenmesi en ciddi tehlikeler arasında yer alıyor. Diğer bir deyişle, Kürt meselesi salt bir politik şiddet sorunu, çatışmalı sürecin sonlandırılması meselesi veya daha dar tanımıyla “P[e]K[a]K[a]” meselesi olarak kodlanıyor. Hâlbuki Kürt meselesini ortaya çıkaran tarihsel ve yapısal nedenler, hâlihazırda değişmeden ortada durmakta. Sulh yoluyla silahlı mücadelenin meşru zeminlerinin ortadan kaldırılması, iç savaş döneminde derinleşen ve meselenin ortaya çıkmasına sebep olan siyasi ve ekonomik faktörlerin buharlaşması anlamına gelmiyor. Meselenin politik ekonomisine baktığımızda siyasi zemin politik şiddetten arındırılmış olsa bile, genç bir demografiye sahip ve sistem karşısında atıkları adımlara nesillerdir hep geriden başlayan Kürt

nüfusun soğurulması ya da sisteme “entegrasyonu”, neoliberal politikaların uygulandığı bir süreçte oldukça zor görünmekte.

Devletin sağ elinin Kürtlerle nasıl uğraştığını kısmen ele aldık. Ya sol eli? Devlet, AKP döneminde Kürtlere ya da Kürt bölgesine ilişkin nasıl bir sosyal politika uyguluyor? İlk olarak, eklektik hayırseverlik mekanizmalarının (doğrudan gıda yardımlarının) özellikle seçim dönemlerinde çok daha yoğun biçimlerde kullanıldığı medya kanallarında rahatlıkla gözlemlenebilen bir olgu. AKP’nin özellikle 2005 yılından itibaren güçlü bir siyasal hareketin öznesi olan yoksul Kürtlere yönelik, hususi bir refah devleti politikası tasarladığını görüyoruz. AKP döneminde öne çıkan iki temel sosyal politika, çocukları eğitime devam eden aileler için şartlı nakil yardımı ile hiçbir sosyal güvencesi olmayan yoksullara ücretsiz sağlık hizmeti almaları için temin edilen Yeşil Kart uygulaması oldu. Aşağıdaki tabloya bakıldığında (Tablo VI), Yeşil Kart uygulamasının bölgesel yoksulluk oranlarına göre değil, Kürt kimliğine sahip olan nüfusu hedef alarak tasarlandığı görülecektir. Bu politikanın sadece Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde değil, bölge dışında yaşayan Kürtleri de hedef alarak uygulandığı, yapılan regresyon analizi sonucunda ortaya çıkıyor (Yörük, 2012). Bu çarpıcı durumun nedeni, sadece Kürt illerindeki yoksulluk oranları değil. Neoliberal devletin bu sosyal politikaları, Kürtler siyaseten aktif olduğu için ve yaşadıkları sosyo-ekonomik mağduriyetlerin Kürt hareketine destek verme/katılma şeklinde sonuçlanmaması için Kürtleri hedefliyor (Yörük, 2012). Ayrıca bu yardımlar, seçim dönemlerinde BDP’ye verilen oyları azaltmak ve Kürt seçmenleri AKP’ye yöneltmek amacıyla kullanılıyor.

Kürtler için kayda değer bir istihdam rejimi yaratmayan, sadece Kürt yoksulların insani ihtiyaçlarının kısmen karşılanmasını sağlayan bu politikaların cezalandırma rejimine etkisini ölçmek tam anlamıyla mümkün değil.⁹ Bu sosyal politikaların kapsamı oldukça dar olduğu gibi Kürtleri, yaşayabilmek adına her şeyin alınıp satılmak zorunda olduğu piyasa ekonomisinin yarattığı yıkımdan koruyabilecek bir düzeyde hiç değil. Bu politikaların, Kürtleri sistematik olarak cezaevlerine kapatılmaktan kurtarmaya yetmediğinin altını çizmek gerekiyor. Daha da önemlisi, Kürtler siyasi bir özne olarak devletin başını ağrıttığı için bu kısmi sosyal politikalarla kayda değer bir pay alabiliyorlar; yoksul oldukları için değil. Orta vadede Kürtlerin siyasi hareket içerisinde mobilize olmaktan vazgeçmesi ya da örgütsüzleşmesi durumunda veya farklı örneklerle sahip toplumsal hareketlerde de görebileceğimiz gibi hareketin tamamen kurumsallaşması durumunda, bu sosyal politikaların

9- Kürt bölgesi ile diğer bölgelerde işlenen suç oranları ve türleri incelendiğinde, bölgedeki suç oranlarının diğer bölgelere kıyasla daha az olduğunu görüyoruz. İlgili istatistiksel çalışmayı görmek adına: Bkz. İsmail Azboğlu, “Kürtler daha mı çok suç işliyor?”, Özgür Gündem, 25 Eylül 2011. Lakin uygulanan sosyal politikalar ile suç oranları arasında doğrudan bir ilişki olup olmadığını ortaya koyan bir çalışma yok.

Bölge	Yoksulluk Oranı	Yeşil Kart Sahipleri (%)	Kürtler (%)
İstanbul	10,3	2,92	14,57
Batı Marmara	18,3	5,20	2,23
Ege	27,9	4,16	5,03
Doğu Marmara	20,8	2,16	2,47
Batı Anadolu	24,1	3,13	6,76
Akdeniz	31,4	13,23	8,69
Orta Anadolu	37,2	11,33	2,16
Batı Karadeniz	47,4	12,04	2,35
Doğu Karadeniz	29,5	13,75	0,00
Kuzeydoğu Anadolu	50,2	44,80	27,60
Orta Doğu Anadolu	47,9	45,30	61,49
Güneydoğu Anadolu	68,6	37,87	67,98

Tablo VI. Bölgesel Yeşil Kart Oranları, Yoksulluk ve Kürt Nüfusu, KONDA Verileri (Yörük, 2012)

devam edeceğinin garantisi yok. Bu sebeple, Kürt meselesinin çözüm paketi içinde meselenin politik ekonomisine dair ciddi bir proje olmaması durumunda, savaş bittiğinde Kürtlerin kapitalist sistemle daha yakıcı bir biçimde yüzleşme zorunluluğu söz konusu olacaktır. Hâlihazırda başlayan cezalandırma yöneliminin varabileceği son nokta, devletin Kürt yoksulluğuyla sadece sağ eliyle, yani cezalandırma stratejisiyle başa çıkma olasılığını daha da güçlendirecektir.

Sonuç

Türkiye’de Kürt meselesinin kabaca iki şekilde tanımlandığı veya anlaşıl-maya/çözülmeye çalışıldığı söylenebilir. Birincisi, meseleyi bir *egemenlik paylaşımı sorunu* olarak gören siyasi perspektiftir. Kürt hareketinin bu bakış açısının temsil ettiği açıktır. Her ne kadar sistem-karşıtı, piyasa-karşıtı, toplumsal cinsiyet eşitliğini savunan bir ideolojiye sahip olsa da, politik ekonomi perspektifi konusunda arayışını sürdüren bir siyasi hareketle karşı karşıyayız. İkinci olarak, Kürt meselesini Türkiye’nin *demokratikleşme me-selesi* olarak kodlayan liberal yaklaşımdan bahsedilebilir; eşit vatandaşlık ve (sınırlı) kültürel kolektif haklar temelinde meselenin ne olduğuna ve nasıl çözülebileceğine işaret eden ve kayda değer bir medyatik-entelektüel zemi-ni olan bir eğilimden bahsedebiliyoruz. Ortadoğu coğrafyasında siyasi di-namikler köklü bir değişime şahit olmazsa, önümüzdeki yıllarda Kürt me-selesine dair gidişat bu iki yaklaşım arasında bir gerilime tanıklık edecek.

Kürt meselesinin politik şiddetten arındırılması sürecinde, Türk ulus-devletinin merkezîyetçi yapısından ne kadar taviz vereceği ve Kürt hareketinin Türkiye’de ve Kürdistan’daki toplumsal güçler tarafından ne kadar destekleneceği çözüm sürecine dair temel belirleyenler olacaktır. Diğer bir deyişle, egemenlik paylaşımının ne şekilde sonuçlanacağı ve süreç içinde daha da kurumsallaşacak olan Kürt hareketinin hangi ölçüde politik ekonominin gidişatını etkileme kudretine sahip olacağı, sürecin mevcut ekonomik, siyasi ve toplumsal örgütlenmeye uygun bir gidişata mı yoksa sistem-dışı olanakları zorlayan bir yola mı evrileceğini tayin edecektir. Silahlar sustuğunda, susma şartlarına bağlı olarak, çatışmalı dönemde etnik-ulusal hiyerarşinin altında kalan, Kürt meselesinin sınıfsal dinamiğinin yeniden ortaya çıkışına şahitlik edeceğiz. Eğer Kürt meselesinin çözüm sürecinde sistem-karşıtı bir şemsiye oluşturulmazsa, yani Kürtler sadece kapitalizmin insafına kalırlarsa, hâlihazırda başlayan cezalandırma politikaları ve inşa edilen yeni cezaevleri Türkiye’deki ezilenlerin ve Kürtlerin kaderinde belirleyici rol oynayabilir. Kürt hareketiyle ilişkili olduğu gerekçesiyle hapsedilen insanlar siyasi süreç doğrultusunda cezaevlerinden çıktıktan sonra, boşalan hücreleri Türkiye’nin ezilenleri ile Kürt yoksulların bugünden çok daha yoğun şekilde doldurmayacağını garanti yok. Başta da belirttiğimiz üzere, Türkiye’nin hemen her noktasında ve Kürt bölgesinde yapılmakta olan cezaevleri, ihtiyaç duyulmadığı takdirde boş kalmaları amacıyla inşa edilmiyor.

Kaynakça

- Adalet Bakanlığı Stratejik Planı (2010-2014). <www.adalet.gov.tr/stratejikplan>
- Gönen, Zeynep. 2010. Neoliberal Dönemde Suçlulaştırma Ve İzmir Asayışı'nın Yeniden Yapılandırılması. *Toplum ve Kuram* 3: 55-80.
- Holleman, Hannah, McChesney, Robert W., Foster, John Bellamy ve Jonna, R. Jamil. 2009 (Haziran). The Penal State in an Age of Crisis. *Monthly Review*: 1-17.
- KONDA. 2010. Kürt Meselesini Yeniden Düşünmek. *Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması*.
- Kosukoğlu, Nazife. 2011. *Criminalizing the Dangerous Others in Istanbul: The Middle Class and the Fear of Crime in the 2000s*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Sönmez, Mustafa. 2012 (8 Aralık). Gelir Uçurumu Ayağa Dolanıyor. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- _____. 2013 (30 Ocak). Ne Yüzde 1'i, Yüzde Yarımın Türkiye'si. *Cumhuriyet*.
- TUİK. 2012. Ceza İnfaz Kurumu İstatistikleri 2011. Türkiye Ankara: İstatistik Kurumu Matbaası.
- Wacquant, Loic. 2009. *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. USA: Duke University Press Books.
- _____. 2010. Crafting the Neoliberal State: Workfare, Prisonfare, and Social Insecurity. *Sociological Forum* 25 (2).
- Yörük, Erdem. 2012. Welfare Provision as Political Containment: The Politics of Social Assistance and the Kurdish Conflict in Turkey. *Politics & Society*, 40(4): 517-547.

Cezaevi Portreleri*

Türkiye’de cezaevi meselesini tartışmaya açmamızın hem tarihsel hem de güncel bir dizi nedeni var. Bu nedenlerin tarihsel ve yapısal olanları, aynı zamanda en aşikâr olanlarıdır. Kurulduğu günden bu yana cezaevlerini egemenlik silahı olarak kullanan bir devlet geleneğinden bahsedebiliyoruz. Geçmiş kanlı cezalandırma pratikleri ve hak ihlalleriyle dolu bir devlet ve bu devletin kurduğu baskı ve işkence rejimiyle hesaplaşmamış tarih hâlâ dimdik ayakta duruyor. Devletlerin, daha geniş anlamıyla iktidarın, cezalandırma pratikleri doğrultusunda gidebildiği en ileri noktaları görebilmek ve direnişin hangi koşullarda ve hangi yöntemlerle sonuç üretebildiğini anlayabilmek adına Türkiye bağlamını dünyanın zulüm sahalarıyla birlikte düşünerek anlamamız gerekiyor. Dahası, cezalandırma olgusunu modern devletin soy kütüğüyle kısıtlamaktan sakınarak uluslararası kapitalist sistemin durmadan derinleştirdiği eşitsizliklerin sürdürülebilmesini mümkün kılma maksadıyla araçsallaştırdığı “cezalandırıcı devlet” geleneği ile sürdürüldüğünü teşhis edebilmek için, Türkiye bağlamının dışına taşmak da gerekiyor.

Öte yandan, bu dosyayı hazırlıyor olmamızın yakın tarihe yaslanan iki temel sebebi var. İlki, siyasi mahkûmların tecridi bağlamında Türkiye’nin nevi şahsına münhasır haliyle ilişkili. Cezaevlerindeki örgütlü siyasi yapıları çökertmek adına başlatılan F-Tipi cezaevi uygulaması -daha katı biçimlerde dünyanın farklı yerlerinde uygulanıyor olsa da- pek az ülkede bu kadar yoğun ve yaygın biçimde kullanılmakta. Bu nedenle, F-Tipi cezaevlerine geçiş için yapılan katliamları ve direnebilme yetisinin ezilenler tarafında tıkanmış noktaları yeniden düşünmek gerekiyor. Bu imkânı yaratma maksadıyla, hem Türkiye Cumhuriyeti cezaevi tarihini hem de yüksek güvenlikli cezaevi rejimlerini kavramak elzemdir. Bilhassa 12 Eylül rejiminin

* "Portreler dosyasının editörlüğü Harun Ercan tarafından yapılmıştır".

uyguladığı cezalandırma pratiklerine ve ayrıca ABD'nin tüm dünyaya ihraç ettiği süper yüksek güvenli ve cezaevlerine yakın bir bakış, çıkarılacak derslerin sayısının hiç de az olmadığı gösterecektir.

Güncele dair ikinci neden, cezaevleri olgusunun Kürt meselesi bağlamındaki tarihsel önemiyle ilgili. Bu anlamda temel çıkış noktamızın Türkiye cezaevlerinin nüfusunun -hem siyasi hem de adli davalar genelinde- sayısal çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu gerçeği olduğunu belirtmekte fayda var. Bununla birlikte, cezaevine hapsedilen Kürtler Türkiye cezaevlerinde son yıllarda gerçekleştirilmiş en büyük ve etkili eylemlerden birini gerçekleştirdi. Cezaevi duvarlarını aşındıran bu direniş, sadece dışarıdaki siyasi gidişatı dönüştürmekle kalmadı, devlet ve sistem tarafından aşındırılmış siyasi ahlâka dair hafızalarımızı geri çağırdı. İktidarı, gücünden bir soluk şüphe duymadığı mekânda ve en kudretli olduğunu iddia ettiği dönemde hırpalamayı başardı. Daha kısa süre önce, siyasi inancı ve bunu ortaya koyma iştahı cezaevlerine hapsedilerek tüketilemeyen Kürt gençlerinin Pozantı Cezaevi'nde tecavüze uğradıkları ortaya çıkmıştı. Kuşkusuz, bu yaşananları çözümlemek “bilinen iktidarın bilinen pratiklerinin tarihsel seyir içinde terekerrürü” şeklinde yüzeysel bir betimleme ile doyurulamayacak bir ciddiyet gerektiriyor. Kaba güç gösterileri bir yana, bedenlere cinsellik üzerinden yönelen sistematik şiddetin yalnızca kolonyal ve/veya patriarkal bağlamda anlaşılabilceğini görmemiz gerekiyor. Güney Afrika'daki Apartheid rejimi döneminde, adli mahkûmların siyasi tutuklulara cezaevi idaresi gözetiminde cinsel şiddet uyguladığı Robben Adası portresinin bu bağlama kısmen olsa da ışık tutacağı söylenebilir.

Yayın kurulu olarak cezaevi dosyasını hazırlarken, yukarıda bahsi geçen olguları ve dünya örneklerini göz önünde bulundurmak suretiyle iki temel odak belirledik. Bunlardan ilki, *iktidar-cezaevi-direniş* bağlamını dünya örnekleri ile karşılaştırmalı biçimde ele almamıza izin verecek bir çerçevede yeniden tartışmaya açmak temelinde şekillendi. Öncelikle, cezaevlerini aşan iktidar sahası ile cezalandırma pratikleri arasındaki ilişkiyi, yani cezaevi duvarlarının içinde ve dışında yapılanların hangi ölçüde benzerlikler veya farklılıklar içerdiğini kavramaya çalıştık. İsrail-Filistin ve Sri Lanka portreleri, ırkçılığın ve mutlak iktidar arayışının yeknesak biçimde hangi mekanizmalarla işlediğini gözler önüne sermekte. Beri yandan, yüksek baskı rejimlerinin muhatabı olan İrlanda, Metris ve Güney Afrika portrelerinin cezaevinde direniş hareketinin gelişim ve sonuç alma süreçlerine ilişkin sorgulamaya analitik cevaplar üreteceğini söyleyebiliriz. Cezaevleri portrelerini hazırlarken cezaevi ve tutuklama pratikleriyle sınırlı kalmayarak, sistematik kaybettirme olgusuyla hesaplaşma/yüzleşme tartışmasının kaçınılmaz olduğu sonucuna vardık. Arjantin'de gerçekleşen neoliberal darbe sonrası ortaya konan toplumsal mücadelenin portresinin, bu minval üzere aydınlatıcı bir tefekküre imkân tanıyacağını düşünüyoruz.

Belirlediğimiz ikinci tema, Türkiye ve Kürt meselesi bağlamında neredeyse hiç tartışılmayan, yeni emperyalizm ve neoliberal karşı-devrim sürecinde hortlayan *cezalandırıcı devlet* tartışmalarını ele alıyor. Kapitalizmin, neoliberal dönemde eldivenlerini çıkararak tabiri caizse ezilenlerle çıplak elle dövüştüğünü biliyoruz. Bu çerçevede, yeryüzünde tecridin ve sosyal ölümün varabileceği son aşamayı ya da cezalandırma sisteminin ulaşabileceği son raddeyi göstermek için ABD'deki Supermax cezaevleri portresini hazırladık. Bununla birlikte, yeni emperyal düzende ABD militarizmi için bir parantez niteliğinde, lakin değişen emperyal kodları anlamak için mutlaka uğranması gereken bir durak olan Guantanamo Tutuklama Kampı'nın portresine de yer verdik.

Toplum ve Kuram Yayın Kurulu

İrlanda'da Direniş Hareketi ve Cezaevleri: Maze Hapishanesi/H-Blokları

Harun Ercan

İrlanda'da 1879-1882 yıllarında ortaya çıkan Toprak Savaşları'nda, toprak ağalığı sistemine ve işgalci İngilizlerin tahakkümüne karşı başlayan eylemler esnasında Dr. G. J. Nealon, Cork şehrinde şu sözleri sarf etmişti:

Büyük bir kriz içindeyiz... İrlanda halkının liderleri, halkı açlıktan ve sefaletten uzak tutmak istedikleri için cezaevine gönderilmek üzere... Hâlihazırdaki toprak sistemi nasıl ortadan kaldırılabilir? Halkın kudreti, gücü ve kararlılığıyla; Britanya parlamentosu aracılığıyla değil. İrlandalı çiftçiler bir arada durmalı [...] yeknesak bir vücut olduklarını, özgür olmak için ne kadar kararlı olduklarını göstermeli. Tek bir ağızdan [...] imparatorluğu titretecek şekilde [...] toprak ağalarının zulmüne artık boyun eğmeyeceklerini ilan etmelidir.¹

İrlanda'nın yaklaşık bin yıllık -bilinen- tarihi İngiliz işgallerinin, işgal karşıtı isyanların, başarılarla ve başarısızlıklarla sonuçlanan öz-yönetim girişimlerinin tarihidir. Yüzyıllarca İrlanda'yı sömürge yönetimi altında tutan Britanya, adadaki Protestan azınlıkla işbirliğine girerken Katolik çoğunluk dışlanarak sosyo-ekonomik az gelişmişliğe, kıtlıklara ve sömürüye maruz bırakıldı. Toprak Savaşları'yla hızlanan İrlanda Bağımsızlık Hareketi'nin öz-yönetim talepleri I. Dünya Savaşı öncesine kadar üç kez Britanya parlamentosunda görüşülmesine rağmen, Sinn Fein'in (1905) desteklediği bağımsızlık talebi Protestan azınlığın İngilizlerle kurduğu göbek bağının da etkisiyle kabul edilmedi.

I. Dünya Savaşı sürerken kaotik siyasi dengeleri bir fırsata çevirme amacıyla gerçekleştirilen Paskalya Ayaklanması (1916) İngilizler tarafından şiddetle bastırılırken İrlandalı siyasi liderler asılarak öldürüldü. Bu ayaklanma sürecinde etkinliğini gösteren IRA'nın (*Irish Republican Army/İrlanda Cumhuriyet Ordusu*) kurucu kadroları, idamlar sonrasında etkili bir silahlı mücadeleye başladı. 1919-21 yıllarında gerilla mücadelesiyle İngilizlere karşı sürdürülen savaş, tam bağımsızlığın elde edilmesini sağlayamadı. Anlaşmaya göre ülke, İrlanda'nın güneyinde kalan yirmi altı Katolik şehir *Güney İrlanda*, kuzeyde kalan ve Ülster bölgesi olarak bilinen altı şehir de *Kuzey İrlanda* olmak üzere ikiye bölündü. Güney İrlanda'ya Britanya Uluslar Toplu-

1- *Cork Daily Herald*, 8 Kasım, 1880. *Passionate Politics : Emotions and Social Movements* (eds. Goodwin et al.). Finding Emotion in Social Movement Processes: Irish Land Movement Metaphors and Narratives. (USA: The University of Chicago Press, 2001), s. 262

luğu bünyesinde *Özgür İrlanda Devleti* adı altında özerklik verilirken yaklaşık üçte ikisi Protestanlardan oluşan Kuzey İrlanda, Londra'nın kontrolünde "özerk" kalmaya devam etti. Bu anlaşmanın imzalanması sonrasında bağımsızlık yanlıları ve anlaşmaya razı gelenler olarak ikiye ayrılan IRA içinde kanlı çatışmalar boy gösterdi. IRA kadrolarının çoğunluğunu bu anlaşmaya karşı mücadele vermiş olsalar da yaşanan fikir ayrılığı anlaşmaya razı gelenler lehine sonuçlandı. Sonrasında, II. Dünya Savaşı ertesinde *Özgür İrlanda Devleti* bağımsızlığını elde ederek *İrlanda Cumhuriyeti* olarak ulus-devlet sistemine dâhil oldu. Ancak İrlanda'nın iki parçası arasındaki pasif çatışma hâli 1960'larda alevlenecek ve Kuzey İrlanda şehirlerinde yaşayan Katoliklerin birleşik İrlanda için verecekleri mücadele, Protestanlar ile İngilizlerin saf baskı ve şiddet politikaları ile karşılaşacaktı.

Kuzey İrlanda, siyaseten İrlanda Cumhuriyeti'nin (ya da Güney İrlanda'nın) kontrolünde olmamasına rağmen, anayasasında belirttiği resmi sınırlar içerisinde bulunmaktaydı. Kuzey İrlanda'nın egemenliğini elinde bulunduran Protestanların (*Birlikçiler*) temel korkusu Katolikler (*Cumhuriyetçiler*) tarafından birleşmeye zorlanmaktı. Kuzeydeki nüfusunun yaklaşık üçte birini oluşturan Katolik azınlığa Protestan yönetim tarafından uygulanan siyasi ve ekonomik ayrımcılık (özellikle yerel parlamentoya seçilmelerinin engellenmesi), egemenliğin paylaşılması sorununu yakıcı bir hale getirmişti. 1966 yılında Katoliklerin başlattığı örgütlenme sürecine ve barışçıl eylemler dizisine şiddetle karşılık verilmesi ve Katolikleri hedef alan saldırılar kutuplaşmayı ve çatışmaları hızla tırmandırdı. Katoliklerin öncülük ettiği ve günlerce süren eylemler sonucunda sınırlı egemenlik paylaşımını hedefleyen çabalar ortaya kondu, lakin başarılı elde edilemedi. Eylemlerin ve Protestan şiddetinin yükselişte olduğu 1969 sonunda Resmi-IRA'dan koptuğunu açıklayan Geçici-IRA'nın (*Pirvisional Irish Republican Army/PIRA*) amacı silahlı mücadele ile İrlanda'nın tam bağımsızlığını sağlamak ve İngiliz sömürgeciliğine son vermektir.

Bir halk en fazla ne kadar parçalanabilir sorusuna yanıt arıyorsak, İrlanda tarihinden öğrenilecek çok şey var. Protestan gruplar yeniden örgütlenen IRA karşısında politik şiddet eylemleri gerçekleştirmek adına *Ülster Savunma Birliği* adı altında örgütlenmeye başladı ve şiddet dalgası hızla tırmandı. Ardından, İngiliz askerleri Kuzey İrlanda'da "güvenliği tesis etme" amacıyla kontrolü tamamen ele aldı. Ağustos 1971'de sorgulamaları dahi yapılmadan IRA'ya sempati duyduğu varsayılan Katolik gençlere yönelik tutuklamalar başladı. Haziran 1971'de ise Derry'de gerçekleştirilen Sivil Haklar Eylemi'ne kanlı bir şekilde müdahale eden İngiliz askerleri, "Kanlı Pazar" olarak bilinen olayda on dört Katolik vatandaşın ölümüne sebep oldu. İngilizlerin birkaç yıl boyunca Katolik azınlığı sindirmek için sürdürdüğü baskı politikaları, işlenen cinayetler ve aralıksız ev baskınları Katolikleri gün be gün IRA saflarına katılmaya itti. Sadece İngiltere'nin Kuzey İrlanda'da

doğrudan yönetimi devraldığı 1972 yılında 469 kişi yaşamını yitirmişti. Bununla birlikte, Kuzey İrlanda Parlamentosu aynı yıl içinde İngiliz hükümeti tarafından kapatıldı. IRA, artan baskılara karşı politik şiddet eylemlerini tırmandırdı ve Haziran 1972’de “Kanlı Cuma” olarak bilinen olayda Belfast’ta sekiz dakika içerisinde yirmi bombalama eylemi gerçekleştirerek dokuz kişinin yaşamını yitirmesine yol açtı. 1973-74 yıllarında, İrlanda Cumhuriyeti’ne Kuzey İrlanda hakkında sınırlı da olsa söz hakkı veren ve siyasi güç paylaşımına dayanan Sunningdale Anlaşması’yla yükselen barış umutları Protestanların yarattığı mobilizasyon ve politik şiddet eylemleri nedeniyle askıda kaldı. Mayıs 1974’te Protestanların başlattığı genel grev sürecinde, İrlanda Cumhuriyeti’nin Dublin ve Monaghan şehirlerinde Protestanların üstlendiği bombalama eylemi esnasında otuz üç Katolik yaşamını yitirdi ve yüzlercesi yaralandı. Sonrasında yeniden kurulan İngiliz idaresi yirmi beş yıl boyunca Kuzey İrlanda’yı tahakkümü altında tutarken İrlanda’nın İngiliz egemenliğinden kurtuluşu için mücadele verenler on yıllar boyunca baskı ve engelleme politikalarına maruz kaldı.

Kabuğu İçeriden Kırarak: H-Bloklarında Direniş ve Açlık Grevleri²

1970’lerin başından itibaren yüzlerce Katolik genç herhangi bir adli sürece tabi tutulmaksızın IRA ile ilişkili oldukları gerekçesiyle işkence gördü ve Maze Cezaevi’ndeki H-Blokları’na hapsedildi. Her birinde yirmi beş hücre bulunan H şeklindeki sekiz hücre bloğundan oluşan cezaevi, yüksek baskı ve izolasyon altında cezaevi duvarlarını aşındıracak yaratıcı ve sarsıcı bir dizi eyleme tanıklık edecekti. 1969 yılında yeniden kurulan IRA (P-IRA), 1920’li yıllarda olduğu gibi salt milliyetçi bir ideolojik çerçeveye değil, sosyalist bir çizgide silahlı mücadele vermek üzere Gerry Adams ve Bobby Sands’in öncülüğünde faaliyetlerine devam ederken, hareketin kadroları 70’lerin ikinci yarısından itibaren cezaevlerinde tutulmaya başlandı

1976 yılından itibaren İngilizlerin siyasi tutuklu statüsünü kaldırmasıyla birlikte tüm IRA sempatanları adli mahkûm muamelesi görmeye başladı. Tutuklular kıyafetlerini çıkarmaya ve tek tip üniforma giymeye zorlandı. Ayrıca, siyasi tutuklular numaralandırıldı ve gardiyanlara “Efendim [Sir]” diye hitap etmeye zorlandılar. Bu dayatmaları kabul etmeyen IRA sempatanları en temel insani ihtiyaçlarından mahrum edilerek topyekûn tecrit yöntemi ile “terbiye edilmeye” çalışıldı. Tutukluların cevabı ise üniforma giymeyi reddetmek ve (duş ve dışkı kabını boşaltma amacıyla) hücre dışına

2- Bu bölüm hazırlanırken, cezaevindeki direniş olgusunu hem kuramsal hem de ampirik bakımından oldukça başarılı bir şekilde ele alan Denis O’Hearn’ün “Repression and Solidary Cultures of Resistance: Irish Political Prisoners on Protest” başlıklı makalesinden faydalanılmıştır. *American Journal of Sociology*, Vol. 115, No. 2 (September 2009), pp. 491-526

çıktıkları durumlarda hücrelerindeki battaniyeleri veya havluları vücutlarına sarmak oldu ve Battaniyeli Adamlar (*Blanketmen*) olarak anılmaya başladılar. Yaklaşık iki yıl boyunca süren ve herhangi bir sonuç doğurmayan bu direniş biçiminin yaratıcı kolektif eylemliliğe dönüşmesi, Bobby Sands ve Brendan Hughes gibi IRA'nın öncü figürlerinin 1978 yılında cezaevine getirilmesi sonrasında oldu.

Cezaevindeki siyasi tutuklu sayısının artmasına paralel bir şekilde, gardiyanlar ile tutuklular arasında, mekânların ve temel insani ihtiyaçların bir ehlileştirme aracı olarak kullanılması temelinde çatışmalar vuku bulmaya başladı. Muktedirlerin en mahrem egemenlik sahası addettikleri ve muhaliflere varlıklarını en yoğun biçimde hissettirmeye çalıştıkları cezaevlerinde egemenlik yasasını (tutuklulara boyun eğdirmek amacıyla başladıkları tahakküm projesi) uygulama çabaları ön görülmesi güç bir tepki ile karşılaştı. Genç tutuklulara duşa çıkma yasağı getirilmesi sonrasında, tüm siyasi tutuklular dayanışma amacıyla –başlangıçta Pazartesi günleri- duşa çıkmama kararı aldı. Akabinde hızla *Kirli Protesto* olarak bilinen, tutukluların temizlik ihtiyaçlarını gidermeyi reddederek bedenlerini bir mücadele aracına dönüştürdüğü yaratıcı eylem sürecine geçildi. H-Blokları, iktidar ve direniş diyalektiğine dair insanlığın siyasi mücadele tarihinde yerini alacak olan bir dizi etkileşime şahitlik etti. Dışkı kaplarını dökmeyi de reddeden mahkûmlara gardiyanların cevabı, bu kapları boşalttıkları eldivenlerle yemek dağıtmak ve mahkûmlara tuvalet kâğıdı vermemek oldu. Siyasi tutuklular ise cezaevi yönetiminin dayattığı üniformanın bir parçası olarak görülen botları sidik ile doldurmaya ve kapı altlarından koridorlara akıtmaya başladı, gardiyanlar ise sidikleri hücrelere geri yollayarak ve yaptıkları aramalar sırasında hücreleri daha da pisleterek tutuklulara cevap verdi. Tutuklular ile gardiyanlar arasında süregiden kirlilik yarışı ilk üç hafta geride kaldığında çok daha şiddetli bir hâl almaya başlamıştı. Bu süreci yaşayan siyasi tutuklardan birisi olan Jaz MacCann hislerini şu şekilde aktarmaktadır:

Moralimiz had safhadaydı. Kazandığımızı hissediyorduk ve yaşanan bir değişimde olayların gidişatına, gardiyanlar değil, biz hükmettiğimiz için yaşamlarımız üzerinde kontrolümüz vardı. Sonrasında olacaklar üzerinde kontrol sahibi olmadıkları için gardiyanların moralieri kendilerinden yana düşüktü. Pazartesilerden çekiniyorlardı, çünkü Pazartesi günleri sürekli yeni bir şey yaparak protestonun temposunu yükseltiyorduk.

Örneğin, cezaevi yetkilileri *Kirli Protesto*'ya katılan tutuklu eylemcilerin mobilyalarını hücrelerden çıkarma kararı aldığı anda, eylemciler ilk hamle üstünlüğünü elde bulundurma amacıyla mobilyaları parçalayıp hücrelerin pencerelerinden dışarı atıyorlardı. Nihayetinde, cezaevi idarecileri hücre-

lerdeki her şeyi dışarı çıkardıktan sonra hücrelerde dışkı ve yemekten başka bir şey kalmadı. Denis O’Hearn’ün belirttiği üzere, IRA militanı tutukluların soyunmaları salt fiziksel bir eylem biçimine işaret etmekten ziyade tutukluların bireyselliklerinden soyunmaları ve duygusal, siyasal ve ereksel olarak daha çok ortaklaşmaları anlamına da geliyordu. Bobby Sands’in bu sürece dair söylediklerini hatırlamakta fayda var: “Gerçek komünizmi yaşamaya hiçbir zaman bu kadar yakın olmamıştık”. Sands’in ortaya koyduğu bu yoldaşlık hissiyatı hem kültürel hem de siyasal alanlarda varlık göstermiştir. Birçoğu anadilini bilmeyen siyasal tutuklular, gardiyanların anlamadığı bir dili öğrenip İrlandaca aracılığıyla birbirleriyle iletişime geçerek dili bir silah veya mücadele aracı olarak kullanmaya ve öznelliklerini derinden duyumsamaya başladı. Siyasal tutuklular geceler boyunca kendi anadillerinde birbirlerine hikâyeler anlatmaya başladı ve kaybettirilmiş toplumsal ve kültürel hafızayı canlandırdılar. Yaklaşık on sekiz ay içerisinde dört yüz kadar siyasal tutuklu anadillerini tarih öncesine hapsedilmiş kuruluşundan kurtararak canlı ve savaş halinde bir öğeye dönüştürdüler Dayanışma, güven ve direniş üzerine emsali az bulunacak türden bir kültürel ve edebi üretim sürecine girdi.

Hem ulusal hem de uluslararası alanlarda oldukça ses getiren bu eylemlerin siyasal ve pratik sonuçlar üretmesi, emperyal kibir kusan İngiliz başbakan Margaret Thatcher’ın egemenlik tutkusu varlığını sürdürdüğü koşullar altında çok zordu. Bu nedenle, İrlandalı siyasal tutuklular siyasal tutuklu statüsü elde etme amacıyla 1980-81 yıllarında açlık grevine başladı. Açlık grevinin 17’inci gününe kadar günlük tutan Bobby Sands’in ilk gün tuttuğu notlarda karşımıza çıkan ilk cümle şuydu: “Titremekte olan başka bir dünyanın eşiğinde duruyorum”.³ Açlık grevi eylemlerinin ezilen Katolikler için taşıdığı siyasal anlam ve dönüştüreceği siyasal dengeler göz önünde bulundurulduğunda, bu söz ile açlık grevleri sürecinde gelişen mücadele arasındaki bağı kurmak zor olmasa gerek. Onlarca IRA’lı mahkûmun başladığı açlık grevi eylemlerinde, aralarında Bobby Sands’in de olduğu on tutuklu yaşamını yitirdi. Ekim ayında dönüşümsüz açlık grevine son verildi. IRA’lı tutuklular için kâğıt üzerinde elde edilmiş herhangi bir kazanım görünmüyor olmasa da, bu açlık grevlerinin İngiliz sömürgecilere siyasal ve ahlâki bir yenilgi tattırdığını söylenebilir.⁴ Nitekim bu süreçte cezaevinde mahkûm olan Bobby Sands milletvekili adayı gösterildi ve kayda değer bir oy oranıyla Kuzey İrlanda vekili olarak İngiliz parlamentosuna seçildi. Böylelikle, İngiliz egemenliğinin ördüğü sömürgecilik ve egemenlik ka-

3- Günlüklerin tamamına erişmek için: “Bobby Sand’s Diary”, www.irishhungerstrike.com/bobbysdiary.html

4- Açlık grevi eylemleri sonrasında 1980’li yılların ortasından itibaren IRA’lı mahkûmlar *de facto* siyasal tutuklu statüsü elde ettiler.

buğu içeriden kırıldı ve dışarıdaki Katoliklerin çoğunluğu IRA'nın çizdiği siyasi hattı izlemeye başladı. Ortaya çıkan siyasi mobilizasyon dalgası aracılığıyla IRA ile İrlanda halkı arasında yeni bir siyasi ahlâk kuruldu. 1983 yılına geldiğimizde Gerry Adams'ın IRA'nın siyasi kanadı olan Sinn Fein partisi üyesi olarak Kuzey İrlanda'daki Katolikleri temsilen İngiliz parla-

Açlık Grevinde Yaşamını Yitiren İrlandalılar

mentosuna seçilmesiyle özgürlük mücadelesinin geleceğinin uzun süreceği de netlik kazanmış oldu.

Çatışmalar Sonrasında Gelişen Çözüm Süreci

1960'ların sonundan 1980'lerin ortasına kadar gelişen sürecin ortaya koyduğu objektif siyasi gerçeklik şuydu: IRA, temel amacı olan Kuzey İrlanda'nın İrlanda Cumhuriyeti'ne bağlanarak birleşik İrlanda'nın kurulması gayesini gerçekleştirmedi. Diğer yandan, İngilizler, IRA'yı ortadan kaldırma ve Protestanlar üzerinden Kuzey İrlanda'da tahakkümünü sürdürme amacına ulaşamadı. Makro bir siyasi değişim olmadığı sürece, taraflar arasındaki siyasi güç dengesinin müzakereleri ve karşılıklı tavizler verilmesini dayatacağı aşikârdı. Hem cezaevinde hem de dışarda yaratılan bu siyasi mobilizasyona rağmen, Margaret Thatcher'ın uzlaşmazlık tavrı ve Kuzey İrlanda'yı İngiliz hâkimiyeti altında tutma gayretleri nedeniyle egemenlik paylaşımına dayalı bir çözüm geliştirme noktasında herhangi bir gelişme kaydedilemedi. Nitekim IRA ile görüşmelerin başlaması için

Thatcher'ın öne sürdüğü şart, egemen ulus-devlet dilinin en bilinen örneği idi: IRA'nın silahlara veda etmesi. Nitekim teröristlerle pazarlık yapılamazdı. Bu siyasi açmaz sürerken 1984 yılının Ekim ayında IRA yeniden etkili politik şiddet eylemlerine başladı ve Brighton'da düzenlediği bombalı saldırıyla Thatcher'ı ortadan kaldırmaya çalıştı, lakin Thatcher bu eylemden sağ kurtulmayı başardı.

Kasım 1985'te İngiltere ve İrlanda Cumhuriyeti arasında yeniden başlayan görüşmeler sonrasında imzalanan egemenlik paylaşımı anlaşmasına göre: Kuzey İrlanda'daki çoğunluk bağımsız kalmak istediği sürece İrlanda Cumhuriyeti'ne bağlanmayacaktı. Ama diğer yandan, İrlanda Cumhuriyeti'nin Kuzey İrlanda'ya dair önemli siyasi konularda söz hakkı sahibi olmasına kapı aralayan bir konferans düzenlenecekti. Dahası, siyasi güç paylaşımı çerçevesinde yeniden yapılandırılmadığı sürece de Kuzey İrlanda yönetimi tamamen Protestanların egemenliğine bırakılmayacaktı. Bu anlaşmaya dair tepkiler hem Sinn Fein kanadından hem de Kuzey İrlandalı Protestanlar tarafından pek sıcak olmadı. Özellikle Birlikçilerin bu anlaşmanın yürürlüğe geçmemesi için verdikleri mücadele parlamento düzeyinde boykota gitmekten toplu grevler gerçekleştirmeye kadar değişen bir ölçekte 1987 yılına kadar sürdü. İzleyen 10 yıl boyunca, önceki dönemlere kıyasla daha düşük bir seviye de olsa da, ortaya bir barış iradesi konmuş olmasına rağmen, politik şiddet eylemleri varlığını sürdürdü.

1990 yılında Thatcher'ın yerine John Major'ın seçilmesi sonrasında çatışan güçlere müzakere çağrısı yapmasının ardından IRA, 1994 yılında ateşkes ilan etti. Lakin Sinn Fein ile müzakere masasına oturmayı reddeden İngiliz hükümeti, olası barış sürecini birkaç yıllığına daha dondurmuş oldu. 1997 yılında Tony Blair'in başbakan olması sonrasında İngiliz hükümeti çözüm sürecinin önündeki en temel bariyeri aştı. Blair herhangi bir ön şart koşmadan Gerry Adams'la, yani Sinn Fein lideri ile görüşerek 'silahlara veda etmeyen teröristlerle müzakere edilmez' anlayışını kırdı.⁵ ABD'nin de müzakere sürecine katılması sonrasında 1998 yılında Kuzey İrlanda anlaşması imzalandı. IRA'nın silah bıraktığı 2007 yılına kadar kısmen uygulanan anlaşma, izleyen yıllarda Katolikler ve Protestanlar arasında ortak bir hükümet kurulmasıyla sonuca ulaşmış oldu.

5- Mahmut Hamsici. 15 Ocak 2013. "Kuzey İrlanda Deneyimi: 25 Yıllık çatışma, 13 Yıllık Barışma". http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/01/130115_peace_process_8.shtml

12 Eylül Askeri Darbesi ve Metris Cezaevi

Ayhan Işık

12 Eylül askeri darbesi, 1960'ların sonlarında başlayan ve 1980'e gelindiğinde tüm toplumsal çevreleri kapsayan siyasal olarak keskinleşen bir dönemde, toplumun politikleşmesine karşı, neoliberal reformların siyasal istikrarın olduğu bir rejimde "rahatça" yürürlüğe sokulması adına yapıldı. Türkiye'de sol hareket, özellikle 1970'lerin ilk yarısından itibaren toplumsal tabanını genişletti, kitleselleşti ve siyasetin gidişatına şekil veren esas aktörlerden birisi oldu. Örgütlerin kitleselleşmenin gerisinde kaldığı bir dönemde devrimci bir partinin yokluğunda çok parçalı sol, devrimci hareket için ideolojik çeşitlik, siyasal yaratıcılık ve verimli rekabetten ziyade zayıflık kaynağı olsa da, hâkim Kemalist yapıyı fazlasıyla rahatsız edecek ve neoliberal hamlenin işini zorlaştıracak kadar etkiliydi. Türkiye sağının siyasallaşma hamlelerine dair bu tavrı, iç savaş yaratma stratejisi oldu; yani provokasyonlar, pogromlar, yargısız infazlar, sokak cinayetleri... Devlet ise Türkiye sağını bu iradi hamlelerle vekâleten kullandı, ülkücü gruplar daha aktif hale getirildi; devlet ağızyla, "anarşi ortamı" bilinçli bir biçimde ülkücü gruplar veya MHP eliyle provoke edildi ve bu darbe için "meşru" bir zemin olarak kullanıldı. Milliyetçi Cephe hükümetleriyle bu projenin yasama ayağı da oluşturuldu. Tüm bunların bir sonucu olarak 1977 yılının 1 Mayıs'ında gerçekleştirilen katliam sonrasında Türkiye sol hareketi gözle görülür biçimde gerilemeye başladı. Aynı dönemde Kürt örgütleri Türkiye solundaki bu geri çekilmenin tersine "ayrı örgütlenme" yaklaşımıyla özellikle Kürt bölgesinde daha etkin bir siyasallaşma zemini yakaladı. Bazı il ve ilçelerde bağımsız adaylarla belediye başkanlıkları kazanıldı, sayısız kitlesel gösteriler yapıldı; "Kürdistan'ın Sömürge" olduğu fikri daha sesli bir biçimde dile getirildi. 1980 askeri darbesi işte böylesi bir ortamda, tehlikeye düşen rejimin bir bütün olarak restorasyonu hedefiyle yapıldı.

Neoliberalizmin Zaferi

12 Eylül, siyasal ve toplumsal olarak "modern", "ilerlemeci" cumhuriyet perspektifinin "devlet denetiminde değişime direnç gösteren yeni toplumsal öznelerle karşı (...) muhafazakâr bir içerikle yeniden tanımlanması, 'devletleştirilmesi' arayışının adıdır".⁶ Askeri darbe, özellikle uluslararası sermayenin de desteklediği 24 Ocak Ekonomik Kararları'nın alınmasını, kazanılmış sosyal ve sendikal hakların yok sayılmasını ve karma ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişi ifade eder. Bütünsel olarak değerlendirildiğinde ise aşınmış, yıpranmış Kemalizmin Türk-İslam sentezine verdiği tavizlerle yeniden adlandırılması ve neoliberal bir kaftan içinde

6- Taşkın, Yüksel. 2009. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. 12 Eylül Atatürkçülüğü ya da Bir Kemalist Restorasyon Teşebbüsü Olarak 12 Eylül*. İstanbul: İletişim Yayınları

yeniden yapılandırılmasıdır. Kemalizmin siyasal ve toplumsal açıdan muhafazakârlaşırken ekonomik açıdan liberalleşmesi aracılığıyla yeniden yapılandırılmasının birçok bedeli olacaktı. Bunlardan biri kuşkusuz 12 Eylül ile birlikte gündemi fazlasıyla etkileyen Neoliberalizmin sacayaklarından biri olan hapishanelerdi. Darbe sonrası dönemde hapishaneler bu bedelin en dolaysız hissedildiği mekânlar oldu.

Türkiye’de ve Kürt bölgesinde yer alan hapishanelerin bir kısmı başta olmak üzere, birçok yerde ve gündelik hayatın hemen her vechesinde ilgili mesaj topluma açık bir biçimde verildi. Yüzlerce idam kararının tamamı değilse de onlarcası infaz edildi, yüzlerce kişi cezaevlerinde işkenceyle öldürüldü, binlerce kişi vatandaşlıktan çıkarıldı, onbinlerce kişi sürgün edildi ya da kaçmak zorunda bırakıldı, yüzbinlerce kişi gözaltına alındı, binlerce kitap, dergi film yasaklandı...⁷

12 Eylül askeri darbesinin en çıplak ve dolaysız biçimde hissedildiği veya hissettirildiği yerler kuşkusuz hapishaneler oldu. Devlet hiçbir kamuflaje gerek duymadan Diyarbakır, Mamak ve Metris gibi cezaevlerini pilot uygulamanın yapılacağı “cezalandırma” mekânları olarak belirledi. Önceki dönemlerdeki yoğunluğun nispeten az olduğu cezalandırma rejiminden dünyanın hemen yerinde uygulanan neoliberal darbe projelerinin -sindir-me, tüketme ve tasfiye etme gibi amaçlarla her türlü işkencenin yapıldığı- yeni cezalandırma rejimine geçildi. Hayat standartlarının oldukça kötü olduğu, beslenmenin, diğer gündelik işkencelerin yanında pek önemsenmediği ve hukukun askıya alınarak cezaevlerindeki tutsakların tekrar tekrar emniyete götürülmelerinin sıradan bir uygulama olduğu dönemlerdi. Militarist rejimin sadece kayda geçirilen zulüm listesi şöyleydi:

Cezaevleri ve karakollarda ölen insanların cesetleri çoğu kez otopsi bile yapılmadan gömülüyor; kayıtlara “intihar”, “merdivenden düşme”, “güvenlik kuvvetlerine mukavemet” gibi ölüm sebepleri geçiliyordu. İşkenceden öldüğü saptanan 55 insanın yanında; “kaçarken vurulan” 16, “çatışmada ölen” 74, “doğal ölüm” raporu verilen 73, “intihar ettiği” bildirilen 43 ve “nedeni belirsiz” 2 ölüm...⁸

Metris’in Önünde Durmak: Asimetrik Savaş Başlarken

1981-1986 arası dönem düşünüldüğünde, Metris’e sadece bir cezaevi veya hapishane demek, on yıllar sonra Metris hakkında yazılacak bir yazı için

7- Cömert, Hasan. 2012 (4 Nisan). Rakamlarla 12 Eylül Darbesi. *NTVMSNBC*. <<http://www.ntvmsnbc.com/id/24999286>>

8- “12 Eylül Diktatörlüğü”. 1988. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları. (s. 2409).

kolaya kaçmak olur. Metris, iki farklı siyasi varoluşun asimetrik çatışmasına tanıklık eden bir mekândı. Bu asimetrik savaşın bir tarafında elinin altında sayısız neferi bulunan, kaynak sıkıntısı çekmeyen, enformasyon akışına istediği gibi yön verebilen, şiddet uygulama bilgisi ve kapasitesi gelişkin muktadir bir devlet vardı. Diğer tarafında ise eşitlik ve adalet temelinde siyasi inançları olan ve birbirine kenetlenmeye çalışan devrimciler vardı. Klasik anlamda savaş kavramının karşılığının düşmanın fiziksel olarak yok edilmesini amaçladığını hatırladığımızda, burada sürdürülen asimetrik savaşta devletin salt fiziksel yok etme değil, esasen bir siyasi varoluşu yok etme mücadelesi verdiğinin altını çizmek gerek. Diğer bir deyişle devlet, devrimcilerin siyasi kimliklerini, itibarlarını, inançlarını, kendilerine duydukları öz saygıyı ve geleceğe dair hayallerini yok etmeyi hedeflerken devrimciler ise yok edilmek istenen değerlerin korunmasını amaçlamaktaydı. Bu asimetrik savaşın nasıl yürütüldüğünü ortaya koymadan önce, bu dönemde Metris'te kalmış kadın bir mahkûmun tanıklığına kulak verelim:

Benim olduğum dönemde yaklaşık 200 kadar kadındık. Tabii birileri gidip birileri geliyordu. Mamak, Diyarbakır ve diğerleri gibi planlı, kurgulanmış işkencenin, politikaların uygulandığı zamanlardı. Onurunuzu kırmaya, aşağılamaya dönük davranıyorlardı. Sizi kişisizleştirme politikası. Sonra başka bir aşama, örneğin 'soyun' diyorlar. Karşı koyduğunuzda üstünüz, iç çamaşırlarınıza kadar yırtılıyor. Bedeninize saldırılıyor. Sonra askerlerin önüne atılıyor-sunuz.⁹

Her şeyden önce, Metris derken askeri bir cezaevinden bahsediyoruz. Haliyle, asker-tutsak ayrımında ast-üst ilişkisi dayatılıyor ve tutsakların askerlere hitap şeklinin "komutanım" biçiminde olması zorunlu kınılıyordu. Hatta Metris Cezaevi yönetimi tutsaklara cezalandırma sürecinin başında "erlerden bir alt statüde olduklarını" açıklamaktaydı.¹⁰ Elektrik, falaka, askı, zorla küfür gibi işkence çeşitlerinin rutin olduğu sorgu süreci, kişiyi bir nevi cezaevine hazırlama aşamasıydı. Cezaevinde doktorun, hastanenin lüks olduğu, bütün gün hoparlörlerden yüksek sesle "Türkiyem" şarkısının ve arabesk şarkıların dinletildiği, tek tip kıyafet uygulamasının dayatıldığı, mahkûmların en sıradan ihtiyaçlara, operasyonsuz bir güne hasret bırakıldığı zamanlar

9- Özcan, Emine. 2008 (20 Eylül). Metris'in İçinde ve Dışında, Kadınlar Darbeye Birlikte Dayandılar. *Bianet*.

<<http://www.bianet.org/biamag/biamag/109842-metrisin-icinde-ve-disinda-kadinlar-darbeye-birlikte-dayandilar>>

10- Metris'in İçinde Durmak. *Chronicle Dergisi*. (Y. Y.). <<http://www.chronicledergisi.com/metrisin-icinde-durmak>>

her daim yaşandı.¹¹ Sosyal faaliyetler veya din derslerinden elışı derslerine uzanan geniş “seçenekler” kapsamında “eğitim çalışmalarına” katılmak zorunluydu. Saç kesimi zorla yapılıyor, tek tip kıyafet giymeyen tutsaklar iç çamaşırlarıyla soğukta bekletiliyor ve hatta mahkemelere de öyle götürülüyordu. Tüm cezaevi hayatı, belirlenmiş askeri usullere göre planlanmıştı ve mutlak itaat talep edilmekteydi. Buna uygun davranmayanlar rutin cezaevi hayatında karşımıza çıkan “gündelik işkenceler” dışında farklı yöntemlerle cezalandırılıyordu: koğuş baskınları ve dayaktan farklı olarak revir, avukat, aile ziyareti gibi haklardan mahrum ediliyorlardı. Cezaevi ile anlaşmalı doktorların bu işkencelerdeki rolü de gözden kaçırılmamalıdır. Üç açlık grevi ve bir ölüm orucunun arka arkaya yaşandığı ve her hak gaspına direnişlerle cevap verildiği hapisnede doktorlar da bu işkencelerin parçasıydı. Tutsaklara yapılanlara göz yumuyor, dahası ikna odaları oluşturuyorlardı. Hatta bir ara tutsaklar tek tek alınıp askeri hastaneye götürülerek testlere tabi tutulmaları amaçlanıyordu. 12 Eylül Faşist cuntası Ulrike Meinhof’un ölümünden sonra beyninin “terörist”lerin beyin yapısının teşhisi için “incelenmesi”ni hatırlatacak biçimde tutsakları testlere tabi tutmaya çalışıyordu.

Metris’in İçinde Durmak: Çözülme ya da Direniş

Metris, 12 Eylül rejiminin en yeni ve en modern cezaevi olma iddiasıyla yapıldı. Finansmanının büyük çoğunluğunu büyük bir sermaye grubunun karşıladığı iddia edilen Metris’te, “koğuşlar 16’şar kişilik düşünülmüş, her havalandırmada 12, her blokta 24 koğuş yapılmıştı”.¹² Nisan 1981’de Metris’in açılmasıyla birlikte, diğer cezaevlerinde bulunan siyasi tutuklular dayak, işkence ve aşağılama silsilesinden sonra Metris’e yerleştirilmeye başlandı.¹³ Bundan sonra, siyasi tutuklular ile devlet ya da cezaevi idaresi arasında yoğun bir asimetrik savaş yaşanacaktı. Yapılan uygulamalara dönüşümlü açlık grevleriyle cevap verildi. Zorla saç kestirme gibi askeri cezaevi uygulamalarına karşı direnişin örgütlenmesiyle başlayan gerilimli süreç, 21 Eylül 1981 tarihinde koğuşlara düzenlenen operasyonlarla tepe noktasına ulaştı. Ertesi gün başlatılan ikinci açlık grevi, onuncu gününe daha geniş katılımı bir şekilde girerken toplu olarak dayaktan geçirilen siyasi mahkûmlardan dördü ağır yaralandı. Hemen ertesinde mahkûmlara görüşe çıkma yasağı ve hücre cezası gibi cezai uygulamalar yağmaya başladı. Hatta açlık direnişçilerinin taleplerinin kabul edilmesi için girişimlerde

11- Devrimci Bir Alan: Cezaevleri (2). 1993 (Aralık). *Sosyalist Barikat* 14. <<http://www.barikat-lar.de/barikat/birincibar/14/cezaevleri.htm>>

12- Metris’in İçinde Durmak. *Chronicle Dergisi*. (Y. Y.). <<http://www.chronicledergisi.com/metrisin-icinde-durmak>>

13- Sonuç kısmına kadar olan bölümde yer alan bilgiler, aksi belirtilmediği sürece, tek bir kaynaktan derlenmiştir: Kukul, Sinan. 1998. *Bir Direniş Odağı: Metris Tarihi*. İstanbul: Yar Yayınları.

bulunan ve eylemler yapan ailelerden bazıları da gözaltına alındı. On beşinci günde grevcileri bölmek için taleplerin kısmen kabul edildiği cezaevi hoparlörlerinden duyuruldu. Siyasi örgütler arası yapılan tartışmalar sonrasında on dokuzuncu günde alınan karar doğrultusunda eyleme son verildi. Bu eylemlilik süreci, ardında yorgun fakat amacına kısmen ulaşmış devrimciler bıraktı. Lakin siyasi tutukluların inisiyatifi ele geçirme konusundaki kararsız tavırları, sonraki baskı ve işkence süreçlerin ertelenmesi manasına geliyordu.

5 Aralık 1981 günü, İsmet Taş isimli mahkûm, tahliye olmak üzereyken fenalaşmasına rağmen cezaevi idaresi zamanında müdahale etmeyi reddettiği için yaşamını yitirdi. Gösterilen tepkilere şiddetle cevap veren idare, peşi sıra kaloriferleri gerektiği derecede yakmayarak, yemeklerin kalitesini düşürerek, günlük kontrolleri arttırarak uygulamalarını sürdürdü. Alemdağ Askeri Cezaevi Katliamı'nı protesto etme amacıyla başlatılan üç günlük açlık grevi ve yatakta oturarak sayım verme eylemleri 12 Ocak 1982 günü sabah 9.00'dan gece 23.00'a kadar süren şiddet ve dayakla karşılık buldu.

Mart 1982'de Dev-Sol davasının başlaması sonrasında mahkeme süreçleri siyasileştirilmiş olsa da, gerekli yasal düzenlemeler yapılarak, aynı davadan yargılananlar toplu olarak değil, gruplar halinde yargılama sürecine sokulacaktı. Bazı örgütler izleyen süreçte mahkemeleri boykot kararı almış olsalar da, bu tavır genel bir siyasi hamleye dönüşmeden kaldığı için önemli bir direniş fırsatı kaçırılmış oldu. Mahkeme süreçlerini kendince yoluna sokan militarist cunta, cezaevlerindeki baskıları yeniden arttırmaya başladı; Mahkeme boykotu yapanların zorla dövülerek mahkemeye çıkarılması, temsilcilik koşullarının yerlerinin değiştirilerek tecridin arttırılması, öncü figürlerin hücre cezasına çarptırılması, havalandırmaya çıkılırken tek sıra halinde askeri nizam dayatması, havalandırmaya şortla çıkma yasağı ve top dışında başka bir nesne bulunduramama gibi uygulamalar sadece bunlardan bazılarıydı. İşkenceler ve dayaklar artık sistematik hale gelmişti. Mayıs-Haziran sürecinde yapılan anmalar ve eylemler sonrasında tavizsiz şiddet sürdükçe, devrimci saflardan ayrılıp bağımsızlar koşuşuna katılanların sayısı da artmaktaydı. Tam da bu süreçte başlatılan ve 28 gün süren yoğun katılımlı ve kararlı açlık grevi, İstanbul'daki hapishanelerin umutlarını Metris'e bağladığı bir dönemde Cezaevi koşullarının iyileştirilmesi, tutuklulara uygulanan şiddetin son bulması, sevklerin durdurulması gibi taleplerin cezaevi idaresinin somut icraatlarıyla başarılı bir şekilde sona erdi. Diğer yandan sürecin kontrolünün devrimcilerin eline geçtiği bir dönemin yeterince iyi kullanıldığını söylemek zor. Aceleci ve yeterince koordine edilmeyen siyasi tavırlar nedeniyle pazarlık evresinde inisiyatif yeniden cezaevi idaresine geçmişti.

Sonuç itibariyle başarılı addedilebilecek açlık grevi sonrasında, cezaevi idaresi taktik değiştirdi. Hem Metris'in işkencehane imajını değiştirmek hem de mahkûmları apolitize etmek amacıyla daha yumuşak güç araçlarına ağırlık verilmeye başlandı. Yeni taktik, mahkûmları kültürel, sanatsal ve sportif etkinliklere teşvik etmekte. Buradaki temel gaye, cezaevindeki örgütlü muhalefeti zayıflatıp bağımsız mahkûmların sayısını arttırmaktır. İşkencelerle birleşen bu politikanın *Bağımsızlar Koğuşu*'nun mevcudunu arttırdığını da belirtmekte fayda var. Diğer bir yandan, hapishane içi mektuplaşmaların yasaklanması, kitapların toplatılması, keyfi olarak ziyaretçi görüşlerine izin verilmemesi gibi pratiklere de başlandı.

1983 yılının başından itibaren Anadolu'daki cezaevlerinde başlatılan tek tip kıyafet uygulamasının Metris'e taşınmak istenmesi, bu cezaevinin tarihi için temel kırılma noktası olacaktı. Bu uygulamaya direnmek adına, 8 Temmuz'da İstanbul cezaevlerinde bulunan yaklaşık 2000 siyasi tutuklu süresiz açlık grevine başladı. Yeni başlayan bu sürece devlet hazırlıklıydı ancak devrimciler için aynı şey geçerli değildi. Yiyecek stoklandığına dair medyadan yalan haberlerle eylemin itibarsızlaştırılması, gün boyu faşist marş ve arabesk müzik yayınları yapılması, koğuşlardaki masa ve sandalyelerin toplatılması, Metris doktorlarının açlık grevlerinin zararlarına dair hoparlörlerden ajitasyon yapması, açlık grevini bırakan bir mahkumun karşı-propaganda için kullanılması ve direnişçi önderlerin Sağmalcılar'a sevk edilmesi gibi yöntemler kullanılarak direniş kırıldı. Sonrasında, yirminci güne yaklaşılırken, eylem uluslararası medyada bile yer bulmuşken gösterilen kararsızlık ve militarist cuntanın görünürde seçimlerle iktidarı devretme hazırlıkları düşünülerek, eylemi bırakan bazı siyasi gruplar tarafından idare ile görüşme talebinde bulunuldu. Lakin cezaevi yönetimi bu talepleri ciddiye almadı. Dördüncü açlık grevi hiçbir kazanım elde edilmeden bitirildi. Ertesi gün verilen kötü yemekler ya da ekmek arası bulgur pilavı yiyen tutsakların hali, kaybedilmiş bir savaş sonrasında devrimci tutsakların yaşayacaklarının habercisiydi. Altı gün sonraysa, açlık grevi eyleminden çıkmış tutsaklardan bazıları yataktan bile kalkamıyorken yeni bir koğuş arama ve şiddet dalgası başladı.

Başarısız açlık grevi eylemi sonrasında, Ağustos 1983 ile Nisan 1984 arası dönemde baskı ve işkence rejimi tüm barbarlığıyla tutukluları hedef aldı. Yukarıda da belirttiğimiz işkence tekniklerinin çeşitlenerek uygulandığı uzunca bir zulüm manzumesi ile aktarılabilecek yasaklamalar ve engellemeler yeniden başladı. Mahkeme çıkışlarında mahkûmların soyunmaya zorlanarak aranması ve o halde saatlerce havalandırmada bekletilmesi, aralıksız dayak ve kaba işkence uygulaması, tek tip kıyafet kuralına uymamakta direnen mahkûmların kıyafetlerinin büyük bir kısmına el konulması ya da tıbbi müdahaleye maruz kalmaları (bu şekilde yaşamını yitiren devrimcilerin olduğu bilinmektedir), üçüncü çeşit yemeğin kaldırılması, yemek-

lere toz-toprak ve haşere karıştırılması, şekerin çaydanlıklara atılarak tek tip çay şekeri uygulamasına başlanması, camdan yapılan her türlü objenin yasaklanması nedeniyle eski ve yetersiz plastik kap kullanımının dayatması, kış vakti kaloriferlerin yakılmaması, koğuşlardan masa ve sandalyelerin toplatılması, su ihtiyacının yalnızca yarım saatliğine karşılanması, kantin alışverişinin yasaklanması ve hatta satranç gereçlerinin toplatılması ve satranç oynamanın yasaklanması...

Tüm bu uygulamalar katı biçimlerde Diyarbakır ve Mamak gibi cezaevlerinde sürerken, 1984 yılı başından itibaren baskısı artan tek tip kıyafet uygulaması nedeniyle, Metris'te de bir yol ayrımına gelinmişti.¹⁴ Koşullarda bir değişiklik yapılması isteniyorsa, devletin mutlak suretle diyet istediği belliydi. 11 Nisan 1984 günü itibarıyla Metris'te *Devrimci Sol* ve *Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği* (TİKB) üyeleri tarafından yeni bir açlık direnişi başladı. Cezaevi idaresinin ilk tepkisi koğuşları darmadağın etmek ve mahkûmları kış falakasından geçirmek oldu. Ardından da açlık grevine başlayanlar, çıplak demir dolaplarından ve battaniyeden başka bir şey olmayan ve Sibiry koğuşları olarak bilinen bölmelere atılarak diğer mahkûmlardan tamamen tecrit edildiler. Bu kez açlık direnişi aşama aşama katılımlarla yapılacaktı. Planlandığı üzere, bazı tutsaklar yirmi altıncı güne doğru açlık direnişini bıraktı, otuz üçüncü günde yeniden eyleme katıldı. Kırk beşinci gün, açlık direnişinin ölüm orucuna dönüştürüldüğü ilan edildi ve talepler şöyle sıralandı: İşkencenin son bulması, savunma hakkı gaspına sonra verilmesi, tek tip kıyafet uygulamasına son verilmesi, hapis-hane koşulların düzeltilmesi ve siyasi tutukluluk statüsü. Direnişin altmış üçüncü gününde Abdullah Merak, altmış altıncı gününde Haydar Başbağ, Başbağ'dan yaklaşık bir saat sonra da Fatih Öktülmüş yaşamını yitirdi. Kalan direnişçiler yetmiş ikinci günde zorla Sağmalcılar Cezaevi'ne sürüldü; önlerine baharatlı yemekler kondu. Yemediler. Direnişi telkinlerle kırmak için devlet uzmanları kullandı. Direniş kırılmadı. Yetmiş üçüncü günde Hasan Telci yaşamını yitirdi. Siyasi başarıya ulaşan, sürecin kontrolünün ele geçirildiği eylemlilik süreciyle birlikte, yetmiş beşinci günde eylemlere son verildi. İşkence ve kötü uygulamaların duracağı sözünü veren devlet tek tip kıyafet uygulamasından vazgeçmedi. Tarih 6 Kasım 1985'i gösterdiğinde, Metris'te tek tip kıyafet giymeyen sadece 34 mahkûm bulunmaktaydı. 11 Şubat 1986'da ise mahkûmlara kıyafetleri geri verilerek tek tip kıyafet dayatmasına son verildi. Açlık grevlerinin yanında tutsaklar oldukça farklı ve yaratıcı eylemler ve direnişler de organize ettiler. 26 Mart 1988'e

14- Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde, Ocak 1984'te ölüm orucu eylemlerinin başladığını ve Mart başında da ölümün gerçekleştiğini hatırlatmakta fayda var. Metris'te gelişen yeni açlık direnişi, cezaevlerinde faşist 12 Eylül rejime karşı geliştirilen bu yeni direniş dalgası içerisinde ele alınmalıdır.

gelindiğinde iki ayrı koğuştan ağır hapis cezalarına çarptırılmış 29 tutsak Metris'ten firar etti. Daha sonra dokuzu yakalansa da diğerleri Türkiye dışına çıkmayı başardı. Aynı yıl içinde Metris, sivil cezaevine dönüştürüldü.

Sonuç

Sadece cezaevlerini değil siyasallaşmış tüm kesimleri dönüştürmeyi amaçlayan 12 Eylül rejiminin 1980'lerin ilk yarısına kadar uyguladığı cezaevi politikalarından arzuladığı sonuçları büyük ölçüde aldığını söylemek mümkün. Asimetrik savaşta kullanılabilecek tüm yöntemleri hiçbir insani kaygıyı gözetmeden uygulayan militarist rejim, en çok da Türkiye sol hareketi kadrolarının siyasi varoluşuna saldırdı ve siyasi tutsakları talep ettikleri eşitlik rejiminin mümkün olmayacağına inandırmaya çalıştı. Lakin bu kimliksizleştirme ve tasfiye sürecini sadece cezaevlerine bakarak anlamaya çalışmak büyük bir hata olur. Çünkü darbenin esas amacı, sol harekete sempati duyan ve/veya politikleşmiş kitlelerin devletin işkencesiyle bitap düşen devrimcilere el uzatmamasını sağlamaktı. Diğer bir deyişle, siyasi temsililer nezdinde, toplumsallığı bitirmektir. Bu tahakküm projesine dair en ciddi direniş de en travmatik çözülme de cezaevlerinde oldu. Metris, tüm bu süreçlerin en yoğun yaşandığı cezaevlerinden birisiydi. Bugünden bakıldığında, Metris deneyiminin öğrettiği çok temel bir şey var: Cezaevi içinde ve dışında yüksek yoğunluklu bir baskı rejimi sürmekteyken, direnişin orta-vadede olumlu siyasi sonuçlar üretebilmesi ancak be ancak mahkûmların kendi zihinsel ve bedensel sınırlarını zorlayarak ya da ciddi bedeller ödeyerek kısıtlı imkânlarda yeni eylem biçimleri geliştirmek suretiyle sürecin kontrolünü cezaevi idaresine bırakmamasıyla mümkün olmuştur.

Direnışten İktidara, İktidardan Çözölüşe: Güney Afrika ve Robben Adası Direnişı

Harun Ercan

Katıksız ırkçılığa ve sınırsız emek sömürüsüne dayanan bir rejim en fazla ne kadar sürdürülebilir? Bu rejime muhalefet edenlerin sürdürdüğü ciddi bir mücadele olmadığında, belki de sonsuza kadar... Irk ayrımcılığına dayalı Apartheid rejimi Güney Afrika'da 1948-1990 arasında hüküm sürdü. Bu dönemde verilen Apartheid karşıtı mücadelenin eseri olan barış sürecinde, Güney Afrikalı siyahlar için siyasi haklarının sağlandığı ancak kapitalist sistemin yarattığı ekonomik sömürü mekanizmalarının yürürlükte olduğu yeni bir politik rejim kuruldu.

İrkçılık olgusu Afrika kıtasının ekonomik olarak en gelişmiş ülkelerinden birisi olan Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, sınıfsal eşitsizlik ve sömürü mekanizmalarıyla iç içe geçmişti. Yıllarca Hollanda ve İngiltere'nin sömürge yönetimi altında ezilen ve sömürülen Güney Afrika Cumhuriyeti'nde gayri resmi bir biçimde sürmekte olan ırkçılık, 1948 yılında kazanılan bağımsızlık sonrasında *Ulusal Parti (The Nationalist Party)* tarafından kurumsallaştırıldı ve yaygınlaştırıldı. Güney Afrika tarihinin hiçbir döneminde nüfus oranı yüzde yirmileri geçmeyen beyaz azınlık -sivil itaatsizlik eylemleri gerçekleştiren eylemcilere bile tolerans göstermeyecek şekilde- bütüncül bir baskı, engelleme ve tasfiye politikası uyguladı. Beyazların siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda tesis edilen rejime itiraz eden herkes polis baskısına ve işkenceye maruz bırakılırken Robben Adası her geçen yıl daha fazla sayıda siyasi tutukluyla dolmuş ve beyaz tahakküm, cezaevleri aracılığıyla muhalif örgütleri çökertme stratejisini harfiyen uygulanmıştır.

Barışçıl Mücadelenin İflası: Sivil İtaatsizlik-Cezaevi Hattı

1950'li yıllarda Ganhdi önderliğinde Hindistan'daki İngiliz sömürge yönetimine karşı sivil itaatsizlik yöntemleriyle başlayan mücadeleyi Güney Afrika Cumhuriyeti'ne taşımak isteyen *Afrika Ulusal Kongresi (African National Congress, ANC)*, kamusal alanda kemikleşmiş *Ayrımcı Pratiklere Karşı Koyma Kampanyaları* adı altında barışçıl eylemler düzenledi. Otobüs duraklarında, tren istasyonlarında ve postanelerde kamusal alan ayrımını ihlal etme kampanyası muazzam bir mobilizasyon yaratarak başarılı olsa da, 1952 yılında sadece üç ay içerisinde yaklaşık 8 bin kişinin tutuklanmış, kırbaçlama gibi "cezaların" da dâhil olduğu yeni baskı yasaları çıkmış ve göstericilerinin büyük bir kısmı üç yıllık cezalara mahkûm edilmiştir.¹⁵

15- Gay Seidman, "Guerillas in Their Midst: Armed Struggle in the South African Anti-Apartheid Movement", *Mobilization: An International Journal*, 2001, 6(2), s. 116

Muhalliflerin otobüs boykotları, gösteriler ve dilekçe toplama gibi barışçıl yöntemlerle izleyen yıllarda devam etmesine rağmen 1960 yılında Sharpeville Polis Karakolu önünde altmış dokuz eylemcinin yaşamını yitirdiği yüz yetmiş sekizinin de ağır şekilde yaralandığı bir katliam gerçekleştirildi. Politik şiddet, çoğunluğu eylem alanını terk etmeye çalışırken sırtından vurulan eylemciler için dönüm noktası teşkil edecek bu olay sonrasında hem nefsi müdafaa aracı hem de bir mücadele yöntemi olarak muhalif hareketin gündemine girmeye başladı.

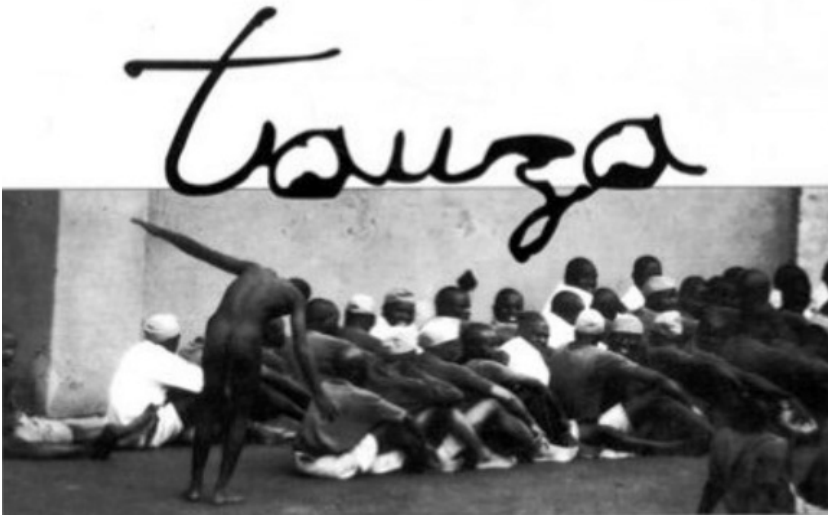
1960'lı yıllardan itibaren sırf Robben Adası'nda var olan tutuklu sayısı binlerle ifade edilmeye başlanmıştı. Sorgu süreçlerinde siyasi tutuklulara işkence yapılması rutin olmanın ötesinde mahkûmiyet sürecinin yapısallaşmış bir parçasıydı.¹⁶ Robben Adası'na yollanmadan önce mutlaka başka bir cezaevine gönderilen siyasi tutukluların günler boyu süren yolculukları boyunca tuvalet ihtiyaçlarını gidermelerine dahi izin verilmemekte; dışkıya ve idrara bulanmış tutuklular adaya vardığında çırlıçıplak soyulup soğuk suyla yıkanmakta ve tek tip üniforma giymeye zorlanmaktaydı. Tutuklanmalarının ardı sıra hücreye konulan mahkûmlar sistematik işkence ve aşağılamaya maruz bırakılmaktaydı. Irkçı rejim gizlenmeye ihtiyaç duymadığından, cezaevlerindeki bütün gardiyanlar beyazlardan seçilmişti. Hukuksal bir norm olarak, kültürel farklılık uygulaması adı altında siyah tutuklulara her zaman beyazlardan daha az yemek veriliyordu. Gardiyanlar ile siyasi tutukluların her karşılaşma anında tutuklulara hakaret edilmesi, tutukluların aşağılanmaları ve yemek almak için yalvarmaya zorlanmaları yazılı olmasına gerek dahi duyulmayan kurallardan sadece bazılarıydı. 1960'lı yıllar boyunca süren cinsel aşağılama yöntemlerinden birisi, *tauza* olarak bilinen, mahkûmların çırlıçıplak soyulduktan sonra dans etmeye ve rektumlarını bir dizi hareketin sonunda gardiyanlara gösterecek şekilde hareketlerini sona erdirmeye zorlandıkları günlük aramaları.¹⁷

1970'li yıllara kadar siyasi tutukluları hedef alan, sonrasında ise adli mahkûmların maruz kaldıkları bir diğer uygulama ise zorla çalıştırılma, yani angaryaydı. Robben Adası'nda bulunan mahkûmların zorla çalıştırıldıkları işler arasında "kireçtaşı ocağından taş çıkarma, taş parçalama, odun kırma, kazma ve kürek ile yol yapma ve sahilten ve denizden yosun çekme" gibi işler vardı.¹⁸ Mahkûmların hak ihlallerine en fazla maruz kaldıkları süreçler olan angarya vakitleri, tutukluların sağlık durumlarının da kötüye gitmesine yol açıyordu. Örneğin, Nelson Mandela'nın hayatı

16- Lisa Buntman, *Robben Island and Prisoner Resistance to Apartheid* (New York: Cambridge University Press, 2003) s. 65-66

17- *Age*, s. 49

18- *Age*, s. 50

boyunca güçlükle görebilmesinin nedeni herhangi bir koruyucu olmadan kireçtaşı ocağında çalıştırılmış olmasıydı.

İrkçilik Duvarı Politik Şiddetle Aşınırken: İçeride/Dışarıda Örgütlenme Süreci

Başta sorduğumuz soruyu yeniden soralım: Bir zulüm rejimine ömür biçmek mümkün müdür? Zulme maruz kalanlar kararlı bir mücadeleyi *etkili* yöntemler kullanarak ortaya koyuyorlarsa, haksız ve adaletsiz rejimlerin ömrü, uygun siyasi koşulların oluşum süreciyle paralellik gösterir. En derin psikolojik, bedensel ve duygusal yaraları cezaevi sistemi içerisinde edinen siyahi politik mahkûmlar, ırkçı rejimin kurduğu bu kötülük sistemine dur demek adına 1970'lerden itibaren Robben Adası'nda ciddi direnişlere ve eylemlere başladı. Bu mücadele sürecinin gerçekliğini kahramanlaştırma söylemi altında boğmamak adına öncelikle sistematik ırkçılık pratiklerinin siyasi mahkûmlar üzerindeki etkisinin kavranması gerekir. Robben Adası Hapishanesi yönetiminin kullandığı iktidar tekniklerinden bir diğeri adli mahkûmları kullanarak siyasi mahkûmlara yönelik fiziksel şiddet uygulanması ve -özellikle genç siyasi tutuklulara- tecavüz edilmesi idi. Siyasi tutuklular ilk olarak uygulanan fiziksel şiddete aynı yöntemle, yani fiziksel şiddet kullanarak karşılık verdiler.¹⁹ İlk açlık grevleri ikinci aşamada, yani 1965 yılında gerçekleştirildi. Arzulanan başarı ve istenen sonuçlar ne yazık ki elde edilemedi. Bir sonraki yıl, önceki açlık grevinden çıkarılan dersler sonrasında ortaya konan direniş sayesinde, adli mahkûmların si-

19 Lisa Buntman. s. 51

yasi mahkûmlara karşı cinsel ve fiziksel şiddet aracı olarak kullanılması pratiğine son verildi. Verilen mücadele cezaevi duvarlarıyla sınırlı değildi: Cezaevinden tahliye edilen siyasi tutukluların kamuoyunda farkındalık yaratmaları, işlenen hak ihlallerinin uluslararası kanallara taşınması ve tutukluların her türlü tehlikeyi göze alarak mahkemeyi cezaevi koşullarına dair bir mücadele alanı haline getirmeleri içeride gösterilen direnişle birlikte başarıyı getirdi.

Robben Adası'nda nefsi müdafaa amaçlı ortaya konan mücadelenin siyasi örgütlenme safhasına geçmesi 1970'li ve 1980'li yıllarda çizgisel bir şekilde gerçekleşmedi. Her ne kadar cezaevi dışında yapılan zulümlere dair kamuoyu yaratma, hâlihazırda mevcut olan tüm yasal ve bürokratik kanalları kullanma ve cezaevi koşullarında sayısız kolektif eylem gerçekleştirme gibi yöntemler aracılığıyla sürdürülmüş olsa da, siyasi tutuklulara yönelik fiziksel saldırılar sona ermemiştir. Cezaevinin siyasi bir alana dönüştürülmesiyle, daha somut bir biçimde ifade etmek gerekirse cezaevinde okullaşma ve siyasi eğitim pratikleri muazzam bir bilinçlenme dalgasının gelişmesiyle ırkçı rejim içeriden çatırdamaya başladı.²⁰ Cezaevinde yürütülen bu mücadelenin nasıl başarıya ulaştığını tam anlamıyla kavrayabilmek adına, öncelikle “dışarıda” gerçekleştirilen eylemlerin ve yarattıkları etkilerin muhasebesini yapmak gerekir.

1970'li yılların sonuna kadar Apartheid rejimi karşısında politik şiddetle başvurmamış olan ANC, rejimin demokratik hak taleplerine baskı ve engelleme politikasıyla cevap vermesi sonrasında kadrolarını sınır dışına çıkararak gerilla mücadelesi başlatmanın ilk adımlarını attı. 1980 yılından itibaren, sivillere yönelik şiddet eylemlerinden kaçınarak sömürü ve baskı rejiminin askeri hedeflerine, üretim tesislerine ve madenlerine yönelik mülke zarar verme eylemleri başladı.²¹ Kır gerillacılığının önündeki yapısal engeller, yüksek şehirleşme oranları, ırkçı rejimin gelişkin devlet kapasitesi gibi faktörlere rağmen politik şiddet eylemleri hem kitlelerin motivasyonunu sağlaması hem de ırkçı rejimin yürütücülerine zerk ettiği korku bakımından mücadelenin başarıya ulaşmasında merkezi bir rol oynadı. Mücadelenin kitleselleşmesi bakımından temel rol oynayan mücadele yöntemi ise Apartheid rejimini “işlevsiz kılma eylemleri” oldu. Fabrikalarda, okullarda, üniversitelerde ve neredeyse tüm kamusal alanlarda yapılan grevler ve boykotlar mücadelenin kitleselleşmesine ciddi katkıda bulundu.²² Sonuç olarak, 1990'lı yıllara kadar ANC hem barışçıl sivil itaatsizlik eylemlerini hem de politik şiddet eylemlerini stratejik şekilde dönüşümlü

20- Lisa Buntman, s. 59-73

21- Gay Seidman, s. 118-119

22- Gay Seidman, s. 119

biçimde kullanarak Apartheid rejimi ile CODESA (*The Convention for a Democratic South Africa*) barış görüşmelerinde müzakere masasına oturdu.

Peki, Apartheid rejimini müzakere masasına oturtan süreç dışında bu şekilde işlerken cezaevlerinde neler oluyordu? Cezaevi sistemi içerisinde eylemsizliği sosyal ölüm manasına geldiğinin farkında olan Robben Adası'ndaki siyasi tutuklular, tüm kısıtlamalara rağmen bir dizi akademik, siyasi, kültürel ve sportif etkinliği aralıksız sürdürdü. Siyasi tutuklular arasından okuma ve yazmayı öğrenmeden cezaevinden çıkan kişi sayısı yok denecek kadar azdı.²³ Tüm bu etkinliklerin bir amacı kişisel gelişimi sağlamaksa diğer amacı ise dayanışma ve birliktelik ruhunun canlı tutulmasıydı. Cezaevlerindeki tüm bu etkinlikler cezaevi içerisinde bulunan örgütlerin -özellikle de ANC'nin- siyasi kadro ve militan yaratmasını da sağlamaktaydı. 1980'li yıllarda yoğunlaşacak biçimde, hem sivil itaatsizlik eylemlerinin örgütlenmesinde hem de politik şiddet eylemlerinin gerçekleştirilmesinde önemli roller oynayan kadrolar arasında cezaevi çıkışlı olan siyasi tutsakların sayısı oldukça yüksekti. Diğer bir deyişle, Apartheid rejiminin en çıplak haline karşı savaşılan cezaevlerinde elde edilen siyasi deneyimler, hem kadro bazında hem de düşünsel olarak dışarıya taşınarak sonraki siyasi süreci temelden dönüştürdü.

Çözüm Süreci ve Barışın Neoliberal Sınırları

Çatışmalar ve eylemler 1980'li yılların sonunda doygunluğa ulaştığında, ANC'nin, arzuladığı devrimi yaparak devlet aygıtını ele geçirme hedefi ile *Ulusal Parti*'nin ANC'yi yok ederek ırkçı ve sömürgeci rejimi devam ettirme gayesinin artık mümkün olmayacağı berraklaştı.²⁴ Sovyetlerin çöküşüyle birlikte, Ulusal Parti'nin anti-komünizm söylemini kullanarak baskı ve şiddet politikalarını sürdürmesinin meşru zemini daralmıştı. ANC ve hükümetin müzakereleri 1990'da başladı ve üç sene sürdü. 1991-93 yılları arasında yapılan barış görüşmeleri ANC ve Ulusal Parti'ye ek olarak sivil toplumun da aktif olarak müdahil olduğu katılımcılık ilkesine dayanarak ve şeffaf bir şekilde ilerledi.²⁵ *Yeni Güney Afrika Cumhuriyeti*'nin nasıl bir siyasi ve ekonomik rejime sahip olması gerektiği konusunda yapılan uzun tartışmalar verimli geçti ve nihayetinde devletin hareket alanını oldukça daraltan, sınırları net çizilmiş bir anayasal çerçeve ortaya çıktı. Lakin Apartheid döneminde işlenen hak ihlalleri ile nasıl hesaplaşılacağı ve

23- Lisa Buntman, s. 64-69

24- Richard A. Wilson. *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-Apartheid State*, (USA: Cambridge University Press, 2001), s. 6-11.

25- *Age*, s. 8

af çıkarılıp çıkarılmayacağı gibi konuların nasıl çözülebileceği konusunda ciddi bir tikanıklık yaşandı. Sonuç olarak, kurulacak bir hakikat komisyonu çerçevesinde, işlenen ihlallere dair kamuoyu önünde tanıklık yapacak olan faillere af imkânı verilmesi konusunda uzlaşmaya varıldı. 1994 yılında ilk demokratik seçimler yapıldı ve geçici bir Anayasa yürürlüğe girdi. Seçimleri ANC'nin büyük bir çoğunlukla kazanmasının üzerine ve yeni başkan Nelson Mandela'nın güçlü desteğiyle *Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu* (HUK) planlandığı şekilde faaliyete geçti.

Sonuç olarak, yapılan ilk seçimlerden sonra ANC iktidara gelmiş ve Apartheid rejimi siyasi alanda geriletilmiş olsa da, bu uzlaşma süreci sadece siyahların siyasi hak kazanımları ve siyahlığın itibarlaşması ile sonuçlandı. Yeni bir ulus tanımı ("demokratik ulus" ya da "gökkuşağı ulusu") yapılarak katı bir anayasacılık çerçevesinde siyasi güç paylaşımı yapıldı. Lakin kemikleşmiş ekonomik adaletsizlikler sürmeye devam etti, diğer bir deyişle ülkenin beyaz burjuvazisinin çıkarlarına halel getirmeyen yeni bir rejim içerisinde Güney Afrika Cumhuriyeti'nin neoliberalleşme süreci hızlandırıldı. Zulmü sona erdirmeye ve siyasi haklara sahip olma gibi amaçlara ulaşan mücadelenin ardından ülkenin cezaevi tarihine bakıldığında şu tespiti yapmak mümkün: Her ne kadar çatışma çözümü literatüründe örnek bir süreç olarak gösterilse de, neoliberal düzen-içi reformlar etnik-sınıfsal hiyerarşiyi değiştiremedi. Bugün Güney Afrika Cumhuriyeti'nde cezaevinde bulunan kişi sayısının toplam nüfusa oranı hesaplandığı vakit, yaklaşık 190 bin mahkûmla dünya sıralamasında yedinci sırada olduğu görülecektir. Buna ek olarak, bildiğimiz anlamda kadim muktedirlerin -ABD ve İngiltere'de olduğu gibi- kullandığı cezalandırma yöntemlerini topyekûn ithal ederek yüksek güvenlikli cezaevlerinin özelleştirilmesi süreci 2000'li yıllarda başlamıştır.

Güney Afrika'da yaşanan neoliberal sürece dair 2012 yılında gösterime giren *Sevgili Mandela* (*Dear Mandela*, Dara Kell & Christopher Nizza) isimli belgeselde, yaşadığı gecekondü semti yıkılmak üzere olan yoksul bir Güney Afrikalı'nın sorduğu soruyu hatırlatarak bitirelim: "Mandela'ya sormak isterim. Uğruna cezaevinde hapsedildiği şeyin hiçbir zaman başarılamamış olması hakkında ne hissediyor acaba?"

İsrail İşgalciliği ve Cezaevi Sistemi: Filistin Zindanının İçindeki Zindan

Şerif Derince

İsrail'in dünya devletleri içerisinde en büyük işgalci olduğu göz önünde bulundurulduğunda, hukuksuzlukla ve zorbalıkla zapturapt altına aldığı Filistin topraklarının dünyanın en kapsamlı cezaevi sisteminin mağduru olduğu söylenebilir... Bir yekûn olarak işgalcilik bundan ibaret değil elbet: Bütün Filistin'i bir cezaevine dönüştürürcesine ambargolar uygulamak, Filistin'deki gayri-meşru varlığını sürdürüebilmek adına sürekli şiddet kullanmak, egemen olmak ve egemen kalmak adına (başta gözaltına alma ve tutuklamalar olmak üzere) Filistin halkına gayri insani her türlü iktidar tekniğini kullanmak, İsrail işgalciliğinin sacayaklarıdır. 1948 yılından bu yana, yani *Nakbha* olarak adlandırılan katliam, işgal ve zorunlu göç ettirme sürecinin başlangıcından bugüne kadar, emperyalist ABD'nin desteğiyle hareket eden İsrail Siyonizmi'nin Filistinlilere tanıdığı seçenekler hep sınırlı oldu: Mülteci olmak, özgürlük için mücadele etmek ve/veya ölmek... Ya da aynı yaşamda hepsini birden tecrübe etmek.

Bu noktada, cevaplanması gereken önemli bir soru var: Bu zulmü, hatırı sayılır uluslararası tepkilere rağmen yarım asırdır devam ettirebilmek için neye inanmak gerekiyor? Bu sorunun cevabı oldukça basit: Siyonizme! Yani İsraililerin seçilmiş halk olduğuna, başta Araplar olmak üzere Yahudilerin tüm toplumlardan üstün olduğuna, bu seçilmiş olma sanrısının ancak be vaat edilmiş toprakların tamamen ele geçirilmesiyle gerçek karşılığını bulacağına, bu yolda yapılan her şeyin mubah olduğuna inanmak gerekiyor. Anayasal vatandaşlık politikasının ırkçı olduğunu açıkça yazan yegâne modern ulus-devlet olan İsrail'in gözlerindeki zalimliği tüm çıplaklığıyla görmek adına, İsrail'in zindan içinde kurduğu zindana bakmak gerek. İsrail, toprak işgallerine durmaksızın devam ederken, işgal ettiği topraklar etrafına ördüğü duvarların mantığını anlayabilmek için duvarların içindeki duvarları, İsrail cezaevi sistemini kavramamız gerekiyor. Zira İsrail, yalnızca hem "İsrail sınırları"nda kalan hem de Filistin bölgesinden olan, çeşitli legal veya illegal örgütlerle keyfi bir şekilde ilişkilendirdiği on binlerce kişiyi, sürekli cezaevine hapsedip tutsak ettiği Filistinlileri değil, tüm Filistin halkını kontrol etmeyi ve bu yolla Filistin özgürlük mücadelesini tasfiye etmeyi hedeflemektedir.

Solgun Bir Halk Çocukları Ayaklanmasıyla "Başlayan" İsrail Zindan Politikası

Filistin topraklarındaki İsrail işgalciliğinden kaynaklanan İsrail-Filistin çatışmalarının paralelinde, İsrail cezaevi politikalarının esas sahneye çıkması,

birincisi 1987’de başlayan ve altı yıl süren, ikincisi de 2000’de başlayıp be yıl süren İntifadalar Dönemi’nde olmuştur. Birinci İntifada Dönemi’nde, İsrail devletinin kitlelere ateş açarak, keyfi tutuklamalar yaparak, evleri sürekli harap ederek ve halkı zorla göç ettirerek sürdürdüğü politikalarla karşı, neredeyse tüm bir Filistin halkı çok güçlü bir direniş sergilemiş ve bu sayede Filistin meselesi yeniden bütün dünyanın gündemine oturmıştır. Bu muazzam halk ayaklanması karşısında İsrail askerlerinin cevabı başlangıçta istisnasız şiddet ve katliam, akabinde de toplu tutuklamalar oldu. Bu çatışmalarda 1000’in üzerinde Filistinli öldürülürken, 120.000’den fazla Filistinli de gözaltına alındı.²⁶ İsrail’in uyguladığı politikalar o kadar vahşiydi ki, İsrail karşıtları kadar İsrail dostları da şaşkınlıklarını gizleyemediler.²⁷ Bu vahşet karşısında Birleşmiş Milletler İsrail’i kınadı ve İsrail’in yaptıkları savaş suçları kapsamında değerlendirildi.²⁸ Birinci İntifada, 1993 yılında El Fetih ile İsrail devleti arasında başlayan Oslo görüşmelerine kadar devam etti. Görüşmelerin erken safhalarında karşılıklı güven adımlarının bir parçası olarak Filistinli tutsakların önemli bir kısmı serbest bırakıldı. Sonraki aşamada ise bir *Filistin Yönetimi* (FY) kurulmasına ve Batı Şeria’nın bir kısmı ile Gazze’nin büyük bir kısmının yönetiminin FY’ye bırakılmasına karar verildi.

Oslo görüşmelerinden sonra çatışmalar bir süre için dinse de, özellikle ABD’den açık destek alan İsrail devletinin tüm zorbalığı sürdü. Üstelik Gazze ve Batı Şeria’daki bölgelerin anlaşma gereği Filistin Yönetimi’ne bırakılacağı sözü verilmesine rağmen, İsrail bu bölgelere ambargo uyguladı ve mücavir alanlar hiçbir zaman tam olarak Filistinlilere bırakılmadı. Ayrıca, 1990’ların başlarından itibaren Hamas’ın da güçlü bir Filistin örgütü olarak ortaya çıkması ve El Fetih’e göre politik şiddeti temel bir mücadele aracı olarak benimsemesinin yanısıra, İsrail devletinin uyguladığı eşi benzeri görülmemiş şiddet, çatışmaların ölçeğini yeniden savaş boyutuna yükseltti. Bu dönemde, daha önce kapatılan birçok cezaevi yeniden kuruldu ve sayısız Filistinli tutuklandı.

Daha da önemlisi, İsrail’in de sonrasında kabul ettiği üzere, 1990’lı yıllarda Filistinli mahkûmların organları (özellikle korneaları ve böbrekleri) ailelerinden izinsiz bir şekilde, kimi durumlarda da mahkûmlar ölmeden önce,

26- Donald Neff, “The Intifada Erupts, Forcing Israel to Recognize Palestinians”. *Washington Report on Middle East Affairs*. (1997).

27- David McDowall, *Palestine and Israel: The Uprising and Beyond*. (California: University Press, 1989)

28- *Report of the Special Committee to Investigate Israeli Practices Affecting the Human Rights of the Population of the Occupied Territories*. 26 Ağustos 1988.

İsraili cezaevi yöneticileri tarafından alınıp kullanılmıştır.²⁹ Cezaevinde yatan Filistinlilerin tanıklıkları, bu uygulamanın Birinci İntifada sürecinden itibaren sistematik olarak yapıldığını belirtmektedir.³⁰

İçerisi veya Dışarı: Shabak veya Shabak

1990'lı yıllara gelindiğinde, İsrail'de kullanımda olan cezaevlerinin büyük bir çoğunluğu 1930'larda İngilizler tarafından kullanılan, bir kısmı da Osmanlı döneminden kalma zindanlardı. 2003 yılında, İsrail cezaevi sisteminde birtakım köklü değişikliklere gidildi. Cezaevlerine ayrılan bütçe azaltıldı ve hücreleri gözetleme teknikleri daha etkin şekilde kullanılmaya başlandı. Bununla beraber, özellikle Filistinli siyasi tutsakların tutulduğu cezaevleri, *Shabak* olarak bilinen özel yetkili, yarı-askeri Genel Güvenlik Hizmetleri'ne bırakıldı. Türkiye'deki JİTEM'in muadili sayılabilecek *Shabak* yapılanması bir nevi gizli servis özelliği taşımakta ve kanunlarla belirtilmiş açık bir yetki ve sorumluluk alanı bulunmamaktadır. Oldukça geniş bir idare sahası olan ve birçok faili meçhulden sorumlu olan *Shabak*'ın diğer görevleri arasında Filistinliler tarafından örgütlenmeye çalışılan direniş eylemleri hakkında bilgi toplamak ve polisler tarafından tutuklanmış olan Filistinlilerin sorgulanarak itirafçı olmalarını sağlamak da vardır. Ayrıca Arap muhbirlerin kullanılması da yine bu gizli örgütün görevidir.

2003 yılındaki yapısal değişiklikten beri *Shabak*'ın kontrolünde olan önemli cezaevlerinde, Filistinli tutsakların tutulduğu Ofer, Ktziot ve Hadarim gibi hapisanelerde, yeni hücreler dışarıya değil içeriye bakacak şekilde düzenlenmiş, odalara televizyon konularak önceleri okuma, siyasi eğitim ve kültürel aktiviteler için ayrılan zamanın televizyon başında geçirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca Hamas, El Fetih, İslami Cihad ve diğer örgütlerden olan tutsaklar birbirlerinden izole edilerek siyasi tutuklular arasında iletişim ve örgütlenme olanakları ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Cezaevi sistemindeki bu yeni düzenlemeler aracılığıyla ve teknolojinin bir yöntem olarak devreye girmesiyle *dışarıdaki hayat* ile *içerideki hayat* arasındaki geçişlilik her zamankinden daha fazla geçerli olmaya başladı.³¹ Zira bu dönemde İsrail'de yürürlükte olan cezaevi sistemi, sadece herhangi bir suç isnat edilen tutukluları değil, aynı zamanda tüm Filistin nüfusunu kontrol eden bir mekanizma olarak çalışmıştır. Bu sayede gözaltına alınan kişiler hakkında detaylı bilgiler toplanmakta ve tutuklu bulundukları süre içinde

29- "Israel Admits to Organ Thefts", *Al Jazeera International*, 21 Aralık 2009, <<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2009/12/2009122161551898444.html>>

30- Alison Weir, "The New 'Blood Libel': Israeli Organ Harvesting", *Counter Punch*, 28-30 Ağustos 2009 <<http://www.counterpunch.org/2009/08/28/israeli-organ-harvesting>>

31- A.g.e.

yapılan gizli gözetlemeler sayesinde ilişki içinde oldukları kişi veya kurumlar hakkında da birçok bilgiye ulaşılabilmektedir.

2007 yılına ait bir veriye göre, İsrail'deki tutukluların %47'si güvenlik suçları işlemekle itham edilmişti. Üstelik burada suçtan kasıt, şiddet içeren herhangi bir eyleme katılmak değil yasal olmayan bir Filistin örgütüne üye olmaktır ki, İsrail devletinin yasal olarak kabul ettiği Filistinli örgüt sayısı yok denecek kadar azdır. Bu nedenle, sivil toplum kuruluşuna üye olmak dahi tutuklanma sebebi olabilmektedir. Bu grupta olan tutsakların cezaevi koşulları adli tutuklulara göre oldukça kötüdür ve çoğu zaman avukatlarıyla görüşmeleri bile engellenmektedir. Üstelik çatışmaların görece daha şiddetli olduğu veya siyasi gerilimin tırmandığı dönemlerde siyasi tutsaklar için cezaevi koşulları çok daha ağırlaşabilmektedir. İsrail cezaevlerindeki tutukluların sayısı açısından da ciddi dalgalanmaların yaşandığı söylenebilir. Aşağıdaki tabloda son yirmi beş yıl içinde İsrail cezaevlerinde bulunan siyasi ve adli toplam tutuklu sayısı verilmektedir.

Yıl	1988	1992	1995	1999	2002	2005	2008	2010	2012
Sayı	7,527	10,144	7,909	9,337	10,922	16,060	21,905	20,191	17.700
Oran (100,000 kişi başına)		213	145	156	171	238	308	275	

Tablodaki yıllara dikkat edildiğinde belli dönemlerde yaşanan dalgalanmalar, İntifada dönemleriyle ilişkilidir. 2012 yılına girilirken İsrail Cezaevi Sistemi'nin yayınladığı verilere göre, ülkedeki tüm cezaevlerinde tutulan siyasi ve adli tutsakların sayısı 17.700'dür. Bu dönemde gözaltına alınan çocuk sayısı ise 6.700 civarında olup neredeyse hepsi "taş atmak" gibi eylemlerle suçlanıp gözaltına alınmıştır. Gözaltına alma ve tutuklama yaşı 12 olup, İsrail kanunlarında yetişkin olma yaşı 18 olarak kabul edilse de 14 yaşındaki çocuklar bile yetişkinlerle aynı koşullara tâbi tutulmakta ve cezalar almaktadır. Ayrıca Hamas, El Fetih ve İslami Cihad partilerinin seçimle göreve gelmiş yöneticilerinin de bir kısmı tutuklu bulunmaktadır. Sadece Hamas'ın İsrail cezaevlerinde bulunan tutuklu seçilmişlerinin sayısı 47'dir.

İsrail cezaevi sistemine göre bir kişi gözaltına alındıktan sonra mahkemeye çıkarılmaksızın 6 ay kadar tutuklu kalabilmektedir. Söz konusu kişi Filistinli siyasi bir tutsak ise bu süre tekrar tekrar uzatılabilmektedir. Bunun en iyi örneklerinden birisi, Filistin'in Mandela'sı olarak bilinen Marwan Barghouti'nin tutukluluğudur. El Aksa Şehitleri Tugayı'nın ve El Müstakbel Partisi'nin lideri olan Barghouti, 2002 yılında tutuklandıktan sonra aylarca mahkemeye bile çıkarılmadan gözaltında tutuldu.

Geçen yıl gerçekleştirilen açlık grevleri sürecinde Filistinlilerin yaptığı 'Özgürlük' temalı bir duvar yazılaması

Ofer Hapishanesi

Ofer Hapishanesi, İsrail hapishanelerinin en bilinenleri arasında yer alır. Batı Şeria'da yer alan bu cezaevi, genellikle Filistinli siyasi tutsakların hapsedildiği bir yerdir ve Ortadoğu'daki en ağır işkencelerin yapıldığı cezaevlerinin başında gelir. 800 tutsak kapasitesi olan Ofer'de, 2008 yılında verilen son bilgilere göre 1.100 kadar Filistinli tutsak kalmaktadır. İsmi 1968'deki Yahudi-Arap savaşında ölen Albay Zvi Ofer'den alan hapishane, 1995 yılına kadar Filistinli siyasi tutsakların hapsedildiği bir yer oldu. El Fetih ile yapılan Oslo görüşmelerinden sonra çözüm arayışlarının bir parçası olarak boşaltıldı ve tutsakların büyük bir kısmı serbest bırakıldı. Ancak İkinci İntifada ile birlikte 2002 yılında tekrar açıldı. Ofer cezaevinde tutulan Filistinli tutsakların bir kısmı da kadın ve çocuklardan oluşmaktadır. Yapılan incelemeler bu hapishanede insan hakları ve çocuk hakları ihlallerinin yapıldığını, çocukların tecavüzün de dâhil yüzlerce farklı kötü muameleye maruz kaldığı belgelemiştir. Yapılan ağır işkencelerin doğal bir sonucu olarak bu cezaevinde birçok açlık grevi başlatılmış ve İsrail karşıtı birçok eylem yine bu cezaevinin önünde yapılmıştır. Örneğin 2010 yılında, yaklaşık 2000 kadar Filistinli tutsak, kitlesel bir açlık grevi başlatıldı. Benzer şekilde 2012'de siyasi tutuklu Hana Shalabi tarafından bir açlık grevi başlatıldı. Bu açlık grevlerine destek vermek adına her seferinde çok sayıda Filistinli, Ofer cezaevinin önünde eylemler yaptı.

Ktziot Hapishanesi

400.000 metre karelik bir alanı kaplayan Ktziot Hapishanesi, İsrail'in en büyük hapishanesidir. Ofer gibi bu hapishane de kalabalık bir Filistinli tutsak nüfusunu barındırmaktadır. Ktziot, 1953 yılında İsrail Savunma Güçleri tarafından bir tarım kolonisi olarak kullanılacağı iddia edilerek silahlardan arındırılmış bir bölgede kurulmuştur. Ancak buraya yerleşenler, silahlı ve eğitilmiş askerler olup İsrail sınır muhafızı görevi üstlenmiştir. Sonrasında Mısır ile yapılan savaşlarda Sina Yarımadası'na geçiş için bir üs olarak kullanılmış ve Mısır'ın mağlup olmasında önemli etken teşkil etmiştir. Bir çölü andıran arazisinde, 1988 yılında Filistinli tutsakların kaldığı çadırlardan oluşan devasa bir kampa dönüştürülmüştür. İnsan Hakları İzleme Örgütü (*Human Rights Watch/HRW*), 1990 yılında burada yaptığı incelemelerde, hapishane-deki genel şartların “haşin ve insan onuruna yakışmayan” nitelikte olduğunu yazmıştır. Çadırlardan oluşan bir cezaevi kampı olan Ktziot'da yazları hayli sıcak, kışları ise dondurucu ölçüde soğuk olduğunda tutsaklar çok ciddi zararlar görmekte, bazı durumlarda ölümle sonuçlanan vakalar yaşanmaktadır. Ayrıca tutsaklar ile avukatları arasında görüşmelere ciddi kısıtlamalar getirilmekte, aile ziyaretlerine izin verilmemekte, aralarında *Yüzüklerin Efendisi*, *Hamlet* gibi klasikleşmiş eserlerin de olduğu birçok kitap keyfi bir şekilde yasaklanmakta, toplu spor yapılması engellenmekte ve dışarıya mektup gönderilmesi çok ciddi şekilde sınırlandırılmaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı, HRW, bu hapishanede 4. Cenevre Konvansiyon Kararları'nın açık bir şekilde ihlal edildiğini duyurmuştur.³² Ktziot Hapishanesi de tıpkı Ofer gibi Oslo görüşmelerinden sonra kapatılsa da, 2002 yılında, İkinci İntifada'dan sonra tekrar açılmıştır. Ayrıca Ktziot da Shabak'ın kontrolündedir. Çeşitli kaynaklara göre Ktziot Hapishanesi'ndeki önemli hak ihlalleri arasında çok ağır işkenceler ve vahşi tecrit uygulamaları dışında, aile ziyaretlerinin yapılamaması, aşırı kalabalık, kötü yemekler, tutsaklara kıyafet sağlanmaması, keyfi gardiyan şiddeti ve yağma, kitap yasakları, çocuklara özel prosedürlerin olmaması ve kötü hava koşullarına maruz bırakılma sıralanmaktadır.

Yeryüzündeki hiçbir zulüm rakamlarla kavranamaz. Bu gerçeğin bilincinde olmakla beraber, şu istatistik verinin yan yana getirilen yüzlerce kelimeden çok şey anlattığının da farkındayız: Bugünden bakıldığında, mevcut istatistikler İsrail ordusunun Gazze ve Batı Şeria'yı işgal ettiği 1967 yılından beri Filistinlilerin neredeyse yüzde kırkının en az bir kere cezaevi deneyimi yaşadığını göstermektedir.³³

32- Human Rights Watch (HRW) (1991) *Prison Conditions in Israel and the Occupied Territories. A Middle East Watch Report*. Human Rights Watch.

33- Stéphanie Latte Abdallah, “Prison as a Means of Control”, *Le Monde Diplomatique*. (2012).

Yaşarken Ölmek: ABD’de Supermax Hapishaneleri

Güllistan Yarkın

“Suç bireysel bir seçimdir” düşüncesi kapitalizmin modern devlet yapılarıyla buluştuğu ilk dönemlerden itibaren insanlığa kabul ettirmeye çalıştığı bir yalan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu düşünceye göre bireyler *sadece* kendi iradeleriyle suç işlemeye karar verirler ve yapısal ve sınıfsal şiddete maruz kalmalarıyla suç arasında herhangi bir ilişki yoktur. Hegel’in “Ceza suçlunun hakkıdır. Onun iradesinin bir eylemidir” sözüne karşılık, Karl Marx 1853 yılında kısa bir gazete yazısında, “Bu formülde kuşkusuz aldatıcı bir şeyler vardır; bu da, Hegel’in suçluya yalnızca bir nesne, adaletin bir kölesi diye bakacak yerde, onu özgür ve kendi kendini belirleyen bir varlık durumuna yükseltmesidir” demiştir.³⁴ Suçu üreten de işlenen suçların türlerini üreten de sistemin ta kendisidir. Yine Marx’ın altını çizdiği gibi: Eğer bir sonraki yıl işlenecek suç oranlarını, suç kategorilerini ve mahkûm sayısını önceki yılların suç istatistiklerine bakarak tahmin edebiliyorsak, “özgür irade” ifadesinin nasıl bir geçerliliği olabilir? Adli suçun tamamen bireysel bir seçim olduğu yalanına bizleri inandırmaya çalışan kapitalist modernitenin yüzyıllardır ördüğü mantığın ne kadar başarılı olduğunun en temel kanıtı, neredeyse tüm toplumlara cezaevi kurumlarının toplumsal düzenin sürebilmesi için bir zaruret ve vazgeçilmesi imkânsız bir gerçeklik olduğunu kabul ettirmiş olmasıdır.

Cezalandırıcı Devletin Neoliberal Dönüşü: ABD’de Cezaevleri ve Irkçılık

ABD’nin başını çektiği kapitalist hegemonya, yıllardır dünyanın dört bir köşesine izlenmesi gereken ekonomi politikaları ve yeni devlet modelleri ihraç ediyor. Cezalandırıcı devlet aygıtları da bu ihracın merkezinde yer alıyor. Bu yüzden, ABD’deki cezalandırma pratiklerine bakmak, dünya sisteminin merkezinde veya çevresinde yer alan bir dizi ülkenin olası geleceğine bakmak anlamına da geliyor. ABD, yeni polislik yöntemlerinden toplumu sürekli gözetleme teknolojilerine, yoksulların nasıl idare edilmesi gerektiğine ilişkin bilgilerden nasıl suçlulaştırılacaklarına uzanan geniş bir yelpazede kötülüğün yönetsel mimarisini belirliyor. Diğer bir deyişle, sadece sınıflı toplumsal sistemin politik ekonomisini değil, bu adaletsiz sistemin yarattığı potansiyel veya aktif muhalefet ile nasıl başa çıkılacağını da belirliyor.

Bugün bütün dünya ülkelerine hapishane modelleri ve ceza rejimleri ihraç eden ABD’deki hapishane sayısı, özellikle 1980’li yıllardan itibaren katla-

34- Marx, Karl. “Capital Punishment”, *New York Daily Tribune*, 13 Şubat 1853.

narak artmaktadır. 1970’lerde patlak veren kapitalizmin krizi, ABD’nin kurulduğu günden itibaren devam eden toplumsal eşitsizlik, ülkede kökleşmiş olan ırkçı sistem ve kölelik deneyiminin bıraktığı ağır tarihsel miras, bugün ABD’de var olan sistematik cezalandırma rejiminin tarihsel ve yapısal kökenleri olarak sayılabilir. 1970’li yıllarda ortaya çıkan krize Amerikan sermaye gruplarının verdiği cevap, çoğu fabrikanın kapatılması ve özellikle Asya ülkelerine üretici sermayenin-fabrikaların taşınması oldu. Bu fabrikalarda çalışan Amerikalı işçilerin önemli bir kısmı sermayenin uzak Asya’ya göç ettiği endüstrisizleşme sürecinde işsiz kaldı. Artan işsizlik, refah devleti uygulamalarının sona ermesi, ağırlıklı olarak gettolarda yaşayan siyahların yeterli barınma, eğitim ve iş olanaklarından tamamen mahrum bırakılması, derinleşen ve yaygınlaşan yoksulluğa paralel olarak suç, kitlesel ayaklanmalar ve şiddet olaylarının artışına neden oldu. Yoksul kitleler, devlet ve kapitalist sistem işbirliğinde suçlaştırıldı ve cezaevlerine hapsedildiler. Siyasi ve ekonomik güç kaynaklarından mahrum bırakılan ve suçlaştırılan bu mülksüz kesimler, bugün polis-devlet ve cezaevi politikaları tarafından cezalandırılmaktadır.³⁵

1990’lı yıllarda ABD’deki mahkûm ve hapishane sayısı önceki döneme kıyasla çok yüksek rakamlara erişmiştir. 2000’li yıllarda ise hem cezaevi hem de mahkûm sayısı katlanarak artmıştır. Örneğin ABD’deki mahkûm sayısı, 2011 yılı başı itibariyle 2 milyon 4 yüz bine ulaşmıştır. ABD nüfusu dünya nüfusunun %5’ini oluştururken, cezaevlerindeki mahkûmlar dünyadaki mahkûmların %25’ini oluşturmaktadır. Bu nedenle, bugün ABD bütün dünyanın en büyük zindancısı olarak anılmaktadır.³⁶ ABD tarihinin hiçbir döneminde temelinden değiştirilememiş olan ırksal hiyerarşiyi en çıplak biçimde görmenin yolu, cezaevlerinde bulunan siyahların oranına bakmaktır: Cezaevlerinde bulunan toplam kişi sayısının 1 milyonu aşan kısmını, ABD’nin toplam nüfusunun sadece %14’ünü oluşturan siyahlar oluşturmaktadır.³⁷

Supermax Cezaevleri

Amerikan devleti birçok modern devlete örnek teşkil etmek üzere farklı hapishane sistemleri kurmuştur. ABD’deki cezaevleri; minimum-güvenlikli cezaevleri, orta derece-güvenlikli cezaevleri, maksimum-güvenlikli cezaevleri, süper maksimum güvenlikli cezaevleri, kadın cezaevleri ve eğitim ce-

35- Wacquant, Loic. *Punishing the Poor the Neoliberal Government of Social Security*, (USA: Duke University Press, 2009).

36- Davis, Angela Y. 2003. “Are Prisons Obsolete?”, New York:Seven Stories Press.

37- Charlene Muhammad, “America’s New Slavery: Black Men in Prison”, *The Final Call*, 20 Mart 2008, <http://www.finalcall.com/artman/publish/National_News_2/America_s_New_Slavery_Black_Men_in_Prison_4475.shtml>.

zaevleri olmak üzere altıya ayrılmaktadır. Kadın cezaevleri kendi içlerinde minimum-güvenlikli, orta derecede-güvenlikli ve maksimum-güvenlikli cezaevleri olarak üçe ayrılmaktadır.³⁸ Bu cezaevi kategorileri, İngiltere'den Güney Afrika'ya kadar uzanan büyük bir ölçekte, toplam nüfusun hükümlü/tutuklu sayısına oranı bakımından ilk onda yer alan ülkelerde aynı şekilde uygulanmaktadır.

Supermax kelimesi, süper maksimum güvenlikli (*super maximum security*) ifadesinin kısaltmasını ifade etmektedir. ABD'de Supermax adı verilen cezaevleri, özellikle 1980'lerin ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya başladı. Amerikan devleti, bunun nedenini 1970'li ve 1980'li yıllarda çok sayıda gardiyanın mahkûmlar tarafından öldürülmesine bağlamıştır. Mahkûmların gardiyanlara dönük şiddet eylemlerine karşı hapishane yöneticileri, mahkûmlar ile gardiyanlar arasındaki bağlantıyı minimuma indiren uygulamalar başlatılması kararını almış ve bu kararları uygulamaya sokmuştur. Bu geçişin temel nedeni iktidarın daha radikal disipline etme yöntemlerine duyduğu ihtiyaçtır. Yüksek güvenlikli cezaevleri, özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren ABD'nin bütün eyaletlerine yayılmaya başlamıştır.³⁹ 1984 yılında ABD genelinde sadece bir Supermax bulunurken, 1999 yılına gelindiğinde ABD'nin otuz dört eyaletinde Supermax cezaevleri kurulmuştur. Bu cezaevlerinin yapımı ve işletilmesine ilişkin maliyetlerin diğer sıradan maksimum güvenlikli cezaevlerine göre çok daha fazladır.⁴⁰

38- "Prisons", *Cliffs Notes*, (t.y.), <http://www.cliffsnotes.com/study_guide/Prisons.topicArticleId-10065,articleId-10049.html>

39- Roth, Mitchel P. *Prisons and Prison Systems*, (London: Greenwood Pres, 2006), s. 256-257.

40- Kurki, Leena ve Norval Morris. "The Purposes, Practices, and Problems of Supermax Prisons", *Crime and Justice*, 28 (2001), s. 385

Yeryüzü Cehenneminin Yasaları

Tek kişilik bir hücre, merkezi olarak açılıp kapatılan çelik konstrüksiyon kapı, cam yerine çelik ayna, otomatik olarak çalışan duş, sadece bazı mahkûmlar için eğitim ve dini programları gösteren siyah beyaz bir televizyon, bir alanda gerçekleşen tüm hareketi algılayan detektörler, lazer ışınları, cezaevinin hemen her noktasını gören güvenlik kuleleri, mahkûmların cezaevinin hangi noktasında olduklarını anlayamamaları için kullanılmış özel bir mimari teknik ve en yakın yerleşim yerinden bile yüzlerce kilometre uzaklıkta olan bir cezaevi kompleksi...⁴¹ Ünü en fazla yayılmış olan ADX Supermax cezaevine dair çizilen bu resim, bize tek bir şey söyler: Bu cezaevinin tek bir amacı vardır, o da iradi bir varlık olarak tüm canlıların doğasında var olan en temel özelliği, yaşamı kontrol etme güdüsünü ortadan kaldırmaktır.

Supermax cezaevlerinde kalan mahkûmlar ağırlıklı olarak organize suç ve uyuşturucu şebekelerinin liderleri, çete üyeleri, hapisanede başka mahkûmları veya gardiyanları öldüren veya öldürmeye teşebbüs ettiği iddia edilen kişilerdir. Çoğunluğu siyah ve Latinlerden oluşan⁴² ve müebbet hapis cezasına çarptırılmış mahkûmlardır.⁴³ Supermax cezaevleri tek kişilik hücrelerden oluşmakta ve mahkûmların büyük bir çoğunluğu günün 23 saati başka insanlarla görüştürülmeden cezalandırılmaktadır. Bu cezaevlerini kuranların iddiasına göre, hücre hapsi ve duyumsal yoksunluk (*sensory deprivation*) mahkûmlarda “davranış değişimi” yaratacaktır. Hücrelerde tek başlarına kalan mahkûmlar, kolektif aktivitelere katılamamakta, yani eğitim ve spor olanaklarından mahrum kalmaktadırlar. Mahkûmların birlikte yemek yemeleri, dini ritüeller için başka mahkûmlarla bir araya gelmeleri, rehabilitasyon hizmetinden yararlanmaları dahi yasaktır. Ziyaretçilerle görüşme imkânları neredeyse sıfır derecesine düşürülerek sınırlandırılmıştır.⁴⁴ Mahkûmlara, sadece zamanı belli olmayan aralıklarla telefon görüşmesi izni verilmektedir.⁴⁵ Bütün bunlara ek olarak mahkûmların hücreleri içine kalem almaları yasaklanmıştır. Hücrelerinde kitap veya dergi bulundurma olanakları da yoğun olarak kısıtlanmıştır. Hücre içinde bütün hareketleri gardiyanlar tarafından kamera sistemi ile kontrol edilen mahkûmların özel yaşamları yoktur. Gardiyanlar ve mahkûmlar arasındaki iletişim mikروفon ve hoparlörler aracılığı ile sağlanır. Hücrelerin pencereleri

41- “‘Supermax’ Prison Awaits Moussaoui”, *BBC News*, 4 Mayıs 2006, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4972526.stm#graphic>>

42- Spunk Library, (n.a), <<http://www.spunk.org/texts/prison/sp001611.txt>>

43- Kurki ve Morris, s. 388

44- Spunk Library, (n.a), <<http://www.spunk.org/texts/prison/sp001611.txt>>

45- Rhodes, Lorna A. “Questioning Supermax”, *Anthropology Now*, 2, No. 1 (April 2010), s. 48.

yoktur. Mahkûmlar doğanın parçası olan hiçbir ağacı, bitkiyi ve toprağı göremezler. Hücre içindeki ışık yoğunluğu gardiyanların kontrolündedir. Mahkûmlar haftada üç defa maksimum on dakika içinde duş almak zorundadır. Hastalanmaları durumunda birçoğunun ilaç talebi reddedilmektedir.

Uzun süre tecrit altında kalan mahkûmlarda panik atak, uyku bozukluğu, depresyon ve paranoya gibi birçok psikolojik rahatsızlık oluştuğu tespit edilmiştir.⁴⁶ Mahkûmlar sürekli bir boşluk hissi, kızgınlık ve depresyon halindedir. Bunun dışında, sürekli tecrit altında tutulan mahkûmların önemli bir kısmı hücrelerinde sürekli olarak bağırarak veya hıçkırıklar içinde ağlamaktadır. Ağlamayan veya çığlık atmayan mahkûmlar ise sürekli olarak bu çığlık ve ağlama seslerini dinlemektedir.⁴⁷ Supermax cezaevlerinde intihara teşebbüs eden mahkûm sayısı yüksektir. Bununla birlikte, ilgili kurumlar tarafından mahkûmların durumlarına dair yeterli bilgi verilmektedir. Bu durum, Supermax'lere dair araştırmaların yetersiz kalmasıyla sonuçlanmaktadır.⁴⁸ Örneğin bu cezaevlerinde kalan mahkûm sayısı hâlâ tam olarak bilinmemektedir. İstatistikler kamuyla paylaşılmamakta ve bu cezaevlerine dair birçok bilgi gizli tutulmaktadır. Ayrıca, devlet harcamalarını gösteren veriler, her mahkûm için yıllık harcamanın 40.000 ile 65.000 dolar arasında değiştiğini göstermektedir.⁴⁹ Bütün bu belirsizliklere rağmen bu cezaevlerinde 25.000 kişinin (kadın ve erkek) ağır tecrit koşullarında tutulduğu tahmin edilmektedir.⁵⁰ Supermax cezaevlerinin temel özelliği olan süresiz tecrit uygulaması ve bu uygulamanın yarattığı psikolojik-insani yaralar, modern devletin işkence ve cezalandırma teknikleri uygulamasında varabileceği en üst düzeyi göstermektedir. Bu cezaevleri mahkûmların ruhlarını teslim almak, yani insanları ruhsuz bırakmak sosyal olarak öldürmek amacıyla kurulmuştur.

Bütün bu uygulamalara karşın mahkûmlar direniş eylemleri gerçekleştirebilmiştir. Örneğin Supermaxlerde kalan mahkûmların bir kısmı bu uygulamalara karşı açlık grevi eylemleri gerçekleştirdi. Ohio'daki Supermax hapishanesinde 2012 yılının Şubat ayında gerçekleştirilen açlık grevi, öne

46- Spunk Library, (n.a), <<http://www.spunk.org/texts/prison/sp001611.txt>>

47- Rhodes, s. 48

48- Kurki, Leena ve Norval Morris. "The Purposes, Practices, and Problems of Supermax Prisons", *Crime and Justice*, 28 (2001), s. 415

49- Kurki ve Morris, 2001, s. 49

50- Ashley Portero, "Virginia Inmates Stage Hunger Strike To Protest 'Torturous' Solitary Confinement", *International Business Times*, 24 Mayıs 2012, <<http://www.ibtimes.com/virginia-inmates-stage-hunger-strike-protest-torturous-solitary-confinement-699791>>

çıkan eylemler arasında yerini aldı. Bu greve 25 mahkûm katıldı. Bu eylemin ardından Nisan ve Haziran aylarında da gene aynı hapishanede açlık grevleri gerçekleştirildi.⁵¹ 2012 yılının Mayıs ayında da Virgina'daki Supermax hapishanesinde de ağır tecrit koşullarına karşı açlık grevleri başlatıldı.⁵² Mahkûmlar bu grevlerin ardından bazı kazanımlar elde etti; fakat bu kazanımların ağır tecrit koşullarında büyük dönüşüm yaratacak düzeyde olmadığını da belirtmek gerekiyor. Supermax cezaevlerinde gerçekleşen açlık grevi eylemleri ağır tecrit koşulları altında bile mahkûmların kolektif bir eylem düzenleyebildiğini ve dolayısıyla mahkûmların ruhlarının tamamen yok edilemeyeceğini göstermektedir.

51- "Prisoners at Supermax Ohio Penitentiary Begin Hunger Strike to Protest 17+ Year Solitary Confinement", *Democracy Now*, 4 Ocak 2011, <http://www.democracynow.org/blog/2011/1/4/prisoners_at_supermax_ohio_penitentiary_begin_hunger_strike_to_protest_17_year_solitary_confinement>

52- Ashley Portero, 2012.

ABD'nin Yeni Kolonyal Mekânı: Guantanamo Tutuklama Kampı

Güllistan Yarkın

Guantanamo Körfezi Tutuklama Kampı (*the Guantanamo Bay Detention Camp*), El Kaide örgütünün gerçekleştirdiği ileri sürülen 11 Eylül saldırıları ve ABD'nin Afganistan'ı işgalinin ardından, 2002 yılında Bush yönetimi tarafından Küba'daki Guantanamo Körfezi'ndeki Amerikan askeri deniz üssünde kuruldu. Dönemin "savunma" bakanı Donald Rumsfeld, bu kampın "kötünün kötüsü" olan terör şüphelileri için kurulduğunu söyledi.⁵³ Kampın öncelikli amacı, El Kaide ve Taliban örgüt üyelerini ele geçirmek ve bu örgütleri ortadan kaldırmayı sağlayacak bilgilere ulaşmak olarak belirtildi. Uluslararası alanda meşruiyet kazanmamış, tam manasıyla bir hukuksuzluk alanı teşkil eden bu kamp, dünyanın en tartışmalı hapishanelerinden biridir. Bugün Guantanamo hakkındaki tartışmalar ve kampa yönelik sert eleştiriler hem ABD içinde hem de uluslararası alanda yoğun olarak devam etmektedir. Söz konusu muhalefet nedeniyle, Amerikan başkanı Barack Obama, başkan olmadan önce ve başkanlığa seçildiği ilk günden itibaren tüm dünya kamuoyuna kampın kapatılacağı sözünü verdi. Fakat Obama hükümeti verdiği sözü tutmadı ve kampı hâlâ kapatmadı.

Dünyanın en güçlü devleti olduğuna inanılan ve kapitalist hegemonyanın öncüsü olan Amerika Birleşik Devletleri, kâğıt üstünde en kararlı savunucusu olduğu uluslararası hukuku hiçe sayan Guantanamo gibi bir toplama kampına neden ihtiyaç duyar? Bu soruya paralel olarak şunu da sormak gerekir: Guantanamo'nun açılabilmesi ve yıllardır varlığını sürdürebilmesi ABD'nin emperyal gücünün bir göstergesi midir? David Harvey, *yeni emperyalizm* olarak kavramsallaştırdığı emperyalizmin son dönemine dair şu tespiti yapar: ABD tarafından küresel terörizme cevap vermenin yegâne yolu olarak gün be gün artarak kendini gösteren çıplak *militarizm*, küresel sistem içinde henüz kaybedilmemiş fakat ciddi bir tehdit altında olan hegemonyanın taktığı maskedir.⁵⁴ Diğer bir deyişle, küresel düzende yer alan aktörlerin rızalarını almadan tahakküm araçlarına yaslanarak varlığını sürdürebilen hegemonik bir güç iniş sürecinde olduğu için apaçık bir şekilde militarist hamleler peşinde koşmakta. Son otuz yıla dair tüm politik ekonomi göstergeleri; kronikleşen 2008 krizi, sönen finans kapital balonları ve artık eskisi gibi işlemeyen Wall Street rejimi ABD'nin güçsüzleşme sürecinin kanıtları sayılabilir.

53- Kenneth Roth, "After Guantánamo: The Case against Preventive Detention", *Foreign Affairs*, 87 (3) (2008), s. 9.

54- David Harvey, "The 'New' Imperialism: On Spatio-Temporal Fixes and Accumulation by Dispossession", *Socialist Register*, 2004.

ABD, hem ülke içinde hem de dünya ölçeğinde İslami terör miti yaratmak ve her türlü militarist pratiği bu mit aracılığıyla meşrulaştırmak için 11 Eylül saldırılarını kullandı. Bugün George W. Bush döneminde Afganistan'ın ve Irak'ın işgal edilmesiyle başlayan ve Obama döneminde inceltirilerek, maliyeti düşürülerek, görünürde ABD'yi sahnenin gerisine çekerek sürdürülen militarizm dalgası aralıksız şekilde devam etmektedir. Obama hükümeti döneminde, ABD doğrudan klasik sömürgeci işgal yöntemlerini kullanmayı bırakmıştır. Bunun yerine yeni bir yöntem olan insansız hava araçları (İHA) aracılığıyla sivil ya da militan ayrımı yapmaksızın, mimarı olduğu uluslararası hukuku dünyanın hemen her yerinde sürekli ihlal ederek kesintisiz bir şekilde insan öldürmektedir. 2004-2012 yılları arasında sırf Pakistan'da İHA'lar aracılığıyla öldürülen insan sayısı üç binden fazladır.⁵⁵

Militarizm Sarkacı: Uluslararası Hukuk ve Ulus-aşırı İşkence

Uluslararası Cenevre Sözleşmesi, uluslararası çatışmalarda ele geçirilen militanların veya sivillerin temel insan hakları ilkelerine riayet edilerek gözetilmesine alınmasını gerektirir. Fakat 2002 yılında ABD başkanı olan George Bush, Cenevre Sözleşmesi kurallarının El Kaide şüphelilerine uygulanmayacağını ilan etmiştir. Bu ifade, özellikle hem Afganistan'ın işgalinde yer alan Amerikan ordu mensupları için hem de Guantanamo'da çalışan yetkililer için şu anlama gelmektedir: Şüpheli olarak gördüğünüz ve yakaladığınız kişilere ABD'nin imzaladığı uluslararası anlaşmaları dikkate almadan şiddet uygulayabilirsiniz. George Bush tarafından ifade edilen bu sınırsız

55- International Human Rights and Conflict Resolution Clinic ve Global Justice Clinic, "Living Under Drones: Death, Injury, and Trauma To Civilians From US Drone Practices In Pakistan", Eylül 2012, <http://livingunderdrones.org/>

şiddet uygulama izni, hem Afganistan'da hem de dünyanın farklı yerlerindeki Amerikan askeri güçlerinin “şüpheli terörist” olarak değerlendirdiği herkese şiddet-işkence uygulanmasıyla sonuçlanmıştır. Bunlara ek olarak, “şüpheli” olarak görülen kişiler sadece Guantanamo Tutuklama Kampı'na değil, hâlâ işkencenin “norm” olduğu ülkelerde kurulmuş olan Amerikan askeri üslerine gönderilmektedir. Bugün bu kişilere uluslararası Kızılhaç Örgütü dahi ulaşamamaktadır.⁵⁶

Hiçbir uluslararası kurum, ABD devletinin “terörist” olarak adlandırdığı bu insanlara uyguladığı sistematik işkencenin hesabını soramamaktadır. 3 Ekim 2012 itibarıyla, kurulduğu günden bugüne kadar geçen süreçte Guantanamo'da kalan tutuklu sayısı 779'a ulaşmıştır. 2012 yılı Ekim ayı verilerine göre, Guantanamo'da tutulan 779 kişiden 600'ü mahkemeye çıkarılmadan serbest bırakılmış olsa da, Guantanamo'da 166 tutuklu bulunmaktadır. Obama yönetimi sürecinde dahi, hâlâ hiçbir mahkeme sürecinden geçmeyen tutukluların sayısı 46'dır. 2012 yılında ise 87 kişinin salıverilmesine, 36 kişinin ise mahkeme sürecinden geçmesine karar verilmiştir.⁵⁷ Sekiz tutuklu Guantanamo'da hapsedildiği süre içinde yaşamını yitirmiştir. Sistematik işkencenin yarattığı psikolojik ve duygusal travmanın izlerini üzerlerinden hâlâ atamamış olan 438 kişi işlerini ve evlerini kaybetmiştir. Salıverilen mahkûmlar bugün hâlâ Amerikan ajanları tarafından gözetim altında tutulmaktadır.⁵⁸

Guantanamo'daki tutukluluk süreçlerinde birçok tutsak ağır işkencelere maruz bırakılmıştır. Tutsakları aşırı soğuk veya aşırı sıcak ortamda tutma, saatlerce aynı beden pozisyonunda tutma, tazyikli su sıkma, uykusuz bırakma, zorla soyma ve aşağılama sorgu sürecinde uygulanan yaygın işkence teknikleridir. Beden üzerinde iz bırakmayan bu işkence teknikleri, mahkûmların psikolojik dengesini bozarak yaptıklarından şüphelenilen eylemlerini itiraf etmeleri için uygulanmıştır. Bu işkence teknikleri “gerçek bilgi”nin elde edilmesinden ziyade, tutsağın işlediği iddia edilen suçun tutsak tarafından kabul edilmesi ile sonuçlanmaktadır. İşkencelelere dayanamayan tutsakların çoğu, işkencenin sona ermesi için kendilerine yöneltilen suçlamaları kabul etmek zorunda kalmıştır. Örneğin, uzun süre buzlu suya maruz bırakılan tutsaklardan birine, Saddam Hüseyin'in

56- Tom Malinowski, “Restoring Moral Authority: Ending Torture, Secret Detention, and the Prison at Guantanamo Bay”, *Terrorism: What the Next President Will Face, Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 618, (2008), s. 149

57- Human Rights First, “Guantanamo by the Numbers”, <http://www.humanrightsfirst.org/wp-content/uploads/pdf/USLS-Fact-Sheet-Gitmo-Numbers.pdf>, (Ocak 2012)

58- Tom Malinowski, (2008); Laurel E. Fletcher ve Eric Stover, *Guantanamo and Its Aftermath U.S. Detention and Interrogation Practices and Their Impact on Former Detainees*, Human Rights Center University of (California, Berkeley: 2008).

El Kaide üyelerine kimyasal bomba kullanım eğitimi verdirdiği iddiası kabul ettirilmiştir. Burada işkence yoluyla üretilen bilgi, Collin Powel'in bir konuşmasında Irak işgalinin meşrulaştırılması için kullanılmıştır. İşkence teknikleri ile kendi "itirafçılar"ını ve bu yarattığı itirafçılar aracılığı ile istediği "bilgi"leri yaratan Amerikan devleti, hem Amerikan halkını hem de uluslararası kamuoyunu yalanlar silsilesiyle aldatmıştır.⁵⁹ Bütün bu olgular nedeniyle Guantanamo Tutuklama Kampı, ABD'nin insan hakları ihlallerinin simgesidir.⁶⁰

Guantanamo Kampı, ABD'nin ulusal ve uluslararası egemenliğinin nerede başladığı ve nerede bittiğine dair önemli tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Amerikan emperyalizminin tarihsel dönemeçlerinden birinin simgesi olan Guantanamo'da yaşanan insan haklarını ihlal eden eylemlere hiçbir uluslararası kurum veya devlet müdahale edememektedir. Uluslararası kurumların gerçekleştirdiği en önemli işlev, bu kamptaki hukuksuzluğu sürekli olarak deşifre etmek ve kampın meşruiyetini uluslararası alanda sürekli olarak sarsmaktır. Fakat söz konusu deşifre süreci Amerikan politikasına dönüştürücü biçimde etki edememiştir. Guantanamo Tutuklama Kampı'nın en önemli özelliği, kâğıt üzerinde hem Amerikan ulusal yasal süreçlerinden hem de uluslararası hukuk süreçlerinden bağımsız olması, fakat pratikte sadece ABD ordusunun kontrolünde olmasıdır. Nitekim Amerikan-İspanyol savaşı sonrasında, 1903 yılından bu yana ABD'nin "kiralık" olarak kullandığı Guantanamo sömürgesi hem tarihsel hem de güncel olarak ABD sömürgeciliğinin en net sembollerinden biridir. Kampta bulunan ve çoğunluğu Müslüman olan tutuklular başta Afganistan, Irak ve Yemen olmak üzere dünyanın farklı ülkelerinden Guantanamo'ya getirilmiştir. Kampa getirilen bu kişilerin çoğu, hiçbir hukuki soruşturmayla ve delile dayandırılmadan "şüpheli teröristler" olarak değerlendirilmektedir. ABD ordusu, tutukluları istediği süre boyunca herhangi bir mahkeme sürecinden geçirmeden burada tutmaktadır. Kampın ABD toprakları üzerinde değil de Küba topraklarında kurulu olması; ABD ordusunun, hiçbir uluslararası kuruma hesap vermek zorunda olmadan ve hiçbir kanuna dayandırmadan dünyanın farklı yerlerinden topladığı insanlara dilediği gibi işkence yapabilmesine ve dilediği süre boyunca burada tutabilmesine zemin hazırlamaktadır.

Guantanamo'da tutulan tutuklukların büyük bir çoğunluğu ABD dışındaki başka devletlerin vatandaşlarıdır. Dolayısıyla, Guantanamo'ya getirilerek vatandaş oldukları devletin hukuki alanının dışına çıkarılmışlardır. Bununla birlikte ABD devletinin kendi vatandaşlarının tabi olduğu

59- Tom Malinowski, (2008), s. 150-152; Laurel E. Fletcher ve Eric Stover (2008)

60- Roth, Kenneth (2008), s. 9.

hukuksal alanın da dışındadırlar. Vatandaşları alıkonan devletlerin Guantanamo Kampı'ndaki insanların hayatlarına dair söz hakları yoktur. Dolayısıyla Guantanamo ABD'nin dünyaya yeni bir şekil vermesinin kapısını açan yeni bir "kolonyal mekân" olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶¹ Bu yeni kolonyal mekâna getirilen insanlar, anayasal hakları olan vatandaşlar olarak değerlendirilmemekte, dolayısıyla insanlıktan çıkarılarak farklı bir ırkın üyeleri ya da diğer bir ifade ile insanlık dışı yaratıklar muamelesi görmektedirler.

22 Ocak 2009 tarihinde Barack Obama uluslararası eleştirilerin de büyük etkisiyle Guantanamo'nun bir yıl içinde kapatılmasını ve onun yerine daha iyi koşulları olan ve terör şüphelilerini daha "iyi" biçimde sorgulamayı sağlayacak yeni bir hapishanenin açılması emrini vermiştir. Obama'nın bu eylemi cumhuriyetçiler tarafından sert biçimde eleştirilmiştir. Bununla birlikte, 2010 yılının Mart ayında Amerikan meclisinde yapılan bir oylamada meclisin yüzde altmışı Guantanamo'nun kapatılmamasını desteklemiştir. 2011 yılının Mart ayında Obama, tutukluların askeri mahkemede yargılanmasının önünü açmıştır.⁶² Her ne kadar Obama hükümeti yargılamaların önünü açmış olsa da Guantanamo Tutuklama Kampı bugün Amerikan emperyalizminin yarattığı kolonyal alanların en önemlilerinden biri olmayı sürdürmektedir.

61- Amy Kaplan, "Where Is Guantánamo?", *Legal Borderlands: Law and the Construction of American Borders*, *American Quarterly*, 57, (3) (Eylül, 2005), s. 830-842.

62- "Guantánamo Bay Naval Base (Cuba)", 3 Şubat 2013, *New York Times*.

Zulmün Arkeolojisi: Welikada Hapishanesi ve Sri Lanka İç Savaşı

Onur Günay

1844 yılında İngiliz sömürge yönetimi tarafından kurulan Welikada Hapishanesi, Sri Lanka'da yaşanan hemen hemen tüm zulüm dalgalanmalarına şahitlik etti. Sömürge dönemine ait modern bir hapishane olarak Welikada, sadece tecrit amacıyla değil, en başından itibaren mahkûmların zorla çalıştırılarak yoğun emek sömürüsünün de yapılacağı bir mekân olarak tasarlandı. Mahkûmlar 1885 yılından itibaren tarım işçisi olarak, 1911'den itibaren de matbaa işinde kullanılmak üzere emek sömürüsüne maruz kaldı. Kolombo şehrindeki tüm hastanelerin temizlik ihtiyacı ile sömürgeci İngiliz devletinin tekstil ürünleri ihtiyacının karşılanması amacıyla, 1920-25 döneminde Welikada Hapishanesi'nde büyük ölçekli sanayi tesisleri kuruldu ve binlerce mahkûm on yıllar boyunca buharlı çamaşırhane ve tekstil fabrikalarında zorla çalıştırıldı.⁶³ Sri Lanka'da sömürgeciliğin ve etnik çatışmanın detaylı bir analizini son bölüme bırakmak kaydıyla, yazıya iç savaşın başlangıç sürecini ve Welikada Hapishanesi'nde yapılan katliamları inceleyerek başlayalım.

Tamil Kaplanları, 1983 Katliamları ve *Kara Temmuz*

Tamil Eelam Kurtuluş Kaplanları (*Liberation Tigers of Tamil Eelam/LTTE*), Thiruvankadam Velupillai Prabhakaran tarafından 1983 yılında kuruldu ve dünyanın en güçlü gerilla mücadelesi veren örgütlerinden birisi haline geldi. Tamil Kaplanları'nın silahlı eylemleri, Kuzey Sri Lanka'da Tamillerin çoğunlukla yaşadığı Jafna'da askerî konvoyu saldırı düzenleyerek Sri Lankalı 13 askeri öldürmesiyle başladı. Öldürülen askerlerin cesetleri bir gün sonra başkent olan Kolombo'ya götürüldü ve şehit cenazeleri haberini alan Sinhalalar cenaze yerine toplandı. Politik şiddet eylemlerinin başlamasından sonra Tamillere yönelik linçler ve katliamlar da hız kazanacaktı. Devlet tarafından desteklenen cenaze sonrası toplu kıyımlar, kalabalık grubun -özellikle de grubun içindeki sabıkalı Sinhalaların- ellerine, içlerinde Tamillerin adreslerinin bulunduğu seçmen listeleri verilerek hazırlandı. *Kara Temmuz* olarak anılan bu ayda, 24 Temmuz 1983 günü Tamillerin evleri, işyerleri ve arabaları yakıldı ve tek bir günde 4 bin sivil Tamil öldürüldü. Devlet merkezli bütün katliamlarda olduğu gibi, polis ya da asker bu katliama seyirci kaldı ve hiçbir müdahalede bulunmadı.⁶⁴

63- "History", Department of Prisons Sri Lanka, <http://www.prisons.gov.lk/History/history.htm>

64- "Indictment Against Sri Lanka: Genocide '83", *Tamil Nation*, <http://tamilnation.co/indictment/genocide83/gen09.htm>

Kara Temmuz'da, kanlı tarihiyle ünlü Welikada Hapishanesi'nin payına da 25 ve 27 Temmuz'daki katliamlar düştü. 25 Temmuz'da öldürülenlerin arasında, bir gerilla lideri bir de yazar vardı. Bir önceki yıl politik bir cinayetten ötürü içeri atılan ve mahkemedeki konuşmalarında, ölünce uğrunda savaştıkları özgür ülke olan Tamil Eelam'ı görmek için gözlerinin başka Tamillere nakledilmesini dileyen iki Tamil: Tamil Eelam Kurtuluş Örgütü lideri Sellarasa "Kuttimani" Yogachandiran ve Ganeshanathan Jeganathan. Tecritte kaldığı hücrelerinde, saldırganların isteklerine uymayan ve onlar için dua etmeyen "Kuttimani"nin son isteği, özgür Eelam'ı görebilmek için gözlerinin başka bir Tamil'e verilmesi olmuştu. Katliamdan sonra sağ kalan tanıkların ifadesine göre, öldürülmeden önce bu iki adamın da gözleri, özgür Eelam fikrinden bile korkanlar tarafından demir çubuklarla oyuldu. Öldürülen 35 mahkûmun otopsisine giren doktorlara göre, "Kuttimani"nin testisleri de burkularak bedeninden koparılmıştı.

25 Temmuz'da öldürülen 35 Tamil mahkûm, diğer koşullardaki Sinhala mahkûmların örgütlenmesiyle ve -halen nasıl olduğu bilinmeyen ve sorumluluğu hapishane yetkililerince kabul edilmemiş bir şekilde- Tamillerin kaldığı koşullarına ulaşması sonucunda linç edildi. Olay sonrasında sağ kalan Tamil tutsaklar hapishane yetkilileri tarafından hücrelere yerleştirilmişti. Sri Lanka'nın Gandhi yanlısı lideri Dr. Rajasunderam, sağ kalanlarla birlikte, linçten bir gün sonra hapishane yetkililerine daha etkili güvenlik tedbirleri için başvuruda bulundu. Hapishane yönetimi de bir gün önceki hatanın tekrerrüt etmeyeceğine ve zaten koşullarının anahtarlarının kendilerinde olduğuna dair güvence verdi. Bir sonraki gün, 17 Tamil daha katledildi.

27 Temmuz öğleden sonra saat 2.30'da, dışardan bağrışlar ve çığlıklar duyan Tamil rahiplerden biri, yan koşullardaki mahkûmların ellerinde bal-talar, demir çubuklar, odun parçaları ve sopalarla geldiğini gördü. Etrafta hiçbir gardiyan ya da güvenlik görevlisi yoktu. Aşağı katta 16 mahkûm öldüren kitle, koridora çıktı ve asma kilidi kırdı. Bunun üzerine Dr. Rajasunderam kapıya gitti ve "Neden bizi öldürmeye çalışıyorsunuz? Biz size ne yaptık?" diye bağırды. Bu sırada, kapı kırılarak açıldı ve Dr. Rajasunderam boynuna gelen bir parça demirle öldürüldü. Bunun üzerine, öteki mahkûmlar odada bulunan masaların ayaklarını kırarak kendilerini savunmaya başladılar. Fırlatılan odun parçaları, demir çubuklarla bir buçuk saat boyunca saldırgan kitleyle savaşarak hayatta kaldılar. "Olaylar" saatler sonra gelen ordunun biber gazlı müdahalesiyle son buldu.

Welikada'daki katliamlarla ilgili soruşturmalar açıldı, ancak hiçbir sonuca ulaşamadı. 1983 yılındaki *Kara Temmuz*, Sri Lanka tarihinin en büyük katliamları arasında yerini aldı ve adalet hiçbir zaman yerini bulmadı. Gardiyanlar, koşulların ve hücrelerin kilitlerinin kendilerinden alındığını

iddia etti. Avukatların aksi yöndeki iddiaları ve hapishane yetkililerinin açık işbirliği hiçbir zaman cezalandırılmadı. Sömürge sonrası bağımsızlığını 1948’te kazanan Ceylon (Seylan)’da -ve 1972 sonrası ismiyle “Özgür, Egemen ve Bağımsız Sri Lanka Cumhuriyeti”nde- sık sık tekrarlanan Tamil karşıtı isyanlar ve linçler ve daha da önemlisi, bunlara eşlik eden devlet şiddeti, Sri Lanka’da otuz yıl sürecek olan iç savaşın temellerini attı ve etnik çatışmanın boyutlarını genişletti.

On yıllar boyunca sürecek olan iç savaş, 2009 yılında Tamil Kaplanları’nın Sri Lanka tarafından yenilgiye uğratılması ve bu süreçte yapılan toplu katliamlar sonrasında zulmün zaferi olarak kayıtlara geçti. İç savaş sonrası Welikada Hapishanesi’nin durumu, kontrgerilla savaşı için yeniden yapılan- dırılan bir devletin cezaevi politikasını gözler önünde sermesi bakımından oldukça çarpıcı.

İç Savaşın Welikada Bakiyesi

9-10 Kasım 2012 tarihlerinde, Welikada yüksek güvenlikli hapishanesinde 27 mahkûm Sri Lanka Özel Harekât Timi ve ordu komandoları tarafından öldürüldü, bu katliam sırasında 40 tutuklu da yaralandı. 600 kadar silahlı özel harekât timi, uyuşturucu ve cep telefonu arama bahanesiyle Colombo’daki Welikada Hapishanesi’ne operasyona gönderilmişti.⁶⁵ Sri Lanka yasalarına göre, hapishanedeki yetkililerin bu tip aramalar için sadece hapishanenin güvenlik görevlilerini görevlendirme hakkı vardır. Ne özel harekât timi ne de başka bir kurumun hapishaneye silahlarla girmeye ya da bu tip aramalar yapmaya hakkı yoktur. Ancak başka ve daha geçerli bir yasaya göre de, diktatörlüklerin ve egemenliğin temelinde yasanın askıya alınması ve ihlal edilmesi yatar. Egemen, hukuku askıya alabildiği ve yasayı çiğnediği ölçüde egemenliğini tesis eder.

9 Kasım öğleden sonrasında hapishaneye giren özel harekât timleri, ölüm listelerindeki isimler hakkında hapishane yetkililerinden bilgi aldı ve listede isimleri geçen mahkûmların çoğunluğunu ele geçirdi. L koğuşundaki mahkûmların yakalanması ve kelepçelenmesi esnasında hapishanede isyan patlak verdi. Bağışmalar ve isyanın yarattığı karışıklık, Sri Lanka Özel Harekât Timleri’ne kelepçeledikleri insanları infaz etmek için gerek duydukları şartları sağlamaktaydı. Haber yaklaşık 4.500 kişinin kaldığı hapishanede kısa zamanda duyuldu ve mahkûmlar timlere ve komandolara taşlar fırlatarak ve ellerindeki silahları almaya çalışarak saldırdı. Timlerin rastgele açtıkları ateşle beraber ölenlerin sayısı 16’yı, ağır şekilde yaralananların sayısı

65- Nalaka Rupasinghe. “Welikada Prison Massacre: The Re-appearance of Dictatorship” *Sri Lanka The Guardian*, 5 Aralık 2012. <http://www.srilankaguardian.org/2012/12/welikada-prison-massacre-re-appearance.html>

da 40'ı buldu. Ancak özel harekât timlerinin ölüm listesindeki isimler bitmemişti ve timler gece yarısından sonra tekrar geldi. Amaçları, geriye kalan isimleri de öldürmekti. Dizleri üstünde çöktürdükleri 11 silahsız mahkûmu daha öldürürler ve katliamda öldürülenlerin sayısı 27'yi buldu. Öldürülenlerin sadece ikisi Müslüman, biri de Tamildir. Geri kalanı Sinhalalar oluşturur. Ordu yetkilileri, olayda öldürülenlerin “zaten” tehlikeli suçlular ve uyuşturucu kaçakçıları olduğunu iddia etti. Ancak, ölenlerin ve yaralananların büyük bir kısmı küçük suçlardan dolayı hapse girmişti.

Paramiliter bir örgütlenme olan Özel Harekât Timleri, Sri Lanka'nın Tamil gerillaları ile yasadışı çetelerle, diğer paramiliter gruplarla ve uyuşturucu kaçakçılarıyla ilişkisinde olduğu gibi savaşmak adına yarattığı iç savaş aygıtının parçalarından sadece birisidir. 2012'de gerçekleşen Welikada katliamı 2009'da 30 yıl sürmüş iç savaşın kanlı bir şekilde sona ermesinin ve Tamil kaplanlarının toplu katledilmesinin ardından kurulan yeni rejimin son katliamıdır.

Sömürgecilik, İç Savaş ve Etnik Çatışma

Sri Lanka, ya da eski ismiyle Seylan, Güney Asya'nın en uzun süre sömürgeleştirilmiş ülkesidir. Ada halkları yüzyıllar boyunca üç farklı Avrupalı sömürgeci gücün -Portekizliler (1505-1658), Hollandalılar (1658-1796) ve son olarak Britanya İmparatorluğu (1796-1948)- egemenliği altında yaşadı. Britanyalılar, 1815'de Kandyan Krallığı'nı yenerek adanın bütünü ortak bir yönetim altında toplayan güç oldu. Bu tarihsel gelişme, Seylan (ya da Arapların verdiği isimle “beklenmedik anlarda harikalarla karşılaşılan yer” anlamında Serendip) adasının, ilk defa birleşik bir siyasal ve uzamsal toprak parçası olarak olması anlamına geliyordu. Sri Lanka tarihi hakkında yapılan tarihsel ve antropolojik araştırmaların gösterdiği üzere, Britanyalıların adanın toplumsal ve dinsel anlamda muazzam derecede heterojen nüfusuyla karşılaşması ve bu çeşitliliği anlamlandırma süreci, farklılıkları Viktoryen dönemin ırk hakkındaki yaygın fikirleri aracılığıyla değerlendirmeleri ve bunları dinsel ve dilsel farklılıklara bağlaması aracılığıyla gerçekleşmişti. Britanyalıların etnisiteyi “icat” etmedikleri açık

olsa da -yüzyıllar boyunca grupların ötekileri sınıflandırdığı çeşitli biçimler olduğuna dair çok fazla bulgu var- kimlikler somut siyasal yapılara bağlandıkça daha katı ve daha “etnik” biçimler almıştı. Etnisite, sömürge dönemi boyunca çok önemli bir politik kategori haline geldi ve bağımsızlık sonrası dönemde de dönüşerek önemini korudu.⁶⁶ Tamil ve Sinhala kategorileri bu süreçlerde adanın idari ve siyasal yapılanmasında daha büyük bir yer ve önem kaplamaya başladı.

Tarih alanındaki araştırmalarının gösterdiği üzere, sömürge-öncesi dönemde, dil milliyetçiliği ön plana çıkmadan önce insanların nerede yaşadığı, kullandığı dilden daha önemliydi. Aynı bölgelerde yaşayan “Tamiller” ve “Sinhalar”; yaşam tarzı, kılık kıyafet, gündelik pratikler anlamında birbirlerine çok yakındı. Gruplar arası ilişkilerin en önemlilerinden biri akrabalık ilişkileridir. Tamiller ya da Sinhalar uzakta kendileriyle aynı dili konuşan gruplarla evlilik ilişkileri kurmaktansa kendi bölgelerinde yaşayan ve farklı bir dil kullanan öteki gruplarla akrabalık ilişkileri kurmaktaydı. Tamil antropolog Valentine Daniel’in de belirttiği üzere, dilsel şovenizmin ya da dil milliyetçiliğinin öne çıkmasından önce, Sri Lanka’da cemaatlerin “daha az hayal edilmiş olduğu -Benedict Anderson’un kullandığı anlamda- ve daha gerçek olduğu bir zaman vardı. Bu dönemde cemaatler bizim “aynılığı” sadece ilksel olarak tanıdığımız ve tanışma ihtimalimiz olan insanlardan değil, gerçekten de tanıdığımız ve ortak çıkarlarımızı anlamak zorunda olduğumuz, benzerlik, farklılıkları ve değişim ihtimallerini tanıdığımız insanlardan oluşmaktaydı”.⁶⁷ Ancak sömürge dilinin gelmesi ve egemenliğini inşa etmesiyle beraber Sri Lanka’daki farklı dil grupları birbirini tamamen dışlayan ve dışarıya kapalı düşman gruplar olarak hayal edilmeye başladı. Sömürge dönemi öncesinde bu gruplar arası evliliklere ve akrabalık ilişkilerine rastlamak çok normaldir.

Sri Lanka’daki dil ayrımların kategorize edilmesinde, kültürel ve ırk ayrımların sacayaklarının inşasında 19. yüzyıl Şarkiyatçı literatürünün etkileri hâlen gözle görünür biçimde etkindir. Irk ve din, otuz yıl boyunca süren iç savaş boyunca çok önemli unsurlar olsa da, bu ayrımlar modern dünyada (özellikle II. Dünya Savaşı sonrası) uğruna savaşılmaya ayıplanacak değerler olduğu için geri plana çekilmiştir. Dil farklılıkları için aynı şey söz konusu değildir. Dil ve kültür farklılıklarının şeyleşmesi ve gruplar arası düşmanlık temelini oluşturmaya, ırk kavramının sömürgecilik ve şarkiyatçılık esnasındaki inşasının ne kadar güçlü olduğunu ve bugün de etkisini büyük ölçüde koruduğunu göstermektedir.

66- Sharika Thiranagama, *In My Mother's House: Civil War in Sri Lanka*, (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2011), s. 20-23

67- Valentine E. Daniel, *Charred Lullabies: Chapters in an Anthropography of Violence*, (Princeton: Princeton University Press), s. 18-19

Sömürge dönemi boyunca ülkenin kuzeyinde bulunan Jaffna'da yaşayan Tamiller ülkenin yönetiminde önemli roller oynamaktaydı. Jaffna bölgesindeki Tamiller, doktorluk ve avukatlık gibi prestijli işlerde görev alarak ülkenin siyasal elitinin önemli bir parçasını oluşturdu. Bu, özellikle 1948'de gerçekleşen bağımsızlık sonrası Sinhalâ'da çoğunluğun ve yönetici elitin arasında mağdurluk üzerinden şekillenen popülist bir milliyetçilik inşasına sebep oldu. J. Spencer'a göre yeni siyasal elit, bağımsızlık sonrası oluşan refah devletinin nimetlerinin en önemli varislerini Sinhalalar olarak tanımladı. Bu anlatıya göre, daha çok kırsal bölgelerde yaşayan ve köylü olan "toprağın çocukları" Sinhalalar kolonyal dönemde en fazla sömürüye uğrayan gruptur.⁶⁸ Çünkü azınlık gruplar sömürge döneminde paylarına düşenden fazlasını almıştı. Sömürge tarihinin haksızlıkları ve mağdurluk üzerinden kurulan Sinhala milliyetçiliği, ülkede iktidar haline gelince adeta sömürge tarihinin haksızlıklarının acısını -başta Tamiller olmak üzere - azınlık gruplardan çıkarmaya başladı.

Ancak bu anlatıda çay işçisi Tamillerin tarihleri yer almaz. Sömürge süresince Britanyalıların en önemli icraatlarından birisi, 1834'te Güney Hindistan'dan Sri Lanka'nın doğusundaki tropikal ormanlara Tamilleri getirip, çay işçilerini köleliğin modern bir versiyonu olan bir borç ekonomisinde çalıştırmaktı. Bu tropikal ormanlar Tamiller tarafından temizlenip yerlerine önce kahve sonra da çay plantasyonları inşa edildi. Sömürgecilik tarihinde bile eşine zor rastlanır koşullarda köle olarak çalıştırılan genç Tamil erkeklerine, 1867'de kahveden çay üretimine geçişte bedenleri çay toplamaya daha uygun olduğu için kadınlar ve çocuklar da eşlik etmekteydi. Adanın bağımsızlığını kazanmasının ardından yapılan seçimler ertesinde Tamil çay işçilerinin vatandaşlık hakları ellerinden alındı, zorla saplandıkları borçlardan ve zorlu doğa koşullarından (kuraklık, kıtlık, vs.) ötürü Güney Hindistan'a dönemediler. Sinhala milliyetçileri, sadece Tamillerin taleplerini bölmek istediği zaman çay işçisi Tamillerden ve Jaffna Tamilleri ile aralarındaki farklardan bahseder. Öte yandan, Sinhalalarla müzakere arayışında ve ülkenin siyasal yönetimine talepleri esnasında da Jaffna Tamilleri de defalarca çay işçilerini yalnız bırakmış, kendi taleplerini kabul ettirmek için çok önemli bir nüfus olan çay işçilerinin vatandaşlık taleplerini ve sosyal-siyasal haklarını hiçe saymıştır.

Azınlıkları, sömürge döneminde yeterince ayrıcalıklı olmakla suçlayan Sinhala siyasal elitleri, kendilerini çoğunluğun haklarını korumakla görevlendirmişti. Bu mantığa göre, azınlıklar sadece "yerlerinde tutulmalıdır". Kendilerini arınmış bir Budizm ile sömürge dönemi sonrası yükselen

68- Jonathan Spencer, "Introduction: The Power of the Past", *History and the Roots of Conflict* (ed.) J. Spencer (Londra: Routledge, 1990), s. 20

Sinhala milliyetçiliğinin diline kaptıran Sinhalalar, Tamil dilinde eğitimi de 1956'da yasakladı. Bu yasak yaklaşık on yıl sonra kaldırılmıştır ve Tamillerin yoğunlukla yaşadığı bölgelerde Tamilce eğitim hakkı tanınmıştır. Bu sayede Tamiller günümüze kadar kendi dillerinde eğitim yapabilmış ve medya araçlarını kullanabilmiştir. Bağımsızlık sonrası Sri Lanka'da, bağımsızlık anayasası tarafından Müslümanların, Hristiyanların ve Tamillerin haklarını koruyan azınlık hakları, ülkenin yeni siyasal eliti Sinhalalar tarafından 1972 anayasasıyla kaldırıldı. Sinhala milliyetçiliğin en yıkıcı tezahürü ise 1956, 1958, 1977, 1981 ve 1983 yıllarında yaşanan Tamil-karşıtı linçlerdi. Bu linçler sadece ölümlere ve zorunlu göçlere sebebiyet vermekle kalmadı, aynı zamanda Tamillerde sürekli daha fazla şiddet beklentisi oluşturarak aralıksız bir korku ve tedirginlik hali içinde yaşamalarına sebep oldu ve hâlâ olmakta. Ülkede, bu linçler esnasında akrabasını kaybetmeyen Tamil neredeyse yok gibidir.

Sömürgeci tarih ve şarkiyatçı bilme biçimleri tarafından pekiştirilen ırkçılık ve dil milliyetçiliği, bağımsızlık sonrası Sinhalalar tarafından uygulanan devlet şiddeti ya da devlet merkezli etnik çatışma, dünya tarihinin en kanlı iç savaşlarından birisine sebep oldu. Tamil Kaplanları ile Sri Lanka devleti arasında yaklaşık otuz yıl süren iç savaş boyunca yaklaşık 60.000 insan hayatını kaybetti, yüzbinlerce insan yerinden yurdundan edildi ve mülksüzleştirildi. 2009'da dünyanın en büyük ulusal kurtuluş örgütlerinden birisi olan Tamil Kaplanları ise Sri Lanka ordusu tarafından "imha edildi". Ancak savaş döneminde temeli atılan paramiliter örgütlenmelerin, militarist diktatörlerin ve çetelerin varlıklarını sürdürmesinin ve son olarak da 2012'deki Welikada katliamının da gösterdiği üzere, imhayla "barış" gelmedi. Dünün "teröristleri" bugün yerlerini "uyuşturucu kaçakçıları ve tehlikeli suçlulara" bıraktı. Sri Lanka'da yüzleştirmeyen katliamlar tarihi ve eksik kalan adalet duygusu üstüne inşa edilen rejim ne kadar demokratik ise Tamil Kaplanları'nın "imhası" üzerine kurulan "barış" da o kadar hakiki olmuştur.

Cezaevi Duvarları Anlamsızlaşırken: Arjantin’de Devlet Terörü, Kaybettirmeler ve Yüzleşme Mücadelesi

Mehmet Polatel

Çıtayı en baştan yüksek turalım: Cezaevinde işlenen hak ihlallerine direnenin de ötesinde, faşist bir askeri rejimle hesaplaşılabiliyor mu? Yarattığı yıkım hiçbir zaman tam manasıyla onarılamayacak olsa da geçmiş ile nasıl yüzleşmeli ya da nasıl hesaplaşılmalı? Bu devasa ağırlığa sahip sorulara cevaplar bulma ümidi taşıyorsak, Arjantin’in yakın tarihinden öğrenecek çok şey var.

Sol mücadele karşıtı neoliberal darbeler, son 40 yıl içerisinde birçok ülkenin yakın tarihinin akışını belirleyen en önemli kırılma noktaları oldu. Bu süreci en kanlı biçimde yaşayan Latin Amerika ülkelerinden biri de Arjantin oldu. 1976 yılında gerçekleştirilen askeri darbe sonrasında tesis edilen militarist rejim 1983 yılına kadar iktidarını sürdürdü ve ardında kan, acı ve hâlâ görülmekte olan açık bir hesap bıraktı. Cunta döneminde 30 bine yakın kişi rejim tarafından sistematik biçimde kaybettirildi, binlercesi hapsedilerek işkencelerden geçirildi. Toplumun hemen her kesimini apolitize etmeyi amaçlayan baskı rejimi tüm bir ülkeyi yarı açık cezaevine dönüştürmek için elinden geleni yaptı.

Darbeyi doğuran siyasi süreç, Arjantin Devlet Başkanı Juan Domingo Perón’un 1955’te askeri darbe sonucu iktidardan düşürülmesi sonrasında emek hareketinin güçlü bir direniş hareketi oluşturmasıyla başladı. Gelişen direniş hareketinin devlet baskısına ve sağcı şiddet eylemlerine maruz kalmasına paralel olarak, Küba Devrimi’nin etkisiyle Arjantin’de bir gerilla hareketi ortaya çıktı. Bu hareket, 1969 yılında geniş katılımlı sokak gösterileriyle diktatörlüğe savaş açtı ve 1970’te ilk silahlı eylemlerini gerçekleştirmeye başladı. Sol hareketin hem gösteriler hem de politik şiddet kullanarak yarattığı siyasi mobilizasyon, Marksist Halkın Devrimci Ordusu’nun (*Ejército Revolucionario del Pueblo*, ERP) yıl be yıl etkinliğini arttırmasını beraberinde getirdi. 24 Mart 1976 tarihinde, sol hareketin politik şiddete başvurusu, Perón hükümetinin yolsuzluğa bulaşması ve ülkeyi idare edememesi gerekçeleriyle ordu darbe yaparak iktidarı ele geçirdi. Ancak ordu, gerilla hareketinin eylemlerini darbe için bahane etse de, ERP ve Devrimci Silahlı Güçler (*Fuerzas Armadas Revolucionarias*, FAR) var olan hükümeti devrim yaparak ortadan kaldırma noktasında değildi.⁶⁹

69- Antonius C.G.M. Robben, “From Dirty War to Genocide: Argentina’s Resistance to National Reconciliation”, *Memory Studies*, 5 (305), 2012, s. 306-307.

Cezaevlerinden Ceset Kusan Okyanuslara: Bir Zulüm Manzumesi

1983 yılına kadar süren darbe yönetimi binlerce insanı tutukladı, gizli tutuklevleri ve kamplarda işkenceye tabi tuttu ve binlercesinin kaybettirilmesine neden oldu. Siyasi muhalefeti ve halkı bastırmak amacıyla General Jorge Rafael Videla liderliğindeki diktatörlük, bütün ülke sathında sindirme ve tasfiye amaçlı faşist bir idari yapı kurdu. Bu yapı bünyesinde, ordu güçlerinin neredeyse tümü sol muhalefete yönelik operasyonlarda yer aldı ve büyük ölçekli insan hakları ihlalleri işledi. Bu faşist sıkıyönetim planı çerçevesinde, Arjantin her biri bir generalin yönetiminde olan beş bölgeye ayrıldı. Bu bölgeler de kendi içinde alt birimlere bölündü ve alt kademe komutanların sorumluluğuna verildi. Özel Kuvvetler (*Task Forces*) adı verilen devlet terörü birimleri kurularak, bu bölgelerde eşi benzeri görülmemiş bir baskı rejimi kurumsallaştırıldı.⁷⁰ Bu çerçevede, darbe rejimi tarafından 340'dan fazla gizli tutukevi kurularak var olan cezaevlerinin içi ve dışı arasındaki duvarlar anlamını tümünden yitirmeye başladı.⁷¹ Ordu, donanma ve hava kuvvetleri ile çeşitli polis güçlerinin yetkisinde olan bu tutuklevlerinde, mahkûmlar sistematik işkence yöntemleriyle sorgulandı, öldürüldü ve kaybedildi. Hiçbir yasal gerekçe olmadan yapılan tutuklamalar sonrasında on binden fazla insan infaz edildi, cesetleri saklandı. Arjantinliler kaçırılma ve kaybettirilme sürecini kurşun yılı (*años de plomo*) olarak adlandırmışlardır. Askeri güçler, lisansız araçlarla (genellikle Ford Falcons), askere ait kamyonlarla savunmasız kadın ve erkekleri (bazen çocuklarıyla birlikte) evlerinden veya işyerlerinden almış, onları gizli kamplara götürmüş, işkence etmiş, öldürmüş ve ölü bedenlerden gizlice kurtulmuştur.⁷² Diğer yandan, kaybettirilmeler ve binlerce çocuğun kaçırılması rejim tarafından hep inkâr edildi.⁷³

Hapishanelerde yaşanan “sıradan” insan hakları ihlallerini görmek adına, darbe sonrasında sadece kadın mahkûmların tutulduğu cezaevlerinden olan Villa Devoto Hapishanesi’ne bakmakta fayda var. Bu cezaevinde tutuklu olarak kalmış Margarita Drago’nun anılarında aktardığı üzere, cezaevinde uygulanan kötü muameleler şunlardır: Günde 21 saat kapalı tutulmak, tıbbi bakım ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanmaması, düzenli aşağılayıcı

70- Luis Moreno Ocampo, “Beyond Punishment: Justice in the Wake of Massive Crimes in Argentina”, *Journal of International Affairs*, 52 (2), 1999, s. 675; Human Rights Watch, *Truth and Partial Justice in Argentina: An Update*, 1991, s. 6.

71- CONADEP’in yayınladığı raporda bu sayı 365 olarak belirtilmiştir. Ancak yakın döneme kadar süren araştırmalar sonucunda bu sayının 600 olduğu ortaya çıkmıştır.

72- Human Rights Watch, *Reluctant Partner: The Argentine Government's Failure to Back Trials of Human Rights Violators*, 2001. < <http://www.hrw.org/legacy/reports/2001/argentina/index.html> >

73- Ocampo, *age*, s. 675.

aramalar, keyfi hücre cezaları, tehdit altında sorgulama, mahkûmların gizli haphanelere transfer edilmesi, gazete, dergi ve kitap taleplerinin karşılanmaması, açık görüşe izin verilmemesi, el işi veya egzersiz yapmanın yasak olması.⁷⁴

Bu genel baskı uygulamalarına ek olarak, darbeciler tarafından kadın mahkûmlara cinsel şiddet uygulandı, birçoğuna tecavüz edildi ve kadın mahkûmlar seks kölesi olarak kullanıldı. Darbeciler işkenceler sırasında mahkûmları konuşturmak adına aile üyelerine, özellikle çocuklara ve eşlere mahkûmların önünde işkence etmeyi çok sık kullandı. Özellikle kadın mahkûmları zorla konuşturmak adına gözlerinin önünde çocuklarına veya eşlerine işkenceler yapıldı ya da ailenin erkek bireyini konuşturmak amacıyla kadınlara eşlerinin gözleri önünde işkenceler yapıldı. İşkencelerden, hamile kadınlar da muaf tutulmadı ve çoğu bu işkenceler sonucunda düşük yaptı veya yaşamını yitirdi.⁷⁵

Kaybetmeler sürecinde, mahkûmların başka bir yere nakledilmesi öldürme eylemlerini örtbas etmek için bir araç olarak kullanıldı. Mahkûmların bazıları yapılan işkenceler nedeniyle yaşamını yitirdi, yapılan işkencelere dayanamayıp intihar edenler de oldu. Bu süreçte sağ kalan, lakin ordunun ortadan kaldırmak istediği insanlar önce ilaçla uyuşturularak uçaklara taşındı ve daha sonra canlı bir şekilde denize atıldı. Sonrasında, cesetlerin deniz kıyılarına vurduğu birçok vaka ortaya çıktı. Bazı cesetler ise toplu mezarlara gömüldü. Diktatörlükten sonra bu toplu mezarlar açıldığında darbecilerin korkunçluk uygulamaları bütün iğrençliğiyle ortaya çıktı: Mezarların içinde, gömülmeden önce kafaları kesilmiş ve/veya parçalanmış bir halde ceset parçaları bulundu. Bazı toplu mezarlarda, bütün cesetler parçalanarak küçük parçalara ayrılmış ve mezarlığın farklı bölümlerine dağıtılmıştı. Darbecilerin amaçladıkları sadece insanın kaybettirilmesi değil ölümden sonra cesedin bulunması durumunda kime ait olduğunun belirlenememesini garanti altına almaktı.⁷⁶

Öldürülenlerin bedenlerinden kurtulmak adına bu yöntemlerin kullanılmasının temel nedeni kaybedilen 30 bine yakın insanın cesetlerini -bir daha tespit edilmemek üzere- saklamanın darbeciler açısından kolay olmasıdır. Tam da bu nedenle cesetlerin çoğu okyanusa atılmış, toplu mezarlara gömülmüş veya yakılmıştır. Susan Kaisner, birçok cesedin arazi

74- Margarita Drago, *Memory Tracks: Fragments from Prison (1975-1980)*, Editorial Campana, New York, 2007, s. 85.

75- Rita Arditti, *Searching for Life: The Grandmothers of the Plaza De Mayo and the Disappeared Children of Argentina*, University of California Press, California; London, 1999, s. 19-20.

76- Arditti, *age*, s. 19-20.

doldurmada kullanıldığını, inşaat sahalarına gömüldüğünü veya futbol sahaları için dolgu maddesi olarak “kullanıldığını” aktarmaktadır. Darbe sürecine dair kaybetmelerle ilgili aktarılan anılar ve demokrasiye geçişle birlikte ortaya çıkan bulgular aracılığıyla, ülkenin büyük bir mezarlık haline geldiği, her tarafında cesetlerin olduğu ortaya çıktı. Tatil için denize giden birinin sahilde insana ait bir kalça kemiği gördüğünde bunun boğulmuş bir insandan kalmış olduğunu düşünmek yerine hiçbir şekilde tereddütte düşmeden darbe döneminde kaybedilen insanlardan birine ait olduğunu düşünmesi, insanların zihinlerine diktatörlük dönemi vahşetlerinin nasıl sirayet ettiğini göstermektedir.⁷⁷

İzleri Kaybettirilen Bebekler ve Devlet Terörüne Direnen Anneler

Askeri diktatörlüğün yoğun bir şekilde uyguladığı ikinci yöntem ise bebeklerin kaçırılmasıydı. Bebeklerin ve çocukların siyasi nedenlerle ailelerinden koparılması tarihte ilk defa Arjantin’de olmamıştır. Naziler, 200 binden fazla Polonyalı çocuğu Alman ailelere vermiştir. Yine El Salvador ve Guatemala’da 1980’lerde meydana gelen silahlı çatışmalarda birçok çocuk kaybolmuş, evlatlık verilmişti. Fakat Arjantin’i farklı kılan “hiçbir iz bırakmama” stratejisi, sistematik olarak bebeklerin kaçırılması ve ailevi izlerinin ortadan kaldırılmasıydı. Örneğin, bunu gerçekleştirmek adına hamile mahkûmlar doğum yapana kadar hayatta tutulduktan sonra bebekler zorla alınıp hükümet görevlilerine, asker veya polis ailelere verildi. Bazıları ise kökenlerine dair hiç iz bırakılmayarak ya sokağa atıldı ya da yetimhanelere yerleştirildi. Bu işlemler tamamlandıktan sonra bebeklerin anneleri kaybettirilmekteydi. Kısacası, tutukevleri ve hapishaneler hamile mahkûmların doğum yapana kadar hayatta tutuldukları “bebek fabrikası” haline dönmüştü. Yalnızca hapishanelerde ya da toplama kamplarında doğan bebeklerin kaçırılmadığı, aynı zamanda bazı ailelerden de çocukların zorla alındığı düşünüldüğünde, bu dönemde cezaevi duvarlarının nasıl anlamını yitirdiği fark edilecektir.⁷⁸

Militarist rejim tüm bu insanlık dışı uygulamaları gerçekleştirirken, ciddi darbeler alan sol hareket, nefes bile aldırmayan tasfiye ve baskı döneminde devlet terörüne son verdirecek etkin bir mücadele geliştiremedi. Lakin yaşananlar karşısında sessiz kalmayan ve çocukları, akrabaları kaybedilen annelerin öncülüğünde, ilk eylem 30 Nisan 1977 tarihinde Buenos Aires’teki Plaza de Mayo’da düzenlendi. Her hafta aynı yerde tekrarlanan ve sadece 14 kişi ile başlayan eylemlere, ilerleyen süreçte çocukları kaybedilen yüzlerce aile katılmaya başladı. Anneler, eylemlerde kaybedilen çocuklarının

77- Susana Kaisner, *Postmemories of Terror*, Palgrave Macmillan, New York, 2005, s. 53.

78- Kaisner, *age*, s. 114.

isimlerinin olduğu beyaz başörtüleri takıyor ve kaybettirilenlerin fotoğraflarını taşıyorlardı. Rejim, kayıp annelerine “deli kadınlar” (*las locas*) diyerek anneleri en başından marjinalize etmeye çalıştı, ancak bu devlet propagandası yeterli olmadı. Kayıp ailelerinin sempati kazanması ve uluslararası alanda dikkat çekmesi üzerine, rejim, gruba sert şekilde müdahale etmeye başladı ve hatta kaybolan çocuklarını arayan on dört anneyi öldürüp kaybetti. Bütün bunlara rağmen, tehlikeyi göze alan anneler eylemlerini sürdürmeye devam etti.⁷⁹ Ekim 1977’de, ailelerinden gasp edilen ya da gizli tutukevlerinde ve hapishanelerde doğan torunlarını aramak amacıyla on iki anne tarafından Plaza de Mayo Büyükanneler Derneği (*Asociación Civil Abuelas de Plaza de Mayo*) kuruldu. Amaçları, kayıp akrabalarını bulmak ve kaçırılan çocukların ailelerine geri verilmelerini sağlamaktır.⁸⁰ Annele-
rin ve büyükannelerin bu mücadelesi, kayıplar konusundaki bilinci diri tutmuş, uluslararası alanda yankı uyandırmış ve hatta çoğu ülkeye eylem repertuarı açısından örnek teşkil etmiştir.

Neo/Liberalizmin Sınırlarında Hakikati Aramak

Askeri rejim, Britanya’ya ait Malvinas (Falklands) adalarını işgal etmesi sonrasında girmiş olduğu savaşı kaybederek “meşruiyetini” büyük ölçüde yitirdi ve yıkılma sürecine girdi. Sol hareketin oluşturduğu muhalif gücü

79- Lester Kurtz, “The Mothers of the Disappeared: Challenging the Junta in Argentina (1977-1983)”, *International Center on Nonviolent Conflict*, 2010, s. 3.

URL: http://www.nonviolent-conflict.org/images/stories/pdfs/kurtz_argentina.pdf

80- Rita Arditti, “Do You Know Who You Are?: The Grandmothers of the Plaza de Mayo”, *Women’s Review of Books*, 2007. <http://www.wcwonline.org/September/October-2007/Do-You-Know-Who-You-Are-The-Grandmothers-of-the-Plaza-de-Mayo>

ortadan kaldırdığını düşünen ordu, 1983 yılında seçimlerin yapılmasına izin vererek yumuşak bir iniş yapmanın yollarını aramaktaydı. Seçimlerden sonra Raúl Alfonsín'in kurduğu hükümetin darbe dönemindeki insan hakları ihlallerinin ortaya çıkarılması ve sorumluların yargılanması yönündeki çabalarına, toplum da büyük destekte bulundu. 1983'te sivil hükümetin başa gelmesiyle birlikte, suçluların yargılanması ve kayıpların bulunması yönünde toplumsal muhalefet Arjantin'in her alanına yayıldı. Başkan Alfonsín, çıkardığı bir kararname ile "kirli savaş" olarak adlandırılan militarist döneme dair hakikatlerin açığa çıkarılması için Kayıplar Üzerine Ulusal Komisyon'u (*Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas*, CONADEP) kurmuştur. Komisyonun görevleri; darbe döneminde yaşanan kayıpların nedenlerini araştırmak, kaybolanların kimliklerini tespit etmek, kayıp olaylarında sorumlu olanların yargılanması için gerekli olan bilgileri ve kanıtları derlemektir. On üç kişiden oluşan ve altmış kişilik bir ekiple bilgi toplayan komisyon, Eylül 1984'e kadar binlerce kişiyi dinledi, işkencelerin gerçekleştiği gizli tutukevlerinde ve hapishanelerde incelemelerde bulundu ve toplu mezarları ziyaret etti. Bütün bu tanıklıkların ve incelemelerin ardından Eylül 1984'te komisyon kapsamlı bir rapor hazırladı ve böylece devlet terörünü icra edenlerin yargılanmasının da önü açıldı.

Hazırlanan raporda, kaybettirilen kişi sayısının 8960 olduğu iddia edildi.⁸¹ Kaybedilenlerin profillerine baktığımızda rejimin ne kadar acımasız olduğu, rejimin bütün topluma nasıl baskı uyguladığı ve kaybolanların sadece gerilla olduklarına dair iddialarının geçersiz olduğu anlaşılmaktadır. Kurbanlar arasında çocuklar, hamile kadınlar, gençler, aileler, engelliler, rahipler, rahibeler, askerler, gazeteciler, sendika liderleri ve siyasi aktivistler bulunmaktaydı. Bu süreçte kaybedilen gazeteci sayısı 84'tü. Kayıt altına alınarak kaybedilmiş olanların 150 kadarı 15 yaşın altında, 125'i 60 yaşın üstünde ve 268'i hamileydi. Kayıp vakalarının yüzde 30.2'si mavi yakalı işçi ve yüzde 17.9'u beyaz yakalı işçi iken, yüzde 21'i öğrenciydi. Kurbanlar arasında kör, belden aşağısı felçli ve nekahet dönemindeki hastalar da bulunmaktaydı.⁸² Rejimin "düşman" tanımının genişliği, darbeci başkan Videla'nın, gazetecilerin tekerli sandalyede olan genç bir kadınının tutuklanması hakkında sordukları soruya verdiği yanıtta açıkça anlaşılmaktadır: "Terörist yalnızca silah kullanarak ya da bomba koyarak öldüren kişi

81- Plaza de Mayo Anneleri ve diğer insan hakları örgütleri bu sayıya karşı çıkarak kayıpların 30 bin olduğunu söylemektedir. Bu sayının farklı olmasına neden olarak kırsal kesimde rapor edilmemiş vakalar olduğu kaydedilmektedir. En yakın resmi sayı ise 14 bin civarındadır.

82- Alison Brysk, "The Politics of Measurement: The Contested Count of the Disappeared in Argentina", *Human Rights Quarterly*, 16 (4), 1994, s. 690. CONADEP'in raporunun İngilizcesi için bkz. *Nunca Más (Never Again)*, Report of Conadep (*National Commission on the Disappearance of Persons*), 1984.

değil, aynı zamanda başka insanları bizim Batılı ve Hristiyan uygarlığımıza karşı fikirlerle teşvik edendir.”⁸³

CONADEP’in raporunun ardından cuntacıların yargılanmasına başlandı ve yapılanlardan sorumlu olan üst düzey askerlerden dokuzu yargılandı ve beşi hüküm giydi. Bu sürece paralel olarak, Alfonsín bazı gerilla liderlerinin de yargılanması adına çok çaba gösterdi. Hükümet, siyasi yelpazenin aşırı uçlarının budanması anlamına gelen “İki şeytan teorisi” olarak bilinen bu yöntemle, toplumsal uzlaşmanın sağlanacağını iddia etmekteydi. İzleyen yıllarda, kanlı geçmişin bakiyesi ile yüzleşip yüzleşilmeyeceği siyasi dinamiklerin merkezinde yer aldı. 1986 ve 1987 yıllarında çıkarılan iki af kararı ile alt rütbeli askerlerin yargılanmasını engelleme çabası yasalaştı. Alfonsín’den sonra devlet başkanı olan Carlos Saúl Menem, toplumsal uzlaşmanın sağlanması için halefinin yarım bıraktığı yerdan devam etti ve 1989 yılında yeni bir af kanunu hazırlayarak suçlanan yüzlerce görevliye, polise ve gerillaya işlenen hak ihlallerine rağmen yasal koruma sağladı. Hatta 1990’da hükümlü olan cunta üyeleri ile Montonero komutanı serbest bırakıldı.

Gerillaların da aftan yararlanacağı bahanesiyle siyasi bir katliam yapan devlet görevlilerinin cezadan muaf tutulması Arjantin’deki insan hakları örgütleri tarafından hiçbir zaman kabul edilmedi. Ordunun kayıpları açığa çıkarmadaki isteksizliği, sorumluların affedilmesi ve 1990’ların ortasında sistematik bebek hırsızlığının tamamen açığa çıkması yeni bir insan hakları mücadelesinin gelişmesine de yol açtı.⁸⁴ Kaybedilenlerin çocukları tarafından oluşturulan HIJOS (*Hijos por la Identidad y la Justicia contra el Olvido y el Silencio*) Unutma ve Sessizliğe Karşı Kimlik ve Adalet Adına Mücadele Eden Evlatlar) isimli yeni hareket, darbenin yirminci yılında, kitlesel bir gösteri düzenledi ve *Escraches* adı verilen bu eylemler izleyen yıllarda da devam ettirildi. Af kanunlarından yararlanan yüzlerce işkenceci ve katilin kimliklerini ortaya çıkarmayı amaçlayan kamusal ayıplama kampanyası olan *escraches* argoda deşifre etmek anlamına gelmektedir. Bu eylemler çerçevesinde, eylemciler işkencecilerin yaşadığı semtleri işgal edip, pankartlar eşliğinde sloganlar atarak sokak eylemleri gerçekleştirdi. Yeni mücadele repertuarı çerçevesinde, komşularının katil olduğunu söyleyerek insanları onlara karşı harekete geçirmek, işkencecileri ve katilleri sokaklarda rahatsız etmek, evlerini kırmızı boyayla işaretlemek gibi itibarsızlaştırma çalışmaları bulunmaktaydı.⁸⁵ Diğer bir yandan, insan hakları örgütleri tarafından

83- Human Rights Watch, *Truth and Partial Justice in Argentina: An Update*, 1991, s. 6.

84- Robben, *age*, s. 306-309.

85- Robben, *age*, s. 310; Susana Kaisner, “Escraches: Demonstrations, Communication and Political Memory in Post-Dictatorial Argentina”, *Media Culture Society*, 24, 2002, s. 499-500.

hafızalaştırma çalışmaları da gerçekleştirildi. 1998’te kurulan ve 2001’de resmi açılışı yapılan Hafıza Parkı bunun en güzel örneğidir. 2002’de Buenos Aires’te birçok insan hakları örgütünün dâhil olduğu Hafıza Mekânları Enstitüsü (*Instituto Espacio para la Memoria*) açılarak devlet terörünün tarihi ve bu tarihe dair toplumsal hafıza diri tutulmaya çalışılmaktadır. 2007 yılında, aralarında çatışmada ölen gerillaların da olduğu darbe mağduru 8727 ismin yazıldığı bir hafıza duvarı inşa edildi. 2009 yılı itibariyle sadece Buenos Aires’te 200 hafıza mekânı bulunmaktaydı.⁸⁶

Yapılan eylemler ve hafıza çalışmaları sayesinde af kanunun değiştirilmesi yönündeki talepler Başkan Kirchner tarafından kabul görmüştür. Anayasa Mahkemesi 2005 yılında af kanunlarını bozdu ve 2007’de başkan aflatının anayasaya aykırı olduğuna karar verdi. Ağustos 2011 itibariyle, 198 kişi insan hakları ihlali dolayısıyla hüküm giydi, 16 kişi aklandı, 762 kişinin yargılanmasına ise hâlâ devam edilmekte ve 299 kişi hakkında yürütülen soruşturmalar da sürmektedir.⁸⁷

86- Robben, *age*, s. 310.

87- Robben, *age*, s. 311.

Fransız Devletin “Kirli” Temizliği: La Santé Hapishanesi

Ufuk Sarı

Öncelikle yazı boyunca aktarılacak tarihsel gerçeklik ile egemenlerin görülmesini istediği “gerçeklik” arasındaki farkı ortaya koyarak başlamakta fayda var: “*La santé*”, Fransızca “sağlık” anlamına gelmektedir. Fakat *La Santé Hapishanesi* 2000’lerin başında Fransız medyasında genişçe yer bulmaya başladığında, bu ilginin sebebi isminin tersine bir kaynağa sahipti. Aşırı doluluk, önlenemeyen hastalıklar, asgari temizlik ihtiyaçlarının sağlanamaması, mahkûmlar arasındaki sert hiyerarşi, gardiyanların sürdürdüğü fiziksel şiddet, tecavüz ve mahkûmların intiharları nedeniyle La Santé’nin koşulları Fransa halkı için görünür olmaya başladı. Tüm bunlar, “sağlık”⁸⁸ iddiasıyla ortaya çıkan “makine”nin parçalayıcı ve yapı bozucu, “hastalık” yaratan yüzünü “Uygar Fransa”ya gösterdi.⁸⁹ Bir tecrit kurumu olarak La Santé Hapishanesi’nin kuruluş döneminin tarihçesine baktığımızda, modern devlet aygıtının iktidarını yaşam alanları üzerinde nasıl yaydığını, muhalif yapıları nasıl sterilize etmeye çalıştığını görmek de mümkün olmaktadır.

La Santé, 1867’de, Fransa’daki İkinci İmparatorluk döneminin endüstriyel atılımı esnasında kuruldu. 1853’den 1870 yılına kadar Paris, mimar Georges-Eugène Haussmann’ın çizdiği planlara göre işleyen bir “yeniden yapılandırma” projesi kapsamında uzun ve dar sokaklarını, birbirine açılan patikalarını kaybetti ve bunun yerini geniş blokların ve uzun caddelerin kapladığı yeni Paris, *Bulvar Paris*’i aldı. Dümdüz ilerleyen geniş ve yüksek binalardan oluşan bulvarlar ve onları kesen geniş meydanlar, Paris’i “devrim ruhundan” koparmanın, şehri “daha kontrol edilebilir” hale getirmenin ve “meta akışını hızlandırmanın” modern aracıydı.⁹⁰ Eski Paris’in iç içe geçmiş dolambaçlı patikalarını ortadan kaldırmak ve Paris’i “deliksiz ve bütün” yani “sağlıklı” hale getirerek “bütünün mantığını” dayatmak⁹¹, İkinci İmparatorluk’un en temel görevlerinden biriydi. Ve tüm bunlar “tehlikeli sınıfların” ve “sağlıksız yerleşimlerin”

88- La Santé, “o dönemin en temiz/sağlıklı koşullarını” sağlıyordu. *Annuaire des juridiction – Prison de la Santé*, <justice.gouv.fr >.

89- “Yapı-bozan endüstriyel Makine” (*une machine industrielle qui déstructure*) deyimi, kendisi de Fransa hapishanelerinde 17 yıl geçirmiş Gabi Mouesca’nındır. Mouesca, Fransız tarafında kalan Kuzey Bask bölgesinin, bağımsızlığını savunan bir aktivisttir. “*Gabi Mouesca : La prison, une machine industrielle qui déstructure*” 7 Aralık 2012, <la-nouvelrepublique.fr>.

90- David Harvey, *Paris: Capital of Modernity*, New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2006, s. 95-96.

91- “Bütünün Mantığını (logic of whole) gören, Haussmann’ın kendisiydi” Harvey, 2006, s. 107.

şehrin merkezinden uzaklaştırılması ve gettolara kapatılması anlamına geliyordu. La Santé Hapishanesi tam da bu yeniden yapılandırma süreci esnasında kuruldu. Mimari yapısı itibarıyla “Pennsylvania Sistemi” olarak bilinen şekilde inşa edildi. Her biri belirli sayıda tek-kişilik hücre içeren beş adet uzun ve geniş koridor, ortada tek bir merkez binaya bağlanıyordu. Yani denebilir ki, La Santé Hapishanesi’nin mimari yapısı, tek bir merkezden uzanan kollarıyla “sonu görünmez” bulvarların geniş meydanlarda bulunduğu Paris’in bir benzeri olmuştur. Açıldığı yıllarda La Santé Hapishanesi’nin hücre sayısı 500 iken, özellikle 5 Haziran 1875 tarihli “bireysel hapsedilme”⁹² yasasından sonra, tüm koğuşlar ölçümü sekiz ile on metrekare arası değişen hücrelere çevrildi. Aynı yıllarda siyasi tutuklular ve ölüm cezasına çarptırılmış mahkûmlar da La Santé’de hapsedilmeye başlandı.

La Santé’deki ilk idam, 1909’da, hapishane sokağının girişine koyulmuş giyotinle, Parislilerin gözleri önünde gerçekleşti. 1940’lara kadar La Santé’de idam cezaları sadece adli mahkûmlarla sınırlıydı ve infazlar “halka açık” şekilde gerçekleşiyordu. 1940 yılında bu durum tersine döndü. Bu yeni gelişmenin temel sebeplerinden birisi, İkinci Dünya Savaşı’nda Fransa’nın Nazi Almanyası’nın işgaline uğramasıydı. Nazilerin denetimindeki La Santé’de idamlar, hapishanenin iç bloklarında gözlerden uzak, kalabalıkların göremeyeceği şekilde yapılmaya başlanmıştı. Gelineen noktada adli mahkûmlardan çok “politik mahkûmların” idamı gerçekleşiyordu. İşgal sonrasında ilk idam 1941 Ağustosunda (yani işgalden bir ay sonra) gerçekleşti. İşgalin hemen başlangıcında tutuklanmış binlerce direnişçi-komünist arasında La Santé’de tutululardan 18’i ölüme mahkûm edildi. Ve bunlardan dokuzunun cezası Ağustos 1941’de ve geri kalan dokuzunun ise Nisan 1944’te infaz edildi. Cezaevinin idam tarihçesine bakıldığında, bu idamlardan sonra La Santé Hapishanesi’nde sadece *Front de Libération Nationale*/FLN (Ulusal Kurtuluş Cephesi) militanları ile birkaç adli mahkûmun idamının gerçekleştiği görülecektir.

İşgal sonrası dönemde hemen hemen tüm Fransız hapishanelerinde bir “nüfus patlaması” yaşanıyordu. 1939’da tüm Fransa’da 12.455 mahkûm varken, işgalden sonra [1944] bu sayı 62.000’e çıktı.⁹³ Savaş sonrası dönemin hapishanelerinde çıkan ayaklanma ve grevlerin ardından getirilen “reformlar”, cezalandırma ve kapatma işlevini “mahkûmların iyileştirilmesi ve yeniden topluma kazandırılması” başlığı altında sıralıyordu. Buna bağlı olarak, 1946’dan 1957’e mahkûm sayısı aşamalı olarak yirmi bine kadar

92- “5 Haziran 1875 Yasası”, <www.criminocorpus.cnrs.fr>

93- Barré, Marie-Danièle, “Années de Statistique Pénitentiaire en France”, *Déviance et Société* 10 (2), 1986, s. 112-116.

azaltılsa da, Cezayir Bağımsızlık Savaşı'yla başlayan tutuklama dalgasında 1959 yılına gelindiğinde yaklaşık altı bin beş yüz Cezayirli militan Fransa hapishanelerinde tutuklu olarak bulunuyordu.⁹⁴

Cezayir Bağımsızlık Savaşı boyunca hapishane, tecrit ve giyotin, FLN militanlarına karşı yürütülen sistematik yok etme politikalarının en bilindik ve yaygın araçları olarak kullanıldı. 1954'de başlayan Cezayir Bağımsızlık Savaşı sürecinde Fransa devletinin hapishanelere kapattığı binlerce Cezayirli arasından birçoğu giyotinle idam edildi.⁹⁵ 1959 yılına gelindiğinde Fransa'daki hapishanelerin üçte biri Cezayirliyle doluydu. La Santé, Cezayirli militanların hapsedildiği yerlerden sadece biriydi ve burada 1957'den itibaren birçok isyan ve özellikle zorunlu çalışmaya karşı grevler örgütlendi. Temmuz 1957'de La Santé'de Cezayirli militanların ağırlaşan çalışma koşullarına karşı başlattığı isyan/grev kısa sürede bu hapishanedeki diğer politik ve adli mahkûmlar arasında da yayıldı. İsyan yüzlerce jandarmanın La Santé'ye düzenlediği kanlı bir operasyonla bastırıldı. Bu isyan, Alman işgali sonrası dönemde Paris hapishanelerinde gerçekleşen ilk geniş çaplı isyandı. De Gaulle hükümeti, hapishane isyanlarını bastırmanın bir aracı olarak mahkûmların zorunlu çalışma ile ilgili grev ve iş bırakma haklarını ellerinden aldı ve çalışmayı reddedenler “hiçbir iyileştirme ve uyum göstermeyenler” olarak sınıflandırılıp hapis cezalarına bir de “greve katılma/ isyan etme” cezası eklendi.⁹⁶

De Gaulle hükümetinin FLN' ye karşı yürüttüğü hapsedme politikasının diğer ayağında hareketin önderlerini daha sert tecrit altına almak vardı. FLN'nin birçok önderi La Santé'de mahkûm edilmişti.⁹⁷ Bu hapishane'deki ilk açlık grevi FLN hareketi öncülerinden Bitat Rabah'ın tecrit altında tutulmasını engellemek için Kasım 1958'de örgütlenmişti. Özellikle 1959-61 yılları, sayısız Cezayirli tutsağın ve FLN hareketi liderinin hapishane şartlarının düzeltilmesi ve “politik mahkûm” statüsü kazanılması için La Santé de dâhil birçok hapishanede giriştiği kitlesel açlık grevlerine sahne oldu. 18 Haziran 1959'a gelindiğinde La Santé ve Freisnes gibi hapishanelerde başlayan açlık grevinin sonucunda, FLN'li mahkûmlar “politik mahkûm” statüsü kazandı. Fransa hapishanelerinde tutuklu bulunan Cezayirlilerden dışarıda sürekli eylemlilik halinde bulunan genç militanlara,

94- Barre, 1986, s. 116.

95- Cezayir Savaşı boyunca idam cezası verilen toplam mahkum sayısı 1500'ün üstündeydi. *La guillotine et la guerre d'Algérie, 23 temmuz 2008, <ldh-toulon.net>*

96- “6 Ağustos 1958 Kararnamesi”, *Statut spécial des personnels pénitentiaires, <criminocorpus.cnrs.fr>*

97- Bunlar arasında Hocine Ait Ahmed, Ahmed Ben Bella, Mohamed Boudiaf gibi FLN'nin öncü isimleri vardı.

Cezayirli kadınlardan Fransız solculara kadar kuvvetli ve geniş bir etki alanına sahip olan Cezayir Ulusal Kurtuluş Mücadelesi nihayetinde başarıya ulaşacaktı. Bu minvalde, 22 Mart 1962 tarihinde FLN ve Fransa hükümeti arasında imzalanan ve savaşı bitiren anlaşmayla, Fransa hapishanelerinde tutulan beş bin beş yüze yakın siyasi mahkûm serbest bırakıldı.

Bugün Fransa hapishanelerinde yaşanan aşırı doluluk, özellikle 1970'lerin ortalarında başlayan "hapsetme politikalarının" sonucu olarak ortaya çıktı. 1970'den 1999'a hapishane nüfusu iki katına çıkarak elli üç bine yaklaştı.⁹⁸ Bu 30 yıllık sürede, Fransa hapishaneleri "mahkûmların yaşamını tehlikeye atan bir sisteme" dönüştü. Buna göre Fransa'da ortalama her üç günde bir mahkûm intihar etmektedir.⁹⁹ Sadece 1999 yılı süresince yüz yirmi beşi intihar olmak üzere hapishanelerde iki yüz elli sekiz ölüm gerçekleşti. Fransa'daki birçok hapishane gibi La Santé'deki koşullar da tutsakların bedensel ve zihinsel sağlığını tehdit eden seviyedeydi.

La Santé'nin özellikle 2000'lerin başında bir "şok etkisi" yaratarak Fransız medyasının ve birçok araştırmanın konusu haline gelmesine neden olan durum, bu hapishanede 1993-2000 yılları arasında görev yapmış başhekim Veronique Vasseur'ün yedi yıl boyunca tanık olduğu olayları kaydettiği günlüğünü yayınlamasıydı. Vasseur'ün *Médecin-chef à la prison de la Santé (Başhekim La Santé Hapishanesi'nde, 2000)* adlı kitabı çıktığında, dönemin adalet bakanı Élisabeth Guigou Fransa'daki hapishane sisteminin "kendi seviyelerindeki Avrupa ülkelerine göre çok kötü koşullarda" olduğunu açıkça itiraf ediyordu. Vasseur'ün kitabının ardından Fransa Adalet Bakanlığı'nın atamasıyla iki araştırma komisyonu görevlendirildi. Tüm bu araştırmaların ortak sonucu mahkûmların nasıl bir cezalandırma rejimine maruz bırakıldıklarını açıkça gösteriyordu: Çoğu zaman dört kişinin kaldığı büyüklüğü sekiz ile on metre kare arasında değişen hücreler, aşırı kalabalık ve hücrelerdeki temizlik koşullarının sağlanmaması nedeniyle İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Fransa hapishanelerinde görülmemiş salgın hastalıkların baş göstermesi, gardiyanların sistematik işkencesine ve tecavüzüne maruz bırakılan mahkûmlar, hemen her yıl birçok mahkûmun fare zehri, deterjan vs. yutmaya çalışarak intihara kalkışması ve hücrelerinde "öldürülmüş" halde bulunan mahkûmlar..¹⁰⁰

Tüm bunlara rağmen, Fransa Devleti'nin hapishanede iyileştirmeye gidileceği yönündeki vaatleri yerine getirilmiş değil. Dahası bu durum Fransa'da

98- Jean-Jacques & CABANEL, Guy-Pierre Rapport de Senat, *HYEST*, (1999-2000), n. 449, s. 29-30.

99- La peine de mort est-elle vraiment abolie en France ?, <prison.eu.org>.

100- "Standart-bearer of human rights", *Expose of Brutal Prison Jolts France's Self-Image*, 28/01/00, *nytimes.com*

sadece La Santé ile sınırlı da değil. Bugün Fransa'daki tüm hapishaneler aşırı-dolmuş durumda.¹⁰¹ La Santé'de olduğu gibi birçok hapishane “ya-sanın-dışında” işliyor. Fransa adalet sistemi, özellikle son on yıldır, aşırı-dolulukla ilgili olarak “hastalığın tekrarı” (*récidive*) denen olguyu tartışıyor: Hapishane'den çıkan mahkûmların %59'u, beş yıl içinde hapishaneye “geri dönüyor”.¹⁰² İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında hapishanelere dair hazırlanan reform taslağı, cezalandırmanın özellikle “mahkûmun iyileştirilmesi ve topluma yeniden kazandırılması”, “sağlıklı hale getirilmesi” işlevlerinden bahsediyordu. Bugün gelinen noktada ise tartışmalar hapishanelerin şifa dağıtıcı (*thérapeutique*)¹⁰³ yönü üzerine değil, “hastalığı nüksettirici”, suçun tekrarlanmasına¹⁰⁴ neden olan yönü üzerinden yürütülüyor. Sistematik hapsetme politikaları, “hastalığın nüksetmesini” zorlayan koşulları yaratıyor. “Sağlık sektöründen” alınan tüm bu söylem içinde, Fransız adalet sisteminin bulduğu çözüm ise bumerang etkisini devam ettirmekten başka bir şey değil. Özellikle Nicholas Sarkozy döneminde, var olan cezaevi sayısını arttırma ve “tehlikeli mahkûmların” güvenlik koşullarını sıkılaştırma adı altında uygulanan tecrit, cezaevlerini yaşanabilir hale getirmek için dillendirilen tek çözüm olmuştur.¹⁰⁵

101 Fransa'da tüm hapishanelerin toplam kapasitesi 57.200 iken, 2010'de bu sayı 61.400 idi. 1 Aralık 2012 tarihi itibarıyla ise mahkûm sayısı 67.600'e ulaşmıştı. “Statistique mensuelle de la population écrouée et détenue en France”, 1 Aralık 2012, *Direction de l'Administration Pénitentiaire*.

102 “Prisons: Mesurer la Récidive”, 19 Kasım 2011, *Le Monde*

103- Kiéfer, Audrey “Michel Foucault : le G.I.P., l'histoire et l'action” <detentions.word-press.com>

104-Fransızca'da “*recidive*” kelimesi hem “suçun tekrar etmesi” hem de “hastalığın nüksetmesi” anlamında kullanılır.

105- “Prisons: La Honte de la République”, 9 Temmuz 2009, <politis.fr>

Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi

Mustafa Eren*

Özet

Bu makale genel olarak hapishanelerin nasıl anlaşılması gerektiğini Osmanlı'dan günümüze hapishanelerin geçirdiği dönüşümler üzerinden ele almaktadır. Bu yapılırken, Osmanlı'dan günümüze hapishanelerin ne durumda olduğu, ne tür dönüşümler geçirdiği, bu dönüşümlerin nasıl algılandığı ve sunulduğu, bunlara karşılık ne tür dirençlerle karşılaşıldığı ve dirençlerin neyle sonuçlandığı gibi noktalara cevaplar aranmaktadır. Makalede, hapishanelerin geçirdiği dönüşüm ele alınırken, Foucault'un "dispozitif" kavramından yararlanılmaktadır. Buna göre, yasal düzenlemeler, mimari değişiklikler ve son olarak söylem düzeyinde görülen değişiklikler olmak üzere üç kriter dikkate alınmaktadır. Makale, bu kriterlerden hareketle Osmanlı'dan günümüze Türkiye'nin kapatılma mekânlarını mahbes (zindan), hapishane ve cezaevi olmak üzere üç aşama olarak ele almaktadır.

Kurte Sê Serdemên Girtîgehên Tîrkiyeyê ji Dema Osmaniyan Heta Îro

Armanca vê gotarê ev e ku pergala girtîgehan binîrxîne. Ji bo vê yekê, gotar ji dewra osmaniyan heta îro guherînên di pergala girtîgehan da dinêre. Di vê nêrînê de, gotar bersiva digere ji bo meseleyên mîna rewşa girtîgehan çawa ye ji dewra osmaniya heta îro, guherînên çawa pêk hatine, ev guherîn çawa hatiye nîrxandin û pêşkêşkirin,

*- Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji bölümü

berhilistiyên çawa derketine pêş van û encamên van berhilistiyan çi bûne. Di nirxandina xwe ya guherîna girtigehan de, gotar serî dide tîgîna “dispozitif” a Foucault. Li ser vê rêçê, sê pîvan tene nîqaşkirin ku yek ji van daraştinên qanûnî, yek guherînên mîmarî û ya dawî jî guherînên ji rexê dîskurê ve ye. Ji nîqaşa van pîvanan, ev gotar, cih û warên girtinê ji dewra osmaniyan heta îro di sê merheleyan de wek zîndan, hepsxane û cezaxane radiqetîne.

Abstract: The Three Periods of Turkey's Prisons from the Ottoman Era to Today

This article analyzes the transformation of prisons from the Ottoman era to today. While analyzing this transformation, it focuses on the following questions: 1) What were the conditions of prisons during the Ottoman era? 2) What major transformation did they undergo? 3) How were these transformations perceived and presented? 4) How did prisoners resist against these transformations? 5) How did the resistance result? While answering these questions this article employs Foucault's category of 'dispositif'. According to this, legal regulations, architectural alterations and lastly transformations in discourses are the three criteria should be taken into consideration. Taking these three criteria into consideration, from the Ottoman era to today, this article designates three stages in the transformation of prisons in Turkey as dungeon, penitentiary and prison.

Giriş

Her tanımlama çabası bir çerçeve çizer ve her çerçeve bir şeyleri içine alıp görünür kılarırken başka şeyleri dışarıda bırakır. Çerçevenin içine alınanların ne derece önemli olduğuna da tanımlayan karar verir. Bir kişi için önemli olan bir olgu, bir diğer kişi için oldukça önemsiz kalabilir. Kısacası tanımlamak aslında tercih etmek ve bazı noktaları eksik bırakmaktır. Buna rağmen, insanoğlu tanımlar. Yaşamın sunduğu tüm görünümeleri bir çerçeve içerisinde anlamlı hâle getirip tanımlayarak anlaşılır kılar. Birçok tartışma da buradan doğar.

Bu çalışmada da hapisaneler ele alınıp, belli kriterler üzerinden anlaşılır kılınmaya çalışılmaktadır. Osmanlı'dan günümüze hapisanelerin durumu nedir? Hapisaneler ne tür dönüşümler geçirmiştir? Bu dönüşümler nasıl algılanmış ve nasıl sunulmuştur? Ne tür dirençlerle karşılaşmış ve dirençler neyle sonuçlanmıştır? Çalışmada bu sorulara cevaplar aranmaktadır. Yazı içerisinde hapisanelerin geçirdiği dönüşüm değerlendirilirken Foucault'un “dispozitif” kavramından esinlenilmekte ve üç kriter dikkate

alınmaktadır (2003).¹ Bunların ilki yasal düzenlemeler, ikincisi mimari değişiklikler üçüncüsü ise söylem düzeyinde görülen değişikliklerdir. Bu kriterler göz önüne alındığında Osmanlı'dan günümüze Türkiye'nin kapatılma mekânlarını mahbes (zindan), hapishane ve cezaevi olmak üzere üç aşama olarak ele almak mümkündür.²

Mahbes (Zindan) Döneminde Kapatılma

Mahbes dönemi Osmanlı'nın kapatılma mekânlarının ilk dönemine denk düşmektedir. Bu dönemin mimarisi ve hukuki özellikleri kendisine hasır. Mimari olarak, farklı amaçlarla inşa edilmiş yapıların sonradan hapishane olarak kullanılmasına tanık olunurken, hapis cezalarının infazının ve hapishanelerin idaresinin henüz kanuni bir çerçevesinin oluşmadığı görülmektedir.

Kanuni yönden bakıldığında ilk olarak İslam hukukundaki hapis cezalarına bakmak gerekir. Çünkü Osmanlı hukuk sistemi İslam hukukuna dayanmaktadır. İslam hukukunda bedeni cezalar esastır. “Hürriyeti bağlayıcı ceza” olarak hapislikten ve bu cezaların infaz edildiği yer olarak hapishanelerden söz edilemez (Demirbaş, 2008: 123; Doğan, 2010: 128; Çolak & Altun 2008: 11). Buna rağmen insanların kapatılması, ikincil dereceden

-
- 1- *Kliniğin Doğuşu* (2002), *Deliliğin Tarihi* (1995), *Kelimeler ve Şeyler-İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi* (1994), *Hapishanenin Doğuşu* (1992) ve *Cinselliğin Tarihi* (2003) çalışmalarında da görülebileceği gibi, Foucault ele aldığı konulara “arkeolojik yöntem” ile yaklaşmıştır. Foucault, arkeolojik yöntem ele alınan konunun sadece geçmişine eğilmekle kalmaz o dönemin “episteme”si ile ilgilenir. “Episteme” kavramıyla Foucault, verili bir döneme ait farklı “söylem” biçimlerinin arasındaki ilişkiler bütününe kast etmektedir. Foucault'un, 1970'li yıllardan sonra kullandığı kavram ise “dispozitif” olmuştur. Dispozitif, hem söylemsel hem de söylemsel olmayan elemanlardan oluşmaktadır. *Cinselliğin Tarihi* adlı kitabında, “dispozitif” kavramının elemanlarını şöyle sıralar Foucault: söylemler; kurumlar; mimari düzenlemeler; tüzükler, kanunlar, yönetimsel tedbirler; bilimsel söylemler; felsefi ve ahlâki önermeler (Foucault, 2003). Bu çalışmada da dispozitif kavramından esinlenilmekte ve hapishaneler konusu söylem, yasalar ve mimari alanlarındaki görünümü ve dönüşümleriyle ele alınmaktadır. Osmanlı'dan günümüze hapishaneler söz konusu olduğunda yazıda yapılan üçlü dönemlendirmeye de bu üç alandaki görünüm ve dönüşümler kaynaklık etmektedir.
 - 2- Osmanlı hapishaneleri üzerine yapılan çalışmalarda mahbes (zindan)-hapishane ayrımı için, bkz. Yıldız (*Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, 2002), Şen, Ö. (2007), Tekin (2008) ve Tekin & Özkes (2008). Türkiye hapishanelerine ilişkin hapishaneler-cezaevi ayrımı için bkz. Eren (2012).

bir ceza olarak İslam hukukunda da yer alır (Doğan, 2010: 128). İnsanlar, yargı süresince veya kesinleşmiş cezaların infazına kadar kapatılırlar (Bekiroğlu, 2011: 91). İslam hukukunda hapis cezaları, “ta’zir” olarak adlandırılan cezalar kapsamına girmektedir.³ Ta’zir cezaları haklarında şer’i hüküm bulunmayan “cürümlerden” dolayı uygulanacak cezaları kapsamaktadır. Had ve kısas cezaları fıkıh kitaplarında yer alırken, ta’zir kapsamına giren cürüm ve cezalar ise kanunnamelerle düzenlenmektedir. Hapis cezası da kanunnamelerle düzenlenen cezalardan biridir (Hülagü, 1996; Şentop, 2004: 14).

İslam hukukunda hapis cezalarını süreli ve süresiz olarak ikiye ayırmak mümkündür. Süreli cezalar bir günden başlayıp “veliyü’l emr”in belirleyeceği kadar süreye çıkabilmektedir. Süresiz cezalar ise “tevbe edinceye kadar” mahpusun kapatılmasını emreder. Bu sürenin ne kadar süreceği belli değildir (Şamil, 2006). Hazreti Muhammed zamanında yargılanan insanlar Mescid koridorlarına, odalara veya evlere kapatılırlar. Hapishane adında bir mekân yoktur. Halifeler döneminde kuyular da hapishane olarak kullanılır (Demirbaş, 2008: 133; Hülagü, 1996). Hapishane olarak kullanılan ilk yapı, Hazreti Ömer zamanında bir evin satın alınmasıyla gündeme gelir (Demirbaş, 2008: 133; Bekiroğlu, 2011: 91). Hazreti Ali döneminde ise Nafi ve Mehis isimlerinde iki hapishane inşa edilir (Doğan, 2010: 129; Demirbaş, 2008: 133; Hülagü, 1996).

İslam’ın ilk dönemlerinde hapsedilenler, ağırlıklı olarak borçlarını ödeme-yenler, savaş esirleri, cinayetle suçlananlar veya katillerdir (Demirbaş, 2008: 133). Ancak Bekiroğlu, “Hilafet saltanata, halifeler sultana dönüşürken” kapatılmanın giderek artış gösteren ve muhalif söylemleri olan herkesi içerebilen bir uygulama olduğunu belirtmektedir (2011: 91). Bekiroğlu’na göre bu saltanat süreci Emeviler’le başlamış, Abbasiler’le katmerlenmiştir.

Kapatılmanın bir ceza olarak Osmanlı hukukuna girişi ise XIX. yüzyılda gerçekleşir (Avcı, 2002; Doğan, 2010: 129; Temel, 2009: 111; Gönüllü, 2011: 351; Akın, 2011: 23).⁴ XIX. yüzyıla kadar özellikle kanunnameler hapis cezasına temel teşkil eder (Avcı, 2002). Kapatılma cezası, Osmanlı’da da ana hatlarıyla İslam hukuku çerçevesinde varlığını sürdürür. Yine bedeni cezalar esastır ve hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz edildiği yer anlamında hapishaneler söz konusu değildir. Ancak ta’zir cezalarının bir çeşidi olarak

3- İslam ceza hukukunda cezalar “hudut” (had), “cinayet” (kısas) ve “ta’zir” olarak üçe ayrılmaktadır.

4- Osmanlı’nın ilk dönemindeki kapatma olaylarının açıklamalı örnekleri için bkz. Öztürk (Osmanlı’da Hapis Olayları (1300-1512). *Hapishane Kitabı*. İstanbul: Kitabevi, 2010). Bu makaleye göre Osmanlı’da kayda geçen ilk hapis olayı, Yıldırım Beyazıt devrinde (1389-1402) yaşanmıştır.

kapatılma uygulanmaktadır (Avcı, 2002; Demirbaş, 2008: 134; Doğan, 2010: 129; Çolak & Altun, 2008: 11-12).

Kaleler ve kuleler, Osmanlı'da "zindan" olarak kullanılan mekânların en bilinenleridir. Bunların haricinde devlet dairelerinin bodrum katları, tersanelerin belli bölümleri, kadınlar için imamların, muhtarların ve hatta kadın gardiyanların evleri (Karaca, 2010: 154; Tekin, 2010: 91; Adak, 2006: 61), sarayların bazı bölümleri hapishane olarak kullanılmıştır (Bekiroğlu, 2011: 99-106). Anemas Zindanları, Bodrum Kalesi (Gatineau Kulesi), Eminönü'ndeki Baba Cafer Zindanı, Kasımpaşa'daki Tersane Zindanı (Bambul, Sintine, Bagno), Ağakapısı Zindanı, Yedikule Zindanı Osmanlı zindanlarının en bilinenleridir (Bekiroğlu, 2011: 97-103). Osmanlı'da, mimarı tarafından hapishane olarak tasarlanan ilk yapı 1832 yılında inşa edilmiş olan Sultanahmet Hapishanesi'dir (Bekiroğlu, 2011: 97).

XIX. yüzyıla kadar kapatılma mekânları için farklı terimler kullanılır. "Mahbes" (mahpes) ve "zindan" bu kelimelerin en bilinenleridir. Zindan, Farsça bir kelimedir ve "karanlık ve kasvetli yer" anlamına gelmektedir (Demirbaş, 2008: 134; Bekiroğlu, 2011: 98; Şen, Ö. 2007: 6). Hapishane kelimesi ise XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya başlamaktadır.

Osmanlı'da "hürriyeti bağlayıcı ceza", hapsedmek ile sınırlı değildir. Kürek, kalebentlik, cezirebentlik, sürgün gibi farklı kapatılma cezalar da kapatılmayla iç içe geçmiş durumdadır. Hürriyeti bağlayıcı cezalar; müebbet kürek, muvakkat (sürelî) kürek; süresiz, müebbet ve muvakkat hapis; müebbet ve muvakkat kalebentlik; müebbet ve muvakkat sürgündür (Avcı, 2002). Kürek cezası alan mahpuslar kaçmamaları için ayaklarından zincirli bir şekilde donanmadaki gemilerde kürek çeker, gemilerde görevli olmadıkları zamanlarda ise tersanede çalıştırılır. Sefer dönemlerinde kürek cezası sayıları kırk ile elli bin arasında değişen kürekçiye ihtiyaç duyulduğu XVI. yüzyıldan itibaren yaygın bir şekilde kullanılır (Erim, 2002: 180). Kürek cezası uygulaması, yelkenli gemilerin ortaya çıktığı ve deniz savaşlarının azaldığı XVII. yüzyıldan itibaren azalma eğilimine girer. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise kürek cezasına çarptırılmak, gemilerde istihdam edilmekten ziyade karada ayaklarından prangalı olarak hapis tutulmak anlamına gelir. Bu yüzyılın başlarında kürek cezasına çarptırılanların sadece yüzde onu çeşitli yük gemilerinde kürek çekmek ve çalıştırılmak üzere cezalandırılır (Erim, 2002: 180).

Kürek cezasından farklı bir ceza formu olan kalebentlik, haklarında hüküm verilen insanların kale sınırları içinde tutulmasını gerektirir. XVIII. yüzyıldan itibaren yaygın olarak kullanılır. Her ne kadar her kalede kendine özgü uygulamalar görülse de, kalebentlik cezasına çarptırılanlar kale surları içe-

risinde özgürce dolaşabilmekte, kale ahalisiyle bir araya gelebilmekte, meslek ve sanatını icra edebilmekte, arazi kiralayarak bir şeyler yetiştirebilmekte ve bekâr olanlar evlenebilmektedir. Cezirebentlik ise mahpusların bir kale değil de adada tutulmasına verilen addır. Cezirebentlikte mahpuslar kalede değil de ada sınırları içerisinde yaşamaya mecbur edilirler ve kalebentlikte olan haklar ada sınırları içerisinde söz konusudur. Prangabentlik cezası ise hapis cezasının mahpusun ayaklarına zincir bağlanarak infaz edilmesidir. Osmanlı'da prangabentliğin XVI. yüzyıla kadar uzanan bir geçmişi vardır ve kullanımı Cumhuriyet'e kadar uzanmaktadır (Saner, 2007: 163). Prangaya vurulan mahpuslar "hidemat-ı süfliyyede bi'l-istihdam" da edilebilirler yani "hidemat-ı şakka" olarak da bilinen ağır ve "alt kade-me işler"de çalıştırılabilirler (Saner, 2007: 181-182). Osmanlı'nın farklı amaçlarla inşa edilmiş mekânları kapatılma için kullandığı; idaresine dair bir kanunu bulunmayan kürek, kalebentlik, cezirebentlik, prangabentlik ve sürgün cezalarıyla içi içe geçmiş olan hapisliği XIX. yüzyılla beraber değişime uğramaya başlar.

Hapishaneler Döneminde Kapatılma

XIX. yüzyıl Osmanlı'nın genelinde olduğu gibi kapatılma mekânları için de bir dönüşüm sürecine denk düşmektedir (Şen, Ö. 2007: 162; Tekin, 2008: 207; Tekin & Özkes, 2008: 187). Bu dönüşümün temel dinamikleri konusundaki tartışmayı, yerel bir konu olan hapishanelerde de görmek mümkündür ve hatta hapishaneler bu konudaki tartışmanın bir prototipini oluşturmaktadır denilebilir. Çünkü yeni hapishanelerin inşası ve yeni kanunların çıkarılması, iç dinamiklerin yanı sıra dış dinamiklerin talepleri, baskıları ve girişimleriyle gerçekleşir. Bu süreçte bir yandan diğer ülkelerin büyükelçileri kanunların dönüşmesi için girişimlerde bulunurken, diğer yandan Osmanlı devleti birçok yabancı uzmanı hapishanelerin ıslahı için görevlendirir. Bu durum, Osmanlı modernleşmesindeki iç dinamik dış dinamik tartışmalarını ortaya koymakta ve aynı zamanda her iki dinamiğin de hapishanelerin dönüşümünde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.⁵

Mahbeslerden hapishanelere gerçekleşen bu dönüşümü, söz konusu dönemde çıkarılan kanunlar ve dönüşen mimari yapı üzerinden takip edebilmek olanaklıdır. Özellikle Tanzimat Fermanı (1839) ile birlikte kanunlaştırma hareketi başlamış ve bu süreçte hem ceza kanunları, genelgeler, tüzükler (nizamname) çıkarılarak hapishanelerin idaresine dair kanuni çerçeve oluşturulmaya çalışılmış, hem de hapishanelerin idaresine dair ku-

5- Hapishaneler özelinde bu tartışmalar için bkz. Şen, Hasan. 2007. Osmanlı'da Hapishane Mefhumu. (Der.) N. Levy ve A. Toumarkine, *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

rumlar oluşturulmuştur. Bu konudaki kanunları, resmi belge ve düzenlemeleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:⁶

- 1838 Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunname-i Hümayunu
- 1838 Memurine Mahsus Ceza Kanunu
- 1838 Askeri Ceza Kanunu
- 1839 Tanzimat Fermanı
- 1840 Kanun-ı Ceza
- 1851 Kanun-ı Cedit
- 1856 Islahat Fermanı
- 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun
- 1859 Muhakemat Nizamnamesi
- 6 Nisan 1876 Hapishane Gardiyanları İçin Talimat
- 21 Nisan 1880 Memalik-i Mahrusa-i Şahane'de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dâhiliyelerine Dair Nizamname
- 1880 Hapishane Gardiyanları İçin Talimatname
- 1880 Usuli Muhakemat-i Cezaiye Kanunu
- 14 Temmuz 1893 (Hapishanelere dair) Nizamname
- 1909 Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi (MEHİ) kurulur
- 16 Mart 1911 Hapishanelerin aynı tip yapılmasına dair belge
- 1911 Hapishanelerde yoklama defterlerinin düzenli tutulması ve MEHİ'ne iletilmesi kararı
- 4 Ocak 1912 inşa edilecek hapishanelere bahçe ve gezinme yerleri yapılacak arazilerin tedarik edilmesine dair genelge
- 11 Mart 1912 mahpusların sanayi ve sanatla uğraşmalarının özendirilmesine dair genelge
- 1911-1912 (1327) Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdüriyeti'nin oluşturulması
- 1915 Meban-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi tarafından yayınlanan, inşa edilecek hapishaneler için muhtıra
- 1916 (Hapishanelere dair) Nizamname

6- Burada sayılan kanunlara ve düzenlemelere dair ayrıntılı bilgi yazarın yakında Kalkedon Yayıncılık tarafından basılacak olan kitabında yer almaktadır.

- 20 Mart 1918 Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak gardiyan okulu kurulmasına dair tezkere
- 8 Aralık 1919 İşgal kuvvetleri tarafından Osmanlı hapishanelerini tefiş etmek üzere bir komisyon oluşturulması
- 1 Temmuz 1926 765 sayılı Türk Ceza Kanunu
- 1 Haziran 1929 Hapishanelerin idaresi İçişleri Bakanlığı'ndan alınarak Adalet Bakanlığı'na devredilmesi
- 21 Haziran 1930 1721 sayılı Hapishaneler ve Tevkifhanelerin İdaresi Hakkında Kanun

Çıkarılan bu kanunlarla hapis cezasına, hürriyeti bağlayıcı bir ceza olarak ceza kanunlarında yer verilmeye başlanmış, hapishanelerin idaresinin çerçevesi çizilmiş ve bu idarenin kurum ve kuruluşları oluşturulmuştur.

Kanuni ve idari anlamdaki bu gelişmelere mimari alandaki düzenlemeler eşlik etmiştir. XIX. yüzyıla kadar hapishane binası olarak inşa edilen mekânlara rastlanmazken, XIX. yüzyılda hapishaneler inşa edilmeye başlanır. İlk 1832'de inşa edilen bu hapishanelerin tipleri üzerine de tartışmalar yürütülür. 1858 yılında İngiltere'den getirilerek hapishanelerin ıslahı projesi için görevlendirilen Binbaşı Gordon'un hazırladığı raporda; tutuklu ve hükümlülerle erkekler, kadınlar ve çocukların farklı yerlere konulması gerektiği belirtilir. Hükümlüler cinayet, cünha ve kabahat olmak üzere suç tiplerine göre sınıflara ayrılır ve ayrı yerlerde tutulmaları istenir (Demirbaş, 2008: 136-137; Doğan, 2010: 139; Şen, Ö. 2007: 20-24). Alınan kararlar doğrultusunda tasarlanan tipte ilk hapishane 1870 yılında yapımı tamamlanan Sultanahmet'teki hapishanedir (Şen, Ö. 2007: 26). Hapishanenin yapımı ile birlikte Sultanahmet Meydanı "Millet Meydanı" adı verilerek yeniden düzenlenir ve ilk modern hapishanesi ile övünen yönetim, hapishaneyi üç gün boyunca yabancı elçilerin ve halkın ziyaretine açar. 1870'li yılların sonuna gelindiğinde Osmanlı'nın hemen her bölgesinde iki katlı ve kârgir (taş ve tuğladan yapılmış) yeni hapishaneler kurulur. 1880 tarihli Nizamname'ye göre ise hapishaneler tevkifhane, hapishane ve hapishane-i umumi olmak üzere üçe ayrılacak ve her kaza, sancak ve vilayet merkezinde birer tevkifhane ve hapishane ile Osmanlı'nın uygun yerlerinde beş seneden fazla kürek cezası verilenlerin tutulacağı hapishane-i umumiler yapılacaktır (Demirbaş, 2008: 138-139).

Türkiye'nin gündemine 1980'li yıllarda giren, asıl olarak da 2000 yılında F Tipi Hapishaneler ile tartışılmaya başlanan hücre tipi hapishaneler de XIX. yüzyılda Osmanlı devletinin gündemindeki konulardan biridir. Bu hapishanelerin yapımı ilk olarak II. Abdülhamid döneminde tasarlanır. Alman bir mimar tarafından planları çizilip, Yedikule'deki eski hapishanenin bahçesine yapılması düşünülen bu hapishane maddi olanaksızlıklar

yüzünden yapılamaz ve yapımı 1903 yılına kadar dört kez yeniden gündeme gelir. Hapishanelerin ıslahı için görevlendirilen bir başka yabancı ise 1906 yılından itibaren Düsseldorf-Derrendorf hücre tipi hapishanesinin müdürlüğünü yapmış olan Doktor Paul Pollitz'dir.⁷ Pollitz, 1916-1919 yılları arasında, Osmanlı'da, Hapishaneler Müfettişi-i Umumi olarak görev yapmıştır. Görevde olduğu süre içerisinde teftişlerde bulunmuş, raporlar hazırlamış ve bir anket çalışması yürütmüştür (Gönüllü, 2011: 352; Gönen, 2010: 177). Pollitz, yaptığı teftiş ve çalışmalar sonucunda Osmanlı hapishanelerinin mimari açıdan oldukça elverişsiz, pis ve sağlıksız olduğunu tespit etmiş, bazı hapishanelerin acil ıslaha, ıslah edilemeyecek olanların da yeniden inşasına ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Pollitz'e göre hapishanelerin inşası için gerekli para mahpusların çalıştırılmasıyla elde edilebilecektir (Tekin, 2008: 214-216). Bu amaçla 1916'da mahpusların çalıştırılmasını içeren bir Nizamname de çıkarılır (Tekin, 2008: 217).

Çıkarılan kanunlara, nizamnamelere ve alınan kararlara rağmen Osmanlı hapishaneleri, maddi olanaksızlıkların verdiği imkânsızlık içerisinde bir türlü amaçlanan düzeyde "ıslah" edilemez. Bu dönem hapishanelerine ilişkin ayrıntılı bilgileri dönemin *Tanin* gazetesi yazarlarından Ahmet Şerif'in yazılarında bulabilmek mümkün.⁸ Şerif, 11 Temmuz 1909 ile 30 Mart 1914 tarihleri arasındaki köşe yazılarının bazılarında gezip gördüğü Anadolu hapishanelerini anlatmıştır. Anlatımlar çoğunlukla aşağıdaki gibidir:

[Şakirkaraağaç'daki hapishane] Büyücek bir oda genişliğinde olan bahçeyi geçtim ve asıl hapishane denilen yere girdim. Koku o kadar kuvvetli bir surette yayıldı ki, elimle burnumu kapamağa mecbur kaldım. Burada hava yok, ziya [ışık, aydınlık] ise hiç yok! Duvarda yanan ufak bir lamba, hafif ziyasıyla, güneşin bile sokulmadığı, her şeyin bittiği bu sefaletaneyi tenvire [aydınlatmaya], mahpus diye buraya atılan zavallılara, biraz hayat vermeğe çalışıyordu. Tavan çökmüş, duvarlar çarpılmış, zeminin döşemesini teşkil eden tahtalar parçalanmış, rutubetten her şey sararmış... Hükümetin abdesthanesi bu odaya bitişik, galiba lağım da altından geçiyor, taaffün koku oradan intişar ediyor.

7- Pollitz'in adı Osmanlı arşivlerinde Mösyö Polić olarak geçmektedir. Pollitz'in teftişlerinin ayrıntıları için bakınız: BOA. *DH.MB.HPS.* 76/60. (29.C.1335-21 Nisan 1917); BOA. *DH.MB.HPS.* 77/5. (29.B.1335-21 Mayıs 1917) ve BOA. *DH.MB.HPS.* 77/22. (15.N.1335-05 Temmuz 1917) numaralı belgeler (Atar, 2011: 91-92).

Ayrıca Pollitz'in Osmanlı hapishanelerinde gerçekleştirdiği denetimlerin ardından Almanya hapishaneleri ile karşılaştırmalar yaparak hazırladığı raporun ayrıntılı bir değerlendirmesi için Saadet Tekin'in "Dr. Pollic Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış" adlı yazısına bakılabilir.

8- Ahmet Şerif'in gazetedeki gezi notları 1910 yılında *Anadolu'da Tanin* adıyla kitap haline getirilmiş, Çetin Börekçi'de 1977 yılında bu kitabı temel alarak "Anadolu'da Tanin"i yayına hazırlamış, 1999 yılında kitabın gözden geçirilmiş ikinci baskısı yapılmıştır (Gazel, 2010: 143).

[Nallıhan'daki hapisane] Tam, Nallıhan hükümetine, mahkemesine layık bir hapisane. Sağlam, zinde girip de bir müddet kalan bir adamın hasta, sarı benizle çıkacağına şüphe yoktur. Sanki hükümetle tabiat, hapisanelerimize iltifat etmemeğe orada çekilen sefaletleri görmemek, iştirmek hususunda ittifak etmişlerdir. Hükümet bu diri adamların mezarlarına ne kadar ilgisiz ise, güneş, hava daha çok ilgisizdir. Evet ılık yok, hava yok, hastalık, açlık var, hekim ve ekmek yok. Soğuk var, ateş yok. Tabiat tembel değildir, herkes için koruyucu ve merhametlidir. Hiç olmazsa, hükümet, ılık ve havanın bu sefaletaneye girmesine izin verse, pek yüce bir harekette bulunmuş olurdu (Gazel, 2010: 145-146).

Osmanlı döneminin bu hapisaneleri, bu halleriyle Cumhuriyet'e devrolmuş ve kullanılmaya devam edilmiştir. Hapisaneler söz konusu olduğunda Cumhuriyet dönemiyle beraber bir kırılmadan değil bir süreklilikten söz edilebilir. On yıllarca bu süreklilik devam etmiştir. 1968 yılına gelindiğinde dahi altı yüz otuz üç hapisanenin sadece iki yüz yirmi altısı Cumhuriyet döneminde inşa edilmiş hapisanelerdir:

1968 Yılında Hapisanelerin Yapı Durumuna Göre Ayrımı	
1968 yılına kadar yeniden ve tip üzerine yaptırılan	241
1967 yılı sonunda inşaatı devam eden*	25
Eski olmakla beraber, kullanılmaya elverişli	37
Yaptırılması zaruri	330
TOPLAM	633

Cumhuriyet döneminde özellikle 1950'li yıllardan sonra yeni tipte hapisaneler yapılmaya başlanır. Ancak bu hapisaneler de koğuş sistemine dayalıdır. 1950-1970 yılları arasında yapılan A, A1, A2, A3, B, C tipi hapisaneler buna örnektir. 1919 yılına ait rakamlara göre Osmanlı'da 20.445'i hükümlü, 14.590'ı tutuklu olmak üzere toplamda 35.035 mahpus vardır.⁹ Cumhuriyet dönemine yaklaşık 35.000 mahpusla girilmiştir. 1969 tarihli bir çalışmaya göre ise her yıl ortalama 300.000 kadar insan hapisanelere girip çıkmaktadır ve hapisanelerin ortalama mevcudu 45-50.000 arasındadır (Türk İnfaz Sistemi ve İnfaz Kurumları, 1969: 23).

* İnşaatı devam eden hapisanelerin tiplere göre adedi şöyledir: A1 Tipi altı adet, A2 Tipi üç adet, A3 Tipi iki adet, C Tipi bir adet, E Tipi dokuz adet, 150 kişilik iki adet, Özel Tip İzmir ve İstanbul'da birer adet (Mengüç, 1968: 309).

9- BOA. DH. MB. HPS, No: 163/85 (aktaran Şen, Ö. 2007: 150-151)

Cezaevleri Dönemine Geçiş Süreci

Hapishaneler döneminden cezaevleri dönemine geçiş sürecinin 1970'lerde başladığını söylemek mümkündür. 1970'lerle beraber mimariye, yasalarda ve söylemde ciddi farklılıklar görülmeye başlanır. Dönüşüm bu üç alan üzerinden açıklanabilir.

Mimari olarak, 1970'ler asıl olarak da 1980'lerden itibaren koğuştan “oda tipi”ne doğru bir dönüşüm başlar. Adalet Bakanlığı'nda görev yapmış olan Mustafa Yılmaz Sağlam¹⁰ 1970 sonrası yapımına başlanan bu hapishaneleri “üçüncü jenerasyon kapalı ceza infaz kurumları” olarak adlandırmaktadır (2003a). Yine Adalet Bakanlığı bünyesinde çeşitli görevlerde bulunmuş olan Çolak (Kanunlar Genel Müdür Yardımcısı) ve Altun (Kanunlar Genel Müdür Tetkik Hâkim) da 1970'lerden sonra inşa edilen hapishanelerle birlikte “50-60 kişilik koğuşlardan oluşan topluluk sisteminden kısmen vazgeçilerek en fazla 10 ile 20 kişinin bir arada olacağı ‘küçük koğu’ esasına” geçildiğini söylemekte ve bir ya da üç kişilik “oda sistemli” hapishanelerin de 1980 sonrası gündeme geldiğini belirtmektedir (2008). Sözü edilen bu hapishaneler K, E, 150 ve 350 kişilik Özel Tip Hapishanelerdir. M ve H Tipi Hapishaneler de bu jenerasyona dâhil edilebilir.

1980 sonrasında, yasal alanda atılan önemli adımlardan biri de mimariye ilişkindir. 2 Ağustos 1983 tarihinde Ceza İnfaz Kurumları ile Tevkifevleri yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük'te değişiklik yapılarak mahpusların bir kısmı “anarşi ve terör suçlarından hükümlü olanlar” olarak nitelendirilir ve bu mahpusların özel bir infaz rejimine tabi tutulması da kararlaştırılır.¹¹ Bu değişikliğe göre bu mahpuslar “tek ya da üç kişilik odalar halinde yapılmış bireysel iyileştirme ve eğitim uygulanan özel kapalı cezaevlerine gönderil[melidirler]” (Günay, 2002: 872). Bir ve üç kişilik “oda sistemi”ne dayanan hapishanelerin yasal olarak ilk ifadesi de böylece gündeme gelmiş olur.

Çolak & Altun, bu değişikliği şöyle gerekçelendirmektedir:

[1980'li yıllarda] Terör suçundan cezaevine konulan tutuklu ve hükümlü sayısındaki artış bunların muhafazasındaki güçlükleri de

10- Mustafa Yılmaz Sağlam 1983-1992 yılları arasında Adalet Bakanlığı taşra teşkilatında Cumhuriyet Savcılığı; 1992-2004 yılları arasında Adalet Bakanlığı merkez teşkilatında (Ankara) Tetkik Hâkimliği, Genel Müdür Yardımcılığı ve Yüksek Müşavirlik; 2004-2007 yılları arasında Ankara Cumhuriyet Savcılığı; 2007-2008 yıllarında ise Ankara Cumhuriyet Başsavcı Yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur. Halen Ankara Barosuna bağlı serbest avukat olarak çalışmaktadır.

11- Bu Tüzük ve yapılan değişiklikle ilgili olarak bkz. Günay, E. 2002. *Türk İnfaz Hukuku* (s. 860-904). Ankara: Seçkin Yayıncılık,

beraberinde getir[ır]; firar, öldürme ve isyan olayları art[ar], koğuş esasına dayanan cezaevlerinde terör hükümlü ve tutukluları ile tehlikeli suçluların muhafaza edilmeyeceği anlaşı[ır], üç ve tek kişilik oda sistemli cezaevlerinin yapılması gündeme gel[ır] (2008: 13).

Kanuni alanda gerçekleştirilen bir başka önemli değişiklik de 12 Mart Darbesi ile beraber askeri hapishanelere tutulan mahpuslara asker statü dayatılması ve bu yolla hapishane içerisindeki yaşamlarına müdahale edilmesi durumudur. 12 Mart öncesinde ve sonrasında TKP üyesi olduğu gerekçesiyle hapishanede tutulmuş olan Sevim Belli bu iki dönemi şöyle karşılaştırmaktadır:

Yirmi yıl sonra, 50'sine yaklaşmış çoluk çocuk sahibi bir kadın olarak hapishanecilik TKP zamanındakinden birçok bakımdan farklıydı. Hapishane hapishanedir, diyen olur mu bilmem. Hapishane rejimi çok önemli oluyor. 1950'lerde -belli genel kurallar çerçevesinde- burnumuzdan kıl aldırılmazdık biz. Ve hiçbir zaman bize “suçlu” muamelesi edilmesine izin vermedik. Şimdi sabah akşam “yoklama” adı altında sıraya diziliyor, önce 1,2,3... sondur komutanım sayıyor, sonra da yeni baştan tek tek adlarımızı söylüyorduk. Ve “hazır ol” durumunda “rahat” komutunu bekliyorduk, astsubayımız başefendiden. Bana çok dokunuyordu bu, daha önce bu kadar aşağılatıcı bir durumla karşılaşmadığımı düşünüyordum (Belli, 1994: 523).

12 Mart sonrasında gündeme getirilen bu dayatmalar, bir zihniyet dönüşümünün pratikteki yansımaları olarak görülebilir. Devlet, mahpusları artık sadece kapatmakla yetinmeyip onları “rehabilit” etmeyi istemektedir. 12 Eylül sonrasında bu zihniyet ve politikalar kendisini daha açık gösterir. 12 Eylül’ün ardından askeri hapishanelerde uygulamaya sokulan 13/1 Talimnamesi bunun örneğidir. Bu talimname ile mahpuslara er statüsü verilmesi öngörülür ve 12 Mart’ın birçok dayatması mahpusların yirmi dört saatini kuşatacak şekilde daha da boyutlandırılıp yeniden gündeme getirilir. Talimnameye göre er statüsündeki mahpuslar asker karşısında esas duruşta durmalı ve her tür hitaba karşı “emret komutanım” diye cevap vermeli, günlük yaşamlarını emredilen günlük faaliyet programına uygun geçirmeli, koğuş tertip ve düzeni ile ilgili emirlere uymalı, tekmil vermeli, sayım nizamına riayet göstermeli, istenilen marşları ezberlemeli, yanaşık düzen eğitime katılmalı ve yemek duası okumalıdır (Çalışlar, 2010: 151-164). Talimname, günlük yaşam içerisinde ardı arkası kesilmeyen yeni dayatmalar olarak gösterir kendisini. Saçların on beş günde bir üç numara kesilmesi, gün aşırı sakal tıraşı olunması, ziyaret ve avukata numara sırasına göre tek sıra çıkılması, gece onda yatılıp sabah altıda kalkılması, koğuşlarda komünün yasaklanması, dilekçelere ‘komutanlık önüne’ yazılması, havalandırmalarda diğer koğuşlarla alışveriş yapılmaması, konuşulmama-

sı, koğuşlarda türkü-marş söylenmemesi vb. (*Direnış, Ölüm ve Yaşam*, 1987: 44; Mavioğlu, 2006: 68; Kukul, 1998: 53). Tüm bu dayatmalara sonradan Tek Tip Elbise (TTE) de eklenir. Diyarbakır, Mamak ve Metris hapishaneleri, bu dayatmaların bir sonucu olarak adları işkence, direniş ve ölümlerle anılır hale gelirler.

Hapishaneler döneminden cezaevleri dönemine geçişin gözlenebileceği bir diğer alan olan söylem düzeyinde yaşanan değişikliği ise gazetelerden rahatça takip edebilmek mümkündür. *Milliyet* gazetesinin 1950-2004 yılları arasındaki nüshalarında yapılan bir araştırma, 1980 yılından itibaren hapishanelerin yaşamda daha görünür hale geldiğini, hapishane yerine cezaevi kelimesinin kullanılmaya başlandığını, hapishane ve terör kelimelerinin yan yana getirildiğini göstermiştir.¹²

Cezaevleri Döneminde Kapatılma

1970'lerde başlayan geçiş döneminin üç on yıl boyunca sürdüğünü söylemek mümkün. Bu süreç dayatmalar, yeni uygulamalar, işkenceler, ölümler ve direnişler sürecidir aynı zamanda. Sayısız açlık grevinin yanı sıra, 1980'lerin başında Diyarbakır'da, 1984'te Metris ve Sağmalcılar'da, 1996'da birçok hapishanede birden kitlesel olarak ölüm orucu yapılır. 1980'lerde yaşanan işkence ve öldürmelerin yanı sıra 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren, eli sopalı gardiyanların ve askerlerin saldırısı sonucu mahpuslar kemikleri kırılıp kafaları parçalanarak öldürülürler.¹³ Hücre tipine çevrilen Eskişehir Hapishanesi üç defa yaşama geçirilmeye çalışılır ve üçünde de direnişler sonucu kapatılmak zorunda kalır. Cezaevleri dönemine böylesi kanlı bir süreç sonrasında ve adına "Hayata Dönüş Operasyonu" denilen bir katliamla girilir. Bu giriş ve sonrası da mahpuslar tarafından direnişlerle karşılaşılır ve 2000 yılında başlayan Ölüm Orucu sırasında yüz yirmi iki mahpus ve yakını yaşamını yitirir.¹⁴

12- Bu araştırma için bkz. Eren, Mustafa. 2012 (21 Temmuz). Foucault'un "Episteme" Kavramı Işığında "Hapishane"den "Cezaevi"ne Türkiye'de Değişen Mahpusluk. *Bianet*. <http://haber.bianet.org/biamag/toplum/139818-hapishaneden-cezaevine-turkiyede-degis-en-mahpusluk>

13- Bu dönemde yaşanan operasyon ve ölümler şunlardır: 21 Eylül 1995, Buca Hapishanesi, 3 mahpus öldü; 4 Ocak 1996, Ümraniye Hapishanesi, 4 mahpus öldü; 24 Eylül 1996, Diyarbakır Hapishanesi, 10 mahpus öldü; 26 Eylül 1999, Ulucanlar Hapishanesi, 10 mahpus öldü; 7 Ocak 2000, Bandırma Hapishanesi, 1 mahpus öldü (İBDA-C); 25 Ocak 2000, Metris Hapishanesi (Noel Baba Operasyonu), 1 mahpus öldü (İBDA-C)

14- "Hayata Dönüş Operasyonu"nın mahpusların gözünden anlatımı için bkz. Köse, A.Osman. 2002. *Hapishanelerde Katliam – 19-22 Aralık 2000 Belgeler Tanıklar 1*. İstanbul, Anadolu Yayıncılık.

Hapishaneler sürecinin mimari tarzı, devlet yetkilileri tarafından “oda sistemi”, siyasi mahpuslar, mahpus aileleri dernekleri ve *Türk Tabipler Birliği* başta olmak üzere meslek kuruluşları tarafından “hücre” olarak adlandırılan bir ve üç kişilik “oda”lara dayanmaktadır. M. Yılmaz Sağlam bu mimari tarzdaki hapishaneleri “Dördüncü Jenerasyon Kapalı Ceza İnfaz Kurumları” olarak adlandırmaktadır (2008). D, L, F ve T Tipi Hapishaneler bu sisteme göre inşa edilmiştir. Yeni dönemin başlıca kanununu ise 13 Aralık 2004 tarih ve 5275 sayılı *Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun*’dur (CİK). 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren CİK, 1970’lerde başlayan zihinsel dönüşümün özlü bir ifadesini oluşturmaktadır. CİK’te, devletin hapsedmekle yetinmeyeceği, mahpustan dönüşüm beklediği açıkça ifade edilmektedir. CİK’in 3. maddesine göre infazın temel amacı şudur:

Ceza ve güvenlik tedbirlerinin infazı ile ulaşılmak istenilen temel amaç, öncelikle genel ve özel önlemeyi sağlamak, bu maksatla hükümlünün yeniden suç işlemesini engelleyici etkenleri güçlendirmek, toplumu suça karşı korumak, hükümlünün; yeniden sosyalleşmesini teşvik etmek, üretken ve kanunlara, nizamla ve toplumsal kurallara saygılı, sorumluluk taşıyan bir yaşam biçimine uyumunu kolaylaştırmaktır.

CİK’in birçok maddesi ve birinci kısmının tamamı da “iyileştirme”ye ayrılmıştır. Madde 6’nın 1. Fıkrasının c ve d bentleri şöyledir:

c) **Cezanın infazında hükümlünün iyileştirilmesi hususunda mümkün olan araç ve olanaklar kullanılır.** Hükümlünün kanun, tüzük ve yönetmeliklerle tanınmış haklarının dokunulmazlığını sağlamak üzere cezanın infazında ve iyileştirme çabalarında kanunilik ve hukuka uygunluk ilkeleri esas alınır.

d) İyileştirmeye gereksinimleri olmadığı saptanan hükümlülere ilişkin infaz rejiminde, bu hükümlülerin **kişilikleriyle orantılı bireyselleştirilmiş programlara** yer verilmesine özen gösterilir ve bu hususlar yönetmeliklerde düzenlenir.

“İyileştirmede Başarının Ölçütü” başlığını taşıyan *Madde 7*’de ise bu ölçüt şöyle belirtilmektedir:

Madde 7- (1) Hapis cezalarının infazında hükümlülerin iyileştirilmeleri amacını güden programların başarısı, **elde ettikleri yeni tutum ve becerilerle orantılı olarak ölçülür.** Bunun için iyileştirme çabalarına yönelik olarak hükümlünün istekli bulunması teşvik edilir.

(2) Hapis cezasının, **kendisinde var olan zararlı etki yapıcı niteliğini** mümkün olduğu ölçüde azaltacak biçimde düzenlenecek

programlar, usuller, araçlar ve zihniyet doğrultusunda yerine getirilmesi esasına uyulur. İyileştirme araçları hükümlünün sağlığını ve kişiliğine olan saygısını korumasını sağlayacak usul ve esaslara göre uygulanır.

Dönemin Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk, mimarisi ve kanunlarıyla bu yeni dönemi, “F tipi cezaevlerine karşı çıkanlar, temelde, bu cezaevlerindeki egemenliklerini kaybedeceklerini gören terör örgütleridir” sözleriyle savunmaktadır (*Hürriyet*, 29 Kasım 2000). Gerek bu açıklama, gerekse de Sağlam’ın 1980’lerdeki dönüşümü anlatırken kullandığı sözler Türkiye hapishanelerinde 1970 ve özellikle de 1980 sonrası devlet tarafından atılan her büyük adımda siyasi mahpusların hedef alındığını göstermektedir. Hedef alınan siyasi mahpuslar da yeni dönemi aşağıdaki sözlerle eleştirmektedir:

F tipi saldırısı, kendisine karşı çıkan muhaliflerine yaşam hakkını dahi “çok” gören faşist anlayışın “ceza” ve “ıslah” uygulamasının bugünkü tezahür biçimidir. Bu anlayış, kendisine karşı çıkanı sadece zindana kapatmakla yetinmez; onu, muhalif bir tutum benimseyerek yerleşik düzene ve otoriteye karşı çıktığına “pışman etmeyi” amaçlar (...)

Tek ve üç kişilik hücrelere, tecride, izolasyona dayalı F tipi uygulaması insanı dış dünyadan yalıtarak yalnızlaştırmayı, iradesini parçalamayı, kişiliक्सizleştirmeyi, insanı insan yapan sosyal yanını öldürmeyi, ruhsal ve bedensel olarak yavaş yavaş sessiz bir şekilde imhayı amaçlamaktadır (Siyasi Tutsaklar Ne İstiyor, 2000: 12-16).

Sonuç

Mahbes (zindan), hapishane ve cezaevi olarak üç dönemden geçtiği söylenebilecek olan Türkiye’nin kapatılma mekânları, geline süreçte devlet tarafından egemenlik ve asayiş (hapishaneler terör okulu olamaz vb. söylemlerle), mahpuslar tarafından ise hak ve özgürlükler temelinde tartışılmaktadır. Sorunun odağında ve kaynağında; zaten kapatılma kararı verilmiş insanların, “suçlu”, “asosyal”, “topluma kazandırılması gereken” etiketleriyle etiketlenip “rehabilit edilmeye”, “iyileştirilmeye”, “yeniden sosyalleştirilmeye”, “topluma kazandırılmaya” çalışılması doğru mudur sorusu yatmaktadır. Buradan bakıldığında, sorunun mahpuslar açısından kendi kimliğiyle yaşamak olduğu açıktır. Bu durumda hapishaneler, içinde kimlik mücadelesinin sürdüğü alanlar, hapishanelerde sürdürülen mücadele ise “kimlik mücadelesi” olarak görülebilir. Bu bakış açısı yukarıdaki sorunun cevaplanmasını kolaylaştırmaktadır. Karşısındakini “hasta”, “sos-

yalleştirilmesi, topluma kazandırılması gereken” olarak nitelendiren ve bu bakış üzerinden karşısındaki üzerinde tasarruf hakkı kazanmaya çalışan her otorite tehlikelidir. Hem genel tarih, hem de Türkiye hapishanelerinin tarihi bu tehlikeye ilişkin onlarca örnek barındırmaktadır. Bu otoriteye karşı çıkılmalı, her insanın, grubun, topluluğun ve tabi ki mahpusların kendi kimliğiyle yaşama hakkı savunulmalıdır.

Kaynakça

- Adak, Ufuk. 2006. *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler*. Basılmamış yüksek lisans tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Akın, Hatice. 2011. Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi. *History Studies*, 3 (3): 23-36.
- Avcı, Mustafa. 2002. Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 1, <http://www.esosder.org/index.php?sayfa=ozet&no=73>
- Bekiroğlu, Nazan. 2011. *Cümle Kapısı*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1433.html>
- Çalışlar, Oral. 2010. *Mamak Askeri Cezaevi-Anılar 1971-1980*. İstanbul: Everest Yayınları
- Çolak, Haluk & Altun, Uğurkan. 2008 (Mayıs). Tarihi ve Kronolojik Perspektifte Ceza İnfaz Kurumları, *Adalet*, 31. <http://www.yayin.adalet.gov.tr/dergi/31say%C4%B1.pdf>
- Demirbaş, Timur. 2008. *İnfaz Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Direnış Ölüm ve Yaşam*. 1987. İstanbul: Haziran Yayınevi
- Doğan, Fatma Karakaş. 2010. *Cezanın Amacı ve Hapis Cezası*. İstanbul: Legal Yayıncılık
- Erim, Neşe. 2002 (23 Ağustos). XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürek Cezası. *IX. International Congres Of Economic And Social History Of Turkey*. Türk Tarih Kurumu
- Foucault, Michel. 2003. *Cinselliğin Tarihi* (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gönen, Yasemin S. 2007 Osmanlı'da Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma. (Der.) Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine, *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gönen, Yasemin S. 2010. Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi-1917 Yılı. (Der.) Emine Gürsoy Naskali & Hilal Oytun Altun, *Hapishane Kitabı*. İstanbul: Kitabevi.
- Gönüllü, Ali Rıza. 2011. Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 29.
- Hülagü, Metin. 1996. *İslam Hukukunda Hapis Cezası*. İstanbul: Rey Yayıncılık.
- Karaca, Ali. 2010. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün. (Der.) Emine Gürsoy Naskali & Hilal Oytun Altun, *Hapishane Kitabı*. İstanbul: Kitabevi.
- Kukul, Sinan. 1998. *Bir Direniş Odağı Metris-Metris Tarihi*. İstanbul: Yar Yayınları
- Mavioğlu, Ertuğrul. 2006. *Asılmayıp Beslenenler – Bir 12 Eylül Hesaplaşması*. İstanbul: İthaki Yayınları
- Sağlam, M. Yılmaz. 2003 (Ocak). Ceza İnfaz Kurumları Mimarisi ve Türk İnfaz Sisteminde Mimari Özellikler. *Adalet*, 14.
- Siyasi Tutsaklar Ne İstiyor*. 2000. İstanbul: Boran Yayınevi

- Şamil İ. A. 2006. Sorularla Hapis Cezası. <http://www.sorularlailamiet.com/article/836/hapis-cezasi.html>
- Şen, Ömer. 2007. *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şentop, Mustafa. 2004. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku*. İstanbul.
- Tekin, Saadet. 2008. Dr. Polliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 24.
- Tekin, Saadet. 2010. Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri. *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29 (47).
- Tekin, Saadet & Özkes, Sevilay. 2008. Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi VII* (16-17).
- Temel, Mehmet. 2009. XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 26.
- Türk İnfaz Sistemi ve Islah Kurumları*. 1969. Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası

İmralı Cezaevi'nin Tarihi¹

Ali Sipahi²

Özet

Günümüzde tek bir siyasi mahkûmun tecrit edildiği İmralı Adası, yetmiş yıl önce siyasi mahkûmların kabul edilmediği ve binden fazla mahkûmun çalıştığı, Türkiye'nin en kalabalık cezaevi idi. 1930'lu yıllarda mahkûmların çalıştırılması amacıyla bir tarım kolonisi haline getirilen ada, ilerleyen senelerde yeni İş Esasına Dayalı Cezaevleri sisteminin medar-ı iftiharına dönüşmüştür. 1950'li yıllarda ceza infaz sisteminin ilgi odağı siyasi mahkûmlara çevrildiğinde bile İmralı popüler kültürdeki yerini kaybetmez. 1999'daki son dönüşümü ile ise İmralı Adası yeni sistemin de en nadide hapisanesi olur. Bu çalışmada adanın yaşadığı dönüşüm ve bu dönüşümün arkasındaki fikir dünyası tartışılacaktır.

Dîroka Girtîgeha İmrâliyê

Kurte: Girava İmrâliyê îro mazuvaniyê dike tenê girtiyekî ku mirov dikare bêje ev girtî bûye giringtîrîn girtiyê siyasî heta niha li Tîrkiyê. Ev girav, şêst sal berê ne cihê girtiyên siyasî bû û tenê girtiyên karker li vir dihatin girtin. Di salên 1930ê de, girav guherandine koloniyekê çandînê ji bo ku girtiyên ne-siyasî li vir bêne girtin. Ev ezmûn piştî demekê kurt girav kir cihê serbilindiyekê nimûneyî ji bo sîstema nû

1- Bu yazıyı okuyup yorumlarını paylaşan Sinem Seçer'e ve *Tôplum ve Kuram* editörlerine teşekkür ederim.

2- Doktora Adayı, Antropoloji ve Tarih, Michigan Üniversitesi.

a ser bingehê Girtigehên Kar. Lewma jî heta salên 1950ê, ku pergal-
la cezakirinê êdî zêdetir berê xwe dida girtiyên siyasî, koloniya kar
ciheke fireh girt di medyaye berbelav de. Di sala 1999ê de, Girava
Îmraliyê kete nav guherîna xwe ya dawî jî bo ku bibe serkêşê bingeh-
ha cezakirina hemdem. Ev gotar guherîna giravê di sedsala dawî de
û bîrûbaweriya pişt vê çîrokê dinirxîne.

History of İmralı Prison

Abstract: İmralı Island hosts today one single convict, arguably the
most important political prisoner ever in Turkey, whereas seventy
years ago the island was a prison with more than thousand priso-
ner-workers. In the mid-1930s, the island was transformed to an
agricultural colony to employ non-political convicts on land. The
experiment soon turned the island into the exemplary source of pri-
de for the new Labor-based Prison System. Even in the 1950s when
the penal system started putting increasing emphasis on political
prisoners, the labor colony continued to be represented frequently
in popular media. In 1999, eventually, İmralı Island underwent its
last phase of adaptation only to become the leading prison of the
contemporary penal structure. This essay will discuss the transfor-
mation of the island in the preceding century and the mindset be-
hind this story.

Giriş

Bugün tek bir hükümlünün, ülke tarihinin en siyasi mahkûmunun tutul-
duğu İmralı Adası, yetmiş yıl önce siyasi mahkûmların kabul edilmediği
ve binden fazla mahkûmun çalıştığı, Türkiye'nin en kalabalık cezaevi idi.
Adanın geçirdiği bu kökten dönüşümde arızî gelişmelerin etkili olduğu
yadsınamaz, ne de olsa Abdullah Öcalan yakalanmamış olsaydı ada hâlâ
bir yarı-açık cezaevi olacaktı. Fakat asıl olarak devletin cezalandırma sis-
teminin bir bütün olarak geçirdiği dönüşüm adanın tarihini belirlemiştir.
Ceza infaz sisteminin ilgi noktası 1950'lerde mahkûm işçilerden siyasi
mahkûmlara kaydı, ki o gün bu gündür devlet kendisine karşı suç işle-
yenleri cezalandırmayı adalet sisteminin merkezine yerleştirdi. 1930'la-
rın siyasetleri eski tip hapishanelere terkedilmiş, modern hapishanelerden
dışlanmışlardı; oysa günümüzde devlet ancak siyasi hükümlüler için para
harcamakta, F-tipleri gibi en "modern" hapishaneleri onlar için inşa et-
mektedir. İşte bu yazıda, devletin cezalandırma mantığının bugünkünden
temelden farklı olduğu 1930-40'lardaki İmralı'yı ve sonrasındaki dönü-
şümünü anlatacağım. İş esasına dayalı cezaevlerinin bütünü üzerine olan
bir çalışmaya dayanan bu yazı iki açıdan sınırlı bir alana odaklanacaktır:
İmralı dışındaki çalışma kampları, özellikle madenler, sadece adanın hi-

kayesine odaklanmak amacıyla dışarıda bırakıldı. İkinci olarak, mahkûm emeği meselesinin işaret ettiği ekonomi tarihi ve ekonomik analizler de bu yazıda az yer bulacak; bunun yerine, İmralı Adası'nın popüler kültüre yansımalarına ağırlık verilecektir.³

1930'ların başında İmralı Adası ancak fırtına ve kaybolan gemilerle gündeme gelen, sadece gemicilerin “düştüğü” terkedilmiş bir ada idi.⁴ Binden fazla olduğu tahmin edilen Rum nüfus savaş ve mübadele sırasında yerlerinden edilmiş, üç köyden oluşan ada koca bir emval-i metrukeye dönüşmüştü. Öyle ki, İstanbul'un işsiz hamalları adanın balıkçılık yapmak için kendilerine verilmesini istemekten imtina etmediler,⁵ ama devlet adayı bir kamu kurumuna dönüştürmeyi tercih etti. 1933'de CHP'nin planları arasında mahkûmların sağlığı için temiz havalı bir adayı bir “tarım kolonisi”ne dönüştürme, bunun için de İmralı Adası'nı hapishaneler yönetimi altına alma fikri vardı (*T.C.'nin 10. Yılı Rehberi*, 1933: 35). Temmuz 1935'de adanın bir hapishane haline getirileceği, mahkûmların da toprakta çalışacağı hakkında ilk haberler geldi.⁶ Kasım ayında ise, İstanbul ve Bursa cezaevlerinden seçilmiş ilk 50 kişilik kabile adadaki manastır binasına yerleşmiş ve soğan ekimine başlamıştı bile.⁷ 1936 ilkbaharında balıkçılık işi de ilerlemiş ve hasat için gelen 20 kişiyle birlikte nüfus 70'e çıkmıştı. İşlerin iyi gitmesiyle adadaki mahkûm sayısı hızla artarak yıl sonunda 200'e, 1937'de 400'e, 1939'da 600'e, ve 1941'de 900'e ulaştı.⁸ Beş yıl içinde İmralı Adası, yerinden edilen Rum nüfus kadar mahkûm barındıran bir “ceza kolonisi” (*colonie penitentiaire*) haline geldi (Dönmezer, 1944a: 4).

İmralı Cezaevi'nin kurulması ceza infaz sistemindeki köklü dönüşümün ilk nüvesi ve sembolüdür. Adanın resmen cezaevi olarak açıldığı yıl olan 1936'da Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu yeni infaz sistemini açıkladı ve “İş Esası Üzerine Kurulu Cezaevleri”nin temelleri atıldı (Adliye Vekâleti, 1936: 235). “Tedricî serbesti sistemi” ya da “devre sistemi” olarak adlandırılan yeni infaz sisteminde mahkûmların cezalarını hücreden başlayarak giderek özgürleşen bir ortamda çekmeleri öngörüldü. İdeal olarak dört

3- İş Esasına Dayalı Cezaevleri üzerine yaptığım tez çalışmasında (Sipahi, 2006), hem İmralı dışındaki cezaevleri, hem de Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi ve bu özel cezaevlerinin 1930'ların ekonomik konjonktürüyle ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi mevcuttur. Bu çalışmaya, YÖK'ün internet sayfasındaki Ulusal Tez Merkezi bölümünden erişilebilir.

4- *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1932, 24 Ekim 1934.

5- *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1935.

6- *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1935.

7- *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1935, 20 Kasım 1935.

8- *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1936, 01 Ağustos 1937, 19 Ağustos 1939, 21 Temmuz 1941.

devrenin ilki tamamıyla hücrede, ikincisi ise gündüz koğuştaki gece hücrede geçirilecekti. Üçüncü ve dördüncü evrelerde artık hücreye gerek kalmayacak, mahkûm cezasını özgür bir ortamda çalışarak geçirecekti; ayrıca üçüncü devrede her üç çalışma günü dört ceza gününe, dördüncü devrede ise her bir çalışma günü iki ceza gününe sayılacaktı, ki bu hapis süresinin ciddi oranda kısılması demekti. Tabii ki kriminologların ve devletin bu hayali için binlerce hücre yapmaya hiçbir zaman bütçe ayrılmadı, ve pratikte iki devreli bir sistem yerleşti: Eski cezaevleri ve yeni İş Esasına Dayalı Cezaevleri. “Yeni”lere –ki onlara *asrî* (çağdaş) de deniyordu- girmeye hak kazanmak için belirli bir süreyi “eski”lerde geçirmek, belirli yaş sınırları içinde ve sağlıklı olmak, iyi halli olmak, devlete karşı suç işlememiş ama belirli bir sürenin de üzerinde ceza almış olmak gerekiyordu. Gerçekten de her iş günü iki ceza gününe sayılıyor, yani kalan ceza yarıya inmiş oluyordu. Günlük ücret ise bankada toplanıp tahliye sırasında teslim ediliyordu (Gürran, 1942; Omay 1947; Omay 1948; Ankara Hukuk Fakültesi, 1947).⁹

Resim 1: Cumhuriyet Gazetesi, Manşet 1 (3 Eylül 1938)

Bütün bu kurallar gerçekten uygulandı. Cezaevleri iki (zamansal) devreden ziyade iki farklı mahkûm havuzuna bölündü. 1938’de yayınlanan 3500 sayılı kanun ile Cezaevleri Umum Müdürlüğü yönetim kademesi de ikiye ayrıldı: II. Kısım yüzlerce eski cezaevinden sorumluyken, I. Kısım sayıları on altıyı geçmemiş iş esası üzerine kurulu cezaevlerini yönetecekti. I. Kısım’ın

9- Dönemin infaz sistemindeki dönüşüm, felsefi arka planı, pratikte nasıl işlediği ve İmarlı Cezaevi’nin rolü için temel kaynaklar bu dört kitaptır. İlerleyen sayfalarda herhangi bir kaynağa atıfta bulunulmadığı durumlarda cezaevleri ve infaz sistemi hakkındaki genel bilgiler bu dört kaynaktan derlenmiş demektir. Bu değerli kaynaklara İstanbul’da Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nden ulaşılabilir.

müdürü genel müdür yardımcısı olmaya da hak kazanıyordu.¹⁰ Sonuç olarak, yeni cezaevleri olarak adlandırılan çalışma kampları mahkûmlar için bir ödül, yöneticiler içinse idari hiyerarşide yükselme demek oldu. Sadece I. Kısım'a verilen tüzel kişilik ve döner sermayeyle, yeni cezaevleri yönetimi bir şirkete dönüştürken, verilen ücret ve primler ile, yeni cezaevlerine gidebilen mahkûmlar da işçi aristokrasisiyle benzeşti. Disiplin ise eski cezaevlerine geri yollama tehdidi ile sağlandı; iyi halli olmayan, kuralları bozan mahkûmlar eski cezaevlerine geri gönderilecek, birikmiş paralarına el konulacak ve kısalmış cezaları eski haline uzayacaktı.¹¹ Sosyolog Gerhard Kessler'in Zonguldak madenlerinde gözlemlediği gibi, mahkûm işçiler, birer zorunlu işçi olan iş mükelleflerinin tersine, kurallara uyan "muti" bir işgücüydüler (1949: 15).¹² Bu sadece tek bir şirketin var olduğu bir piyasa ekonomisi modeline denk düşer, işçi ya yeni cezaevi denilen yerde çalışacaktır, ya da eski cezaevi denilen yerde sürünecektir; işveren ise işçi değiştirmekte özgürdür. Tanımına uygun olarak tekelci kapitalizm denebilir bu duruma.

1933-38 arasında Adalet Bakanlığı yapmış olan Şükrü Saraçoğlu yeni ceza infaz sisteminin hayata geçirilmesinde başat rol oynamıştı. Bizzat alanda çalışan ve İmralı Adası'nı bir tarım cezaevine çeviren ise Mutahhar Şerif Başoğlu olmuştur.¹³ Webster'a bakılırsa, bir toprak ağası olma şansını geri tepip gece kurslarında yetişkinlere okuma-yazma öğretmeyi, köyleri dolaşip hıfzıssıhha dersleri vermeyi tercih etmiş bir kişidir Mutahhar Şerif. İstanbul Üniversitesi'ni birincilikle bitiren hukukçu, ceza infazı üzerinde uzmanlaşmış, kurulacak yeni cezaevleri için gözlem yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmiş,¹⁴ Belçika'daki çalışmaları sırasında iki hafta gönüllü olarak hapisshanede bile kalmıştı (Webster, 1939: 145, 283-4). Adliye Vekâleti'ne giren Başoğlu, hızla yükselmiş, 1935'te cezaevi "enspektörü", 1936'da ise Hapishaneler Umum Müdür Muavini olmuştu.¹⁵ 1938'de Roma'ya hapishane tetkikleri için gittiğinde artık Hapishaneler

10- *Cumhuriyet'in XV inci Yılında Adliye İşleri ve Teşkilâtı*, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (bundan sonra, BCA), 1939, katalog no. [490.01 / 1467.1.1] içinde.

11- Bu noktayı bir gazeteci gözlemci de belirtmiş, bkz. Atas (1936).

12- "Ocaklarda geçen her gün iki mahkûmiyet günü olarak sayıldığından ve maden havzasındaki hayatları da hapishanelerdekine nazaran daha serbest bulunduğundan, mahkûmiyetlerinin mütebaki kısmını buralarda geçirmek için her şeye katlanmağa hazır bulunuyorlar, en muti iş güçleridirler." (1949: 15)

13- Yalman (1970: 303-4)'a göre Saraçoğlu, Mutahhar Şerif'in İmralı'yı bir sosyal sanatoriyuma dönüştürme fikrini ceza sistemine uygulamıştı.

14- BCA, 25 Şubat 1935, katalog no. [30..18.1.2 / 52.13.8].

15- *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1935, 25 Eylül 1936. Webster'a göre, Mutahhar Şerif o kadar başarılıydı ki yalnızca yaş haddi yüzünden genel müdür olamamış, genel müdür muavini olmuştu.

Umum Müdürü idi.¹⁶ 1936'da İmralı'ya ilk mahkûm kafilesini götüren, aynı yıl Edirne'de ikinci bir tarım cezaevi kurulmasını ve Zonguldak'ta madenlerde çalışmak için mahkûm gönderilmesini sağlayan kişi Mutahhar Şerif idi.¹⁷

Resim 2: Cumhuriyet Gazetesi, Manşet 2 & 3 (3 Eylül 1938)

İş Esası Üzerine Kurulu Cezaevleri tartışılmaz bir başarı hikâyesidir. 1940'lı yıllara gelindiğinde Zonguldak, Tunçbilek, Keçiborlu, Soma, Maden, Değirmisaz madenlerinde, Karabük demir-çelik ve Kayseri dokuma fabrikalarında (kadın mahkûmlar için), Eskişehir, Malatya, Isparta, Ankara Cezaevlerinde, ve İmralı, Edirne, Dalaman tarım cezaevlerinde çalıştırılan mahkûmlar, bütün hükümlü nüfusunun 1/3'ünü, yeni cezaevine geçme şartlarını (ağır cezalı olmak gibi) sağlayanların ise 3/4'ünü oluştuyordu. Kelepçesiz, parmaklıksız, neredeyse gardiyansız bir hayat süren mahkûmların durumlarından memnun olduğu iddiası, firar oranı gibi rakamlarla da destekleniyordu. Ve İmralı, diğer yeni cezaevlerinden farklı olarak, hem infaz rejiminin hem de hapishanelerin modernlik göstergesi olduğunu bilen Cumhuriyet rejiminin en nadide örneği, vitrinin en ışıltılı ürünü oldu. İmralı üzerine yazmayan gazeteci, adaya gitmeyen Adalet Bakanı, gezi düzenlemeyen hukuk öğrencisi kalmadı. İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz Hukuk Sistemi üzerine konuşma yapmaya gelmiş olan Cambridge profesörü Clive Parry, İmralı'yı da gezmiş ve döndüğünde izlenimlerini yayınlamıştı: "Rahatlıkla söyleyebilirim ki, İmralı ceza yerleşkesi, diğer ülkelerde gördüğüm benzerlerine kıyasla en iyisidir" (1945: 201-2).¹⁸

16- BCA, 3 Aralık 1938, katalog no. [30..18.1.2 / 85.102.13].

17- *Cumhuriyet*, 06 Mayıs 1936, 17 Kasım 1936.

18- "I have no hesitation in saying that the Imrali penal settlement is the finest thing of its kind which I have seen in any country." Ayrıca, Parry'nin üniversitede verdiği konuşmanın metni için, bkz. Parry (1944).

**Resim 3: *Cumhuriyet Gazetesi*,
“Adliye Vekili ve Refakatindekiler İmralı’da” (19 Ağustos 1939)**

İmralı Cezaevi açılır açılmaz bir ziyaret mekânına dönüştü. Gidenler ilk dakikalarda mahkûmların serbestliğine hayret ediyor, sonra da bu serbestliğe rağmen gösterilen disipline hayran kalıyorlardı. Saat 5:30’da kalkma, 6:00’da kahvaltı, 7:00’de idman, 8 saatlik çalışma, dinlenme molaları, akşam yemeğinden sonra tarih ve ahlâk dersleri ve saat 21:00’de yataklara çekilmeyi düzenleyen “fevkalade disiplin” en ilgi çeken konulardandı (Ataş, 1936). Ekim 1936’da Saraçoğlu ve Başoğlu ile adayı gezenlerden Amerikan müsteşarı G. Howland Shaw mahkûmların isteseler kaçmak amacıyla kullanabilecekleri birçok aletin ellerinin altında olduğuna hayret etmiş, Mutahhar Şerif ise dört defa duvar delip kaçmış bir mahkûma burada iş olarak daha iyi duvar delmeyi öğrettiklerini söyleyerek kaçma sorumluluğunun tamamen mahkûmların kendilerine bırakıldığını övünerek anlatmıştı (Tufan, 1936). 1938’de yine Saraçoğlu ile adaya gidenlerden Nadir Nadi, Robinson Crusoe hayatı yaşayan mahkûmların sorumluluklarını Raskolnikov üzerinden anlatıyor, İstanbul’daki sokak serserileri için de böyle zirai koloniler kurulmasını öneriyordu (1938a; 1938b). 1939’da İsmet İnönü Savarona yatıyla adaya uğramış, bilgi almıştı.¹⁹ Aynı yıl, yeni Adalet Bakanı Fethi Okyar da gazeteciler ile İmralı’ya gitmiş, mahkûmların geçit resmi ile karşılanmıştı,²⁰ ki 1941’de Hasan Menemencioğlu’nun da bakan olduğu ay ilk yaptığı işlerden biri adada bir gece geçirip mahkûmların temsilcilerini izlemektir.²¹ 1945’de Ali Rıza Türel, 1948’de Fuat Sirmen, ve 1952’de Rüknettin Nasuhioğlu İmralı’yı Adalet Bakanı olarak, maiyetleriyle ziyaret edenlerdendi.²²

Sosyolog Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İmralı’nın kriminoloji ve hukuk öğrencileri ve uzmanları tarafından bir laboratuvar olarak kullanılması gerek-

19- *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1939.

20- *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1939. Yüksek ihtimalle aynı gezi üzerine bkz. Felek (1975).

21- *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1941.

22- *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1945; C. A., “Mahkumlar adası İmralı’da bir gün,” *Cumhuriyet* 29 Ağustos 1948; *Milliyet*, 23 Temmuz 1952.

tiğini, yerli bir vaka üzerinden kuram geliştirmenin onları tercümecilikten kurtaracağını belirtmişti (1942). Öyle de oldu. Türkiye’de kriminoloji bilim dalının ilk temsilcilerinden ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kriminoloji Enstitüsü’nün kurucularından olan Sulhi Dönmezer, 1940’ların başında Edebiyat Fakültesi öğrencileri ile yaptığı ilk İmralı gezisinden iki buçuk yıl sonra, 1944’de, Enstitü adına tekrar adaya gitmiş, on gün kalmış ve özellikle adanın kapalı (otarşik) ekonomisini ayrıntılarıyla incelemişti (1944b; 1945). 1947’de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri adaya bir araştırma gezisi düzenlemiş ve sonunda ayrıntılı bir monograf yayınlamışlardı (1947). 1948 ve 1949 baharlarında tabiri caizse İmralı ziyaretçi akınına uğradı. Nisan 1948’de, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi başta olmak üzere yüzer kişilik üç ayrı öğrenci grubu, Naci Şensoy gibi hukukçuların gözetiminde adayı ziyaret etti.²³ Nisan-Mayıs 1949’da Şensoy, Dönmezer ve Nurullah Kunter’in başkanlığında hukuk ve kriminoloji öğrencileri, ayrıca İstanbul Erkek Lisesi, Dış Hekimliği ve Fen Fakülteleri’nden öğrenciler yine ellişer ve yüzer kişilik kafilelerle İmralı’ya akın etti.²⁴ Öğretmen okulları öğrencileri, savcılar, tıp uzmanları ve üniversite hocaları da ayrı ayrı ziyaretçi oldular adada.²⁵ 1948’deki meşhur “Solcu Profesörler” davasında Niyazi Berkes’e yöneltilen suçlamalardan biri düzenlediği İmralı gezisine sağcı öğrencileri almamaktı; Berkes suçlamayı reddederken gezinin amacının büyük şehirlerdeki hastane, fabrika, cezaevi gibi toplumsal kurumlarda (à la Foucault) araştırma yapmak olduğunu belirtmişti.²⁶ 1954’de Türkiye Muallimler Birliği’nin yurdu tanımak için düzenlediği gezilerden biri -Anıtkabir, Gölçük, Terkos Su Tesisleri, vb. yanında- İmralı Adası’na yapılmıştı.²⁷

İmralı Adası ütöpik bir yerdi; toplumun en ümit kesilmiş tabakası -ağır ceza mahkûmları- bırakın başkalarına yük olmayı, kendine yetip de artan bir dünya kurmuşlardı. 1930-40’ların ekonomik darlığında, piyasanın huysuzluklarının hayati olduğu yıllarda, doğrudan el emeği ile, dışarıya bağımlı olmadan yaşanabileceğinin anıtıydı ada. A.B.D.’de bir kadın fabrika işçisi Rosie de Riveter’in, S.S.C.B.’de maden işçisi Stakhanov’un kol emeği ve üretkenliğin ulusal sembollerine dönüştükleri bu buhran yıllarında, Türkiye’de “İmralı insanı” dünya zorluklarına bir başkaldırı ve ahlâkî olgunluğun en üst noktası olmuştu. Devlet ve bilim erkânı yanında, popüler kültüre de sirayet etti bu İmralı ruhu. Selim Sırrı Tarcan radyo konuşmalarından birini

23- *İmralı*, 10, 9 Nisan 1948; 12, 23 Nisan 1948; 13, 30 Nisan 1948.

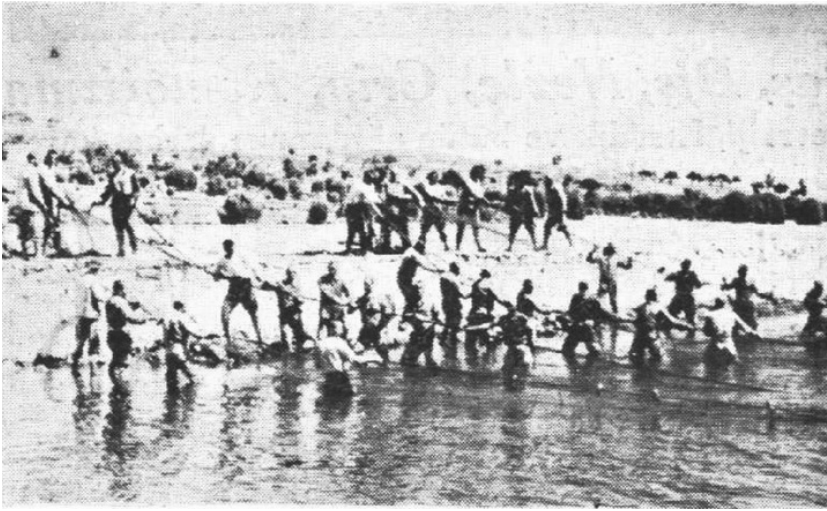
24- *İmralı*, 64, 22 Nisan 1949; 65, 29 Nisan 1949; 66, 6 Mayıs 1949; 68, 20 Mayıs 1949. *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1949.

25- *İmralı*, 14, 7 Mayıs 1948; 29, 20 Ağustos 1948; 73, 24 Haziran 1949; 74, 1 Temmuz 1949; 77, 22 Temmuz 1949.

26- *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1948.

27- *Milliyet*, 2 Mayıs 1954.

İmralı Adası'na ayırmıştı.²⁸ 1940'da Ankara Halkevi'ndeki resim ve fotoğraf sergisinde öne çıkan fotoğraflardan biri Suphi Berk'in *İmralı Çocukları* idi.²⁹ 1947'de Kadıköy aile sinemasında gösterilen *Yara (Öyle Bir Yaraki...)* İmralı adası mahkûmları arasında geçen "ibret verici" bir "aile faciası"nı anlatan, "bütün aile reislerinin görmesi elzem" bir film idi.³⁰ *Kadro* dergisi kurucularından Vedat Nedim Tör'ün yazdığı *İmralı'nın İnsanları* adlı oyun da, bireysel ve toplumsal sorumluluk temasını öne çıkarıyordu: Ada'ya getirilen mahkûmlardan bir grup, gardiyan veya kelepçe olmadan motorun yanı başında bırakılınca kaçmaya karar verirler, fakat diğerleri onları durdurur, kelepçeler ve müdürü beklerler.³¹ İmralı'nın karşılıklı güven üzerine kurulu bir yer olduğu, örneğin kaçmanın ayıp görüldüğü sıkça işlenen bir temaydı. Cezaevlerindeki firar olayları üzerine çalışan savcı Sebük, konu yeni cezaevleri olunca –başka bir cezaevi bağlamında anlaşılmaz ve saçma olacak– şu cümleyi sarf edebilmişti: "Fakat bu cezaevlerinden kaçmak, ekseriya kendisine karşı gösterilen emniyeti suiistimal suretile vâki olur. Başka türlü firar, kolay değildir" (1945: 58).

**Resim 4: *Cumhuriyet Gazetesi*,
"Mahkûmlar Balık Avlıyorlar" (19 Ağustos 1939)**

Sözün özü, İmralı kolonisi mahkûmlar çalıştığı ya da serbest dolaştığı için değil, mükemmel bir yaşamın nasıl olması gerektiğine dair bir deney ol-

28- *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1938.

29- *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1940.

30- *Cumhuriyet*, 5 Kasım 1947.

31- Vedat Nedim Tör. *İmralı'nın İnsanları*. Kitabın üzerinde tarih yok fakat Peyami Safa'nın bir yazısından kitabın 1938'de yazılmış olduğu anlaşıyor (1938).

duğu için popülerdi.³² Bir yandan zamanın dergilerinde sıkça yayınlanan Afrika veya Avustralya'nın ilkel yerli kabile yaşamının çekiciliğine sahipti, diğer yandan Anadolu'nun kalbine yapılmaya başlanan entelektüel gezilerinde aranan kadim ahlâkın bulunduğu yerdİ İmralı. Ne de olsa orada "mahkûm yalan söylemez"di.³³ Hatta, İmrallı bir mahkûm iş için karadayken, daha önce kaçmış bir mahkûmu tanıyıp –aynı Tör'ün oyunundaki gibi– jandarmaya yakalatmıştı.³⁴ Bütün bunların gerçeklerden uzak kurgular olduğunu gösteren pek bir veri yok; asıl, bu ideolojik projenin mahkûmlar tarafından da sahiplenilmiş olamayacağına dair olan, inanç emek tarihçilerinin kurgusudur. Hikâyesini birazdan anlatacağım İbrahim Balaban bu kurguyu destekliyor, ama babasını arazi davası yüzünden öldürenleri öldüren bir mahkûm, İmralı'dan Ankara'ya serbest yolculuk ederken bulunduğu gazeteciye, adada geçirdiği on iki ayın on iki gün gibi geldiğini, gündüzleri kırdı çalışıp geceleri davul zurnayla eğlendiklerini, mükemmel yemekler yediklerini söyleyebiliyor.³⁵ İş esasına dayalı cezaevleri, mahkûmlara duyulduğundan daha çok acı çektirdikleri için değil, onları zorla çalıştırdıkları için hiç değil, onları yeni cezaevlerine girip oralarda tutunabilmeyi amaç edinmek durumunda bıraktıkları için totaliter kurumlardı.

İmralı Adası'nda sosyal yaşamın düzenlenişi bir orta sınıf idealinin gerçekleşmesi gibidir. 1930'lu ve 40'lı yıllarda çalışma ilişkilerinin sosyal

32- Nizameddin Nazif, Vedat Nedim Tör'ün İmralı'yı sadece bir hapisane modeli değil aynı zamanda bir özgür toplum modeli olarak gördüğünü aktarıyor (2001[1937]: 176).

33- *Cumhuriyet*, 16 Mart 1938.

34- *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1949.

35- *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1939.

boyutuna bakan tarihçiler, Karabük, Zonguldak ya da Tavşanlı gibi işletme-şehirlerde, işçi için olmasa da alt düzey memurların da dâhil olduğu çalışan nüfus için, bahçeli evler, tenis kortları, hatta bisiklet yolları tasarlandığını görürler. Büyük ihtimalle sadece 1950'ler A.B.D.'sinde geniş kitlelere ulaşmış olan, işin yanında boş zaman aktivitelerinin de mümkün kılındığı bu ideal yaşam biçimi, aynı dönemde bütün dünyada yönetici grupların hayallerini süslüyordu. Tabii ki sadece en üst düzey memurlarla sınırlı kalmakla birlikte, bahsi geçen Türkiye şehirlerde az çok başarılı böyle sitelerin kurulması. İmralı Adası yüksek ihtimalle yeni orta sınıfın yaşam düzeninin uygulandığı tek alt sınıf yaşam mekânıydı. 8 saatlik iş günü sınırlarına uyuluyor, günlük zaman ritmine kültürel faaliyetler de dâhil ediliyordu. 1948'de film gösterme makinesi getirilmiş, haftada iki gün film izlenmeye başlanmıştı. A.B.D.-Japonya savaşı, silahların icadı, veremle mücadele ya da Amerikan şehirleri üzerine "kültürel filmler" gösteriliyordu.³⁶ Bunun için de son model film makinesi olan büyük bir sinema salonu yanında futbol sahası ve tenis kortu vardı adada. Örneğin, Mart 1948'de muhasebe bürosu infaz bürosunu 6-5 yenmişti futbol-da.³⁷ 1967'deki *İmralıspor* ise "dünyanın en garip futbol takımlarından biri"ydi; santrafor savcı tek suçsuz oyuncu iken takım kaptanı bir zamanların ünlü Kadıköy Cinayeti'nin faili, eşini, kaynanasını ve baldızını öldürmüş olan Hikmet Küçük idi.³⁸ Eğlence faaliyetlerinde de mahkûmlar bandosu ve saz-fasıl heyeti başı çekiyordu.³⁹

Bütün bu yaşam alanı kurma çalışmaları idealist ve atak yöneticilerin kurumsal kimliği idi aynı zamanda. İki ilginç kişiden bahsedeceğim: İbrahim Saffet Omay ve Esat Adil Müstecaplıoğlu. İbrahim Saffet Omay (1909-), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu, hukukçu olarak devletin –senato dâhil- her kademesinde görev almış tam bir Cumhuriyet aydınıdır. Zonguldak'ta savcı muavinliği, Karabük'te ise Yeni Cezaevi müdürlüğü (1944-46) yaptıktan sonra, Mayıs 1946'da İmralı Yeni Cezaevi'nin müdürü oldu. 3,5 yıl İmralı'yı yönettikten sonra ise Cezaevleri Umum Müdür Yardımcılığı'na terfi etti.⁴⁰ İmralı'da "baba" olarak anılan Omay, sinema salonunun kurulmasından büyük bir teksir makinası getirtilip *İmralı* adlı –sık sık dipnotlarda gördüğünüz- mahkûm gazetesinin çıkartılmasına kadar birçok sosyal etkinliğe önyak olmuştu. Bunun yanında, iş esasına dayalı cezaevleri ve yeni infaz sistemi üzerine yazılmış en önemli iki kitabın da müellifi kendisiydi. 1950'lerin son

36- *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1948; *İmralı*, 11, 16 Nisan 1948; 14, 7 Mayıs 1948.

37- *İmralı*, 7, 19 Mart 1948.

38- *Milliyet*, 15 Mart 1967.

39- C. A., "Mahkûmlar adası İmralı'da bir gün," *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1948.

40- *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1946; *İmralı*, 91, 28 Ekim 1949.

yıllarında CHP milletvekili olarak meclise giren Omay, 1960'larda da milletvekilliği, senato üyeliği, devlet bakanlığı yaptı. Toplumcu-devletçi bir CHP'li çizgisini hep korumuştur. Hatta, 27 Mayıs sonrasında Millî Birlik Komitesi'nin idam karşıtı üyeleriyle İnönü'nün gizli buluşmalarında ev sahipliği yapmıştı.⁴¹ Vahşi olmayan kapitalizme ve yeni orta sınıf değerlerine bağlılığı onu 1963'te Kennedy'nin ölümü üzerine senatoda hayranlık dolu duygusal bir konuşma yapmaya (*Cumhuriyet Senatosu Tutanakları*, 1963: 84-85); yoksul ama saf köylüyü yükselten değerleri de kendisini 1962'de *Yılanların Öcü* filmini sansürlemeye çalışanlara karşı söz almaya, Anadolu gerçeğine odaklandığı için yönetmeni tebrik ettiğini söylemeye itmişti (*Cumhuriyet Senatosu Tutanakları*, 1962: 346).

Türkiye'de 1990'lardan beri yükselen eleştirel tarih okulu, Cumhuriyet Aydını tiplemesi ile ne yapacağını tam bilemiyordu. Bir yandan Kemalist elit çatısı altında mahkûm edilir bu kişiler –ki öylelerdir. Diğer taraftan ise, birçok durumda, toplumsal adalet adına devleti (içerden de olsa) eleştirmiş oldukları (örneğin, fabrika müfettişleri) ya da Demokrat Parti döneminde piyasa ekonomisine ve emperyalizme az çok karşı durmuş oldukları için Muhalif grubuna sokulurlar –ki bu da doğrudur. Mesele, sanırım, iki görüşten birini kabul etmek yerine, bu iki insan tipinin aynı kişide birleşme durumunun sosyolojisini yapmak olmalı.⁴² Mahkûmları çalıştırırken disiplinden ödün vermemesiyle ünlü İbrahim Saffet Omay, işin içine özel sektör girince mahkûm haklarını savunabilecektir. Omay 1991'de yazdığı "İmralı Cezaevi'ne Kıymayın!" başlıklı yazısını, dönemin adalet bakanının cezaevlerindeki tembellik konusunda kötü örnek olarak İmralı Yarı Açık Cezaevi'ni gösterişine ve çözüm olarak cezaevlerinin özelleştirilmesini savunmasına tepki olarak yayınlar. İmralı kendi müdürlük döneminde 1200 hükümlüyle devlete yük olmadan kendi sermayesi ile çalışan, her tür iş kolunun mevcut olduğu, boş zamanların spor ve eğlence ile geçirildiği, bütün dünyadan takdir toplamış bir kurumdu. Tek eksiklik olan kadın ziyaretçi yasağını da Omay kendisi değiştirmiş, ilk kendi eşi ve kızını mahkûmların arasına getirmiş, sonra hükümlülerin de aile bireylerini haftanın belirli günleri kabul edebilecekleri aile salonunu kurmuştu. Böyle bir kurumun eski haline döndürülmek yerine özel şirketlere pazarlanmasına şiddetle karşı çıkar:

41- Suphi Karaman'ın anılarından, *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1990.

42- Böyle bir girişim James Ferguson (1999) tarafından yapılmıştı. Aynı dönemde Afrika'nın bugünkü Zambia bölgesinde alan araştırması yapmak için Rhodes-Livingstone Enstitüsü'nü kuran antropologlar hakkında yaptığı ideoloji analizinde, bu kişilerin ne sömürgecilik karşıtı muhalifler, ne de sömürgeci ırkçılar olarak değil -ki iki görüş de kendini destekleyebiliyordu-, "sömürgeci liberal"ler olarak kavramsallaştırılmaları gerektiğini iddia etmişti.

Hükümlü; işverenin elinde iş mevzuatının serbest işçiye tanıdığı haklardan yoksun ucuz işçi olacaktır. Devlet olarak hükümlünün emeğinin bazı işverenlerce sömürtülmesine kesinlikle karşıyım. [...] Kim ne derse desin hükümlü emeğinin bazı işverenlere pazarlanmasına ve tamamen sosyal bir kurum olan cezaevlerinin infazın gayesi bakımından perişan hale getirilmesine, değil bu işin inceliğini kavramamış kişilerin, devletin dahi hakkı olamaz. (Omay, 1991)

İmralı İş Esası Üzerine Kurulu Cezaevi'nin bu sözleri söyleyen İbrahim Saffet Omay'dan önce müdürlüğünü yapanlardan biri de Esat Adil Müstecaplıoğlu (1904-1958) idi. Kısa yaşamına çok şey sığdırmış olan Esat Adil, aynı Mutahhar Şerif gibi Belçika'da hapishaneler ve işahavleri üzerine çalışmış bir hukukçuydu. 1930'ların başında Türkiye'ye dönünce Bursa Halkevi'nin başına geçmiş, diğer yandan da sosyalizm üzerine kitaplar çevirmeye başlamıştı. 1933'te Balya maden işçileri grevini ve açlık yürüyüşünü örgütledi. CHP bu ayrıkçı kişiyi sindirmek için milletvekilliği önerdiğinde Esat Adil yanaşmadı, fakat bir kaç yıl sonra Ankara'ya üst düzey bir savcı olarak gitti. 1941-42'de İmralı'nın müdürü iken, yoldaşı Sarı Mustafa (Börklüce) ile birlikte Mudanya'da ve İmralı'da olası bir Nazi işgaline karşı gerilla örgütlenmesi içindeydi. İmralı müdürlüğünden sonra cezaevi müfettişi oldu ki bu dönemde tutsak olan Nâzım Hikmet, Hikmet Kıvılcımlı, Kemal Tahir gibi yoldaşlarına yardım etti. Savaş sonrasında ilk önce *Tan*'daki yazıları ile dikkat çekti, ardından 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi'ni kurdu. Bir iki ay içinde diğer sosyalist partiler gibi kapatılan parti ile Esat Adil de tutuklandı. Davada aklanınca 1950'de tekrar kurdu Esat Adil partiyi, 1952'de parti tekrar kapatıldı, 1955'te tekrar aklandı. 1958'de ise Esat Adil evinde –şüpheli bir şekilde- ölü bulundu (*Sosyalizm ve Toplumsal*, 1988: 1924-25).⁴³

Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun İmralı yılları hakkında pek bilgi yok – mahkûmları örgütlemesi dışında! Cezaevindeki iş sürecinin makineleşmesini savunduğunu, buna karşı çıkan Dönmezer anlatıyor: Esat Adil mahkûmların makinelerle alıştırlarsa çıktıklarında daha kalifiye bir yaşam sürebileceklerini ve halihazırda cezaevindeki üretkenliğin de artmış olacağını iddia ediyordu (Dönmezer, 1944a). Ayrıca, İmralı'nın binlerce kitabı olduğu söylenen meşhur kütüphanesini Esat Adil'in kurduğunu biliyoruz (Balaban, 2003). Bu kütüphane takip eden on yıllarda İmralı'da bulunmuş entelektüellerin ve kitapsever mahkûmların kültür mabedi olacaktı. Her biri farklı ideolojik duruşlara sahip olsa da, Omay, Müstecaplıoğlu ve

43- Ayrıca, Cahit Irgat'ın Milliyet gazetesinde 1971'de tefrika edilmiş olan *İnsan Kafesi* adlı romanında da Irgat'ın tanıklığıyla "İmralı müdürü Esat"ın son yıllarına değinilir, ölümü dahil. Bkz., *Milliyet*, 21 Nisan 1971, 4 Mayıs 1971, 10 Mayıs 1971.

Başoğlu gibi simaların ortak noktası, İmrâlı Cezaevi'nin sosyal ortamına katkıda bulunmak için uğraş verirken kendi ideal insanlarını dünyadan soyutlanmış bu adada gerçekleştirmek istemeleri idi. Aşağıda göreceğimiz gibi bu Yılmaz Güney için de söylenebilir. Kimsenin gelip geçmediği, Marmara Denizi'nin ortasındaki bu kara parçası düzgün bir yaşamın ne olması gerektiğinin denendiği bir laboratuvar olmuştu.

Soyutlanmış dendiye de, İmrâlı mahkûmlarının adadan dışarı adım atmadığı sanılmamalı. Satış yapmaktan balık tutmaya, eğitim almaktan aile ziyaretine, ya da basitçe hapisten kaçmaya kadar birçok bağ vardı dışarısıyla. Daha 1936'daki ilk kfileden üç kişi özgürlükler adasındaki serbestlikten yararlanıp sandalla kaçınca "İyilik yaramadı!" denmişti.⁴⁴ Odun yüklemeye Armutlu'ya ya da Karacabey'e gönderilmişken, cezaevi sandaliyle istakoz avlamaya çıkmışken, Göztepe Amerika Asma Fidanlığı'na bağcılık kursu almak için yollanmışken veya izne çıkmışken geri gelmemeyi tercih edenler oluyordu.⁴⁵ Fakat şurası da bir gerçek ki kaçışların çoğu 1950'lerin ortasından sonra, yani 1936'da kurulan infaz sisteminin değiştirilip iş esasına dayalı cezaevlerinin birçok özgüllüğü ortadan kaldırıldıktan sonra görüldü. 1947'ye kadar geçen 12 yılda toplam sadece 19 firar yaşanmıştı. Bunun sebebi, İmrâlı'nın mükemmel bir yer olması değil, daha önce açıklanan ikili sistem sonucu eski cezaevlerine geri dönüp birçok yıl kaybetme riskini almanın zor olmasıydı. Ki bu, kaçma girişimi olmasa bile açık bir tehdit olmaya hep devam etti. Aynı 12 yılda İmrâlı'dan geçmiş olan toplam 4889 kişiden 443'ü eski cezaevlerine geri gönderilmişti (Ankara Hukuk Fakültesi, 1947: 16). İbrahim Saffet Omay'ın müdürlüğü döneminde (1948-49) de geri gönderilenler olmuş,⁴⁶ daha hafif suçlar içinse ziyaretçi yasağı, mektup yasağı ve hayli sık da hücre cezası uygulanmıştı.⁴⁷

44- *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1936.

45- Kaçma vakaları için: *Cumhuriyet* 13 Ekim 1939; *Milliyet* 23 Mart 1956, 04 Aralık 1956, 23 Ağustos 1958, 27 Kasım 1958, 19 Temmuz 1959, 20 Ocak 1960, 17 Mart 1960, 21 Temmuz 1966, 28 Temmuz 1966, 30 Eylül 1967, 7 Ağustos 1968, 4 Ağustos 1969. *İmrâlı*, 6, 12 Mart 1948, 7, 19 Mart 1948, 11, 16 Nisan 1948.

46- Örneğin bkz. *İmrâlı*, 1, 6 Şubat 1948; 26, 30 Temmuz 1948; 28, 14 Ağustos 1948; 29, 20 Ağustos 1948. Cezaevi iç disiplin ve emniyetine zarar verdikleri gerekçesiyle geri gönderilen iki kişi hakkındaki haber için bkz. *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1949.

47- *İmrâlı*, 19, 11 Haziran 1948; 75, 8 Temmuz 1949; 83, 2 Eylül 1949. Hücre cezası neredeyse her hafta uygulanmaktaydı: *İmrâlı*, 7, 19 Mart 1948; 8, 26 Mart 1948; 12, 23 Nisan 1948; 16, 21 Mayıs 1948; 19, 11 Haziran 1948; 20, 18 Haziran 1948; 21, 25 Haziran 1948; 23, 9 Temmuz 1948; 24, 16 Temmuz 1948; 25, 23 Temmuz 1948; 28, 14 Ağustos 1948; 34, 24 Eylül 1948; 36, 8 Ekim 1948; 71, 10 Haziran 1949. Gazetedeki ifade hep aynıdır, bir örnek vermek gerekirse: "Uygunsuz hareketlerde bulunduklarından dolayı inzibat meclisince dokuma ekibinden 3522 Ökkeş Çelik 7 gün; Karaağaçlı köyünden 2700 Dede Şahin 5 gün; iç hizmet ekibinden 4069 Habip Küçük 2 gün hücre hapsi ile cezalandırılmışlardır." *İmrâlı*, 7, 19 Mart 1948.

Adanın dışarıyla ilişkisi yöneticiler için iş, mahkûmlar içinse gerçek dünyaya bir süreliğine de olsa ayak basmak demektir. Devlet, elinin altındaki mahkûm işçileri kâr amacı gütmeyen çalışmalar için işe koşabiliyordu. Ocak 1940'da depremin vurduğu Erzincan'a 50 mahkûm yardım çalışmasına katılmak ve adada üretilen yiyecek ve giyeceklerden götürmek için gönderilmişti.⁴⁸ Bunun yanında mahkûm işçilerin taşeron gibi çalıştırıldığı da görülebiliyordu. 1948 Temmuz'unda, örneğin, Edirne Tarım Cezaevi'nin kurulması görevi Adalet Bakanlığı tarafından İmralı yönetimine verilmişti. Bir yandan da Edirne'deki Yanıkışla Cezaevi'nde hücreler inşa edilecekti. İş üstlenen İbrahim Saffet Omay bir grup mahkûmla Edirne'ye gitti ve çalışmayı başlattı. 1949 Nisan'ına kadar İmralı'dan Edirne'ye 200'e yakın mahkûm transfer edildi. Cezaevini inşa edenlerle içinde yatanlar, İmralı'da olduğu gibi, aynı kişilerdi. Yeni cezaevleri ilk mahkûmun oraya gönderilmesiyle halihazırda kurulmuş oluyordu. 1949 yazında Omay, İmralı'daki başgardıyanlardan birini de Edirne'ye naklederek "şubemiz" in kurulumunu tamamladı. Edirne için "bizim kurumumuz" deniyordu İmralı'da, Omay'ın başında olduğu şirket departmanı başka bir şehire şube açmıştı sanki.⁴⁹ İmralı'nın faaliyetleri iş esasına dayalı cezaevlerini arttırmak değildi sadece. Edirne'de hücre inşası yanında Eşme ve Safranbolu'da normal tip hapishane inşa etme görevini -ihalesini de diyebiliriz- de Omay almıştı. Örneğin, Eşme'deki inşaatı mahkûmlar iki buçuk ayda bitirip geri dönmüşlerdi.⁵⁰

İmralı Cezaevi en nihayetinde şehir dışındaki bir fabrika olduğu için, şehrin merkezinde bir satış dükkânına da ihtiyacı vardı. 1945 yılından itibaren İmralı Cezaevi'nin satış ve ihale ilanları gazetelerde sıkça görülmeye başlandı. Dokuma atölyelerinin ürünleri (çorap, çarşaf, fanila, gömlek, masa örtüsü, peçete, havlu, vb.), tarım ürünleri (özellikle soğan) ve balık toptan satışı için verilen ilanlar ilgilenenleri, son yıllarda uluslararası şirketler arasında el değiştirmesiyle gündeme gelen Eminönü'ndeki tarihi Zindan Han'ın üst katına yönlendiriyordu. Örneğin Kasım 1945'te "ihracata elverişli vasatı yetmişer kiloluk fiçılarda piyasanın tanınmış ustası nezaretinde itma ile tuzlanmış üstün nefasette altmış bin kilo kolyo ve koloridya balığı" ile otuz bin kilo sardalya, bin beş yüz kilo hamsi ve üç bin kilo palamut toptan satılacaktı.⁵¹ Diğer yandan İmralı Cezaevi, ihtiyacı olan işler için

48- *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1940.

49- Edirne Tarım Cezaevi'nin kurulum süreci için, bkz. *İmralı*, 24, 16 Temmuz 1948; 25, 23 Temmuz 1948; 33, 17 Eylül 1948; 37, 15 Ekim 1948; 79, 5 Ağustos 1948; 51, 21 Ocak 1949; 58, 11 Mart 1949; 65, 29 Nisan 1949; 75, 8 Temmuz 1949; 76, 15 Temmuz 1949. Ayrıca Edirne'deki cezaevinin oradaki köylülerle yaşadığı toprak sorunu için, bkz. BCA, 23/05/1951, katalog no. [30.10 / 55.337.6].

50- *İmralı*, 34, 24 Eylül 1948; 40, 5 Kasım 1948; 45, 10 Aralık 1948.

51- *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1945. Buna benzer onlarca ilan vardır.

ihale tarzında ilanlar da veriyordu. İnşa edilmek istenen motorlu tekne için malzeme ve usta aranıyor ya da tamir edilen Edirne Yanıkışla Cezaevi için elektrik tesisatını yapacak başvurular bekleniyordu.⁵² 1948 yılında başvuru yeri artık Zindan Han değil, uzun yıllar değişmeyecek olan Mısır Çarşısı 86 numara oldu. Ertesi sene yine aynı yerde 79 numaralı dükkanda da İmralı'nın mobilya mağazası açıldı.⁵³ Görünen o ki, Mısır Çarşısı'ndaki bu "İmralı Satış Mağazası" bilinen bir yerdi. Örneğin, Ratip Tahir Burak, anılarında, bu dükkandaki malları İstanbul Hapishanesi'ndeki Mustafa Usta'nınkilerle karşılaştırıyor ve İmralı'nın mallarını pek beğenmediğini belirtiyordu (1961: 154). Mısır Çarşısı'ndaki bu dükkana ileride yolu düşecek olan bir İmralı siması ise kendisinden en son bahsedeceğimiz Yılmaz Güney idi.⁵⁴

İmralı'dan Edirne'ye hapishane inşa etmeye giden ekipteki 3030 numaralı mahkûmun hikâyesi İmralı'nın belki de en ilgi çekici vakasıdır. Edirne Yanıkışla Cezaevi'nin kapılarını boyayan grupta olan bu mahkûm, 1950'lerde ilk resim sergisini açan ve şu anda Türkiye tarihinin en ünlü ressamlarından olan, resimde büyümlü gerçekçiliğin kurucusu diyebileceğimiz İbrahim Balaban'dı. İmralı hakkında ilk elden bilgimizin çok az olmasının nedeni, başta anlatılan yeni infaz sistemi gereği, yeni iş esasına dayalı cezaevlerine siyasi hükümlülerin girmeye haklarının olmamasıdır. Cezaevi anılarını her zaman siyasiler yazar; İmralı ise normal vatandaşın, toplumun onu suça itmesi yüzünden bir hata yapıp içeri girenlerin, kader kurbanlarının yeridir. Saraçoğlu, Başoğlu ve Omay gibilerin amacı siyasileri cezalandırmak değil, tam tersine onların dokunamayacağı, tabiri caizse kirletemeyeceği bir yerde, sıradan insan için ideal bir yaşam alanı kurmaktır. Şans o ki, siyasi değil de adi suçtan cezaevine giren Balaban, Bursa Hapishanesi'nde resim yapmayı öğrenmek için yanına gittiği ustası Nâzım Hikmet'ten çok fazla şey öğrenmişti. Yani o, sonradan siyasi bir mahkûma dönüşmüş, infaz sisteminin kör noktasına oturmuştu, ve sonunda Edirne'deyken komünizm propagandası yapmaktan tutuklanıp bir süre Sultanahmet Cezaevi'ne konulacaktı.⁵⁵

Hikâyeyi baştan alalım. İbrahim Balaban Bursa Cezaevi'nin siyasi olmayan bölümünde kalıyor olmasına rağmen Nâzım Hikmet adlı ressamı –ki

52- *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1945, 1 Mayıs 1947, 30 Ağustos 1947.

53- *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1948, 26 Mart 1949.

54- Bugün Mısır Çarşısı 86 numarada, çarşının bütününde olduğu gibi turistik bir mağaza mevcut. Mağazada çalışan bir kişinin ifadesine göre beş-altı yıl öncesine kadar (yani İmralı Adası yarı-açık cezaevi olarak kapandıktan sonraki yıllarda bile) burası çevre cezaevlerinde üretilen eşyaların satış yeri imiş.

55- İbrahim Balaban'ın hikâyesi anı kitabından aktarılmıştır, metinde geçen sayfa numaraları da bu kitaba gönderme yapar. Bkz. Balaban, 2003.

bu ressam gerçekten iyi resim yaptığını zanneden bir şairdir, ama Balaban bunu sonra öğrenir- gözüne kestirir. Ondan kendisine resim yapmayı öğretmesini ister, Nâzım Hikmet kabul eder ve kısa sürede öğrencisinin gerçekten ressam yeteneğine sahip olduğunu görür. Usta-çırak ilişkisi ise daha çok siyasi sohbetlere kayar, ki bu yoldaşlık 1950'deki açlık grevi ve özgürlük günlerinde de sürecektir. Balaban, 1945'de yeni iş esasına dayalı cezaevlerine nakil hakkı elde ettiğinde hayli isteksiz davranır, bu haktan yararlanmak için başvurmaz, çünkü Nâzım ile kurdukları dostluk ve sohbet ortamını bırakmak istemez. Yine ustası olur onu ikna eden, ne de olsa sekiz senesi vardır daha, bunu dörde düşürmek geri tepilemez bir şanstır. Nâzım'ın ısrarı sonucu Balaban İmrâlı'ya transfer olur, ama Nâzım'ın arkadaşı olduğu için Bursa'dakilerce çoktan siyasi olarak kodlanmıştı ki İmrâlı'ya kelepçeli götürülen tek mahkûm kendisidir.

İbrahim Balaban'ın ilk İmrâlı izlenimi yeteri kadar kasvetlidir. Ağaçtan bir armut almaya kalktığında gardiyandan sert bir ihtar alır. “‘Bu bahçeyi, bu bağı ben kirizma yapıp, bu inciri bu fidanı ben diktim!’ deyip, bir sal-kım üzüm koparsa, hırsız olup hücreye tıklılırken, üzüm taneleri boğazına dizim dizim dizilirdi.” (59) Takip eden günlerde ise iş temposunu dayanılmaz bulur: “Dün soğan topladık. Bugün çapa, yarın bel işi var, yani kirizma. Dayanılır gibi değil, resim yapmadan nasıl dayanırım?” (60-65). İmrâlı'nın o zamanki müdürü İzzet Akçal'a gider ve tarlada çalışmak değil resim yapmak istediğini söyler. Tabii ki reddedilir ve işe geri yollanır, fakat sonradan müdür ona koğuş temizliği işini önerir, böylece temizliği bitirince resim yapabilecektir. Balaban ilk başta bu öneriyi gurur kırıcı bulsa da kabul eder. Sabahları iki saatlik temizlikten sonra, bütün gün dışarıda dolaşıp tarlalarda çalışanların resimlerini yapmaya başlar. Bugün, Balaban resminin kendine özgü büyüünün ilk örnekleri sayılan *Belci*, *Karasabanla Çift Süren*, *Hızarla Tarla Biçenler*, *Balık Tutanlar*, *Çamaşırcılar*, *Orak Biçenler* gibi resimleri İmrâlı'da yapılmış, hatta daha o zaman İstanbul ve Ankara'da satılmış, parası da tahliyesinde kendisine verilecek olan cezaevi hesabına yatırılmıştı. *İmrâlı* gazetesinde de “Ressam Balaban” olarak geçiyordu ismi.⁵⁶

Resim yapmak dışında müzik grubuna da giren Balaban klarnet ve keman çalışmış ama resme daha çok vakit ayırabilmek için müziği bırakmıştı. Ayrıca, Yahudi bir mahkûmdan sigara karşılığı Fransızca öğreniyordu. En çok yaptığı ise, her gün Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun kurduğu o kütüphaneye gitmek, dergilerde çıkan Nâzım Hikmet şiirlerini okumak ve ezberlemektir. Görünen o ki, okuduklarını ve daha önce de şairin kendisinden dinlediklerini açıkça savunmaktan çekinmiyordu. Edirne olayından sonra kendisine

56- *İmrâlı*, 3, 20 Şubat 1948.

karşı kanıt bulabilmek için İmralı'da arkadaşları sorgulanmıştı. Sonunda, Mayıs 1948'de, tahliyesine iki ay kala, mahkûmları isyana teşvik etmekten suçlanıp ihraç edildi ve Bursa Cezaevi'ne geri yollandı. Şimdi beş yıl daha yatması gerekecekti, hesabında biriken paraya ise el konuldu. *İmralı* gazetesi her zamanki tarafsızlığıyla, iç işlerden 3030 numaralı İbrahim Balaban'ın uygunsuz hareketleri yüzünden eski cezaevine gönderildiğini yazmıştı.⁵⁷ Balaban, resimlerine el konulmasına kızmıştı kızmasına ama Bursa Cezaevi'ne, yani Nâzım Hikmet'in yanına dönmek onu mutlu bile etmişti. İmralı'nın sadece gecelerini, adada serbest dolaşabildiği gecelerini sevmişti Balaban: "İmralı'da gündüzler tutsak, geceler özgürdü" (62). Yoksa, "İmralı Adası, yukardan bakılınca bir cennet, içine girilince de bir cehennemdi." (59)

İbrahim Balaban İmralı ütopyasına hiçbir zaman kanmamıştı. İş esasına dayalı cezaevlerine neden siyasi mahkûmların alınmadığının canlı bir göstergesi gibiydi. Otoriteye karşı duruşu cezaevi yönetiminin bütün o yeni cezaevi imkanlarına hak kazanılması için koştuğu uysal olma şartını reddetmesine yol açtı. Bu, yönetim için görüldüğü kadar büyük bir tehlike değildir. Mahkûmların büyük çoğunluğu özgür bir hayata ve ailelerine erken kavuşabilmek için kurallara uymanın mantıklı olduğunu düşünüyordu. Balaban'ın Bursa Cezaevi'ne döndüğündeki mutluluğu toplumsal arzuları temsil etmiyordu. İş esasına dayalı infaz sisteminin kurduğu ikili yapının (eski / yeni cezaevleri) büyük başarısı bugünün şirketlerinin alt kademe çalışanlarında görüp de şaşırdığımız tarzda bir kurumsal kimlik ideolojisi oluşturmaya idi. Bu, mahkûm olunan ortamın sanki bir tercihmiş ya da ödölmüş gibi sahiplenilmesi durumudur. İkili cezaevi yapısı normal olması gerektiği iddia edilebilecek düzenlemeleri bir ayrıcalıklar paketi olarak sunmuş ve kabul ettirmiştir. Balaban'ın İmralı'da olduğu yılların hemen ertesinde bu değişmeye başladı. Ceza infaz sistemi yaşam kurma idealini dışarıdakilere bıraktı ve siyasilere odaklanmayı tercih etti.

1950'li yıllar devletin, ceza infaz rejimini kökten değiştirdiği, odağını mahkûmların işçi olarak çalıştırılmasından siyasi mahkûmların kontrol altında tutulmasına kaydırıldığı bir dönemdi. Önce iş esasına dayalı cezaevlerine eleştiriler gelmeye başladı, sonra Türk Ceza Kanunu'nda kritik değişiklikler yapıldı ve en son 1960'da bu cezaevleri bir hapishane türü olarak tarihe karıştı. Eleştirilerin odağında yine İmralı vardı. Gerçi daha 1937'de bir milletvekili gazetelerdeki cura çalan İmralı mahkûmunun resmini örnek vererek katillerin konforlu bir hayat sürdürükleri bu yeri meclise taşımıştı; Bakan Saraçoğlu ise cevap olarak yeni infaz rejiminin felsefesini ve İmralı'daki gözle görülmeyen sert disiplini açıklamıştı (Adliye Vekâleti,

57- *İmralı*, 17, 28 Mayıs 1948.

1937: 239, 241).⁵⁸ Fakat iş esasına dayalı yeni cezaevleri 1950'li yıllara kadar altın çağını yaşadı ve ara sıra yer bulan aykırı sesler alıcı bulmadı. Ne de olsa Cumhuriyet hükümeti bütün dünyanın takdirle karşıladığı bir ıslah müessesesi kurmuş ve idame ettirmişti. 1950 civarında bu İmralı imajı kökten değişmeye başladı. Demokrat Parti'nin iktidara geldiği anda çıkarıldığı genel af ile İmralı'nın 680 mahkûmu tahliye olmuş, ada zaten tamamen boşalmıştı.⁵⁹ Burhan Felek, Kadıköy'de karşılaştığı işsiz İmralılılardan bahsederek ekmeksiz bir hürriyetin İmralı'ya tercih edilip edilmeyeceğini sorguluyordu (1950). Günün konusu işsizlik ve göçtü; mahkûm çalıştırmak dönemin ekonomik gereklerine ters gelmeye başlamıştı.

1949'un meclisinde İmralı'daki mahkûmlar lüks içinde yaşarken diğer cezaevlerindekiilerin sefil durumda olduğu vurgulanmış, hatta çocuk suçlulardan şunların iştirildiği söylenmişti: “Ne yapalım mukadderat böyle imiş bizim için en iyi ıslah evi İmralı'dır. 18 yaşını doldurduktan sonra, birisine bir bıçak attık mı İmralı'ya gideceğiz, müreffeh bir hayata kavuşacağız” (Adalet Bakanlığı, 1949: 461, 487). 1950'de benzer şekilde İmralı'daki konforlu yaşamdan dem vurulmuş, bu cezaevlerinin “ibret” işlevini yerine getirmediği, dışarıdaki hayattan daha müreffeh bir ortama sahip oldukları vurgulanmıştı (Adalet Bakanlığı, 1950: 565, 571-2). 1951'de bir milletvekili cezanın yarı yarıya azalmasının masum kişileri bile suç işlemeye teşvik ettiğini söylemiş (Adalet Bakanlığı, 1951: 477), 1952'de bir diğeri “suç işlenmesini teşvik eden âmillerin başında iş esası üzerine müesses ceza evlerindeki infaz sistemidir” diye iddia etmiş, ve başka bir vekilin şu sözleriyle desteklenmiştir: “Asri ceza evlerindeki mahkûmların kısa müddette tahliye keyfiyeti kalbinde melanet ve ruhunda hunhar hisleri yaşatan şahısları teşci ettiği [cesaretlendirdiği] müteaddid vakıalara meşhudumuz olmuştur. Bu müddet üzerinde Adalet Bakanlığının ehemmiyetle durmasını keza temenni ederim” (Adalet Bakanlığı, 1952: 656, 665).

İmralı'daki yaşam on yıl ya da beş yıl öncesinden daha konforlu değildi, insanları suç işlemeye teşvik ettiği ise tabii ki desteksizdi. 1950'li yıllara gelindiğinde bir şey değişmişse bu, devlet yöneticilerinin “suçlu”dan ve “cezalandırma”dan ne anladığı idi. 1930-40'larda hâkim olan sosyal-psikolojik bakış suçludan ziyade topluma vurgu yapan, bireysel iyilik veya kötülükten ziyade toplumsal sistemin doğruluk veya yanlışlığına odaklanan bir bakıştı. 1940'ların sonunda ise bütün toplumu (korporatist-dayanışmacı bir anlayışla) tekil bir ideal altında birleştirmek artık yönetici elit için de makul değildi. Şimdi asıl ıslah edilmesi gerekenler sendika ve partilerde görünür olmaya başlayan radikal siyasetçilerdi. Sonuç olarak 1953'te Türk

58- Ayrıca bkz. *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1937.

59- *Milliyet*, 18 Temmuz 1950 ve 20 Temmuz 1950.

Ceza Kanunu'nda köklü bir değişiklik yapıldı.⁶⁰ Genel olarak cezaların ağırlaştırılması yanında (kanun değişikliğinin taslağında kırbaç cezasının getirilmesi bile vardı), tedricî serbestî sisteminin en önemli özelliği olan bir çalışma gününün iki ceza gününe sayılması bir anda ortadan kalktı. Devre sistemi korunmuştu, ama ilk ve ikinci devrelerin payı arttırılmış, son devreninki ise hayli kısaltılmıştı. Erken tahliye olmanın yolu ise şartlı tahliye hükümlerine havale edilmişti. Diğer bir deyişle, yeni cezaevlerine girenler yine erken tahliye olma şansına sahip olabileceklerdi; ancak önceki sistemde olduğu gibi, çalıştıkları her gün karşılığında cezalarından bir gün düşürülmesi bir hak olmaktan çıkmış, her an değişebilecek ve cezaevi yöneticisine bağlı bir inayete dönüştürülmüştü. Bu sebeple, isimleri 1960'a kadar baki kalsa da, İş Esasına Dayalı Cezaevleri 1953'te fiilen ortadan kalkmıştır.

Mart 1954'te İmrâlı'dan gelen "açlık grevi" haberinin ayrıntısına ulaşamamak da, mahkûmların kazanılmış haklarını kaybetmemek için isyan ettiklerine pek şüphe yok. Keza bir kaç ay sonra çıkarılan bir kanun maddesi ile 1953 değişikliklerinden önce son devreye geçmeye hak kazanmış olanlara eski kanunun uygulanacağı hükmedilmiş ve İmrâlı'dan beklenen tahliyelere hemen başlanmıştır.⁶¹ Bu noktadan sonra artık İmrâlı da siyasi bir mekâna dönüşmüştü. Teknokratların yönetiminde siyasetten uzak bir cezaevi ütopyası tarihe karışacak, demokratik-popülist siyaset kriminologların projelerine müdahale etmeye başlayacaktır. İmrâlı Adası basına ender de olsa yansıtıldığında yüzlerce çeşit ürünü ya da kendine ait büyüyen sermayesi ile değil siyasi meselelerle yansıyacaktı. Örneğin, Temmuz 1960'da adayı ziyaret eden gazetecilere mahkûmlar kendi yaptıkları iki metre boyundaki, üzerinde "Basının Süngüsü, 27 Mayıs 1960" yazan kalemi hediye ettiklerinde akıllarında müdürün müjdelediği Af Kanunu vardı.⁶² 1966'da ise İmrâlı'daki 650 hükümlü dönemin af kanunu tasarısını protesto amacıyla iş bırakma eylemi yapmışlardı.⁶³

İş esasına dayalı cezaevlerinin genel cezaevi sistemi içindeki yerini anlamının iyi bir yolu istatistiklere bakmaktır. Yeni ve eski cezaevi ayrımının resmî istatistiklere girdiği yıl olan 1944'te Türkiye'deki toplam 19089 hükümlüden 4994'ü yeni cezaevlerinde idi (1/4). 1955'e gelindiğinde bu oran 30359 mahkûmda 1809'a düşecekti (1/16). İş dallarına göre yapı-

60- Bu konudaki en iyi kaynak için bkz. Yener (1954). Bu kitap ceza kanununun her maddesinin 1926-54 arasında aldığı her değişikliği gösteren, tarihçiler için mükemmel bir kaynaktır. Ayrıca bkz. Taner (1953).

61- *Milliyet*, 7 Mart 1954 ve 9 Temmuz 1954.

62- *Milliyet*, 8 Temmuz 1960.

63- *Milliyet*, 22 Ocak 1966.

lan ayırım gösteriyor ki, İmralı gibi tarım cezaevleri varlıklarını korumaya devam ederken, madenlerde ve fabrikalarda çalışma ortadan kalkmıştı (T.C. Başvekâlet, 1960: 53-67; *İstatistik Yıllığı*, 1946: 161-71). 1930'ların ekonomisinin hâkim sorunu olan işçi kıtlığı probleminin ortadan kalktığı savaş sonrası yıllarda, serbest piyasa ile rekabete pek girmeyen İmralı gibi konumlar nispeten az sorun yaratırken, özgür işçinin işine konan bir mahkûm kitlesinden 1950'lerde söz edilemezdi. Zaten ancak bu dönemden itibaren mahkûm çalıştırmanın haksız rekabete gireceğine dair tartışmalar duyulmaya başlanmıştı.

1960 darbesiyle 647 numaralı *Cezaların İnfazı Hakkında Kanun* yürürlüğe girdi. Kanunun suçluları sınıflandırma biçimi yeni sistemin mantığını bize gösterir: Üç grup suçlu olacaktı; normal suçlu denebilecek gruplar, aklî veya fiziksel sorunu olanlar ve siyasi suçlular. Tabii ki ne siyasi suçlu ne de aklî sorunu olan suçlu tiplmesi önceki ceza sistemine yabancıydı; fakat yeni olan, suçlu kişi temel alınarak ceza sisteminde bir ayırım yapılması, ve siyasi suçluya bir daha azalmayacak bir pay verilmesiydi. Bunun yanında cezaevleri de yeni bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştu: Eskiden eski ve yeni/iş esasına dayalı olarak ikiye ayrılan cezaevleri, şimdi kapalı, yarı-açık ve açık olarak üçe ayrılmış, yani mahkûm emeğinin temel vurgu olduğu 1930'ların sistemi tamamen terkedilmişti (Mengüç, 1968; Kurucu, 1970). Bu tarihten itibaren İmralı Adası bir yarı-açık cezaevi statüsü kazandı.

İmralı Yarıaçık Cezaevi'nin popüler medyadaki imgesi de mahkûm emeğinden ziyade siyasetle bağdaştırılmaya başlandı. 1950'li yıllarda zaten eski ününü kaybetmeye başlamış olan İmralı, 1961'de gündeme bambaşka bir bağlamda düştü: Yassıada mahkemeleri sonunda Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan İmralı Adası'na getirilip asılmışlardı. Müebbet hapis cezası alan diğer politikacılar da yeni yerlerine nakledilene kadar adanın –idamların da gerçekleştirildiği- güney kısmında, yani Mete denen ve ziraat köylerinin bulunduğu kısımda hapsedildiler.⁶⁴ Yassıada hükümlüleri Kayseri başta olmak üzere başka cezaevlerine nakledildiler, fakat idam edilenlerin mezarları İmralı'da kaldı. Takip eden yıllarda İmralı ara ara gündeme naaşların ailelerine verilip verilmeyeceği tartışmaları ile geldi. 1967'de Adalet Bakanı müsteşarı ve cezaevleri müdürünün adaya üst düzey ziyaret yapmasının nedeni, 1930'lardan farklı olarak mezarların nakli konusu ile ilgiliydi.⁶⁵ 1974'te Ecevit döneminde tekrar naaşların ailelerine verileceği söylendi, fakat süreç yine sonuçlanmadı. Bir yıl sonra “Menderes'i

64- *Milliyet*, 26 Ağustos 1961, 22 Mayıs 1961, 17 Eylül 1961, 19 Eylül 1961, 20 Eylül 1961, 21 Eylül 1961.

65- *Milliyet*, 15 Eylül 1967 ve 3 Ekim 1967.

İmralı'dan alacağız" diyen Demirel de bunu başaramadı.⁶⁶ Sonuç olarak politikacıların mezarları 1990 yılına kadar İmralı Adası'nda kaldı.

1960'lardan sonra İmralı'nın gündeme gelmesinin bir diğer nedeni de tarihte ilk defa uygulanan mahkûmlara ev izni hakkı verilmesiydi. 1967 Eylül'ünde İmralı Yarıaçık Cezaevi'nin ilk izinli grubu olan 32 cinayet hükümlüsü 72 saatlik izinle evlerine gönderildiler. Tabii ağır ceza mahkûmlarının serbest bir şekilde trene ya da otobüse binip memleketlerine gitmeleri ilgi çekmişti. Özellikle kanlı cinayetleriyle bilinen mahkûmların sokağa çıkması gerilimli bir heyecan yaratmıştı. Daha önce de bahsedilen Kadıköy Cinayeti'nin faili Hikmet Küçük'ün izni, popüler medyada, bir katilin iç dünyasını sergileyen bir habere dönüştü. On dört yıldır cezaevinde olan Küçük, İmralı'dan çıkınca gittiği Kadıköy Yeldeğirmeni'ndeki evinde ilk gecesini uykusuz geçirmiş, ertesi gün öldürdüğü üç kadının kabrini ziyaret etmişti. Ardından kendisini yargılamış olan ve idam cezasını müebbetle çeviren hâkim ve savcuyu görmeye gitmiş, bulamayınca birer kart bırakmıştı. Küçük'ün cezaevinde yazdığı *Zindan Kapısında Bekleyenim Var* adlı iki ciltlik bir kitabı da vardı. Hikmet Küçük bundan iki yıl sonra şartlı tahliye edildi.⁶⁷ İzne çıkan diğer bir haber odağı ise zamanın ünlü gangsteri Necdet Elmas'tı. Yedi yıldır hapisshane de olan ve 20 yıla mahkûm edilmiş Elmas'ı gören ameliyatlı babası fenalaşıp komaya girmişti! Sonrasında Ankara'ya giden Elmas, Adalet Bakanı ile görüşmüş, İstanbul'a dönünce de savcı ve adliye encümeni başkanlarını ziyaret etmişti. Savcının kıvanç duyduğunu açıkladığı Elmas, arkadaşlarına ibret olsun diye bir haftalık iznini kullanmadan üç gün önce adaya döndüğünü ilan etmişti.⁶⁸ Tabii, Elmas'ın tersine, bu izinleri geri dönmek için kullananlar da oldu.⁶⁹ Üst düzey bürokratları ziyaretleriyle gazetelere çıkan gangsterler veya evine gitmek için çıkıp kayıplara karışanlar bir polisiye-gerilim filminden kareler gibiydi.

Bu izin geleneği devam etmiş olmalı ki 1982 tarihli *Yol* filmi İmralı Yarı-Açık Cezaevi'nden ev iznine çıkan bir grup mahkûmun hikâyesini anlatır. Yılmaz Güney 1979 yılında Sağmalcılar Cezaevi'nden İmralı Yarıaçık Cezaevi'ne nakledildiğinde adada 650 mahkûm vardı.⁷⁰ *Endişe* filminin çekimleri sırasında patlayan bir silah sonucunda Güney bir hâkimi öldürmekle suçlanmış ve cezaevine girmişti. Hukuken siyasi bir mahkûm olma-

66- *Milliyet*, 25 Mart 1974, 27 Eylül 1975.

67- *Milliyet*, 1 Eylül 1967, 2 Eylül 1967, 9 Eylül 1969.

68- *Milliyet*, 23 Ekim 1967, 24 Ekim 1967, 25 Ekim 1967.

69- *Milliyet*, 7 Ağustos 1968, 4 Ağustos 1969. 1987'deki bir habere göre 7 ayda 25 kişi firar etmiş İmralı'dan, çoğu izin alıp dönmeyenler. *Milliyet*, 01 Ağustos 1987.

70- *Cumhuriyet*, 12 Mart 1979.

dığı için Balaban gibi İmralı'nın siyasisi olabilmişti. Yılmaz Güney İmralı'dayken, bir ifadeye göre, Mısır Çarşısı'na mal götürmek için İstanbul'a gitme fırsatını sık sık kullanır, gidişlerinde hava muhalefeti gibi nedenlerle motor hemen dönmez, kendisi de gizlice Moda'daki evine geçer ya da *Düşman*'ın setine giderdi.⁷¹ Tarık Akan da *Yol* filminin senaryo çalışmalarını ya Moda'da ya da İmralı'da yaptıklarını aktarır. İmralı'lı bir hükümlünün anlattığına göre *Yol*'un senaryosuna temel olan hikayeleri topluca kütüphanede çalışarak derlemişler, otuz altı tane karakter yazmışlardı. Erden Kıral'ın yönetiminde on bir karakterle başlayan çekimler, Şerif Gören'in yönetiminde beş karakterle yeniden çekilecekti (Kıyafet, 1988: 103-20; Özgüç, 1988: 96-106).

Yol filmi İmralı'da mahkûmlara gelen mektupların dağıtılması sahnesi ile başlar. Ardından cezaevi yönetiminin uyarıları kulağımıza gelir: Kurallara uymayanlar cezalandırılacaktır, işini savsaklayan, saygısızlık eden, aramalar sırasında eşyaları arasında tabak kaşık bulunduranlar ceza görecektir, yarıaçık hakkını kaybetmek istemeyenlerin iyi halli olması gerekir, disiplini bozanların da derhâl hücreye sonra da kapalı cezaevine gönderilmesi emredilir. Sıkıyönetim nedeniyle de izinler durdurulmuştur, ama yine de izin başvurusunda bulunanlar arasında umudunu kaybetmemiş bir bekleyiş vardır. Sonunda müjde gelir, izinler açılmıştır ve filmin ana karakterlerinin İmralı motoruna binmesiyle *Yol* başlar. Birbirlerinden ayrılırken biri zaten dönmeyeceğine karar vermiştir, diğerinin dönünce söylemesi için arkadaşlara selam yollar. Bir diğeri minibüsteyken izin kağıdındaki fotoğrafına bakıp “Resme bak ya. Katil gibi çıkmışım” diye hayıflanır, zaten cinayetten dolayı içerde olduğu belli olduğunda ise gülüşmeler başlar. İmralı İnsanı, *Yol*'da da, kader kurbanı iyi katiller olarak karşımıza çıkar. Güney, 1930'ların hümanizmini ve üretken yaşama olan vurgusunu bu sefer devrimci amaçlar için tekrarlamıştı. İmralı'da kumar oynayanları dağıttığı, içki ve sigaraya karşı olduğu, boşa harcanan hayatlara kızdığı söylenirdi. İdeal bir yaşam kurma amacı, 1930'ların hükümdar eliti için, dünyadan ve sorunlardan soyutlanmış bir adada mümkündü ancak. 1970'lerde ise Yılmaz Güney o adadakilerle dışarıyı dönüştürmeye çalışacaktı.

İmralı'nın siyasileşmesi 1999 yılında Abdullah Öcalan'ın tek başına adaya yerleştirilmesi ile sonlandı. 1930'larda kurulan İmralı Cezaevi siyasi mahkûmların dışlandığı, kader kurbanlarının içeri alındığı bir yer olma iddiasındaydı. Öyle de oldu. Her ne kadar 1950'li yıllardan itibaren adanın yazılı basındaki yansımaları daha çok af veya idamlar gibi siyasi konularda olmuşsa da, İmralı her zaman bir çalışma cezaevi olarak kaldı –

71- <http://www.bydigi.net/sinirsiz-muhabbet-burada/23175-yilmaz-guney-imralidan-gizlice-cikar-gunlerce-evinde-kalirdi.html> [Son erişim tarihi: 9 Ocak 2013]

Menderes'ler asılırken bile. 1980'lerde hâkim ve savcılar aileleri ile birlikte İmralı'ya yaz kampına gider, mahkûmların işlettiği kafeteryadan alışveriş yaparlardı. 1999 yılında adadaki 247 mahkûm tavukçuluk, sebzecilik, gemicilik, arıcılık ve daha birçok iş kolunda çalışmaya devam ediyorlar, boş vakitlerinde satranç oynuyor, yedi bin kitaplık meşhur kütüphanelerinde kitap okuyor, futbol oynuyorlardı.⁷² Bir süre sonra apar topar herkes başka cezaevlerine nakledildi. F-tipi hücre cezaevlerinin ortaya çıktığı 1990'larda yeni sistemin siyasi mahkûmları tecrit etme üzerine kurulu felsefesinin en iyi örneği yine İmralı'da, Büyükada'nın iki katı büyüklüğünde bir adayı Türkiye tarihinin en önemli siyasi mahkûmunu tecrit etmek için kullanarak verilmiştir. Sonuç olarak, İmralı Adası devletin en yeni cezalandırma deneyleri için ideal mekân olmaya devam etti. 1920'lerde doğal sahipleri yerinden edildiğinden beri Ada, devletin modern olma ve egemen olma arzularını aynı anda ve kimse tarafından engellenmeksizin gerçekleştirebileceği dört tarafı denizlerle çevrili bir laboratuvar işlevini görmektedir.

72- *Milliyet*, 15 Şubat 1999.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları:

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı (BCA), Ankara.

Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu, seri no. 30.10

Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu (1928 ve sonrası), seri no. 30.18.1.2

Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu, seri no. 490.1

Gazeteler:

Cumhuriyet (1932-91)

İmralı (1948-49)

Milliyet (1950-99)

Basılı Kaynaklar:

Adliye Vekâleti Bütçe Görüşmeleri. 1936. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 11, Birleşim 68: 233-38.

Adliye Vekâleti Bütçe Görüşmeleri. 1937. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 18, Birleşim 64: 239-43.

Adalet Bakanlığı Bütçe Görüşmeleri. 1949. *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 16, Birleşim 50: 453-508.

Adalet Bakanlığı Bütçe Görüşmeleri. 1950. *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 24, Birleşim 46: 559-93.

Adalet Bakanlığı Bütçe Görüşmeleri. 1951. *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 5, Birleşim 48: 458-506.

Adalet Bakanlığı Bütçe Görüşmeleri. 1952. *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 13, Birleşim 46: 646-86.

Ankara Hukuk Fakültesi. 1947. *Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı Cezaevi*. Ankara: İdeal Basımevi.

Ataş, Musa. 1936. İmralı adasındaki mahkûmların vaziyeti. *Cumhuriyet*, 12 Ağustos.

Balaban, İbrahim. 2003. *Nâzım Hikmet'le Yedi Yıl*. İstanbul: Berfin Yayınları.

Burak, Ratip Tahir. 1961. *Hapishane Hatıraları*. İstanbul: Güven Yayınevi.

Cumhuriyet Senatosu Tutanakları, Cilt 3. 1962.

Cumhuriyet Senatosu Tutanakları, Cilt 16. 1963.

Dönmezer, Sulhi. 1944a. İmralı Yeni Cezaevine Dair. *Yurd*, 4 (22).

Dönmezer, Sulhi. 1944b. Gene İmralı'ya Dair – I. *İklim - Kültür Dergisi*, 1: 4-5

Dönmezer, Sulhi. 1945. Gene İmralı'ya Dair – II. *İklim - Kültür Dergisi*, 2: 4, 19.

Felek, Burhan. 1950. Aftan sonra. *Cumhuriyet*, 29 Temmuz.

Felek, Burhan. 1975. İmralı'da bir gün. *Milliyet*, 4 Mayıs.

Ferguson, James. 1999. *Expectations of Modernity: Myths and Meanings of Urban Life on the Zambian Copperbelt*. Berkeley: University of California Press.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. 1942. İmralı Adasını Ziyaret. *Cumhuriyet*, 25 Ağustos.

Güran, Sâkıp. 1942. *Cezanın İnfazı - Sistemler ve Tatbikat*. Ankara: Matbaa Yeni Cezaevi.

İstatistik Yıllığı 1942-1945, Cilt 15. 1946. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.

Kessler, Gerhard. 1949. Zonguldak ve Karabükteki Çalışma Şartları. *İçtimai Siya-*

- set Konferansları. İstanbul: İktisat ve İhtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı.
- Kıyafet, Hasan. 1988. *Mahpus Yılmaz Güney*. İstanbul: İnsanca Yayınevi.
- Kurucu, Nazif. 1970. *Hükümlü ve Tutuklular için Cezaevlerinde Uygulanacak İşlemler*. Ankara: İş Matbaacılık ve Ticaret.
- Mengüç, Ali Rıza. 1968. *Ceza İnfaz Hukuku ve İnfaz Müesseseleri*. İstanbul: Cezaevi Matbaası.
- Nadi, Nadir. 1938a. İmrallıda mahkumlar arasında bir gün. *Cumhuriyet*, 3 Eylül.
- Nadi, Nadir. 1938b. İmrallı adasından alınan ilhamlar. *Cumhuriyet*, 4 Eylül.
- Nazif, Nizameddin. 2001 [1937]. İmrallı Hapishanesinin Psikolojisi. [*Tasvir*, 4 Haziran 1937] Yılmaz Saracoğlu (Ed.), *Şükrü Saracoğlu ve Dönemi Hakkında Basında Çıkan Yazılardan Bazıları 2*. İstanbul: Gelişim Matbaacılık.
- Omay, İbrahim Saffet. 1947. *Cezaevi (İş Esası Üzerine Kurulu)*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Omay, İbrahim Saffet. 1948. *İnfaz Hukuku Notları ve İlgili Mevzuat*. İmrallı Yeni Cezaevi Neşriyatından: 1. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Omay, İbrahim Saffet. 1991. İmrallı Cezaevi'ne Kıymayın! *Cumhuriyet*, 3 Mart.
- Özgüç, Ağâh. 1988. *Arkadaşım Yılmaz Güney*. İstanbul: Broy Yayınları.
- Parry, Clive. 1944. İngiliz Hukuk Sistemi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1 (3): 442-58.
- Parry, Clive. 1945. İmrallı: Turkey's Island Prison. *The Howard Journal of Criminal Justice* 6 (4): 201-2.
- Safa, Peyami. 1938. İmrallı Tecrübesi. *Cumhuriyet*, 5 Eylül.
- Sebük, Mehmet Ali. 1945. *Ceza Evlerinde İşlenen Cürümler ve Firar Hâdiseleri*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Sipahi, Ali. 2006. *The Labor-based Prisons in Turkey, 1933-1953*. Basılmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 6. 1988. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taner, Tahir. 1953. Türk Ceza Kanununun 9.7.1953 Tarihli ve 6123 Sayılı Kanunla Değiştirilen Hükümleri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 19 (3-4).
- T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü. 1960. *Mahkûmlar İstatistiği 1941-1958*. Ankara: Kars Matbaası.
- T.C.'nin 10. Yılı Rehberi : 1923-1933*. 1933. Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.
- Tör, Vedat Nedim. (1938). *İmrallının İnsanları*.
- Tufan, Aslan. 1936. Mükâfakat değil, ruhî ceza! İmrallı'daki sistemin psikolojik gayesi bu... *Cumhuriyet*, 2 Ekim.
- Webster, Donald Everett. 1939. *The Turkey of Atatürk: Social Process in the Turkish Reformation*. Philadelphia: The American Academy of Political and Social Science.
- Yalman Ahmet Emin. 1970. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim - Cilt 3 (1922-1944)*. Rey Yayınları.
- Yener, Hasan Lâmi. 1954. *Türk Ceza Kanunu*. İstanbul: Ercan Matbaası.

Cezaevleri ve Anayasal Haklarla Yok Olan Direniş: ABD’de Siyah Hareketi¹

Güllistan Yarkın*

Özet

Bu yazı ABD’deki siyah hareketinin 20. yüzyıldaki gelişimini ve FBI’ın siyah hareketini yok etme politikalarını genel hatları ile tarihsel bir izlek çerçevesinde ele almaktadır. 20. yüzyılda kitleselleşen ABD’deki siyah hareketi 1980’li yıllarda güç kaybetmiştir. Amerikan devletinin sağladığı anayasal vatandaşlık hakları, FBI’ın örgütler üzerindeki yoğun baskısı ve yükselen ceza-polis rejimi bu güç kaybının en önemli nedenleridir. Bu yazı ne tam devletsiz ne de tam vatandaş olan “sınır” bir halkın yaşadığı topraklar üzerinde ırksal ve sınıfsal eşitsizlikleri yok etmeyi amaçlayan öz-yönetimci kurumlar yaratmayı başaramadığı koşullarda neler yaşayabileceği konusunda okurlara fikir vermeyi amaçlamaktadır.

Girtîgeh û Berxwedana Têkçûyî bi Mafên Makeqanûnî: Tevgera Reşan li YDA

Kurte: Ev gotar geşedana tarîxî ya tevgera Reşan li YDA di sed sala 20’emîn de dinirxîne ligel gav û pengavên berçav û rahejînên di nav

* State University of New York at Binghamton - Sosyoloji bölümü doktora öğrencisi

1- Yazıya dönük eleştiri ve katkılarından dolayı *Toplum ve Kuram-Lêkolîn û Xebatên Kurdî* dergisine emek veren sevgili arkadaşlarıma teşekkür ederim.

vê geşedanê de. Her wiha, polîtîkayên rûxîner ên FBI li dijî tevgerê û guherînên pergala girtigehan a Amerîkayê tên nîrxandin. Hêza tevgera Reşan li YDA salên 1980ê de kêmbû. Dabînkirina hinek mafên zagonî ên welatîniyê ji aliyê dewletê, pêkûtiyên zext ên FBI ser rêxistinên reşan û derketine rejîma polîs-cezaker li YDA hinek sedemên vê kêmbûna hêza tevgera reşan e. Ev gotar hewl dide nîşan bide ka çî tê serê wan netewe-komên hatine nijadîkirin dema nekarin rêxistinên xweser saz bikin ku zordestiya çînî û newekheviyên nijadî birûxînin.

Disappearance of a Resistance via Prisons and Constitutional Rights: The Black Movement in the USA

Abstract: This paper evaluates the historical development of the Black movement in the USA throughout the 20th century by focusing on the salient moments and waves within its trajectory. In addition, it analyses the FBI's destructive policies on the movement and the changing prison policies of the American state. The Black movement in the US lost its power in the 1980s. Constitutional citizenship rights provided to the black people by the state, intense oppression of the FBI on the black organizations and the rise of punish-police regime in the US are some of the prominent causes of this demise. This paper aims to show the readers what might happen to those nations-racialized groups who cannot achieve to create autonomous organizations aiming to destroy class oppression and racial inequalities.

Giriş

Temel insan haklarımızı elde etme uğraşımızın en kızgın olduğu dönemde siyahlar sürekli olarak sabırlı olmaları gerektiği söylenerek uyarılıyorlar. Var olan demokratik düzene sadık kaldığımız sürece eksiksiz insanlar olacağımız o muhteşem anın er geç geleceği nasihatı veriliyor... Bizim hayatta kalabilmemiz, çoğunlukla etkili direniş kanalları yaratma yeteneğimizden kaynaklanmaktadır. Direnerek, baskı altında tutulmamıza direkt veya dolaylı olarak katkıda bulunan kanunları açıkça ihlal etmeye mecbur bırakıldık. Fakat direnişimizi yasal alan içinde tutsak bile suçlular olarak etiketlendik ve düzenli olarak ırkçı yasal aygıt tarafından zulme uğradık.

Angela Davis-*Political Prisoners, Prisons, and Black Liberation*

Bir vatandaş olabilirsiniz ya da bir devletsiz,
fakat bir sınır olmayı tasavvur etmek zordur.

André Green - *La Folie Privée: psychanalyse des cas-limites*

20. yüzyıl boyunca Amerikan devletinin köle torunları Afrikan-Amerikanlara/siyahlara³ dönük siyasetinin temel amacı, siyahların ABD içinde merkezi devletten bağımsız bir güç oluşturmalarını engelleyerek, öz-yönetim savunan bütün siyasal yapıları tasfiye etmektir. Amerikan devleti bu amacını 1980’li yıllarda gerçekleştirdi. Günümüzde, ABD’de tamamen siyahların kontrolünde olan okullar, hastaneler, mahkemeler, polis teşkilatı veya parlamento gibi kurum ve yapılar bulunmamaktadır. Siyahların ABD topraklarında kolektif olarak kendi kendilerini yönetme, kendi yaşam alanlarında kendi kural ve kanunlarını kurma ve bu kuralları denetleme koşulları yoktur. Bununla birlikte, siyasal bağımsızlık veya öz-yönetim talebi olmayan Sivil Haklar Hareketi’nin, siyahların anayasal düzlemde Amerikan ulusal sistemine beyazlar gibi Amerikalı vatandaşlar olarak eşit biçimde entegre olması talebi, harekete dönük yoğun baskı politikalarına rağmen Amerikan devleti tarafından 1965 yılında kabul edilmiştir. 1965 yılına kadar devam eden, kamusal alanı yasal olarak ikiye bölen ırkçı Jim Crow rejiminin aksine, Amerikan vatandaşı olan herhangi bir siyah; bugün öğretmen, polis, savcı, belediye başkanı, vali, bakan ve hatta Barack Obama örneğinde olduğu gibi devlet başkanı dahi olabilir.

Günümüzde Afrika kökenli siyahlar her ne kadar Avrupa kökenli beyazlarla aynı anayasal haklardan yararlanıyor olsalar da, sistemin siyahlar üzerindeki ırksal ve sınıfsal şiddeti ağır biçimde devam etmektedir. Kölelik sistemi, farklı biçimde de olsa fabrikalara dönüştürülmüş cezaevlerinde sürmektedir. Örneğin, 2011 yılı başı itibarıyla ABD’deki mahkûm sayısı

3- Yazı boyunca “Afrikan-Amerikan” veya “Afro-Amerikan” kavramları yerine, “siyah” (*black*) kavramı kullanılacaktır. Afrikan-Amerikan kavramı, ABD’de ağırlıklı olarak 1980’li yıllardan itibaren yaygınlaşmıştır. Bu yazının odaklandığı 1980 öncesi yıllarda yaygın olarak kullanılan kavram “siyah”tır. Bugün, Afrikan-Amerikalıların önemli bir kısmı *black* (siyah) kavramını ötekileştirme aracı olarak kavramamaktadır. 2011 yılında *The Wall Street Journal/NBC*’nin yaptığı bir ankete göre ABD’deki siyah/Afro-Amerikanların %42’si *black* (siyah) olarak adlandırılmayı tercih ederken, %35’i “Afrikan-Amerikan” olarak adlandırılmayı tercih ettiğini dile getirmiştir (Izadi, 2012). 1960’lı yıllar öncesinde Afrikan-Amerikalıları ifade etmek amacıyla yaygın olarak kullanılan diğer iki kelime “*colored people*” (renkli insanlar) ve gene siyah manasına gelen ve köle ticareti sırasında yaygın olarak kullanılan “*negro*”dur. ABD’nin genelinde 1960’lı yıllardaki mücadelelerin ardından “*negro*” kelimesi köleliği çağrıştırmaları nedeniyle ırkçı bir kavram olarak kabul edilmiş ve siyahların bu kelimeye karşı yoğun eleştirisi ve direnişi sonucu “*negro*” özellikle beyazlar tarafından dile getirilişi lanetlenen bir tabu kelimeye dönüştürülmüştür (Smith, 1992). “*African-American*” dışında 1970’li yılların sonunda yaygınlık kazanan “*people of color*” (renkin insanları) tabiri de sadece Afrikan-Amerikanları değil, “*white*” (beyaz) olmayan herkesi ifade etmek amacıyla bugün yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu ifade, “renkli insanlar” (*colored people*) kategorisinden farklıdır. Afrika-Amerikan ifadesinin yaygınlaşmasına paralel olarak “renkin insanları” ifadesinin yaygınlaşmasındaki en önemli neden, ABD’deki ırkçılığın siyah-beyaz ikiliğini aştığı, ırkçılığın beyazlar ve beyaz olmayanlar arasında tezahür ettiğini vurgulamaktır.

iki milyon üç yüz bine ulaşırken⁴, bu sayının bir milyonu aşan kısmını ABD'nin toplam nüfusunun sadece %14'ünü oluşturan siyahlar oluşturmaktadır.⁵ 2001 yılından itibaren ABD'de yaşayan her altı siyahtan biri mutlaka cezaevine girmiştir ve her yüz siyah kadından biri cezaevindedir.⁶ Üretim fabrikaları işlevi gören cezaevi sanayi komplekslerine (*the prison industrial complex*) çekilen siyah gençlerin sayısı günden güne artmaktadır. ABD'de emek sömürsüne dayanan cezalandırma politikasından etkilenen diğer gruplar ise Güney Amerika kökenlilerin (*hispanic-latino*) büyük bir kısmı ve yoksul beyazlardır. Her ne kadar yoksul beyazlar da cezaevi-sanayi komplekslerinden olumsuz yönde etkilenseler de, yoksul beyazlar ile yoksul siyahlar ve Latinler arasındaki eşitsizlik çok derindir. Örneğin, 2005 yılında New Orleans'ta 1.300 kişinin ölümüyle sonuçlanan Katrina fırtınası sırasında, arabası olmadığı için kenti terk edemeyen beyazların oranı %17 iken, arabası olmadığı için kenti terk edemeyen siyahların oranı %60'tır (Lavelle & Feagin, 2006). Söz konusu ırksallaştırılmış derin eşitsizliğe rağmen, günümüzde dünyaya “demokrasi” ihraç eden ABD'de, bugün devletin ne adaletsiz dış politikalarına ne de adaletsiz iç politikalarına karşı güçlü bir toplumsal muhalefetin varlığından söz edilebilir. 2011 sonbaharında ortaya çıkan Wall Street'i işgal hareketi de her ne kadar sosyal adaletsizlikleri azaltmaya dönük kitlesel bir muhalefet örgütlese de, ABD'de süre giden yapısallaşmış ırksal ve sınıfsal eşitsizlikleri birincil hedef haline getirmekten ziyade, ağırlıklı olarak devletin finans kuruluşlarının gelirlerini kontrol ederek yeni iş alanları yaratması talebini ön plana çıkarmıştır. 1960'larda ABD'nin Vietnam'ı işgaline karşı yüz binlerce Amerikalı örgütlenip kitlesel gösteriler düzenlerken, bugün Afganistan, Filistin ve Irak işgallerine karşı çıkan muhaliflerin sesleri oldukça kısık kalmaktadır.

Amerikan devleti, sadece siyah hareketlerini değil, başta komünist siyasal hareketler olmak üzere, Amerikan kapitalist-emperyalist-ırkçı sistemine karşı çıkan bütün toplumsal hareketleri verili sistemle bütünleştirme veya toplumsal direnişleri yok etme başarısı açısından dünyadaki tüm devletlere örnek olacak düzeyde deneyime, birikime ve başarıya sahiptir. Bununla birlikte, her ne kadar ABD'deki toplumsal ilişkiler ve devlet politikaları kendi tarihsellikleri içinde nevi şahsına münhasır olsalar da, bütün bu politikalar dünyanın diğer mekânlarındaki toplumsal gelişmeleri etkilemekte ve onlardan etkilenmektedir. Gillian Hart, mekânlar arasındaki bağlantıları ve ilişkisellikleri vurgulamak için “birbirine bağlı yörüngeler” (*intercon-*

4- http://www.hrw.org/sites/default/files/related_material/unitedstates_2012.pdf (Erişim tarihi: 20 Aralık 2012)

5- http://www.finalcall.com/artman/publish/National_News_2/America_s_New_Slavery_Black_Men_in_Prison_4475.shtml (Erişim tarihi: 15 Aralık 2012)

6- <http://www.naacp.org/pages/criminal-justice-fact-sheet> (Erişim tarihi: 10 Aralık 2012)

nected trajectories) kavramını kullanır. Hart’a göre her mekân, sürekli olarak diğer bölgesel, ulusal veya uluslararası mekânlardaki toplumsal dinamiklerle ilişki içinde yeniden şekillenir. Bu nedenle mekânlar, sınırları olan bağımsız birimler olarak algılanmamalıdır (Hart, 2003: 14). Hart’ın işaret ettiği ilişkisellik bağlamlı olarak ve ABD’nin dünyadaki hegemonik konumu nedeniyle, 1960’larda Amerikan devletinin başlattığı cezaevleri üzerine temellenen polis devletinin güçlendirme siyaseti ve “suçla savaş” (*war on crime*) politikaları, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere dünyadaki birçok ülke tarafından örnek alınarak uygulanmaktadır. Bütün dünya ülkelerine neoliberal politikalar ihraç eden ABD, özellikle son on yılda suçla mücadele ve “güvenlik” alanlarında dünyaya teori, slogan ve önlemler ihraç eden bir ülke haline gelmiştir (Wacquant, 2009: 3). Kısacası, ABD’nin polis devlet-ceza sistemi birçok ülkeye ihraç edilmektedir ve Türk devleti de polis devlet-ceza rejimi üzerine temellenen “güvenlik” politikalarını ABD’den ithal eden ülkelerden biridir (Gönen, 2010).

Bugün Türk devletinin, özerklik talebiyle hareket eden Kürtlerin siyasal alanda güçlenerek siyasallaşması sürecine ve anti-kapitalist/sosyalist toplumsal direniş odaklarına dönük politikaları, ABD’nin siyahlara ve diğer muhalif toplumsal siyasal gruplara dönük politikalarıyla bağlantılıdır. Özellikle son on yılda askeri darbeler yoluyla muhalefeti bastırma yöntemini terk eden Türk devletinin; toplumsal muhalefetle, direnişle, yoksullukla ve toplumsal eşitsizliğin yarattığı suçlulaşma süreçleri ile başa çıkma politikaları, gün geçtikçe birçok açıdan ABD’nin iç politikalarına benzetilmektedir. Son yıllarda aynen ABD’de olduğu gibi ne olduğu anlaşılmayan normatifleştirilmiş “demokrasi” ve “terörizm” söylemleri aracılığı ile Türkiye’de de adalet talep eden toplumsal kesimlere karşı polis ve yargı kurumlarıyla ceza rejimi güçlendirilmekte ve adaletsizlikler bu kurumlar aracılığı ile sağlamlaştırılmaktadır. 2000’li yıllarda asker merkezli devlet yapısından polis-yargı merkezli devlet yapısına geçiş süreci üzerinde Kürt siyasal hareketinin kentleşmesinin etkisi büyüktür. Devletle uzlaşmayan Kürtlerin kitleler halinde mülksüzleştirilerek kentlere zorla göç ettirilmesi, Kürt hareketinin kentleşmesi, kentlerde ağırlıklı olarak sivil eylemler düzenlenmesi ve kırsaldaki silahlı çatışmaların 90’lı yıllara göre azalması; iç işleri bakanlığına bağlı olarak kentlerde çalışan polisin daha fazla güçlendirilmesiyle sonuçlanmıştır. Devlet ve Kürt hareketi arasındaki çatışmanın niteliği Kürtlerin kentleşmesiyle ve devletin kentlerde polisi, yargıyı ve cezaevlerini öncelikli kılmasıyla yeni bir form kazanmıştır. Bu yeni çatışma formu; kentlerde kurumsallaşan polis, yargı ve cezaevi karşısında kırsalda hareket eden ordunun rolünün ikincil bir konuma itilmesiyle sonuçlanmıştır.

ABD’deki toplumsal direniş dinamikleri ve yazının konusunu oluşturan siyah hareketinin tarihsel gelişimi, Türkiye’deki Kürt hareketinin tarihsel

gelişiminden çok farklıdır; fakat bu iki süreç bir o kadar da birbirine benzerdir. Amerikan devleti, kurulduğu günden 1960'lı yıllara kadar geçen zamanda siyahlara eşit anayasal vatandaşlık hakkı tanımazken; Türk devleti, kurulduğu ilk günden itibaren Kürt siyasetinin, Kürt kültürünün ve Kürt dilinin tüm varoluş koşullarını ortadan kaldırmayı amaçlamış ve bunu yaparken de Kürtlere, Türk etnik grubu üyelerine sağladığı tüm anayasal vatandaşlık haklarını Türkleşmeyi kabul ettikleri ve devlete itaat ettikleri sürece sağlamıştır. Dolayısıyla Türk devletinin asimilasyoncu yapısı ve Amerikan devletinin 1876'ya kadar süren kölelik politikası ve 1960'lı yıllara kadar süren asimilasyon karşıtı segregasyoncu⁷ yapısı, söz konusu iki devletin politikalarının ayrıştığı temel noktayı gösterir. ABD'deki siyahların tarihsel sosyal konumları ile Türkiye'deki Kürtlerin tarihsel sosyal konumları arasında çok büyük farklar vardır. Türkiye'deki Kürtler Afrikalı siyahlar gibi yurtlarından zorla kaçırılarak, bütün iradeleri ellerinden alınarak köleleştirilmemiştir veya yaşamın her alanında segregasyoncu politikalarla maruz kalmamışlardır. Dolayısıyla Türkiye'deki Kürtler kaba bir indirgemecilikle Türkiye'nin siyahları olarak algılanamazlar. Bununla birlikte, Türk devleti de Amerikan devleti de kuruldukları ilk günden itibaren kontrol ettikleri topraklar üzerinde herhangi bir azınlık grubun anti-kapitalist öz-yönetimci kurumlar yaratmasını her türlü yola başvurarak engellemeyi amaçlamıştır. İki devlet için de devletin kanunlarına itaatin sağlanması ve devletin kontrol alanından çıkmayı hedefleyen öz-yönetimci kurumların tasfiyesi birincil hedeftir. Bu bağlamda birbirinden çok farklı olan segregasyon ve asimilasyon politikaları, öz-yönetime izin vermeyen benzer ırkçı-otoriter rejimlerin doğmasıyla sonuçlanmıştır. Kısacası, hem ABD'deki siyahların hem de Türkiye'deki Kürtlerin öz-yönetim iradesi ellerinden alınmıştır.

Türkiye'de ABD'deki siyah hareketi veya genel olarak ABD'deki toplumsal hareketler üzerine geniş bir tartışma ve literatür geliştirilmemiştir. Bu konulardaki tartışmaların yetersiz kalması, bütün dünyaya strateji ve politika ihraç eden ABD'nin Türkiye'de yeteri kadar tanınmamasıyla sonuçlanmıştır. Amerikan devletinin toplumsal muhalefetlere dönük yaklaşımını bilmek, Türkiye'deki toplumsal hareketlerin tarihsel dönemeçlerini anlamayı kolaylaştıracaktır. Amerikan devleti tüm dünyaya bir yanda paramiliter stratejiler, kontrgerilla yapılanmaları, terörizm söylemleri, polislik stratejileri, yeni cezaevi yapılanmaları ve istihbarat yöntemleri ihraç ederken, öte yandan neoliberal politikalar, demokrasi söylemleri ve anayasal reform önerileri ihraç etmektedir. Bu bağlamda sorulması gereken önemli sorular

7- Bir etnik grubun farklı bir etnik grup tarafından ayrı veya tamamen izole edilmiş bir bölgede yaşamaya zorlanması ve egemen grup tarafından belirlenen ayrımcı yasalara tabi olması.

şunlardır: Amerikan devleti söz konusu politikaları kimler için ve nasıl üretmektedir? Bu politikalar kimlere karşı uygulanmaktadır? Politikaların muhatapları bu uygulamalara nasıl karşılık vermiştir? Bu sorulara verilecek cevaplar sadece ABD’li ezilenleri değil, tüm dünya ezilenlerini yakından ilgilendirmektedir. Bu noktalarla bağlantılı olarak, bu yazı ABD’deki siyah hareketinin 20.yüzyıldaki gelişimini ve Amerikan devletinin hareketi soğurma ve yok etme politikalarını genel hatları ile tarihsel bir izlek çerçevesinde ele alacaktır. Ayrıca mücadelenin ardından siyahların Amerikan ulusal-ırksal sisteminde nerede konumlandıkları genel hatlarıyla anlatılacaktır. Yazı, ne tam devletsiz ne de tam vatandaş olan “sınır” bir halkın önemli bir kısmının, yaşadığı topraklar üzerinde ırksal ve sınıfsal eşitsizlikleri yok etmeyi amaçlayan öz-yönetimci kurumlar ve yaşam alanları yaratmayı başaramadığı koşullarda neler yaşayabileceği konusunda okurlara fikir vermeyi amaçlamaktadır.

20. Yüzyılda Siyahlar ve Siyah Hareketi

Amerika kıtasında modern anlamıyla ırkçılık, Avrupalıların Amerika’yı keşfetmeleri ve sömürmeleriyle başladı. “Yerli Amerikalı”, “*negro*”, “siyah” ve “beyaz” gibi kavramlar, Avrupalıların Amerika’yı sömürmeye başladığı 16. yüzyıldan önce kullanılmıyordu. Bu kavramlar Avrupalı sömürgecilerin farklı gruplar arasında yeni bir iş bölümü tanımlamasıyla ortaya çıktı (Quijano & Wallerstein, 1992: 550-551). Amerika kıtasında yaşayan ve Amerika’ya zorla getirilen herkes, Avrupalıların zorbalıkları ile karşılaştı. Kızılderililer soykırım yaşadı. Afrikalılar köleleştirildi. Meksika işgale uğradı ve sömürgeleştirildi. ABD’ye göçen Asyalılar ise dışlandı (Omi & Winant, 1994: 1). Söz konusu katliam, dışlanma ve aşağılanma süreçleri, geç 18. yüzyılda ve 19. yüzyıl boyunca “bilimsel” çalışmalarla ve söylemlerle meşrulaştırıldı. Bu dönemde biyologlar ve antropologlar biyolojik özellikler ve kültür arasında bağ olduğunu iddia ederek insanları ve kültürleri belirli kategorilere göre sınıflandırarak ırkçılığı ve sömürgeciliği bilimsel bir zemine dayandırdılar (Miles, 1987: 27-30). Bilimsel söyleme yaslanan kurumsal ve siyasal ırkçılıktan en fazla etkilenen kesimlerden biri Afrika’dan Amerika’ya zorla getirilen siyahlardı.

Afro-Amerikalıların yürüttüğü ve bugün siyah hareketi (*black movement*) olarak da anılan direnişin tarihi, köleliğin başladığı güne kadar gider. Afrikalı köleler; Avrupalılar tarafından evlerinden alınıp kaçırılarak köle yapıldıkları 1500’lü yıllardan itibaren sahiplerine karşı farklı formlarda direniş mücadeleleri geliştirdiler. İş yavaşlatmak, işten kaytarmak, kaçmak, sahibini öldürmek veya sahibinin evini yakmak, kölelerin direniş formlarından en yaygın olanlarıydı. Bu yollarla sahiplerinin zorbalıklarına karşı direnen köleler; sahipleri tarafından kırbaçlanarak, kızgın demirle dağlanarak, kullakları kesilerek, idam edilip vücutları parçalara bölünerek veya diğer kö-

lelere ibret olması amacıyla ateşte ağır ağır yakılarak öldürüldüler (Zinn, 2005: 40-41). Bu direniş ve cezalandırma süreçleri, köleliğin kaldırıldığı 1865 yılından sonra da yoğun olarak sürdü. 1865 yılında köleliğin yasal olarak kaldırılmasının ardından birçok köle özgürlüğüne kavuşurken, diğer bir kısmı için kölelik devam etti.

Köleliğin kaldırılmasının ardından 1876-1965 yılları arasında kalan dönemde Jim Crow adı verilen yasalarla ABD’de yeni bir ırksal rejim oluşturuldu. Amerikan apartheid⁸ olarak adlandırılabilir bu yeni sistemde siyahlar artık köle değillerdi; fakat beyazlarla aynı mahallelerde yaşamaları, aynı okullara gitmeleri, aynı restoranlarda yemek yemeleri, aynı otellerde kalmaları, aynı dükkânlardan alışveriş yapmaları, aynı tiyatrolara ve sinemalara gitmeleri, aynı tuvaleti kullanmaları, aynı musluktan su içmeleri, kısacası kamusal alanda eşitçe yaşamaları yasaklandı. Bu yasaklar, özellikle güneydeki eyaletlerde sıkı biçimde uygulandı. Örneğin New Orleans’ta siyahlar şehri terk etmeden önce şehrin valisine şehri terk edeceklerini bildirmek zorundaydı. Siyahlarla beyazların evlenmesi yasaktı; siyahlar beyaz mahallelerine hizmet etmek zorundaydılar ve beyazlarla kamusal alanda karşılaşmaları durumunda önceliği beyazlara vermek zorundaydılar. Jim Crow döneminde siyahlar arasındaki işsizlik ve ölüm oranları çok yüksekti. Siyahların yaşam süresi beyazlara göre 10 yıl kısaydı (Lavelle & Feagin, 2006).

İrkçi sistemin bu biçimde yasal olduğu ve kurumsallaştığı koşullarda güneydeki eyaletlerden kuzeydeki eyaletlere göç ederek gettolara yerleşen siyahlar da birçok toplumsal güvenceden ve temel ihtiyaçtan yoksun olarak yaşam mücadelesi verdiler. Kuzeydeki eyaletlerde de Jim Crow sistemi pratikte yakıcı biçimde devam ediyordu. Siyahların eğitim, sağlık ve barınma koşulları beyaz mahalleleri ile karşılaştırılamayacak düzeyde kötüydü. Ayrıca birçok siyah bu dönemde Ku Klux Klan gibi ırkçı örgütler tarafından linç edilerek öldürüldü veya hayatlarını linç korkusu altında devam ettirdi (Williams, 2004: 7).

19. yüzyılda köleliğin kaldırılmasının ardından Jim Crow döneminde “özgürleşen” eski köleler, Amerikan devletinin en önemli problemi olmuştu. Özgürleşen kölelerden kurtulmak amacıyla 1822 yılında kurulan Amerikan Sömürgecilik Toplumu (*the American Colonization Society*) Afrika’da Liberia adında yeni bir ülke kurdu ve Amerikan devleti birçok eski köle-

8- “Apartheid” Güney Afrika’da kullanılan Afrikaan dilinde ırksal ayrımcılık sistemine verilen isimdir. 1994 yılına kadar Güney Afrika Cumhuriyetinde beyazlar ve siyahları yasal olarak ikiye ayıran ayrımcı sistemi adlandırmak için kullanılmıştır. Bu kelime aynı zamanda uluslararası alanda yasal ırkçılığın uygulandığı birçok sistemi adlandırmak için de kullanılmaktadır.

yi bu yeni ülkeye gönderdi (Robinson, 2001: 25). 19. yüzyıl boyunca Liberia'ya on altı bin eski kölenin gönderildiği tahmin edilmektedir (Blyden, 2004: 24). Köleliğin ortadan kaldırılmasının ardından, 19. yüzyılda öne çıkan James T. Holly, James M. Whitfield ve Martin R. Delany gibi bazı siyah entelektüeller, siyahların "Afrikalı bir ulus" kurmaları gerektiğini ve bu amaç için Karayiplere, Orta Amerika'ya, Kanada'ya veya Afrika'ya yerleşmeleri gerektiğini düşünüyordu. Jamaikalı Marcus Mosiah Garvey, 1918 yılında New York Harlem'de Evrensel *Negro* İlerleme Derneği (*the Universal Negro Improvement Association*) ve Afrikan Topluluklar Cemiyetini (*the African Communities League*) kurana kadar, siyahlar kitlesel bir örgütlenme oluşturamadılar. 20. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Garvey'in siyah milliyetçiliğini güçlendiren görüşleri kitlesel bir halk desteği kazandı. Bu kitlesel destek, ABD'li siyahların tarihinde bir ilki oluştuyordu. Garvey liderliğinde siyah milliyetçiliğine olan destek 1950'lilerin sonuna, İslam Ulusu (*the Nation of Islam*) hareketi güçlenene kadar önemli düzeyde artış gösterdi (Robinson, 2001:1-24). O dönemdeki iddialara göre 1925 yılında Garvey'in yönetimindeki Evrensel *Negro* İlerleme Derneği'nin altı milyon üyesi vardı. Söz konusu dönemde Garvey de siyahların Liberia'ya göç etmesini savunuyordu ve bu amaçla Siyah Yıldız Hattı (*the Black Star Line*) adı verilen, eski kölelerin Afrika'ya gemilerle geri gönderilmesini sağlayan bir ulaşım hattı yarattı. Bu hat aracılığı ile ABD'den Liberia'ya birçok siyah göç etti (Christy, 1931: 525).

Jim Crow sistemi boyunca, Garvey'in popülerlik kazandığı dönemden Sivil Haklar Hareketi'nin yükselişe geçtiği 1950'li yıllara kadar geçen sürede, ABD'de irili ufaklı birçok siyah hareketi ortaya çıkmıştı. 1960'lı yıllarda ABD nüfusunun %11'ini oluşturan siyahlar (Altbach, 1966:

Jim Crow döneminde (1876-1965) kamusal alanı ikiye ayıran tabelalardan bazıları:

1. Tabela: "Köpekler, *Negrolar* (siyahlar) ve Meksikalılar Giremez"
2. Tabela: "Tuvaletler Beyazlar-Renkliiler"
3. Tabela: "Renkliler Arkada Oturur" - "*Colored*" (renkliler) kategorisi söz konusu dönemde ağırlıklı olarak siyahlar ve melezleri ifade etmek için kullanılıyordu (Smith, 1992: 497).

234), 20. yüzyılda ABD'deki ırkçı sistemi dönüştürecek kitlesel ve güçlü eylemler gerçekleştirdiler. Özellikle 20.yüzyılın yarısından itibaren Elijah Muhammed'in liderliğindeki Malcolm X'in de üyesi olduğu milliyetçi İslam Ulusu hareketi ve Martin Luther King Jr. liderliğindeki entegrasyoncu Sivil Haklar Hareketi, 1950'li yıllardan itibaren ABD'deki en önemli siyah hareketleriydi. Sivil Haklar Hareketi'ni oluşturan önemli gruplar, Renkli İnsanların İlerlemesi İçin Ulusal Dernek (*the National Association for the Advancement of Colored People-NAACP*), Güneyli Hristiyan Liderliği Konferansı (*the Southern Christian Leadership Conference-SCLC*), Irksal Eşitlik Kongresi (*the Congress of Racial Equality-CORE-*) ve Şiddete Başvurmayan Öğrenci Düzenleme Komitesi (*the Student Nonviolent Coordinating Committee-SNCC*) gibi örgütlerdi (Robinson, 2001: 51).

Fotoğrafta ön koltukta görünen Rosa Parks, 1 Aralık 1951 tarihinde Alabama'da yolculuk ettiği bir halk otobüsünde otobüs şoförünün emrine itiraz ederek beyazlara ayrılmış olan ön koltuğu beyaz bir yolcuya vermeyi reddetmiş ve koltukta oturmaya devam etmiştir. Arka koltuklarda oturmaya reddeden Parks, aynı gün bu eylemi nedeniyle polis tarafından tutuklanmıştır. Olayın ardından Alabama'da yaşayan siyahlar otobüs boykotları düzenlemiştir. Bugün, Parks'ın halk otobüsünde gerçekleştirdiği bu sivil itaatsizlik eylemi, Sivil Haklar Hareketinin miladı olarak anılmaktadır.

Sivil Haklar Hareketi ve Malcolm X

1950'li yıllarda kitleselleşen Sivil Haklar Hareketi ağırlıklı olarak siyahların Amerikan ulusal sistemine entegre edilmesini (Jorgerson, 1984: 317) ve Jim Crow sistemini ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Bu amaçlarla Martin Luther King Jr. liderliğindeki Sivil Haklar Hareketi şiddete başvurmeyen kitlesel gösteriler ve boykotlar düzenledi. 1961 ve 1963 yılları

arasında iktidarda olan Kennedy⁹ hükümeti de beyazlar ve siyahları kamusal alanda birbirinden ayıran ırkçı uygulamanın yürürlükten kalkmasını destekliyordu. Fakat öte yandan Kennedy hükümetinin bu eğilimi güney eyaletlerinde güçlü olan ırkçı senatörler tarafından sert bir muhalefet ile karşılaşıyordu (Williams, 2004: 7). 1960'ların başında Elijah Muhammed liderliğindeki İslam Ulusu grubunun önemli aktörlerinden olan Malcolm X ve King arasındaki tartışmalar, ABD'li siyahlar arasındaki görüş ayrılıklarını belirleyen yegâne tartışmaydı. Milliyetçi ve İslamcı olan Malcolm X; siyahların beyazlardan ayrı kurumlara sahip olmaları ve öz-yönetimlerini kurmaları gerektiğini ve bu süreçte siyahların şiddet kullanmasının meşru olduğunu ileri sürüyordu. Gandhi'nin şiddet karşıtı eylemlerinden etkilenen Hristiyan King ise, Malcolm X'in aksine, siyahların beyazlarla eşit koşullarda yaşamalarını, kamusal alanda siyahlar ve beyazlar arasındaki eşitsizliğin sona erdirilmesini ve siyahların Amerikan ulusal sistemine tamamen entegre olması gerektiğini savunuyordu (Carson, 2005).

1960'lı yıllarda Garvey'in tarihsel düşünsel mirasını devam ettiren ayrılıkçı Müslüman Malcolm X ve entegrasyoncu Hristiyan King arasındaki tartışmalar devam ederken, King'in düzenlediği gösteriler, her ne kadar beyazların bir kesimi tarafından desteklenmiş olsa da, ırkçı beyazların eleştirileri ve hatta siyah eylemcileri taşlamaları gibi sabotaj eylemleri ile karşılaşıyordu. Söz konusu saldırılar, King'in yönetimindeki eylemlerin şiddete başvurmaya karakteri ve hareketin dinsel yanı, gettolarda yaşayan yoksul gençlere çekici gelmiyordu (Haas, 2010: 30). Bu dönemde her ne kadar Sivil Haklar Hareketi şiddete başvurmayı reddetmiş olsa da harekete dönük devlet şiddeti katlanarak artmıştı. Sivil Haklar Hareketi'ne katılan birçok aktivist tutuklanmıştı. Martin Luther King Jr. da dahil olmak üzere birçok aktivist söz konusu dönemde sokaklarda dövüldüler ve tutuklandılar. Özellikle güney eyaletlerinde eylemlere katılan birçok siyah işten atıldı, tarlaları yakıldı, evleri bombalandı ve öldürüldüler (Azikiwe, 2012). Önde gelen siyah liderlerden Medgar Evers 1963, Malcolm X 1965, Martin Luther King Jr. 1968, Fred Hampton 1969 ve Mark Clark ise 1969 yılında öldürüldü.

Bütün bu söz konusu devlet ve sivil terörüne (beyaz ırkçılığı) ve siyahlar arasında oluşan görüş farklılıklarına rağmen, yüz binlerce siyahı örgütleyebilen Sivil Haklar Hareketi ve ABD'nin İkinci Dünya Savaşı ardından dünyaya liderlik etme-model olma iddiasının önemli etkisiyle ırkçı Jim Crow sistemi 1965 yılında feshedildi. Kamusal alanda siyahlar da beyazların girebildiği kurumlara ve mekânlara yasal olarak girebilme hakkına sahip oldular. 1961 yılında işe alımlarda siyahlara ve diğer azınlıklara olumlu ayrımcılık yapılma-

9- ABD'nin otuz beşinci başkanı olan John Fitzgerald Kennedy, 22 Kasım 1963 tarihinde düzenlenen bir suikastla öldürülmüştür.

sını teşvik eden “pozitif ayrımcılık” (*affirmative action*) adı verilen bir yasa yürürlüğe kondu. 1965 yılında daha da güçlendirilen bu yasa, işe alımlarda hiçbir ayrımcılığın yapılmamasını ve hatta işe alımlarda veya kurumsal ayrıcalıkların sağlanacağı durumlarda siyahlara ve diğer azınlıklara öncelik verilmesini amaçlıyordu. Bununla birlikte kamusal alanda siyahlar ve beyazlar arasındaki ayrımcılığın yasal olarak geçersizleşmesi veya pozitif ayrımcılık yasasının yürürlüğe girmesi, siyahlara dönük ırkçılığın, aktivistlere dönük saldırıların, işten çıkarmaların, ev yakmaların, cinayetlerin ve polis terörünün ortadan kalktığı anlamına gelmiyordu. Pozitif ayrımcılık programı siyahlar arasındaki yoksulluğu azaltmak yerine, siyah orta sınıflar ve geriye kalan tüm yoksul siyahlar arasındaki uçurumun derinleşmesiyle sonuçlandı (Inniss & Feagin, 1989: 21). Dolayısıyla 1965 yılı sonrasında da ırkçılığa, devlet terörüne ve eşitsizliğe karşı siyahların siyasal örgütlenmesi devam etti.

Beyazlar tarafından düzenlenen Jim Crow yanlısı eylemden bir fotoğraf. Soldan sağa pankartlarda yazılanlar: “İrkları Karıştırmak Komünizmdir”, “İrkların Karıştırılmasını Durdurun”.

Kara Güç Hareketi ve Nefsi Müdafaa İçin Kara Panter Partisi¹⁰

1960’larda Sivil Haklar Hareketi’ne dönük ırkçı sivil terörün ve devlet terörünün yükselişi karşısında öfkelenen gruplar, özellikle siyah işçi sınıfı ve işsizlerin desteğiyle *Kara Güç* (*Black Power*) hareketini yarattılar. “Kara Güç”

10- Türkçede siyah hareketine dair gelişen kısıtlı yazında, hem *Black Power* hem *the Black Panther Party* tanımlamaları içinde geçen *black* kelimesi “kara” olarak çevrilmiştir. Bu nedenle yazıda bu hareketler siyah yerine kelimenin eş anlamlısı olan “kara” olarak tanımlanmaktadır.

kavramı belirli bir örgütü ifade etmekten ziyade, Sivil Haklar Hareketi'nin şiddete karşı ve beyazlardan hak talep eden tutumundan bir kopuşu, yeni bir öfke dalgasını ifade ediyordu. Jim Crow sisteminin lağvedilmesi ve siyahlara birçok hakkın verilmesinin ardından gettolardaki hayatlarında büyük bir dönüşüm olmayan, kültürel sermayeden yoksun oldukları için ABD'nin emek piyasasına rahatça giremeyen işsiz ve yoksul siyahlar daha fazla militanlaşıyor ve gerekirse nefsi müdafaa amaçlı şiddet de kullanarak kendi öz-yönetimlerini, kendine yeten ekonomilerini kurmaları gerektiğini düşünüyor ve gettolarda büyük kitleler halinde ayaklanıyorlardı. Bu dönüşüm, şiddet karşıtı King'in Hristiyan felsefesinden keskin bir kopuşu ifade ediyordu. Gettolar, devletten nazıkçe hak talep edilen bir yer olmaktan çıkarak, sisteme karşı daha fazla kin ve nefret içeren şiddetli eylemlerin düzenlendiği mekânlar olmaya başlamıştı (Altbach, 1966). Bu öfke dalgasının oluşmasında Martin Luther King'in ve Malcolm X'in suikastle öldürülmesinin de büyük bir etkisi vardı (Robinson, 2001: 51). Martin Luther King suikastle öldürülmeden hemen önce büyük sendika hareketleri ile koalisyon ilişkileri geliştirmeye başlamıştı (Davis, 1997).

1965'te Malcolm X'in öldürülmesinden 1968 yılına kadar geçen sürede gettolarda 300'den fazla ayaklanma gerçekleşti. 1968 yılında King'in suikastla öldürülmesinin hemen ardından ise 100 ayaklanma meydana geldi (Robinson, 2001: 51). 1960'larda ortaya çıkan bu ayaklanmalar ve silahlı örgütlenmeler sadece siyahların yaşadıkları bölgelerde değil, aynı zamanda Meksikalıların, Portorikoluların ve Yerli Amerikalıların yaşadıkları bölgelerde de yoğun olarak ortaya çıkıyordu. Bütün bu ayaklanmalar aynı zamanda anti-kolonyal ve anti-kapitalist bir başkaldırıyı ifade ediyor ve söz konusu anti-kolonyal karakteri nedeniyle bu ayaklanmalar, ABD'deki egemen sınıflar ve Amerikan devleti için büyük bir tehdit oluşturuyordu (Deutsch & Susler, 1991: 94-95).

1966 yılında kurulan Nefsi Müdafaa için Kara Panter Partisi (*the Black Panther Party for Self-Defense*), Sivil Haklar Hareketi'nin düşüşe geçmesine paralel olarak Kara Güç akımının içinde doğan bir partiydi. Kurucularından Huey P. Newton, Panterlerin provoke edilmedikleri ve kendilerine saldırılmadıkları sürece kimseye saldırmayan hayvanlar olmaları nedeniyle partinin isminin Panter olarak seçildiğini ifade etmişti (Jeffries, 2002). Diğer birçok siyah hareketinden farklı olarak, Kara Panter Partisi'nin ideolojisi; Malcolm X, Marcus Garvey ve W.B.U. DuBois'in düşüncelerinden, Marxist-Leninist ve anti-emperyalist öğretilerden, Che Guevera, Frantz Fanon ve Mao Zedong'un görüşlerinden etkilenmişti (Harris, 2002:164, 168; Haas, 2010:18). 1960'larda Panterler, siyahların yaşadıkları mahallelerde binlerce polisin, siyahların ve diğer azınlıklarla kurduğu ilişkiyi, yabancı bir gücün başka toprakları işgal edişine benzetiyorlardı (Panther & Swaim, 1968). Bu dönemde siyahların kendi hayatlarını etkileyen siyasi

karar alma süreçlerinde, kurumlarda ve güç ilişkileri üzerindeki etkileri yok denecek kadar azdı. Gettoların ekonomisi ve siyaseti dışarıdan yönetiliyordu. Siyahlar, Blauner'ın deyişiyle ABD'de "iç koloni" olarak adlandırılabilir koşulları yaşıyorlardı. Fabrikalarda çalışanlar ağır sömürü koşullarını deneyimliyorlardı. Bu süreçte Amerikan polis teşkilatı ise ABD'nin sömürgeci sistemini siyahların ve Latinlerin yaşadığı gettolarda devam ettirmesini sağlayan kurumsal yapı olarak karşımıza çıkmaktaydı (Blauner, 1969).

Nefsi Müdafaa İçin Kara Panter Partisi'nin kurucularından Bobby Seale ve Huey Newton

Nefsi Müdafaa İçin Kara Panter Partisi, Amerikan devletinin siyahlara uyguladığı militarist polis şiddetine ve Amerikan apartheidine silahlı biçimde karşı çıkan ilk örgüttü (Hilliard, 2008). Partinin kurucularından Bobby Seale, 2 Mayıs 1962 yılında şu sözleri dile getiriyordu "Nefsi Müdafaa İçin Kara Panter Partisi, siyahların çok geç olmadan kendilerini teröre karşı (faşist Amerika) silahlandırma zamanının geldiğine inanıyor" (Robinson, 2001: 58). Kuruluş sürecinde Panterlerin öncelikli amaçları, siyahların yaşadığı yoksul mahallelerde-gettolarda, polislerin siyahlara ateş açarak mahalle sakinlerini terörize etmelerini, rastgele insan (siyah) öldürmelerini engellemek ve yoksul siyahları polis şiddetinden korumaktı. O dönemde California'da silah taşımak yasaldı. Örgütlendikleri mahallelerde silahlı biçimde devriye halinde gezerek polis araçlarını takip ettiler ve polisler mahalle sakinlerine saldırdığında polisler karşı silahlı eylemler düzenlediler. Bu eylemlerin sonucunda polislerin siyahlara ve diğer azınlıklara dönük saldırılarında önemli bir azalma oldu ve bu durum Panterlerin gettolardaki saygınlığının ve güvenilirliğinin artması ile sonuçlandı (Panther & Swaim, 1968; Haas, 2010: 29). Bir Pantere göre Kara Panter Partisi kurulmadan önce siyahları ve Meksikalıları rastgele öldüren polisler, parti kurulduktan sonra Panterlerden korktukları için gettolardaki insanlara rastgele ateş açamaz hale gelmişti. Partinin kurulmasının ardından, polisler mahalle sakinleri ile uğraşmayı bırakıp daha çok Panterlere yönelmişti (Panther & Swaim, 1968).

Siyahları polis teröründen korumak dışında Panterler on temel hedef belirlemişlerdi. Bunlar sırasıyla şöyleydi: 1) Siyah toplumunun kendi kaderini belirleme özgürlüğü ve gücünü kazanması, 2) Siyahlar için tam istihdamın sağlanması, 3) Kapitalistlerin siyah toplumu soymalarına son verilmesi; siyahların uzun yıllar boyunca köleleştirilmesi ve katliamdan geçirilmesine

Panterlerin organize ettiği Çocuklar İçin Kahvaltı Programı'ndan bir fotoğraf.

karşılık bugün kölelerin torunları olan siyahlara para cinsinden tazminat ödenmesi, 4) İnsanların barınması için makul konutların sağlanması, 5) Yozlaşmış Amerikan toplumunun gerçek tarihini anlatan ve siyahların gerçek tarihi ile Amerikan toplumu içindeki konumunu anlatan eğitim sisteminin kurulması, 6) Siyah erkeklerin askeri hizmetlerden muaf tutulması, 7) Siyahlara karşı polis vahşetine ve siyahların öldürülmesine derhal son verilmesi, 8) ABD'deki tüm cezaevlerinde haksızca yargılanan tüm siyahların özgürlüğüne kavuşması, 9) Siyahlar için hazırlanan mahkeme jürilerinde yargılanan kişilerle akran kişilerin bulundurulması, jürinin siyah toplumu içinden seçilmesi ve 10) Toprak, ekmek, barınma, giysi, adalet ve barıştı (The Black Panther Party 10 Point Program).

Bu dönemde yukarıdaki hedeflerle ilişkili olarak Panterlerin bir kısmı nefsi-müdafaa çerçevesinde polisler karşı eylemler düzenlerken, diğer büyük bir kısmı da özellikle siyahların yaşadığı yoksul mahallelerde dünyanın en güçlü devletinin sağla(ya)madığı hayati ihtiyaçları gidermek amacıyla; çocuklara bedava kahvaltı, evsizlere ev, yoksullara bedava sağlık hizmeti, bedava ambulans, bedava giyecek, çocuk gelişimi desteği ve yasal hizmet sağlamak gibi siyahların erişmekte zorlandığı hizmetlere ulaşmalarını amaçlayan birçok önemli programı hayata geçirdiler (Hilliard, 2008). Bu sosyal programlar, Panterlerin gettolarda meşruiyet kazanmasında çok etkili oldu (Davis, 1998: 43). Örneğin, 1969 yılı sonlarına gelindiğinde *Çocuklar İçin Kahvaltı Programı* çerçevesinde on bin çocuğa okula gitmeden önce bedava kahvaltı sağlandı. Kahvaltılar süresince Panterler hem çocukların aileleri ile görüşerek onların sorunlarını ve taleplerini dinleme fırsatı buldular;

hem de kendilerinin kim olduğuna dair mahallelilere politik eğitim verdiler. Bütün bunlar olurken, Federal Soruşturma Bürosu-FBI (*the Federal Bureau of Investigation*) Çocuklar İçin Kahvaltı Programını sosyalist ve komünist bir uygulama olarak tanımlayarak bu programa karşı karalama kampanyası başlatmıştı (Haas, 2010: 40). FBI'nın bu iddiası doğrudu. 1968 yılında parti ağırlıklı olarak Marksist-Leninist bir çizgiye yönelmişti ve ABD'deki kapitalizmi toptan yok etmeyi amaçlamaya başlamışlardı. Bu süreçte beyazların bazı örgütleriyle işbirliği içine girmişlerdi. On hedefli programdaki onuncu hedef "toprak, ekmek, barınma, giysi, adalet ve barış" hem beyazları ve diğer Amerikalıları, hem de siyahları kapsayan bir hedefti (Robinson, 2001: 58).

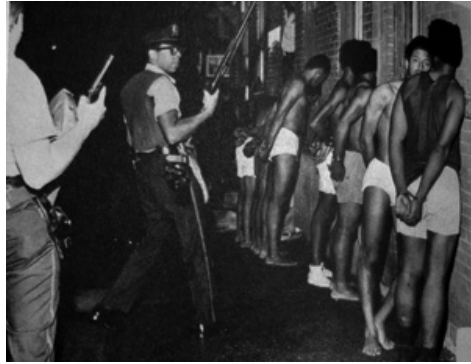
Panterlerin eylemleri devam ederken, FBI; Kara Panter Partisini ABD'nin iç güvenliğini tehdit eden en önemli tehlike olarak tanımlayarak ABD'nin birincil iç düşmanı ilan etti. Söz konusu dönemde "terörizm" ABD'nin başvurduğu bir söylem değildi. Panterler iç düşman ilan edildiğinde, ABD'nin bütün eyaletlerinden partiye katılan üye sayısı, hâlihazırda binleri aşmıştı. 1968 yılı sonunda üye sayısı 5000'e ulaşırken, gazetelerinin yılsonu satışı 250.000'e ulaşmıştı (Asante & Mazama, 2005: 135). Ayrıca Hollanda, Danimarka, Almanya, Norveç, Cezayir, Küba ve dünyanın birçok ülkesindeki toplumsal hareketlerle dayanışma ağları oluşturulmuştu (Spencer, 2008). FBI'nın Panterleri en büyük iç düşman olarak ilan etmesi, Panterlerin sosyal programlarında açıkça ortaya çıktığı üzere komünist bir ideolojiyle hareket etmeleri ile yakından ilgiliydi (Davis, 1998: 48).

Direniş Karşı FBI ve Cezaevleri

1909 yılında kurulan FBI, ABD'nin bütününe yayılan toplumsal başkaldırıları bastırmak için 1956 yılında Cointelpro (*Counter Intelligence Program*) denilen ve Karşı İstihbarat Programı anlamına gelen bir programı uygulamaya soktu. FBI, 1956 ve 1971 yılları arasında özellikle bu program çerçevesinde birçok gizli eylem gerçekleştirdi. Tahminlere göre Cointelpro ilk eylemini ABD Komünist Partisi'ne dönük düzenledi. Eylemlerin düsturu; "Açığa çıkar, dağıt veya aksi halde etkisizleştir" şeklindeydi. İlerleyen yıllarda bu hedefler genişletildi. FBI kayıtlarında, yok edilmesi veya etkisizleştirilmesi gereken hedefler şöyle ifade ediliyordu: Sosyalist İşçi Partisi, beyaz nefret grupları, siyah milliyetçi-siyah nefret grupları (bu grupları "nefret grubu" olarak tanımlayan FBI'dı.), Yeni Sol, Komünist Parti ile ilişkisi olan bütün gruplar, anarşist gruplar, öğrenci grupları, savaş karşıtı gruplar, bazı yayınevleri ve hatta üniversitelerde çalışan bazı profesörler (Cunningham, 2003: 211-223; Elijah, 2002).

FBI, Komünist Partiye karşı uyguladığı yok edici eylemlerini sonraki tarihlerde diğer hedeflere karşı geliştirdi. FBI'a ait bir belgeye göre Cointelpro'nun

Irksal İstihbarat Bölümünün (*Racial Intelligence Section*) amacı şöyle belirtilmişti: “Siyah milliyetçi liderleri, sözcüleri, üyeleri ve taraftarları açığa çıkar, dağıt, hedef şaşırt, gözden düşür veya etkisiz hale getir” (Jones, 1988: 415; O'Reilly & Mayhook, 1989: 33). Cointelpro, söz konusu dönemde Marthin Luther King'i (O'Reilly & Mayhook, 1989: 33), İslam Ulusu, Yeni

1970 yılında tutuklanan bazı Kara Panter Partisi üyeleri

Afrika Cumhuriyeti, Nefsi Müdafaa İçin Kara Panter Partisi gibi örgütlerin liderlerini hedef aldı (Robinson, 2001: 52). FBI'ın hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla düzenlediği en önemli eylemler, liderlere karşı düzenlenen suikastleri tutuklamalar, parti içine casus yerleştirmeler, provokasyonlar ve parti içindeki kişisel ve ideolojik farklılıkları derinleştirme taktikleri takip etti (Robinson, 2001: 52). Bu dönemde FBI'ın yoğun olarak saldırdığı en önemli siyah hareketi Kara Panterlerdi. FBI, Kara Panter Partisi'nin yayınladığı gazetenin satışını azaltmak ve gazetenin çıkışını engellemek amacıyla birçok yöntem denedi. Parti üyeleri; soygun yapmak, adam öldürmek gibi birçok iftiraya maruz kaldılar. Ayrıca Panterler arasındaki iç çatışmaları, ideolojik ayrımları ve paranoyayı arttırmak amacıyla FBI, hareketin üyelerine birçok isimsiz mektup gönderdi. Bunlar dışında bedava kahvaltı veya sağlık programında çalışan birçok silahsız Panter tutuklandı (Jones, 1998: 424-428). En önemli liderlerinden Fred Hampton ve 28 Panter bu süreçte polis tarafından öldürüldü (Epstein, 1971). Panterler sokaklarda polisler tarafından dövüldüler. Ofislerinin çoğu saldırıya uğradı. Liderlerinden Huey Newton ve Elridge Cleaver sürgüne gitmek zorunda bırakıldı. Bütün bunlar olurken parti liderleri arasındaki görüş ayrılıkları uç noktalara ulaştı (Robinson, 2001: 59). Ölüm, sürgünler ve tutuklamalar Kara Panter Partisini geri dönülmez biçimde yaraladı. Özellikle tutuklamalar, Panterlerin faaliyetlerinin aksaması ile zaman ve enerjilerinin önemli bir kısmını ağırlıklı olarak tutuklanan üyelerinin cezaevlerinden dışarı çıkarılmasına aktarmaları ve dolayısıyla birçok toplumsal dayanışma programının aksaması ile sonuçlandı (Jones, 1998: 424-428).

1970'li yıllarda FBI'ın düzenlediği suikastleri ve toplu tutuklamalara ek olarak parti üyeleri arasında taktik, stratejik ve ideolojik konulara ilişkin anlaşmazlıklar, gruplaşmalar ve bölünmeler sonucunda Kara Panter Partisi gücünü ve gettolardaki etkisini yitirdi. 2012 yılına kadar geçen dönemde, Kara Panterlerin *10 Hedefli Program* olarak adlandırdığı amaçlarında dile getirilen; siyahlara dönük polis vahşetinin sona erdirilmesi, ABD'nin ve

burjuvazisinin yüzyıllar boyunca sömürü yoluyla siyah kölelerden çaldıklarının köle torunları siyahlara tazminat olarak geri ödemesi, siyahlar için tam istihdam ve makul barınma koşullarının sağlanması, siyahların askerlikten men edilmesi, adil ve tarafsızca yargılanmayan bütün siyah mahkûmların cezaevlerinden salıverilmesi, eğitim sürecinde ABD'nin siyahların resmi tarihe meydan okuyan gerçek tarihinin öğretilmesi gibi amaçlar ve talepler bugün hâlâ gerçekleştirilemedi. ABD devleti bu alanlarda siyahlara dönük adaletsiz ve baskıcı politikalarına devam etti.

1970'lerde siyah hareketi ve ABD'deki tüm toplumsal muhalefet gücünü kaybederken, polislerin rastgele cinayetleri önceki döneme göre önemli oranda azaldı; fakat asla tamamen sona ermedi. Jim Crow sonrası dönemde bazı siyahlar, orta sınıf ya da üst sınıf olmayı başardı. Jim Crow sisteminin sona erdirilmesiyle ülkedeki ırkçı rejim dönüşüm geçirdi. 1960'lardan günümüze kadar geçen dönemde ABD'de gündelik alanda ırkçılık önceki döneme göre örtülü (*covert*) hale geldi (Essed, 1991). Uzun yıllar boyunca biyolojik özelliklere ve/veya deri rengine göre işleyen ırkçılık, yeni dönemde yerini gündelik alanda kültürel kodlara göre tanımlanan ve artık ırkçılığın ortadan kalktığını iddia eden renk körü ırkçılığa (*color blind racism*) bıraktı. Söz konusu renk körü kültürel ırkçılığa göre siyahlar fakirdiler, çünkü siyahlar tembeldi ve siyahları tembel ve yoksul yapan özellik; derilerinin siyah rengi değil, siyahların kültürleriydi (Bonilla-Silva, 2006). Bütün bunlar olurken, kurumsal ırkçılık ve kapitalizmin mülksüz beyazlara ve mülksüzlerin en büyük bölümünü oluşturan siyahlara dönük yoğun şiddeti yok olmaktan ziyade farklılaşarak daha da derinleşti. Bu derinleşme yeni kölelik rejiminin ortaya çıkmasını sağlayan ve özellikle siyahları hedef alan yeni hapishane-fabrika-ceza sisteminde belirginleşti.

1970'lerin ortalarından itibaren Kara Güç Hareketi ile Kara Panterlerin gerilemesinin ardından, kültürel çoğulculuğu, Afrika kültürünü ve siyah yaşam tarzını öne çıkaran hareketler güçlenmeye başladı. Afro-merkezci hareket bunlar arasında ön plana çıkanlardandı. Siyasal talepleri olmayan kültürel hareketlerin ön plana çıktığı bu dönem, aynı zamanda pozitif ayrımcılık yasasının önemli etkisiyle siyahlar arasında belli bir düzeyde orta sınıfın oluştuğu bir dönemdi. 1970'lerin ortalarından itibaren birçok siyah; belediyelerde, kent konseylerinde ve devlet ofislerinde çalışma imkânına sahip olmuştu. Örneğin 1970'te 1.468 olan siyah devlet memuru sayısı 1992 yılında 8.656'ya yükselmişti. Fakat söz konusu devlet memurları, çoğunluğu oluşturan yoksul siyahların sorunlarını çözmeye dönük politikalar üretmek konusunda başarısızdı (Robinson, 2001: 118-119). Siyahların önemli çoğunluğu arasında açlık sorunu derinleşirken, açlık ve yoksulluk nedeniyle işlenen suçlar daha da arttı. Kara Panterleri ve gettolardaki ayaklanmaları yok etmek, açlık kaynaklı suç işleyenlerin yaşam alanlarını ortadan kaldırmak ve onları kamusal alanda görünmez

kılmak amacıyla, 20. yüzyıl boyunca ABD'de polis kurumları teknik ve finansal açıdan muazzam oranda güçlendirildiler. Polis sayısı, devlet ve özel cezaevi sayısı devasa oranda arttırıldı. ABD ve burjuvazisi toplumsal muhalefeti, yoksulluğu ve açlığı, cezaevleri ve polis sistemi aracılığı ile çözme yoluna gitti. Birçok nedenin yanı sıra FBI'nın kıvrak ve gizli çalışmalarının büyük etkisiyle, 1980'lerden itibaren ABD'de toplumsal muhalefet oldukça cılızlaştı.

1960'ların ortasında ABD'nin büyük kentlerinde patlak veren ve Sivil Haklar Hareketi'nin gerilemesinin habercisi olan kitlesel ayaklanmalar, ırkçılık, derinleşen eşitsizlik, kapitalizmin krizi, endüstrisizleşme, işsizleşme ve neoliberal kapitalizmin yükselişi ABD'deki yarı-refah devletinin cezalandırıcı polis devlet haline dönüşmesiyle sonuçlandı. Beyazlar ve siyahlar kamusal alanda daha fazla ilişkilendirilme hâle gelirken, refah devlet uygulamalarının yerini ceza devleti (*penal state*) politikaları aldı. Bu yeni sistemde marjinalize edilmiş ve mülksüzleştirilmiş gruplar suçlulaştırılarak cezalandırıldılar (Wacquant, 2009: 41-43; Davis, 1998; Essed, 1991). Fabrikalar Asya ülkelerine ihraç edilirken, Amerikan ekonomisi artık tam zamanlı çalışan siyah işçilere ihtiyaç duymamaya başladı (Inniss & Feagin, 1989: 26). Bu süreç, gettolarda uyuşturucu piyasasının daha da genişlemesiyle ve legal emek piyasasının dışına itilen kesimlerin uyuşturucu ticaretine girmesiyle sonuçlandı (Davis, 1998: 67). Özellikle uyuşturucu ticaretinin gettolarda arttırılması ve siyahların suçlulaştırılması, ABD'de siyahlar üzerindeki sınıfsal sömürüyü derinleştirdi. Söz konusu marjinalleştirme ve suçlulaştırma, siyahlar ve beyazların farklı alanlarda sosyalleşmesini, farklı mahallelerde yaşamalarını ve ABD'de beyazların yaşadıkları mahallelerde yaygın olarak görülen siyahlara ev verilmemesi olgusunu meşrulaştırdı. Yoksul siyahlar, sosyal örgütlenmenin bütün aşamalarında suçlulaştırıldılar. Kendilerine dönük şiddet, özellikle polis şiddeti ve sürekli gerçekleşen polis tacizleri siyahların suçlulaştırılması süreciyle tamamen meşrulaştı (Essed, 1991: 221). Meselenin sınıfsal ve ırksal niteliği nedeniyle anayasal bağlamda ortadan kaldırılan mekânsal segregasyon yeni dönemde yok olmaktan ziyade özellikle bazı bölgelerde daha da derinleşti. Mekânsal segregasyonun eşit anayasal hakların sağlanmasına rağmen yok olmaması, kapitalizmin devam ettiği koşullarda ırksal ve ulusal eşitsizliklerin ortadan kalkamayacağını açıkça ortaya koydu.

Siyah direnişinin güçsüzleşmesi ve gettolarda artan suçlulaştırma nedeniyle ABD'deki cezaevi sayısı özellikle endüstrisizleşme sürecinin tepe nokta-ya ulaştığı 1980'li yıllardan itibaren katlanarak arttı ve 1960'lı yıllardan 2000'li yılların ortasına kadar geçen süreçte hapsedilen insan sayısı katlandı. Segregasyonun farklı formlarda derinleşmesi ve ABD'de yaşanan bu köklü dönüşüm gettolarda yaşayan siyahları cezaevleri için mahkûm-işçi adayı haline getirdi (Davis, 1998: 67). ABD'deki toplam mahkûm sayısı

2011 yılı başı itibariyle 2.400.000'e ulaşmıştır ve bu sayının 1.000.000'unu aşan kısmını siyahlar oluşturmaktadır (Muhammad, 2008). Bugün ABD nüfusu dünya nüfusunun yaklaşık %5'ini oluştururken, cezaevlerindeki mahkûmlar, dünyadaki mahkûmların %25'ini oluşturmaktadır. Bu nedenle, ABD bugün dünyanın en büyük zindancısı olarak anılmaktadır (Davis, 2003: 11). Bütün bunlara ek olarak ABD'deki cezaevlerinin önemli bir kısmı fabrikalara dönüştürülmüştür ve mahkûmlar çok ucuz ücretlerle (örneğin aylık 1 dolara) çalıştırılmaktadır (Davis, 1998: 67). Gıdadan sağlığa, iletişim teknolojilerinden sabun sektörüne kadar giden geniş bir yelpazede birçok büyük şirket, önemli bir kısmı özelleştirilmiş olan cezaevlerindeki sanayi komplekslerine dönük büyük yatırımlar yapmıştır ve bu süreçten muazzam kârlar elde edilmektedir (Davis & Shaylor, 2001: 2-5). Örneğin, bugün ABD'deki birçok üniversite ve kolejde kullanılan mobilyalar cezaevlerindeki mahkûmlar tarafından üretilmektedir (Davis, 2003: 36). Amerikan ordusuna çalışan askerlerin kullandığı başlıklar, kimlikler, kazaklar, pantolonlar, çadırlar, şapkalar ve kemerlerin tamamı da cezaevlerinde üretilmektedir (Lendman, 2010).

Polis aracılığıyla cezaevi-sanayi komplekslerine, her sene daha fazla siyah genç itilmektedir. Siyahları ve bütün yoksulları kontrol etmek için oluşturulan kâr amaçlı cezaevi-sanayi kompleksleri, ABD'nin "yeni kölelik sistemi" olarak tanımlanmaktadır (Muhammad, 2008). "Demokrasi" ve "özgürlükler" ülkesi ABD'de kimin hapse gönderilip kimin gönderilmeyeceğine karar verilmesi sürecinde deri rengi ve etnik köken en önemli faktörler olarak karşımıza çıkar. Bugün Latinler ve siyahlar ABD nüfusunun çeyreğini oluşturmalarına rağmen cezaevlerindeki mahkûmların %58'ini oluşturmaktadırlar. Uluslararası İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün bir araştırmasına göre ABD'de uyuşturucu satan bir siyahın hapse girme olasılığı uyuşturucu satan bir beyaza göre 10 kat daha fazladır (Muhammad, 2008). Kısacası, cezaevleri aracılığıyla ABD'de kölelik sistemi ve yoksul siyahlara ve Latinlere dönük ırkçılık en yakıcı biçimde devam etmektedir.

"Adli" mahkûmların yanı sıra birçok politik mahkûm da hali hazırda Amerikan cezaevlerindedir. Bugün Amerikan devleti, politik örgütlenmelere karşı polis-ceza sistemini etkin biçimde kullanmaya devam etmektedir. Bununla birlikte bütün dünyaya "demokrasi" ihraç eden Amerikan devleti ve devlet başkanı Barack Obama, cezaevlerindeki politik mahkûm sayısını gizlemekte ve cezaevlerinde politik mahkûmlar olduğu gerçeğini reddetmektedir. Devlet politik mahkûmların varlığını reddettiği için ABD'deki politik mahkûmların net sayısına ulaşmak mümkün değildir (Lendman, 2010). Bugün, Amerikan cezaevlerinde üç önemli kategoride politik mahkûm bulunmaktadır. Bunlardan birincisi İsrail, El Salvador ve Büyük Britanya gibi ABD'nin müttefiki olan ülkelerdeki rejimlere karşı politik faaliyette bulunan ve ABD'de yakalan kişilerdir. İkinci önemli grup,

ABD vatandaşı olarak mücadele veren; Afrikan-Amerikan siyahlar, Portoriko kökenli, Meksika kökenli ve yerli Amerikalı aktivistlerdir. Üçüncü grup ise siyahlar ve ABD'deki diğer ezilen uluslarla dayanışma içinde olan ve/veya ABD'nin iç ve dış politikasına karşı örgütlenen Avrupa kökenli beyazlardır (Deutsch & Susler, 1991: 94). ABD'nin dış politikasıyla ilişkili olarak, ABD toprakları dışında yakalanan birçok politik mahkûm, Guantanamo Körfezi Tutuklama Kampı'nda Cenevre Sözleşmesi ihlal edilerek tutulmaktadır (Roth, 2008: 9).

Sonuç Yerine

20. yüzyılın ortalarında milyonlarca siyahı mobilize eden ve içinde birçok tartışmayı ve eğilimi barındıran kitlesel siyah direnişi, bugün birçok açıdan anayasal yollarla ABD'nin ulusal sistemine entegre edilerek, FBI ve cezaevleri aracılığı ile yaşam alanı daraltılarak ortadan kaldırılmıştır. 20. yüzyılın kitlesel siyah ayaklanması, ırkçı ABD'nin politik rejiminde büyük bir dönüşüm yaratmış ve Amerikan anayasasının yeniden yazılmasında çok büyük bir rol oynamıştır. Mücadele sürecinde FBI, birçok direnişi kırmayı ve örgütleri ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. FBI, siyahların yoğun olarak mobilize olduğu dönemde siyah liderlere suikastlar düzenlemiş, örgütler içine ajanlar yerleştirmiş ve birçok örgüt üyesini tutuklamıştır. FBI'nın bu politikaları devam ederken Afrika kökenli siyahlar, Avrupa kökenli beyazlar gibi anayasal bağlamda tam anlamıyla Amerikan vatandaşı olmaya hak kazanmışlardır. Fakat anayasal eşit vatandaşlık hakkının kazanılması ve segregasyoncu politikaların anayasal düzlemde sona ermesi, siyahlar üzerindeki ırksal ve sınıfsal şiddetin son bulması ile sonuçlanmamış, aksine ırksal-sınıfsal baskı daha da katmerleşmiş ve özellikle yoksul siyahların kitleler halinde cezaevlerine kapatılmasıyla sonuçlanmıştır. Önceki dönemde gettolara sıkıştırılan siyahların önemli bir bölümü özellikle 1980'li yıllardan itibaren cezaevlerine kapatılmış ve uyuşturucu vb. gibi illegal alanlara çekilerek suçlaştırılmışlardır. Afrika kökenli siyahlara dönük kolonyal kölecilik baskı, bugün fabrikalara dönüştürülmüş cezaevlerinde devam etmektedir. Cezaevleri ABD'nin kolonyal mekânları haline gelmiştir. Bu durum bir yandan ABD'deki kölelik sisteminin bugüne bıraktığı bir miras olarak okunabilir. Öte yandan cezaevleri, kapitalizmin krizini çözmek amacıyla ABD'nin sanayisizleştirilmesi ve siyahların bu süreçte kitlesel olarak işsizleşmesi sonucu "suç" a yönelen siyahları sokaklardan "temizlemeyi" ve mülksüz kitlelerin politikleşmesini engellemeyi sağlamıştır. Amerikan sokakları, orta ve üst sınıflarının çoğu tarafından bugün bir nevi "çöp" olarak görülen yoksul köle torunlarından cezaevleri yoluyla önemli düzeyde arındırılmış veya devam eden sınıfsal segregasyon nedeniyle yoksul gettolara tıkmışlardır. Bunun yanı sıra Barack Obama örneğinde de açıkça görüleceği üzere azınlık bir kısım siyah da orta sınıflaşma, burjuvazileşme ve bürokratlaşma fırsatını da elde etmiştir. Amerikan devletinin cezaevi politikalarını bütün dünya

ezilenleri ve bugün bu yazıyı Türkçede okuyan kişiler için önemli kılan ise bu politikaların dünyadaki birçok devlet tarafından model alınmasıdır. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren neoliberalizme dayalı yeni bir polis-ceza rejiminin yaratıldığı Türkiye'de de devlet, öz-yönetimci siyasetleri ve kapitalizmin yarattığı yoksulluk kaynaklı suçlulaştırılanları cezaevleri yoluyla tecrit etmeyi hedefleyen Amerikan modelini takip etmektedir. Bu açıdan tüm ezilenlerin ve özellikle Türkiye'deki ezilenlerin yoksul siyahların deneyimlerinden çıkaracağı dersler bolca mevcuttur.

Kaynakça

- Altbach, Philip G. 1966 (Eylül 24). "Black Power" and the US Civil Rights Movement. *Economic and Political Weekly* 1.
- Asante, Molefi Kete ve Ama Mazama. 2005. *Encyclopedia of Black Studies*. California: Sage Publications.
- Azikiwe, Abayomi. 2012. U.S. "Prisons Packed with Political Prisoners. <http://sfbayview.com/2012/u-s-prisons-packed-with-political-prisoners/> (Erişim Tarihi 25 Aralık 2012).
- Blauner, Robert. 1969 (Bahar). Internal Colonialism and Ghetto Revolt. *Social Problems*, 16 (4).
- Blyden, Nemata Amelia. 2004 (Nisan). Back to Africa: The Migration of New World Blacks to Sierra Leone and Liberia. *OAH Magazine of History*, 18 (3).
- Bonilla-Silva, Eduardo. 2006. *Racism Without Racists: Color-Blind Racism and the Persistence of Racial Inequality in the United States*. Oxford: Rowman& Littlefield Publishers, INC.
- Carson, Clayborne. 2005 (Ocak). The Unfinished Dialogue of Martin Luther King, Jr. and Malcolm X. *OAH Magazine of History*, 19 (1).
- Christy, Cuthbert. 1931 (Haziran). Liberia in 1930. *The Geographical Journal*, 77 (6).
- Cunningham, David. 2003 (Eylül). The Patterning of Repression: FBI Counterrintelligence and the New Left. *Social Forces*, 82 (1).
- Davis, Angela Y. 1997. Two Nations of Black America. *Interview with Angela Davis*. <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/race/interviews/davis.html>
- Davis, Angela. 1998. *The Angela Y. Davis Reader*. (Ed.) Joy James. Blackwell Publishers.
- Davis, Angela Y. & Cassandra Shaylor. 2001. Race, Gender, and the Prison Industrial Complex: California and Beyond. *Meridians*, 2 (1).
- Davis, Angela Y. 2003. *Are Prisons Obsolete?*, New York:Seven Stories Press.
- Deutsch, Michael E. & Jan Susler. 1991. Political Prisoners in the United States: The Hidden Reality. *Social Justice* 18 (3).
- Elijah, Soffiyah J. 2002. The Reality of Political Prisoners in the United States: What September 11 Thought Us About Defending Them?. *Harvard Blackletter Law Journal* 18.
- Epstein, Edward Jay. 1971 (13 Şubat). The Black Panthers and the Police: A Pattern of Genocide?. *New Yorker*. <http://www.edwardjayepstein.com/archived/panthers.htm>
- Essed, Philomena. 1991. *Understanding Everyday Racism an Interdisciplinary Theory*. London: Sage Publications.
- Gönen, Zeynep. 2010 (Bahar-Yaz). Neoliberal Dönemde Suçlulaştırma ve İzmir Asayiş'i'nin Yeniden Yapılandırılması. *Toplum ve Kuram Lëkolîn û Xebatên Kurdi* 3.
- Haas, Jeffrey. 2010. *The Assassination of Fred Hamton:How the FBI and Chicago Police Murdered a Black Panther*. Chicago: Lawrence Hill Books.

- Harper, Frederick D. 1971 (Haziran). The Influence of Malcolm X on Black Militancy. *Journal of Black Studies*, 1 (4).
- Harris, Jessica Christina. 2000 (Yaz). Revolutionary Black Nationalism: The Black Panther Party. *The Journal of Negro History*, 85 (3).
- Hart, Gillian. 2002. *Disabling Globalization Places of Power in Post-Apartheid South Africa*. Los Angeles: University of California Press.
- Hilliard, David. 2008. *The Black Panther Party Service to the People Programs*. University of New Mexico Press.
- Inniss, Leslie & Joe R. Feagin. 1989 (Kış). The Black "Underclass" Ideology in Race Relations Analysis. *Social Justice*, 16 (4).
- Izadi, Elizabeth. 2012. Black or African American. <http://dcentric.wamu.org/2012/02/black-or-african-american/index.html> (Erişim tarihi 7 Ocak 2013).
- Jeffries, Judson J. 2002. *Huey P. Newton A Radical Theorist*. University Press of Mississippi.
- Jones, Charles E. 1988 (Haziran). The Political Repression of the Black Panther Party 1966-1971 The Case of the Oakland Bay Area. *Journal of Black Studies*, 18 (4).
- Jorgerson, Carl. 1984 (Bahar-Yaz). Blacks in the 60s: A Centennial Reprise. *Social Text*, 9/10.
- Lavelle, Kristen & Joe Feagin. 2006 (Temmuz-Ağustos). Hurricane Katrina: The Race and Class Debate. *Monthly Review*, 58 (3).
- Lendman, Stephen. 2010. Political Prisoners in America. <http://blackagendareport.com/content/political-prisoners-america> (Erişim tarihi 30 Kasım 2012).
- Miles, Robert. 1987 (Mart). Recent Marxist Theories of Nationalism and the Issue of Racism. *The British Journal of Sociology* 38 (1).
- Muhammad, Charlene. 2008. America's New Slavery: Black Man in Prison. http://www.finalcall.com/artman/publish/National_News_2/America_s_New_Slavery_Black_Men_in_Prison_4475.shtml (Erişim tarihi 25 Aralık 2012).
- Omi, Michael & Howard Winant. 1994. *Racial Formation in the United States from the 1960s to the 1990s*. New York: Routledge.
- O'Reilly, Kenneth & J. Jeffrey Mayhook. 1989 (Bahar). Civil Rights and the FBI. *Human Rights*, 16 (1).
- Panther, Black & Lawrence Swaim. 1968 (Temmuz-Ağustos). An Interview with a Black Panther. *The North American Review*, 253 (4).
- Quijano, Anibal & Immanuel Wallerstein. 1992. Americanness as a concept, or the Americas in the Modern World System. *International Social Science Journal* 134: 549-59.
- Robinson, Dean E. 2001. *Black Nationalism in American Politics and Thought*. New York: Cambridge University Press.
- Roth, Kenneth. 2008 (Mayıs-Haziran). After Guantánamo: The Case against Preventive Detention. *Foreign Affairs*, 87 (3).
- Smith, Tom W. 1992 (Kış). Changing Racial Labels: From "Colored" to "Negro" to "Black" to "African American". *The Public Opinion Quarterly*, 56 (4).

- Spencer, Robyn. 2009. Merely One Link in the Worldwide Revolution 1966-1972. (Der.) Michael Oliver West, William G. Martin, Fanon Che Wilkins, *From Toussaint to Tupac: the Black International Since the Age of Revolution*. The University of Caroline Press.
- The Black Panther Party 10 Point Program. 1968 (Temmuz-Ağustos). *The North American Review*, 253 (4).
- Wacquant, Loic. 2002 (Ocak-Şubat). From Slavery to Mass Incarceration. *New Left Review* 13.
- Wacquant, Loic. 2009. *Punishing the Poor the Neoliberal Government of Social Security*. Duke University Press.
- Williams, Julian. 2004 (Yaz). The 1964 Civil Rights Act: Then and Now. *Human Rights* 31 (3).
- Zinn, Howard. 2005. *Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi: 1492'den Günümüze* (Çev. Sevinç Sayan Özer). Ankara: İmge Kitabevi.

Büşra Ersanlı ve Nesrin Uçarlar ile KCK Operasyonları, Cezaevi Deneyimleri ve Direniş Üzerine¹

Giriş

2009 yılında gerçekleştirilen yerel seçimlerden hemen sonra, KCK operasyonları adı altında Kürt hareketine ve Kürtlerin özgürleşme mücadelesine destek veren binlerce kişi cezaevlerine doldurulmaya başlandı. BDP yöneticilerinin ve üyelerinin gözaltına alınmasıyla başlayan bu süreç, belediye başkanlarından taş atan Kürt çocuklarına kadar uzayan bir yelpazede avukatların, gazetecilerin, öğrencilerin, aydınların ya da Kürt hareketiyle yolu kesişen veya kesişmeyen binlerce insanın hapsedilerek cezalandırılması ile süregeldi. Kürt hareketini işlevsizleştirme ve devletin “pazarlık” gücünü artırma amacıyla aralıksız sürdürülen bu operasyonlar, medya-emniyet-yargı-cezaevi kurumları tarafından gerçekleştirilen ve muazzam bir merkezîyetçilikle koordine edilen cezalandırma, sindirme, şeytanlaştırma ve itibarsızlaştırma kampanyalarıyla paralel yürütüldü. Yalan üretiminin en şahika örnekleriyle, varlığı tartışmalı gizli tanık ifadeleriyle, anlam bütünlüğü oluşturmayan telefon görüşmeleriyle bezenmiş iddianameler üzerinden yargılanmayı ve ceza almayı bekleyen binlerce insan hâlâ cezaevlerinde tutuluyor. Bu tutuklular, Kürt meselesinin çözümü için 2012 yılının son çeyreğinde başlattıkları açlık grevleriyle tarihin akışına cezaevi içinden yön verdiler.

KCK operasyonları çerçevesinde tutuklananlar arasında Marmara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Büşra Ersanlı da vardı. Büşra Hoca, yaklaşık dokuz ay boyunca cezaevinde tutuklu kaldı ve gözaltına alındığı andan itibaren devletin en yüksek

1- Prof. Dr. Büşra Ersanlı ve Dr. Nesrin Uçarlar ile röportaj, *Toplum ve Kuram Dergisi* yayın kurulu üyeleri Harun Ercan ve Güllistan Yarkin tarafından yapılmıştır.

kademeleri tarafından nefret kampanyalarının odağı haline getirildi. Büşra Hoca ve Nesrin Uçarlar ile yaşanan siyasi süreç, BDP Siyaset Akademileri bünyesinde Büşra Hoca'nın yürüttüğü faaliyetler ve yıllar sonra yeniden yaşadığı cezaevi deneyimi hakkında hasbihâlde bulunduk. Büşra Hoca'yı cezaevindeyken düzenli olarak ziyaret eden ve operasyonlar sürecinde organize edilen eylemler/kampanyalar içerisinde aktif bir şekilde yer alan Dr. Nesrin Uçarlar, gözlemleri ve yorumlarıyla röportaja önemli katkılarda bulundu.

TKD: *Hocam, sizin cezaevinde olduğunuz süre zarfında, dışarıda en azından, şöyle değerlendirmeler vardı: Bir şekilde demokratik siyasete verilmeye çalışılan bir ders var. Türkiye'de özgürleşme hareketlerini ve demokratik siyaseti destekleyen insanlar arasından bazı figürler alınıp cezaevine konularak dışarıda kalanlara gözdağı verilmesi hedeflenmekteydi. Sizce AKP'nin cezaevi politikası, şöyle mi çalıştı: "Belirli bir entelektüeller grubu var, bunun içinden bir veya iki kişiyi alırsız, geri kalanların yüreklerine korku salarsız." Böyle kaba bir durum mu söz konusu yoksa daha sofistike bir strateji miydi AKP'nin yaptığı? Ne düşünüyorsunuz bu konuda?*

B.E.: Ben bu kadar nefreti kimin biriktirdiğini bilmiyorum, bunu her zaman söyledim ve söyleyeceğim. Çünkü burada ciddi bir nefret söylemi vardı. Kürtlerden bu kadar fazla niye nefret edildiğini de tam olarak anlamam mümkün değil, çünkü ben kimseden o kadar nefret etmedim ve düşman algısıyla da yaşamıyorum. Devletin bu cezaevi stratejisi, düşman algısıyla yaşamayı devam ettiren bir strateji. Gerçekten ciddi bir nefret biriktirilmiş, bu da o nefreti uygulama alanı. Ve dediğim gibi somut bir şey var, o da: "Partiyi kapatmayalım. Kapatmamayı da bu şekilde ikame edelim. Ama sadece Kürt düşmanlığımız da gözükmesin, biraz da Türk düşmanlığımız gözüksün gibi bir mantıkla". Ayrıca, "Şunlar da zaten devletin üniversitesinde çalışıyor, bir de böyle fikirlerle, düşüncelerle varlıklarını sürdürmesinler" diyenler de vardır içinde eminim. Mesela dönemin İçişleri Bakanı İdris Naim Şahin herhalde öyle düşünüyordur. Çünkü üniversiteleri özellikle devlet üniversitelerindeki akademisyenleri bilim insanları herhalde eskisi gibi devlet memuru, devletin görüşlerini savunmalı şeklinde değerlendiriyorlar. Ben, Marmara Üniversitesi'nde niye çalışayım? Hani vakıf üniversitesi olsa neyse diyebilirlerdi! Bir çeşit "besle kargayı gözünü oysun" mantığı. Şimdi, bu, tabii ki çok basit, ilkel bir düşünce tarzıdır, çoğulculuğu hiç benimsemeyen, çoğulculukla çoğunlukçuluğu karıştıran bir anlayış. Akademik bir kimliğin de ne anlama geldiği bilinmiyor, açıkçası budur.

Ama bunu sadece AKP karıştırmıyor; bizimkiler de karıştırıyor. "Çoğunluk esastır, çoğulculuk marjinal bir şeydir" gibi oluyor, bu strateji. Bu operasyonları gerçekleştirenler için şöyle bir şey de var: "Diğer şekilde bu belediyeleri alamazsın değil mi? Şimdi çalışacak onlar... 100 belediyeleri varsa,

140'a çıkar 150'ye çıkar bu ilerde. Çıkmasın, 50'ye düşün! Fazla ileri giden milletvekilleri de pek bir şey yapamasın, onlara da ceza yağdıralım. Bunlar da içeride beklesinler, işte artık bir sene mi, iki sene mi, üç sene mi, duruma göre beklesinler. Bir şey yapmasınlar. Türkiye'de farklı bir muhalefet gelişmesin. Bizim geleneksel "ana muhalefet" dediğimiz şeyle yetinelim, onlara da laf yetiştirelim işimize bakalım çünkü biz zaten küçük işlerle uğraşamayız. Büyük işlerimiz var; bölge lideri olacağız, herkese örnek olacağız. Şimdi bunlar içeride beklesin, işimizi bozmasın". Yine söylüyorum, bu nefretin kaynağını bilmiyorum. Nefret çünkü çok kuvvetli, onu biriktirme kabiliyeti ben görmedim etrafımda. Kendimde de hiç olmadı. Dolayısıyla onları anlamam mümkün değil.

TKD: *Bu nefretin kaynağı biraz da toplumun kendisi olabilir mi sizce? Türkiye'de çok ciddi bir 90'lar süreci ya da iç savaş ve öncesinde 12 Eylül darbesi yaşandı. Lakin Türkiye'de hâkim kurulu düzene karşı toplumsal bir hesaplaşma aslında hiçbir zaman olmadı. Toplumun kendisi, aslında siyasi elitlerin onları eğip büktüğü yönünde düşünmeye ve hissetmeye alıştı artık. Yani İçişleri Bakanı İdris Naim Şahin'in nefreti, AKP'nin militarizmi, cinsiyetçiliği, milliyetçiliği, muhafazakârlığı, dinciliği; bunların hepsi Türkiye toplumunda çok geniş taban bulan olgular haline gelmedi mi sizce? Toplum kurumsal siyasetin karşısında kaybetmiş bir hâlde değil mi aslında?*

B.E.: Ama toplumda şu da var: Toplum çift dilli eğitime de anadilinde eğitime de hazır gibi görünüyor. Toplum savaşa karşı gibi de gözükmüyor. Toplum aslında komşusuyla rahat yaşamayı tercih ediyor gibi de görünüyor. Yapılan araştırmalardan da bu çıkıyor. Demek ki bu, toplumdan ziyade toplumdaki bireylerin yamanmak zorunda kalma dürtüsüyle ilgilidir. Bir yere yamanarak kendini güvende hissedecek. Bununla ilgili bir şey aynı zamanda. "Şuradan para kazanıyorsam ona karşı eleştiri yapmayayım. Buraya girebiliyorsam sesimi çıkarmayayım. Bir akademik çalışmayı basmak istiyorsam -bizlerin de yaptığı gibi- otosansür uygulayayım" gibi şekillerde. Otoriter toplumlarda, geleneklerde bu böyle; insanlar alışa alışa böyle davranabiliyor. "Toplumda bu var mı?" deyince biraz sanki biyolojik gibi oluyor. Değil yani.

TKD: *Medyanın oynadığı rol ile de alakalı sanki. "Terörizm" söyleminin başarısıyla...*

B.E.: Tabii. Terörizm söyleminin başarılı olması devlet açısından çok mantıklı. Çünkü terör hiçbir insanın tasvip edeceği bir şey değil. Temelinde, korkutarak, sindirerek, malına, canına zarar vermek değil mi? Buna kimse "aman buradan bir iş çıkar" demez yani. Demez, ama dünya bunu metot olarak kullanıyor. Bütün dünya kullanıyor ve silah satışları devamlı artıyor, bireysel silahlanma artıyor; demek ki dolaylı savunucuları çok. Ama tek

tek şahıslara sorsan hiç işe yarayacak bir kavram değil. Dolayısıyla kullanmak, esnek kullanmak ve bu lafı söyleyerek herkesi içeri atmak mümkün. Ama tabii devlet üyeleri de alınabilir. Genelkurmay Başkanı da olabilir, başbakan da, herkes olabilir. Neden herkes olabilir? Mağduriyetleri hep otoriterlikle susturup idare edersen, başörtüsünde ettiğin gibi, onu da, bir daha bir daha susturup idare edersen, bu sefer o konuşmaya başlar, seni susturup idare eder. Bu böyle devam eder. Ama bir siyasi irade, ki bu küçük parti de olabilir büyük parti de olabilir, bir konfederasyon da olabilir, Eğitim-Sen de olabilir... Herhangi bir örgütlü yapı buna karşı çıkıp risk alıp farklı metotlarla siyaset, gerçek siyaset yapmayı ortaya koymalı.

TKD: *Hocam siz röportajın başında AKP'nin KCK operasyonlarıyla alakalı amacını ortaya koydunuz. Örgütlü muhalefetin işlevsizleştirilmesinden bahsettiniz. Diğer yandan, Sizin cezaevine alınmanızın üzerinden yaklaşık bir yıl geçti ama KCK operasyonlarının başlamasının üzerinden yaklaşık dört-beş yıl geçti. Sizce son üç dört yılın siyasi muhasebesini yaptığımızda amacına ulaştı mı bu strateji?*

B.E.: Kısım ulaştı tabii. Ama oy olarak geri dönmeyebilir. Amacına ulaşıp ulaşmadığını yerel seçimler gösterecek. Yerel seçimleri öne almanın telaşı da oldu zaten. Ben Türkiye'nin ana politikasının yerel seçimlerle ilgili olduğunu düşünüyorum. Hatta Suriye politikasının da çok bağlantılı olduğunu düşünüyorum. Göreceğiz... Ama tabii ki parti kısmen kapatılmış gibi oldu. O konuda "nefret stratejisi" başarılı. Böyle amaç ve böyle başarıyla nereye gideceğini -artık biz mağdur olarak yaşıyoruz- onlar da görecekler. Belki bakarsınız onlar da yeniden mağdur olur. Çünkü bu ihtimali artık geçmişte bırakmak isteyenler bu denli devasa bir adaletsizlik yapmaz, otoriter bir toplumdayız hepsi birbirini üretiyor. Tekçilik karşıtı/negatif kopyasını üretiyor sürekli. Çok da tatsız bir şekilde her türlü mağduriyet de yaşanabilir.

BDP Siyaset Akademileri Deneyimi

TKD: *Sizi cezaevine sürükleyen süreç -en azından iddianamede ortaya konduğu şekilde- siyaset akademileri üzerinden gerçekleşti. Akademilerin hem açılışında hem de daha sonraki dönem içinde ders vermeye devam ettiniz. Deneyimleriniz çerçevesinde, projenin kendisi, amaçları ve amaçladıklarının yerine getirilip getirilmediği bakımından siyaset akademileri projesine dair düşünceleriniz nelerdir?*

B.E.: Siyaset akademisi projesi çok iyi bir proje. Tabii ki özellikle yerel yöneticilerin, yerel yönetimde çalışan üyelerin, partiye yeni giren insanların, vicdanen partiyi arzu eden insanların bazı şeyleri öğrenmesi gerekiyor. En basitinden, seçimlere yönelik içerikli propaganda yapabilmek için. İnsanlarla iletişimi yayabilmek için, sadece kendi bildiklerini konuşma

girdabından çıkabilmek için, kan bağı olan insanların ya da komşularının dışına da gidebilmeleri için akademik eğitim şart. Ama bu eğitimin programlanması ve işlerlik kazanması düzgün bir süreç izlemedi. Bizim partimizde üç tane akademisyen var. Profesör olarak da bir tek ben varım. Bizlerin katılımıyla yoğun bir program yapıldığına, en azından ben şahit olmadım. Böyle olsaydı herhalde daha iyi olurdu, fakat bu becerilemedi. Bunun belirli sebepleri olabilir. Benim anlayamadığım sebepleri olabilir ama ben o sürece gönüllü olarak girdim. Çağırılarak girmedim. Tamamen şunu düşündüğüm için girdim: Bu insanlar bir şeye inanıyor, ben de DTP (daha sonraları BDP) çerçevesinde bu düşüncelerin “tek ve tartışılmaz lider hükmü” dışında olanlarına yakınım. Ciddi bir mağduriyet var bu ülkede. Bu da büyük bir kitleyi kapsıyor. Bunun için de bir parti var. Bu parti için propaganda yaparken inançlarını güzel bir şekilde ifade edebilmeleri için bazı konuların öğrenilmesinde yarar var, dilin esnetilmesinde yarar var. Dolayısıyla ben *KADER* için bir meslektaşımınla beraber, kadın bakış açısıyla yazmış olduğumuz “siyaset bilimine giriş” şeklindeki kitabı öğretmek istedim.² Her gün duyduklarının dışında bir söylemle ve benimle tanışsınlar istedim. Sonra ideolojiler üzerine ders vermem söz konusu oldu. Bir kere hazırladım ve verdim. Ondan sonra Kürtçe eğitim başladı diye o dersi çıkardılar ki bence bu çok vahim bir hataydı. Çünkü ideolojiler dersi tekçi bir siyasi kültürde yetişmiş insanların birden fazla farklı bakış açıları olduğunu anlamaları için en temel derstir. Çünkü birlikte yaşadığımız insanlar arasında çok büyük yaklaşım farkları var ve eğer insansak, birlikte yaşamak zorundayız. MHP insan olmadığını ilan etti, ama biz öyle bir şeyi henüz ilan edemiyoruz.³ Dolayısıyla bunun anlaşılması lazım.

Muhafazakârlık ideolojisi tarihte nasıl gelişmiştir? Ekolojik alanda yöntemleri, katkıları ne olabilir? İnançlı insan olmanın bazı pozitivist iddialar karşısında ne tür sosyolojik faydaları var? Bir de kadın bakış açısının ne demek olduğu, feminizmin nasıl bir ideoloji olduğu üzerinden okuduk. Bunları düşünebilmek lazım. Sosyalizmin sosyal demokrasi kavramıyla nasıl bir serüven yaşadığı, birlikte başladıktan sonraki ayrışmanın, karma ekonominin nasıl oluştuğu, post devrimin astığı Clara Zetkin aslında kimdir, ne yaşamış, Rosa Luxemburg ile nasıl bir ilişkileri olmuş ve Lenin’i hangi yönden eleştirmişler? Bunları bilmenin birazcık da olsa faydası yok mu? Çünkü faydası olursa sen de bir sloganı ona göre atarsın. “Kadına uza-

2- Bu çalışmayı merak edenler için: Büşra Ersanlı ve İbrahim Mazlum, *Her Zaman Her Yerde Siyaset, Türkiye’de Siyasal Kültür, Sistem ve Kadın* (İstanbul: KADER, 2009).

3- Diyarbakır Emniyet Müdürü’nün PKK gerillaları hakkında yaptığı açıklamasına, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli tarafından “Mademki teröristlere ağılamayan insan değildir, o halde bu salonda insan da bulunmamaktadır” karşılığı verilmişti. Büşra Hoca bu polemige referans vermektedir.

nan eller kırılınsın” sloganının çok kötü bir slogan olduğunu ben söylüyorum sınıfta. Niye kırılınsın? Uzanmamasının yollarını üret. Kırılmak üzere, yok olmak üzere ne olacak hayatta bilmiyorum ki? Bunları yapıyordum. Derslere zaman olmadığı söylendi. Ben de gitmedim. Sonradan Van’da sevdiğim bir insan çağırdığı için ve Van’a da gitmek istediğim için birazcık da o fırsattan yararlandım. Gittim ve aynı dersi orada da verdim. Memnun kaldılar. Birçok insan gelip teşekkür etti. Ama bunun şiddetle bağlantısını kuran ve “ayaklanma dersi” olarak adlandıran bir beyin yapısını ben tanımiyorum.⁴ Tanımak da istemiyorum. Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir müfredat yok!

TKD: *Akademi çalışmasında, sizin gibi bu tarz eleştirel perspektif taşıyan bir kanat var mı ya da bu düşünceleri paylaşan bir çoğunluktan bahsedebilir miyiz? Yoksa orada kendinizi yalnız mı hissettiniz?*

B.E.: Açık konuşayım, ben orada kendimi hiç yalnız hissetmedim. Ben oradaki arkadaşlarımın çoğunu çok seviyorum ve onların yanında da mutlu oluyorum. Çünkü ortada bir onur mücadelesi olduğunu kalbimle hissediyorum. Ama birçok şeyi geçıştirdiklerini, kavradıkları halde hatalara devam etme eğilimi olduğunu da çeşitli vesilelerle görmüş bulunuyorum. Görüp de “yok bir şey olmaz” diyemem. Çünkü bu “bir şey olmaz” lafını Türkler ve Kürtler çok kullanıyorlar. Belki de ondan, daha bir düzlüğe veya şeffaflığa varamadı bazı partili arkadaşlar. Her şeye karşı “bir şey olmaz” yaklaşımından bahsediyorum. Bir şey olur!

TKD: *Bu durumun nedeni politikanın birincilleştirilip, bu tarz eleştirel düşüncenin, bilginin, okumanın, bilgi üretim sürecinin ikincilleştirilmesiyle alakası olabilir belki.*

B.E.: Politikanın birincilleştirilmesi demek bu bilgiyi almaya gönüllü olmak demektir. Öteki politikayı bırakın eskiler yapsın. Politika o değil yani; laf yetiştirmek, sen bana ne dedin, ben sana ne dedim değil. En büyük benim önderim demek de değil!

N.U.: Ama Hoca’nın bu söyledikleri açısından, derslerle bağlanacak doğrular var. Büşra Hoca cezaevine girdiği zaman, tutuklandığı gün hemen bir toplantı yapıldı. Kapıda bekleyen akademisyenler toplandı ve ne yapmamız, nasıl bir strateji izlememiz gerektiği hakkında konuşuldu. Ben hep birlikte hemen BDP’ye üye olmamız gerektiği önerisinde bulundum. Tabii ki bu herkesin kabul ettiği bir öneri olmadı ama sonraki öneriyi tuttuk biz: BDP

4- Dönemin İçişleri Bakanı İdris Naim Şahin, Prof. Dr. Büşra Ersanlı’nın da tutuklandığı KCK operasyonu sonrasında akademilerde ayaklanma nasıl yapılmalı yönünde dersler verildiğini iddia etmişti.

siyaset akademilerinde ders verilmesi. Büşra Hoca ne yaptıysa onu yapalım, yani ya üye olacağız ya da o ne yaptıysa onu yapacağız. Akademilerde ders verilmesi için organizasyon yapacağız. O zaman bu işe giriştik. Bahar Şahin Fırat, ben, Güneş Daşlı -Sabahat Tuncel'in danışmanı- ve aslında daha kitlesel bir organizasyon olacakken üçümüzün yaptığı bir şeye dönüştü. Biz de çok severek ve inanarak yaptık aslında ve iki ay içerisinde kırk hoca İzmir dışındaki bütün akademilerde ders verdi ve gayet doğru düzgün dersler yapıldı. Mesela o dönem şöyle bir tartışma vardı: Bu süreli bir ders mi olsun yoksa sembolik tek bir ders mi olsun? Ben buna sürekli itiraz ediyordum, sembolik ders diye bir şey olmaz. Sembolik eylem diye bir şey olmaz. Bu çok oksimoron bir şey. Bir şeyin sembolik yapılması hiç yapılmamasına neredeyse yakın bir şey. Arada çok ince bir çizgi var. O yüzden ders olsun. Yani gidip orada sloganlar atıp, Büşra Hoca'nın az önce söylediği gibi kıskırtıcı, ders olmayan bir şeyler yapılmasın. Herkes gidip kendi branşında anlatsın diye organizasyonlar yaptık. Fakat bu bir süre sonra parti içinde de beklediğimiz itibarı görmedi. Yani parti dışından zaten görmesini beklemiyorduk ya da basının çok fazla rağbet etmemesini anlayabiliyoruz ama BDP'nin kendisinin de bu organizasyonu yeterince sahiplenmemesi açıkçası beni çok şaşırtmıştı. Yani bu kadar insanı Diyarbakır'a, Van'a, Batman'a ders vermeye gönderiyoruz ama dinleyici yok. Bu aslında hem onların düşündüğü gibi sembolik tarafı da olacak bir şeydi; hem de Büşra Hoca'nın dediği gibi mücadeleyi renklendirecek, zenginleştirecek bir yönü de vardı. Birçok değerli hoca göçten, ekonomiye varıncaya değin siyaset hatta sağlık gibi çok değişik ve kapsamlı alanda dersler verdi.

B.E.: Benim istediğim de buydu o zaman için.

N.U.: Yani orada şu oldu, yüksek siyaset dediğimiz şeyle çok meşguldü parti. O yüzden bunların aslında bir karşılığı yoktu. Cezaevlerine girenler için bir mücadele vermek asıldı ve bunun onlara göre tek bir yöntemi vardı. O da Hoca'nın dediği gibi laf yetiştirmek, daha kıskırtıcı söylemlerle halkı harekete geçirmektir. Bu da olabilir tabi. Yani birbirini dışlaması gerekmiyor. Ama biz diğerinin asıl mücadele zemini olduğunu düşündük. Ama bu yeterince sahiplenilmedi.

TKD: Hocam, en azından Kürt hareketinin çeperinde veya içinde bulunan insanlar üzerinden söylüyorum. Bir de şöyle bir şey yok mu: "Kürt meselesine ilişkin süreç sertleşmeye başladığında, devlet sivil alanlara baskı uyguluyorsa bunun cevabını verecek mercii Kürt hareketi içerisinde bellidir". Öyle bir siyasi kültür de söz konusu galiba ve BDP'ye de çok sinmiş bir şey aslında.

B.E.: Evet ama eski. Bu çalışmıyor. Bu metot netice vermiyor.

TKD: Nesrin'in bahsettiği yüksek siyaset olgusundan mı yoksa?

B.E.: Hayır. Psikoloji olarak çok fazla haksızlığa, çok fazla zulme uğramış olmanın da bir sonucu. İkisi birden, yani Nesrin'in söz ettiği de kısmen doğrudur. Ama ben partideki arkadaşlarımın bunları düşünebilecek zekâ ve birikimde olduğuna inanıyorum ve birazcık popülizm de var diye düşünüyorum. Onların onurlu bir duruşu ve ciddi bir birikiminin olduğunu düşünmesem, bu kadar mutlu olmazdım onların yanında.

Cezaevi Sürecinin “Başı” ve “Sonu”

TKD: *O zaman buradan cezaevine bağlayalım. Mesela sorgu, tutuklama, mahkeme, baştaki süreçten hemen sonraki ilk cezaevi günleriniz sizi nasıl etkiledi öyle başlayalım.*

B.E.: Kendi kendime bir karar aldım. Mümkün olduğu kadar az etkilesin, sağlığıma dokunmasın ve yanımdaki gençlerin moralini bozmasın benim hâl ve tavrim diye. Örnek olmak zorundayım diye düşündüm ve öyle davrandım. Örnek olmak zorunda olmak hem onlara hem bana yarar diye düşündüm. Özellikle sağlık konusunda. Siyasi tahlilimi de şöyle yaptım: Yerel yönetimlerde daha yatay ve halkla daha bağlantılı bir metot olması, özellikle yerelerde AKP'yi çok sinirlendirdi. Özellikle Van depreminin etkisi üzerimdeydi. O bana çok acı geldi. Orada belediye başkanıyla hiçbir koordinasyon yapmadan, ezerek ve görmeyerek bir müdahale yapılması bana çok acı geldi ve etkileri uzun süre de devam etti. Bunu da düşünerek herhalde parti kapatmanın ikamesi olarak yerel seçimlere kadar bizleri rehin tutmak istiyorlar diye düşündüm. Hakkımızdaki iddiaları, polisteki ve adli makamlardaki delil parçalarının hepsini göremiyorduk henüz. Uyduruk delil parçalarının ciddiyetle bir alakası olmadığını düşündüğüm için aslında çok uzun süre içerde kalmayacağımızı, buna inanmak gerektiğini, bunun hukuki bir zemini olmadığını ve dolayısıyla bu rehinelik durum içinde en verimli ne yapabilirsek onu yapmamız gerektiğini düşündüm ve onlara da söyledim.

TKD: *Peki kolektif hava nasıldı içerde? Bu söylediklerinizi içerideki arkadaşlar da paylaşıyor muydu?*

B.E.: İlk tahlilim, operasyonların yerel seçimlere yönelik bir şey olduğuydu. Sonra cumhurbaşkanlığı seçimleriyle birleşti. Bunların hepsini onlar da doğru buldular. Ancak baş etme yöntemleri konusunda birlikte çalışmak ve farklı okumalarla hayatı zenginleştirmek konusunda benim kadar esnek olmamak gerektiğini düşünüyordu çoğu.

TKD: *Bunu aynı davadan yargılanan insanlar için mi söylüyorsunuz? Yoksa cezaevine girdiğinizde eskiden beri orada kalan insanlar için mi?*

B.E.: Gençler vardı. Partinin gençlik hareketi içinden insanlar vardı ve herkes aynı davadandı. Yani bizden farklı bir dava yoktu. Avukatlar bizim

koğuşa gelmedi. Gazeteciler geldi daha sonra. Koğuştaki bir kere bir komün sistemi kurulmuştu. O iyi işliyordu ama o konuda gençlerin birtakım tecrübesizlikleri vardı. Kim burjuva kim devrimci filan gibi, böyle takıntılıları vardı, ama o kadar büyük bir iz bırakmadı, yani bende de, başkalarında da. Birtakım terslikler oldu ama çok ciddi değildi. Genel olarak o komün sistemi iyi çalışıyordu, disiplinli çalışıyordu. Ama okumalar konusunda o kadar zengin okumalar maalesef yapılmıyordu. Ben orada dört buçuk ay ders verdim. Yani evet bir ilgi vardı ama bu ilgi herkeste yaygın değildi. Eminim aralarında bana net olarak söylemeseler bile, yaptıkları bazı yorumlarda “sistemin dersi” diyerek küçümseyenler de vardı. O dışarıda akademide de oluyordu tek tük. Ama daha yaşlı insanlar çok takdir ediyorlardı, gelip teşekkür ediyorlardı. Bunları da ben normal karşılıyorum. Çünkü ben de onların yaşında daha önce tutuklandım.⁵ Mesela ben de Sevgi Soysal’ı biraz fazla esnek buluyordum. Allah rahmet eylesin. Ama kısa bir zamanda anladım çok değerli bir insan olduğunu. Bize moral vermeye çalıştığını. 10-15 yaş kadar büyüktü bizden o zaman. Yani orada daha net gördüm. Birlikte çalışma adabının bu hareket içinde yerleşmemiş olduğunu daha net gördüm. Daha ne yapılabilir, biz düşünelim, bir arada karar verelim, elimizdeki malzemeye ne yapabiliriz? Ne tür dersler yapabiliriz? [...] Üzerine kafa yordum. Lakin ezbere dayanan bir şeyi tercih eden, daha konformist, daha bildiğini okuyan hava vardı. Ama bu şu demek değil; o insanların doğru olanı anlamadığı demek değil. “Normal hapishane sistemi içine yerleştirilmiş algının dışına çıkarsak bizim için iyi olmaz” havası. Maalesef, bunu üzümlerle söylüyorum. Ancak şunu da söylemeliyim Kürt siyasal hareketi içindeki insanlar özellikle kadınlar hayata daha bağlı ve daha doğal, gündelik davranışlarında Türkiye sol hareketinden daha rahat ve tabii; bu da insana güven ve sevgi aşıyor.

TKD: *Hocam, biz daha önce dergide cezaevine ve Kürt hareketinin cezaevi yaklaşımına dair yabancı akademisyenlerin yaptığı çalışmaları yayınladık. O çalışmalardaki bulgulardan bir tanesi, Kürt hareketi içerisinde cezaevi sürecinden geçmiş insanlar üzerinden içerideki eğitim sistemine dair yapılan şöyle bir tespit: Belli bir müfredat ve okunması gerekenler listesi var ama bu siyasi yapıyla birey arasındaki ilişkide bireye fazla yer açmayan, sizin bahsettiğiniz sorunlara çözüm üreten değil de beklenen bir insan türüne dönüştüren bir yapısı var. Bu röportaj sadece bir tespitler yumağı değil de öneriler de içeren bir röportaj olursa daha iyi olacak. Bu bahsettiğimiz şey aslında çok genel bir olgu kuşkusuz. Cezaevi onun sadece en net görüldüğü yerlerden bir tanesi aslında. Sizce bu nasıl aşılabılır? Aşılmasının yolu nedir acaba?*

5- Prof. Dr. Büşra Ersanlı, 1971’de yapılan askeri müdahale sonrasında, yaklaşık iki buçuk yıl kadar cezaevinde kalmıştı.

B.E.: İçeride ve dışarıda bunun aşılmasının tek yolu tecrübeli olan politikacıların, benim anladığım anlamda politika yapmak isteyen insanların popülizm yapmayıp bunu üyelerine açıklamasından geçiyor. Yani “var olan sistemi sürdürelim de şimdi işi bozmayalım, karıştırmayalım” havasından çıkıp, o popülizmden çıkıp, biraz geleneği kırmalarıyla ilgili bir şey. Değiştirmeleri gerekiyor, cezaevindeki birtakım kuralları değiştirmeleri gerekiyor mesela, eğer içerdeyse... Ama dışarıda bunu yapabilmek için de birlikte çalışma adabını öğrenmeden hiçbir şeyin olmayacağını kavramaları gerekiyor. Yani şunu söylemek istiyorum bununla: Eğer biz Türkiye’nin geleneksel anlamda parti yasalarıyla da kısıtlanmış, demokratik olmayan parti örgütlenmesinden bahsediyorsak eminim bütün partilerde buna benzer sorunlar vardır. Yani kim bilir, çok daha tuhaf şeyler vardır. Çünkü en azından bizimkinde ahlâki tuhafıklar yok. Ama bunlar hep şuna dayanıyor: “En doğruyu ben biliyorum, en doğru benim çerçevem, başka çerçeveyi kabul edersem örgütüm dağılır”. Bundan kurtulmak için her şeyin; birlikte karar vermenin, yaratıcılığın, verimliliğin, farklılığın, çeşitlenmenin, dünya deneyimlerinin ve bunlara önem vermenin değerini anlamalıyız. Mesela bunu bir köyde nasıl anlayacağız? Eğer o köyde bir şeyin üretilmesi konusunda yeni bir usul getiren biri varsa, o yöntemin ilk önce kabul edilmeyip de yaşanıp da görüldükten sonra kavranması neyse, bu o işte. Yani bir uzmanlaşma gerekiyor ve bu kabiliyet de bu partinin yöneticilerinde var. Onun için popülizmden kurtulmak lazım, birlikte karar vermeye alışmak lazım. Parti meclisi de o demektir, değil mi? Onların hakkıyla işletilmesi lazım. Yani bir şeyler konuşulur, öneriler olur, denir ki “Şu konuda bizim eksiklerimiz var, bu komisyon bu eksikliklerimizi tamamlasın”. Sonra eğer yanlış bir öneriyse onun yanlış olduğu açıkça konuşulur. Ama hep bilinen şeyler üzerinden gidiliyor: “Olağanüstü hal var, düzenimizi bozmayalım”. Türkiye’de de sürekli bir OHAL var. OHAL ne hali? O hal... Bu hal... “O hal”den dolayı, geniş düşünmeme ve sanki yanındaki sevmediğin komşudan kurtulacağını zannetme durumu var. Hâlbuki kurtulmayacaksın. Sen onunla birlikte yaşamayı öğreneceksin. Çatılarınız arasında bir problem varsa birlikte çözeceksin.

TKD: *Peki bunun siyasi deneyimi nereden aktarılabilir? Yani siz siyasi kadrolar içerisinde o aklın olduğunu ama pratiğinin olmadığını söylüyorsunuz.*

B.E.: Gündelik hayatında herkes bunu biliyor ama uygulamayı riskli görüyorlar. Ben bunun bilinmediğini sanmıyorum. Kimse kimseden kurtulmayacak, ancak baskıcı rejimden kurtulmak istiyoruz değil mi? Hiç kimse kimseden kurtulmayacak. Bütün o kimseler, eğer insansak, birlikte yaşayacaklar. Dolayısıyla kurtulmamız gereken tek şey var: Baskıcı rejim. Yani istenen özgürlük, bireyler için de, kolektifler için de özgürlük, istenen bu. Buysa istenen, kimse kimseden kurtulmayacağına göre, birlikte iş yapmayı öğrenmenin potansiyeli de olduğuna göre, o potansiyeli kullanmanın zamanı geldi geçiyor.

Bir Eşitleme Mekânı Olarak Cezaevi

TKD: *Nesrin sen Büşra hocayı her hafta ziyaret ettin. Senin cezaevine ziyarete gitmen, bir anlamda orada bulunan bütün kadınların aileleriyle de ilişkiye geçmek demektir. Birlikte beklemek demektir. Bazen saatlerce. Senin o sürece dair aktarabileceğin gözlemlerin, tespitlerin neler? İnsanların sürece bakışları, neler olup bittiği, onların bunları nasıl gördükleri üzerine...*

N.U.: Zaten ne olduğunu uzun süre tam olarak anlayamadığım bir süreçti aslında. Benim açımdan cezaevine gitmek Büşra Hoca'yı görmektir. Oranın cezaevi olduğunu kavramak bile bayağı zamanımı aldı. Tabii ki aslında çok açıkça kavrayabiliyorsun; kapılar, kontroller, aramalar, beklemler, Türk bayrakları, bütün o muamele... Muamelelerin ikircikli hali, bir yandan eski uygulamaların yapılmadığını, cezaevlerinin aslında o kadar da kötü yerler olmadığını anlatmaya çalışan memurlar... Ama bir yandan da sessiz olmamız ya da “şu şekilde” veya “bu şekilde” davranmamız konusunda sürekli yapılan uyarılar...

TKD: *Daha somut bir şekilde anlamak adına soracak olursak: “Disiplin” nasıl korunuyor?*

N.U.: Aslında müthiş bir disiplinsizlik var, son derece barbar yönetiliyor. İçeriye bilmiyorum ama dışarıya son derece berbattı. Bunun tercih edilen bir beceriksizlik olduğunu söyleyebiliriz. Aslında istedikleri şöyle bir şeydi: “Gelmeyin, yılın, bıkın ve gelmeyin”. Özellikle söylemek istiyorum, görüşe çıkmama protestosu, cezaevi yöneticilerinden başka hiç kimsenin işine yaramıyor. Görüşe gelenler için çok büyük bir acı, kutsallaştırdığım için söylemiyorum ama o gün, özel bir gün. Haftanın bir günü o insanı görebilmek için beklemek ve o günde de artık onu göremeyeceğini düşünmek... Benim anlayamadığım bir gerekçeyle bu yapılıyor ki ben hiçbir gerekçenin anlaşılabilir olduğunu düşünmüyorum. Zaten kısıtlanmış olan haklarınızı bir de kendiniz kısıtlıyorsunuz ve bunun Büşra Hoca'nın da dediği gibi ailenize ve arkadaşlarınıza yansıdığı bir durum var. O yüzden aslında görüşe çıkmamak cezaevi yönetiminin işine yarıyordu. Mutlu oluyorlardı o gün. Bunu da şuradan biliyorum; biz hep gidiyorduk, Büşra Hoca görüşe çıkmama kararlarına uymuyordu. Tek başımıza oluyorduk. Bu bizim için de çok rahat oluyordu. Kısa sürede görüşüp dönmüş oluyorduk fakat biz buna üzölmeli miydik, sevinmeli miydik bilemiyorduk. Görüyordum ki cezaevi yöneticileri çok rahatlar, işleri yok o gün. İstedikleri buydu: “Gelmeyin, bize de iş çıkarmayın, olayı da büyötmeyin” gibi bir tavır vardı. Bunun içinde yıldırma diyebileceğimiz şeyler yapılıyordu. Kontroller, o sloganlar, bayraklar... Tabii ben, Melek Hanım ve Sırma Hanım (Büşra Ersanlı'nın ablası) gibi bir tecrübe yaşamamıştım, onlar daha önceki yıllarda da cezaevi ziyareti yapmışlardı, koşulların o zamanlar çok

daha ağır olduğunu düşünüyorlardı. Şöyle bir fark olduğunu söylemişlerdi: O dönemdeki cezaevi ziyaretçileri arasında daha yoğun bir örgütlülük olduğu, dayanışmanın dışarıda da çok yoğun olduğu, bugün böyle bir dayanışmanın çok zayıf olduğu. Bir yandan da bir sınıfsal fark vardı. Büşra Hoca “kumral Türk” diye tanımlıyor kendini. Kumral ve beyaz Türklerin ziyaretçileri ile Kürtlerin ziyaretçileri arasında sınıfsal fark vardı. Bu sınıfsal sadece Marksist sınıf tabiri için kullanmıyorum, Weber’in tanımı da dâhil. Yani bir farklılık vardı. Sadece bu farklılık değildi tabii ki, bizi ayırık kılan. Ama mağduriyet ortaklığının yarattığı dayanışmadan öte bir dayanışma yoktu, 70’lerde 80’lerde olduğu gibi.

TKD: *Siyasi bir kanala dökülmemesi açısından mı diyorsunuz?*

N.U.: Siyasal çerçevesi yok, bir mağduriyet çerçevesinden öte bir çerçeve yok ve bu çerçevenin yarattığı dayanışma o yıllara göre zayıf. Bizim açımızdan baktığımızda çok daha zayıftı zaten. Ben bunu kendi açımdan bir sorun olarak değil bir tespit olarak söylüyorum. Benim olayı idrak etmekte güçlük çekmemin de sebebi kendi sınıfsal ve başka türlü bariyerlerimdir. Ben biraz Büşra Hoca gibi bir yapıya sahip olduğum için, bu süreci böyle yaşamış olabilirim. Bu olayı hiçbir zaman bir ağırlığa, olumsuz bir şeye dönüştürmemeye, bilakis kendi aramızda bir buluşma ritüeline dönüştürmeye çalışıyorduk. Ben bunu yapabilirim, çünkü böyle bir deneyimim zaten önceden yok. Büşra hoca yakınım, ama ailemden cezaevinde olan biri yok. Diğer ailelerin çoğunun birkaç bireyi içeride.

B.E.: Kardeşler.

N.U.: Kardeşler, çok yakın dostlar...

B.E.: Ana, baba gitmiş çocuk evi idare edemiyor...

N.U.: Mesela hem annesi hem babası, hem abisi hem de yengesi içeride olanlar vardı. Hatta bir çocuk tahliye olup diğer hafta cezaevine ziyarete gelmişti. Çoğunun ailesinden insanlar ya ölmüş ya da dağda. Böyle bir sürü sorun vardı. O yüzden aslında onlarla kıyaslırsak zaten benim ağırlaştırmamam gerekir. Ama onun dışında Büşra Hoca’nın cezaevini yaşama deneyimi de bize geçmiş oldu. Büşra Hoca da bizi her karşıladığında son derece neşeli, zarif, esprili... Hali, giyimi, kuşamı, her şeyiyle çok özenli bir şekilde karşımıza çıkıyordu. Ağırlık olaksa bile, kendisi bunu yaşamamıza imkân vermiyordu zaten. Ama diğer pek çok tutuklu için bu mümkün de olmamış olabilir. Kendi ailelerine bu olayı yansıtmı, anlatma biçimleri de o aileleri çok etkiliyordu, görüyordum etrafımda. Yakınlarını çok üzgün, zayıf, neşesiz gördükleri zaman aileler de çok harap oluyorlardı. Bu cezaevi deneyimi on yıl sonrasına ne bırakacak? Özellikle çok fazla çocuk vardı. Bunu Sibel Yerdeniz yazmıştı duruşmalardan birinde. Avukat olmak

isteyen çok Kürt çocuk vardı. Cezaevi bir yandan da bilgi alışverişinin yapıldığı bir yerdi. Kürt sorunu nasıl bir sorun, AKP ne düşünüyor, yakın zamanda ne olacak, mahkemede nasıl bir strateji izlenecek? Çok ilginç tahlillerin olduğu bir yerdi benim açımdan. Çünkü dışarıda okuyamadığım, görmediğim, bilmediğim kaynaklar orada canlı olarak karşımda duruyorlardı.

TKD: *Davanın hukuki bir şekilde hazırlanmamış, siyasi bir dava olduğu inancı ve davayı siyasi dinamiklerin belirleyeceği inancı ağırlıkta. Bu nedenle insanlar en çok siyasi süreci konuşuyorlar ve iletişim onun üzerinden sağlanıyor herhalde. Dışarıya korku salma, entelektüel anlamda veya BDP'nin kendi teşkilatları içerisindeki insanları siyasetten uzaklaştırma, yani kolektivitneyi sarsma... Bu eksenlerde, "başarılı" olundu mu sence?*

N.U.: Tamamen başarısız olduklarını düşünüyorum. Bugün sindirse bile bir sonraki kuşak için çok önemli veriler sağladı. Ya da şöyle düşünelim: Zaten bu işe hiç niyeti olmayanlar, bu işe hiç girmeyecek olan akademisyenler korktu. En çok korkanlar, zaten bu işe hiç bulaşmayacak akademisyenlerdi. Bu işe bulaşmaya niyeti olanlarsa iyice bulaştılar. Bir şekilde bulaşmış olanları iyice dayanışmaya sevk etti. Bu konunun bir sorun olduğu iyice gözümüzün önüne geldi. Keşke daha çok insan BDP Siyaset Akademisi'nde zamanında ders verseydi. Büşra Hoca'yı bu kadar kolay alamazlardı. Keşke akademilerde daha çok insan Kürt meselesi çalışsaydı. Bu kadar ayrık kalmazdı diye konuştuk.

B.E.: Mesela cezaevinden çıktığımda yakın zamanlarda, bunun en büyük getirisi neydi diye düşündüğümde, bir eşitlenme hissini tatmak bana kuvvet verdi. İçerideki insanlarla eşitlenme hissi... Aslında teorik olarak o his bende hep vardı ama pratik olarak da güçlü bir eşitlenme, çünkü Kürt halkının bu mağduriyetinin ve uğradığı zulmün -mesela dil üzerindeki zulüm, en büyüğü bu bence- ana nedeni kesinlikle eşitlenememiş olmaktır. Eğer eşit vatandaşlık hissi yaratılsaydı, şu anda var olan talepler, eşit vatandaşlığın daha iyi yaşanması için talepler olacaktı. Böyle bu kadar temel onur ve kimlik talepleri olmayacaktı. "Daha iyi yaşayalım, daha güzel bir dayanışmayla daha güzel şeyler üretelim, daha güzel şeyler yapalım sinema alanında, sanat alanında, her alanda..." Böyle talepler olacaktı. Ama sahip ve köle ilişkisi bu kadar kemikleşmiş bir şekilde oturtulduğundan, hapisshanedeki eşitlenme beni güçlendirdi bir aydın olarak, vicdan sahibi bir insan olarak.

Başka Türölü Direnmek Mümkün mü?

TKD: *Bizim bu dosyada en fazla sorunsallaştırdığımız şeylerden birisi de "cezaevlerinde direniş aslında nedir?" sorusu. Dünyada ve Türkiye'de devrimci ahlâkın yarattığı cezaevi kutsiyeti, kendinden bir şeyler verme, biraz da erkeksi*

yorumla, bireyin kendini adaması kültü var. Bu süreç içerisinde Kürt hareketinin savunmalardaki stratejisine baktığımızda, süreci uzatmaya yönelik bir çaba görüyoruz. “Bu zaten siyasi bir dava, siyasi dinamiklere göre çözülür” deyip uzun süre iddianameler okutturmalar, buna benzer yollar izleniyor.

B.E.: Mesela o iddianame okutmalarına bizim fikrimiz sorulmadan “erkek tarafı” karar verdi. Net olarak. İddianameyi kelimesi kelimesine okutma, ne avukatların ne de kadın tutuklularının istediği bir şeydi. “Erkek tarafı” karar verdi. Bak ne kadar abuk sabuk bir dil kullanıyorum, “erkek tarafı” diyorum. Orda her meslekten insan var; işçiler var, esnaf var, öğrenci var, öğretmen üyesi bir tane ben vardım ama parti yerel yönetimine 24 saat siyaset yapan BDP’liler var. Bunların içinde öğretmenler var, tekstilcisi var, kuaförü var, jimnastik hocası var. Ne istersen var. Bu zengin tabloyu alıp, tek tek bu insanların BDP programında kabul ettiğimiz, benimsediğimiz ilkelere nasıl sevgi ve yakınlık duyarak girdiğini ortaya koymak dururken, ağzı sıkılmış bir torbanın içinde nefes almadan durmanın ne manası var? Ben bunu hiç iyi bir şekilde anlatamadım oradakilere. Dedim ki kendinizle ilgili hikâyelerinizi yazın. Bakırköy içinde istatistik yapabilecek verileri toplayalım. BDP’yi niye seçtiğimizi sorgulayalım, bir şeyi niye seçtiğimizin bilinmesi o hareketin meşruiyetini arttırıcı bir şeydir. Seçmeden, torbanın içinde var olmak hareketi çöktürücü bir şeydir. Bunları anlatmaya çalıştım. Bazıları anladı gerçekten, ama o torbanın içinde var olma stratejisi asimilatif bir strateji. Her örgütte var bu. CHP’sinde de, hepsinde asimilatif bir strateji var. “İnsanların bireysel özellikleri ortaya çıkmasın, yaratıcılıkları torbanın içinde kalsın, öne çıkmasın.” Bunun ne zararı var ben hâlâ anlamış değilim. Bunun ben zararını anlamıyorum. Bu riski almak lazım. İnsanları tanımak lazım. Onların özel arzularını, isteklerini, siyasi seçimlerinin hikâyesini bilmek lazım. Onların tahliye olabilmeleri için yapacağımız en büyük katkı bu olur bence. “Tahliye” de çok çirkin bir laf. Onların bu haksız esareten tamamen özgürleşmeleri için. Tahliye yeterli değil, hiçbirimiz için yeterli değil.

TKD: *Sizin içerde bulunduğunuz yaklaşık dokuz aylık sürecin sonunu ve başını konuştuk ama ortasını çok fazla konuşmadık. Nesrin dışarıdan sizinle diyalog kurma çabasını, karşılaştıklarını gördüklerini anlattı. Ama sizde o ara süreç nasıl geçti? Siz dışarıyı nasıl gördünüz? Nasıl baktınız? O dokuz ayın ortaları, sizin dışarıyla kurduğunuz ilişki nasıldı?*

B.E.: Dışarıyla kurduğum ilişki yazarak oldu daha çok. Okuduğum kitapların bana neler hissettirdiğini/hatırlattığını/düşündürdüğünü yazdım. *Bianet*’te yayınlandı onlar. Avukatlarla mekik diplomasisi yapmaya çalıştım. Yani sadece kendi avukatlarımla değil, diğer avukatların da arkadaşlarımızla birazcık daha bireysel, örgüt dışı ilgilenmelerini sağlamaya yönelik gayretlerim oldu. Ara dönem dediğiniz dönem iddianamenin ortaya çık-

tığı dönemdi, beni yönetici yapmışlardı, 38 yıla kadar ceza almam isteniyordu. Bu bilgiler medya ve avukatlarla ulaştığında Kürt siyasi hareketinde yükselmek isteyen birkaç kişinin kendilerini rahatsız hissettiğini gözlemledim. “Nasıl olur bizi eleştiren ve Kürt siyasal hareketine önderliğiyle bağlı olmayan biri yönetici kabul edilebilir” gibilerden. Bu da bana kariyerizmin bu hareket içinde de tatsız örnekleri olduğunu gösterdi. Yani haksızlıktan hukuksuzluktan çok yöneticilik vasfının bana da verildiğine (üstelik yalan yanlış bir iddianame ile) üzüldüler adeta. Oysa en acı şey devletin soktuğu torbada kalmak!

Ayrıca burada çok kalırsam sağlığım açısından iyi olmaz diye düşündüm. Ama başa gelen çekilir deyimini iyice algıladıktan sonra “ne gerekirse onu yaparım” dedim ve kendimi bu konuyla rahatsız etmemeye çalıştım. Bu konuda rahatsız olan arkadaşlarımız olduğu müddetçe, özellikle gençler, öğrenci olanlar mahkemeye gidip tahliye olmadan döndükleri zamanlarda da onlara da bu tür duygular aşılamaya çalıştım. Bizim burada kendimizi en iyi şekilde tutmamız gerektiğini, hiçbir zaman “ah vah” havasına girmemenin bu süreçte önemli olduğunu anlattım. Sonra yanımıza 17 yıldır cezaevinde olan bir arkadaş geldi. Onun bu süreci sağlıklı yaşamış olduğunu gözlerimle gördüm.

TKD: *Tarif edebilir misiniz “sağlıklı”yı?*

B.E.: Esnekliğini kaybetmemiş, insanlarla iletişim kurma kabiliyetini kaybetmemiş, dışarıyla ilgilenme kabiliyetini kaybetmemiş, dışarıda yaşıyor-muş gibi yaşamamız gerektiğini, hapishanenin geçici bir alan olduğunu, asla ve asla hiçbir zaman hiçbir siyasete yön veremeyeceğini anlamıştı. Ne diasporanın ne de hapishanenin... Hapishane 20 sene olsa da geçicidir. Hayat dışarıdadır. Hapishaneden hiçbir örgütlü mücadele yönlendirilemez ancak istenilen belirli konularda, vakit olduğu için, uzmanlık alanlarında katkılar yapılabilir. Hapishaneyi bir liderlik alanı olarak görmek son derece yanlış. Kendini kandırmaktan başka bir şey değil. Orası bir öğrenme alanı ve üretme alanı. Fikir üretme alanı. Ve dışarıyla etkileşim alanı onun dışında bir şey değil. Özellikle spesifik olarak bu hareket için söylüyorum. Ne diaspora ne de cezaevi hiçbir konuda önderlik yapamaz. Ben buna inanmıyorum.

TKD: *Tabii bunu, dışarıda mücadele koşullarının var olduğu bir ortam şartıyla diyorsunuz değil mi?*

B.E.: Ben daha önce hapishanede yattım. Biz bir şeyleri dışarıdaki kadar net algılayamıyorduk. Benim bir sürü arkadaşım Paris’te kaldı mesela. Farklı yerlerde diasporadalar. Katkılarının her zaman marjinal olduğunu biliyorum. Bu kadar açık. Onlar kabiliyetsiz insanlar mıydı? Hayır. Bu koşulları yaşamıyorlardı. Onun için o kadar iyi tahlil yapamıyorlardı. Çok

zeki insanlar global tahliller yapabilirler, felsefi katkıları da olabilir ama katkı olur, önderlik olamaz.

TKD: *Sizin ilk cezaevine giriş süreciniz '71 askeri müdahalesinden '74 affıyla çıktığınız yıla kadar. Yani o zamanki cezaevi ve cezalandırma dinamikleri, o zamanki siyasi kolektif algı, komün yaşamı, insanların birbirlerine neler kattığı, bugün bu eksenlerde düşündüğünüzde nasıl bir fark var? Cezaevleri ve direniş bağlamında bugün için söylediğiniz o zamanlar da geçerli miydi acaba?*

B.E.: Geçerliydi evet o zaman. Deniz Gezmişlerin idamı konusunda açlık grevi yaptık mesela. Ama çok somut bir meseleydi o ve etkileyebileceğimizi umut ettik. O zaman da onlar duyuldu, yani o açlık grevleri dışarıda da duyuldu. Bir haftalık ve çok ciddi bir açlık grevi yaptık. Sadece bir tane şekerli su içerek yaptık. Orada hiçbir şey olmadı... Ondan sonra bir kere daha yaptık ama ben iki buçuk sene yattım, bu sürede iki açlık grevi oldu. İkincisi beş günlükti ve Mahir Çayanların durumuyla ilgiliydi.⁶ Bir protesto niteliği taşıyordu. Ama şimdi görüyorum ki çok fazla açlık grevi yapılıyor ve maalesef yeterince duyulmuyor.

TKD: *Aslında burada sorunsallaştırdığımız konu cezaevinde direniş olgusu. Şöyle bir çıkarım yapmak mümkün mü: Dışarıda gerçekten çok güçlü bir eylemsellik olması koşullarında, içeriyle dışarısının bir siyasi ilişkisi olabiliyor. Yoksa liderlik bağlamında değil de, yani cezaevinde yapılan direnişin; açlık grevi olabilir bu, yani görüşe çıkmamak olabilir belki, içeriden yazmak olabilir, dışarıya üretim yapmak olabilir, içeride kolektif işler yapmak olabilir. Yani dışarıda da insanlar suskun değilken sanki bir karşılığı var...*

B.E.: Tabii birbirine paralel olduğu zaman daha manalı olur. Çünkü dışarıdaki potansiyeli içeriden de yansıtmak şeklinde olur. İçeriden yansıtılan şeyin dışarıda benimsenmesi zayıf, onu söylemek istiyorum. Önderlikten kastım oydu zaten. İçeride yapılan bir şeyin dışarıda yansımısıyla bir şeylerin ciddi bir biçimde değişmesini beklememeliyiz demek istiyorum. Dışarıyla içeriğin paralel olarak bir şeyler yapabilmesi bir netice verir. İki dönem meselesine dönersem, şöyle bir şey vardı. Türkiye solundaki özellikle genç “militanlarda”, sekterliğe benzer bir tavır gördüm. Bunu yeniden gördüm ve tabii ki çok üzücü bir şey benim için. Fakat aynı zamanda şunu da gördüm, Türkiye solundaki bu sekterliğin Kürt gençleri arasındaki karşılığı aslında görece daha esnek ve hayata daha yakın. Bu ilginç bir şey. Bu sosyolojik olarak araştırılması gereken bir şey. Yani belki, mağduriyetlerin çeşitli biçimde çocukluktan itibaren ailecek yaşanmışlığının verdiği bir olgunluk ile

6- Mahir Çayan ve arkadaşlarının Kızıldere’de katledilmesi sürecinde gelişen açlık grevlerine atıfta bulunmaktadır.

ilgili olabilir. Yani Kürt gençlerindeki bu daha esnek ve hayata daha bağlı olan tavır bundan olabilir. Fakat ne yazık ki sekterlik metotları aynıydı ve bu çok üzücü. Yani 40 sene içinde böyle bir özgürlük alanını savunmuş bir insan için son derece ağır.

TKD: *Burada Nesrin'e şunu sorabiliriz: Aslında Büşra Hoca'ya sorduğumuz o paralellik üzerine sen neler söylemek istersin?*

N.U.: Yani ben tabii o değerlendirmeyi yapacak bir deneyim yaşamadım açıkçası, ama sadece teorik olarak spekülative bir konuşma yapabilirim bununla ilgili. İçeride ve dışarıda bu mücadele birlikte yürüyor olsa zaten sadece bir tür cezaevi direnişi diye görülmez yani daha toplumsal bir direniş diye görülür elbette. Ama şöyle olma durumları da var tabii ki, dışarıda asıl mücadele yürütenlerin cezaevi içindekileri bir iktidar aracı olarak kullanma ihtimali olmadığı durumlarda bu işe yarayabilir diye düşünüyorum. Yani eğer içeridekileri bu iktidar savaşında iktidar nasıl içeride tutuyorsa, mücadele edenlerin de içeridekilerin bedenleri ve özgürlükleri üzerinden benzer bir iktidar kurmaya çalıştığını da düşünebiliriz. O yüzden aslında verimlilik buysa yani, bu da yine doğru bir şey olmuyor, içeridekilerin bedenleri üzerinde hak iddia eden bir örgütlenmenin ve direnişin başarısı yine de mülki bir başarı oluyor. O yüzden açlık grevi olayı hani daha çok duyulmuş ve daha işe yaramış görünüyorsa bile bence açlık grevi bir direniş yöntemi değil. Kişisel olarak hayatını gözden çıkararak, bedenini kullanarak, kaybedecek başka hiçbir şeyi olmadığını göstermek, tahakkümün ulaştığı noktayı ifşa etmek veya basitçe artık böyle bir dünyada olmayı istemeyerek açlık grevi yapılabilir ve bunu yapanlara saygı duymaktan öte bir şey yapamayız. Ama açlık grevi siyasal bir eylem olamaz bence, özellikle de, iktidarın veya direnişin mevcut siyaset mekanizmalarına eklemlendiği sürece. Yani ben öyle düşünüyorum ve burada tartışmayı daha felsefi bir noktaya götürebiliriz. Spinozacı bir yaklaşımla, bence direniş neşe ile beslenebilen bir şey ve sağlıklı beslenebilen bir şey... Büşra Hoca'da da bizzat tanık olduğum, kendi bedeninde ve psikolojisinde tanık olduğum şey, onu dirençli kılan şey genel olarak, bir direniş metodudur bence. Yani iktidarın en sevdiği şey zayıf, güçsüz ve mutsuz bedenler ve insanlardır. Yani, bunu üreterek bir direniş kurmayı ben çok anlayamıyorum. Yani ne kadar neşeli ve sağlıklı olursa içeridekiler o kadar iktidarın zayıflayacağını düşünüyorum. İktidar kurma yolları aynı olduğu için, direniş gösterenler de iktidarı, zayıf bedenler ve mutsuzluk üzerinden, yani acılarla ve mağduriyetlerle kuruyor. Mesela festivallerde eğlenmenin yeterince yapılmaması bir başka aklıma gelen şey... Kürdistan'daki festivallerde insanların çok fazla eğleniyor olmasının örgütü rahatsız etmesine benziyor bu. Bu festival bunun için yapılmış ama asıl... Dışarıda insanlar ölüyor nasıl eğlenebilirsiniz? İşte şehitlerimiz var nasıl gülebilirsiniz? Tabii acıya saygı göstermemekten bahsetmiyorum elbette, bu olmalı. Ama öyle bakarsak hiçbirimizin yaşamaması

gerekiyor, Afrika'da insanlar ölüyor, yani hiç birlikte yemek de yemeyelim. Yani bu protestoysa, bu direnişe bence burada zaten baştan beri ters bir ilişki var. Direnmekle açlık grevine girmek ya da görüşe çıkmamak arasında bence bir ters ilişki var. Zaten mantık olarak bir yanlış ilişki var.

TDK: *Yani burada bir hayli nihilizm var? Onu söylemeye mi çalışıyorsunuz?*

N.U.: Ben tam nihilizm mi bilmiyorum. Ama yine bir iktidar yani bildiğimiz iktidara benziyor bu. Sonuçta bildiğimiz iktidar da bunu istiyor, direnişi kurmaya çalışan iktidar da bununla aynı yöntemi kullanıyor. O yüzden ben şöyle düşünüyorum: Bu iktidar zaten bastırmaya çalıştığı insanların bedenlerin yok olmasıyla niye ilgilensin? Yani iktidar zaten içeriye sokmaya çalıştığı insanların görüş haklarından kendi kendilerine feragat etmelerinden niye bir beis, bir üzüntü duysun? Cezaevine koyduysa, onları gözden çıkarmış ya da bir işte rehine olarak kullanıyor demektir. Tabii ki bu rehinelere hayatları, hayatta kalmaları önemli. Ama mesela sürekli açlık grevi... Şimdi bunun tam olarak neyi amaçladığını, iktidar açısından ve toplum açısından düşünelim. Büyük Türk kitlesi açısından düşünelim. Orada bir etki yaratmasını beklemek çok gerçekçi değil. Yani onların gözünde zaten gözden çıkarılmış insanların bir haftalık bir açlık grevine giriyor olmaları insanlarda çok büyük bir üzüntü, çok büyük bir harekete geçirici his yaratmıyordur diye düşünüyorum ki yaratmıyor da. Ama içeride ve dışarıda etkileşimin daha yüksek olduğu ortamlarda bunlar işe yarıyor olabilir. Fakat işe yarama dediğimiz şey bir iktidar savaşıysa, böyledir diye düşünüyorum. Ama biz daha öte bir direnişten bahsediyorsak, bence bunlar direniş yöntemleri değil.

TDK: *Daha öte direniş derken neyi kast ediyorsun?*

N.U.: Dönüştürücü bir direniş, yani deminden beri konuştuğumuz konu. Yani bir iktidarın yerini almak değil, iktidar ilişkilerini dönüştürmek; daha doğrusu iktidar demeyelim, tahakküm diyelim. Yani iktidar bence güzel bir şeydir. Yani muktedir olmak. Kürtlerin de bugün istediği şey budur. Kendi kendilerini yönetmeye muktedir olmak istiyorlar... Bunu türlü paradigmlar, türlü söylemlerle dile getiriyorlar. İstedikleri demokratik özerklik de budur ve de haklıdır. Muktedir olma isteğinde tabii ki hiçbir sorun yok. Bilakis insanlar keşke daha çok muktedir olmak istese, yani sorumluluk da almayı gerektirir. Ama tahakkümse, sorun burada. Yani tahakküm yarışı yapıyorsa burada, tahakküm savaşı içinde, bu araçlar kimin tahakkümü daha büyük bakalım tartışmasıysa işe yarıyordur. Ama yani burada olan, insanlara oluyor. Çok açık değil mi? Yani tahakküm kırılmış mı oluyor? Yani birbirlerinin bedenleri üzerinden tahakküm savaşları yapılıyor aslında ve gerçekten amacımız bütün o tahakküm ilişkilerini dönüştürmekse, yani tahakkümün yerini almak değil de tahakküm kuran ilişkilerin o ağını

baştan sona düşürmekse, bu direniş yöntemleri direniş değil bence. Ya da yaratıcı bir direniş değil. Evet, açlık grevleri, bugün barış süreci olarak adlandırılan dönemi başlatan önemli bir adım oldu. Daha doğrusu, açlık grevleri, Türkiye toplumunda, siyasal bir farkındalıktan ziyade, vicdani bir soruna dönüştüğü kadarıyla yankı buldu ve asıl olarak, iktidar ve örgüt arasındaki iletişimi zorunlu kıldı. Sonuç, bugün yine iktidar ve örgüt arasındaki müzakereye barış adı verilmesidir. Bunu ya da o dönemde açlık grevleri etrafında örülen diğer mücadeleleri küçümsemiyorum, bunu zaten yapamam zira ben de o mücadele içinde yer aldım kendi meşrebimce. Ama daha kapsamlı ve toplumlararası barış için, toplumların siyasal farkındalığını artıracak bir mücadele örgütlenebilirdi diye düşünüyorum. Ya da, bugün o grevlerden geriye ne kaldığını hâlâ tartışmakla da, yeniden farklı bir direniş sürdürülebilirdi. O insanlara ne oldu, bedenlerinde oluşan hasar nedir, bunu gidermek için ne yapılıyor, örgüt bu sorularla, asıl sorunu hâlâ gündemde tutabilir, böylece, bir sürelik vicdani bir rahatsızlık, uzun süreli bir siyasal farkındalığa dönüştürülebilir.

B.E.: Mesela bir tane örnek vereyim. Beni en çok etkileyen Urfa'daki cezaevi yangınıydı. Tabii ki olay olarak Roboski daha çok etkiledi. Ama cezaevi sakini olarak en çok etkileyen oydu. Çünkü bir şeyleri biliyorsun, veriler var: Bir, Urfa çok sıcak bir yer; iki, cezaevi çok doldurulmuş; üç, iklimli ortamlarda bile tahammül edilemeyecek dereceye, elli dereceye ulaşmış; dört, insanların en temel ihtiyaçlarını o kalabalıkta gidermesi bile mümkün değil, psikoloji sıfır. Cinnnet geçirmez misin? Geçirirsin. O cinnneti nasıl algıladığın da önemli... Mesela orada hepimiz ağladık. Gece uyuyamadı kimse. Örgütlü olarak herkes o an hissettiklerini birer paragraf yazsa mesela ve ondan sonra bu yayınlansa, böyle bir direniş çok daha etkili olur. Bir yandan işte partililer gidiyorlar, soruyorlar, söylüyorlar... Siyasi miydi siyasi değil miydi diye. Onlar o işlere bakadursun, Adalet Bakanlığı'nın o konudaki eksikliği, insanları üst üste yığılması, Urfa'nın sıcaklığını hesap etmemesi, bir klimayı daha temin edememesi... Hem de binlerce TOKİ konutu yapılırken. Bütün bunları nasıl hissettiğini... O anda o kadar yoğun bir his ki o... Mesela adli mahkûmlar harekete geçmek falan istediler. Biz onların yaratacağı herhangi bir hareketten çekindik. Ondan sonra ne yapıldı, kapı vuruldu. Tamam, bu hareket cezaevi idaresinin bu konuyu kuvvetle hissetmesini sağlamıştır, çünkü sadece siyasilerin kapısı vurulmadı, her koğuştan kapısı vuruldu. Ama duygularını yazıp yayınlatabilsen, böyle bir şey de yapabilsen daha yaratıcı olursun. Çünkü çok sivri ve ciddi bir olaydı. Bir cezaevinde kalan insan için hissedilecek en zirve olay oydu bence.

N.U.: Aslında galiba burada direnişten ne anladığımıza göre direnişin nasıl olması gerektiğine cevap veriyoruz. Yani daha klasik bir direniş anlayışında direniş şöyle ölçülüyor: İşe yarıyor mu yaramıyor mu? İşe yaramak dediğimiz de bugün mesela bütün herkesi dışarı çıkarmak. Bu işe yarıyor mu

yaramıyor mu senin direnişinle? Yarıyorsa ona direniş diyoruz; yok yaramıyorsa böyle küçük bir takım şeyler. Bu yüzden böyle bir değersizleştirme vardır öbür tür direnişlerde. Dolayısıyla bu zaten direniş değil birtakım tatlı su devrimciliği işte... Onun günümüzdeki hali... Büşra hocanın dediği gibi, bunların yazılması ve kitap olması...

B.E.: Bakırköy Cezaevi'ndeki mesela elli kadının ilk 24 saatteki tepkileri diye basıldığı zaman bir yerde müthiş bir etki yaratabilir.

N.U.: Ama işte bu bir sürü insan için bir direniş bile değil, bu başka bir şey.

B.E.: Kendisi hakkında bilgi vermeyi yapamıyor ya... İstatistik yapalım diyorum, kendisi hakkında bile şüpheleniyor. Yani o şahsi arzusunun ne yönde olduğunu kâğıda dökse... Yarım yamalak bir dille döksün, hiç fark etmez, Kürtçe daha iyi yazabilir bazıları. En iyi yapabildiği şekilde kendi üslubuna göre yapsın. Bu çok önemli bir şey... Ama kendisini torbanın içinde tutup asimile pozisyonunda tutmamalı. Bu, bence asimilasyon zihniyetinin en zararlı sırayet etmiş yanı. Bu sadece bir kimliğin asimile olmasından öte bir asimilasyon. Bu kendi özgüvenini kaybetme hali. Özgüven olmadan, özyönetim olur mu? İkisi de öz ile ilgili değil mi?

TDK: *Son olarak söylemek istediğiniz bir şey var mı hocam?*

B.E.: Söylenecek son bir şey yok aslında. Ama gerçekten korkum hiç olmadı, hatta şöyle düşündüm ve ziyaretçilerime de ilk günden onu söyledim. Yani üzülmeyecek kadar komik bir dava bu. Oturup da ona üzülenek ben bir şey yapamam. Kendimi ona üzülenek teslim etmem yani. Bir gün bile, bir saniye bile yapmam. Kim ne kazanır böyle boşa biriktirilmiş nefretten? Sadece yeni bir haksızlık/hukuksuzluk boyutunu yeni bir tekçilik örneğini “ileri demokrasi” çağlarının kaydına geçirmiş olurlar. Son dönemde görüşmeler ve barış müzakereleri sürecine giriliyor; samimiyeti, şeffaflığı, niyet ve kismetini bu dönemde daha iyi görürüz herhalde. Kürtlerin onurunu kırmadan barış gerçekleşirse yapılan haksızlıklar çok kısa sürede sadece analiz konusu olur, insanlarda bıraktığı izler yeni öfkeleri kamçılar artık, birlikte iş görmek birlikte karar vermek kolaylaşır. Hepimiz özlü ve gür olabiliriz.

Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde İşkence ve Türkleştirme^{1*}

Welat Zeydanlıoğlu
Çev. Başak Can

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türk ulus-devletine geçiş Türk askerî elitlerinin teşvik ve müdaafa ettiği sert bir milliyetçilik doğurdu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte homojen bir “Türk” ulusu yaratmak için bir Türkleştirme programı başlatıldı. Ulus-devlet olma, Türkiye'nin “Batılı” olmasının kriteri olarak görüldü, ancak ülkenin etnik-dinsel çeşitliliği bu projeye bir engeldi. Ulus inşa sürecinin yoğunlaşmasıyla birlikte, farklı dile sahip en büyük Türk olmayan grup olarak Kürtler'in etkisizleştirilmesi bir “gerekliklik” hâline geldi. “Kürtlüğün” ifade edilmesi, toprak bütünlüğüne bir tehdit ya da tarihsel bir yanlışlık olarak değerlendirildi. Yirminci yüzyıl boyunca, askerî ve ideolojik saldırılar; Türkleştirme ve sistematik devlet baskısı dalgaları şeklinde gerçekleşti ve modern Türkiye tarihinin büyük bir kısmında Kürt illeri olağanüstü hâl ile yönetildi. Toplumun “öteki” olarak görülen tüm kesimlerini hedef alan işkence Türkiye'de yaygın ve sistematik bir uygulamadır, buna rağmen Türk modernitesi, işkence ve Kürtlerin Türkleştirilmesi arasındaki ilişki araştırmacılar tarafından büyük oranda ihmal edilmiştir. Bu makale, işkenceyi Türk modernitesinin ve ulus inşa sürecinin merkezine yerleştirerek 1980'lerdeki Diyarbakır Askeri Cezaevi üzerinden işkencenin zorla asimilasyonun bir aracı olarak kullanılışını incelemektedir.

1- * Zeydanlıoğlu, Welat. 2009. Torture and Turkification in the Diyarbakır Military Prison. (Der.) Welat Zeydanlıoğlu, John T. Parry, *Rights, Citizenship & Torture: Perspectives on Evil, Law and the State* (s. 73-92). Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2009.

Zor û Zextî û Tirkkirin di Girtîgeha Leşkerî ya Diyarbekrê

Kurte: Derbasbûna ji sahinşahiya osmanî bo netewe-dewleta tirk rê da neteweperestîyeke diwar ku bi destê elitên tirk ên leşker hat pêxistin û parastin. Bi damezrandina Komara Tirk, bernamêyeke tirkkirinê hat destpêkirin ku neteweyekê yekreng (homojen) a “tirkan” ava bike. Netewe-dewlet-bûn bû şertekê “Rojavayî-bûna” Tirkiyeyê, bes pîrrengiya etnik/olî dibû astengek ber vê bernamêyê. Bi pêşveçûna pêvajoya avakirina neteweyê, pelixandina gelê herî mezin ji rexê zimanî ku ne-tirk e, bi gotineke din kurd, bû “hewceyîyek” ber dewletê. Behskirina “kurdbûnê” wek gefek li dijî yekbûna herêman an jî anakronîzm hat nîrxandin. Bi dirêjîya sedsala 20’emîn, êrîşên leşkerî û îdeolojîk gelek pelên tirkkirin û pêkutiyên pergaliyên dewletê derxistin, nexasme parêzgehên (vilayetên) kurdan bin rewşa neasayî de hatin girtin di sê behrê tarîxa nûjen a Tirkiyê de. Pêwendîya navbeyna nûjenbûniya tirk û zordestî û tirkkirina kurdan bi giştî nebûye mijara akademisyenan, digel ku zor û zext gelek berbelav û pergaliyê bûye li Tirkiyeyê û êrîş kiriye hemû komên civakê ku wek “ên din” hatine dîtin. Ev gotar zor û zextê têxe navhenda nûjenbûniya tirk û pêvajoya netewe-dewlet avakirinê û emilandina zor û zextê wek navgînekê ji bo pişaftina (asîmilasyon) bi darazorî di mînakê Girtîgeha Leşkerî a Diyarbekirê di salên 1980ê de dinirxîne.

Torture and Turkification in Diyarbakir Military Prison

Abstract: The transition from the Ottoman Empire to the Turkish nation-state gave way to a violent nationalism promoted and defended by the Turkish military elites. With the establishment of the Turkish Republic, a program of turkification was launched to create a homogenous nation of “Turks”. Nation-state-hood was seen as the criteria for Turkey’s “Western-ness” but the ethno-religious diversity of the country was an obstacle to this project. With the intensification of the nation building process, the dilution of the largest linguistically distinct non-Turkish people, the Kurds, became a “necessity”. The articulation of “Kurdishness” was interpreted as a threat to territorial integrity or as an anachronism. Throughout the twentieth century, military and ideological offensives resulted in waves of turkification and systematic state coercion, with the Kurdish provinces placed under emergency rule for the best part of modern Turkey’s history. The relationship between Turkish modernity, torture and the turkification of Kurds has largely been neglected by scholars, despite the fact that torture has been a widespread and systematic practice in Turkey, targeting all sectors of society considered as “others”. This paper places torture at the heart of Turkish

modernity and the nation-building process and analyses the use of torture as a tool for forced assimilation through the case of the Diyarbakır Military Prison in the 1980s.

İşkence, Modernite ve Devlet

Bir kış günü güvenlik bölümünün zemin katında arkadaşım Neval'e ve diğerlerine işkence eden Batılı bir Şarkiyatçı değil, Şarkiyatçılaştırılmış bir Doğuluydu, 'biz' den biriydi. 'Onları ezin' emrini veren bir Batılı değil, bizden bir Saddam Hüseyin ya da Ali Mehdi idi. Batılı, belki 'işkence bilimi'nin okullarında işkencecinin hocasıydı. Fakat Neval'in işkencecisi üçüncü dünya insanıydı. Kırılgan bedenler ve zihinler üzerinde yeteneklerini mükemmelleştirirken, bilge Doğulu (Atatürk), duvardaki resimden olan bitene nezaret ediyordu.

Nevzat Soğuk (1993: 377)

Türkiye'de, politik olsun ya da olmasın, çoğu tutuklunun büyük olasılıkla işkence göreceği ya da insani olmayan muameleye maruz kalacağı yazılı olmayan bir kuraldır.² Türkiye İnsan Hakları Vakfı'na göre:

Türkiye'de işkence gözültü süresiyle sınırlı bir sorun değildir. İşkence Türkiye'de idari bir pratik olarak sistematik şekilde uygulanmaktadır. Özgürlüğünden mahrum bırakılmış herkes gözültünün ilk anından itibaren sürekli olarak işkence tehdidi altındadır... Tam da işkence tehdidinin varlığı bir işkence yöntemidir... İşkence sadece bir bilgi edinme yöntemi değildir. Aynı zamanda keyfi bir cezalandırma yoludur. İşkencenin temel amaçlarından biri, eleştirileri ve politik faaliyetleri cezalandırmak ve tüm toplumu terörizm yoluyla manipüle etmektir. Bu, hakkında tahkikat yürütülen ve işkenceye maruz kalanlarla başlar ve oradan tüm topluma yayılır, tüm toplumu uyarır ("*Staying Alive by Accident*", 1999: 23).

Anayasada yasaklanmış olmasına (17. Madde, 1982) ve Türkiye işkence ve kötü muamelenin önlenmesine ilişkin çeşitli uluslararası sözleşmelere imza

2- Birleşmiş Milletlerin İşkenceye Karşı Sözleşmesi'nde işkence şöyle tanımlanır: "Bir şahsa veya bir üçüncü şahsa, bu şahsın veya üçüncü şahsın işlediği veya işlediğinden şüphelenilen bir fiil sebebiyle, cezalandırmak amacıyla bilgi veya itiraf elde etmek için veya ayırım gözetin herhangi bir sebep dolayısıyla bir kamu görevlisinin veya bu sıfatla hareket eden bir başka şahsın teşviki veya rızası veya muvafakatiyle uygulanan fiziki veya manevi ağır acı veya ızdırap veren bir fiil anlamına gelir."

atmış olmasına³ rağmen, Türkiye’de işkence sistematik olarak uygulanmaktadır. Son yıllarda, Avrupa Birliği üyeliğinin gerekleri çerçevesinde Türkiye önemli yasal ve anayasal reformları kabul etti ve birçok Türk hükümeti şiddete “sıfır tolerans” politikası sözü verdi.⁴ Yakın zamanda *Türkiye İnsan Hakları Vakfı*, 1980 askeri müdahalesinden bu yana Türkiye’de yarım milyondan fazla insanın işkence gördüğünü gösteren istatistikler yayımladı (2008).⁵ Bundan başka, 2008’in Ağustos ayında bir meclis araştırmasının sonuçlarını açıklarken, Adalet Bakanı Mehmet Ali Şahin, 2006-2007 yılları arasında yaklaşık 5000 kişinin polis ve jandarma elinde işkence ya da kötü muameleye maruz kaldığına ilişkin adli makamlara şikâyetle bulunduğu kabul etti (“Bakan Akkaya”, 2008). 2008’in Ekim ayında, Bakan Şahin, hiç beklenmedik bir şey yaptı ve gözaltında cezaevi görevlileri tarafından dövülerek öldürülen insan hakları aktivistinin ailesinden “hükümet ve devlet adına” özür diledi (“Turkey Apology Over”, 2008). Son dönemlerde, insan hakları alanında çalışan uzmanlar, “Hükümetin, görünüşte sıfır tolerans politikası sözüne rağmen, tüm verilerin işkencenin hâlâ yaygın, resmi olarak göz yumulan ve kanıksanan ve dolayısıyla Türkiye’de devlet politikasının parçası ve sistematik bir pratik olduğunu gösterdiğini” söylüyorlar (Yıldız & Muller, 2008: 50). Türkiye’de ayrıca son yıllarda tutuklu üzerinde görünürde iz bırakmayan işkence uygulamalarına, yani Darius Rejali’nin “temiz teknikler” ya da “gizli işkence” dediği daha zor tespit edilen, hileli yöntemlere doğru bir geçiş vardır (2007: 4).⁶ Bunlar, temel ihtiyaçları karşılamama, yüksek basınçlı su sıkma, ölüm tehdidi, uykudan ve duyuşal ihtiyaçlardan mahrum bırakma, saldırı, cinsel taciz ve sahte infaz olarak sıralanabilir (Yıldız & Muller: 45-46). Kısaca, işkencenin kö-

-
- 3- Türkiye çeşitli ilgili uluslararası sözleşmelere imza atmıştır, örneğin, İşkenceye karşı BM Sözleşmesi, İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması için Avrupa Sözleşmesi, İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme.
 - 4- Örneğin bkz. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın 2007 genel seçimlerindeki zaferinin ardından 31 Ağustos’ta hükümetinin işkencenin kökünü kazıma sözüne ilişkin yaptığı konuşma. Ayrıca bkz. *Human Rights Watch*, “Turkey: EU Bid Hinges on Further Rights Reforms”, 14 Haziran 2004, görölme tarihi 19 Şubat 2009, <http://hrw.org/en/news/2004/06/14/turkey-eu-bid-hinges-further-rights-reforms>.
 - 5- Bu tip istatistikler çeşitli ulusal ve uluslararası insan hakları örgütleri ve kuruluşları tarafından da doğrulanmaktadır. Örneğin, *Uluslararası Af Örgütü* (AI), *İnsan Hakları İzleme Örgütü* (HRW), *Avrupa İşkence ve İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezanın Önlenmesi Komitesi* (CPT), *Kürt İnsan Hakları Projesi* (KHRP), *Türkiye İnsan Hakları Derneği* (İHD), *İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği* (Mazlum-Der).
 - 6- Rejali, 1970’den beri insan hakları ihlallerinin izlenmesindeki artış, işkencenin kullanımını azaltmadığını, sadece işkence uygulayan rejimlerin tespit etmesi daha zor “temiz” yöntemlere ittiğine işaret eder. Özellikle de elektrik işkencesinin ve şok teknolojilerinin yükselişini bu eğilimin bir göstergesi olarak görür (2007: 4).

künü kazıma sözüne ve önemli reformlara rağmen, Türk Devleti'nin “düşman” kabul edilen kişilerin davranışlarını dönüştürmek amacıyla işkenceye yaygın kullanılan bir araç olarak bilinçli bir şekilde arka çıkan “habitus”u güçlü bir biçimde yerinde durmaktadır.

Türkiye’de düşman “öteki” olarak tanımlanan değişik grupları hedef alan sistematik işkencenin sürekliliği; özelde işkenceyi, genelde de devlet şiddetini Türkiye’nin ulus inşa projesinin tarihsel süreci içine yerleştirmeden tam olarak anlaşılamaz. Burada demek istediğim, Türkiye’de işkencenin zamanla ülkenin daha modern ve “Avrupalı” olmasıyla ortadan kalkması beklenen, despotik geçmişinden kalma bir anakronizm olmadığı; daha ziyade Türkiye’nin Türkçe konuşanlardan oluşan homojen bir ulus-devlet olarak kurulması ve sürdürülmesiyle doğrudan bağlantılı olduğudur. Diğer bir deyişle, Türkiye yeni vizyonu homojenlik yaratmak olan bir ulus devlet haline geldikçe işkence yeni amaçlar için kullanılmaya başlandı. Bunları söylerken aklımda Darius Rejali’nin görüşleri var. Rejali, İran’da işkencenin bir anakronizm değil, tersine İran’ın halihazırda “modern” olduğunun bir işareti olduğunu; hatta işkencenin farklı rejimler tarafından kullanılmasının İran’ın ve genelde tüm ulus-devletlerin modernliğinin bir göstergesi olduğunu söyler. Rejali, toplumların işkenceyi bırakmadan da moderniteye geçiş yapabileceklerini iddia eder. İran’daki rejimlerin işkenceyi eskiden olduğu gibi gösterişli kamusal törenlerle bedenleri cezalandırmada kullanmak yerine; tebanın düşüncelerini disipline etmekte kullanarak işkence pratiğine son vermeden onu nasıl dönüştürüp sistematize ettiğini gösterir (Rejali, 2007: 62-81). Michel Foucault da, Batı Avrupa’da on sekizinci yüzyıl öncesinde hâkim olan korkunç işkence pratiklerinin ve ayinsel infazların yerini zamanla kendi kendini denetleyen öznelere yaratacak, sürekli bir disiplin ve gözetime dayanan daha incelikli “acı teknikleri”nin aldığını göstermiştir (1979). Ancak şunu eklemek gerekir ki, Avrupalı devletler kendi vatandaşlarına bu şekilde işkence etmeyi bırakmış olsalar da, tüm dünyadaki sömürgelerinde en vahşi işkence pratiklerini sistematik olarak kullanmaya devam ettiler (Graham, 2001: 230).⁷

1990 yılında Antonio Cassese “günümüzde işkencenin neredeyse tamamen devletlerin teşviki ya da onların katılımıyla gerçekleştiği”ni söyledi (93). Bu sözler, o gün olduğu gibi bugün de geçerliliğini korumaktadır. *Uluslararası Af Örgütü*’nün 2007’de seksen birden fazla ülkede hükümetlerin yaptığı işkence ve diğer zalimane veya onur kırıcı muamele vakalarını belgedikleri en

7- Ayrıca bkz. Elkins, Caroline. 2005. *Imperial Reckoning: The Untold Story of Britain's Gulag in Kenya*. New York: Henry Holt & Co.; Lazreg, Marnia. 2007. *Torture and the Twilight of Empire: from Algiers to Baghdad*, NJ & Oxford: Princeton University Press; Parry, John T. 2010. *Understanding Torture: Law, Culture and State Violence*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

son dünya raporu bunu doğrulamaktadır (2008). Herbert Kelman işkenceyi yetkili makamların doğrudan talimatıyla başlatılan ya da iktidardakilerin açıkça onaylamasa bile bu tip davranışları en azından hoş gördüğü bir “itaat suçu” olarak niteler (1995: 19-34). İşkencenin hâlen siyasetin bir aracı olarak kullanılması modern ulus devletin doğasıyla doğrudan bağlantılıdır. Devletin güvenliğine, bütünlüğüne veya kimliğine, iç ya da dış kaynaklardan gelecek herhangi bir tehdit, bu tehditlere yanıt vermek için baskıcı yolların kullanımına ve sistematik işkence uygulamalarına zemin hazırlar. İşkence, “yıkıcı” gruplar hakkında bilgi sağlayarak toplum üzerinde kontrol kurmaya yarayan bir devlet mekanizması olarak kullanılabilir. Ancak, araştırmacıların işkence altında elde edilen bilginin faydasına⁸ ve bu pratiklerin sadece istihbarat toplama olarak tanımlanıp tanımlanamayacağına dair soru işaretleri vardır. Tarihsel olarak işkence, devletlerin kendi hâkimiyetlerini ileri sürmelerine, hukuk ve düzeni devam ettirmelerine yardımcı olur ve ulusal kimlik oluşumunun ve bunun sürdürülmesinin önemli bir aracıdır.⁹ Öyleyse, şu anki “teröre karşı savaş”ın ve bu savaşın ayrılmaz bir parçası olan işkencenin, “kötülüğe karşı savaş” ve “[Batı] uygarlığını koruma mücadelesi”nin bir gereği olarak meşrulaştırılması şaşırtıcı değildir (“Bush: Nation in Struggle”, 2006).

Bu tip durumlarda, işkence ideolojik olarak meşru sayılır ve işkence yapanlar “işkenceci” olarak değil, ulusu kahramanca koruyan “güvenlik güçleri” ya da “anti-terör birimleri” olarak görülür. Bu söylem, potansiyel hedefleri insanlıktan çıkartıp, onları “devlet düşmanı”, “terörist” ya da “hain” ilan ederken; pratikte onları devlet korumasının dışına atmakta ve vatandaşlık haklarını yok saymaktadır. Mağdurlar işkence yapan devletin vatandaşlarıysa, genelde o toplum içindeki (işkencecinin ait olduğu) egemen siyasi, etnik ya da dinî cemaatin üyesi değildirler. Gerçekten de, mağdur’un etnik-dinî ya da siyasi kimliği tam da hedef olarak görülme sebebi olabilir (Kelman, 1995: 32). Marnia Lazreg, Fransız sömürgeciliği ve Cezayir’deki işkence üzerine yaptığı çok önemli çalışmasında, bir siyasi pratik olarak işkence ortaya çıktığı toplumsal durumun bir parçasıdır der.

8- Örneğin Rejali, henüz, “patlamaya hazır bir bomba”yı açığa çıkaran bir işkence vakasının belgelenmediğine ve işkencenin diğer istihbarat biçimlerine kıyasla güvenilmez bilgiler üretmeye daha yatkın olduğuna işaret eder (2007: 23-25). Ayrıca Bkz. Janzekovic, John. 2009. *Torture: Ticking bombs and slippery slopes*. (Ed.) Welat Zeydanlıoğlu ve John T. Parry, *Rights, Citizenship & Torture: Perspectives on Evil, Law and the State*, (ed), Oxford: Inter-Disciplinary Press.

9- Örnek olarak Bangladesh örneğine bkz. Shahabuddin, Mohammad. 2009. *International Law and Ethnic Conflicts in a World of Multi-Nation States: The Case of Chittagong Hill Tracts (CHT)*, Bangladesh. (Ed.) Welat Zeydanlıoğlu ve John T. Parry, *Rights, Citizenship & Torture: Perspectives on Evil, Law and the State*. Oxford: Inter-Disciplinary Press.

İşkence durumu, bir odaya atılmış bir kaç alet, işkenceci ve onun kurbanından ibaret değildir. Bu kendi dokusu olan planlı bir ortamdır. Bir anlam düzeneği, bir mantığı ve gerekçesi vardır. Bunlar olmadan değil psişik, fiziksel acı bile anlaşılmaz ve etkisizdir. Sosyal bir durum olarak işkencede; hafıza, kimlik ve kültür fikirler ve algılar, deneyimler ve ideallerden oluşan bir ağ öreri (2007: 6).

Türk Ulusunun İnşası ve Kürtlerin Türkleştirilmesi

Türkiye'deki işkenceyi anlamamanın en iyi yolu, onu Türkiye'nin ulus-inşa projesinin ayrılmaz bir parçası olarak görmekten geçer. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, öncelikli hedefi "muasır medeniyet seviyesine ulaşmak" olan bir rejim inşa etti. Atatürk'ün ardından Kemalistler olarak adlandırılan, yeni Türk ulusalcı eliti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan etnik-dinî çeşitliliği olan toplumu ilerlemeye bir engel olarak gördü ve Batılı devletin üstünlüğü fikrinden hareketle ancak homojen ve seküler bir ulus-devletin başarılı olacağını düşündü. Büyük toprak kayıplarıyla sonuçlanan 1920'deki Sevr Anlaşması'nda vücut bulan Osmanlı İmparatorluğu'nun küçük düşürücü parçalanışının yarattığı travma da bu zihniyeti besliyordu. Kemalist rejim, toprak bütünlüğünü korumaya, Türk dili ve kültürüne dayanan seküler ve batılı bir "ulusal kimlik" üzerinden toplumsal birliği yaratmaya çalıştı. Etnik tahakküm ve zorunlu asimilasyon yoluyla etnik farklılıkları ortadan kaldıran otoriter bir homojenleştirme projesini başlattı. Atatürk'ün halefi ve Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1925'te Türk Devleti'nin politikasını şu sözlerle tarif etti:

Biz açıkça milliyetçiyiz ve milliyetçilik bizim yegâne birlik unsurumuzdur. Türk çoğunluğunun yanında diğer unsurların hiçbir etkisi yoktur. Her ne pahasına olursa olsun vazifemiz türk vatanı içinde Türk olmayanları türkleştirmektir. Türkleri ve Türklüğe muhalefet edecek öğeleri yok edeceğiz. Ülkeye hizmet edeceklerde her şeyin üstünde aradığımız Türk ve Türkçü olmalarıdır (aktaran Yıldız, 2001: 155-156).

Beş yıl sonra, önde gelen Kemalist ideologlardan Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt yaptığı bir konuşmada, bu resmî duruşu son derece net bir şekilde dile getirir: "Benim kat'i fikrim şudur ki, dost ve düşman duysun, bu ülkenin efendileri Türklerdir. Türk vatanında saf Türk olmayanların tek bir hakkı vardır, o da hizmetçi ve köle olma hakkıdır" (aktaran Yıldız, 2001: 210).

Homojen bir Türk ulusu yaratma projesi, kültürel ve dilsel olarak Türk olmayan en büyük milletle, yani Kürtlerle uğraşırken büyük bir sorunla karşılaştı. Türk millî tarihini yeniden inşa ederken, devlet, Türk ırkının

“uygarlaştırıcı bir ırk” olduğunu, tüm Anadolu uygarlıklarının Türk ırkından geldiğini kabul eden; dünyadaki tüm dillerin kaynağının Türkçe olduğunu “kanıtlayan” sözde-bilimsel bilgi üretimini destekledi (Beşikçi, 1997). Bu “Türk Şarkiyatçı” söylemi, Kürtleri yeni Türk milleti içine yerleştirme sorununu çözdü ve Kürtler’in “Türklüklerini” unutan “Dağ Türkleri” olduğu şeklindeki tez, resmi devlet söyleminin bir parçası haline geldi (Zeydanlıoğlu, 2008). Bu sayede, Kürtleri zorla türkleştirme hedefi bu yeni “bilimsel” kanıtla meşrulaştırılmış oldu. Rejim, Kürt varlığına işaret eden tarihsel objeleri ve anıtları harap ederek, Osmanlı döneminde yaygın bir şekilde “Kürdistan” olarak bilinen bölgeye haritalarda ve resmî belgelerde yapılan tüm göndermeleri ortadan kaldırarak Kürt kimliğine ilişkin her türlü bahsi yok etmeyi istedi. Mekânı Türkleştirmenin bir parçası olarak da Kürt kasaba ve köylerinin isimleri Türkleştirildi ve okullar, resmi binalar ve hatta dağlar (Türk bayrağının sembolü olan) hilal ve yıldızla ve “Ne mutlu Türk’üm diyene!” gibi çeşitli şovenist sloganlarla bezendi. O zamanlardan beri, Kürt illeri zorunlu nüfus iskânının, devlet terörünün ve etnik zulmün Kürtler için gündelik bir deneyim haline geldiği “sömürgeci yöntemlerle” yönetilmektedir (Zeydanlıoğlu, 2008).

1980 Askerî Darbesi

Türk ordusu kendisini milletin koruyucusu olarak görür. Güçlü Kemalist ordu, ülkeyi algıladığı iç tehditlere karşı savunmak için şimdiye kadar üç askerî darbe (1960, 1971, 1989) yaparak yönetime müdahale etmiştir.¹⁰ Ordunun, sol ve Kürt ulusalcı hareketlerini ulus ve toprak bütünlüğüne ilişkin temel Kemalist değerlere bir saldırı olarak algılaması, 12 Eylül 1980’deki darbeye zemin hazırladı. Bu askerî müdahaleyi takip eden dönem ve devamındaki 1982 Anayasası, Kemalizm adına yapılan sistematik ve yaygın baskı yöntemlerinin de habercisi oldu:

Toplam 650.000 kişi gözaltına alındı. Şüpheliler dövüldü ya da işkence gördü. 500’den fazla kişi gözaltında işkence sonucu hayatını yitirdi;

10- Eğer ordunun hükümetleri darbeye tehdit ettiği ya da yasal ve yasadışı yollarla istifaya “zorladığı” dolaylı askeri müdahaleleri ya da *mubtıra darbelerini* dâhil edecek olursak bu kronoloji uzatılabilir. Örneğin, 1997 yılında askerlerin yönlendirdiği kampanya, geniş halk kesimleri tarafından seçilmiş İslamcı hükümeti istifaya etmek zorunda bıraktı. Daha yakın zamanda, 27 Nisan 2007 tarihinde ordu, internet sitesinde yayımladığı bir açıklamada, hükümeti darbeye tehdit etti: Ulu Önder [Mustafa Kemal] Atatürk’ün “Ne mutlu Türk’üm diyene” anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti’nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır. 2007 (27 Nisan). *Türk Silahlı Kuvvetleri Genel Kurmay Başkanlığı*, 27 Nisan Tarihli Basın Açıklaması. http://tsk.mil.tr/10_ARSIC/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_o8.html (Erişim Tarihi 1 Ekim 2008).

85.000 kişi örgütlü düşünce suçu işlemekten yargılandı; 1.683.000 kişi resmi olarak fişlendi; 348.000 Türk ve Kürt'e yurtdışına çıkış yasağı getirildi; 15.509 kişi siyasi sebeplerle işinden atıldı; 114.000 kitaba el konuldu ve bu kitaplar yakıldı; 937 film yasaklandı; 2.729 yazar, çevirmen, gazeteci ve aktör fikirlerini ifade ettikleri gerekçesiyle yargılandı (İmset, 1996: 60).

Türk devletinin Kürtleri zorla asimile etme projesi, her zaman inatçı bir direnişle karşılaşmıştır ve bu nedenle Türkiye'nin doğusundaki ağırlıklı olarak Kürt olan illerde Cumhuriyet tarihinin büyük bir kısmında olağanüstü hâl kuralları yürürlükte olmuştur.¹¹ O yüzden 1980 darbesi ertesinde, Kürt bölgesinin millî birliğe özel bir tehdit olarak görülüp Türk ordusunun büyük kısmının yaygın bir türkleştirme planına nezaret etmek için bölgeye konuşlandırılması şaşırtıcı değildir (McDowall, 2000: 414). Bu plan, siyasi partilerin, gazetelerin, yayınevlerinin ve hayır kuruluşlarının kapatılması yoluyla Kürtlerin var olan tüm kültürel ve siyasal ifade yollarını bertaraf etmeyi amaçlamıştı. Yeni anayasanın 89. maddesi, "Hiçbir parti Türkçe dışındaki bir dilin ve kültürün korunması, geliştirilmesi ve yayılmasıyla uğraşamaz" diyerek Kürtlerin siyasi temsil hakkını yasaklamıştı. Anayasa aynı zamanda, Kürt dili üzerindeki yasağı anayasal bir yasak haline getirmişti.¹²

Diyarbakır Askeri Cezaevi Örneği

"Vahşet dönemi" ya da "Diyarbakır cehennemi" dendiğinde genelde, Kürt bölgesinde o zaman yeni yapılan Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi'ndeki mahkûmların korkunç biçimlerde sistematik işkencelere maruz kaldığı 1980'lerin başı ve ortası (özellikle de 1981-1984 yılları arası) kastedilir. Diyarbakır'da gerçekleşen vahşet, büyük oranda kişisel tanıklıklar, anla-

11- Kürt etnik kimliğinin ifadesinin tüm bu süreç boyunca durağan olmadığını, aksine yerel, bölgesel ve küresel dinamikler ve söylemler tarafından sürekli olarak dönüştürüldüğünü hatırlamak gerekir. Bununla beraber en başından beri Türkiye'nin tutumu; değişik şekillerde formüle edilip anlaşılan, ama daima olumsuzlanması, hedef alınması ve susturulması gereken bir "Kürtlük" tehdidi olduğudur.

12- Madde 28/2, "Kanunla yasaklanmış herhangi bir dilde yayım yapılamaz" demektedir. Bunlar, "Türk devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışındaki dillerdir" (2932. Madde). Burada özel olarak kastedilen Kürtçe'dir. 1991 yılına kadar yürürlükten kaldırılmayan 2932. Maddeye göre, "Türk vatandaşlarının ana dili Türkçe'dir." Madde 42/9'a göre ise "Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez." Bkz. Kangas, T. Skutnabb & Bucak, Sertaç. 1994. Killing a Mother Tongue: How the Kurds are Deprived of Linguistic Human Rights. (Ed.) T. Skutnabb-Kangas ve R. Phillipson, *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin & New York: Gruyter.

tılar ve oyunlar aracılığıyla belgelendi.¹³ Resmî olaraksa ya inkâr edildi ya da Türk devletinin ve milletin korunması için kaçınılmaz görüldü. Yetkililer bu tanıklıkların basılmasını ve yayılmasını engellemek için her yola başvurdular ve bugüne kadar hem Türk kamuoyu hem de uluslararası toplum Diyarbakır'daki olaylardan genel anlamda habersiz kaldı. Üstelik Sivil Toplum Kuruluşları'nın kampanyalarına rağmen,¹⁴ bugüne kadar işkencecilerin hiçbirini yargılanmadı.¹⁵ Hâlbuki bu dönem, Kürt toplumsal hafızasında ve Kürt ulusalcılığında oldukça önemli bir yer tutar. Bu sadece uygulanan pratiklerin saf vahşetinden ileri gelmez, aynı zamanda işkence gören çok sayıda Kürt'ün ve onların akrabalarının bundan çok değişik şekillerde etkilenmiş olmasındandır. Kürt bölgesinin resmi olmayan başkenti Diyarbakır'daki uygulamaların, ulusal ayrılıkçı fikirlerin kristalize olmasında ve bir kuşak Kürt'ün radikalleşmesinde, büyük kısmının da bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacıyla 1984 yılında silahlı mücadele başlatan Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK) militan kadrolarına katılmasında önemli bir rol oynadığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Hakan Yavuz'un dediği gibi, "1980 darbesi ve onun zalimliği Kürtler arasında bir abluka algısının yaratılmasına katkıda bulunmuş, onları geleceklerinin Türk devleti tarafından baskı altında tutulduğunu ve sınırlandırıldığını düşünmeye sevk etmiştir" (2001: 12). Tarihin bir ironisi olarak zorla Türkleştirme siyaseti, Kürtleri

13- Tanıklıklar ve basılmış ilgili çalışmalar için bkz. örneğin Mavioğlu, Ertuğrul. 2004. *Asılmayıp Beslenenler: Bir 12 Eylül Hesaplaşması*. İstanbul: Babil Yayınları; *Serbestî* dergisinin özel sayısı, "Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi". 2003 (14 Eylül/Ekim); Çürükkaya, Selim. 2006. *O Türküyü Söyle*. İstanbul: Komal Yayınları; Güven, Oğuz. 2007. *Zordur Zorda Gülmek: 78 Kuşağı*. İstanbul: Güncel Yayıncılık; Zana, Mehdi. 1997. *Prison No.5: Eleven Years in Turkish Jails*. Watertown, MA: Blue Crane Books; Amnesty International. 1985. *Turkey: Testimony on Turkey*. London: AI Publications; Kutlu, Haşim. 1989. *12 Eylül Cezaevleri: Olaylar, Sorunlar, Çözüm Yolları*. İstanbul: Alan Yayıncılık; Bozyel, Bayram. 2007. *Diyarbakır 5 Nolu*. Diyarbakır: Deng Yayınları; Baştürk, Mesut. 2007. *Esat, Polat ve Azat*. İstanbul: Tevn Yayınları; Miroğlu, Orhan. 2004. *Dijwar: Onlara Dair Herşey*. İstanbul: Avesta. *Serbestî*'nin 2003 yılındaki özel sayısında (s.205) yayımlanmış tanıklıkların geniş bir listesi vardır. <http://www.diyarbakirzindani.com> adlı web sitesinde hem Türkçe hem de Kürtçe büyük bir tanıklık koleksiyonu ve ilgili materyal bulunmaktadır. *Fasting to Topple Walls (Duvarı Yıkarak İçin Açlık Grevi)*, Yusuf Yeşilöz, 2003) adlı belgesel Diyarbakır Cezaevi'nde yatmış siyasi Kürt mahkûmların Avrupa'da sürgündeki yaşamlarını anlatır. *Roni Film Productions* isimli bir şirket de şu an Diyarbakır'daki olaylar üzerine kurulu bir film yapmaktadır, daha fazla bilgi için bkz <http://www.ronifilm.com>.

14- Son dönemdeki bir kampanya için bkz Çakır, Bawer. 2008 (11 Eylül). Aydınlar Diyarbakır Cezaevi Olaylarıyla Yüzleşme Çağrısında Bulundu". *Bianet.org*. <http://bianet.org/bianet/kategori/bianet/109651/aydinlar-diyarbakir-cezaevi-olaylariyla-yuzlesme-cagrisinda-bulundu> (Erişim Tarihi 6 Şubat 2009).

15- Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevinin müdürü Yüzbaşı Esat Oktay Yıldırım 1988 yılında İstanbul'da eski bir mahkûm tarafından halk otobüsünde öldürüldü. Öldürüldüğünde binbaşılığa terfisi almış, ayrıca Aksaray'da adına bir anıt dikilmişti.

bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması için ulusal silahlı mücadeleye iterek tam da engellemeye çalıştığı şeyi kendisi yapmıştır. Eski mahkûmlardan Selim Dindar'ın yorumuyla:

Ben siyasi bir insan değilim. Bu tip konularda çok fazla bilgili değilim. Ama 12 Eylül herkesin Kürt sorununun farkına varmasını sağladı ve bu sorunu dünyanın gündemine taşıdı. Cezaevindeki vahşet olmasaydı, Kürt sorunu bu kadar erken görünür olmazdı. Diyarbakır Cezaevi'ndeki insanlardan militanlar yarattılar. Bu insanların yüzde 80'i [silah alıp] dağa çıktılar. Bu tip bir vahşet yaşadıktan sonra normal bir yaşam sürdürmek bir insan için çok zordu. Bilirsiniz, "PKK hareketi 1984 yılında hızla ortaya çıktı" denir, bu tarih pek çok insanın Diyarbakır Cezaevi'nden salındığı tarihtir (Düzel, 2003).

Her zaman olduğu gibi mağdurların tanıklıklarının zenginliğine karşın, işkencecilerin veya onların üslerinin tanıklığı çok azdır. Son dönemde, 12 Eylül darbesini yöneten eski General Kenan Evren hem darbe öncesinde hem de sonrasında tüm Türkiye'deki gözaltı merkezleri ve cezaevlerinde işkencenin aslında rutin bir uygulama olduğunu açıkladı. Ancak, Evren'e göre darbe sonrasında cezaevlerinde olan işkence, darbe öncesinde cezaevlerini yöneten ve gardiyanlara kötü davranan mahkûmlardan alınan öçten başka bir şey değildi (Bila, 2007: 9-11).¹⁶ Evren'in yüzeysel açıklaması, genel olarak solculara, özelde de Diyarbakır'da Kürtlere uygulanan işkencenin son derece aşikâr sistematığını ve vahşetini açıklamaz.

Her ne kadar kullanılan tüm işkence yöntemlerini saymak mümkün olmasa da, tanıklıklar en yaygın uygulamaların şunlar olduğunu ortaya koyuyor: yoğun ve sistematik dayak, saç çekme, çıplak bırakma, göz bağlama ve ıslatma, tecrit, gardiyanların hakaretleri, Yüzbaşı Esat Oktay Yıldırım'a ve çıplak mahkûmların mahrem yerlerini ısırmak üzere eğitilmiş Alman kurt köpeği "Co"ya selam durma zorunluluğu, uzun süreler uykusuz, susuz, yemeksiz ve çeşitli duylardan mahrum bırakma, falaka (ayakların altına vurulması), "Filistin Askısı" (kollardan asma), belli bir pozisyonda uzun süre bekletme ya da mahkûmları uzun süre ayakta tutma, çok sıcak ya da soğukta aşırı egzersiz yaptırma, organların ve cinsel organların sıkılması ya da ezilmesi, çıplak mahkûmları üstüste yığma, boğma ve sahte infaz, elektrik verme (özellikle de cinsel organlara), sigarayla yakma, tırnakları ve sağlıklı dişleri çekme, sağlıklı mahkûmları tüberkülozluyla bir araya koyma, cinsel aşağılama ve saldırı, rektal inceleme, mahkûmları birbirini dövmeye, cinsel olarak birbirini aşağılamaya/tecavüz etmeye ve birbirlerinin üzerine idrar yapmaya zorlama, anüse cop sokma, zorla çürümüş/

16- Aynı röportajda, Evren, Kürt dilini yasaklamanın yanlış olduğunu da kabul eder.

bozulmuş yiyecekleri ya da dışkı¹⁷ yedirme, (gardiyanların “disko” dediği) cezaevinin lağımında banyo yaptırma.¹⁸

11 yılını cezaevinde geçiren, Diyarbakır eski Belediye Başkanı Mehdi Zana şöyle anlatır:

Cezaevine yeni bir mahkûm geldiğinde, Yüzbaşı Esat onu girişte karşılar ve sonra bir gardiyana dönüp “onu banyoya hazırla; sonra da yatakhaneye götür” derdi. Bu bir ritüeldi. Yaklaşık yirmi gardiyan mahkûmla giderdi. Güzel bir hoşgeldin dayaağı atarlar, sonra da baygın bir şekilde “banyo”ya, onu bir kaç saat içinde tutacakları içi bok dolu küvete süreklelerdi. Bazen, ona “Ye şimdi!” derlerdi. Bazen de yeni geleni çıplak olarak dışkılarının üstünde bir tabureye oturtur, onu iki gün o tehlikeli ve asitli kokunun içinde bırakırlardı. Ya da onu dışkıyla kaplanmış halde alır, ağzına kadar mahkûm dolu bir hücrenin içine atarlardı. Bir kaç saat sonra onu alıp tekrar dışkıyla dolu hücreye kitleyip bir kaç gece daha orada tutarlardı. Yayılan asitli koku yüzünden hücreden çıktığında solgun ve zehirlenmiş olurdu. Başka zamanlarda da, gözleri kapalı, elleri bağlı şekilde, sıçan dolu bir hücrede iki gün boyunca tecritte bırakılırdı (1997: 25).

Tüm bu işkenceler, mahkûm yaşamının mutlak itaat, yorucu tatbikatlar, kesin kurallar, sürekli denetimler, uygun adım yürüyüş ve marşlardan oluştuğu terör ve topyekûn militarizasyon atmosferinde gerçekleşiyordu. Bu alanın uzmanlarından Murat Paker aslında “işkence” teriminin Diyarbakır ve diğer cezaevlerinde o zaman olan şeyleri tam olarak yansıtmadığını söyler. Çünkü işkencecinin gözünde “iyi” ya da “başarılı” işkencenin amacı mahkûmu sakat bırakmak ya da öldürmek değil, onu “konuşturmaktır.” Hâlbuki Paker, Diyarbakır Askeri Cezaevi’nin daha çok bir “toplama kam-pı” gibi görülmesi gerektiğini savunur (Paker, 2004: 12). Mehdi Zana’nın

17- Bu tip devlet terörü uygulamaları sadece cezaevine mahsus değildi. Buna bir örnek Kürt bölgesinde, Cizre’ye yakın Yeşilyurt köyünde gerçekleşir. 14 Ocak 1989 tarihinde özel komando birliklerinin PKK varlığı şüphesiyle bu köye düzenlediği gece baskını sonucunda, bazı köylüler çok sert biçimde dövülür ve bazılarına zorla insan dışkısı yedirilir. Bu vaka *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi*’ne başarıyla taşınmış ve Türk hükümeti Yeşilyurt köylülerine oldukça ağır tazminat cezası ödemek zorunda kalmıştır. Cizre Jandarma komutanı, Binbaşı Cafer Tayyar Çağlayan ve baskını yöneten görevliler ilk başta açığa alınmalarına rağmen daha sonra terfi etmişlerdir. Daha fazla detay için bkz. Kaplan, Hasip. 2001. *Bir Onur Kavgası: Cizre’den Strasbourg’a Yeşilyurt Dışkı Yedirme Davası*, İstanbul: Belge Yayıncılık.

18- Her ne kadar Diyarbakır’da mahkûmların çoğu erkek olsa da, bir kaç kadın mahkûm da vardı ve bazı işkence teknikleri onlar için özel olarak geliştirilmişti. Örnek için bkz Nuran Çamlı Maraşlı’nın *Serbestî*’de çıkan tanıklığı (2003: 185-186) ve Mavioğlu (2004: 167-177).

verdiği örnek, işkencenin bilgi almaktan çok asıl olarak mahkûmları “kırmaya” ve aşağılamaya yönelik olduğunu gösterir:

Yaklaşık 50 mahkûmu hücreden çıkartır ve herkesin önünde birimize sopayı tutturur, başka birini de onun üzerine oturturlardı. Sopa'nın üzerine oturmayı reddettiğimizde, bir anda bizi dövmeye başlardı. Çok azımız pes ederdi. Daha sonra isyankârı cezalandırmak ve aşağılamak için gardiyanlar yedi sekiz kişilik gruplar halinde takım olurlardı. Hepimizin önünde ona sopayla sodomize etmişler ve her tarafı kan olmuş sopayı çıkartıp, emmesi için ağzına tıkmışlardı. Bu deneyden geçenler aylar boyu yıkılmış, erkeklikleri parçalanmış bir halde yaşadılar. Onları neşelendirmeye çalıştık. Bu korkunç işkenceden geçmemek için mahkûmlar teslim oldu. Artık “Ne mutlu Türk'üm diyene”, “Bir Türk dünyaya bedeldir” ya da “Türkler işgal ettikleri tüm ülkere uygarlık götürdüler” diye bağırarak zorundaydılar (Zana, 1997: 18-19).

Bu uygulamaların sertliğini ve vahşetini gözardı etmeden, yukarıdaki örnekte ve diğer tanıklıklarda ortaya çıkan önemli bir tema da Diyarbakır'daki işkencenin “etnik karakter”idir. Diğer bir deyişle, işkence uygulamaları Kürt mahkûmların Türkleştirilmesini amaçlamıştır. Şu da çok açıktır ki, aynı dönemde solcu aktivistler de Mamak ve Metris gibi sistematik işkencenin uygulandığı Türkiye'deki pek çok gözaltı merkezinde ve cezaevinde işkenceden kendi paylarına düşeni aldılar. Bununla birlikte, eski bir mahkûm ve Kürt siyasetçi olan Nazif Kaleli'nin deyişiyle, “Diyarbakır farklı bir şeydi... Çünkü Diyarbakır'ın kimliği farklıydı ve tüm bu uygulamalar bu kimliği hedef alıyordu” (*Serbestî*, 2003: 19).

Buna pek çok örnek verilebilir ancak Kürt yazar Selahattin Bulut'un aşağıda anlattıkları oldukça açıklayıcıdır:

8 nolu hücrede yaşlı bir adam vardı. Onun sesi sürekli kulağımda yankılanıyordu; “Ben Türk oğlu Türk'üm, Ben Türk oğlu Türk'üm.” Aynı ses, aynı tonda, sürekli olarak duyuluyordu. Bir gün, hücredeki suyu dışarıya atalım diye hücrenin kapılarını açtılar. O sesi tekrar duydum: “Ben Türk oğlu Türk'üm...”. Kafamı kaldırdım; köşede bir adam dikiliyordu. Bakmamız yasaktı ama ben yine de bakmıştım. Önümde duran ve sesin sahibi olan kişi Derik'ten bir muhtardı. Onu dışardan tanıyordum. Yaklaşık 65 yaşlarındaydı. Adı İsmail'di. Onu niye getirdiklerini merak ettim. Yaşlı olduğu, okuma yazma bilmediği ve çok az Türkçe konuştuğu için onu da çok fena dövmüşler fakat askeri marşlardan bir tanesini bile ezberden söylemeyi ona öğretememişlerdi. Ona bir şey söyletmek zorundaydılar, onlar da “Ben Türk oğlu Türk'üm” dedirtiyorlardı. O da bunu durmadan tekrar ediyordu (aktaran Mavioğlu, 2004: 142).

Tanıklıklar Türk millî marşının, “Atatürk’ün Gençliğe Hitabesi” nin, askerî ve aşırı milliyetçi marşların ve “Bir Türk dünyaya bedel” gibi sloganların sürekli ezberden okunmasının, hapsedilen Kürtlerin türkleştirilmesini hedefleyen yoğun “hapishane eğitim programının” parçası olduğunu gösterir. Tanıklıklar pek çok Kürt mahkûmun Türkçe konuşmadığını ya da çok az konuştuğunu ya da okuryazar olmadığını belirtir. Nazif Kaleli bunu şöyle açıklar:

Yapmak zorunda bırakıldığımız şey bizim kişiliklerimizi parçalamaya yönelmişti. Türk olmamamıza rağmen, bizi ‘Türk’üm, doğrum’ diye bağırıyorlardı. Bize yaklaşık 50-60 tane milliyetçi marşı ezberlettiler. Daha bile fazla olabilir. Bunlar sizin gündelik hayatta söyleyebileceğiniz türde şarkılar değildiler. İnsan hafızasının sınırlarını düşündüğünde, bu kadar şarkıyı ezberlemek gerçekten de çok zordur. Özellikle de bu insanların bazılarının okuryazar olmadığını düşünürseniz, bu hiç de kötü bir işkence etme yöntemi değildir. Kişi, bu marşları ezberlemezse, dayanması mümkün olmayacak işkenceyle karşılaşacağı baskısı altındadır. Ezberlesen de copu yersin. En azından yüz kere (2003: 189-90).

Uygun adım yürürken, askerî marşları ya da konuşmaları okur ya da dinlerken genelde bunlara Mustafa Kemal Atatürk’ün resimleri, bayraklar ve diğer alet edavat eşlik ediyordu. Duvarlara Atatürk’ün, Kenan Evren’in ve tarihî Türk şahsiyetlerinin veya olayların resimlerini yapmak, en yaygını “Ne mutlu Türk’üm diyene” olmak üzere çeşitli milliyetçi sloganları cezaevi duvarlarına yazmak için mahkûmların paralarına el konuluyordu (Kaleli, 2003: 166). Üstelik bazen tüm cezaevi blokları, Türkleştirme sürecini “kolaylaştırmak” için Türk bayrağının renginde boyanıyordu. Diyarbakır’ın eski mahkûmlarından Felat Cemiloğlu şöyle diyor: “33 nolu hücre bloğuna girdiğimizde güneş batıyordu. Tüm pencereler kapatılmış ve ortasında ay yıldız olacak şekilde kırmızıya boyanmıştı. O yüzden son derece loştu. Bize bunun bir atölye olduğunu söylediler” (aktaran Cemal, 2003: 27). Bu tip bir işkence görüş zamanlarında da devam etti. Bazı tanıklıklar ana görüşme salonunda kocaman bir “Türkçe konuş, çok konuş” tabelasından bahseder. Ülkenin diğer yerlerinde olduğu gibi, cezaevinde de Kürtçe konuşmak çok sıkı bir biçimde yasaklanmıştı ve Kürtçe konuşma çok ciddi şekilde cezalandırılıyordu. Pek çok mahkûm bir tek Kürtçe bilen akrabalarıyla (özellikle de annelerle) konuşmadıklarını, “sessiz cezaevi görüşleri” yaptıklarını anımsıyor (Serbestî, 2003: 88). Nuri Sınır şöyle hatırlıyor:

Altı ay boyunca Türkçe bilmediği için annemle konuşamadım ve benim de Kürtçe konuşmam yasaktı. Annem beni düzenli olarak ziyaret ederdi. Ancak tek yapabildiğimiz tek bir söz söylemeden birbirimizin gözlerinin içine bakmaktı... Altı ay boyunca anneme nasıl olduğunu sormadım (Serbestî, 2003: 118).

Diyarbakır Cezaevi'ndeki uygulamalara karşı mahkûmlar, dönem dönem koşulları iyileştiren, ulusal ve uluslararası dikkatleri çeken çetin direnişler de göstermişlerdir. 1980'lerin başında işkenceye karşı protesto için mahkûmlar ayaklanmış, açlık grevleri yapmış; kişiler ya da gruplar halinde intihar eylemleri düzenlemişlerdir. Örneğin, Kemal Pir, Hayri Durmuş, Akif Yılmaz ve Ali Çiçek gibi mahkûmlar 1982'deki açlık grevi sırasında ölmüş, bazıları sakat kalmıştır. Aynı yıl 21 Martta, Newroz'da, PKK üyesi Mazlum Doğan protesto için kendisini hücrelerinde asmıştır. 18 Mayıs'ta dört genç mahkûm, Mahmut Zengin, Eşref Anyık, Ferhat Kutay ve Necmi Öner, gazeteleri rulo yapıp üzerine boya sıktıktan sonra elele tutuşup protesto için kendilerini canlı canlı ateşe verdiler ve o zamandan beri Kürt toplumsal hafızasında ve PKK'nin şehitlik söyleminde önemli birer figür haline geldiler. İşkenceye ve Kürtçe yasağına karşı dil de direnişin bir parçasıydı. Daha fazla işkence riskine rağmen, Kürtçe konuşma, şarkı söyleme ya da slogan atma kolektif ruh halini arttırmanın ve muhalefet etmenin bir yoluydu. "Kürtçe bir şarkı söylemeye başladık. O bizim bir arada olma biçimimizdi" (Zana, 1997: 33).

1980'lerin ortasına ve sonlarına doğru Türkiye'nin bir tür parlamenter demokrasiye geçiş sürecinde Diyarbakır'daki mahkûmların koşulları iyileşmeye başladı. Pek çok mahkûm göstermelik duruşmalardan sonra salınmıştı. Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi'nin mirası bugün ne Türkiye'nin ne de "vahşet dönemi"nden sağ çıkanların peşini bırakmıştır:

Bugün ben 43 yaşıdayım ve ne zaman Diyarbakır Cezaevi bahsi açılrsa gerçeklikle bağımı yitiriyorum. Kendimi kontrol edemiyorum; bağırarak, ağlamak ve çılgılık atmak istiyorum. Karım ve bir çocuğum var. Geniş bir ailem ve bir sürü arkadaşım var. Bazen kendimi kontrol edemiyorum ve herkesin önünde gözyaşlarına boğuluyorum, ağlıyorum, ağlıyorum (Düzel, 2003).

Sonuç

İşkence nadiren sadece bilgi edinmekle ilgilidir. "Kötü" insanların kendi "sadist arzuları"nın tesiriyle yaptıkları bir şey de değildir. İşkence keyfi bir uygulama olmaktan ziyade, iç/dış "düşmanlara" karşı devletin desteklediği ve "bizi", "bizim yaşam tarzımızı" ve "ülkemizi" koruma söylemiyle meşrulaştırılan sistematik pratikler olarak anlaşılmalıdır. Bu makale, Türkiye'de işkencenin Türkiye'nin ulus inşa projesinin tarihsel sürecinin bir parçası olarak analiz edilmesi gerektiğini öne sürmektedir. İşkence, iktidardaki Kemalist siyasi ve askeri elitlerin elinde, siyasi ve etnik olarak homojen bir millet yaratma projesinde ve bu projenin karşısındaki yerel muhalefetin ezilmesinde çok önemli bir araç olmuştur.

Bu makale, Türkiye Devleti'nin asimilasyon politikalarına karşı Kürt ulusal direnişini bastırma siyasetinin bir parçası haline gelen sistematik işkenceyi

1980'lerdeki Diyarbakır Askeri Cezaevi'ndeki üzerinden tartışmaktadır. Pek çok tanıklık, işkencenin Türkleştirmenin bir yolu olarak kullanıldığı cezaevinin, Kürt mahkûmların aşağılanması, cezalandırılması ve "rehabilitasyonu"nda bir laboratuvar gibi işlediği topyekün bir terör ve vahşet durumuna işaret etmektedir. Benzer şekilde, işkenceyi 1982 Anayasası'nın vücut bulup doğrudan hayata geçirildiği ve "Türklüğü" mahkûmların bedenlerine ve zihinlerine kazınma sürecinin bir parçası olarak görebiliriz. Son olarak, Türkleştirme olarak işkence; (tamamına ermemiş) Kemalist asimilasyoncu bakışından gelen, "Türklerden" oluşan homojen bir ulus devlet yaratma ve sürdürme projesinin bir parçası olmuştur ve pek çok açıdan olmaya da devam etmektedir.

Kaynakça

- Akkaya, Bakan. "Zero Tolerance Policy" on Torture Ends in Fiasco. 2008 (27 Ağustos). *Today's Zaman*. <http://www.todayszaman.com/tzweb/detaylar.do?load=detay&link=151354> (Erişim tarihi 24 Eylül 2008).
- [Amnesty International] *Turkey: Testimony on Turkey*. 1985. London: AI Publications. 1985.
- [Amnesty International]. *The State of the World's Human Rights*. 2008. London: AI Publications.
- Beşikçi, İsmail. 1997. *Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Bila, Fikret. 2007. *Komutanlar Cephesi*. İstanbul: Detay Yayıncılık.
- Bush: Nation in Struggle to Preserve Civilization," CNN.com, 12 Eylül, 2006, görölme tarihi 19 Eylül, 2008, <http://www.cnn.com/2006/US/09/11/bush.memorials/index.html>.
- Casessé, Antonioni. 1990. *Human Rights in a Changing World*. Cambridge: Polity.
- Cemal, Hasan. 2003. *Kürtler*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Düzel, Neşe. 2003 (23 Haziran). Üç Yılını "Cehennem"de Geçirdi. *Radikal.com.tr*. <http://www.radika.com.tr/haber.php?haberno=79191> (Erişim Tarihi 23 Ağustos 2003).
- Elkins, Caroline. 2005. *Imperial Reckoning: The Untold Story of Britain's Gulag in Kenya*. New York: Henry Holt & Co.
- Foucault, Michel. 1979. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (Çev. Alan Sheridan). New York: Vintage.
- Graham, Shane. 2001. Apartheid Prison Narratives, the Truth and Reconciliation Commission and the Construction of National (Traumatic) Memory. (Ed.) Graeme Harper, *Colonial and Postcolonial Incarceration*. London and New York: Continuum.
- İmset, İsmet. 1996. Terrorists or Freedom Fighters?. *International Journal of Kurdish Studies*, 10 (½).
- İşkence Atlası*. 2008. Ankara: THİV Yayınları.
- Kelman, Herbert C. 1995. The Social Context of Torture: Policy Process and Authority Structure. (Ed.) Ronald D. Crelinsten & Alex Pç Schmid. *The Politics of Pain: Torturers and Their Masters*. Boulder, CO: Westview Press.
- Lazreg, Marnia. 2007. *Torture and the Twilight of Empire: from Algiers to Baghdad*. NJ & Oxford: Princeton University Press.
- Mavioğlu, Ertuğrul. 2004. *Asılmayıp Beslenenler: Bir 12 Eylül Hesaplaşması*. İstanbul: Babil Yayınları.
- McDowall, David. 2000. *The Modern History of the Kurds*. London: I. B. Tauris.
- Paker, Murat. 2004. Boğazımızdaki Yumru: Türkiye'de İşkence. *Birikim*, 172.
- Parry, John T. 2010. *Understanding Torture: Law, Culture and State Violence*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Rejali, Darius M. 1993. *Torture and Modernity: Self, Society, and State in Modern Iran*. Boulder, CO: Westview Press.

- Serbesti 14*: “Diyarbakır 5 No’lu Askeri Cezaevi”. 2003 (Eylül/Ekim).
- Soğuk, Nevzat. 1993. Reflections on the “Orientalized Orientals”. *Alternatives*, 18 (3): 361-384.
- Staying Alive by Accident: Torture Survivors from Turkey in the UK*, Medical Foundation. 1999. London. Medical Foundation for Care of Victims of Torture.
- Turkey Apology Over Prison Death. 2008 (14 Ekim). *BBCNews.co.uk*, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/7670678.stm> (Erişim tarihi 17 Ekim 2008).
- Türk Silahlı Kuvvetleri Genel Kurmay Başkanlığı, 27 Nisan Tarihli Basın Açıklaması. 2007 (27 Nisan). http://tsk.mil.tr/10_ARSIC/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_o8.html (Erişim Tarihi 1 Ekim 2008).
- Yavuz, Hakan. 2001. Five Stages of the Construction of Kurdish Nationalism in Turkey. *Nationalism and Ethnic Politics*, 7 (3).
- Yıldız, Kerim & Muller, Mark. 2008. *The European Union and Turkish Accession: Human Rights and the Kurds*. London ve Ann Arbor: Pluto Press.
- Yıldız, Ahmet. 2001. *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları, 1919-1938*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zana, Mehdi. 1997. *Prison No.5: Eleven Years in Turkish Jails*. Watertown, MA: Blue Crane Books.
- Zeydanlıoğlu, Welat. 2008. The White Turkish Man’s Burden: Orientalism, Kemalism and the Kurds in Turkey. (Ed.) G. Rings ve A. Ife, *Neo-colonial Mentalities in Contemporary Europe? Language and Discourse in the Construction of Identities*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Nazan Üstündağ ile “Diyarbakır Cezaevi Gerçeği ile Yüzleşme” Üzerine^{1*}

Giriş

Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nden Yrd. Doç. Dr. Nazan Üstündağ, *Diyarbakır Cezaevi Gerçeği ile Yüzleşme ve Adalet Komisyonu* üyesidir. Türkiye genelinde faaliyet yürüten ve Diyarbakır Askeri Cezaevi’nde 1980-84 yılları arasında yaşanan olaylara ilişkin *Diyarbakır Askeri Cezaevi Gerçeğini Araştırma ve Adalet Komisyonu*’nu oluşturan *78’liler Girişimi*, üç yıl boyunca sürdürdükleri aktif çalışma neticesinde elde edilen bilgi ve verilerden oluşan raporu Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığı’na sundu. Bu konuda savcılıkta dosya açıldı. Komisyon cezaevinin müzeye dönüştürülmesi için kapsamlı bir kampanyayı sürdürmektedir. *78’liler Girişimi* tarafından kurulan bu komisyonun yaptığı araştırmalar bağlamında 1980-84 yılları arasında Diyarbakır Cezaevi’nde kalmış yaklaşık 500 mahkûm ve tutuklu ile mülakatlar yapılmıştır. *Toplum ve Kuram Dergisi* olarak Nazan Üstündağ ile bu araştırmanın sonuçları hakkında bir röportaj yaptık.

TKD: *Diyarbakır Cezaevi tartışmaları, özellikle son on sene içerisinde, Kürt meselesiyle ilgilenen insanların kulağına türlü şekillerde girdi. Diyarbakır Cezaevi tartışması başlangıçta mağduriyet dili üzerinden ortaya çıktı. Esasında bu durum, Türkiye’deki liberallerin Kürt Hareketi’nin sonradan yöneldiği politik şiddeti anlatabilecekleri bir zemin sunmasıyla da ilgilidir. Ama izleyen süreçte (pek kayda değer olmasa da) şöyle yazılar veya görüşler de ortaya çıktı: Diyarbakır Cezaevi sadece mağduriyet üzerinden ele alınabilecek bir mekân değil aynı zamanda direnişin de gerçekleştiği yerdi. Diyarbakır Cezaevi’nde bu tartışmayı aşan bir şey var gibi. Diyarbakır Cezaevi’ne baktığında ilk ola-*

1- Yrd. Doc. Dr. Nazan Üstündağ ile röportaj *Toplum ve Kuram Dergisi* yayın kurulu üyeleri Harun Ercan ve Onur Günay tarafından yapılmıştır.

rak sen ne görüyorsun? Orada ne var? Bizim orayı nasıl anlamamız lazım? İlk etapta karşımıza çıkan bağlam orada yaşananları, etkilerini gerçekten taşıyan bir tartışma mıdır yoksa yetersiz mi kalır?

N.Ü.: Şimdi bu tartışmaya geri dönmek isterim daha sonra. Çünkü Diyarbakır Cezaevi bir mağduriyet yeri mi bir direniş yeri mi sorusuyla ilgili olarak değil ama direniş ve mağduriyet ikiliği üzerine söylemek isteyeceğim şeyler var. Bence Diyarbakır Cezaevi'nin çok ciddi bir şekilde örneklediği önemli sorunlar var o ikilemde. Yani şimdi okudukça, daha fazla üzerine eğildikçe, Diyarbakır Cezaevi hatıratlarını dinlemenin ve okumanın kendin üzerindeki etkilerini daha fazla sindirdikçe, Diyarbakır Cezaevi'ni anlamak belki daha fazla mümkün oluyor. Anlamak demeyeyim de Diyarbakır Cezaevi'nin nasıl bir şey olduğu konusundaki sezgilerin daha fazla derinleşiyor. Yani şöyle diyeyim: aslında dünyada birkaç tane "büyük felaket mekânı" adı verilebilecek yer vardır. Bu yerlerde, ciddi anlamda yoğun bir şiddet, yoğun bir maddi şiddet, yoğun bir söylemsel ve manevi şiddetle bir araya gelir ve dünyada o güne kadar görülmüş bilinen her tekniği aşan yeni bir iktidar rejimi doğar. Auschwitz bunların en başta gelenlerinden bir tanesidir. Johannesburg Hapishanesi öyle bir yerdir. Arjantin'de kayıpların büyük bir kısmının gerçekleştirildiği Esma, böyle bir yerdir. Tiananmen Meydanı öyle bir yerdir. Yani bu tür yerler, bu tür mekânlar var. Diyarbakır Cezaevi'ni de ben böyle bir mekân olarak ele almak gerektiğini düşünüyorum. Böyle bir mekâna bakarken biz bildiğimiz kavramlarla ölçüm biçim yaparak, yani ne kadar direniş vardı ne kadar ezilme vardı gibi doğrudan sorularla pek bir yere varamayabiliriz. Zaten bu kavramlar cepte olan kavramlar: Ezilme, direnme. Bu kavramları bir yana bırakarak yeni kavramlar, yeni felsefi kavramlar yani varoluş hakkında, insanlık hakkında yeni siyasi kavramlar, siyasi analitik araçlar oluşturmamızı sağlayacak yerler olarak bakmak gerekir bunlara. Mesela Auschwitz için K-Zetnig² diye biri var, bir yazar var. Hatta çok ilginçtir Eichmann'ın duruşmasında tanıklık etmesi isteniyor K-Zetnig'in ve Auschwitz'i tanımlamaya kalktığı zaman baygınlık geçiriyor K-Zetnig ve sandalyeden düşüyor. Auschwitz için şöyle diyor: Adem dünyaya geldiği zaman Tanrı Adem'e dedi ki "Etraftaki şeylerin isimlerini ver"; Adem de bu isimleri verdi. Ama Auschwitz gibi bir yerin ismi Auschwitz oluncaya kadar dünyada yoktu. Diyarbakır Cezaevi de öyle bir yer. O yüzden var olan kavramlarla bakmamak gerektiğini düşünüyorum.

TKD: *Yani aslında az önce bir perspektif ortaya koydun. Tam olarak "biz bir meseleyi nasıl anlayabiliriz"e giriş niteliğindeydi. Proje çerçevesinde Di-*

2- SS (SchutzStaffel) Subayı Adolf Eichmann'ın 1961'de Kudüs'te yargılandığı ve üzerine çok sayıda çalışmanın yayınlandığı "Eichmann Davası" sırasında Auschwitz'de işlenen suçlara tanıklık etmek için kürsüye çağrılan ve tanıklıklarını aktarmaya başlamadan bayılan K-Zetnik, Yahudi yazar Yehiel De-Nur'dur.

yarbakır Cezaevi'nde bulunmuş insanlarla görüşmeler yaptınız. Elbette sen bunlardan fazlasıyla etkilendin bir yandan. Senin üzerindeki etkisiyle başlayalım bence. Şunu sormak istiyorum. Varoluşsal anlam atfettiğin bir yer, yani tarihin kırılma noktalarından biri olduğunu söylüyorsun. Peki, Nazan Üstündağ'ın kendi tarihçesinde bu nasıl bir kırılma yarattı?

N.Ü.: Peki. Yani çok çeşitli evrelerde farklı şekillerde etkiledi. Birincisi bir kere Diyarbakır Cezaevi gayet iyi bildiğim bir yerdi. Çok fazla hikâye, çok fazla anı okumuştum. *Serbestî*'deki mülakatlari okumuştum. Zana'nın, Ayata'nın anılarını filan okumuştum. Öncelikle Diyarbakır Cezaevi bildiğim bir yerdi. Fakat Diyarbakır Cezaevi'nin içinde olanlar değil yani insanı etkileyen, ya da ilk anda beni etkileyen şey. İlk anda beni etkileyen şey kesinlikle insanların kelimelerle girdiği ilişkiydi. Diyarbakır Cezaevi'ni anlatmasını istediğiniz zaman bir insandan, söz konusu insan Diyarbakır Cezaevi'nin insanlık tarihinde açmış olduğu boşluğa düşüyor. Yani o insan o boşluğa düştükten sonra gerçekten dille arasında bir mesafe oluşuyor. Ve onun o dile yeniden kavuşma çabası sizin önünüzde dramatize oluyor. Bu gerçekten kolay kolay, yani karşılıklı olarak kolay kolay unutulmayacak, kolay kolay kaldırılamayacak bir şey. Yani karşınızdaki insanın gerçekten kelimelere kavuşmak için gösterdiği çaba dramatize oluyor. Ve bir mekân ve bir hatıra düşünün insanı o an sahip olduğu kelimelerden, varoluşundan, olduğu yerden, kopartıyor. Orada, yani ikimizin de arasında koskocaman bir uçurum oluşuyor ve o insanın o uçurumun içerisinden çıkmaya çalışmasını, debelenmesini seyrediyorsunuz siz. Ve bu gerçekten, kolay kolay kaldırılabilir bir şey değil. Yani ben o sırada hiç etkilenmiyordum bundan, hiç hem de. Görüşmeleri yaparken hiç etkilenmediğimi düşünüyordum. Çıktığım zaman da ben çok rahat oluyordum hep. Ondan sonra eve geldiğim zaman başka oluyordu. Mesela Diyarbakır'da mülakatlardan döndüğüm zaman Ahmet Kaya'nın "Kaçak ve Anne" şarkısını dinlemediğim zamanlarda beynimin zonklamaya, kalbimin çarpmaya başladığı bir dönem geçirdim... Yani derse giderken "Kaçak ve Anne"yi takıyordum. Teneffüslerde, tualete gideceğim zaman "Kaçak ve Anne"yi takıyordum. Yolda "Kaçak ve Anne"yi takıyordum. Uyurken "Kaçak ve Anne"yi dinliyordum ve o kapandığı anda gerçekten çok kötü hissediyordum kendimi. Öbüründe de Adana'dan gelmişim mesela. Oturdum. Bir saat sonra dersim vardı. Oturdum böyle koltuğa. Ondan sonra bir daha saate baktığıma dört saat geçmişti. Dersi filan kaçırmışım. O sırada zamanı hiç bilmiyordum yani. Bunun gibi bir dolu şey ve o seneyi gerçekten çok kötü geçirdim. Bütün bir dört-beş ay boyunca her gün eve gelip iki-üç kaset dinledim, seyrettim. Hislerimin Diyarbakır Cezaevi'yle ilgili olduğunun da farkında değildim açıkçası. Şimdi dönüp baktığım zaman, o yüzden olduğunu düşünüyorum. Ama belki de daha da özele inmek gerekirse sonra işte yoğun bakımda kalmam gerekti benim bir hafta boyunca ve farkında olmamışlar ben uyanık kalmışım. Yoğun bakımdayken korkunç büyük bir acı çekip

gözünü kıpırdatamazken... O zaman sürekli şey diye düşündüm, onlar, yani Diyarbakır Cezaevi'nde kalanlar bunu yaşıyorlardı, bu yaşadıklarının aynısını yaşıyorlardı, çok daha büyük acılar çekiyorlardı belki... Bir de fırlatılmışlardı. Anlatabiliyor muyum? Ölsünler diye... Yani yaşasınlar diye yapılmıyordu bu. Bana iyilik için yapılıyor. Ve ben o iyilik için bile buna dayanamamam ne kadar büyük bir şımarıklık olur, bu sebeple dayanmalıyım diye düşünüyordum. Zaten bir konuşmamda teşekkür ettim hepsine bu yüzden. Yani o yoğun bakımdan akıl sağlıma en ufak bir zarar gelmeden çok rahat çıkmamın kesinlikle nedeni budur. O günler için mi yaptım o mülakatları filan diye düşündüğüm bile oldu.

TKD: *Son konuşmanın en başında dilsizlik, dile gelememe halinden bahsettiğinde aklında tekil bir örnek var mıydı? Bir debelenme halinden bahsettiğinde, mülakatta insanların senin sorularına cevap vermeye çalışırken içinde bulundukları hali tarif ederken...*

N.Ü.: Bu böyle örneklenebilecek bir şey değil. Bir insanın dille girdiği ilişki genellikle belli olmayan, kendi kendine işaret etmeyen bir şey. Sanki doğalında geliyormuş gibi. Ama siz o mülakatları seyretseniz bir anda o kendi kendine işaret eden bir şey oluyor. “Şu anda ben bu konuyu konuşuyorum ama sadece konuşuyorum ve bu konuştuğum kelimeler yaşadığım şeyleri ifade etmiyor”u işaret eden o boşluğun içinde kaldığını, o insanın görüyorsunuz. Çayan Demirel’in filminde de görürsünüz zaten. Ama birer bir olduğu zaman, o insan için de sizin için de bambaşka. Bir şekilde bir insana ölümünü anlatıyorsunuz siz. Sonuçta Agamben’in Auschwitz üzerine yazdığı kitapta da var bu. Mark Nişanyan Ermeni soykırımı ve Ermenilerin soykırım sonrası edebiyatı üzerine yazdığı kitapta da bundan bahsediyor. Tanıklık büyük bir şiddete maruz kalmak demek aslında. Bir şekilde cezaevinde o güne kadar var olduğunuz halinizle ölüyorsunuz ve bir de ölümünüze tanıklık etmek mecburiyetinde bırakılıyorsunuz. Ben o insana diyorum ki aslında “Hadi bakalım anlat bana sen nasıl öldün?” Aslında devlet her soykırımda (yani bu bir soykırım, bildiğimiz anlamıyla bir soykırım değil ama belli bir şekilde ontolojik bir kıyım, kırım) olduğu gibi o insana acı vermekle kalmıyor, üstüne acının kanıtlamasının yükünü de mağdurun üzerine atıyor. Çünkü sizin ne belgeniz var, ne de bununla ilgili bir dava açmışsınız. Hiçbir şey yok. Ben gidiyorum o insana diyorum ki böyle böyle... Yani “Diyarbakır Cezaevi’ni hadi bakalım anlat”. O da artık Diyarbakır Cezaevi’nin var olduğunu kanıtlamak mecburiyetinde. Diyarbakır Cezaevi’nin var olduğunu kanıtlamanın ve onun başına gelenlerin birer hakikat olduğunu kanıtlamanın yükü de onun omuzunda ve o bütün bedenini bir kanıt nüshası haline getiriyor. Bütün dilini bir kanıt nüshası haline getiriyor ve kendi ölümünü kendisinin ölmüşlüğüne size kanıtlamak zorunda kalıyor. Korkunç bir şey yapıyorsunuz aslında karşınızda. Bazen çok güzeldi. Onu es geçmeyeyim. Yani çok güzel şeyler ya-

şandı. Eminim onlar için de bizimle yaptığı mülakatların sağaltıcı bir tarafı vardı. Ama ortada olan şeyin belli bir siyasi bağlamda gerçekleştiğini ve bu siyasi bağlamın inkârı özümsemiş bir siyasi bağlam olduğunu unutmamak lazım. İktidar Diyarbakır Cezaevi'ni kabul ettiği zaman bile, bu nasıl bir kabul etmedir? Hani bundan da bahsedebiliriz. Mülakatlar, böyle bir siyasi bağlamda gerçekleşiyor. İnsanların seslerinin çıkmadığı, çıkan sesin dağıtıldığı, o çıkan sese değer verilmediği, o çıkan sesin çıktığı andan itibaren hemen suçlandığı bir siyasi bağlamda bu insanın kendisinin başına gelenleri kanıtlaması gerekiyor. İşte tam da bu gel bana ölümünü anlat demek.

TKD: *Devlet Diyarbakır Cezaevi'nde var olmasını istemediği binlerce insanı toplamışken neden maddi varlıklarına son vermiyor? Neden bunları ortadan kaldırmıyor ve böyle bir sistematik işkence içerisine giriyor ve bunların varoluşuyla bir mücadele haline sokuyor kendini? Devlete dair bize ne söylüyor bu durum? Yani ulus-devlet ve [istemediği/dönüştürmek istediği] birey ilişkisine dair...*

N.Ü.: Şimdi bunun üzerine tarihsel bir cevap da verilebilir. [...] Yani tarihsel olarak baktığında yapmadı mı yaptı, onu da yaptı. Maddi olarak da yok etti. Türkiye devleti sonuçta Türk halkının tüm varoluşunu kendisine bağlamış ve bunu da anayasada kodlamış bir devlet, değil mi? Türkiye devletine bağlı olmak üzerinden Türklük tanımlanıyor ve bu anlamda da Kürtlük demek, Türkiye devletinin ve Türklerin olmaması demek. Kürtlük Türkiye devleti için ontolojik bir problem. Türkiye devleti için bir çoğulluk problemi filan değil. Ontolojik bir problem. Böyle tanımlanmış. Belki çok yakın tarihe kadar böyleydi demek daha doğru olur çünkü şimdi yakın tarihte değişiyor bu. Ama yakın tarihe kadar Kürtlerin varlığını kabul etmek Türkiye devletini ontolojik olarak yok eden bir şey. Çünkü devlet anayasasında zaten Türk'ün varlığını kendisinin, kendisini de Türkün varlığının garantisi olarak kuruyor. O yüzden de bu ontolojik sorunla çok çeşitli şekillerde başa çıkmaya çalışmış. Katliam da yapmış. Asmış da. Şimdi Diyarbakır'a geldiğiniz zaman dünya konjonktüründen farklı bakamazsınız buna. Bu sorunla karşı karşıya olan bir dolu devlet var ve bunların hepsi de CIA tarafından yetiştiriliyorlar, bunun kanıtları var şimdi. İnsanlar, örneğin Güney Afrika'daki adamlar, rahat rahat anılarında anlatıyorlar mesela... Güney Afrika'daki kontrgerilla, Arjantin'dekiler ve Türkiye'dekilerle beraber okula gittiklerini, orada CIA'den ders aldıklarını anlatıyorlar. Bu tarihsel süreçte bu yöntem benimsenmiş vaziyette. Yani o yöntemin bir tarihi var. Bu yöntem peki ne demek?

Diyarbakır Cezaevi'nde devlet, Kürt vatandaşları Türk olarak yeniden doğurmaya kalkıyor. Ben Diyarbakır Cezaevi'nin bir rahim (devletin rahmi) olarak düşünülebileceğini ve Türkiye devletinin Diyarbakır Cezaevi'ni adeta bir rahimmiş gibi ve o rahimin içinden Kürtler yeniden Türk olarak doğu-

rulacakmış gibi inşa ettiği bir yer olduğunu düşünüyorum. Bunun içinde evet ölü doğan çocuklar da var. Öldürülen çocuklar da var. Ama asıl amaç öldürmek değil, asıl amaç gerçekten son derece bilim kurgusal. Zaten faşizm kendini bilim kurgu metinlerinde gösterir. Yani faşizmin yarattığı dünyalar, genellikle ancak bilim kurgusal ve fantastik dille anlatılabilen alanlardır. Yani Türkiye devletinin faşist bilim kurgusal tahayyülünün, [Diyarbakır Cezaevi] rahminden Kürtleri Türk olarak doğurmak gibi bir fantezisi var.

TKD: *Kürtler 70'ler boyunca örgütlenmişler, kendi siyasi örgütleri var, bir tezleri var, bir mücadelenin peşindeler ve yüzlerce değil binlerce insandan bahsediyoruz. Bu dönüştürme noktasının altını doldurmak adına devletin onları nasıl gördüğünü sormak istiyoruz!*

N.Ü.: Ben devletin pornografik bir şey olduğunu düşünüyorum ama yani burası çok önemli değil. Şöyle baştan alayım: Devletlerin genellikle yaptıkları şeyler on sene sonra parodi gibi gözükür. Yani her devletin yaptığı şey, bir süre sonra arkanıza dönüp baktığınız zaman parodi gibidir. Niye? Çünkü devlet kendi fantezisini dramatize eden bir örgütlenme, bir siyasi örgüt. Orada yaptığı şey kendi fantezisini dramatize etmektir. Kendi fantezini dramatize ederken oradaki insanların/faillerin bir kısmı muhakkak ki yaptıklarının meşruiyetine inanıyor. Anlatabiliyor muyum? Ama bu noktada kimler inanıyordu kimler inanmıyordu, bu gerçekleşebilecek bir şey miydi değil miydi gibi pozitivist bir sosyal bilimcilikten çıkarak, fantezi düzeyinde devletin kendini dramatize edişinin bize devlet hakkında ve devletin Kürtlerle ilişkisi hakkında ne dediği sorusuna odaklanmamız lazım. O sorunun çerçevesinde de şunu görüyorum ben. Kürtler ontolojik bir sorunsaldır Türkiye devleti için ve Türkiye devleti en faşizan dönemlerinde Kürtleri baştan doğurmaya kalkışır. Diyarbakır Cezaevi'ni Kürtleri baştan doğurmaya çalışma taktikleri içerisinde okuyabilirim. Ve bu anlamda Diyarbakır Cezaevi, bir devlet fantezisinin gündelik hayatta insanlara nasıl zarar verdiğinin yoğun bir boyuta ulaşarak özel isim halini alışıdır. Anlatabiliyor muyum? Auschwitz de insanlık tarihinde büyük bir keski, ama insanlık tarihindeki o büyük keskiyi doğru okursak kapitalist modernitenin zaten her zaman faşist olduğunu görebiliriz. Hiçbir zaman Auschwitz gibi değil belki. Auschwitz her şeyi aşan bir şey, Diyarbakır Cezaevi de öyle. Ama devletin bir hakikatini görmek mümkün oluyor oraya baktığımızda.

TKD: *Dedin ki Diyarbakır Cezaevi'ni bir rahim gibi düşünebiliriz. Bu anlamda devletin Kürtleri Türk olarak doğurma fantezisine kapıldığı bir yer. Diyarbakır Cezaevi'nde uygulanan [en radikal] sistematik işkenceleri ve rahim metaforunu nasıl bir yere koyuyorsun?*

N.Ü.: Belli bazı metaforları kullanmamın sebebi Diyarbakır Cezaevi'nin zihnimizde canlandırmasını istediğim dünyayla ilgili. Diyarbakır Ceza-

evi bağlamında devleti düşünürken kafamızda pornografinin canlanmasını istiyorum. Bu anlamda kadın ve erkek cinsel organlarını çağrıştıran analogileri kullanmayı önemsiyorum. Devletin ne kadar pornografik, ne kadar insanın içini dışına çıkartan, insan ilişkilerini metalaştıran, sığlaştıran, ne kadar değiş-tokuş ilişkilerine dayanan bir şey olduğu hakikatine Diyarbakır Cezaevi'nin işaret ettiğini düşündüğüm için. Mesela Esat Oktay Yıldırım'a gelirsek... Esat Oktay Yıldırım, girdiği zaman, "Ben," diyor "Kıbrıs'tan geldim. Rum kadınlarının karınlarını deşip bebelerini çıkarıp yedim". Böyle şeyler söylüyor ve devam ediyor "Siz," diyor "cezaevinden çıktığınızda kim olduğunuzu bilmeyeceksiniz. Bu cezaevine geri dönmek isteyeceksiniz". Veya "Ben neler neler yaptım, sizi mi kendinize düşman etmeyeceğim?". Tabii ki rahmin çocuğu besleyen, bakan bir yanı da var ve ben böyle bir şeyden bahsetmiyorum. Bilim-kurgusal bir rahimden bahsediyorum. Onun altını çizerek söylüyorum.

Yeni bir şeyin doğduğu bir yer var ama sıfırlamak, yani insanı insan yapan bütün toplumsal, kültürel, maddi bağlardan kopartmak ve o cezaevi içinde tarihin başını ve sonunu Türkiye Cumhuriyeti yapmak. Tabii ki bununla üretken bir vatandaş yaratmayı amaçlamıyor. Üretken vatandaş böyle bir süreçte ortaya çıkmaz. Üretken vatandaşın başı ve sonu devlet değildir zaten. Bu, devletin kendine alan açmasıdır: kendi gücünü, kendi nefretini, kendi ontolojik savaşını, kendi pornografikliğini ve kendi parodisini sergilediği bir alan.

TKD: *Bunu çok güzel anlattın, peki bunu yapmanın mekanizmaları cezaevi nezdinde nelerdir?*

N.Ü.: Bunun gerçekleştiği alanda üç yöntemden bahsedebiliriz. Birincisi, insanla hayvan arasındaki ayrımı yok eden işkence biçimidir. İnsanın toplumsal olmasını sağlayan bir takım tabular vardır, bu tabuların ihlal edilmesiyle yapılan bir şeydir. Örneğin dört ayak üzerinde yürütmek, üzerine işlemek, aç bırakmak, yiyeceği yere atmak, köpek gibi yedirmek, köpek Joe³ tarafından tacize uğratmak, bok yedirmek, fare yedirmek, başkasının balgamını yedirmek gibi insanla hayvan arasındaki ayrımı yok eden bir dizi işkence biçiminden bahsedebiliriz. Bir diğer işkence kümesi cinsel işkencelerden oluşuyor. Bu cinsel işkencelerde de ensestini dâhil olduğu aklınıza gelebilecek bütün cinsel tabuların ihlal edildiğini görüyoruz; mesela cop sokulması, birine sokulan copun diğer insanlara yalatılması, babaların oğullara, oğulların babalara tecavüze zorlanması, yaşlıların cinsel organlarına ip bağlatıp gençlerin o insanları gezdirmesinin mecbur bırakılması gibi. Nihai işkence kümesi de dil üzerinden yapılan işkenceleri kapsar: tutuklu-

3- Esat Oktay Yıldırım'ın köpeğine verdiği ad Coe'dur.

ların dille aralarındaki bağı kopartmak. Çok uzun süre konuşma yasağı var, konuşma yasağından sonra biliyorsunuz Kürtçe yasağı var. Dilin bir şeye referans vermesi lazım. Oysa insanların dilin anlamdan çıkarıldığı, tamamen yok edildiği, hiçbir referansı olmayan bir devlet diline mahkûm edilmesi söz konusudur. Cezaevinde marşlar ve nutuk dışında bir dil yoktur.

TKD: *Biraz sembolik şiddet kısmına giriyor.*

N.Ü.: Evet, ama aslında bunun ötesinde çünkü dilinizin tamamen çalınıp, konuştuğunuz dilin referans taşımadığı, gösterilene tekabüle gerek duyulmayan bir dil olması söz konusu. Resmi dil dediğimiz budur zaten.

TKD: *Peki bu cinsel şiddet bağlamında Diyarbakır Cezaevi tıpkı Auschwitz gibi her zaman burada, bizimle beraber, bütün anlarda, zamanlarda zaten var olan anlamların kristalize olup hani belki de bizim onu anlayabileceğimiz ya da hissedebileceğimiz, kavrayabileceğimiz bir mekâna mı dönüşüyor?*

N.Ü.: Onu demek istemiyorum ama onu demiş gibi oldum. Söylediğim şeylerden birisi bu, ama bu birazcık da Auschwitz ve Diyarbakır Cezaevi'ni normalleştirmektir ki öyle bir şey değil. Bu bahsettiğimiz yerler gündelik hayatta devletle vatandaş arasındaki ilişkileri mümkün kılan ve o ilişkilerin birer iktidar ilişkisi olmasını mümkün kılan fakat açığa çıkmayan fantezinin patlayarak kendini gösterdiği yerlerdir. Orada olan şeyin normallikle bir alakası yok. Özel bir isimdir, bir benzeri yok. Çünkü fantezinin patladığı, yoğunlaştığı yerler oralar. Gündelik hayatta da işleyen iktidar ilişkileri bu fantezi sayesinde mümkün oluyor ama bu iktidar bir anda bir yerde yoğunlaşınca fantezi açığa çıkıyor: özel bir isme, bir yırtılmaya dönüşüyorlar.

TKD: *Söz konusu cinsel fantezi bakımından Diyarbakır Cezaevi'nde kadın erkek tüm mahkûmlara tecavüz ederek hapishaneyi toplumsal normların topyekûn ihlal edildiği bir alan haline getiren devleti cinsiyet ilişkileri bağlamında nasıl bir yere yerleştirebiliriz? Ya da orada nasıl bir fantezi yatırımı var?*

N.Ü.: Zaten ilginç olan şey bu. Türkiye devletiyle ilgili yaptığımız analizler, Türkiye'deki erkeklik ve kadınlık olgularına dair analizlerimize yeni bir boyut getirebilir. Türkiye devleti orada hem erkek hem kadın (doğuran ve tecavüz eden). Bu ikisini bir arada kendi bedeninde yaşıyor. Yani kadın ve erkek ayrımını açacak şekilde kadınlığın doğurganlığı (medusa doğurganlığı) ile tecavüz edeni bir araya getiriyor ve bunları (tabii ki) farklı bedenler üzerinden yapıyor. Yani gardiyanlar farklı Esat Oktay farklı. Bunların tamamına baktığımız zaman bu iki cinsiyeti de üstlenmeye kalkışan bir canavarlıktan bahsediyoruz.

TKD: *Bir mahkûmun Diyarbakır Cezaevi'nde 1981-84 yılları arasında 24 saatinin nasıl geçtiğini bilebiliyor muyuz?*

N.Ü.: Evet. Çünkü bu soruyu soruyoruz. Ama ben anlatamam şu anda. Aşağı yukarı şöyle söyleyeyim. Sabahleyin uyandırılıyorlar, çok net hatırlamıyorum ama en az üç dayak pozisyonu var ve ondan sonra ellerini dışarıya çıkartıyorlar. Ardından havalandırmada bir karda yatma-kalkma, hücresine göre farklı koşullarda farklı zamanlarda bok yeme de var ama bu hergün olmuyor. Her gün marş okunuyor. Her gün nutuk okuma, her gün beş altı saate yakın koşma, fiziksel egzersiz ve dua. Böyle...

TKD: *Bu diğer taraftan da bildiğimiz 24 saat algısını paramparça eden bir şey değil mi?*

N.Ü.: Evet, öyle.

TKD: *Sabit bir mekân aslında, ama normal bir zaman algısı yok tam manasıyla.*

N.Ü.: Yok aslında. Yemeğin, yemek zamanlarının falan sağlandığı bir düzen var.

TKD: *Tam da bu sebeple sorduk, bir takım temel insani şeyler üzerinden konuşmak için.*

N.Ü.: Yemek içine muhakkak ya fare atılıyor ya balgam konuluyor veyahut bok koyuluyor, içine işeniyor. Yemek her zaman böyle. Yemek her zaman az, su her zaman az, tuvalet ihtiyacı da böyle. İnsanın temel bütün ihtiyaçlarının işkence haline gelişinin garanti edildiği bir mekân. Metris'ten ne farkı var? Metris'te dayak yok mu? Dayak var. Metris'te kadınlara tecavüz edilmedi mi? Muhakkak edildi. Erkeklerle tecavüz edildi mi bilmiyorum ama cezaevinde olmasa da gözaltındayken muhakkak edilmiştir. Metris'te de askeri eğitim var, ama burada insani tüm ihtiyaçların, bedeninde yer alan ve kendisinin gündelik hayatında farketmediği tüm sınırların ve tüm bedensel deliklerin işkence aleti haline getirildiği bir mekândan bahsediyoruz. Bu farklı.

TKD: *Siz, ontolojik savaştan bahsetmişsiniz. Oradan hareketle Mamak'la Diyarbakır'ın farkını nasıl ortaya koyabiliriz? Devletin sosyalistlerle (orada da ontolojik bir savaş diyebilir miyiz bilmiyorum ama) ideolojik bir savaşı var. Mekanizmalar mı farklı yoksa başta anlattığınız tarihsellikte karşımıza çıkan ontolojik savaş mı bunu ayırıştırıyor, farklılaştırıyor? Sanırım sadece niceliksel bir şiddet yoğunluğu meselesiyle karşı karşıya değiliz.*

N.Ü.: Öncelikle Diyarbakır Cezaevi ile Metris veya diğer cezaevlerini sosyolojik olarak ayırmakta fayda var. Diyarbakır Cezaevi'ne insanlar akrabalarıyla beraber giriyor. Ailelerden beşer onar kişi olabiliyor, köylerin tamamı, kaçaklar şunlar bunlar... Kürt halkının belli bir kısmının yolu Diyarbakır Cezaevi'nden geçiyor.

TKD: *Diyarbakır Cezaevi'ne alınmak Kürt olma meselesi mi?*

N.Ü.: Birinci olarak böyle bir sosyolojik fark var. İkinci olarak mekânsal bir farktan bahsetmeliyiz. “Diyarbakır Cezaevi’ni anlatamam, Diyarbakır Cezaevi’ni kimse anlatamaz” diyen insanlar niye anlatamaz? Diyarbakır Cezaevi’ni bu dünyayla benzerlikleri minimize edilmiş bir fantezi ve bilimkurgu alanı olarak düşünürsek anlayabiliriz. Auschwitz için de bunu söylerler. Metris ise bu dünyaya ait bir mekân. Metris’te çok ağır şartlar var ama Metris’te insanla hayvan arasındaki ayrımı, insanların tüm cinsel tabularını ve dil ile ilişkilerini bozmaya yönelik bir sistem yok. “Cezaevi” cins isminin içinde Metris yer alabiliyor ama Diyarbakır yer alamıyor. Diyarbakır başlı başına bir isim olmuştur.

TKD: *Diyarbakır Cezaevi’yle ilgili bizim en iyi bildiğimiz şeylerden birisi o dönem sadece Diyarbakır Cezaevi’nde tutuklu dört beş bin mahkûm üzerinde değil, onların aileleri akrabaları ve aşiretleri aracılığıyla aslında bütün bir bölge, Diyarbakır ve de Kürdistan üzerinde etkili olması hedeflenen korku politikası. Kürdistan’da olağanüstü hâlin yerleşmeye başladığı bu dönem aslında sonrasında on yıllarca sürececek OHAL sürecinin de başlangıcı. Bu noktada içerisiyle dışarısının ilişkisine dair neler söyleyebilirsiniz?*

N.Ü.: İçerisiyle dışarısının ilişkisine dair toplumsal analizin yanı sıra çok ciddi anlamda bir cinsiyet analizinin de yapılması lazım. Kürdistan’daki toplumsal yapıda belli bir jenarasyonda veya belli aşiretten erkeklerin tutarlılık gösterecek şekilde içerde tutulması bir takım kadınların da sürekli iktidar kaybetmesinin sebebi olabilir. Kadın olarak birincil derecede bağımlı olduğunuz erkek yoksa o erkekle aranızdaki ilişkiden kaynaklanan iktidarın da kaybedilmesi söz konusudur. Öte yandan içerisiyle dışarı arasındaki ilişkide kimi gerçek kimi de dedikodu temelinde söylenceler ve söylentiler (mesela cezaevi kapısına gidip Mazlum’un kör olduğunu duyma gibi onlarca söylence) Kürdistan’da yayılıyor. Daha önce de bahsettiğim gibi Kürdistan’da insanlar aileler olarak içeriye alınıyor, kazara alınan çok fazla insan var. Zaten pek çok insana herhangi bir suçlama da getirilmiyor, mahkemeye bile çıkmıyorlar. Birçoğu bir iki celseye çıkıyor, beraat ediyor ve çıkıyor. Yani demek istediğim son derece keyfi bir durum hâkim. Türkiye’nin diğer yerlerinde hâkim değil miydi bu keyfiyet? Hâkimdi, ama belki de hâkim olduğu kesim demografik bir kategoriye hapsedilmişti: gençlere. İkincisi, tüm bu yaşananlar Diyarbakır Cezaevi ile sınırlı değil. Köylülere bok yedirmekten, erkekleri köy meydanlarında soyup cinsel organlarını bağlayıp ipleri kadınların ellerine vermeye kadar cezaevindeki işkencelere benzer şeyler köylerde de yaşıyordu. Öbür taraftan, alınanların büyük bir kısmı şehir erkânı. Acaba bu insanlar cezaevine girdikten sonra Diyarbakır’da, bölgede ekonomi ne şekilde değişti? Bu konularda ciddi çalışmalar yapmamız lazım. Sermaye kimin eline geçti? Muhakkak belli el

değiştirmeler oldu. Belli aileler devletle ilişkiler üzerinden ne şekilde yeniden düzenlendi? Eminim sosyolojik olarak henüz elimizi bile değdiremediğimiz bir takım meseleler var.

TKD: *Diyarbakır Cezaevi'ni normalleştirmek adına değil ama bizim önce sıkıyönetim rejiminde sonra da OHAL'de gördüğümüz şey de pek normal bir şey değil aslında. 84'de başlıyor OHAL. Yani OHAL de geçmişi olan "normal" bir şey değil. Bu bağlamda Diyarbakır Cezaevi'nin daha sonra sürececek olan devlet fantezisinin pilot uygulaması olduğu söylenebilir mi?*

N.Ü.: Daha sonra faili meçhullerle birlikte Kürdistan haritasında yaratılan korku başlı başına bir analiz gerektirir. Bunları birbirleriyle karşılaştırarak, birbirlerine benzeterek doğallaştırmaktan korkuyorum. Bunların her birisi ayrı birer felaket olarak analiz edilmeli. Bugün yaşananlar da tabii ki bir şeylere benziyor ancak yaşanan birçok deneyim de çok farklı. Belli bir tarihsel perspektiften (Benjaminci bir perspektiften) baktığın zaman bu tarih, yani devlet tarihi, barbarların tarihidir. Bu anlamda evet, tarih topyekûn bir zulümler tekrarıdır. Ama barbar devletin kendini hangi fantezilerle gerçekleştirdiği, bizde nasıl büyük yaralar açtığı ve bizi nasıl belirlediği dönemsel farkları ortaya çıkaracak şekilde incelenmeye değer. Bu ikisini (ayırışma ve benzeşme) birarada tutmak lazım. Örnek vereyim: Örgüte ilk girdikleri zaman insanlar şöyle düşündüklerini anlatıyorlar: Şimdi bize örgütte diyorlardı "İşte devlet şöyledir, böyledir, faşisttir, şunu yapar, bunu yapar". "Tamam, biz biliyorduk ama böylesini bilmiyorduk". Şimdi örgütün sana verdiği hafıza üzerinden değerlendirdiğin zaman adam şaşırıyor. Bu bir hikâye. Diğer bir hikâye de şu: Ninem köye jandarmanın geldiği her seferde bizi toplar içeriye sokardı. Ermeniler bize demişler ki zamanında "Biz kahvaltıyoruz, siz de öğle yemeği olacaksınız". Örgüt rasyonel, pozitivist, nihayetinde Batılı. Stalinist Marksist örgütün geçirdiği bilgiyle değerlendirildiği zaman şaşırıyor. Demişlerdi ama bu kadarını düşünmemiştim diyor, ama ninesinden gelen aile içi hafıza bunu anlamasını mümkün kılıyor. Ezilmenin bilgisi ailede, her yerde var. Onun bilgisi yerel ve o yerel bilgi seni bir taraftan hazırlıyor bir taraftan güçlendiriyor. Hayatta kalmanı da sağlıyor... Örgüt bilgisi teknik anlamda seni donatıyor.

TKD: *Direniş dediğimiz mefhumu sınırlarını çizdiğiniz Diyarbakır Cezaevi fenomeni içerisinde nasıl anlamalısınız?*

N.Ü.: Diyarbakır Cezaevi gerçekten aynı zamanda hem bir direniş mekânı hem büyük bir teslimiyet alanı. Bu ikisinden birini öne çıkarmamak gerekir. Kürt halkının hakikatini anlayabilmek ve Kürt halkının örgütlenmesinin başarısını anlayabilmek için, son derece konjonktürel ve politik anlamda (aynı zamanda insanlık tarihi içinde) ve felsefi anlamda da söyleyeceğim bunları. İkisi bir arada. Büyük bir teslimiyet alanı. Bunu insanlar

söylüyor zaten Diyarbakır Cezaevi bir devlet fantezisi, bir felaket mekânı, bir özel yer olarak kafamızda yer etmesine sebep olan şey de bu. Bu kadar teslimiyetten sonra niye hâlâ bu işkence? İnsanların sonuçta dayak yeme pozisyonu al dendiği zaman dayak pozisyonu aldığı bir yerden bahsediyoruz. Önderlerin, liderlerin kendi hücrelerinden aşağıdaki arkadaşlarına, “Arkadaşlar bu cezaevinde direniş olmaz. Bu cezaevinde insan ifade de verir. İfade verene yine siz sarılacaksınız” diye çağırısı yaptıkları bir yer. Bu anlamda sol örgütlerin başaramadığı bir şeyi yani içermeyi başarabiliyor. Cezaevinde o kadar büyük bir teslimiyet var ki ve bu teslimiyeti önderler o kadar iyi görüyor ki. Köylü de içerde çünkü... Örgütlü çok az insan var. Örgütlü olanla köylü yan yana... Yeni örgütlenmiş olanlar var, üzerine ismi okunmuş bir dolu insan var. Bunların hepsini birarada nasıl tutacaksınız? Dışlayarak mı? Yani kim direndi kim direnmedi hesabını yaparak mı yoksa yeni bir ahlâk geliştirerek mi? Agamben, “insanlığın bittiği yerde ahlâk başlar” der. Diyarbakır Cezaevi tam da böyle bir zemine geçiyor. İnsanların yerlerde süründüğü, insanların birbirlerini elleriyle işaret ettiği, üzerlerine basarak dayaktan kaçtıkları bir mekânda örgüt herkesi içererek ahlâk getiriyor. Yani ayırım koyarak değil herkesi içererek herkese kendisinin yapabileceği ölçüde görev vererek. Bu hareket bugün de bunu devam ettirmeyi başarıyor.

TKD: *Bugüne gelmeden bunu nasıl yaptığını biraz somutlaştırabilir miyiz? Bu ahlâkın karşılığı neydi?*

N.Ü.: Mesela yaşlısın sen, çocuksun sen, çok dayak yemişsin... O koğuştaki en kıdemli örgütlüler senin yerine defalarca sıraya giriyorlar çünkü yüz gözükmüyor dayak sırasında ve defalarca yeniden dayak yiyor senin için. Mesela dışarıyı temizlemek için gidiyor dışarıya, etrafı temizlemek için... Dışarıda birikmiş sular var ve bu suları ağızlarına doldurup içeri getiriyorlar ve içerde susuz kalmış hasta veya yaşlı olanları ağızlarındaki suyla besliyorlar. Mesela Mazlum’un hikâyeleri var... Yağmur damlaları geliyor ve damlaları biriktirip biriktirip hücre arkadaşına içiriyor. Yani kendinden vazgeçebilmek. Bu yapıldıktan sonra direndi mi direnmedi mi üzerinden değil, güçlü mü güçsüz mü, dayanabiliyor mu dayanamıyor mu üzerinden kategorilerin kuruluyor. Bu sebeple Kürtler Diyarbakır Cezaevi’ni çok iyi bilmeliler. Türkler devletlerini tanımak istiyorlarsa bilsinler, Kürtler de nereden geldiklerini bilmek istiyorlarsa bilsinler.

İnsanlığın bitmesi üzerine yeni bir ahlâk geliştirebiliyor bu örgüt. Dışardan getirdikleri örgüt kriterleriyle değil yeni kriterlerle. Böyle bir noktada bütün bunlar var. Kendini yakanlar ve Mazlum veya oruca yatanlar, Kemal Pir, Hayri falan. Bunlar da belki de bilerek veya bilmeyerek oradaki insanlara ve sonra da o insanlar aracılığıyla bütün harekete ve bütün halka inanılmaz büyük bir borç bırakıyorlar. Yani ben konuşmalarda hep onu

söylüyorum, “Niye biz bu hakikat bilinsin istiyoruz”; bu hakikat bilinsin istiyoruz, bilmeyenler kendi devletlerini böylece tanısinlar ve kendi devletlerinin ideolojisinden özgürleşsinler diye. Öte taraftan bilinsin istiyoruz çünkü bizim de bu borçtan özgürleşmemiz lazım. Bu hakikat bizi de özgürleştirmeli. Çünkü ölenlerin bıraktığı bu büyük miras bu halka ve bu insanlara bırakılmış; öyle büyük bir hediye ki hepimizin onlara büyük bir borcu var. Çünkü insanlar gerçekten onlar sayesinde direnebiliyor orada. Yani onların hikâyelerini anlatabilmek için. Benjamin’in dediği şey gibi “Her hikâye otoritesini ölümden alır”. Onlar ölerек o insanlara bir hikâye veriyorlar. Anlatabilecekleri, orayı anlamlı kılan, oradaki büyük deliliği, büyük manyaklığı, büyük psikopatlığı anlamlı kılacak bir hikâye veriyorlar ve gerçekten o insanlar o hikâyeye ayakta kalıyorlar. Gerçekten de bugün dönüp geriye baktıklarında ancak Ferhat’la, Mazlum’la, Kemal Pir’le, Hayri Durmuş’la, Necmettin Büyükkaya’yla ayakta kalıyorlar, onları hatırlayarak. Bu da Diyarbakır Cezaevi’nin büyük direniş hikâyesi. Bu ikisi birarada, bu ikisini ayırmak mümkün değil.

TKD: *Esat Oktay “Diyarbakır Cezaevinden çıktığınızda siz buraya geri dönmek isteyeceksiniz, sizi öyle bir hale getireceğim ki” diyor. Bir yanda ölümlerin sağladığı gücün, şehitlerin bıraktığı borcun insanlara tutunulabilecek bir şey sunması var, ama öte yanda Diyarbakır Cezaevi’e ait diğer hikâyelerde Esat Oktay’ın arzusunun ve projesinin tuttuğu birçok durum olduğunu görüyoruz. Cezaevinden çıktıklarında iktidarsız kaldığı için evlenemeyecek olan ve bundan ötürü toplumsal alandan kaçıldığı durumlar var. Bu gibi durumlar elimizdeki iktidar, direniş gibi kavramlarla açıklayamadığımızı örnekler. Bu hikâyelerle ilgili sizin fikriniz nedir?*

N.Ü.: Auschwitz anlatıldı, ardından Sonderkommando anlatıldı, ondan sonra Musselmann anlatıldı... Benim anlattığım mutlaka ki Diyarbakır Cezaevi’nin hikayesi. Çünkü ben devletin ne olduğu ve örgütün ne demek olduğu üzerinden Diyarbakır Cezaevi’ne bakmayı tercih ettim. Ama kendi yazdığım şeyde çok daha sosyolojik ve tarihsel bir analizin ipuçlarını da vermeye çalışıyorum. Diyarbakır Cezaevi asıl sakinleri ne Diyarbakır’ın itirafçıları ne de Ferhatlar, Hayriler... Onlar bu devletin büyük doğurma projesinin ürettiği birbirine zıt ve beklenmedik çocuklar: Kahramanlar ve itirafçılar. Ama Diyarbakır Cezaevi’nin asıl sakinleri sonsuza kadar sakat, yaralı, hayal kırıklığına uğramış, borçlu kalan çocuklardır. Bu milletin tarihini de onlar yapıyor. Sonuçta milletlerin tarihini yapanlar süvariler değil piyadeler. Bu durumda piyadeler, bu milletin çocukları Diyarbakır Cezaevi’nden çıkan yaralı çocuklardır. Bu hareketi de, bu büyük hikâyeyi de o yaralı çocuklar yaptı; bir tarafta itirafçıların bir tarafta Ferhatların hayaletleriyle yaptılar.

TKD: *Bu insanlar hepsi olmasa da belli bir kısmı belli bir siyasi kimlikle oraya geliyorlar. Benim şahsen hikâyesini dinlediklerim, tanıdıklarım, bil-*

diklerim var. Aslında bu örgütlerin de kendi içerisinde farklı farklı bitakım siyasi kimlikler üretmesi söz konusu. Ama aslında genel çerçeveye baktığımda o ideolojik şeyleri falan bir yana bırakalım, kâğıt üstünde aynı şeye inanıyorlar: Sömürgecilik tezine. Senin bahsettiğin gibi, bazıları hafızayla direnmiyor, bazıları o modern örgütün öğrettiği şeylerle direnmeyi deniyor. Peki, size göre Diyarbakır Cezaevi devleti bilme, devletin yapabileceklerini öngörme noktasında örgütler arasında bir farklılık gösteriyor mu size göre?

Şöyle toplanlamaya çalışayım PKK'nin 12 Eylül Darbesi olmadan önce söylediği bir şey var: "Bizim silahlı mücadeleyi kullanmamız lazım. Belli bir dönem biz legal alanları sömürmeye çalışalım, bir mobilizasyon yaratalım, ondan sonra halk savaşına gideriz." Ki diğer birçok örgütün söylediği şey buydu. DDK da böyle söylüyordu, sonra TKSP -Burkay'ın çizgisi-böyle söylüyordu, yer yer Kawa da bunu söylüyordu, Rizgarî de... 71'den bu yana bu devletle konuşamazsın, bir şey istemenin de manası yok. Bu devlet sana bir şey vermez, ancak sen yok olmamak için ya da bir şeyi var etmek için şiddet kullanmak zorundasın, başka yolu yok. Bu anlayışın pratik olarak bir kaç senelik bir geçmişi de var. Cezaevi süreci başlamadan önce politik şiddet eylemlerini görüyoruz; ağalarla mücadele etmeye de girişiyorlar. Yani hayatla ve siyasetle aslında ilişkililer. Bunu bir örgütçülük mantelitesiyle sormak istemiyoruz. 70'lerde ortaya konan siyasi mücadelede yarışan ya da çatışma halinde olan iki siyasi kimlik vardı veya aslında devlete dair bir akıl, bir tefekkür yarıştıyordu. Biz görüyoruz ki Diyarbakır Cezaevi'nden önce ve sonra diye iki fotoğraf çetiğimizde, öncesinde çok güçlü olmayan bir PKK var aslında. Sıkıyönetim sürecinde insanları dağdan mobilize edebilmiş bir PKK var (79'un sonu ve 80 başı diyelim). Sonrasında ikinci resme baktığımızda, diğer örgütlerin hepsinin 80'lerin ortasında Ortadoğu'da gerilla geçmişlerinin olmasına rağmen sahneden çekildiklerini görüyoruz. Temel gerekçeleri ise Ortadoğu'da demokratik mücadele yürütülemeyeceği ve buna bağlı olarak çalışmalarını Avrupa'da sürdürmeyi tercih ediyorlar. Velhasıl, Kürt siyasi hareketinde 70'lerde iki tane siyasi kimlik yarışıyor -bunu radikalizm meselesine de indirgemediğimizi belirtmek isterim. Örneğin, PKK'lilerin çoğu memuriyetlerinden vazgeçiyorlar, ailelerinden vazgeçiyorlar. 70'lerde tamamiyle komün hayatı içerisine giriyorlar. Diğer örgütlere baktığımızda siyasi kimlik bağının bu kadar kuvvetli olmadığını görüyoruz. Bu tarihsellik içerisinde Diyarbakır Cezaevi bir fay işlevi görüyor mu sizce?

N.Ü.: Ben böyle bir soruya cevap vermek istemiyorum çünkü bu soruya vereceğim yanıtlar ancak sezgi düzeyinde kalır. Böyle bir soruya cevap verebilecek bir araştırma yapmadık biz. Biz daha fazla Diyarbakır Cezaevi'nde devlet insanlara ne yaptı üzerinden bir araştırma yaptık. Bu araştırmanın ekseni bu. Araştırmanın bu yöndeki sonuçları ile ilgili olarak da savcılığa suç duyurusu yapılmış vaziyette.

TKD: "Devlet insana ne yaptı"dan bağımsız bir şey sormuyorum aslında.

N.Ü.: Ama söylediğiniz şey bence Diyarbakır Cezaevi'yle ilgili sistematik bir ikinci araştırmayı da gerektiriyor. Bu konuda ancak hissen cevap verebilirim. Çünkü biz şunu yapmış değiliz, mesela hangi örgütten ve kim vardı sorusunun peşinden gitmedik. Bunu biliyoruz ama bunların mekânsal haritalanmasının yapılması gerekir. Belki burada hangi hücrelerde kimlerin kaldığıyla ilgili yöntemsel bir şeyle karşı karşıyayız. Bu kadar basit bir şey olabilir. Kimlerin koşullarda çoğunluk olduğuyla ya da o koşunun hangi örgütle tanımlandığıyla... Bütün bunlar da var bizim mülakatlarda ama ben bunların üzerine gitmedim. Bunlarla ilgili şeyler var ama gündelik hayatımda bunlarla çok ilgilenen bir insan olmama rağmen beni bunlar ilgilendirmedir.

TKD: *Diyarbakır'da Türk solunda kimselerle görüşmeler yaptınız mı?*

N.Ü.: Hep Kürtlerle yaptık, farklı örgütlerden.

Bu mülakatların birkaç tanesini oturalım seyredelim. O mülakatları seyrettiğin zaman Diyarbakır Cezaevi'ni okumak üzerine veya merak ettiğin konularla ilgili bazı sorular ister istemez önemini kaybediyor. Çünkü o insanın anlatmak istediği ve sana anlatmak istediği şey başka bir şey oluyor. Mesela bir yerine yapılan bir şeyi anlatıyor, orası pat pat atmaya başlıyor. Orası pat pat atmaya başlayınca konunun üstüne gitmiyorsun başka sorularla ilgileniyorsun. Sonra dağa gitmişlerle görüşmüyorsun, Avrupa'ya kaçmışlarla görüşmüyorsun, normal hayata geri dönmek zorunda kalmış olanlarla... Normal hayata geri dönmek zorunda kalmış olanların %80'i ya çok fakir bir geçmişten geliyorlar ya aileleri var ya da [dağdan] dönmüşler. Örgüte gönül bağlılıkları var ama cesaret edememişler, sivil alanda yer almışlar. Yani fazla örgütlü olmamış olan çoğunlukla görüşüyorsun. Çünkü Diyarbakır Cezaevi'nin çoğunluğu fazla da örgütlü olmayanlardan oluşuyor.

TKD: *Bu arada sayı var mı? Kaç kişi kalmış cezaevinde?*

N.Ü.: 5000 diye tahmin ediliyor.

TKD: *Devlet kaydı olmadan tahmin etmek tabii imkânsız gibi bir şey. Cezaevine girmeden yoğun işkencelere maruz kalınan gözaltı süresi yetmiş gün mü?*

N.Ü.: Hepsi [yoğun işkenceye maruz] kalıyor. Orada ayırım yok. Ayırım olan insanlar, en fazla işkenceye uğrayanlar, isimleriyle biliniyorlar zaten. Mesela gerçekten en büyük işkenceyi çekenlerden bir tanesi Mazlum. Korkunç işkence görüyor. Mustafa Karasu'nun Diyarbakır Cezaevi'nde işkenceye direnişi anlata anlata bitirilemiyor mesela. Yani birkaç insan var çok özel işkence görmüş, onun dışında herkes işkence görüyor. Altan Tan'ın babasını biliyorsunuz, 65-70 yaşlarında ama işkenceden ölüyor.

TKD: *Kompozisyon bayağı çeşitli... Cehennem sanan biri var mesela, uzun süre öldüğünü ve cehennemde olduğunu sanıyor.*

N.Ü.: Öyle o kadar çok insan var ki... Zaten bizim konuştuğumuz insanların arasındaki istatistiksel figürlere baktığımızda görüşme yaptıklarımızın yüzde onunun mahkemeye çıkmadan serbest bırakıldığını görürüz.

TKD: *Hukuki hiçbir temeli yok yani.*

N.Ü.: Hukuki hiçbir prosedüre tabi tutulmayanlar da var, tutulanlar da. Türkiye için en kötüsü bu belki de. Diğer ülkelerden farklı olarak bütün kurumların katılıyor bu zulüme. Öyle kapalı falan bir yer değil yani. İmamı da giriyor, adli tıpcısı da giriyor. Bir dolu tutanaklar tutuluyor, resmi belgeler var. İnsanlar öldürülüyorlar... Getiriyorlar, resmi tutanak tutuluyor ranzadan düştü diye. Yani doktorlar da aynı derece de suç sahibi, yargıçlar da, imamlar da. Bir dolu sivil kurumu da koşturuyor bu işe. Arjantin'den daha beter o anlamda.

TKD: *Evet, orada devlet kendi başına kaybettiriyor. Gizli bir iş yapar gibi. Bu aşamada sizin eklemek istediğiniz bir şey var mı?*

N.Ü.: Benim eklemek istediğim çok şey var aslında ama... Harun'un sorusuna geri dönmek gerekirse: Ne öğrendim üzerine bir kaç şey söyleyebilirim ve Kürt hareketine, Diyarbakır Cezaevi'nden doğru ne söylemek isterim üzerine. Hannah Arendt ve Eichmann üzerinden düşünüyorum. Bu tür felaket yerlerinin özel analize tabi tutulması gerekli. Sen bunu Kürtler ezel ebet şöyle eziliyordu böyle eziliyordu ve şimdi de aynı eziliyorlar gibi bir yerden anladığın zaman, halkının bildiği birçok şeyi siyasi alana taşııyorsun ve siyasi bilgi haline getirmiyorsun. Ve bu inanılmaz derin bir deneyim sahibiyken argümanlarının sığ olmasına yol açıyor. Bunu gerçekten öğrendiğimi düşünüyorum.

İnkâr ve imha diyerek topyekûn adlandırıp geçştirebileceğin bir şey değil. Her seferinde başka bir ontolojik savaş veriliyor. Her ontolojik savaşın başka kontörleri, koordinatları var ve her seferinde devlet başka bir inanılmaz fantezisini işe koşturuyor. O günü anlamazsan Türkiye Devleti'nin bugün nasıl olup da o günün Diyarbakır Cezaevi'ni Türklerden deli gibi saklamak zorunda olduğunu, yani Türklerden saklamanın kendisinin esas amaçlarından bir tanesi olduğunu anlamazsın. Keza bugün nasıl oldu da Türkleri seyirci kılarak yapıyor yaptıklarını anlamazsın. Bu kontörler[karşılaşmalar], yöntemler, mekanizmalar nasıl değişti? Bu tarihsel izleği çok ilginç buluyorum mesela. Bin tane soru geliyor aklıma... Bunu mümkün kılan şeylerden bir tanesinin Diyarbakır Cezaevi'ni görünür kılmak olduğunu düşünüyorum. Yani Diyarbakır Cezaevi'nde Kürtlerin ne kadar mağdur olduğunu anlattı anlattı... Mağduriyeti bir sahne haline getirdi ve direnişi bu sahneden dışladı. Şimdi Türkleri

dâhil ederek, direnişi yargılayıp mağduriyeti kutlayabiliyor. Biz buna nasıl izin verdik? Bunu oturur sorarım kendime. Nasıl bunun bir parçası olduk? Bunun parçası olmamız, sanki hiç değişmeyen bir "Kürt Tarihi" ve hiç değişmeyen bir "Türkiye Devleti" varmış gibi yapılmasının bir sonucu diye düşünüyorum.

TKD: *Önerdiğiniz tarih anlayışı felaketlerin sürekliliğini gören ama bunları benzeştirmektense farklılıklarını vurgulayarak söz konusu tarihsel konjektürün, tarihsel momentin, anın önemini kavrayabilen bir anlayış. Doğru mu anlıyoruz?*

N.Ü.: Evet. Diyarbakır Cezaevi'nin kendi iç dinamiklerine Kürtlere dair herhangi bir mağduriyet hikâyesinin ötesinde bakmadığımız ve Diyarbakır Cezaevi'ni "Aman Türkler bilsin" diye çırpındığımız için, Diyarbakır Cezaevi'ni dağda olanlardan ayırıştırıp, bütün direniş tarihinden ayırmış acıklı bir tablo olarak sergiledik gibime geliyor.

Türkleri bu acıklı tabloya seyirci kıldık. Böylece cezaevinde kalmışlığı yakınlaştırdık, dağda olmayı uzaklaştırdık. Bunu niye yapıyorsun? Çünkü sanıyorsun ki Kürtlerin başına gelen her şey aynı, ha onu anlatmışsın ha bunu... Oysa değil. Her bir olayda devletin başka fantezileri açığa çıkıyor ve bunlar söz konusu bağlamda Kürtlüğün nasıl bir ontolojik tehdit olarak algılandığına göre değişiyor (ki bu tehdit oluşturma durumu direniş içinde beliriyor). Bu farkları gözetmez, hikâyenin tümünü anlatmazsan ve mağduriyeti bağlamından, anlamından, tarihselliğinden ayırıştırırsan bir meta-ya bir empati fetişizmine dönüşür. Böyle olduğu ölçüde de direniş kamusal yaşamdan dışlanıyor.

TKD: *Yukarıda Diyarbakır Cezaevi'nden sonrasına devredenler üzerine yaptığın analize başka bir tartışmayı dâhil etmek istiyoruz. Mesela Türkiye'de liberallerin kurduğu, Diyarbakır Cezaevi üzerinden o mağduriyet dilinin sürekli canlı tutulduğu çok basit bir denklem var: "Kürtlere burada çok fazla şey yapıldı, peşi sıra 84'te PKK gibi bir örgütlenme ortaya çıktı." Yer yer korkunç olaylar vuku buldu; çok fazla ezdin bunlar da sana, devlete benzediler gibi bir argüman da var. Diyarbakır Cezaevi tartışmalarında bu algı, sizin yukarıda bahsettiğiniz çerçeve içerisinde nereye oturtulmalı?*

N.Ü.: Bu bir anlamda merceği Türkiye devletinden ve Türkiye devletini kuran ve devam ettiren suçlar ve suçluların üzerinden alarak Kürtlüğün varoluşuyla özdeşleştirilmiş tarihsel bir mağduriyet hikayesine indirgemek ve gözünü bu sahneye çevirmektir. Ama mesele Kürtleri anlamak değil, mesele öncelikle devleti anlamak. Bu devlet hesap verebilir olmak zorunda. Bu devlet Diyarbakır Cezaevi'nde ne yaptıysa kimleri kendine ortak ettiyse bunları önce tanıyalım. Bunları önce bir yargılayalım da Kürtleri anlamak mesele olmaktan çıkar.

TKD: *Diyarbakır Cezaevi'ne dair hâkim söylemi kabul edelim veya etmeye-
lim esasında bu bahsi geçen liberal isimlerin kurduğu bir söylemdir. Burada
temel amaç Diyarbakır Cezavi'nde gerçekleşen "ontolojik savaşı" reddetmek
aslında. Ontolojik savaşı reddetmek bizi şu noktaya götürebilir: Kürt meselesi
ontolojik bir savaş ya da mesele değildir. Bağlamından ve anlamından koparı-
lan şiddet, basitçe bir babanın çocuğuna uyguladığı şiddet olarak anlaşılıyor.
Yani sadece fiziksel bir şiddet ve buna karşı verilen fiziksel bir karşılık. Do-
layısıyla uygulayıcının atfettiği mana da ortadan kayboluyor ya da Kürtlerin
mücadele alanında şiddete atfettiği ontolojik anlam da ortadan kayboluyor.
Bir sorudan ziyade tespit niteliği taşıyan bu değerlendirme, liberal söylemin
tehdidinin anlaşılması açısından vurgulanmalıdır. Yine de bu tespiti bir so-
ruya çevirmek gerekirse: sizin verdiğiniz devlet ve şiddet dersinde en çok üze-
rinde durulan şey kendi sözümüzü liberal söylemden ayıracak şeyin kendisi,
yani tam da şiddetle yasanın, egemenliğin ilişkisi. Bu bağlamda Diyarbakır
Cezaevi'nin nasıl gündeme getirilmesi gerekiyor? Tamam, öyle değil ama nasıl?
Diyarbakır Cezaevi de orada duruyor. Auschwitz gibi.*

N.Ü.: Aynen. Auschwitz gibi. Çok önemli bir şey bu: Auschwitz gibi...
Yani Diyarbakır Cezaevi'ni yapan devletten kopmamız lazım. Bu bir geçiş
filan değil. Reform değil. Kopuş. Çünkü sorun ontolojiktir. Yeni anayasa
mı? Yargılama mı? Hukuk aracılığıyla bu devletli tarihten kopmak gerek
ve devletin yargılanmasının gerekliliği önemini koruyor. Bu yargılanmanın
tüm boyutlarıyla yapılması lazım. Bununla beraber o devlet yok olmalı,
yerine yeni bir şey konmalı. Birincil öneme sahip olan şeyin bu olduğunu
düşünüyorum; kesinlikle bir yargılama gerekiyor. Bununla sınırlı kalma-
malı ama 90'ların yargılanması, tüm boyutlarıyla konuşulması gerekiyor.
Hukuki anlamda bunu öneriyorum. İkinci olarak Türkiye Cumhuriyeti
Devleti'nin yaratmış olduğu bütün bu felaket mekânlarının, sosyolojik
bağlamda her boyutuyla, farklı literatürleri devreye sokarak incelenme-
si ve kitlesel, yerel bilgi haline getirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu
mekânlar bizindir, halkın kanı dökülmüştür. Devletin bu mekânlardan
atılması ve bu mekânların boşaltılması gerektiğini düşünüyorum. Yani
mağduriyetlerin sayılıp dökülmesinden ziyade çalışkan bir hesaplaşma sü-
recinin çoktan başlamış olması gerekirdi.

Kirli Protesto: Kuzey İrlanda'da Etnik Şiddet Bağlamında Sembolik Çoklu Belirlenim¹ ve Toplumsal Cinsiyet²

Begoña Aretxaga

Çev. Onur Günay

Özet

Bu makale, kadın bedenine uygulanan etnik ve politik şiddetin erkek bedene uygulanan şiddetin devamı ya da benzeri olarak düşünülemeyeceğini göstermektedir. Bu iki farklı şiddet türü, cinsel farklılık ve etnik kimliğin inşasına dair farklı anlamlar ve etkiler üretmektedir. Bu etnografik çalışma, bedenin ürettiği ve bedenin üzerine uygulanan politik şiddetin cinsel farklılığın anlam haritasından çıkamayacağını göstermektedir. Kirli Protesto esnasında erkek ve kadın mahkûmların ortak politik bilinçleri ve amaçları olmasına rağmen, cinsiyet farklarından ötürü bu protestolar farklı anlamlar üretmiştir. Erkeklerin protestosu yoğun bir şiddet dinamiği içerisinde anlam bulurken, kadınların protestosu cinsel farklılığın anlamı etrafında belirginleşmiştir. Bu makale, yoğun politik şiddet durumlarında öznellik, toplumsal cinsiyet ve iktidar inşasına odaklanmaktadır. Normalleşme tek-

1- “*Overdetermination*” terimi başlıkta “çoklu belirlenme” olarak çevrilmiş, makalenin geri kalan kısmında “birden fazla etken tarafından belirlenmek” olarak çevrilmiştir (ç.n.).

2- Bu makale Ekim 1988'den Ocak 1990'a kadar ve Ekim 1991'de Kuzey İrlanda'da Belfast'ta yürütülen arşiv ve saha çalışmalarına dayanmaktadır. Araştırmanın fonları *American Council of Learned Societies*, *Social Science Research Council* ve MacArthur Vakfı tarafından karşılanmıştır. Özellikle bu makaleyi yazmam için beni teşvik eden ve ardı ardına gelen taslaklardaki anlayışlı önerileri için Gananath Obeyesekere, Joan Scott, Kay Warren, Abdellah Hammoudi ve Davida Wood'a çok borçluyum. Bu makalenin daha kısa bir versiyonunu yolladığım Princeton Üniversitesi, Texas-Austin Üniversitesi, Harvard Üniversitesi ve Columbia Üniversitesi Antropoloji Bölümleri öğrencileri ve öğretim üyeleri tarafından yapılan yorumlar, makalenin son haline gelmesinde ve netleşmesinde bir hayli yardımcı oldu. Bu makaleyi 1993 Stirling Ödülü ile ödüllendiren Psikolojik Antropoloji Derneği tarafından onurlandırıldım.

nolojilerinin işlemediği yerleri ve uysal öznelerin beden üzerine uygulanan disipline edici teknikler aracılığıyla üretilmediği durumları açıklayamadığı için Michel Foucault'yu eleştirmektedir. Foucault'nun beden ve iktidar anlayışıyla beraber düşünülmesi gereken öznelğin ve duygusal dinamiklerin önemini vurgulamakta ve böylece öznelğin derin işleyişini toplumsal analizin merkezine koymaktadır.

Protestoya Qirêj: Zêdetesiriya Sembolîk û Zayend di Tundiya Etnîkî li Îrlandaya Bakûr

Kurte: Ev gotar nîşan dide ku mirov nikare tundiya etnîkî û siyasî li dijî bedenên jinan wek zeylekê hatiye pêkanîn ser bedenên mêran bibîne. Ev her du tundî, ango tundiya dijî bedenên jinan û ya dijî bedenên mêran, mane û tesîrên ji hev cuda derdixin ku ev hem ji bo sazkirina cudahiya zayendî û hem jî ya nasnameya etnîkî gelek girîng in. Ev gotara etnografîk dibêje ku tundiya siyasî ya ser bedenê tê sepandin û ji bedenê derdikeve nikare bê veqetandin ji maneya cudahiye zayendî. Ev gotar qalkirina kiryarbûniyê, zayend û hêzê di rewşên tundiya siyasî ya zêdebûyî de nîşan dide û bi vê rengî rexne digre Michel Foucault ji bo ku hin xalên wek dema rê û rêbazên normalkirinê têk diçin û nikarin kiryanan ehl bikin bi rêbazên xwe yên ser bedenê destnîşan nake. Ser şopa Jacques Lacan, girîngiya dînamîkên hîşyarî û kiryarbûnî ku divê girêdayî bi têgihiştina Foucault'e ya beden û hêzê berçav bin tên daxuyanîn û bi vî şiklî rola kûr a kiryarbûnî di navhenda nîrxanînda civakî de tê derxistin.

Dirty Protest: Symbolic Overdetermination and Gender in Northern Ireland Ethnic Violence

Abstract: This article shows that ethnic and political violence predicated on the bodies of women cannot be considered as an addendum to violence performed on men's bodies. They produce disparate meanings and effects that are crucial to both the construction of sexual difference and the ethnic identity. This ethnographic study suggests that political violence performed on and from the body cannot escape the meaning of sexual difference. Despite the shared political consciousness and goals of men and women prisoners during the Dirty Protest, their protests had different significance. While the men's protest was articulated through an intense dynamic of violence, the women's protest was crystallized around the meaning of sexual difference. Pointing to the articulation of subjectivity, gender and power in situations of heightened political violence, the article criticizes Michel Foucault for not addressing the points where normalization technologies break down and docile subjects cannot be produced through the disciplinary techniques of

the body. It underlines the importance of the emotional dynamics and subjectivity that must be considered in relation with Foucault's understanding of the body and power, thus bringing the deep play of subjectivity in the center of social analysis.

Giriş

Kişisel bir görüşmemde İrlanda Cumhuriyet Ordusu (*Irish Republican Army-IRA*) eyleminden ötürü tutuklanmış bir adam, 1970'lerin sonunda, "*Kırlı Protesto*" (*Dirty Protest*) olarak anılmaya başlayan, bir hapishane sahnesi anlattı. Long-Kesh Hapishanesi'ne vardıkdan hemen sonra -hâlen protestonun içinde olan- yoldaşlarıyla ilk temasını hatırladı:

Ayine gittik, pazar günüydü. Daha sonra kantine girdim ve düşünün bir kere... Kantinde yaklaşık yüz elli insan vardı ve üzerlerinde yalnızca pantolonları vardı. Çıplaktılar ve ayaklarında hiçbir şey yoktu. Keçeleşmiş uzun sakalları ve saçları vardı ve pis kokuyorlardı, gerçekten iğrenç... Düşünebiliyor musunuz? Oraya girdim ve kendi kendime dedim ki: "Bunların hepsi deli." Hepsinin kocaman dik bakan gözleri vardı; hepsi hızlı hızlı yürüyorlardı, sorular soruyorlardı ve çok sinirliydim... Hepsi bu. Kantinde hapishane dışından tanıdığım arkadaşlarımı görüyordum ve hepsi sadece kaburga kemiklerinden ibarettiler, çok zayıflamışlardı. Çıldırmış olduklarını düşündüm... Ya da delirdiklerini. Gerçekten afallamıştım.

1978'ten 1981'e kadar Kuzey İrlanda'daki IRA ve İrlanda Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun (*Irish National Liberation Army-INLA*) erkek askerleri, hapishane yetkilileri ve Britanya hükümetine karşı sıradışı bir protestoya giriştiler. Yılanmak ya da tuvalete gitmek için hücrelerini terk etmeyi reddettiler ve bunun yerine kendi pislikleri ve vücut atıkları içerisinde yaşadılar. 1980'de kadın yoldaşları da onlara katıldı ve böylece âdet kanaması da protestonun korkunç dışkı imgesine eklenmiş oldu. Mahkûmların 1981'de girişecekleri açlık grevinin aksine, *Kırlı Protesto*'nun mevcut politik kültürde herhangi bir örneği ya da önceleyeni yoktu. Vahşet, mantıksızlık ve delilik gibi kavramlarla anılan bu eylem, İrlanda ve Britanya kamuoyu açısından anlaşılabilir ve şok ediciydi. Bu eylem sadece mahkûm yakınları ve destekçileri için anlaşılabilir değildi, gazeteler de protestoyu *English Times*'in sıkça kullandığı kelimelerle, "acayip ve iğrenç bir uygulama" olarak niteledi. Bu politik eylemin vurucu formu, bir taraftan uyandırdığı güçlü duygusal tepkilerle diğer taraftan da cinsiyetlendirilmiş karakteriyle birleşerek *Kırlı Protesto*'yu bilhassa artırılmış politik şiddet durumlarında öznellik, cinsiyet ve gücün nasıl eklemlendiğini araştırmak için uygun bir durum haline getirmektedir.

Bedensel şiddet yaygın olarak disipline edici bir mekanizma olarak kavramsallaştırılmıştır (Asad, 1983; Feldman, 1991; Foucault, 1979; Scarry,

1985). Foucault, *Disiplin ve Ceza*'da, cezalandırmayı itaatkâr öznelere üretmeyi amaçlayan politik bir beden teknolojisi olarak güçlü bir şekilde analiz etmektedir. Modern hapishanede disiplin ve cezalandırma, bireyleri tehlikeli suçlulardan uysal yurttaşlara dönüştürmeye yönlendirilmiştir. Foucault'nun tahlilinde beden, artık simgeler deposu olarak, sayesinde öznelliklerin biçimlendiği bir gereç olmaktan çıkacaktır (1979: 23). Son çalışmaların gayet iyi gösterdiği üzere Foucault'nun işaret etmediği ise bu normalleştirme teknolojisinin işlemediği ve rasyonel beden denetimlerinin uysal öznelere üretmeyi başaramadığı anlardır: Bu bazen öznenin yaşamı pahasına normalleştirilmeyi reddetmesiyle bazen de ceza uygulamasının yalnızca politik bir taktik olmaktan ziyade kendi içinde bir dramaya dönüşmek pahasına kendi rasyonel amaçlarına ihanet eden bir aşırılığa izin vermesi sebebiyle olur (Graziano, 1992; Obeyesekere, 1992; Suarez-Orosco, 1992; Taussig 1987).

Kirli Protesto'yla ilgili kapsamlı çalışmasında, Allen Feldman (1991) Foucault'nun analizinin tek yönlülüğünü eleştirmektedir. Feldman'a göre, mahkûmlar kendilerine uygulanan baskı teknolojilerine karşı kendi bedenlerini araçsallaştırmışlardır. Ancak, Feldman'ın eleştirisi de Foucaultcu paradigmanın içerisinde kalmaktadır. Feldman'ın tahlilinde beden hâlâ hem mahkûmların hem de gardiyanların idare ettiği politik teknolojilere maruz kalan bir araç olmayı sürdürür. Feldman da tıpkı Foucault gibi öznellik sorununu göz ardı etmektedir. Beden disiplinleri, bedeninin politik işlevliği açısından çok önemli olan korku, arzu ve nefret gibi güçlü duyguları içeren bir duygusal devinim tarafından yayılır. Bu duygusal devinim, dini simgeler, mitler, hikâyeler vb. kültürel formların içine karışmaktadır. Bu sadece hapishanede kullanılan beden disiplinlerinin bir ürünü değildir. Aynı zamanda bu disiplinleri karakterize eden aşırı şiddet açısından da önemli bir rol oynamaktadır. Hapishanedeki şiddet İrlanda dâhil tüm dünyada politik mahkûmlar aleyhine kullanılmış olmakla birlikte mahkûmların *Kirli Protesto* benzeri bir direniş gösterdiği başka bir örnek bulunmamaktadır. Protestoyu karakterize eden dışkı ve âdet kanı bir anlam fazlası ortaya çıkarmaktadır ve bu fazlalık, yorumlanması kesinlikle gerekli olan öznelere arası bir ilişkiyi şiddetin belirgin özelliği olarak açığa çıkartmaktadır. Ancak bu yorumlayıcı yaklaşım Foucault'nun, bedeni politik bir alan olarak gören önemli anlayışını yadsımaz. Aksine, bu tarz bir politik alanı (beden), içerisinde gücün yer aldığı öznelere arası dinamiklerle sorgular. Lacan'a göre (1977: 50-52), öznellik daima tarihe dayanmaktadır -unutulmuş dönemlerin ve saklı söylemlerin izleri kadar bilinçli anlatıların da izlerini taşıyan bir tarihe.

Kirli Protesto, Foucaultcu bir iktidar eleştirisi ile öznelliğin "derin işleyişi"ne duyarlı yorumlayıcı bir antropolojiyi bir araya getiren bir yaklaşım kullanabilmek için uygun bir vaka. Bu tahlili geliştirmek için *Kirli Protesto*'yu

karakterize eden dışkıyı ve âdet kanını araç olarak değil de birden fazla etken tarafından belirlenmiş ilkel semboller olarak kavramsallaştırdım. İlkel demekle ontolojik bir özü kastetmiyorum. Burada *ilkel semboller* bir ya da birkaç şekilde tüm kültürlerde büyük psikolojik önem taşıyan fizyolojik maddelere gönderme yapan benzer semboller daha iyi ifade edecek bir kelimenin eksikliğinden ötürü kullanıyorum. Sapir'i takip ederek, Victor Turner (1967) bunları “yoğunlaşma semboller” (*condensation symbols*) , Mary Douglas ise “doğal semboller” (*natural symbols*) olarak tanımlamıştır. Birden fazla etken tarafından belirlenmeyle terimin Freudcu anlamını kastetmiyorum: İçlerinde hiçbirinin kendi başına belirleyici olmadığı, anlamın farklı aşamalarının yoğunlaşması olarak çoklu belirlenim. Obeyesekere, sembollerin gücünün onların farklı deneyim alanlarına sızma kapasitelerinden türemiş olduğunu söylemektedir (1990: 280). Mahkûmların dışkı-sı ve âdet kanı, hapishane şiddeti, sömürgeci tarih, bilinçdışı motivasyon ve cinsiyet söylemlerinin birbirleriyle bağlantılı alanlarına sızmaktadır.

Normalleşmeye Direnmek

Kuzey İrlanda'da 1969 isyanlarını takip eden politik krizin yükselişi ile Belfast'ın Katolik işçi sınıfı topluluklarından çok sayıda insan tutuklandı. Bu grupların birçoğu devlete karşı suç işlemekle -bu mücadele ceket giymekten tutun da gösterilere katılmayı, ateşli silah kullanmayı da kapsayan genel bir etiketti- itham edilmiştir. 1972'deki bir açlık grevinden sonra, Britanya Hükümeti mahkûmlara “özel kategori” statüsü vermeyi kabul etti ve onları fiilen politik mahkûmlar olarak kabul etmiş oldu. Bu durum Cumhuriyetçileri ve Birlikçileri de içermek suretiyle bütün İrlanda paramiliter örgütlenmelerini kapsıyordu.³

1976'da Britanya Hükümeti daha genel bir karşı-ayaklanma hareketinin bir parçası olarak Cumhuriyetçi ve Birlikçi mahkûmlardan “özel kategori” statüsünü geri aldı ve bundan sonra Britanya hukuk dilinde bu mahkûmlar *Sıradan Uyumlu Mahkûmlar* (SUM) olarak düşünölmeye ve mahkûmlara ona göre davranılmaya başlandı. Bu da kişisel kıyafetler yerine hapishane üniformasının kullanılmasını ve işbirliği, iç örgütlenme ve zamanı serbest kullanma gibi hakların iptalini gerektiriyordu. Cumhuriyetçi mahkûmlar hükümetin üniforma uygulamalarına, hapishane üniformalarını giymeyi reddederek direniyorlardı. Başka giysileri olmayan mahkûmlar battaniyelere sarındılar. Hapishane yönetimi başkaldırıışlarını bir dizi disiplin önlemleri ile cezalandırdı: yirmi dört saat hücre hapsi, yetersiz yemek, entelektüel teşvik ve egzersiz eksiği, ziyaretlerin azaltılması, sık aralıklarla darp ve

3- IRA ve INLA'yı da kapsayan Cumhuriyetçiler, İrlandalıların yeniden birleşmesini ve İrlanda'nın bağımsızlığını istiyordu. Birlikçiler ise Britanya yanlısı ve İrlanda'nın yeniden birleştirilmesine radikal bir biçimde karşı çıkıyorlar.

tekrarlayan beden ve hücre aramaları. Mahkûmlar (dörtte üçü 17-21 yaş aralığındaydı) hücrelerini sadece tuvalet, haftalık duş, Pazar ayını ve aylık ziyaretler için terk edebiliyorlardı. Aşağılama edimlerinin odağında yemek ve boşaltım gibi fiziksel gereklilikler yer alıyordu. Zaten yetersiz olan yemekler salya, idrar, hamamböceği, ya da kurtçuk gibi kirletici maddelerle bozuluyordu. Tuvalete ulaşım, bu durumu bilerek ve isteyerek engellemek ya da geciktirmek isteyen gardiyanların kontrolündeydi. Hapishane yönetimi bir yıl sonra hücreler dışında battaniye giyinmeyi yasaklamıştı. Mahkûmlar tuvalete ya da banyoya gitmek için hücrelerini çıplak terk etmek zorundaydılar. Bu dönemlerde taciz arttı, mahkûmlar dayığa, gardiyanların alayına ve cinsel hakaretlerine ve de iğrenç beden aramalarına karşı savunmasız bırakıldı. Bunlar bana IRA'lı eski bir mahkûm tarafından şöyle anlatıldı:

Kalçalarınız üzerinde yere çömelmenizi istiyorlardı. Bunu yapamadığınız için sizi dövüyor, üzerinize oturuyor ve arka girişinizi arıyorlardı ve sonra bazıları aynı parmakla ağzınızı, burnunuzu, saçınızı, sakalınızı, bedeninizin her parçasını arıyorlardı; bedeninizle ilgili mahrem hiçbir şey yoktu.

Mahkûmlara göre 1978'teki *Kirli Protesto*'yu tetikleyen şey, tuvalete giderken çoğalan taciz ve arttırılmış şiddetti. Koordine edilmiş bir eylemle, mahkûmlar ayine ve ziyaretlere gitmek dışında hücrelerini terk etmeyi reddettiler. İlk başta lazımlıkları pencerelerden ve kapı deliklerinden boşaltmaya başladılar. Ancak gardiyanlar kapı ve pencereleri tahta ile kapladıklarında mahkûmlar dışkılarını hücrelerin bir köşesine koymaya başladılar. Ancak bu da, gardiyanların hücre aramaları sırasında mahkûmların yatak ve battaniyelerini hücredeki dışkıya bulaştırmalarına yol açtı. Sonunda mahkûmlar dışkılarını hücrelerinin duvarlarına sürmeye başladılar.

1980'de Armagh Hapishanesi'ndeki Cumhuriyetçi kadınlar, erkek yoldaşlarının başlattığı *Kirli Protesto* eylemine katıldılar. Zaten 1976'dan beri kadınlar da hapishanenin mecburi işlerini yapmayı reddederek politik mahkûm statüsünden adli suçlu statüsüne geçmeye direniyor ve benzeri disiplin mekanizmalarına katlanıyorlardı. Ancak Long-Kesh'teki erkek mahkûmların aksine kadınlar, Britanya'daki tüm kadın mahkûmlar gibi kendi elbiselerini giyinme hakkına sahipti. Hapishanede taciz ve gerilim sürekli artıyor olsa da kadınları *Kirli Protesto*'ya yönlendiren tuvalet kullanımları sırasında maruz kaldıkları aşağılanmalar değil, bir tecavüz vakası ve ardından iki gün süreyle hücrelerinde kilit altında tutulmaları oldu. Bu, erkek hapishane yetkilileri tarafından gerçekleştirilen, benzer tarzdaki ikinci tecavüzdü. Bu tecavüzün savunmasında "yıkıcı kıyafet" araması vardı. Long-Kesh'teki erkek mahkûmların politik kimliklerini ifşa etmek için hapishane üniformasını giyinmeyi reddetmesi gibi; Armagh'taki kadınlar

da kinayeli bir biçimde giysilerini IRA üniformalarına dönüştürüyorlardı. Bu küçük giysiler -bere, siyah etek gibi küçük ama hapishanenin kodlarla dolu dünyasında büyük bir öneme sahip kıyafetler- için yapılan aramalardan birinde, Şubat 1980'de genel bir isyan sırasında, askerler kadınları tekmeleyerek ve yumruklayarak IRA mahkûmlarının bulunduğu hücrelere girmişti. Mahkûmlardan biri tarafından dışarıya kaçırılan bir rapordan yapılan alıntı, tecavüzün ardında yatan cinsel anlam açısından fikir vericidir:

7 Şubat Perşembe günü saat 15:45 sularında birçok erkek ve kadın yetkili [gardiyan] beni hapishane müdürünün yanına götürmek için hücremi istila etti. Kalkanlarıyla, tam anlamıyla isyan için donanmışlardı. Yoldaşlarımın acı içinde haykırıışlarını duyduğumda korunmasız bir şekilde oturuyordum ama ne olacağını biliyordum. Bir kalkan aracılığıyla bir anda yatağa sıkıştırıldım, üzerimde erkek bir gardiyanın ağırlığı... Sonra ayakkabılarım ayağımdan çıkarıldı. Bedensel olarak tecavüze uğramış, yumruklanmış, sürüklenmiş ve tekmelenmişim. Derken hücremden dışarı sürüklendim ve sürüklenmem ve ek binadan taşınmam sırasında göğüslerim yirmi gardiyanın alay eden ve aşağılayan bakışları altında teşhir edildi. Taşınırken karnıma ve başımın arkasına yumruklar vuruldu ve küfre maruz kaldım. Sonunda müdürün odasına taşındığımda, göğüslerim hâlâ açıktı. Gardiyanlar tarafından tutulurken müdür kararı vermişti, gerisin geri sürüklendim ve bir hücreye atıldım (*Republican News*, 16 Şubat 1980; McCafferty, 1981; "Emperyalizme Karşı", 1980).

Devlet güçleri tarafında cinsel tacize uğramak son yirmi senedir hem kadınlarla yapılan gayri resmi görüşmelerde hem de güvenlik güçleri ile karşılaşmalarına dair kendi anlatılarında sürekli olarak tekrar eden sistematik bir şikâyet konusu.⁴ Mahkûmlar tecavüzü, erkek egemenliğinin aşağılayıcı bir ifadesi olarak insanları cezalandırmayla disipline etmeye çalışan politik bir girişim olarak görüyorlar. Dahası, tecavüzler sırasında kadınlarda çok fazla acı, keder ve öfke vardı. Hapiste kaldıkları süre içerisinde kadınların büyük bir kısmının yakın akrabaları Birlikçi paramiliterler veya Britanya ordusu tarafından öldürülmekteydi ve kadınlar sağlık problemleri dışında artan küçük tacizlere maruz kalmaktaydılar. Yasın harap edici duyguları, kolektif moral ve içsel gücün yüksek tutulabilmesi ve tabii ki gardiyanların hedefi olmaktan sakınmak için bastırılıyordu. Tecavüz ve hücrelerde zorunlu olarak kilit altında tutulmak çok güçlü bir tepkiyi kıskırtmıştı. Kadın mahkûmların lideri Mairéad Farrell, hapishaneden gizlice çıkarılan bir mektupta durumlarını şöyle anlatıyor:

4- Sömürgecilik ve cinsellikle ilgili bkz. Chatterjee 1981, Kelly 1981, Sangari & Vaid 1990 ve Stoler 1991.

Çiş ve dışkının kokusu hücrelere ve bedenlerimize yapıştı. Erkek gardiyanlar pencereleri tahta ile kapattığı için çiş ve dışkılarımızı dışarıya boşaltamıyoruz. Kalın tahtalardan dolayı içeri çok az ışık ve hava girebiliyor. Karanlıkta oturmak istemiyorsak tek çözüm lambayı sürekli açık tutmak. Gece veya gündüz olması fark etmiyor, içerisi hep karanlık. Pencereyi dahi göremiyoruz artık, tek gördüğümüz dışkı duvarı. Gözetleme delikleri sadece gardiyanların içeriye izleyebilmesini mümkün kılacak şekilde kapatılmış. Temiz havlular içeriye paketlenmeden atılıyorlar. Kâğıt çantalar kullanmamıza izin verilmiyor ve havlular kullanana kadar pisliğin içerisinde kalıyor. Günde yirmi üç saat bu hücrelerin içinde kalıyoruz (*Republican News*, 23 Şubat 1980; *Emperyalizme Karşı Kadınlar Raporu*, 1980: 27).

Kirli Protesto, politik kültürün herhangi bir standardına göre ve tabii ki İrlanda'nınkine göre, alışılmadık bir politik eylemdi. Britanya ulusal basını, Long-Kesh'i ilk defa ziyaret etmelerinin ardından, durumu "gardiyanlarına karşı başkaldırıda en garip protesto" ve "kendi kendini alçaltma" olarak adlandırdı (*Guardian* ve *Daily Telegraph*, 16 Mart 1979). Hapishane yetkilileri ve hükümet yönetimi gibi genel kamuoyu için de anlaşılmaz bir eylemdi. Örneğin, Katolik topluluklar açlık grevleri başlayınca ve *Kirli Protesto*'da sona yaklaşıncaya kadar mahkûmlara geniş tabanlı bir destek sunmadılar. *Kirli Protesto*, hapishanenin içinde ve dışında ifade edilemeyen bir korkuyu ve yükselen bir şiddet spiralini kışkırttı. Eğer erkeklerin *Kirli Protesto*'su anlaşılmayansa kadınlarınki düşünülemeyendi. Cumhuriyetçiler de dâhil olmak üzere birçok erkek tarafından inkâr ile karşılandı. Şüphe yok ki Feldman'ın (1991) belirttiği gibi bu bir çeşit savaştı, şiddetli bir iktidar mücadelesiydi. Fakat neden başka bir yöntem değil de bu biçim tercih edilmişti?

Aşağılama ve Şiddet: Öznelliğin Derin İşleyişi

Dışkı, nefretin ilkel bir sembolü olmakla birlikte iktidar arzusunun ifadesi ve hücumu için de ilkel bir mekanizmadır. Freud'dan bildiğimiz üzere dışkı, özellikle beden üzerinde sistematik bir disiplin uyulandığı ve toplumsallaşmada önemli bir erken evre olan tuvalet eğitimi sırasında önem kazanmaktadır. Hapishanedeki baskılar ve ritüel haline gelmiş cezaların tasarlanma amacı, mahkûmların hapishanedeki yeni sosyal düzene ayak uydurmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda, mahkûmların politik militan olarak kimlikleri yok edilmelidir. Sıradanlaşmış dayak, yemek kıtlığı, sürekli görünürlük, beden aramaları ve mahkûmun boşaltım faaliyetleri üzerindeki kendi kontrolünden mahrum edilmesi, otonom bireylerin iradelerini hiçe saymakta ve fiziksel acı ve aşağılayıcı pratiklerle onları bağımlı çocuksu öznelere dönüştürmektedir. Bireyin kimliğinin, az ya da çok, zorlayıcı biçimlerde elinden alınışı Goffman'ın (1959) bahsettiği "total kurumların" (*total institutions*) karakteristik özelliğidir. Öncelikle iktidar savaşı yerini çocukluğun psikolojik arenasına bırakmış ve mahkûmlar, mutlak güçsüzlük durumu içinde

kurumsal tacize ancak bedenleriyle direnebilecek noktaya itilmişlerdir. Dışkının ilkel mekanizmasına bu bağlamda bir silah yahut mutlak ret olarak başvurmuşlardır. Eski bir hapishane yetkilisi, antropolog Allen Feldman'a şunu itiraf etmiştir: "Aşağılama büyük bir silahtı. Bu sayede mahkûmlar daima çocuksu bir role sevk ediliyordu. *Kırlı Protesto*'yu tuvalet eğitimine karşı garip bir direniş olarak görebilirsiniz" (Feldman, 1991: 178). Bu, *Kırlı Protesto*'nun eş zamanlı olarak hapishanedeki sosyal yapıya ve ona eşlik eden meşrulaştırıcı ahlâki sisteme karşı doğrudan ve sembolik bir direniş olarak konumlandırılabilceği anlamına da gelir. Ancak dışkının bir direniş silahı olarak kullanımı, mahkûmların elindeki yegâne bedensel silah değildir. Mahkûmların daha sonra yönleneceği açlık grevi, çok daha tanınmış ve toplumsal olarak anlaşılabilir bir politik direniş biçimidir. *Kırlı Protesto*, uluslararası arenada ilgi çekmek için de pek etkili değildi. Af Örgütü'nün yaptığı araştırmanın ardından mahkûmların durumlarının bizzat kendileri tarafından kötüleştirildiği sonucuna varması buna örnek olarak değerlendirilebilir ("Long-Kesh Üzerine", 1977). Tüm toplumsallaşma süreçleri, Feldman'ın tahlil etmediği bir duygusal dinamik içerir. Bir yıl süren yakın bir iletişimden sonra IRA'lı eski bir mahkûm *Kırlı Protesto*'yla ilgili uzun konuşmamızın kıskırttığı bir duygular hengâmesini açıkça kabul etti:

Şu an iyi hissediyorum, duygularım karmaşık. Hapishanede çok acı çekiyorsunuz, bazı insanlar diğerlerinden daha fazla. Bazı insanlar hapishaneyle ilgili güzel şeyleri hatırlıyor, gülüşmeleri. Ağlamak istediğiniz zamanları hatırlamak istemiyorsunuz... Sadece garipti. Kendi başınızdasınız, ne kadar paylaşırsanız ya da gülseniz de hasta hissediyorsunuz, mantıksız duygularınız var. İnsanlar hapisteyken ağlar. Bir sürü garip şeye maruz kalıyorsunuz.

Söylemek istediğim şey, *Kırlı Protesto*'nun kopuk bir silah olmaktan çok uzak bir şekilde, fiziksel ve psikolojik olarak son derece acılı bir süreci kapsayan derin bir kişisel bağlılık gerektirdiğidir.

Fiziksel acı, yetersiz beslenme ve sürekli aşağılanma mahkûmlarda keskin ve ölçüsüz bir şekilde çocukluğa özgü bir savunmasızlık ve güçsüzlük duygusu yaratıyordu. Bu durumlarda, biçim bozulması ya da çirkinleşmeye dair kaygılarda sıkça karşımıza çıkan sürekli bir fiziksel güvensizlik hissi üretiliyor (Goffman, 1959: 21; Scarry, 1985: 40-41). Hücre dışından gelen herhangi bir risk yerinden olma, sakatlanma ve parçalanmışlık fantezileriyle beslenmekteydi ve bu durum özellikle beden aramaları, zorunlu banyolar ve hapishanede bina/kanat değişimi⁵ gibi durumlarda ortaya çıkıyordu. IRA'lı

5- Tüm bu imgeler çocukluk agresifliğinin ve kişinin zihninde kendi bedeninin görüntüsünün oluşmasıyla ilgili karakteristik öğelerdir. Bilinçdışının repertuarına aittirler ve bu yüzden rüyalarda, mitte, sanatta vb. sıkça rastlanmaktadır. Ancak, özel fiziksel ve psikolojik baskı altında kolayca tetiklenebilirler (bkz. Lacan, 1977: 10-11).

eski bir mahkûm kişisel görüşmemizde beden araması sırasında bacakları ve kolları dört yetkili tarafından tutulmuş gergin bir şekilde havada asılı durmaktayken bir başkasının anüsünü “kontrol” edişi sırasında yaşadığı terörü hatırladı: “Çok, çok korkutucuydu çünkü böyle zamanlarda yırtılıp ayrılacağınızı düşünüyordunuz.” Zorunlu banyolar vücudu yara bere içinde bırakan pürüzlü fırçalarla ağır fırçalama işlemi demektir. Ayrıca genellikle peşi sıra deri kesikleri içeren zorunlu saç sakal tıraşı geliyordu. Sadece fiziksel acı değil ancak muhafızların düşmanlığı ile tetiklenen sakatlanmayla ilgili imgeler banyo yapmayı korkunç bir deneyim hâline getirmekteydi:

Sizi yıkamak için sert kıllı fırçalar kullanıyorlardı. Çok şiddetli, korkunç bir deneyimdi. Bitirdiklerinde beni çinkoya sürüklüyorlardı, biri ustura ile saçımı kesiyordu. Benimle mütemadiyen dalga geçerek saçımı birçok yerden kestiler. Sonra beni gergin bir şekilde yere koydular. Kaburga kemiklerimin üstünde kocaman kara bereler vardı ve onları ne olduğunu bilmediğim beyaz bir maddeyle boyadılar. Aynı maddeyle yüzümü de boyadılar.

Hapishane terörü başka bağlamlarda, temizleme ve ölümün işbirliği ile artmaktaydı. Örneğin aynı örgütten bir başka eski mahkûm bu durum için şu yerinde yorumu yaptı: “Toplama kamplarındaki Yahudiler gibiydik; [ziyaretçi] odasındaki herkes dazlaklı ve biz çok incedik, çok korkmuştuk” (ayrıca bkz. Feldman, 1991).

Hapishanenin cezalandırma ve aşagılama dinamiği, mahkûmların psikolojik bütünlüklerini zayıf düşürme tehdidi taşıyan öfke ve korku duyguları uyandırıyordu. Feldman’la söyleşi yapan iki mahkûmun anlatılarından yapılan aşğıdaki alıntılar bu duyguların gücünü en iyi şekilde ifade etmekte:

Gardiyanlardan [hapishane yetkililerinden] nefret ediyordum. Dışarı çıkacağım gün için yaşamaya alışmışım. Bir gardiyan öldürmeden önce üç gün geçecekti. Nefretle dolmuştum ve bunun ardındaki tek sebep politik motivasyon değildi (1991: 196-197).

Nefret, nefretin ne olduğunu öğrendim. Dışarıda da nefret hakkında konuşurdum ancak orada konuştuğum batıldı, kişiselleştirmeden konuşuyordum. Hoşlanmadığınız küçücük insanlar vardı. Ancak katıksız nefretle hapishanede yüz yüze gelmişim. Ne olduğunu tam olarak gördüğümde beni çok korkutmuştu. Gardiyanın tepesine bineceğiniz zaman bundan nasıl büyük bir keyif alacağınızı düşündüğünüzde, bu sizi gerçekten korkutuyor. Sadece zihninizde unutulmuş düşünceleri karartmış oluyorsunuz. Günün sonunda gardiyanlardan daha zeki olduğumu biliyordum. Ama uğursuz koyu nefretin yolunu da biliyordum. Sadece gözüme ilişmişti. Cesaretimi de ürkütmüş ve benden almıştı (1991: 197).

Kirli Protesto hem bir ret işareti hem de deliliği ya da ciddi bir fiziksel sakatlığı göze almadan ifade edilemeyecek olan tehlikeli duyguların sembolik eklemlenmesini inşa edebilecek bir iktidar aracıydı. Feldman'ın iddia ettiği gibi dışkılar büyük ölçüde taklit eden şiddetin (*mimetic violence*) aracı olmaktan ziyade, hapishane yetkililerine karşı taklit edilen şiddet arzusu ile mahkûmların fiziksel ve psikolojik bütünlüklerinin korunmasını sınırlama ihtiyacı arasındaki çatışmanın kristalleşmesiydi. Bu bağlamda, Freudcu anlamda bir semptom olarak okunabilecek dışkı, uzlaştırıcı bir oluşum olarak karşımıza çıkar. Ancak histerik semptomun aksine *Kirli Protesto*'nun mahkûmlar için bilinçli bir anlamı ve politik niyetliliği vardı: Kuzey İrlanda'nın milliyetçi kültürünün bir parçası olan Cumhuriyetçi direniş dili içinde önemi özenli bir şekilde detaylandırılmıştı. Mahkûmların politik inançları işçi sınıfı gettolarında paylaşılan toplumsal deneyimden ortaya çıkıyordu ve Burton (1978) ile Sluka'nın (1989) etnografik çalışmalarının da gösterdiği gibi bu inançlar, protestonun rasyonel ve ahlâki meşruiyetini sağlamada birincil derecede öneme sahipti. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, mahkûmlar hücrelerinin duvarlarını neden dışkıyla sıvadıklarını ve ne şartlar altında buna bir son vereceklerini gayet iyi biliyorlardı. Ayrıca eylemleri geniş ölçüde anlamadığında dahi politik dillerinin hapishane dışındaki bir kısım izleyici için bir şeyler ifade ettiğinin farkındaydılar. Yani, biz *Kirli Protesto*'yu toplumun geneli için olmasa da eylemin aktörleri için anlamlı olan duygu yüklü uzlaştırıcı bir oluşum olarak düşünürsek, bunu anlaşılması zor histerik semptom ile anlaşılabilir kültürel semptomun ortasında oluşan derin yabancılaşmanın semptomu olarak okuyabiliriz. Bu noktada Obeyesekere'nin kişisel semboller (*personal symbols*) kavramına başvurmak (1981; 1990) yararlı olabilir. Obeyesekere, kişisel sembollerini kişisel ve kültürel düzeyde anlamları olan semboller olarak tanımlar. Ancak Obeyesekere'nin kişisel sembollerini bilinçsiz motivasyondan çıkmış olsa da, semptom ve sembol olarak dışkı, bilinçsiz güçlü ortaklıklar tetikleme kapasitesi olan şiddetli politik çatışma durumunda ortaya çıkar. Öyle ki, Cumhuriyetçi bilinç, *Kirli Protesto* deneyimini anlamada hayati öneme sahiptir ancak onu ortaya çıkarmaz. *Kirli Protesto*'yu anlamak için bireyler tarafından "öznel bir şekilde" deneyimlenenin ötesine bakmamız gerekiyor (Lacan, 1977: 55; Scott, 1991). Bu, gardiyanlarla mahkûmların kurduğu ilişki tarzının ve bu ilişkinin içine oturduğu yaygın söylemin daha derinlemesine araştırılmasını gerektiriyor.

1976'tan beri süregelen hapishane deneyimi mahkûmlarda, Kuzey İrlanda'daki işçi sınıfı Katoliklerin yaşamlarını karakterize eden tarihsel inkâr deneyimini ve toplumsal tanınma arzusunu radikal biçimde çağrıştırmaktaydı. Onlar için politik statü iddiası çok önemliydi çünkü politik statü tam olarak derin varoluşsal tanınmaya tekabül ediyordu: Kişinin dünyada oluşunun kabulüydü. Tanınma ancak "öteki"den gelebilir. En yakındaki önemli "öteki"ler, mahkûmların her gün karşılıklı etkileşime girdiği Bir-

likçilerdi. Mesleki anlamda gardiyan olarak sosyal yapının aşağı katmanlarını kaplayan Birlikçiler, Protestan olmaları sebebiyle Katoliklere nazaran toplumsal olarak daha üst bir kademeyi ellerinde tutmaktaydılar. Böylece mahkûmlar ve gardiyanlar arasındaki ilişki hapishane evrenindeki ilişkilerden daha geniş ve tarihsel olarak daha önemli bir toplumsal eşitsizlik ilişkisi ile belirleniyordu. Ancak başka bir bağlamda göz önünde bulundurulduğunda “öteki” pozisyonu, “Babanın Yasası”nın cisimleştiği Britanya hükümeti tarafından işgal ediliyordu. Britanya, yasalarıyla mahkûmların politik kimliklerini bertaraf ederek onları yok etme tehdidini dillendiren cismi olmayan bir varlık haline geldi. Britanya tarafından tanınma arzusu, mahkûmların ve destekçilerinin protestoyu İrlanda ile Britanya arasında bir savaş olarak temsil ediyor oluşlarında gizliydi. Olanca tekdüzelikleriyle hapishane denetimleri, isimlerinin numaralarla değiştirilmesi ve aşağılamanın uç halleri mahkûmları yok etmenin nihai formuydu.

Varoluşsal tanınmanın mahkûmlar açısından -ölüm kalım meselesi olarak- önemi, *Kirli Protesto*’nun -1981’de olduğu gibi- açlık greviyle beraber gelecek olan fiziksel yok oluşa karşı koyarak bu tanınmayı elde etmek için gerçekleşen şiddetli bir girişim olarak değerlendirilmesiyle kavranabilir. Hapishanedeki iktidar ilişkilerini daha genel sosyo-politik arenaya bağlayan bu şartlarda, *Kirli Protesto*’da kullanılan dışkı, tamamıyla yeni bir anlam alanıyla bağlantı kuruyordu. Hapishane sistemine karşı sembolik ve somut bir silah olmanın ötesinde, mahkûmların mahkûm olarak yabancılaşmalarının bir sembolü olan dışkı aynı zamanda tarihsel bir perspektif içerisinde anlaşılması gereken toplumsal bir semptomdu.

Semptom başlangıçta bir iz olarak ortaya çıkıyordu, bastırılan tarihin geri dönüşü. Slavoj Žižek’in sözleriyle, “Semptomun üzerinde çalışırken bizler tam olarak geçmişini geri getiriyoruz, geçmişin sembolik gerçekliğini üretiyoruz” (1989: 57). *Kirli Protesto* vakasında ise elimizde Anglo-İrlanda tarihinin yeniden gözden geçirilmesi var. Hücrelerin duvarlarındaki dışkı hapishane şiddetinin gizli tarihini görünür kılmış, dünyaya İrlanda tarihinin bir kaydını sunmuştu. İrlanda’nın Katolik Başpiskoposluğuna bağlı Başpiskopos Tomas O’Fiaich, Long-Kesh hapishanesini ziyaretinin üstüne kamuoyuna mahkûmların yaşam şartlarının insani olmadığını açıkladı. Mahkûmların kişisel haysiyetlerini ihlâl eden Britanya hükümetinin katılığının aleyhinde açıklama yaptı ve mahkûmlara yönelik kötü muamele ve şiddetle ilgili kaygılarını dillendirdi (*Times* ve *Guardian*, 2 Ağustos 1978). Başpiskopos O’Fiaich’in basın açıklaması bir polemik fırtınası başlattı. Britanya hükümeti, mahkûmlara kötü muameleyi de, protestoyla ilgili herhangi bir sorumluluğu da reddetti: “Bu mahkûmlar içinde buldukları durumdan tamamıyla kendileri sorumludur... Bu [kötü davranma] iddialarının doğruluk payı yoktur” (*Times*, 2 Ağustos 1978). Birlikçi ve muhafazakâr partiler O’Fiaich’i IRA sempatisiyle suçlarken (*Times*, 3

Ağustos 1978), milliyetçi partiler Başpiskopos'un kaygısına destek verdi. Öbür taraftan Presbiteryen kilisesi O'Fiaich'a "ölümcül ahlâki şaşkınlığı" sebebiyle saldırdı (*Guardian ve Times*, 5 Ağustos 1978). Hapishane şiddeti uluslararası kamuoyunun da ilgisini çekmesinin yanı sıra İrlanda ve Britanya'nın kamusal politik alanları için de önemli bir odak oldu. *Kırlı Protesto* yıllarında, hapishanelerde ve sömürgelerde uygulanan şiddet arasındaki bağ sadece mahkûmlar ve onların Cumhuriyetçi destekçileri tarafından ortaya konulmuyordu. *Washington Post* Britanya hükümetinin katıllığını "Oliver Cromwell'in demir yumruklu yönetimiyle" kıyasladı (*Times*, 22 Kasım 1978). Hatta Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, mahkûmlara politik statü hakkının tanınmamasına hükmetse de kaygısını şöyle ifade etmiştir: "Devlet yetkililerinin katı tutumu ciddi bir kördüğümüne dair çözüm üretmekten çok hapishane disiplinine karşı koyan suçluların cezalandırılmasıyla ilgili görünmektedir" (Avrupa Hukuk Merkezi, 1981: 201). Britanya hükümetinin ataerkil otoriteyi fazlaca çağrıştıran bir uyuşmazlıkla "Yasa" bayrağını kapsayan katıllığı ve hapishane yetkililerinin *Kırlı Protesto* ile ortaya çıkan acil durumlarda sorumluluğu kabul etmeyişi, Britanya'nın İrlanda'da yaşanan şiddetin kökünde yer alan sorumluluğunun tarihsel inkârını hatırlatıyor.

Tarihsel bellek yitimi, yeterince genel de olsa, hiçbir zaman önemsiz ya da tesadüfî değildir (de Certeau, 1988). Kırlı mahkûmlarla herhangi bir ilişkinin bu şekilde vurgulanmış inkârı protestoyu bitirme yetersizliğiyle birleştiğinde, belki de, Britanya ve İrlanda tarihinde açıklanmayı bekleyen sarsıcı bir bloğu ortaya çıkarabilir. Bu bağlamda, Kuzey İrlanda'daki politik kargaşanın bir semptomu olarak dışkının gücü, işaret ettiği şeyde değil, tam olarak simgelemeye direnen şeyde yatıyor: Kirliliğe dair sömürgeci söylem aracılığıyla İrlanda'daki etnik şiddetin parçalarını oluşturan bilinçaltı korkularla, arzularla ve fantezilerle bağlantı kurabilme kapasitesi. Bu söylem *Kırlı Protesto* aracılığıyla Britanya sömürgeciliğinin gömülü "boku"nun somutlaşmasını ve "vahşi, kırlı İrlandalının" mecazdan kurtulmasını sağlar. Böylece, yeni denebilecek kimi kültürel yansımaların elde edildiği başka bir meydan ya da -isterseniz şöyle diyelim- başka bir iktidar alanı açar.

Dışkı ve Uygarlık Kurmacası

Kırlılık, Britanya'nın İrlandalı karşıtı söylemi içinde bir barbarlık metaforu olarak yüzyıllarca kullanılmıştır. İrlanda'yla ilgili Elizabeth dönemi yazılarından Kraliçe Viktorya dönemi raporlarına kadar, ülkenin ve insanların kirliliği, sefaleti ve ilkeliliğiyle ilgili tekrar tekrar karşımıza çıkan tanımlamalar vardır. "İrlandalı" ve "ilkel" bir süre sonra birbirini içermeye başlamış ve şakalar, çizgi filmler, farklı popüler temsil biçimleri yoluyla İngilizlerin tahayyülündeki kırlı, ilkel İrlandalı imgesini canlandırmıştır. Bu tip imgeler, İrlanda'daki politik kargaşalar esnasında İrlandalıların sıkça maruz

kaldığı “maymun” ya da “domuz” gibi hitaplar aracılığıyla çoğaltılmıştır (Curtis, 1971; Darby, 1983). “Kirli”, İrlanda’nın ayrılmasından sonra da Kuzey İrlanda’daki Katoliklerin itibarlarını düşürmek için kullanılan gözde bir sıfat olmaya devam etti. Benim görüşmeler yaptığım milliyetçi insanlar da bu söylemin işlevselliğinin tam olarak farkındaydılar ve tıpkı orta yaşlı bu kadının cümlelerinde görebileceğimiz gibi birçoğu kirli olduklarını duyarak büyüyordu: “İnsanları Katoliklerin kirli olduklarından, fareler gibi yaşadıklarından ve çok fazla çocuk yaptıklarından bahsederken duyarsınız (...) ve birden fark edersiniz ki bahsi geçen siz ve ailenizdir.”

Dışkı ve kirin yoğun iğrenme duygusuyla doldurulması ve bunun daha sonra ırksal bulaştırma korkusu ve saldırılarıyla ilişkilendirilmesi iyi bilinen bir gerçekliktir ve öneminin göz ardı edilmemesi gerekir. Mary Douglas’ın (1966) da belirttiği gibi kirlilik ve saflık kavramları, vahşilik ve uygarlıkla ilgili düşünceleri düzenlemekte ve toplumsal sınırlar ile kültürel ayrımların tesis edilmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Kendi dışkılarının ortasında yaşayan mahkûmlar, İrlanda’da ve İngiltere’de yaşayan birçok insan için, uygarlaşmamış olanın imgesini, toplumun yapısını oluşturan kategorik ayrımların silinişini ve beraberinde gelen kirlenme ve bulaşma gücüyle toplum-öncesi duruma dönüşün kusursuz bir örneğini temsil etmekteydi. Armagh’taki kadın hapishanesinde çalışan yetkililer, kendilerini mahkûmların kaldığı kanattaki kirli şartlardan koruyacak maskeler takıyorlar, kendilerini ortamdaki izole edecek elbiseler ve lastik botlar giiyorlardı. Mahkûmlar, gardiyanların eldiven kullandıkları halde mahkûmlara ait eşyalara dokunmaktan hoşlanmadıklarını söylüyor. Hapishane yetkilileri mahkûmlarla ilişki kurduklarında kendilerini kirlenmiş hissediyorlardı. Kadınların her geçen gün daha kirli görünmeye başlamasına gardiyanların yanıtı kendilerine daha iyi bakmak ve saçlarını yapmaktı. Long Kesh’te de benzer biçimde, mahkûmlarla fiziksel temas gardiyanlar için tiksindiriciydi.

Mahkûmların dışkıyla kaplanmış imgeleri, İrlandalı barbarlığına dair stereotipleri güçlendiriyor görünse de hükümetin ve hapishane yöneticilerinin konuyla baş etmekteki yetersizliği ortaya başka sonuçlar çıkarıyordu. Bana göre vahşiliğe dair Katoliklere yöneltilen fanteziler mahkûmlar tarafından harfi harfine kendilerine mal edilmekteydi. Bu somutlaşma, yetkilileri kaçamayacakları fiziksel bir biçimle, kendi saldırgan fantezileriyle karşı karşıya getiriyordu. Bir taraftan şok ve dehşet diğer taraftan da mahkûmların gözden kaybolması için şiddet dozu artmış zorunlu banyolar ve hücrelerin periyodik buhar temizliği -mahkûmların kirlenmesi gibi hem yalın hem de sembolik anlamları olan temizlik eylemleri- gibi beyhude çabalar üretiyordu (Feldman, 1991: 185). “Kirli İrlandalı” *gerçekten* de boktan bir hâl almıştı. Böylelikle hapishanenin kapalı evrenini dışa taşıyan bir lağım çevirmişlerdi. Dünyanın Boschvari bir görünüşü ifşa edilerek, Britanya’nın ve böylece uygarlığın sert bir eleştirisi açığa çıkartılmıştı. Polemikçi İrlandalı

yazar Jonathan Swift'in yazılarında da bu eleştirinin paralelinde bir şeyler buluruz.

Swift, dışkı fonksiyonunu İngiliz uygarlığının gösterişliliğine ve kendinden menkul haklılığına karşı satirik bir silah olarak kullanmıştır. Onun “dışkısal vizyonu” (Brown 1959: 179) *Gulliver'in Serüvenleri*'nin dördüncü bölümünde keskin bir şekilde sergilenmektedir. “Houyhnhnms'ın Ülkesine Yolculuk”ta Gulliver, Yahoo'yla karşı karşıya gelmektedir. İnsan suretinde olan Yahoo'lar, pis ve kirli olmakla beraber keskin kokuları ve kötü yeme alışkanlıklarıyla karşımıza çıkmaktadırlar. Dışkılarını kendilerini ifade etmek ve saldırmak için bir araç gibi kullanırlar (Swift, 1967 [1726]: 270, 313). Karşılaşmalarının hemen ardından Yahoo'lar, çaresizce onlardan kaçmaya çalışan Gulliver'e dışkı atarlar. Eğer Yahoo insan vahşiliğinin ilk örneğini temsil ediyorsa, Gulliver'in İngiliz hayat anlatısıyla yan yana koyuluşunu uygar insanın ilkel Yahoo'dan daha kirli olduğunu açığa çıkaracak bir hamle olarak düşünebiliriz. Bir başka deyişle Swift, dışkısal saldırının uygarlığın gizli özü olduğunu söyler ki bu yenilip yutulması zor bir anlayıştır.

İçinden çıktığı Anglo-İrlanda sömürge ilişkisi bağlamında düşündüğümüzde, *Kırlı Protesto*'nun da tıpkı Yahoo gibi sömürgeci barbarlığın bir aynası gibi davrandığını ve hapishane yetkilileri ile Britanya kamuoyuna uygar bir ulus olarak düşündükleri kimliklerine meydan okuyan bir karanlık imge yansıttığını söyleyebiliriz. Mahkûmların iki destekçisi ürkmüş Parlamento üyelerinin üzerine at gübresi fırlattığında bu dışkısal imge tam olarak Britanya uygarlığının çekim alanının merkezine girmiştir (*Guardian*, 7 Temmuz 1978).

Gardiyanlar ve hükümetin bu imgeye yanıtı, benzer biçimlerde “mahkûmların şartlarının kendilerinden kaynaklandığını” seslendirdikleri argümanlarıyla, mutlak inkâr oldu. Ancak gardiyanların artan zulmü, hapsedilmiş bedenler üzerinde mahkûmlara atfedilen barbarlık ölçüsünde çoğaldı. Böylesi bir taklidin gerçekliğin sömürgeci üretiminin doğasında olduğu açıktır; bir terör kültürü oluşturmak için sıkça vahşet (ya da terörist) kandırmacası kullanılır (Bhabha, 1984; Taussig, 1987). Kuzey İrlanda'da Cumhuriyetçi mahkûmlara dair suçlu kurgusu nihayetinde devlet politikalarının vahşiliğini açığa çıkarmış ve yeniden üretmiştir. Long Kesh'te konumlar ters yüz edilmiştir: mahkûmlar kirletici bir gücün nesneleri olmaktan çıkıp onu kontrol eden öznelere hâline gelmişlerdir (Feldman, 1991). Mahkûmlar aynı zamanda, kaçamayacakları bir şekilde hapishanedeki şiddeti toplumun üzerine atan bir izdüşüm-yansıma kısır döngüsünce nitelendirilebilecek bir politik çıkmaza kilitlenmişlerdir.⁶ Ancak erkeklerin *Kırlı Protesto*'su kendi şiddeti içinde ki-

6- Hapishanenin içindeki şiddet arttıkça, askeri baskı, IRA ve Birlikçi cinayetleri de arttı. Gardiyanların zalimleşmesi onları kendi cemaatlerinden koparmakla birlikte aile içi yaşamlarında artan çatışmalara neden oldu (bkz. Coogan, 1980; Feldman, 1991).

litlenmişken, kadınlarınki bir toplumsal dönüşüm hareketinin başlamasına neden olmuştur. Böyle bir dönüşümü mümkün kılan, âdet kanının mevcut feminist söyleme cinsel farklılığın bir sembolü olarak ekleniyor oluşudur.

Kir ve Kan: Cinsel Farklılığın Anlamı

Armagh hapishanesinin duvarları içinde kirlilik âdet dönemi ile birleşmişti. Bu durum bir grup ilave anlamların ortaya çıkmasına yol açıyordu. O sıralar hapishaneyi ziyaret eden gazeteci Tim Coogan şöyle yazıyor:

Kirli Protesto'nun tam bir ritim tutturduğu "A" binasını incelemek üzere oradaydım. Bu mide bulandırıcı ve korkunçtu. Çay, üre, biraz dışkı ve kan pıhtıları –açık bir şekilde âdet kanamasından kalma bozulmuş doku artığı içeren kâğıt mendiller, yemek artıkları iki sıra halinde ilerleyen hücreler arasındaki koridorda duruyordu... Kadınların hücrelerindeki koku Long-Kesh'tekinden çok daha kötüydü ve mide bulantısını bastırmak zorunda kaldım (1980: 215-216).

Otuz kadını dört yüz erkekten daha devrimci yapan âdet kanı -idrar ve dışkının pis kokusuna çok fazla katkıda bulunamasa da mide bulandırıyor -değilse nedir? Coogan'ın bedeni ile ifade ettiği -onu tam anlamıyla hasta eden şey- dilsel ve optik bir tabu oluşturan "şeyin" görünüşüyle karşılaştığında deneyimlediği tiksinti ve korku, rahatça dile getirilemeyecek bir korkudur. Coogan kendi bedeni aracılığıyla kadın ve erkek mahkûmlar arasındaki çok önemli bir farkı kaydetmiştir esasında. İronik bir şekilde bu fark Armagh'taki kadın mahkûmların *Kirli Protesto*'ya katılarak eritmeye çalıştıkları bir farktır.

Silahlı operasyonlara katılmalarına ve 1972'den itibaren artan bir sayıda tutuklanmalara rağmen popüler bilinçte kadınlar hapishaneye ait değildi. Birçok milliyetçinin nazarında kadınların tutuklulukları idealist gençlikle ya da aile taahhütlerinden özgür olma ile ilişkilendirilerek algılandı. Alan araştırmam sırasında karşılaştığım eski kadın mahkûmların bir kısmı, Cumhuriyetçi erkeklerin kadınların evlendikten sonra ölüm ya da hapis riski içeren politik aktiviteleri bıraktıklarını varsaydıklarını söyledi. Bu sıkça karşılaşılan bir durum olmakla birlikte daimi durumu temsil etmiyor. Öte yandan, erkek mahkûm imgesi herhangi bir yaşa gönderme yapmıyor. Erkek mahkûmların birçoğu genç olsa da, evli olup çocuğu olanların sayısı da az değildi. Erkek mahkûmların aksine kadın mahkûmlar hep genç kızlar olarak düşünülürdü. Bu anlamda kültürel alanları eşikteydi. Ne erkek ne de tamamıyla kadın, hepsi genel toplumsal seviyede cinsiyetsiz olarak algılanıyorlardı.

Kadın mahkûmlar da cinsiyeti farklılaşmanın önemli bir ögesi olarak düşünmüyorlardı. IRA'nın kadın üyeleri de örgütün dişil benzeri *Cumann*

na mBan'ın bir parçası olmaktan ziyade IRA'nın bir parçası olmak için mücadele ediyordu. Böylelikle cinsiyet, politik militanlıkta fark yaratan bir etmen olması sebebiyle bilinçli olarak reddedildi. Cinsiyetin askeri performansı etkilemeyeceğini göstermek için erkeklerin egemen olduğu bir örgütte kadınların farklılıklarının fiili olarak önemsiz olduğunu göstermek ve erkeklerin standartlarını içselleştirmek gerekiyordu. Bilinç seviyesinde *Kırlı Protesto*'nun başlangıcında cinsiyet farklılığının protestonun anlamıyla tamamen tesadüfi bir ilişkisi vardı. Armagh'taki kadınların bakış açısından kendi *Kırlı Protesto*larının erkeklerinkinden bir farkı yoktu; iki durumda da söz konusu olan politik tanınma için yürütülen ortak bir mücadeleydi. Mahkûmların kimliklerinin cinsiyetten bağımsız olarak vurgulanan aynılığı, kadın mahkûmların erkek mahkûmların ilginin merkezinde olmasına bağlı olarak gölgede kalmasına karşı bir mücadele girişimi olarak anlaşılabilir. Bu çeşit bir gölgede bırakma durumu kısmen kadınların hapisane üniforması kullanmak zorunda olmayışlarının ve erkeklerin maruz kaldığı dramatik şartlara maruz kalmamalarının sonucudur. Cinsiyet farklılığının başından beri kadınların politik görünürlüklerinin aleyhinde çalıştığı bir gerçektir. Bu noktada Armagh kadınları için *Kırlı Protesto*, ceza kurumları tarafından ortaya çıkarılan cinsiyet farklılığını ortadan kaldırmaya ve kendi politik görünürlüklerini tekrar sağlamaya yönelik bir girişimdir. Ancak, âdet kanı niyetten bağımsız biçimde sürecin içindeki çelişkileri yüze çıkarmış ve protestonun anlamını değiştirmiştir. Kadınların politik yaşamlarının farklı boyutlarında özenle gizledikleri farklılığa itiraz etmiştir. Kadınların IRA üyeleri olarak politik kimliklerinin en az bir seviyede kültürel olarak cinsiyetsizleştirilmesi gerekiyorsa ve *Kırlı Protesto* da kişisel olarak kadınlıktan uzaklaşmayı içeriyorsa, âdet kanının açığa çıkması daha derin bir seviyede, “genç kızların” asexüel bedenlerini kadınların cinsiyetlendirilmiş bedenlerine çevirerek tüm süreci radikal bir şekilde tersyüz etmiştir. Âdet kanı bu şekilde, toplumsal cinsiyet üzerine düşünmeye sevk eden bir sembol haline gelmiştir ve böylelikle aksi takdirde silinecek olanı yüzeye taşımıştır.

Bir nevi kadınlık işareti olan âdet, kadınlarının toplumsal savunmasızlığına da işaret eder. Temsil düzeyinde seksi ve anneliği bağlayan, ikisini de işaret etmeyen ancak ikisiyle de ilgili olan bir kelime olarak, Katolik ideolojisinde sadece Tanrı'nın annesinin kaçabildiği, kadın etinin kontrol edilemez tehlikeli doğasının bir işaretidir (Warner, 1983); gözden olduğu gibi söylemden de saklanması gereken tabu mahiyetinde kirlетici bir özür. Tutuklanmalar bağlamında beden bir sabotajdır. Bu sabotajın anlamı Kuzey İrlandalı yazar ve Cumhuriyetçi eski mahkûm Brenda Murphy tarafından “Lanet” isimli kısa hikâyede güçlü bir şekilde ifade edilmiştir. Tutuklanmış genç bir kadın âdet dönemini sorgulamada geçirir ve erkek bir yetkiliyle bu konuda konuşmak zorunda kalır:

Basitçe “Âdet dönemimdeyim” dedi. “Sağlıklı bezlere ve yıkanmaya ihtiyacım var.” Adam ona nefret ve tiksintiyle baktı. “Senin hiç utanman yok mu? Evleneli 20 yıl oldu ve karım bana asla böyle şeylerden bahsetmez.” Utancın rengi nedir? Tek görebildiği bacaklarının arasında süzülen kırmızıydı (1989: 226-227).

Söz konusu kadınlar olduğunda, iktidarsızlığın ve utancın ismi yoktur, rengi vardır. Mary Cardinal, kendi deliliğinin harika kurgusal hikâyesinde (1983) âdet kanına özgü sürekli akışı “şey” diye adlandırmaktadır. Tedavisi dile anlam kaydeden bir süreç gerektirmektedir, “söylemek için sözler” bulmaktır. Tutuklanma deneyimi hakkında konuşmak için âdet temasını seçerek, Brenda Murphy -ki kendisi *Kirli Protesto*’ya katılmıştır- milliyetçi kadınların kişisel ve politik tecrübelerini görünmez kılan bir tabuyu yıkmıştır. Onun hikâyesi Armagh’daki *Kirli Protesto*’ya dair bir yorum olarak da okunabilir. Protestocu mahkûmlardan Maureen Gibson serbest bırakıldığında şöyle demiştir:

Bana öyle geldi ki hapishanenin dışındaki insanlar Armagh’takilerin gerçekten kadın olduklarının tam olarak farkında değiller. Kadınların fiziksel ve psikolojik olarak neler yaşadığını anlamıyorlar. Âdet döneminle beraber birçok şey yaşıyorsun (*Republican News*, 27 Eylül 1980).

Serbest bırakılan mahkûmların sözlerinin uyandırdığı imgelemin şok edici karakteri orta yaşlı Cumhuriyetçi bir kadın olan Mary tarafından bana hatırlatıldı:

Bir toplantıda Armagh’tan serbest bırakılan genç bir kızın âdet süreçlerinin onlar için ne anlama geldiği hakkında konuştuğunu hatırlıyorum. Onun için âdet kanaması hakkında konuşmak çok zordu. O günler boyunca elbiselerini değiştirme şansını bulamamış olduklarını, hatta yıkanamadıklarını söylemek... Ve bazı insanlar, Cumhuriyetçi erkekler de dâhil, “Nasıl bunun hakkında konuşur?” diyorlardı. Kadınların âdet dönemleri süresince Armagh’ta kötü muameleye maruz kaldıklarını duymak istemiyorlardı. Böylece, Cumhuriyetçi hareket bu konu hakkında konuşmadı. Sadece erkekler hakkında konuştular, genç kızlar hakkında bir şey duymak istemiyorlardı. Bazı insanlar bu durumla başa çıkamıyordu.

Milliyetçi cemaatin anlamadığı ve üstesinden gelemediği kadınların acısıydı. Sonunda mahkûmları destekleyen milliyetçi halkın duygularını yüksekte bir ananın acı çekmesi değildi. Ya da imajı, çıplak ve dövülen Hz. İsa’yı çağrıştıran hapsedilmiş genç bir adamın acı çekmesi de değildi. Böyle bir niyetleri olmaksızın, Armagh Hapishanesi’ndeki kadın mahkûmlar, toplumsal yaşamda ve kültürel yapılarda sistematik bir şekilde saklanan,

Katolik inancında ve milliyetçi ideolojilerde değersizleştirilen başka bir acı çekme biçimini öne çıkardılar: âdet kanının işareti ve sembolü olduğu kadınlara özgü bir acıyı.

Eğer erkeklerin *Kırlı Protesto*'su Britanya sömürgeciliğinin uygarlaştırıcı misyonun reddini temsil ediyorsa, Armagh kadınları da bu reddi cinsiyet politikalarına nüfuz ettirmiştir. Bu, bir seviyede idealize edilmiş aseksüel Katolik annesinin içerdiği ve milliyetçi söylemde Ana[vatan] İrlanda imgesinin etrafında detaylandırılmış kadınlıkla ilgili baskın modellerin reddedilmesini açığa çıkarmaktaydı. Anneliğin bir taraftan rahatlık ve destek kaynağı diğer taraftan da sınırlayıcı bir toplumsal rol olduğu⁷ bu model, milliyetçi kadınlar için ciddi bir belirsizlik doğurmaktadır. Kadınların *Kırlı Protesto*'su ayrıca aşağıda da belirtildiği gibi, sömürgeci söylem ve pratikteki politik baskınlıkla birleşen erkek şiddetinin reddini temsil ediyordu. Hapishane bağlamında âdet kanının görünürlüğü, kadınların bedenleri tarafından sömürgeciliğin erkek "siyasi topluluğu"na yöneltilen bir küfür ya da lanet gibi okunabilir.⁸

Semptom, sembol ve silah olarak *Kırlı Protesto* devasa bir acı içermektedir. Armagh'taki genç kadınlar, tıpkı Long-Kesh'teki erkekler gibi, kendi psikolojik ve fiziksel acılarını politik alanda dini bir etik olarak hareket eden kurtuluş parametreleri içerisinde kavramsallaştırmışlardır. Bilinçli amaç seviyesinde onlar için bu, İrlanda'yı sömürgecilikten kurtarmak ve tekrar birleştirilmiş İrlanda topraklarında adil ve eşit bir toplum inşa etmek için gerekliydi. Acı için yorumlayıcı bir dil gibi hareket eden kurtuluş etiği aksi takdirde anlamsız olacaktı. Dini ve politik çerçeve mahkûmların acısına anlam sunsa da, onu ifade edemez. Acıları dilden kaçmıştır. Cumhuriyetçi kadınlar *Kırlı Protesto* olaylarını anlatabilirler, ancak duygusal deneyim acılı bir sessizlikle ve acıyı anlatmak için sözcüklerin yetersizliğinin açık bir kabulü ile karşılanmıştır.

Elaine Scarry'ye (1985) göre acıyı karakterize eden şey ifade edilemeyiştir; anlaşılması için nesnelleştirilmesi gerekir. Ancak acı, erkekler ve kadınlar için

7- Bu belirsizlik, alan araştırmam boyunca milliyetçi kadınlar tarafında sıkça yinelenen yorumlarda ortaya çıktı. Anne Crilly tarafından yönetilen ve *Derry Film and Video* şirketi tarafından üretilen *Ana İrlanda (Mother Ireland, 1988)* belgeselinin ve *Trouble and Strife* tiyatro grubu tarafından üretilen Armagh kadınlarıyla ilgili *Şimdi ve Ölümün Saatinde (Now and at the Hour of Death)* adlı oyunun Belfast ve Derry'nin milliyetçi bölgelerindeki gösterimlerinin ardından yapılan tartışmalar çok önemli.

8- Bu anlamda Armagh kadınlarının *Kırlı Protesto*'su Afrika'nın bazı bölgelerinde kadınlar tarafından yürütülen bir çeşit sembolik savaşı hatırlatıyor. Ardener ve Ifeka-Moller, kadınların haklarını ve onurunu çiğneyen erkeklere karşı genital bölgelerinin ifşasını güçlü bir cinsel hakaret olarak belgelemişler. Bu gösteri kamusal olarak saygısızlık, egemenliğin reddi ve otoritenin tanınmamasını ifade eder. Bkz. (Ardener, 1975; Ifeka-Moller, 1975).

aynı şekilde işlemez. Armagh'ta mahkûmların acı çekmeleri âdet kanıyla nesnelleştirilirken, karmaşık bir sembol onların acılarını Gayatri Spivak (1988:184) tarafından "sadece bir kadına olabilecek şeylerin alanı" olarak adlandırılan alanın sembolik hatları içerisine kaydetmiştir. Bu alan, milliyetçiliğin kültürel mantığında aktif bir şekilde susturulurken, politik ufkun farklı tonlarında gerilimleri arttırmaya niyetliydi.

Taklit ya da Sınırı Aşmanın Gücü: Feminist Tartışma

Kirli Protesto devam ettikçe İrlanda'daki feminist hareket de acı bir şekilde bölünerek büyüyordu.⁹ Ana akım feministler, güç kullanımlarının kadınları böldüğünü iddia ettikleri erkek egemen Cumhuriyetçi harekete net olarak eleştirel yaklaşıyorlardı. Bu feministlerin başında, 1975'te kurulan, geniş bir şekilde tanımlanan ve genelde milliyetçiliğe, özelde ise cumhuriyetçiliğe karşı düşmanca yaklaşan bir örgütlenme olan Kuzey İrlanda Kadın Hakları Hareketi (*Northern Ireland Women's Rights Movement-NIWRM*) geliyordu. NIWRM, Armagh'taki mahkûmlara erkek yoldaşlarını taklit etmeleri sebebiyle herhangi bir destek vermeyi reddetmiştir. Sosyalist Kadınlar Grubu ve Belfast Kadın Kolektifi gibi başka kadın grupları da mahkûmlara verilecek desteğin derecesi ve anlamı üzerine gerçek anlamda kelimesi kelimesine tartışmıştır. Öte yandan, Cumhuriyetçi hareket de kolaylıkla Britanya yandaşlığıyla suçlayabildiği feminizme daha az düşman değildi. Cumhuriyetçiler erkek mahkûmların fazlalığına kafa yorarken hapishanedeki kadınların varlıklarını görmezden gelmişti, en iyi ihtimalle onları erkeklerin protestosuna bir ek olarak görmüştü. Armagh kadınlarının protestosu taklide dayalı bir irade beyanı mıydı? Öyle olduğunu düşünüyorum ancak önemli politik anlamları olan bir irade olduğunu teslim ederek. Drucilla Cornell, taklidin basit bir tekrardan ibaret olmayarak, yeniden şekillendirme süreci gerektiren bir kendine mal etme süreci olduğunu tartışmıştır (1981: 182). Biz de *Kirli Protesto*'yu bu ışıktan tartışmalıyız.

Armagh kadınları, kadın kolunu reddedip IRA'nın bir parçası olmayı talep ettiklerinde, onları politik yardımcıları pozisyonuna koyan bir cinsiyetçi sistemi eleştiriyorlardı. Bu eleştiri hâlihazırda sistemin terimlerini de değiştirmişti. Benzer bir şekilde, *Kirli Protesto*'yu da taklit ederek kendilerine uydurduklarında, Armagh kadınları kendi mücadelelerinin erkeklerin mücadelesiyle aynı olduğunu belirterek daha ilk etapta cinsiyet farklılığını reddetmişlerdi. Ancak kadın(s)lığı reddederek cinsiyetçi bir bağlamı aşmaya çalışan bu girişim, karşılığında âdet kanıyla temsil edilen cinsel farklılığın nesneleşmesi yoluyla reddedilmişti. Böylece, *Kirli Protesto*'nun taklit edilerek kendilerine mal edilmesi bir direniş tarihini -ve de hikâyesini- yeniden

9- Kuzey İrlanda'da tarih ve feminist hareketin bileşimi arasındaki ilişki için bkz. Evason 1991, Loughran 1986, Ward, 1987 ve 1991.

yazma sürecini zorunlu kılmıştır. Bu, kadınlığın sınırları aşan, normları ve kuralları ihlâl eden biçimleriyle nitelendiren bir yeniden yazım sürecidir. Ancak bu, kadınlığı paylaşılan bir öz olarak değil varoluşsal olarak etnik ve sınıfsal pozisyonlardan ayrılamayacak bir şekilde yeniden biçimlendirmeyi gerektiriyor.

Yükselen gerilimin kamusal olarak patlaması, Derry şehrinde bir gazeteci olan Nell McCafferty'nin *Irish Times*'in sayfalarına "Kuzey İrlanda'daki Armagh Hapishanesi'nin duvarlarında âdet kanı var" yazmasıyla oldu (McCafferty, 17 Haziran 1980). McCafferty İrlanda'nın başlıca yayın organlarından birisi olan bir gazetede birçok insanın duymayı reddettiği şeyi haykırdı. Kadınların kendilerine özgü bir acısı vardı ve Kuzey İrlanda'da bu acı kaçınılmaz olarak, sadece ona indirgenmese de, sömürgeci baskıyla ilişkiliydi. Bu ilişki egemen feminist ve milliyetçi söylemler hatta hukuki söylem tarafından hiç temsil edilemeyecek dünyada -bir- varlık, varoluş sembolü olarak âdet kanında somutlaşmaktaydı. Âdet kanı, dilin dışında bırakılmış bir gerçekliğin sembolü olarak karşımızda durmaktaydı. Bu şekliyle kültürel değişimin katalizörü olarak Kuzey İrlanda'da cinsiyet farklılığının anlamları hakkında bir tartışma ve yansıtma aracı olarak hareket etti. Bu tartışmanın -genelde acı- kamusal alanda en çok karşılığını bulan manifestosu McCafferty'nin makalesiydi. Zaman geçtikçe Armagh mahkûmları kendi farklılıklarını dile kazımaya başlamışlardı. Kiri ve âdet kanamasını kendilerini temsil etmekte başarısız olmuş bir hazır-yapım feminist özne eleştirisine çevirmişlerdi. 1980'de *Irish Times*'ta yayımlanan bir mektupta, Armagh mahkûmları, mahkûmların zor durumlarının feministleri ilgilemediğini iddia eden NIWRM'ye feminizmin yeniden tanımlanmasını talep ederek cevap veriyordu:

İnancımız şudur ki bizim durumumuzun ciddiyeti sadece feminizmi ilgilendirmiyor; bu aynı zamanda hayati öneme sahip bir toplumsal ve insani meseledir. Bizler kadınız ve bu hapishanedeki tüm ağları kapsayan erkek egemen yapı feminist bir konudur. Müdür, müdür yardımcısı ve doktorların hepsi erkek. Her gün koğuşumuzu devriye gezen erkek gardiyanlar tarafından duygusal ve fiziksel tacize maruz kalıyoruz. Sürekli olarak hücrelerimizi gözetliyorlar... Eğer bu feminist bir konu değilse bize göre feminist kelimesinin tekrar tanımlanması gerekiyor (Loughran, 1986: 64).

Âdet kanının sembol olarak süregiden feminist ve politik söylemlere eklenmesi, milliyetçilerle feministler arasında olduğu gibi feminizm ve milliyetçilik kategorilerinin dışlayıcı politikaları arasında da toplumsal etkileri olan bir tartışma başlattı.

1980'in sonunda cumhuriyetçi harekette ilk defa kadın hakları konusunda

bir siyaset belgesi kabul edildi. İki yıl sonra, 1982’de, Falls Yolu’nun işçi sınıfı milliyetçi gettolarında ilk defa bir Kadın Merkezi açıldı. Bu merkez, birçok milliyetçi erkeğin protestoları ve rahatsızlıkları arasında çalışmak için kuruldu. Kadınlar o zamana kadar susturulmuş olan bilgileriyle akın akın merkeze gitmişlerdi. Cumhuriyetçi bir kadın şunu hatırlattı “Yumruklanmış kadınlar vardı; ensest, tecavüz ve korkunç yoksulluk vardı. Biz savaşa çok fazla meşgul olmuştuk ve Kadın Merkezi açılana kadar bu tarz problemlerimizin de olduğunu fark etmemiştik.” Başka bir çeşit bok su yüzüne çıkmıştı. Toplumsal görünürlük kazandıkça erkeklerin kadınlara karşı uyguladığı şiddetin berbat gerçekliği, Katolik cinsiyet modelleri ve milliyetçi kahramanlık destanlarıyla uyumsuzluğa içine girdi. Bundan sonra milliyetçi cemaat ve özelde cumhuriyetçilik, kolaylıkla cinsiyet politikalarını görmezlikten gelemeyecekti. İrlandalı feministler de milliyetçi politikaları görmezden gelemeyecekti. Ancak İrlanda milliyetçiliği -tıpkı diğer sömürge sonrası milliyetçilikler gibi- cinsiyet söylemini politik iddialarını ileri götürmek için kullanmaya devam ederse, zorluklarla dolu milliyetçi-feminist bir özne tanımlama problemiyle yüzleşmek durumunda kalacak. Kuzey İrlanda’daki milliyetçi-feministler, her ikisi de kendilerini dışlayan anti-emperyalist ve feminist pozisyonların arasındaki sürekli bölünmeyle mücadele etmek durumundadırlar. Kuzey İrlanda’daki politik alanı yeni eleştirel olasılıklara açacak şey tam da bu kişisel bilinç ve yarılmış siyasi kimliktir.

Sonuç

İktidar ilişkileri bağlamında Foucaultcu iktidar kavramının, özneliliğin “derin işleyişi”ne duyarlı olan yorumlayıcı bir antropoloji ile uyumsuz olmayacağını göstermeye çalıştım. *Kirli Protesto*’nun şiddetli bir iktidar mücadelesi olduğu öncülünden yola çıkarak, onun başka biçimlerde değil de olduğu biçimle örgütlenmesini sağlayan dinamikleri ve de paylaşılan bir anlam dünyasındaki toplumsal ve siyasi sonuçlarını açıklamaya çalıştım. Protestoya karakterini veren dışkı ve kanı ilkel semboller olarak kavramsallaştırdım. Bu semboller, Mary Douglas’ın söylediğinin aksine, politik iktidarla donatılmışlardır ki sadece toplumsal düzenin bir ifadesi de değildirler. Bilinçsiz motivasyonda da kilitlenmemişlerdir. Her iki etki alanına da katılmaktadırlar ve aynı anda hem araçsal hem de, tıpkı konuşmalar gibi, performatif nitelikleri vardır. Dışkı ve âdet kanaması; hapishane şiddeti, sömürgeci tarih, bilinçaltı motivasyon (çocukluk fantezileri, korkular ve arzular) ve cinsiyet söylemi gibi hepsi *Kirli Protesto*’nun kendine özgü tarihsel anındaki politik alanı oluşturan ve birbirleriyle ilintili alanların kademe kademe bağlantı kurması yoluyla birden fazla etken tarafından belirlenmiş hâle gelen şiddetli bir politik çatışma ortamından çıkmıştır. Protestoya şok edici gücünü veren şey tam da bu birden fazla etken tarafından belirlenme durumudur ve aynı zamanda ifade edilemez ve çelişkili

duyguları kristalize ederek mahkûmların acıya dayanmalarını sağlamıştır. *Kırlı Protesto*'nun anlamları sabit değildir; aynı zamanda silah, sembol ve semptom olarak hareket ederek, bağlantı kurulan her yeni tecrübe alanı ile anlam(lar)ı da değişmiştir. Böyle yaparak, iktidarın cinsiyet örgütlenmesini de açığa çıkarmıştır.

Ben cinsiyeti şiddetin bir yönü olarak değil şiddetin anlamlarını, konuşlanmasını ve amaçlarını anlamak için gerekli olan içsel bir bileşeni olarak değerlendiriyorum. Benim analizimin öne sürdüğü şudur ki, beden tarafından ve beden üzerine uygulanan politik şiddet, cinsel farklılığın anlamından kaçamaz. Kadın ve erkek mahkûmların paylaştıkları ortak bilince ve amaçlara rağmen, protestolarının farklı anlamları vardı. Erkeklerin protestoları yoğun bir şiddet dinamiği tarafından ifade edilmişken, kadınların protestosu cinsel farklılığın anlamı etrafında belirginleşmiştir. Armagh kadınları, farkında olmaksızın da olsa, kadın öznelliğinin yeniden formüle edilmesine alan açmışlardır. Mademki cinsel farklılık her yerde olduğu gibi İrlanda'da da sınıfsal, etnik ve hatta politik pozisyonlardan ayrılamıyor, böylesi bir yeniden formülasyon karşılığında feminizmin ve milliyetçiliğin baskın söylemlerinde bir dönüşüm kaçınılmazdır.

Bu makalede kadınların bedenleri üzerine yüklenen politik ve etnik şiddetin, basitçe erkek bedenleri üzerine uygulanan şiddete bir ilave olarak düşünülemeyeceğini iddia ettim. Gösterdiğim gibi, bunun hem cinsel farklılık hem de etnik kimlik inşası için son derece önemli, birbirinden ayrı anlamları ve etkileri olabilir.

Kaynakça

- Ardener, Shirley. 1975. Sexual Insult and Female Militancy. (Der.) Shirley Ardener, *Perceiving Women*. Londra: Dent and Sons.
- Asad, Talal. 1983. Notes on Body Pain and Truth in Medieval Christian Ritual. *Economy and Society* 12:1.
- Bhabha, Homi. 1984. Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse. *October* 28: 123-133.
- Brown, Norman O. 1959. *Life against Death: The Psychoanalytical Meaning of History*. Middletown, CO: Wesleyan University Press.
- Burton, Frank. 1978. *The Politics of Legitimacy: Struggles in a Belfast Community*. Londra: Routledge & Kegan.
- Cardinal, Marie. 1983. *The Words to Say It: An Autobiographical Novel*. Cambridge: Van Vactor & Goodheart.
- Chatterjee, Partha. 1989. Colonialism, Nationalism and Colonized Women: The Contest in India. *American Ethnologist* 16 (4): 622-633.
- Coogan, Tim Pat. 1980. *On the Blanket: The H-Block Story*. Dublin: Ward River Press.
- Cornell, Drucilla. 1991. *Beyond Accomodation: Ethical Feminism, Deconstruction and the Law*. New York: Routledge.
- Curtis, L. Perry. 1971. *Apes and Angels*. Washington, DC.
- Darby, John. 1983. *Dressed To Kill: Cartoonists and the Northern Ireland Conflict*. Belfast: Appletree.
- De Certeau, Michel. 1988. *The Writing of History*. New York: Columbia University Press.
- Douglas, Mary. 2007 [1966]. *Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi* (Çev. Emine Ayhan). İstanbul: Metis.
- Emperyalizme Karşı Kadınlar Raporu*. 1980 (9 Nisan).
- European Law Centre. 1981. *European Human Rights Reports, Part 10*.
- Evason, Eileen. 1991. *Against the Grain: The Contemporary Women's Movement in Northern Ireland*. Dublin: Attic Press.
- Feldman, Allen. 1991. *Formations of Violence: The Narrative of the Body and Political Terror in Northern Ireland*. Chicago: University of Chicago Press.
- Foucault, Michel. 1992 [1979]. *Hapishanenin Doğuşu* (Çev. Mehmet Ali Ağaoğulları). Ankara: İmge.
- Goffman, Erving. 1959. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books.
- Graziano, Frank. 1992. *Divine Violence: Spectacle, Psychosexuality and Radical Christianity in the Argentine Dirty War*. Boulder, CO: Westview Press.
- Ifeka-Moller, Caroline. 1975. Female Militancy and Colonial Revolt: The Women's War of 1929, Eastern Nigeria. (Der.) S. Ardener, *Perceiving Women*. Londra: Dent and Sons.
- Kelly, John. 1991. *A Politics of Virtue: Hinduism, Sexuality and Countercolonial Discourse in Fiji*. Chicago: University of Chicago Press.

- Lacan, Jaques. 1977. *Aggressivity in Psychoanalysis and Function and Field of Speech and Language. Ecrits*. New York: Norton.
- Loughran, Christine. 1986. Armagh and Feminist Strategy. *Feminist Review* 23: 59-79.
- McCafferty, Nell. 1981. *Armagh Women*. Dublin: Co-op Books.
- Murphy, Brenda. 1989. A Curse. (Der.) L. DeSalvo, K. W. D'Arcy, ve K. Hogan, *Territories of the Voice. Contemporary Stories by Irish Women Writers*. Boston: Beacon Press.
- Obeyesekere, Gananath. 1981. *Medusa's Hair: An Essay on Personal Symbols and Religious Experience*. Chicago: University of Chicago Press.
- 2011 [1990]. *Kültürün İşleyişi: Psikanaliz ve Antropolojide Sembolik Dönüşüm* (Çev. Jale Ergelen). İstanbul: Doruk Yayınları.
- 1992. *The Apotheosis of Captain Cook: European Myth Making in the Pacific*. Princeton: Princeton University Press.
- Republican News*. 1980 (16 Şubat).
- Republican News*. 1980 (23 Şubat).
- Sangari, Kumkum. 1990. *Recasting Women: Essays in Indian Colonial History*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Scarry, Elaine. 1985. *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*. New York: Oxford University Press.
- Scott, Joan. 1991. The Evidence of Experience. *Critical Inquiry* 17: 773-797.
- Sluka, Jeffrey. 1989. *Hearts and Minds, Water and Fish: Support for the INLA in a Northern Irish Ghetto*. Greenwich, CT : AI Press.
- Spivak, Gayatri. 1988. Forward to "Draupadi" by Mahasweta Devi. In *Other Worlds: Essays in Cultural Politics*. New York: Routledge.
- Stoler, Ann L. 1991. Carnal Knowledge and Imperial Power: Gender, Race and Morality in Colonial Asia. (Der.) Micaela di Leonardo, *Gender at the Crossroads of Knowledge: Feminist Anthropology in the Postmodern Era*. Berkeley: University of California Press.
- Suarez-Orozco, Marcelo. 1992. Dirty War and Post Dirty War in Argentina. (Der.) Carolyn Nordstrom ve Joann Martin, *The Paths of Domination Resistance and Terror*. Berkeley: California University Press.
- Swift, Jonathan. 1967 [1726]. *Gulliver's Travels*. Londra: Penguin.
- Taussig, Michael. 1987. *Shamanism, Colonialism and the Wild Man*. Chicago: University of Chicago Press.
- Turner, Victor. 1967. *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Uluslararası Af Örgütü. Haziran. *Report of an Amnesty International Mission to Northern Ireland*.
- Ward, Margaret. 1987. *A Difficult, Dangerous Honesty. Ten Years of Feminism in Northern Ireland. A Discussion*. Belfast.
- 1991. The Women's Movement in the North of Ireland: Twenty Years On. (Der.) Sean Hutton, *Ireland's Histories: Aspects of State, Society and Ideology*. Londra: Routledge.

Warner, Marina. 1983. *Alone of All Her Sex: The Myth and the Cult of the Virgin Mary*. New York: Vintage.

-----Women against Imperialism

-----1980 (9 Nisan). *Women Protest for Political Status in Armagh Gaol*.

Žižek, Slavoj. 2002 [1989]. *İdeolojinin Yüce Nesnesi* (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis.

Göztaltında Tecavüz: Devletın Arzusı, Hazzın İktıdarı ve Dilin Sınırları

Hazal Halavut*

Özet

İdelber Avelar *The Letter of Violence*'ta şiddetle ilgili tartışmayı sorunun en yalın hâminden başlatıyor: “İşkence, işkence edileni tam olarak neye maruz bırakır?” Bu makalede Avelar'ın sorusu başka bir bağlama taşınacak ve Türkiye’de “cezaevi” üzerine konuşurken, yazarken, akademik araştırma yürütürken *dile gelmeyen* konulardan biri, cinsel şiddet tartışılacaktır. Önce yakın tarihte gündeme gelmiş bir olay, ardından 12 Eylül sürecinde devletin cinsel şiddetine maruz kalmış kadınların anlatılarında devlet tecavüzü incelenirken, tecavüzün *kurduğu* devlet de incelenmeye çalışılacaktır. Devlet tecavüzünü *anlatılaştırmanın* zorlukları ve sınırları olay ile olay olmayan, belgelenenle belgelenmeyen, kamusallaşanla gizli kalan, dilin sahibi olmakla esaretinde kalmak gibi ikilikler üzerinden okunacaktır. Ancak “Göztaltında tecavüz, tecavüz edileni tam olarak neye maruz bırakır?” sorusunun cevabına, devletin ürettiği arzusunun ve erkekliğin tartışıldığı son bölümde değinilecek ve bu yaklaşımın siyaset üretme açısından önemi konu edinilecektir.

Tecawiz bin Çavan de: Hewesa Dewletê, Serdestiya Hezê û Bertengiyên Zimên

Kurte: Di xebata xwe Letter of Violence de (Nameya Tundiye), İdelber Avelar bi aşkeretirîn awayê rewşê, dest bi nîqaşa xwe ya ser tundiye dike: “Ev çi ye ku kesê tê ezibandın tuşî dibe?” Di vê gotarê de pirsra Avelarê dê li ciheke din were bersivandin; û tundiya cinsî were nîqaşkirin ku ev mijar gelekî kêmtê beshkirin di nîqaş, nivîs û lêkolîn û xebatên derheqê “girtîgehê” de li Tirkîyeyê. Ev gotarê dê ewil tecawiza dewletê binirxîne bi ser rûdaneke van roja derketî û belavbûyî û paşî bi ser vegotinên jinên ku tuşî tecawîzê bûne di

* Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı, Doktora öğrencisi

girtîgehan de serdema darbeya 12 Îlonê de li Tirkiyeyê û her wiha dê “dewlet” bi xwe jî ku tecawîzê *têgînan* dike were nixandîn. Dê pirsgrîkê û sînoren *vegötina* tecawîza dewletê were nîqaşkirin bi riya dubendiyên wek rûdan û ne-rûdan, belgekîrî û nebelgekîrî, aşkere û veşartî, bi saya ziman û hepsbûna nav ziman de. Bes, bersiva pîrsa bîngehîn a gotarê ku dipirse “Ev çi ye ku kesê tê tecawîzkirin di bîncavbûnê de tuşî dibe?” tenê dê beşa dawî ya gotarê de were lê nêrin wexta daxwaz û nêrîtiya ku dewlet çêdike. Her wiha girîngiya vê “lênêrînê” jî bo çêkirina siyasetê jî dê were nîqaşkirin.

Rape Under Custody: the Desire of the State, the Power of Pleasure and the Limits of Language

Abstract: In *The Letter of Violence*, Idelar Avelar begins the discussion on violence through the simplest state of the issue: “What is it that the tortured subject is subjected to?” In this article Avelar’s question will be transferred into a different context; and sexual violence -which is hardly ever mentioned in Turkey, while talking, writing, or conducting academic research on “prison”- will be discussed. While examining the state’s rape through a recent *event* that has been publicized and later through the narratives of women who were subjected to rape under custody during 1980 Turkish Coup d’état [September 12] period, the article will also try to analyze “the state” which rape *constructs*. The problems and limits of *narrativizing* the state’s rape will be discussed through the dichotomies such as event and non-event, documented and undocumented, publicized and secret, owning the language and being captured within the language. However the response to the main question of the article, “What is it that the subject who is raped under custody is subjected to?” will only be approached in the last section which discusses the desire and masculinity that the state produces. The significance of this “approach” in order to make politics will also be argued.

Giriş: “Olayda Adı Geçen Bayan”

İstanbul Emniyet Müdür Yardımcılığı’na atanan Emniyet Müdürü Sedat Selim Ay ile ilgili davaların ve idari soruşturmaların sonuçları kendisinin rütbe terfi almasına ve söz konusu makama atanmasına engel durum teşkil etmemektedir. Emniyet Müdürü Ay hakkında Yargıtay’ca onanmış hiçbir ceza olmadığı gibi haberlerde sunulan iddiaların aksine Türkiye, Emniyet Müdürü’nün fiilleri dolayısıyla AİHM’de ceza almamış; olayda adı geçen bayanın ifadelerinde veya doktor raporlarında hiçbir darp-cebir ve tecavüz iddiası veya belirtisi olmadığı halde, gözaltı işleminden dokuz ay sonra yapmış olduğu iftiralar nedeniyle yetersiz tahkikattan dolayı cezalandırılmıştır.

Milliyet, 27 Temmuz 2012

27 Temmuz 2012 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğü yazılı bir açıklama yaparak İstanbul Emniyet Müdür Yardımcılığı'na atanan Sedat Selim Ay'a yönelik, gözaltında işkence ve tecavüz suçlamalarına yukarıdaki yanıtı verdi. "Olayda adı geçen bayanın iftiraları", doktor raporlarında darpcebir ve tecavüzün belirtisine rastlanmaması, "bayanın" "olay"dan dokuz ay sonra işkence ve tecavüz şikâyetinde bulunması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Türkiye'yi işkence ve tecavüz suçlarından değil, konuyla ilgili yetersiz tahkikat yapmaktan cezaya çarptırmış olması gerekçe gösterilerek resmi ağızdan yalanlandı. Neticede işkence ve tecavüzü kanıtlayan bir *belge* yoktu. Belge yoksa gözaltında tecavüze uğradığını iddia eden "bayan" yalan söylüyor, "iftira" atıyordu. Belge yoksa İstanbul Emniyet Müdür Yardımcılığı'na atanan Sedat Selim Ay işkenceci değildi, tecavüzcü değildi. "Bayan" iftiracıydı, Sedat Selim Ay masumdu. Sedat Selim Ay ismiyle, cismiyle, rütbesiyle vardı. "Bayan" belgesiz, kanıtsız ve "olay"da adı geçmesinin dışında "yok"tu.

2012'nin Temmuz ayında Sedat Selim Ay'ın Terörle Mücadeleden Sorumlu İstanbul Emniyet Müdür Yardımcılığı'na getirilmesi kadın örgütleri ve insan hakları kurumları tarafından tepkiyle karşılandı. Atamayı protesto eden eylemler yapıldı, Ay'ın terfi edilmesine karşı imza kampanyaları başlatıldı, CHP milletvekili Sezgin Tanrikulu meclise bu konuyla ilgi soru önergesi sundu, Sedat Selim Ay tarafından işkence ve tacize maruza kalmış kadınlar savcılığa şikâyet dilekçesi verdi ve tüm bunlarla beraber Ay'ın terfisiyle ilgili haberler medyada geniş yer buldu. Emniyet Genel Müdürlüğü yukarıdaki açıklamayı işte tüm bu olup bitenin ardından, medyada yer alan haberlere yanıt vermek amacıyla yaptı.

Başında Bayram Kartal'ın bulunduğu, 90'lı yıllarda MLKP (*Marksist Leninist Komünist Parti*) ve TKİP (*Türkiye Komünist İşçi Partisi*) davalarını takip eden *TİM 3*, özellikle 1995-1996 yılları arasında gözaltında işkence, taciz ve tecavüzü en vahşi biçimlerde uygulamış, bu süre içinde gözaltında işkenceyle öldürülen Hasan Ocak ve Süleyman Yeter'in davaları nedeniyle birkaç kez gündeme gelmişti.¹ 1999 yılında ise gözaltında maruz kaldığı

1- 90'lı yıllarda *TİM 3*'ün sistematik olarak gözaltında uyguladığı işkence, taciz ve tecavüzlere ilişkin çeşitli mecralarda yayınlanmış pek çok anlatı ve tanıklık bulmak mümkün. Ayrıca devletin kabul ettiği tek tanıklık biçiminin kendi tanıklığı, yani kendi imzasını taşıyan evraklar olduğunu göz önüne alsak bile, *TİM 3*'ün işkence, taciz ve tecavüz faaliyetlerine yönelik birçok "devlet belgesi" de mevcut. *TİM 3* ve Sedat Selim Ay'ın "suçlu" bulunduğu birçok işkence davasında Yargıtay'ın kararı bozması ve davanın yerel mahkemeye dönmelerinin ardından davalar zamanaşımı nedeniyle düştü. Kısa süre önce internet sitesi www.savaskarsitlari.org, Sedat Selim Ay'ın işkence, taciz ve tecavüzden yargılandığı, suçlu bulunduğu ve Adli Tıp Kurumu tarafından işkencenin raporlandığı davaların çoğunu bir araya topladı (<http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnalID=68837>).

devlet tecavüzünü anlatan ve Türkiye’de ilk kez devlet tecavüzü anlatısı/ tanıklığı kitabını yayımlayan Asiye Zeybek Güzel’le birlikte TİM 3’ün marifetleri bir kez daha su yüzüne çıkmış ama çabucak unutulmuştu. 90’larda TİM 3’te Bayram Kartal’ın yardımcılığını yapan Sedat Selim Ay, hakkında Türkiye mahkemelerinde ve AİHM’de açılmış pek çok dava olmasına, savcılığa kendisiyle ilgili pek çok şikâyet dilekçesi verilmesine, AİHM’in TİM 3 nedeniyle Türkiye’yi pek çok kez para cezasına çarptırmış olmasına rağmen 2012 Temmuz’unda Terörle Mücadeleden Sorumlu İstanbul Emniyet Müdür Yardımcılığı’na “yükseltildi”.

Sedat Selim Ay’ın terfisi kamuoyuna, 90’lı yıllar boyunca öldürülen, sakatlanan, işkence uygulanan insanlardan ziyade Asiye Zeybek Güzel’in tecavüz davası odağında yansıdı. Bu nedenle Emniyet Genel Müdürlüğü yaptığı açıklamada TİM 3 ve Sedat Selim Ay’a yönelik tüm suçlamaları “olay” kelimesiyle teke indirgeyerek, yalnızca Ay ve ekibinin Asiye Zeybek Güzel’e uyguladıkları tecavüze yanıt verdi. Medyanın “haberleştirme dili” de onlarca gözaltında işkence, taciz ve hatta öldürme suçu orta yerde dururken, Asiye Zeybek Güzel ve Sedat Selim Ay’ı karşı karşıya getirmek üzerine kurulunca Ay’la röportaj yapan gazeteciler ona “olayda adı geçen bayanın iftiralarını” sordular, o da anlattı:

Olaydan iki buçuk yıl sonra Asiye Güzel kendisine tecavüz edildiğini iddia etti. Hatta mahkemede şunu söyledi. “Bayram Kartal emretti, TİM bana tecavüz etti” dedi ve bayıldı. Bayıldıktan sonra duruşma salonundan çıkartıldı. Ben hâkime itiraz ettim. Asiye Güzel’in duruşmaya gelip, tecavüzün nasıl gerçekleştiğini, kimin, nasıl yaptığını anlatmasını istedim. Çünkü yalan söylüyordu ve konuşukça yalanı ortaya çıkacaktı (*Taraf*, 24 Temmuz 2011).

Taraf gazetesinden Mehmet Baransu’ya verdiği röportajda Sedat Selim Ay tecavüzü böyle yalanlıyordu: Asiye Zeybek Güzel “olaydan iki buçuk yıl sonra” tecavüz iddiasında bulunmuştu (Emniyet’in açıklamasında bu sürenin “olaydan dokuz ay sonra” şeklinde yer bulduğunu hatırlatarak devam edelim). Peki ama madem ortada bir tecavüz yoktu Sedat Selim Ay’ın bahsettiği “olay” tam olarak neydi? Güzel’in işlediği ve akılda “olay” diye kalabilecek, olay işlenmiş bir suç muydu? Güzel’in gözaltına alınışı mıydı? Güzel’le gözaltındaki karşılaşması mıydı? Hatırında kalmış mıydı Sedat Selim Ay’ın?

Devletin dili tanrısal bir kudretle iş görüyor, bir tek “olay” kelimesiyle tecavüzü hem var hem de yok edebiliyor. “Olay yeri”, “olay tarihi”, “olayda adı geçen kişiler”, “olay sırasında neredeydiniz?”, “olaya görgü şahitliği edenler”... Polisten birebir değilse bile gazetelerden, her haber kuşağında defalarca tekrar edilen kelime dizilerinden biliyoruz ki “olay” her şey olabilir. Bir yangın mahali olay yeri olabilir, organize suç çetesi çökertilirken polis olayda adı geçen kişilerin peşinde olabilir, Emniyet Müdürü olayı

yerinde inceleyebilir, bir adam karısını 43 yerinden bıçaklarken olaya şahitlik edenler kameralara konuşabilir, olay saatinde uyuyan vatandaşlar bir patlama sesiyle uyanmış olabilir, Başbakan olayın sorumlularının cezalandırılacağı sözünü verebilir, polis olaya müdahale edebilir ve son günlerde yaşanan olaylar milletimizi derin bir kedere boğmuş olabilir. Ve *olay* aynı anda hem bir şey olduğunu bildirmenin hem de olan şeyin ne olduğunu asla söylememenin dili olur. Dahası bu bildiren dil olaya bizi seyirci, dinleyici, okuyucu kılarak onun zaten bizim dışımızda, bizim olduğumuz yerden başka bir yerde, bizim tanık olduğumuzdan başka bir anda gerçekleşmiş olduğunu kurar. *Olay*'ın olay olmasından başka bir gerçekliği kalmaz. Olay hem var hem yok, dahası var olduğu anda yok olur.²

Sedat Selim Ay işte bu kudrete yaslanıp Güzel'in gözetimine alınışını "olay"laştırarak, onu muhtevası bilinmez, dahası sorgulanmaz bir şeye dönüştürüyor. Diline güveniyor, "olay" dediği şeyin dille çizilen bir sınır olduğunu biliyor. Üstüne bir de Emniyet, sınırın çizgilerini kurumsal olarak kalınlaştırıyor. "Olayda adı geçen bayan" a ait raporlarda tecavüz belirtisine rastlanmadığı için "gözetim işleminden dokuz ay sonra yapmış olduğu iftiralar" çürütülmüş oluyor. Devlet dili oyuna gelmiyor, kendinden başka hiçbir dille ilişkiye/iletişime girmiyor. Kendisine "Bu adam bana tecavüz etti" diye seslenene hiçbir zaman "Tecavüz etmedi" diyerek cevap vermiyor; "Raporlarda tecavüz belirtisine rastlanmamıştır" diyor. Devletli Selim Ay "Tecavüzcüsün!" diyenlerin karşısında asla "Tecavüzcü değilim" diye itiraz etmiyor; "Olay tarihinden iki buçuk yıl sonra tecavüz şikâyetinde bulunuldu" açıklaması yapıyor. Çünkü tecavüz devletin onayladığı bir belirti, bir iz, bir belgeyle *var* olabiliyor; devlet belgenin dilini konuşuyor ancak. Tecavüzcü, devlet olduğunda belgeyle kanıtlanmasını istediği ve şart koştuğu da kendi izi, kendi işareti oluyor.

Adı hukuk olan bu kapanda kısıtlanmış, devletin gözünde bedenini bir belgeye dönüştürememiş olan Asiye Zeybek Güzel, şikâyetçi olmakta gecikmesi yetmezmiş gibi bir de mahkemede bayılmıştı. Sedat Selim Ay, Baransu'ya verdiği demeçlerde tam bu noktada doğru bir tespitte bulunuyordu aslında. Asiye Zeybek Güzel bayılmasa, mahkemede kalsa ve yaşadıklarını anlatsaydı da maruz kaldığı tecavüzü *var* kılamayacaktı devletin gözünde; çünkü tecavüzle ilgili tek *gerçek* tecavüzün konuşarak, anlatarak yani sözle kanıtlanamayacağıdır. Tecavüz dilin sınırlarının dışında, sözle kurulan gerçekliğin dışında, tecavüze uğrayan kişiyi aynı anda hem bu sınırların dışına iten hem de bu sınırların içine hapseden bir eylem.

Devlet şiddeti, devlet kaynaklı cinsel taciz ve tecavüz, soykırım, tanıklık ve en yoğun olarak da *holocaust* üzerine gelişen literatür, işkencenin anlatı-

2- Bu bağlamda "olay" kavramını farklı yaklaşımlarla ele alan çok sayıda ve çeşitli teorik tartışmalara da değinmek mümkün. Ancak benim burada dikkat çekmek istediğim "olay" kavramından ziyade, devletin dilinde "olay" kelimesinin nasıl iş gördüğü.

ya dökülemezliğini, tanıklığı imkansızlaştırmasını; işkenceye maruz kalan kişinin bedeni ve ruhuyla yaşadığı bu deneyimi asla dile getiremeyecek olması nedeniyle sonsuz bir esarete mahkum bırakıldığını, işkencenin şiddetinin esasında bu sonsuz esarete yattığını uzun zamandır tartışıyor.³ Bu literatürün içinde sıklıkla referans verilen bir mahkeme sahnesi, SS (*SchutzStaffel*) Subayı Adolf Eichmann'ın 1961'de Kudüs'te yargılandığı ve bugüne kadar üzerine pek çok şey yazılmış olan ünlü "Eichmann Davası"nda, Eichmann'ın Auschwitz'de işlediği suçlara tanıklık etmek için kürsüye çağrılan *K-Zetnik*'in (gerçek adı Yehiel De-Nur) tanıklığını anlatmaya başladığı anda bayılmasıdır. İlk kez Hannah Arendt'in Eichmann davasının kurgulanma biçimine (suça değil de suçun mağduruna ve tanığına odaklı bir dava olması) yönelik bir eleştiri olarak gündeme getirdiği bu bayılma sahnesi, Shoshana Felman'a göre ise hukukun tanıklığı içeremezliğini ve onunla iş yapamazlığını gösteren bir sahne olduğu için önemlidir (Felman, 2002).

Felman'a göre K-Zetnik'in tanıklık etmeye başladığı anda bayılması hukukun, yasanın ve tüm mahkeme salonunun ondan beklediği şeyin imkânsızlığını imler. Auschwitz'e, yaşanmış ve geride bırakılmış bir süreç olarak tanıklık etmek imkânsızdır. Orada olanlar geçmemiştir, geçmişte kalmamıştır ve kalmayacaktır. Travma, zamanın geçmiş-şimdi-gelecek şeklindeki çizgisel dizgesini alt üst eder. Travmanın başladığı an sonsuz bir *Şimdi*'nin de başlangıcıdır. Zaman dizgesinde ileri ya da geri gidilemeyecektir artık. Oysa hukuk sistemi travmayı geçmişe ait, olmuş ve bitmiş bir şey olarak kurgulamaya dayalıdır. İnsanlar bu sistemin içinde kendi gerçekliklerine ihanet ederek bir geçmiş anlatısı kurmaya zorlanır. K-Zetnik böyle bir ihanete zorlandığı için bayılmıştır. Felman'a göre bu bayılma, hukukun kendisinin bir travma olduğunu göstermektedir (2002:146-152).

Asiye Zeybek Güzel'in o mahkeme salonunda, kendisine tecavüz eden adamların ve tanımadığı onca insanın karşısında bayılmış olmasını da hukukun ondan talep ettiği imkânsızlık üzerinden okumak mümkün. Fakat tecavüz davalarının Türkiye'de görülme biçimini, hukukun nasıl işletildiğini, bir de tecavüzcünün devlet görevlisi olduğu durumda nasıl işletilebileceğini düşündüğümüzde, hukukun bir travma olmanın ötesinde yok etmeye yönelik bir iradeye dönüştüğünü de görürüz. Devlet tecavüzün

3- Bu konudaki tüm kaynakları burada listelemek mümkün değil. Ama şiddet/işkence ve dil arasındaki bahsettiğim ilişkiyi derinlemesine tartışan birkaç temel kaynak için bkz. Scarry, Elaine(1985). *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*, New York: Oxford University Press; Felman, Shoshana & Laub, Doris. (1992). *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*. New York: Routledge; Blanchot, Maurice (1995). *The Writing of the Disaster*. Lincoln: University of Nebraska Press; Agamben, Giorgio (1999). *Remnants of Auschwitz*. New York: Zone Books; Nic-hanian, March (2002). *Writers of the Disaster*. Princeton: Gomidas Institute.

raporla, belgeyle kanıtlanmasını isterken talep ettiği, bizzat yaraladığı/kendiyle işaretlediği bir bedende kendi izlerini okumaktır. Asiye Zeybek Güzel'in ya da bir başkasının sözle anlatmaya çalıştığı deneyim, okunmaz bir dildir devlet için. Dil kendisinin, onda başlar, onda biter. Dolayısıyla hukuk mekanizmasıyla devam ettirdiği yok etme iradesi, tecavüzden bağımsız ya da ondan ayrı değil, aksine tecavüze dâhildir.

Devlet tecavüzü üzerine bir tartışmaya, akademik/kuramsal bir çerçevede Asiye Zeybek Güzel'i "olayda adı geçen bayan"a dönüştüren bu hikâyeye başlamak istedim. Çünkü yakın zamanda gazetelerde okuyup televizyonlarda izlediğimiz bu tekil *olay*, gözaltında tecavüzün "anlamına" ve devlet tecavüzünün anlatılma/anlaşılma sınırlarına ışık tuttuğu gibi, devlet tecavüzüne karşı verilebilecek mücadelenin araçlarına/biçimlerine dair de önemli ipuçları barındırıyor.

Devlet Kaynaklı Cinsel Şiddet

Türkiye'de cinsel şiddet 12 Mart ve 12 Eylül darbelerinde binlerce kadına, bir savaş yöntemi ve silahı olarak da Kürt kadınlara sistematik biçimde, devlet iradesiyle uygulandı ve uygulanıyor. Yalnızca siyasi nedenlerle gözaltına alınan kadınlar değil, gözaltına alınan her kadın cinsel şiddet ve işkence tehdidiyle karşı karşıya. Taciz/tecavüz hem dile getirmesi hem de kanıtlaması en zor işkence biçimleri olduğu ve bu zorluk, fail devlet olduğunda katbekat arttığı için devletin cinsel şiddetine karşı "görevlilerin" "konforunu" tehdit edebilecek kitlesel bir mücadele gelişmedi.

Devlet kaynaklı cinsel şiddet, gözaltında/hapishanede taciz ve tecavüz, hem darbe anlatılarında hem de Kürtlerin savaş ve işkence tanıklıklarında bugün bile kapalı kutu olmaya devam ediyor. Şimdilerde kapağı hafifçe aralanabilen bu kapalı kutu 90'larda kilitli, adeta mühürlüydü. Mühür gücünü sır olmasından değil, "herkesin bildiği bir sır" olmasından alıyordu.⁴ Sayıları çok az da olsa maruz kaldığı tecavüzü anlatanlar, açıklayanlar, hukuki yollara başvuranlar elbette olmuştur. Fakat Asiye Zeybek Güzel 1999

4- "Herkesin bildiği sırlar" üretmenin Türkiye'de nasıl bir devlet geleneği olduğunu; bir yandan devlet iktidarını pekiştirirken diğer yandan da toplumsal yaşamı nasıl kurduğunu gösteren önemli çalışmalardan birisi olan *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* kitabındaki tanıklıklardan bir alıntı: "Benim kucağımda bebeğim vardı. 6 aylıktı. Aynı durumda bizim köyden bir kadın daha vardı bizim grupta. Geceyi ormanda geçirdik. Ertesi gün askerler bizim olduğumuz bölgeye geldiler. Bebeğimi kucağıma alıp ormanın içinde bir yere sığıttım. Yanımdan geçip gittiler. Beni görmediler. Ama diğer kadınla bebeğini öldürdüler. Askerler gidince oradan yürüyerek başka bir gurubu gördüm. Bizim köylülerdi ama beni istemediler. Bebek ağlarsa asker yerimizi öğrenir diye. Pülümür Nehri kenarında bir yere gelmiştik. Bebeği suya at, gitsin dediler. Başımıza bela olacak. Atamadım, kıyamadım çocuğa" (Fatma O.'dan aktaran Yardımcı ve Aslan, 2010: 429).

yılında yayımladığı *İşkencede Bir Tecavüz Öyküsü* adlı kitabıyla devlet tecavüz “konforuna” karşı önemli bir tehdit oluşturdu.

Devlet, erkek egemen toplum normlarına güvenerek tecavüzünün ortaya çıkarılmayacağına güvenirken, Güzel, devletin kendisini içine hapsettiği zorunlu tekilliği kamusalastırdı. “Namus”, “utanç”, “kirlenmişlik hissi” ve tecavüzü sır olarak saklamaya iten daha ne kadar norm ve olgu varsa hepsini anlatısına dâhil ederek, devlet tecavüzüyle birlikte, tecavüzü devlet için “konforlu” bir işkence biçimi yapan erkek egemen toplumsal değerlerin hepsine kafa tuttu bu anlatıyla. 14 yıldır hala cezalandırılıyor oluşu yarattığı etkinin gücünü gösteriyor. Ancak bu 14 yılın gösterdiği başka bir şey daha var: Tekil anlatılarla/tanıklıklarla devlet tecavüzüne karşı mücadele vermenin, o mücadele çoğullaşmadığı, kitleselleşmediği sürece ne kadar zor olduğu.

Devletin sistematik cinsel işkencesi karşısında atılan en önemli adımlardan biri 1997 yılında *Gözaltında Taciz ve Tecavüze Karşı Hukuki Yardım Bürosu*’nun kurulmasıydı. “Devlet kaynaklı cinsel şiddet” kavramsallaştırması da bu terminoloji üzerinden hukuk sistemi içinde nasıl mücadele edilebileceğine dair ilk öneriler de *Büro*’dan geldi. 90’ların sonunda açılan *Büro*’ya başvuranların büyük çoğunluğu savaş bölgesindeki Kürt kadınlardı. On yıllık deneyimin ardından 2006 yılında yayımladıkları *Hepsi Gerçek: Devlet Kaynaklı Cinsel Şiddet* kitabının girişinde Eren Keskin, *Büro*’nun karşılaştıkları güçlüklerle ilgili şunları söylüyordu:

Şunu net olarak gördük ki, karşımızdaki en büyük engel, toplumsal cinsiyetçi, erkek egemen ahlâk anlayışı idi. Bize başvuran tüm kadınlar, yaşadıkları taciz ve tecavüzü açıklamaktan çekindiklerini söylüyorlar; babalarını, kocalarını veya ağabeylerini üzmemekten korkuyorlar ya da en çok onlardan utandıklarını söylüyorlardı (Eren & Yurtsever:13).

90’ların sonu ve 2000’li yılların başı devlet kaynaklı cinsel şiddeti açığa çıkarmaya yönelik ilk adımların atıldığı, görünürlük kazanmasa da meselelerin belirli çevrelerde konuşulmaya başlandığı bir dönem olarak, toplumsal cinsiyet normlarına ve namus algısına yönelik sorgulamalara da işaret ediyordu. 2000 yılında ilk kez düzenlenen “Uluslararası Gözaltında Taciz ve Tecavüze Hayır Kurultayı” devletin konforunu her yönden tehdit ediyordu. Kurultayı düzenleyen ve kurultayda konuşan onlarca kadın, TCK’nın (*Türk Ceza Kanunu*) 159. maddesinde düzenlenen “Cumhuriyet asker muhafaza kuvvetlerini neşren tahkir ve tezyif etmek” suçundan yargılandı.

Bu kurultayın en önemli işlevlerinden biri Kürt kadınların tanıklıklarıyla devletin, tecavüzü bir savaş silahı olarak kullandığının kamusalastırılmasıydı. Kurultayda 171 Kürt kadın devletin güvenlik güçleri tarafından tecavüze maruz kaldıklarını açıkladı. Aynı yıl, merkezi Londra’da bulunan

Kurdish Human Rights Project gözaltında tecavüze maruz kalan Kürt kadınların dava takibi raporlarını hazırlamaya başladı. Özellikle 2001'deki ilk ve 2003'teki ikinci rapor devlet tecavüzünü deşifre etmeleri ve cinsel şiddete karşı mücadelenin politikaya dâhil edilmesi gerekliliğine vurgu yapmaları açısından önemliydiler.

2000 yılındaki kurultayda gözaltında maruz kaldıkları tecavüzü ifşa eden erkekler de vardı. *Emekçi Kadınlar Birliği* tarafından yayına hazırlanan ve kurultay bildirelerinin toplandığı *Ses ve Cesaret* kitabında pek çok erkeğin gözaltında tecavüz anlatısı da yer alıyordu (Güden, 2001). Toplumsal cinsiyet normları kadınları tecavüzü ifşa etmekten nasıl alıkoyuyorsa, erkekler için de aynı şekilde işliyor. Kadının “namusunu kirleten” tecavüz, erkeği “erkekliğinden” ediyor. Bu nedenle bugün devlet tecavüzü üzerine yapılan az sayıda çalışma hâlâ kadınların maruz kaldığı cinsel işkenceyle sınırlı kalıyor.⁵

Siyasi hareketlerle bağları bulunan kadınların maruz kaldıkları tecavüzü anlatabilecekleri ilişkilere ve alanlara ulaşmaları 2000'li yılların siyasi mücadelesiyle bir ölçüde kolaylaşmış oldu. Çünkü 90'lı yılların sonlarında atılan ilk adımlar 2000'li yıllarda örgütlü kadın hareketleri tarafından sahiplenilmiş ve politik söze dönüştürülebilmisti. Özellikle Kürt kadın hareketi 2000'lerin ortalarından itibaren devlet tecavüzünü giderek daha yüksek perdeden dillendirmeye başladı. Kürt kadın hareketinin pek çok metninde, eyleminde, sloganında yıllardır devlet kaynaklı cinsel şiddet, gözaltında taciz ve tecavüzden bahsediliyor. Devletin pek çok sıfatının yanı sıra, *tecavüzcü* de olduğu açık ediliyor. Sol örgütlerde yer alan kadınlar gözaltında tacize karşı hızla refleks göstermeye çalışıyor ve durumu kamusallaştırabiliyor. Feministler hem devlet tecavüzünü teşhir etmek hem de devletin erkekliğini gündemleştirmek için yeni sloganlar üretiyor.

Yine de örgütlü kadın hareketlerinde son on yılda önemli bir gündem haline gelen devlet kaynaklı cinsel şiddet, toplumsal olarak açık edilmiş,

5- *Diyarbakır Cezaevi Gerçekleri Araştırma, Adalet ve Yüzleşme Komisyonu*'nun beş yüze yakın görüşme yaparak hazırladığı Diyarbakır Cezaevi Raporları, özel olarak taciz ve tecavüze odaklanmasa da, cinsel şiddete dair de önemli bulgular içermektedir. Komisyonun çalışmaları özellikle Kürt erkeklerin maruz kaldığı cinsel şiddeti ortaya koyması açısından da büyük önem taşımaktadır. Komisyonun raporlarında, Diyarbakır Cezaevi'nde uygulanan onlarca işkence yönteminin arasında tecavüze de şu şekilde değinilmektedir: “TECAVÜZ: Cezaevinde görev yapan gardiyanlar, genç tutuklulara merdiven altlarında zorla tecavüz ederlerdi. Ayrıca iki tutuklu çırlıçılak soyundurularak birbirlerine tecavüz etmeleri istenirdi.” Ayrıca cinsel işkencenin yol açtığı fiziksel ve psikolojik sonuçlar da komisyon tarafından raporlanmıştır. 78'liler Girişimi'nin internet sitesinde, Komisyon'un bugüne kadar yayınlanan raporlarını, sempozyum bildirelerini ve haberlerini bulmak mümkün: bkz. www.78li.org

üzerine konuşulabilir duruma gelmiş ya da erkeklerin de dâhil olduğu bir mesele halini almış değil. Bunun yanı sıra kadınlar tarafından her ne kadar politik söze/söyleme taşınsa da, gözaltında tecavüze maruz kalan kadınların çoğunluğunun, bunu kamusalılaştırma eğiliminde olduklarını söylemek de mümkün değil. Aile ve akrabalık ilişkileri, namus algısı, toplumsal bakışın korkusu ve hukuki sürecin yıldırıcılığı hala gözaltında tecavüzün gizli tutulmasına neden oluyor; devlet ise tecavüze devam ediyor.

2008 yılında *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar* dergisinin Eren Keskin ile yaptığı söyleşide, Keskin, cinsel şiddetin değişen biçimlerde devam ettiğini şöyle anlatıyordu:

Bize başvuru yapanların çok büyük bir bölümü Kürt kadınlar. Bu durum 2001'lere kadar çok yoğun yaşandı. [...] AB süreciyle beraber gözaltı süreleri kısaltıldı, artık sorguya avukatlar girmeye başladı. Tabi çoğu zaman uygulanmıyor, özellikle bölgede. Ama yine de yazılı hukukta bazı önemli değişiklikler oldu ve Türkiye'de işkence yöntemleri gelişti. Yani resmi gözaltılar iler gayri-resmi gözaltılar arasında bir fark olmaya başladı. Resmi gözaltılardan bize hiçbir başvuru gelmedi; ancak gayri-resmi gözaltılardaki kaçırma olaylarında hem bir artış oldu, hem de gayri-resmi gözaltılarda tecavüz olgusu devam etti.

Gözaltında tecavüzden söz ederken, geçmişe, darbe dönemlerine ya da 90'lı yıllardaki yoğun savaş dönemine dair bir olgudan değil, bugün hâlâ devam etmekte olan bir durumdan söz ediyoruz. Devletin hukuku devlet tecavüzünü kanıtlayabilmenin önünde en büyük engelken, buna bir de toplumsal cinsiyet normlarının dayattığı aşması zor sınırlar eklenince devlet kaynaklı cinsel şiddete karşı mücadele en zor mücadele alanlarından biri hâline geliyor. Ancak hukuk sistemi ve toplumsal cinsiyet normlarıyla birlikte, devlet tecavüzünü ifşa etmeyi zorlaştıran başka bir sorun daha var: tecavüzü *dile dökmenin* imkânsızlığı.

Devlet Tecavüzünü Anlatmak: "..."

Edebiyat kuramcısı Idelber Avelar, işkence teknolojilerinin tarih boyunca nasıl değişim gösterdiğini tartıştığı kitabı *The Letter of Violence*'a (2004) çok temel bir soruyla başlar: "İşkence, işkence edileni tam olarak neye maruz bırakır?" Avelar'ın bu soruya verdiği cevap "dil bütünlüğünü bozmak"tır. İşkence ister gizli bir bilgiyi elde etmek, bir hakikate ulaşmak, ister keyfi ister eziyet olarak yapılsın, işkenceye maruz kalan özneyi sonsuz bir ikilem içinde bırakır. İşkenceye maruz kalan özne yaşadıklarını paylaşmak (belki bu yolla iyileşmek ya da yalnız olmadığını hissetmek için) istediği ve deneyimini anlatmaya başladığı anda, yaşadığı olaya ihanet ettiği hissine kapılır. Çünkü yaşadığı deneyimi bir anlatının içine yerleştirmek, tüm hakikatiyle

ve tüm gerçekliğiyle bunu yapmak mümkün değildir (Avelar, 2004: 46-50). Dolayısıyla maruz kaldığı işkenceyle ilgili anlatısı, işkence üzerine bir anlatı olacak ama asla kendi deneyiminin aktarımı olamayacaktır. “İşkenceye maruz kalanlar için öyküleme vaadi tam da her türlü tanıklık ortadan kalktığı yerde tanığın işkence olayına dair anlatılarının yerini alır” (Avelar, 2004: 48).

İşkenceyle ilgili bu ayrıntılı tahlil Avelar’a göre şu sebeple önemlidir: Ancak işkenceye maruz kalanın *tam olarak neye* maruz kalmış olduğu anlaşıldığında, işkencecinin ne olduğu/kim olduğu ve daha önemlisi nasıl işkenceci olmaya devam edebildiği ortaya çıkacaktır (2004: 49). Bu akıl yürütme dizgesinden devam edip, “biri gözaltında tecavüze maruz kaldığında tam olarak neye maruz kalmıştır?” sorusunun yanıtını ararken, tecavüze maruz kalanlar kadar devletle ilgili, devletin ne olduğu, nasıl işlediği ve kendini devam ettirdiğiyle de ilgili bir arayıştayız demektir. Peki, öyleyse gözaltında tecavüz, tecavüz edileni tam olarak neye maruz bırakır?

İlk aşamada Avelar’ın işkence için söylediklerinin tecavüz için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Peki sonra? İşkenceyle tecavüz arasında ya da işkenceyle cinsel işkence arasında “etki” ve “anlam” bakımından bir farklılık var mıdır? Sorması da yanıtını bulması da zor olan bu soruya 70’li-80’li yıllar boyunca Türkiye’de sol gelenek “Hayır” cevabını verdi ve bu “hayır”, cinsel işkence üzerine dolaşıma giren en büyük söylem oldu. Hâlâ bu “hayır” cevabının arkasında duranlar var, fakat aslında ortada bir soru yok. Sorgulamadan üretilen, dahası sorgulamanın önünü kesen, örtücü, kapatıcı bu söyleme göre “tecavüz, *aynı* elektrik gibi, askı gibi egemen güçlerin devrimcileri çözmek için kullandığı işkence yöntemlerinden biridir”.

Yüksek lisans çalışmam sırasında, 70’lerdeki örgütlülük ve ardından 12 Eylül darbesi süreçlerinde sahte belge üretme/kullanma deneyimlerini araştırırken yaptığım görüşmelerde, ardı ardına birçok kadın gözaltı ve tutukluluk süreçlerinde maruz kaldığı taciz ve tecavüzü anlatınca, tez çalışmamın eksenini de ister istemez “anlatının/bedenin nasıl bir belge olduğu” sorusuna kaydı.⁶ 70’lerde çeşitli sol örgütlerde mücadele vermiş kadınlarla yaptığım

6- Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde 2009 yılında tamamladığım “Tracing the Document: Gender of ‘Reality’ through the September 12 Coup” başlıklı yüksek lisans tezinde “devlet kaynaklı taciz ve tecavüz” başlangıçta tez araştırmanın bir parçası değildi. Makalenin bu bölümünde, tartışmayı yüksek lisans çalışmam sırasında dinlediğim anlatılara referansla yürüteceğim; Ancak yüksek lisans tezimin ana çerçevesinin taciz/tecavüz olmadığını, görüştüğüm kadınlara bu konuda bir soru yöneltilmediğimi, cinsel şiddet anlatılarının saatler süren görüşmelerde 70’lerdeki örgütlülük ve darbe sonrası devletle karşılaşma deneyimleri arasında serpiştirilmiş olduğunu vurgulamak istiyorum. Çünkü doğrudan devlet kaynaklı cinsel şiddete odaklanan ve kadınlara tacizi/tecavüzle ilgili soru yönelten bir çalışmada anlatılar farklı türlü kurulabilir.

görüşmeler sırasında 12 Eylül sürecinde gözaltında ya da hapisanede maruz kaldıkları tecavüzü anlatan kadınlardan birkaçı yukarıdaki söylemi geri çağırıyor anlatıları boyunca.⁷ Tecavüz aynı elektrik gibi, falaka gibi bir işkence miydi peki? Bunun “Tecavüz tehdidi karşısında kadınlar kolay ‘çözülüyor’ için erkeklerin ürettiği bir söylem” olduğunu düşünüyordu bir kadın. Bir diğeri tecavüzle diğer işkence biçimleri arasında fark gözetmemek gerektiğini anlatırken: “İster istemez bize de yerleşmişti namus algısı, utanç verici bir şeydi yani. Hem eğer toplumun namus algısından sıyrılabilmiş olsaydık, tecavüz çözemezdi bizi. Daha iyi direnebilirdik. Ama elektrıklere, askılara, dayaklara direnen kadınlar tecavüzde çözülüyordu” dedi.

Bugün birbirinden oldukça farklı politik duruşlara sahip ve bahsedilen söylemi farklı biçimde yorumlayan bu iki kadının ortaklaştığı yer, söylemin “çözülme” olan ilişkisiydi. Türkiye Solunda yıllar yılı bitmek bilmez tartışma konusu: Kim çözülüyor? Kim direndi? Genellikle erkekler üzerinden yürütülen bu tartışmalar, “kahraman devrimci” ülküsünü yaratırken kadınları dışlasa da, kadınların taciz ve tecavüz hikâyelerine kör ve sağır olsa da, taciz ve tecavüzle ilgili genel, örtücü ve kapatıcı bir söylem üretmekten geri durmamıştı: “Tecavüzün diğer işkencelerden bir farkı yoktur”.

Oysa görüştüğüm kadınlar tecavüzün diğer işkencelerden farkını ortak söylemlerle anlattılar; tecavüz üzerine değil, tecavüzü çevreleyen anlam dünyasına dair söylemlerle. Biri hariç hepsi babalarından bahsetti mesela. Babaya rağmen devrimci olmuş, yeri gelince devrimciliğin “namusu” ile babasına kafa tutmuştu birisi. Akşam eve geç dönüyorsa oğlanlarla gzmekten değil, “afışten” dönüyordu. Örgütün ağabeyleri, ailesiyle görüşüp güven kazanıyor; kız çocuk ağabeylere teslim ediliyor, teslim alınıyordu başka birinin hikâyesinde. Erkek arkadaşıyla ele ele tutuşmanın bir sonrakı aşaması olarak devrim nikâhını görüyordu bir diğeri.⁸ Tecavüzün ne kadar sarsıcı/yıkıcı olduğunu anlatmak, cinsellikten ve bazen de kadınlıktan “bihaber” olmaya dayalı bu “komik” ve “neşeli” hikâyelerden sonra mümkün oluyordu.

7- Görüşme yaptığım kadınlar arasında sınıfsal ve etnik farklılıklar bulunsa da işkence ve tecavüz anlatılarında bu farklara dayanan anlatılar kurulmadı. Bunda 70’lerin “devrimci” kimliğinin diğer tüm kimlikleri örtmeye dayalı bir kimlik inşası olmasının payı büyük. Görüştüğüm kadınlardan birinin kurduğu şu cümle bu kimliğin neyi nasıl örttüğü ve neyi nasıl içerdigiyle ilgili en net ifadelerden biri: “Kürt-Türk yoktu, kadın-erkek yoktu, devrimciydik hepimiz ama biz biraz daha devrimciydik silahlı mücadele verdiğimiz için”.

8- Bu saydıklarımın, 70’lerde sol örgütlerde siyasi mücadele veren kadınların çoğunluğunun yaşama biçimini ya da bir tür genel profilini oluşturduğunu iddia etmiyorum. Ama bana maruz kaldıkları tecavüzü anlatan kadınların hepsi cinselliklerinden ve kadınlıklarından ne kadar “bihaber” olduklarını anlatmak için anlatılarını bu saydıklarım gibi daha pek çok örnek vererek kurdular.

Elaine Scarry işkencenin, insanın kendi bedenini, kendisine karşı bir silaha dönüştürdüğünü anlatır (1985). Cinsel işkencede kadınların bedenleri kendilerine karşı bir silaha dönüşürken, o güne kadar bastırılmış, çok çeşitli teknolojilerle görünmez kılınmaya çalışılmış cinsellikleri, pek çok kadın için ilk defa açığa çıkmıştı. Önce ailenin, sonra örgütün *bakışı* altında, cinsellikleri ve kadınlıkları bin bir teknolojiyle baskılanmış, babalarının kızları olmaktan çıkıp yoldaşlarının bacıları olmaya geçmiş ve gözaltında kendi cinselliklerini kendilerine karşı kullanılan bir silah olarak deneyimlemişlerdi ilk kez. Bu analizi, anlatıdaki sıralamalarıyla bizzat kendileri sunuyordu aslında: önce babalarla, babanın kızı ve yoldaşın bacısı olmakla ilgili hikâyeler, sonra ilk defa el ele tutuşmalara dair naif hikâyecikler ve ardından tecavüz anlatılıyordu. Ama anlatılar kronolojik bir zaman dizgesinde kurulmuyor, tecavüzün hemen ardından babayla ilgili bir hikâye daha araya giriyor ya da sıra tam gözaltı günlerine gelmişken çocukluğa geri dönülüyordu.

Kadınların tecavüz anlatıları bir yoklukta, eksik bırakılmışlıkta ortaklaşıyordu. Maruz kaldıkları tecavüzü, tecavüzden söz etmeden, bir *es'*le, bir vücut jestiyle anlattılar çoğu kez. Oysa cinsel işkenceye gelene kadar, sözünü ettikleri her şeyi (o sırada ne giydikleri, o günkü ruh halleri, o gününün sabahında nasıl uyandıkları, arkadaşlarıyla ne konuştukları türünden detaylar) hikâye etmişlerdi. Gözaltı süreci, hapisanede, koğuştta yaşananlar, yalnızca kendilerinin başına gelenlerle değil, etraflarında gördükleri, tanık oldukları olaylarla birlikte anlatılıyordu. Bunların arasında en şaşırtıcı olanı kadınların işkence anlatılarıydı. Filistin askısı, elektrik, meydan dayakları, tazyikli su, falaka ince ince tarif ediliyor, aralarındaki farklar verdikleri fiziksel acı üzerinden betimleniyordu. Elektrik verilirken akımları saydığı için daha rahat olduğunu, “On kez elektrik verilmesini bir askıya tercih ettiğini” gülerek anlatan kadınlar oldu. Falakanın verdiği acının, ayağında çorap olup olmamasına göre nasıl fark ettiğini tarif etti biri. Sık uygulanan işkence yöntemlerinde bir süre sonra “kondisyon kazanıldığını”; en kötü işkencenin en az uygulanan işkence olduğunu anlattılar. Fiziksel acı bazen “Bütün organların içinde pathyormuş ve derini yırtıp dışarı çıkacakmış gibi” bir his, bazense kafasından başlayıp ayaklarına kadar inen bir “iç çekilmesi” gibi tarif edildi.

Sıra cinsel işkenceye geldiğinde ise, hepsinin ilk aşama olarak gördüğü “çıplak kalma” anlatıldı önce. Çırılçıplak soyulduklarında hissettikleri utanç, bedenün ürpermesi, “ya adet olursam şimdi” korkusu... Kendilerinden ve bedenlerinden bahsettikleri son an, cinsel işkenceyle ilgili belirgin bir sınırdı. Bunun ötesine geçildiğinde tüm kadınlar tacizcileri/tecavüzçüleri betimlemeye başladılar. Gözler açıksa tacizcinin yüzündeki yılışık ifadeyi, tecavüzcünün “pis pis sırtısını” ya da tipini (yaşını, boyunu, kilosunu, kime benzediğini); gözler bağlanmışsa içki kokan nefesini, çıkardığı hırıltılı bir

sesi, üzerine bıraktığı meninin “yapış yapış sümük gibi” hissini anlattılar. Mekânlar, tacizin ya da tecavüzün gerçekleştiği odalar ince detaylarına kadar tarif edildi. Gözleri kapalı olan bir kadın, daha sonra sorgu için aynı odaya alındığında onu nereye yatırdıklarını, ellerini nereye bağladıklarını anlamak için her yeri nasıl incelediğini anlattı. Tecavüzcülerin “âlem yapar gibi” odada yemek yiyip içki içmelerini, birbirilerine yaptıkları “şakaları”, biri tecavüz ederken diğer ikisi arasında geçen ve tecavüzle hiç ilgisi olmayan bir sohbeti... Yani tecavüzcülerle ve tecavüze maruz kalınan mekânla ilgili hatırlayabildikleri tüm detayları anlattılar.

Mekânın resmedildiği, tecavüzcülerin betimlendiği anlatılarında bedenler yoktu, hissedilenler yoktu, kadınların tecavüze maruz kalma anlarıyla ilgili hiçbir şey yoktu. Çıplak kalma anından sonra bedenleriyle deneyimledikleri ya da hissettikleri hiçbir şey anlatılmadı. Hatta görüşmelerin çoğunda tecavüzün anlatılmaya başlandığının farkına bile varamadım. Kadınlar çoğunlukla işkence anlatılarının arasında birden *es* vererek, mesela “Kadınlara işkencede yapılan farklı şeyler de var!” dedikten sonraki sessizlikte, bu sessizlikle tecavüzü anlatıp, yeniden konuşmaya başladıklarında tecavüzcüyü anlatmaya geçmiş oluyorlardı. Ya da akla hücum eden bir görüntüyü kovmaya çalışan hızlı bir baş sallama hareketinden sonra tecavüzü neden gizlemek zorunda kaldığını anlatmaya başlıyorlardı. Yaşadığı işkenceyi gün gün en ince detayına kadar anlatan bir kadın, gece yarısı kendisini alan babacan tavırlı polisi ve adamın kendisini konuşturmak için ikna etme çabalarını anlattıktan sonra verdiği *es*'te, o bir anlık sessizlikle anlamamı istedi tecavüzü. Yeniden konuşmaya başladığında tecavüzcü polislerin çoğunun isimleriyle olmasa da lakaplarıyla bugün bile bulunabileceğini söylüyordu.

Tecavüzün diğer işkence yöntemlerinden farkı yoksa eğer, kadınların işkenceyi ve cinsel taciz/tecavüzü anlatma biçimleri arasındaki bu farkı nasıl yorumlayacağız? Üstelik yalnızca 70'ler ve 80'lerin sol geleneği üretmedi bu söylemi. Bugün de işkenceyle cinsel işkence arasında fark gözetmediğimiz, gözü altında tecavüzü bir virgülle diğer devlet şiddeti biçimlerinin yanına yerleştirdiğimiz ve aralarındaki farkı anlamaya niyet etmediğimiz her seferde hem devlet tecavüzüne maruz kalanların hem de tecavüz eden devletin üzerine aynı örtüyü örtüyoruz.

Dilin ve Gerçekliğin Sınırları

Başlarken, işkenceye maruz kalan kişinin bir daha asla işkence öncesindeki kişi olamayacağına ve maruz kaldığı işkenceyi bir anlatı içinde yerleştiremeyeceğine değinmişim. Avelar buna dil bütünlüğünün bozulması diyordu (2004). İşkence anlatılmaya niyet edildiğinde, anlatılanın deneyimin kendisine ihanet olduğu hissi de birlikte gelecek, bir *gerçeklik* zemini, deneyimle öykülemenin birbirini karşıladığı bir düzlem bulunamayacaktı. Peki, öyleyse maruz kaldıkları işkenceleri anlatırken gülen, şakalar yapan

ve işkenceyi en ufak detaylarına kadar betimleyen kadınların tecavüzü yazıya “...” şeklinde tercüme edebileceğimiz bir *es’le*/sessizlikle anlatmaları ne anlama geliyor?

Bu noktada artık tecavüz anlatılarındaki *es’in*/sessizliğin/dilin sınırlarını imleyen boşluğun yalnızca “namus” ya da erkek egemen ahlâk normlarıyla açıklanamayacağını, anlatılardaki sessizliğin toplumsal cinsiyetle olan ilişkisinin bu kadar kestirme olmadığını tartışmak gerekiyor. Daha önce kadınların kendilerine, kadınlıklarına, cinselliklerine dair bihaberlik anlatılarından örnekler vermiştim. Maruz kaldığı cinsel işkencenin ilk cinsel deneyimi olduğunu ya da tecavüzcü devlet görevlisinin bedeninde bıraktığı spermi sümük sanacak kadar “cinsellikten habersiz” olduğunu anlatan kadınlar, kendi bedenlerini algılama biçimlerine işaret ediyorlardı. O güne kadar gerçekliklerini oluşturan deneyim bir yandan sürekli ama muğlâk bir tehdide karşı korumaları ve sakınmaları gereken, öte yandansa kendisi bir tehdit oluşturmasın diye örtmeleri, gizlemeleri, kapamaları gereken bir bedenin deneyimiydi.

Gerçekliği böylesi bir tehdit olarak deneyimlenen beden, gözaltında kadının kendisine karşı açık bir silaha dönüştüğünde, bedenin deneyimi *gerçekdişi* bir yere itilmişti. Çünkü söz konusu beden işkencede olduğu gibi yalnızca şiddetin ve acının faili değil, aynı zamanda bir arzu nesnesi, tüm parçalanmışlığına rağmen işkenceciye cinsel haz verebilen bir *şey*di. Gerçeklik dışında kalan şey, hafızaya çağrılarak ya da dile dökülerek gerçeklik zeminine taşınamayan işte bu “*şey olma*” haliydi.

Bedenin tekinsizliğini Butler şöyle anlatıyor: “Beden ölümlülük, yaralanabilirlik ve faillik belirtir: Tenimiz ve etimiz bizi başkalarının bakışına olduğu gibi dokunuşuna ve şiddetine de maruz bırakır; bedenlerimiz ise bizi bütün bunların faili ve aracı olma tehlikesine sokar” (2004: 42). Bu nedenle işkenceye uğrayan beden yaralanmış bir beden olduğu kadar, bu yaranın faili de olur. Başka bir deyişle işkence, karşısındaki bedeni yaralarken onu aynı zamanda işkencenin faili yapar. Maruz kaldığı işkenceyle yaralanmış, aynı zamanda kendi yarasının faili olan beden, yetmezmiş gibi maruz kaldığı tecavüzün de faili olmaktadır. Yaralanmış, acı içindeki beden tüm parçalanmışlığına, yarasına, kanına rağmen karşısındaki “erkek” için bir arzu nesnesi olduğu anı, tecavüzcüye haz veren bir *şey* olduğu ve onu tatmin ettiği anı deneyimlemektedir. Bu anda “erkek” hem tecavüz eylemini gerçekleştiren kişi, hem devlet, hem de bu ikisini de aşan bir muktedirin adıdır.

“Kötülüğün Sıradanlığı”: Arzu ve Haz?

Hannah Arendt, soykırıma katılmış, soykırımın uygulayıcısı olmuş SS subayı Eichmann’ın gösterdiği yok etme iradesine “kötülüğün sıradanlığı”

adını verdiğinde, bu kavramsallaştırma çok eleştirilmiş, o günden bugüne dek de eleştirilmeye ve tartışılmaya devam etmiştir (2006). Eichmann edebiyatta ya da felsefede kurgulanan “kötülüğün” cisim kazanmış hali değildir. Başka bir iş yapamadığı için orduya girmiş, orduda terfi almak için kendisine verilen emirlere itaat etmiş, yerine getirdiği eylemler üzerine pek de düşünmemiş, yani sorgulamayan ve akıl yürütmeyen, ideoloji tarafından şekillenmiş sıradan bir adamdır (2006). Arendt’in Eichmann’ı anlama çabası aslında totaliterlik ve totaliterliğin işleme biçimini anlama niyetiyle ilişkilidir.

“Kötülüğün sıradanlığı” Eichmann’dan bu yana soykırım/şiddet/işkence süreçlerine çalışan/görevli/emir kulu olarak “katılan” öznelere davranışlarını anlamlandırmak için önemli bir çıkış noktası olmuştur. Türkiye’de de polisin, askerlerin, istihbaratçıların, devlet görevlisi olarak cinayet işleyen, şiddet ve işkence uygulayan bu “erkeklerin” eylemlerini Arendt’in “kötülüğün sıradanlığı” kavramsallaştırması üzerinden okumak mümkün. Bu işkenceciler, yaptıkları eylemler üzerine düşünmeyen, kafa yormayan, devlete itaat ve hizmet etmeyi hedefleyen, görevlerini en iyi şekilde yerine getirerek terfi etmeyi ümit eden ve devlet ideolojisi tarafından şekillendikleri için “devlet düşmanı” olarak gösterilen her gruba “haklılık” duygusuyla eziyet edebilen öznelere olabilirler. Peki, öyleyse tecavüz de bu sıradanlığın içinde midir? Arzu, fantezi, cinsel haz ve tatmin bu sıradanlığın neresinde yer alır?

Bu makalede şu ana kadar Asiye Zeybek Güzel’in kamusallaşmış hikâyesini ve 12 Eylül sürecinde gözaltında/hapishanede tacize ve tecavüze maruz kalmış kadınların birebir görüşmelerde dinlediğim anlatılarını tartıştım. Fakat bu noktada tecavüzün “*aynı* falaka, elektrik gibi bir işkence biçimi” olmadığının altını çizdiğimiz gibi, devlet tecavüzünün *bir ve aynı deneyimi üretmediğinin* de altını çizmek gerekiyor. Devlet tecavüzünün kimi, hangi bağlamda hedef aldığı kadar, devlet tecavüzüne maruz kalma deneyimi de farklılık gösterebilir. Devletin 30 yıldır bir savaş silahı olarak kullandığı cinsel şiddetle, darbe dönemlerinde gözaltı ve cezaevlerinde uyguladığı cinsel şiddet birbirinden farklı olduğu gibi kadınların kendi kimliklerine ve devlete dair farkındalıkları da maruz kaldıkları tecavüz deneyimini farklılaştırabilir.

Ancak Türkiye’de devletin ne darbe dönemlerinde uyguladığı taciz ve tecavüz ne de bir savaş stratejisi olarak yıllardır Kürt kadınlara uygulamış olduğu cinsel şiddet tüm boyutlarıyla açığa çıkmış ya da gündemleşmiş durumda. Devlet tecavüzünün hâlâ çok yetersiz düzeyde ifşa ediliyor oluşu ve -“devlet şiddeti” çerçevesinin dışında- doğrudan cinsel şiddeti hedef alan güçlü bir siyasi mücadelenin ortaya çıkmamış olması, tecavüzün ifşasının makale boyunca tartıştığım zorluklarından kaynaklanıyor. Bu nedenle devlet tecavüzü farklı bağlamlarda farklı şekillerde uygulanıp farklı

biçimlerde deneyimlense bile, bu uygulamaların ve deneyimlerin ortaklaştığı ve ortaklaştığı noktaları da görmek gerek.

Eren Keskin, daha önce başvurduğum röportajında çok önemli bir noktaya değiniyor. *Gözaltında Taciz ve Tecavüze Karşı Hukuki Yardım Bürosu*'na yapılan başvurular vesilesiyle haberdar oldukları -çoğunluğu bölgedeki Kürt kadınların maruz kaldıkları tecavüzlere ait- davalarda, güvenlik güçlerinin özellikle “genç ve güzel buldukları” kadınları seçip, onlara tecavüz ettiklerine dair örnekler veriyor (2008). Önceki sayfalarda, anlatılarına yer verdiğim kadınların da 12 Eylül sürecine yönelik gözlemleri, gözaltına alınan kadın siyasi tutsakların hepsinin cinsel tacize, çoğunluğunun da tecavüze maruz kaldığı; ama askerin/polisin özellikle “kafayı taktığı” ya da “sırf güzel diye her gece aşağı aldığı” kadınların cinsel şiddete daha yoğun olarak maruz kaldığı yönünde. “Genç ve güzel” bulunan kadınların gözaltında ve hapisshanede taciz ve tecavüze daha yoğun maruz kaldığını farklı bağlamlarda belirten başka kaynaklar da mevcut (Çelik, 2005; Açıkgoz, 2010).

Begoña Aretxaga, “The Sexual Games of the Body Politic: Fantasy and State Violence in Northern Ireland” makalesinde Kuzey İrlanda'nın Maghaberry Hapishanesi'nde kadın mahkûmların çıplak soyunarak aranmasına dayanan, hapishane yönetiminin güvenlik gerekçesiyle ve yönetmeliklere dayanarak açıkladığı (rasyonel bir mekanizma işletmiş gibi meşrulaştırdığı) toplu aramanın aslında bir toplu tecavüz fantezisi olduğunu tartışıyor (2001). Aretxaga'ya göre bu fantezi militan kadınların bedenini, cinselleştirerek, devletin erkek iktidarının arzu/fantezi nesnesi haline getirmektedir. Yüksek teknolojiyle donatılmış, “tam güvenli” Maghaberry Hapishanesi'nde *robocop* giyimli polislerin köpeklerle kadın mahkûmların hücrelerini basarak yaptıkları “toplu arama”lar, devletin kontrol ve güvenlik üzerinden kurduğu rasyonel söylemin altını oymakta ve devletin esasında tutukluların hem siyasi kimliklerine hem de kadınlıklarına nüfuz etme arzusu/fantezisi üzerinden iş yaptığını gözler önüne sermektedir

Devlet tecavüzünün özellikle ve sistematik olarak siyasi mücadele veren kadınlara uygulanıyor olmasından yola çıkarak, Aretxaga'nın “militan kadınların bedenini cinselleştirmek” şeklinde açıkladığı devlet fantezisinin Türkiye'de de aynı şekilde işlediğini söyleyebiliriz. Devletin sistematik tecavüzü yalnızca “çözmek”, konuşturmak, bilgi almak gibi nedenselliklerle açıklanamaz. Devlet tam da Aretxaga'nın söylediği gibi erkek bir iktidarın cinsel arzu ve fantezilerini üretiyor. Ürettiği arzu sayesinde karşısındaki siyasi özneleri cinsel nesnelere dönüştürüyor ve tecavüz ettiği bedenlere hem siyasetin hem kadınlığın sınırlarını kazımış olmanın tatminini yaşıyor. Kadınlar için bedenlerini kendilerine karşı aşamayacakları bir sınır haline getirmeye çalışıyor. Bunun yanı sıra bir de devlet “görevlileri” cinsel haza en çok hizmet edecek “nesne”yi seçiyorlar.

Tecavüzün “genç ve güzel” bulunan kadınların üzerinde yoğunlaştığını söyleyen anlatıları hatırlayacak olursak, devlete itaat ve hizmet etmeyi, kendisine verilen görevi en iyi şekilde yerine getirmeyi, yani kötülüğün sıradanlığını hiç değilse “emirleri yerine getirmek” düzeyinde aşan bir tercih söz konusu bu noktada. Devletle özdeşleşmiş işkenceci dayakla, askıyla, falakayla, elektrikle parça parça ettiği bedeni arzulamaya devam edebiliyor. Devlet neyi arzuluyorsa o da aynı şeyi arzuluyor. Siyasi öznelliğini yıkmaya çalıştığı her kadının “meşru” cinsel haz nesnesi olabileceğinin de farkında. Ama yine de “genç ve güzel” bulduklarını seçiyor; bir erkek olarak tercih yapıyor; bireysel olarak kendi beğenisini ve arzusunu da işin içine katıyor. Tecavüzcü “görevlinin” devletle özdeşleştiği gibi onun ürettiği arzuya da özdeşleştiğini varsayıp tecavüzü Arendt’in “kötülüğün sıradanlığı” kavramsallaştırması içinde anlamaya çalışsak bile, bu “görevlinin” bireysel arzu ve tercihlerinin tecavüze dâhil olduğu noktada, başka bir kapıyı aralamamız gerekiyor.

Tecavüze maruz kalan kişi, bedeninin kendi iradesine karşı tecavüzcüye haz verdiği anı deneyimlediğinde, bedenini bu *şeyleşme* anına maruz bırakan aslında hazzın iktidarındır. O ne yaparsa yapsın, kim olursa olsun, ne kadar karşı koyarsa koysun, bedeninin karşısındaki işkenceciye, tecavüzcüye, devlete haz veren bir *şeye* dönüşebiliyor olması, erkekliği de aynı anda hem bedenine nüfuz eden hem de bedeninden haz sökümlü alabilen bir iktidar yapar. İşte bu nedenle gözaltında/hapishanede tecavüzde “erkek”, hem tecavüz eylemini gerçekleştiren “görevli”, hem devlet, hem de bu ikisini de aşan bir muktedirin adıdır.

Sonuç Yerine

Görüldüğü gibi “gözaltında tecavüz, tecavüz edileni tam olarak neye maruz bırakır?” sorusunun kısa bir cevabı olmadığı gibi, bu sorunun cevabı kimin hangi koşullarda tecavüze maruz bırakıldığına göre de değişiyor. Bu makalede bu sorunun peşine düşerek devletin işkencesiyle devlet tecavüzünün, şiddetle cinsel şiddetin ayrı bağlamlarda tartışılması gerektiğini açıklamaya çalıştım. Cinsel şiddeti, devlet şiddeti ile bağını kurarak ama bu başlık altına sıkıştırmadan, cinsel yönünün farkına vararak tartışmak hem devletin devletliğini anlamak hem de ona karşı politika üretmek açısından önemli.

Yazının ilk bölümünde maruz kaldığı tecavüzü anlatısıyla/kitabıyla kamu-sallaştıran Asiye Zeybek Güzel’in hikâyesinin nasıl *olaylaştırıldığını* tartıştım. Bu olaylaştırma, yazının temel sorusu açısından şu bağlamda önem taşıyor: Devlet tecavüz etmekle, tecavüzü sistematik bir işkence yöntemi, savaş silahı olarak kullanmakla olduğu kadar, hukuk mekanizmasıyla da tecavüzü devam ettiriyor. *İzlerinin* kendi belgeleriyle kanıtlanmasını mecbur kılarak, tecavüzü *ize* indirgeyerek ve bunun adına hukuk diyerek, kusursuz bir kapan kuruyor. Anlatı/tanıklık ne kadar güçlü olursa olsun, tekil olarak

bu kapana girdiği anda devlet dilinin, devlet aklının içinde hapsoluyor. Asiye Zeybek Güzel'in 14 yıllık hikâyesi, devlet tecavüzünün ifşasının önemini göstermekle beraber, bu ifşa çoğullaşmadığında ya da kitlesel olarak sahiplenilmediğinde ifşa eden için nasıl bir cezalandırmaya dönüştüğünü de gösteriyor. Devletin kendisine kafa tutan kadınları “olayda adı geçen bayan”lara dönüştürmesini engellemek ancak devlet tecavüzünün ürettiği aşkın erkeklik iktidarının her birimizin yaşamına ve gerçekliğine nüfuz ettiğini fark etmekle mümkün olabilir.

Makalede 12 Eylül sürecinde gözaltında taciz ve tecavüze maruz kalan kadınların anlatılarını tartışırken, tecavüzün anlatılaştırılmasının zorlukları ve sınırlılığı üzerinde durdum. Ancak 12 Eylül sürecine ait bu deneyimleri daha geniş bir çerçeveye taşımanın mümkün olduğunu ve buradan çıkarılacak kimi sonuçların devlet kaynaklı cinsel şiddet karşısında bugün verilecek mücadelelere, bugün belirlenecek politikalara katkı sağlayabileceğini düşünüyorum.

Aretxaga'nın deyişiyle cinselleştirilmiş (*sexualized*) bir arzu makinesi gibi işleyen devlet iktidarı, yalnızca şiddet ve baskı uygulamıyor. Aynı zamanda arzu nesneleri üretiyor, bu nesneler üzerine fanteziler geliştiriyor ve fantezilerini tacizle, tecavüzle gerçekleştiriyor. Böylece hem iktidarını üzerinde uygulayacağı “nesneler” ve “erkeklik” daimi bir ilişkinin tarafları haline getiriliyor -erkeklik iktidar kurmanın, nesneleştirmenin, şeyleştirmenin daimi faili ve aracı olarak bir kez daha imleniyor-, hem de arzu, fantezi, cinsel haz ve bunların keyfiyete göre tatmin edilebilecek olması muktedirliğin tanımını içine dâhil ediliyor. Tecavüz eden devlet böylece aşkın bir erkeklik iktidarını tam da “tecavüz eden devlet” olması üzerinden üretip pekiştiriyor.

Devlet tecavüzünün, tecavüz edileni tam olarak neye maruz bıraktığı sorusuna yanıt ararken, *şeyleştirilmek*, dille beden arasında bir esarete mahkûm olmak gibi noktalar üzerinde durdum. Ancak tartıştığım konularla dikkat çekmek istediğim nokta esasında şu: Devlet tecavüzüne maruz kalan kişinin tam olarak neye maruz kalmış olduğunu anlamak, bunun karşısında üretilecek mücadelenin esaslarını belirlemek açısından büyük önem taşıyor.

Devlet tecavüzünü ifşa etmek devlet kaynaklı cinsel şiddete karşı verilecek mücadelenin önemli adımlarından biri. Ancak bu mücadelenin biçimini, araçlarını, yöntemlerini belirlerken ifşa etmekle “anlatılaştırmak” arasındaki fark üzerine düşünmek, devletin talep ettiği “anlatılaştırma” imkânsızlığını kadınlara yeniden dayatmamak, farklı ifşa yöntemleri üretebilmek gerekiyor. Bu tür bir siyasi mücadele, devletin tecavüzü bir işkence yöntemi, “çözme” aracı ya da savaş silahı olarak kullandığını tekrar etmenin bir adım ötesine geçip, tecavüz eden devletin nasıl bir arzuyu ürettiğini, arzuyu nasıl tesis ve tatmin ettiğini ve arzu-tatmin-haz ilişkisinin hangi biçimlerini sürekli dolaşımda tuttuğunu tartışmakla mümkün olabilir ancak.

Kaynakça

- Açıkgöz, Esra. 2010. *Tank, Tüfek ve Cezaevi*. İstanbul: Agora Yayınları.
- Arendt, Hannah. 2006. *Eichmann and The Holocaust*. New York: Penguin Books.
- Aretxaga, Begoña. 2001. The Sexual Games of the Body Politic: Fantasy and State Violence in Northern Ireland. *Culture, Medicine and Psychiatry*. 25: 1–27.
- Avelar, Idelber. 2004. *The Letter of Violence: Essays on Narratives, Ethics and Politics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Baransu, Mehmet. 2011 (24 Temmuz). Sedat Selim Ay'la Röportaj: "Ceza Doğru ama Haksız". *Taraf*.
- Butler, Judith. 2004. *Kırılğan Hayat* (Başak Ertür, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Çelik, Mukaddes E.. 2005. *Demir Parmaklıklar, Ortak Düşler*. İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Demirler, Derya & Sönmez, Ayşan. 2008. Kadına Yönelik Şiddetin Görünmek İstenmeyen Veçhesi: Devlet Kaynaklı Cinsel Şiddet Üzerine Eren Keskin'le Söyleşi. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*.
- Felman, Shoshana. 2002. *The Juridicial Unconscious, Trials and Traumas in the Twentieth Century*. Cambridge: Harvard University Press.
- Güden, Hatice (Der.). 2001. *Ses ve Cesaret*. İstanbul: Emekçi Kadınlar Birliği Kültür ve Sanat Merkezi Yayınları.
- Güzel, Asiye Zeybek. 1999. *Gözaltında Bir Tecaviüz Öyküsü*. İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Keskin, Eren & Yurtsever, Leman. 2006. *Hepsi Gerçek: Devlet Kaynaklı Cinsel Şiddet*. İstanbul: Punto Yayınları.
- Kurdish Human Rights Project. 2001, 2003. *Trial Observation Reports: Turkey's Shame: Sexual Violence without Redress- the Plight of Kurdish Women*. London: KHRP.
- O Terfiye Açıklama. *Milliyet*. 27 Temmuz 2012.
- Scarry, Elaine. 1985, *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*, New York: Oxford University Press.
- Yardımcı, Sibel & Aslan, Şükrü. 2010. *Memleket ve Garp Hikâyeleri: 1938 Dersim Sürgünleri ile Bir Sözlü Tarih Çalışması. Herkesin Bildiği Sır: Dersim* (Der. Şükrü Aslan). İstanbul: İletişim Yayınları.

Cezaevi Tanıklıkları

Eskişehir-Aydın Sürgünü (Ağustos 1989)

İrfan Babaoğlu

Eskişehir Cezaevi, hücrelere göre yapılmış, tutukluları içeride birbirinden tecrit etme esasına dayalı, Türkiye’de inşa edilmiş ilk cezaevidir. Bu cezaevi üstten görünüş itibarıyla H harfini andırdığından “H Tipi Cezaevi” de deniyordu. Özel bir cezaevi olarak, Eskişehir’den 18 kilometre uzakta, bir köy yakınına konumlandırılmıştı. Niçin böyle “özel bir cezaevi” ve neden böyle ıssız ve uzak bir yere inşa edilmişti dersiniz, bunun yanıtı o dönem Türkiye’sinin içinde bulunduğu siyasal ve idari durumla yakından ilgilidir diyebilirim.

12 Eylül yargılamaları bitmiş, binlerce genç devrimci, demokrat insan; idam, müebbet veya yirmi yıldan aşağı olmamak üzere ağır cezalara çarptırılmıştı. Bu tutsakların “cezalarını” çecekleri özel yerlere ihtiyaç duyuyorlardı. 12 Eylül adaletinin düzmece mahkemelerinde yargılanıp cezalandırılan bu insanları, 12 Eylül’ün zihniyetini taşıyan hükümetler, daha uzun yıllar hapiste tutacaklarından böyle uzak ve tecrit edilmiş bir yere hapsedmek önem taşıyordu. Bir de ve belki de en önemlisi Kürdistan’da 84’ten sonra başlayan ve her yıl gittikçe tırmanan gelişmeler hükümetleri daha sıkı, şiddeti esas alan bir politikaya sevk ediyordu. İçerideki tutuklular ellerinde bulunan rehinelere. Bunları dışarıya karşı kullanmak veya dışarının intikamını içeridekilerden almak gibi ilkel bir politikanın sahibi olduklarını hem teorik olarak biliyorduk, hem de Eskişehir-Aydın sürgününde bizzat yaşayarak gördük.

Eskişehir Özel Tip Cezaevi 1987 yılında açıldı. Buraya ilk etapta Ankara, Diyarbakır, Çukurova askeri mahkemelerinde davaları sonuçlanmış hükümlü kişileri getirilir. İlk gelen kişiler tam anlamıyla tecrit ortamında, ikişer üçer kişilik hücrelerde tutulur. Havalandırmaya da yine az sayıda ve eli kelepçeli olarak çıkartmaya çalışırlar. İlk gelen gruplar bunu kabul etmezler. Ardından Diyarbakır'dan da hükümlü gruplar getirilir. Cezaevi idaresi gelen gruplara kendi kural ve dayatmalarını kabul ettiremez. Çünkü gelen tutuklu grupları her biri ağır bedeller ödeyerek geldikleri cezaevlerinde insani ve siyasi kazanımlar elde etmiş kişilerdir ve bu kazanımlarından hangi cezaevinde olursa olsunlar geri adım atmak istemezler doğal olarak.

Benim de içinde olduğum yüz yirmi kişilik bir grup Diyarbakır'dan toplu bir sürgünle Eskişehir Özel Tip Cezaevi'ne getirildi. 1988 Kasım ayıydı. Diyarbakır Cezaevi'nde ani bir gece baskını ile hepimizi otobüslere doldurdular. Gece boyunca, nereye götürüldüğümüzü bilmeden, hiçbir yerde durmayarak getirildiğimiz Eskişehir Cezaevi'ne gidiş yolunda, bize yapılan bu zulmü protesto etmek ve haklarımızı korumak için açlık grevine başladık. Bizden önce buraya gelenler de, 1988 1 Ağustos'unda Adalet Bakanı Oltan Sungurlu'nun çıkardığı ve her bakımdan tutuklulara 12 Eylül koşullarının dayatıldığı "1 Ağustos Genelgesi"ne karşı açlık grevine başlamışlardı. Bizleri, burada bulunan tutuklularla birlikte kalmayacağımız şekilde hücrelere atıldılar. Slogan atıyorduk, kapılara vuruyorduk. Bizim için Diyarbakır'dan Eskişehir'e uzanan bir sürgünle başlayan Eskişehir Cezaevi olayı, açlık grevimizin otuzuncu gününde şartlarımızın kabul edilmesiyle birlikte eylem sona ermesiyle şekillendi. Eski tutuklularla karışık normal bloklara yerleştik. Haklarımızı koruduk.

Yazımıza konu olan Eskişehir-Aydın sürgününün, diğer bir adı da "Kanlı Sürgün"dür ve 1989'un yaz aylarına rastlar. Cezaevi iki kısımdan oluşuyordu. Birinci kısımdaki bazı koşullarda tünel bulundu. Bizim bulunduğumuz kısımda da tünel var diye baskınlar başladı. Ve aynı anda tüm cezaevindeki haklarımız tekrar askıya alındı. Temsilcilik tanınmadı, görüş yerleri camla kaplandı. İçeri alınan eşyalara sınırlamalar getirildi. Kitaplarımız toplandı. Koşullar arası gidiş-gelişler yasaklandı. Tüm cezaevi yönetimlerinde olduğu gibi Eskişehir Özel Tip Cezaevi idaresi de, bir önceki yıl yayınlanan "1 Ağustos Genelgesi"ni hayata geçirmek için fırsat kolluyordu. Bu kez bulunan bahane "tünel"di.

Çok geçmeden açlık grevine başladık. Açlık grevi tek silahımızdı. Kendimizi ve haklarımızı korumanın tek güvencesi yine kendimiz, çıplak bedenimiz, irademizdi. Açlık grevine tüm gruplarda üç yüz kişi katılmıştık. Bu grev otuz beşinci günü bulmuşken, "1 Ağustos Genelgesi"nin birinci yıldönümünde, 1 Ağustos'u sonraki güne bağlayan gece sürgün arabaları kapıya dayandı. Koşullardaki tutukluları sıra ile kapıda bekleyen ring

araçlarına bindirdiler. Hiçbirimizin durumu sevke, sürgüne yani bir yerden başka bir yere nakledilmeye müsait değildi. Normalde yataklarımızda olmamız lazımdı. Ayakta duramıyorduk, birilerinin yardımı ile tuvalete çıkar haldeydik. Bu durum bizim için başlı başına hayati risk taşımaktaydı. Ama sürgün kararı veren hükümet her şeyi göze alıyordu. Devletin doktorları bu sevke onay verirken, toplu bir katliama yol açacağını bile bile bizleri, dört yüz kişiyi sürgüne çıkardılar. Bu sayıya hasta ve yaşlı olduklarından dolayı açlık grevine giremeyen yüz kadar tutuklu da dâhildi.

Ring araçlarını doldurduk. Gece yarısına doğru nereye götürüldüğümüzü bilmeden yola çıkarıldık. *Mavi Ring* diye tabir edilen cezaevi arabasının içinde hücreler vardı. Buraya da dörder kişilik olarak tutuklular yerleştirildi. Biz normal bir ring aracındaydık. Ellerimiz birbirimize kelepçeli olduğu halde yola çıkarken, tahta ve demirden ibaret cezaevi sevk aracı her yanımızı acıtıyordu. Yanımızda bir bidon su getirmiştik. İlk etapta bu suya ellerimizi batırıyor, kendimizi serinletmeye çalışıyorduk. Saatler sonra gün ağarırken konvoyumuz Afyon, Denizli derken Ege'ye doğru yola çıkarıldığımızı anlıyorduk. 2 Ağustos'u, o gün sürgün konvoyu ile karşılarken, cehennemi bir sıcaklığı ensemizde hissetmeye başlamıştık. Konvoy asfalt yol ortasında keyfi bir şekilde sık sık duruyordu. Bazen de, bize eşlik eden askerlerin ihtiyaçları için mola veriyordu. Ne zaman biteceği belli olmayan bu beklemler bedenimizin çektiğinden daha fazla acı veriyordu bize. Yol uzadıkça uzuyordu. İhtiyaçlarımız her geçen an artıyordu. Terden donumuza kadar ıslanmıştık. Su kaybediyorduk. Akşamdan beri kirlettiğimiz bidondaki suyumuzu içmeye başladık. Bu kirli suyun hayatımızı kurtaracağını hiç düşünmemiştik. Mola yerlerinde ring araçlarımızın etrafında silahlı askerler duruyor, her isteğimize küfürle, tehditle cevap veriyorlardı.

Bu şekilde sekiz saatlik yolu bize yirmi dört saatte aldırıldılar. Toplu bir ölüm planlanmıştı. Bunu başarmak için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlardı. 2 Ağustos günü akşam hava karardığında Aydın Cezaevi önüne ulaştık. Bizimle gelen ve açlık grevinde olmayan arkadaşları Nazilli Cezaevi'ne bırakarak bizden ayırmışlardı. Aydın Cezaevi önünde saatlerce bekletildik. Bizi buradan çıkarmak için hiç aceleleri yoktu. Ringler tek tek kapı önüne yaklaşıyor ve tek tek içeri alınıyorduk. Ancak içerden çığlıklar duyuyorduk. Giriş kapısından henüz uzaktık. Bağırış çağırışlar bitmiyordu. "İşkence mi var?" diye sorduk birbirimize. Hiç kimse buna inanmadı. Açlık grevinin otuz beşinci gününde, bir günü aşan ölümcül yolculuktan sonra işkence mi olur dedik saf duygularla. İnanmak istemedik bir türlü. Televizyonda maç izleniyordur dedik. Ama hayır! Ringimiz biraz daha kapıya yanaşınca net olarak anladık ki her içeri girene işkence yapılıyor! Sonradan öğrenecektik ki, kapıya ilk yanaştırılan *Mavi Ring* oluyor. *Mavi Ring*in konvoyumuz içinde özel bir yeri var. Oraya yönetici, temsilci konumda olan arkadaşlarımızı almışlardı. Yol boyunca o daracık yerde otuz beş gün-

lük açlık greviyle bedenleri mutlak bir susuzluk içinde bırakılmıştı. Defalarca bayılıp ayılmışlar. Serap görmüşler defalarca. Akli başında olanlar “Doktor, asker!” diye bağırıp çağırmış, su istemişler. Ancak karşılığında “Siz bizim askerleri dağda öldürsünüz ha!” yanıtı ile birlikte küfür ve tehditler bulmuşlar. Aydın Cezaevi kapısının önünde *Mavi Ring* denen hücreli cezaevi aracından yirmi kişi ölü vaziyette çıkarılmış. Bu duruma bedensel ve biyolojik olarak dayanma belirtisi gösterebilenler dışarıdaki temiz hava ile birlikte kendine gelirken, Hüseyin Hüsnü Eroğlu ve Mehmet Yalçinkaya adlı arkadaşlarımız kendine gelememiş. “Bu halleriyle de numara yapıyor i..ler” diyen eli kalaslı ve coplu işkenceci-faşist gardiyanlar küfürler eşliğinde onları dövmüşler. Oysa bu iki tutsak orada, o anda çoktan yaşamını yitirmişlerdi.

Benim içinde bulunduğum ring aracına gece yarısı sıra geldi. Hiçbir tarafımız tutmuyordu. Acılar içinde indirildik. İki arkadaşımız hayatını kaybetmiş ve hepimiz hastanelik durumda iken bile bize soyunmamız emredildi. Soyunmadık... Soyunamadık demek daha doğru olur. O halimizle kalas ve coplarla üzerimize çullandılar. Bir dişim kırıldı, ağzım burnum kan içinde kaldı. Üzerimizdeki elbiseleri yırtıp çıkardılar, saçlarımızın orasını burasını koyunlar gibi kırpıp bizleri hücrelere atıldılar. Hücre musluğundan su akıyordu. İçtik, içtik... Hepimiz hücrelere atıldık. Açlık grevi otuz yedinci günündeydi. Hiçbir ihtiyacımız karşılanmıyordu. Yaralarımız kanıyordu. Hangi arkadaşımızın başına ne geldi, kim var kim yok bilmiyorduk. Cezaevi idaresi Adalet Bakanlığının yayınladığı “1 Ağustos Genelgesi” diye bilinen ve cezaevlerine 12 Eylül askeri darbe dönemi kurallarını getiren genelgeyi uygulamada kararlıydı. Bu sebeple iki insanımızı katlettikleri ve bizleri toplu bir ölüme sevk ettikleri halde açlık grevinin kırklı günlere dayanmasına rağmen şartlarımızı kabule yanaşmıyordu.

Kırklı günlerden sonra durumumuz dayanılmaz bir hale gelmiş, hepimiz ölmek üzere idik. Bu durumu görmüş olacaklar ki hepimizi hastanelere kaldırdılar. Yürüyecek durumda olmadığımızdan battaniyeler içine koyup ambulanslarla Aydın Devlet Hastanesi’ne taşındılar. Bu hastanenin birçok bölümü bizim için boşaltılmıştı. Yürüyecek durumda olmadığımız halde ayaklarımızdan ranzaya zincirle bağladılar. Bulunduğum odada ben, Fuat, Keser ve Ali adlı arkadaşlarla birlikte idim. Kırk dördüncü günde bir astsubay pencereimize yanaşarak “Bu devlet enayi mi size hak versin, siz teröristsiniz, devlete başkaldırmışsınız, öleceksiniz!” diyordu. Doğruydı. Bizi esir edenlerin bize bakışı buydu. Kinci, intikamcı, hak ve hukuk tanımaz ve bağnaz bir zihniyetti bu. Oysa bizler, hepimiz, 12 Eylül yargılamalarından geçirilmiş, yine hak ve hukuk tanınmadan, düzmece mahkemelerde yargılanmış, her birimiz idam ve müebbet gibi ağır cezalara çarptırılmıştık. Çoğumuzun idam dosyaları mecliste görüşülmeyi bekliyordu. Böyle bir zihniyet, çok değil kısa bir süre sonra bizzat başbakanın ağzı ile “Eğer

olaylar sürerse, idam dosyalarını raflardan indiririz” diyerek ortaya çıkmıştı. Kısacası aşağıdan yukarıya kadar devlet yönetimi ve bürokrasisinin her aşaması biz tutsaklara, tutuklulara karşı katliamcı davranmaktan geri durmuyordu. Temmuz ayı başlarında başlayan açlık grevimiz kamuoyunun yoğun baskısı ile ellinci günlerinde sona erdi. Şartlarımız tam olmasa da önemli oranda kabul edildi. Yaralarımızı sarmaya başladık. Ama iki arkadaşımızı bu direnişte kaybetmiştik.

Cezaevleri hep böyleydi işte. Orada da bedel ödemedi insanı, siyasi kimliği korumak mümkün değildi. 1989 Eskişehir-Aydın sürgünü ile adını duyuran cezaevi direnişi, tutukluların çıplak bedeni ile gösterdiği onur savaşı olarak tarihe geçerken, aynı olay, Türkiye egemenlerinin, eli kolu bağlı, gerek ulusal yasalar ve gerekse de uluslararası evrensel hukukun gereği olarak devletin koruması altında olan tutuklulara karşı ne kadar kinci, intikamcı ve katliamcı olabileceğinin bir belgesi olarak tarihe geçmiştir.

26 Eylül 2012
Amed

Erzurum-1994

Cahit Aydın

1994 öncesi çok önemlidir. ‘93 yılına gelindiğinde PKK geniş bir halk desteğine ulaşmış, büyük bir askeri güce kavuşmuş, şehirlerde örgütlenmiştir. ‘93 yılında PKK lehine gelişen bu askeri ve siyasal sonuç karşısında devlet yeni bir strateji geliştirmek zorunda kalmıştır. Topyekûn savaş, topyekûn imha politikası olarak özetlenecek bu yeni durum devleti tüm kurumlarıyla yeniden şekillendirilmiştir. Bunun sonucu olarak devlet her alanda topluma yönelmeyi hedefledi. Binlerce insan tutuklanıp cezaevine konuldu. Erzurum Cezaevi bu stratejinin bir parçası olarak 1994 yılında bölge cezaevi olarak tasarlanıp planın bir parçası olarak yeni stratejiye dâhil edildi. Yoğun tutuklamalar sonucunda örgütsüz birçok insan, cezaevinde bir araya getirildi. Dışarıda irade kırmaya dönük geliştirilen bu hamle, içerde de kendi kaderine terk edilemezdi. Bin kişilik bir yığından oluşan Erzurum Cezaevi, adeta toplama kampına dönüştürüldü.

15 Ağustos 1994 saldırısı işte böylesi bir atmosferde gerçekleştirildi. Bu saldırının politik ve psikolojik arkaplanı topyekûn savaşta gizlidir. 1994 yılının 15 Ağustos sabahı her gün olduğu gibi başladı. 1984 atılımının yıl dönümü olduğu için, kutlama hazırlıkları tamamlanmış, tüm cezaevi kitlesi kutlama günü hazırlıklarına başlamıştı. Sabah sayımı sonrası hazırlıklar tamamlanıp kutlama adına yakışır bir şekilde başlamış ve kutlamalar devam etmişti. Öğleden sonra ani bir arama operasyonu gerçekleştirildi. Kutlama sonrası afiş, poster, flama vb. araması yapılacak dendi. Ama zaman geçtikçe durumun böyle olmadığı anlaşıldı. Bu arada arama olacağı için tüm koğuşlar havalandırmaya çıkarılarak kapılar kilitlendi. Koğuşlarda sadece birer, ikişer arkadaş bulunduruldu. Saatler ilerledikçe sınırlar gerilmeye başladı. Gelen bir haberle ortam hareketlendi. B2/B3 diye adlandırılan koğuşumuzda, askerlerin arkadaşlarımıza saldırdıklarını duyduk. Bunun üzerine hemen ne yapılması gerektiği tartışıldı ve kenetlenip slogan attık. “İnsanlık onuru işkenceyi yenecek” sloganları yükselmeye başladı. Birkaç saat sonra bulunduğum koğuşun havalandırma kapısı açıldı ve içeriye elinde, kalas, zincir, sopa vb. bir sürü aletle yüzlerce asker girdi. Duvarın bir kenarına ellerinde silah bulunan askerler, karşımıza da diğer askerler geçti. Biz slogan atmaya devam ettik. Bir süre sonra elli yaşlarında, omuzu apoletlerle dolu biri içeriye girerek bizlere yöneldi. Amaçlarının sadece arama yapmak olduğu ve bu sebeple sakin olmamız gerektiği üzerine kısa bir konuşma yaptı. Arkadaşların arama yapmalarına engel olmayacaklarını, yapabileceklerini ancak bu kadar askerin arama amaçlı olmadığını, amaçlarının farklı olduklarını söylemesi üzerine aniden sertleşerek askerleri üzerimize saldırttı. Askerler kenetlenen arkadaşların üzerine saldırıp, bir birinden koparmaya çalışıp, kopardıklarını götürmek istiyordu. Karşılıklı bu arbede

iki saat sürdü. Bunun sonuçsuz olduğunu fark ettikten sonra, “Tamam gelin sadece arama yapıp sizi koğuşlara alacağım” diyerek vaatte bulunmaya başladı. “Hatta birkaç kişi gelsin aramasını yapıp içeri alalım, emin olun” dedi. Üç arkadaşımız arama için koğuşa yöneldi, içeri girmeleriyle beraber slogan sesi yükselmeye başladı. Biz de bunu duyar duymaz slogan atmaya başladık. Yükselen slogan seslerimize askerlerin “Allah Allah!” sesleri karıştı. Yüzlerce asker bir anda saldırıya geçerek üzerimize geldi. Yere düşen arkadaşlar sürüklenerek içeri alındı. Saldırı uzun süre devam etti. Birçok arkadaş, aldığı ciddi darbelerden dolayı savunmasız kaldı ve götürüldü. Üç arkadaşla birlikte içeri alındığımızda, bir sürü askerin bizi beklediğini gördüm. Kapıda gardiyanın biri başını uzatıp getirilenlere bakıyor başıyla onaylayınca askerler hep birlikte saldırıyordu. İçeri alınır alınmaz soyunmamız istendi; “Hayır” dememize izin verilmeden üzerimize çullanarak elbiselerimiz yırtılarak, çıkarılarak çıplak hale getirilinceye kadar mevcut eziyet sürdürüldü. Saldırı gece yarısına kadar devam etti.

Ertesi gün her zamanki gibi başlamadı. Cezaevi içerisinde ölüm sessizliği hâkim olmuş, kimsenin ağzını bıçak açmaz olmuştu. Birkaç gün sessiz geçmişti. Hayat normale dönse de hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı şeklinde bir belirsizliğin sürdüğünü görüyor, bunun sonucu olarak geri dönüşünün çok kötü olacağını tahmin ediyor ve neler yapılması gerektiğini konuşuyorduk. Açlık grevine karar kılındı. Ancak başlayamadan daha kapsamlı bir saldırı yaşandı. Her bir dakikanın işkenceye dönüştürüldüğü günler başlamıştı. Yaşanan bu baskılara karşı, kendi bedenini yakma ve feda eylemleri başladı. Bu eylemler, 30 Ağustos günü Selami Zor arkadaşın kendini asarak yaşamına son vermesiyle sonuçlandı.

Akıl almaz uygulamalar sistemli bir şekle dönüşerek her gün biraz daha yaşamı çekilmez kılmaya başlamıştı. Adım adım hayata geçirilen uygulamaların başında yönetim kadrosunu, arkadaşlardan koparıp özel tip cezaevlerine sürülmesi vardı ve uygulandı. Sürgünler başladı, burada temel amaç özel tip cezaevini sistemli işkencehanelere çevirip öncü olabilecekleri tecrit ederek yapıdan uzaklaştırılmasıydı. E Tipi ise daha çok yurtsever halkın kaldığı bir yere dönüştürülecekti. Bu stratejiye bağlı olarak her iki cezaevinde de işkenceler zaman kavramına takılmadan sürdürüldü. Her iki cezaevinde de “A Takımı” adıyla işkence birimleri oluşturulmuş, içlerine özel timden geldiği her halinden belli insanlar yerleştirilmişti. Bunlar silahlarla dolaşmaktaydılar.

15 Ağustos 1994’ten 2 Haziran 1995’e kadar süren on aylık süreç, 12 Eylül döneminin uygulamalarını aratmayan bir süreçtir. Diyarbakır Cezaevi’ndeki uygulamalar bizde de baş göstermişti. İlk etapta askeri sayımla başlayan uygulamalar, tutuklulara tüm cezaevinin koridorlarının paspaslatılması, mutfakta her türlü temizlik, bakım vb. işlerin yaptırılması, görüşe

askeri düzenle gidip dönülmesi, havalandırma saatlerinin yarım gün olarak sınırlandırılması, keyfi koğuş baskınlarıyla dayak ve hakaretler, ajanlaştırılma faaliyetleri hızla sürdürülüyordu. Her gün asker eşliğinde düzenli olarak pişmanlık yasasından “yararlanılması” için baskı ve işkence yapılyordu. Buna benzer akıl dışı bir sürü uygulama vardı. Özellikle yeni tutuklanıp gelen arkadaşlara kapıda işkence edilip hücelere alınması, nöbet değişimlerinde yeni gelenlerin koridora çıkarılıp sırtlarına binilerek koridor boyunca koşturulup dövölmeleri gibi, irade ve onur kırıcı uygulamalarla baskı katmerleşmişti.

Bu on aylık vahşet dönemine, tutukluların süresiz açlık grevine girmeleri ve dışarıda oluşan kamuoyu desteğı son verebilmiştir. Ancak bu on aylık süreç ruhlarda bir sürü travma yaratmış birçok arkadaşın sağlığı üzerinde ciddi kalıcı izler de bırakmıştır.

Ulucanlar

Murat Özçelik

26 Eylül 1999 tarihinde devlet, *Ulucanlar Cezaevi* olarak bilinen Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde kalan siyasi tutuklu ve hükümlülere yönelik, binlerce asker ve özel giysili güvenlik görevlisinin dâhil olduğu silahlı bir operasyon düzenledi. Siyasi-sol tutukluların ek koğuş talebine karşılık yapılan bu kanlı baskında on tutuklu hayatını kaybetti, onlarca tutuklu yaralandı, sakat kaldı. Saldırı öncesinde durum nasıldı? Saldırı öncesinde bizim devam eden bir koğuş sorunumuz vardı. Koğuşların durumu insani açıdan yaşanılır değildi. Yaklaşık iki yüz metrekaresine sahip olan bu koğuşlarda yüz yirmi civarında tutuklu kalıyordu. Bir yatakta iki veya birleştirilmiş iki yatakta üç kişi yatıyordu. Bu çözümün de yetersiz kaldığı zamanlarda çoğu dönemde yemek masaları birleştirilip yatak olarak kullanılıyordu. Sadece yatacak yer ile ilgili değildi sorun. Kalabalık olmanın verdiği çok fazla sorunla boğuşuyorduk. Soluduğumuz havadan tutun da tuvalet ve banyo kullanımına kadar hemen her şey büyük problem arz ediyordu. Bu durum aslında cezaevi idaresinin de kabul ettiği bir durumdu. Fakat çözüm için herhangi bir adım atılmıyordu. Çözüm için ne tür girişimlerde bulunuldu?

Koğuş talebi saldırıdan bir sene öncesine dayanan bir talepti. Cezaevi idaresi söz verdiği halde çözüme dönük bir adım atmıyordu. İçeride bizim, dışarıda ailelerin uzun süren bir çabası oldu. Dışarıda ailelerimiz eylemler yaptılar. Adalet Bakanlığı nezdinde girişimlerde bulundular. İçerde biz tutuklu ve hükümlüler sayım vermeme, havalandırma işgali vb. eylemler yaptık. Bunlar tabii ki beş ya da altı aya yayılmış bir süreçte yaşandı. Sorun çözülmedikçe ortam daha da gerildi. İdare sayım vermemeyi bahane ederek koğuşlara gelmemeye başladı. Gardiyanlar koğuş mazgallarının camlarını kırarak ortamı daha da provoke etti. Aslında mesele, idare ve tutuklular arasındaki bir mesele değildi. Çözülebilecek bir mesele olsaydı gardiyanlar bu saldırıları yapmazlardı. Gardiyanların saldırısı aslında meselenin sonrasına yönelik yeterince planlı olduğunu gösteriyordu. Bu yüzden Ulucanlar Katliamı'nı oraya özgü sorun ve çatışmalar üzerinden tartışmak anlamsızdır. Söz konusu sorunlar planlanan sürecin hayata geçirilmesi konusunda sadece zemin yaratmış oldu. Devlet, F Tipi'ne geçmek için izleyeceği süreci Ulucanlar üzerinde denedi. *Ulucanlar Katliamı* pilot uygulama oldu. Zaten sonraki süreçte bunlar ifade de edildi. O dönemin yetkilileri "Bu operasyonlara bir senedir hazırlanıyorduk" açıklamaları yaptılar. Dediğim gibi, içeride tutuklu ve hükümlülerin, dışarıda ailelerin, avukatların ve sivil toplum kuruluşlarının tüm görüşmelerine ve çabalarına rağmen idare bu sorunu çözmek yerine tırmandırmıştır.

Biz saldırı öncesi, sanırım birkaç ay, havalandırmada yatıp kalktık. Yani yataklarımızı havalandırmaya çıkardık ve orayı da koğuşun bir parçası olarak kullandık. Gece içeri girmeyi reddettik. Tabii bu süre içerisinde çok farklı çözümler üretilebilirdi. Ama Cezaevi İdaresi ve Adalet Bakanlığı nezdindeki tüm girişimler sonuçsuz kaldı. Çözüm konusunda aileler ve sivil toplum kuruluşlarının çok fazla girişimi oldu. Ama süreç devletin planladığı noktaya gelmişti ve geri adım atılmıyordu. Daha sonra havalandırmada kaldığımız süreç boyunca idare, ailelerimizle ve avukatlarımızla görüşmeleri engelledi. Dışarıdan erzak alımlarını yasakladı. Bu süre zarfında, aileler cezaevinin önünde bulunan parkta yatıp kalkıyordu. Yani onlar da cezaevinin kapısından hiç ayrılmadılar.

Olay gecesi, önce aileler gözaltına alındı. Biz o sırada uyuyorduk. Bazı arkadaşlar nöbet tutuyordu. Ben, yeni uyumaya başlamıştım. Sanırım saat sabaha karşı dört civarıydı. Uyanık olan birkaç arkadaş, çatılarda ve maltada askerlerin olduğunu söyleyerek bizi uyandırdı. Ben uyandığımda havalandırma ve çatılar asker doluydu. Aynı anda koğuşların çatılarında hiçbir uyarı yapılmadan otomatik silahlarla ateş açıldı. Bu ilk atışlarda altı yedi arkadaş vuruldu. İki arkadaş vurulduğu ilk anda hayatını kaybetti. Yaralanan arkadaşlar imkânsız koşullarda, kurşun ve gaz bombaları altında tedavi edilmeye çalışıldı. Bu arada biz, beşinci koğuşta kalıyorduk. Dördüncü koğuşa geçmeye çalışıyorduk. Tabii silahlı ve gaz bombalı saldırı devam ediyordu. Yaralı ve hayatını kaybetmiş arkadaşları da taşıyarak dördüncü koğuşa geçtik. Dördüncü koğuşun havalandırmasına ve koğuş içine ateşli silahlar ve gaz bombaları ile saldırılar uzun bir süre devam etti. Bir taraftan da itfaiye araçlarından havalandırmaya köpük sıkılıyordu. Yakıcı bir köpüktü. Havalandırma boynumuza kadar köpük doldu. Gaz bombası çok miktarda ve sürekli atılıyordu. Aslında bir barikat kurulu olmamasına rağmen içeri girmiyorlardı. Uzaktan sürekli ateş ediyorlardı. Sürekli yaralanan arkadaşlar oluyordu. Sadece silah ve gaz bombası değil aynı zamanda çatılardaki kiremitleri söküp kafamıza atıyorlardı. Biz kafamıza leğen ve kovalar koyarak kendimizi savunmaya çalışıyorduk. Fakat kısa bir süre içinde onlar da kırılıyordu. Artık ayakta kalan çok az kişi kalmıştı. En son mutfaktayken askerler içeri girdi. Sürükleyerek ve kalaslarla döverek cezaevinin hamamına götürdüler. Hemen hemen herkes bu mesafeyi işkence görerek geçirdi. Çünkü uzun bir koridora askerler sağlı sollu dizilmişlerdi. Koridordan geçerek, sağlı sollu yüzlerce darbe alarak hamama götürüldük.

Asıl işkence ise Cezaevi'nin hamamı ve kömürlüğünde yapıldı. Dışarıda televizyon kanalları olayı canlı yayında verirken, hamamda akşam sekize kadar ağır işkenceler devam etmişti. Hamamın içinde sistemli bir işkence yapıldı. Kaba dayak, kanca, sopa, demir çubuk ve odunla dövme, kafayı duvara ve zemine vurma, yerde cam kırığı üzerinde sürükleme, bıçakla vücutta kesikler ve delikler açma, haya burkma, neşter ve şırınga ile vücuda

kimyasal maddeler sürme, vücutta sigara söndürme, bıyık yolma, ayakla parmak ezme, tutsakları ölen arkadaşlarının cesetlerinin arasına atma, bu işkencelerden bazılarıdır. Hamamın ortasında dördüncü koğuşun temsilciliğini yapan bir arkadaş işkenceyle sorgulandı ve kalaslarla vurularak öldürüldü. Yani bazı arkadaşlar seçilerek öldürüldü. Hamam kan gölüne dönmüştü. Bir taraftan da hastaneye sevkler yapılıyordu. Ama işkencelerin hastanede de devam ettiğini biliyorum. Daha doğrusu hastaneye kaldırılan arkadaşların anlatımları bu yöndeydi. Saldırı sonrasında hükümlüler sürgün diye tabir ettiğimiz cezaevlerine gönderildi. Tutuklular, yani mahkemesi devam edenler, Ulucanlar'da kaldı. Çok kötü şartlarda ve hücrelerde kaldılar. Bizler de değişik cezaevlerine sevk edildik. Ben Amasya Cezaevi'ne götürüldüm. Orada hastaneye kaldırıldım. Bir gün hastanede kaldım daha sonra Amasya Cezaevi'ne götürüldüm. Ankara'da hastaneye kaldırılan birkaç arkadaş daha Amasya'ya getirildi. Sedyeyle getirildi. Kimisinin vücudu tamamen yanmıştı. Herkes tanınmaz haldeydi yani. Daha sonra ise olay mahkemelere intikâl etti. Göstermelik davalar açıldı. Askerlere açılan davalar bildiğim kadarıyla "emri yerine getirdikleri" bahanesiyle beraatla sonuçlandı. Bizler de yüzlerce sene ile yargılanıyoruz. Çünkü hazırlanan iddianamede ölümlerin beşinin arkadaşları tarafından gerçekleştirildiği yazıyor.

Burdur Cezaevi Olayı

Veli Saçılık

1995 yılında henüz 18 yaşına girdiğimde Ankara'nın Ostim Sanayi Sitesi'nde işçi örgütlenme çalışması yaptığım için tutuklandım. Üç ay tutuklu kaldım ve serbest bırakıldım. 1998 yılı sonlarında aynı davadan ceza alarak tekrar cezaevine konuldum. Ulucanlar Cezaevi'nde altı ay kadar kaldım. 26 Eylül 1999 *Ulucanlar Katliamı* olmadan dört ay önce, Burdur E Tipi Cezaevi'ne sevk edildim. Ulucanlar'a veda ederken otuz kişilik koğuştaki yüz iki kişi kalıyordu ve bu durumu protesto edenler hunharca işkencelerle öldürülerek "tek kişilik" mezarlara konuldu.

Burdur'a sevk edildiğimde orası "sâkin" bir cezaeviydi. Kıyıda köşede kalmış olmanın "rahatlığı" vardı. Yatacak yer sorunu vb. olmasına rağmen özel bir baskı uygulanmıyordu. Erzurum Cezaevi müdürü Katip Özen'in Burdur'a atanmasıyla birlikte bu durum sona erdi. Milli Güvenlik Konseyi'nde alınan F Tipi'ne geçiş kararı tüm cezaevlerinde uygulanmak üzere "psikolojik harekât" başlatılması bu atamayla daha bir açığa çıktı. Burdur Cezaevi'nin 19 Aralık 2000 genel cezaevi katliamının uygulama öncesi prova alanı olarak düşünüldüğü sonradan devlet yetkililerinin ağzından itiraf edildi. Katip Özen onur kırıcı üst araması ile işe başlayarak, sıcak su ve soğuk su vermeyerek baskıları arttırdı. "Adam etme" hedefiyle işkenceye varan baskılara yöneldi. Mahkeme ve hastaneye gidenler dönüşte ölesiye dövüldü. Bu uygulamalar başladıktan kısa bir süre sonra Ulucanlar Katliamı gerçekleşti. Ulucanlar'da işkenceye maruz kalan beş kişi ertesi gün bizim olduğumuz dördüncü koğuşa getirildi. İşkencenin vahşeti vücutlarına bakınca apaçık ortadaydı. Ulucanlar saldırısını protesto için yaptığımız sayım vermeme eylemi ardından Katip Özen "Burası ikinci Ulucanlar olacak!" diye bizi tehdit etti. PKK davası tutuklularına baskıyı daha sınırlı tutarak "önce Türk solunu halledelim" diyerek ayrılığı körükledi. Ailelerimizi bize karşı ve kendi aralarında anlaşmazlık çıkması için yalan yanlış "bilgiler" ortaya sürerek korkuttu. Ailelerimiz defalarca "Burdur İkinci Ulucanlar Olmasın" diye eylem yaptılar. Gazetelerde "Burdur ikinci Ulucanlar olabilir" içerikli haber ve köşe yazıları yayınlandı.

Mahkemeye giden beş arkadaşımız feci şekilde dövüldükten hemen sonra on bir arkadaşımıza, verdikleri bir dilekçe nedeniyle İzmir mahkemesi tarafından "zorla mahkemeye götürülme" kararı çıkmıştı. Aslında hepsi önceden hazırlanmış bir tezgâhmış. Mahkemeye dövülmeme sözü ile çıkacaklarını söyleyen arkadaşlara "Siz gününüzü görürsünüz!" diyen Katip Özen zaten Bolu Komando Tugayı'nı cezaevinin avlusuna yığmış. Gece boyu hazırlık yapan asker ve gardiyanlar, 5 Temmuz 2000 sabahı saat sekizde saldırıya geçtiler. Ulucanlar Katliamı'nı hatırlattığı için hemen kapılara dolaplarla barikat

kuruldu. Ses, sis ve gaz bombalarının ardı ardına patlamasıyla tam anlamıyla savaş alanına döndü koğuşumuz. Kısa sürede kaldığımız koğuşu terk ederek ortak avluyu paylaştığımız, yine diğer siyasi davalardan arkadaşlarımızın kaldığı üçüncü koğuşa geçtik. Askerler havalandırmayı geçerek bizi üçüncü koğuşa sıkıştırdı. Bir itfaiye eri, camın önüne koyduğumuz yatak ve battaniyeleri yanıcı madde dökerek yaktı. Yangını söndürmesi beklenen insanların yangın çıkardığına tanıklık ettik. Tutuşan yatakların çıkardığı duman nedeniyle boğulma tehlikesiyle karşı karşıyaydık. Bu yetmezmiş gibi çatıyı delerek içeriye biber ve sinir bombası atıldılar. Mekânın küçük ve kapalı olması etkiyi daha da arttırıyordu. Hitlerin gaz odalarını biz Burdur'da yaşadık. Bulduğumuz yerin arka duvarında siyasi kadın koğuşu vardı. Kadınlar duvar mazgallarını çevresini kırarak bizim onların tarafına geçmemizi sağladılar. Gaz odasını yaşadıktan sonra nefes almak çok güzeldi. Saldırının hızını kesen askerler daha çok "prova" yapıyorlardı. Kadınlar koğuşu kırk metre kare bir odaydı ve biz altmış bir kişi içine sıkışmıştık. Dava tutanaklarına göre dört yüz on beş asker ve yüz civarında gardiyan görev almıştı operasyonda. Altmış bir kişi ölümü bekliyorduk bu odada. Yine gaz ve yine silah ile tarifsiz acılar yeniden başladı. Dış duvar büyük bir gürültü ile üzerimize çöktü. Odanın içine "elevatör" denen kocaman kepçenin ağız girdi. Gaz bombasının etkisiyle hava almak için açılan deliğe yaklaştığım anda kepçe bana doğru hızla hareket etti ve sağ kolum kepçe ile duvar arasında kalarak koptu. Bu olayın ardından saldırı daha çok arttı, itfaiye su sıkarken diğer taraftan envai çeşitte gaz bombaları atılıyordu. Su o kadar yükselmisti ki boğulmamam için arkadaşlar beni kucaklarında tutuyorlardı. İki üç saat sonra askerler beni aşağıya almayı kabul etmişler, kopuk olan sağ kolumu sol elime alarak merdivenden arkadaşlarımın yardımıyla indim. Ben hastane işkencesine doğru yol alırken geride kalan arkadaşlar daha saatlerce bu işkenceyi yaşadılar. Kalaslarla dövülerek yeraltı hücrelerine indirilmişler, bir hafta savcı gözetiminde işkence yapılarak başka cezaevlerine sevk edilmişler. Arzu Torun'un maruz kaldığı tecavüz girişimi o dönemin Valisi Kaya Uyar'ın "Başarılı bir operasyon oldu, insan hakları çerçevesinde operasyon yaptık" sözünün arka planını ortaya koyuyordu.

Burdur Devlet Hastanesi'ne sevk edildim. Hiçbir müdahale yapılmadan orada bekletildim. Sonra Isparta'ya sevk edildim. Antalya Akdeniz Üniversitesi Hastanesi'ne sevim yapılması gerekirken bilerek ya da bilmeyerek yanlış hastaneye sevk edildim. Böylece kolumu kaybetmiş oldum. Hastane tutuklu hücrelerinde yatarken annemin getirdiği *Cumhuriyet Gazetesi*'nde kolumun Isparta'da sokak köpeğinin ağzında bulunduğunu okudum. Çöpe atılan kolumu köpekler alarak sokaklarda gezdirmişler, polis cinayet şüphesi ile araştırma yapınca kolum benim olduğu anlaşılmış. Konu basına yansıdığı için de saklayamamışlar. Böylece Burdur Cezaevi olayı "Köpeğin Ağzındaki Kol" olarak Hikmet Sami Türk, Bülent Ecevit, Devlet Bahçeli, Mesut Yılmaz ve esas aktör MGK'nın maharetini tarih sayfasına geçirdi.

Olay sonrası tek bir devlet görevlisi yargılanmadı, olayla ilgili soruşturmalarda savcı devletin meşru öldürme hakkından bahsetti. Dönemin Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk olayla ilgili “Vahim şeyler var, gereken yapılır” demesine rağmen hiçbir şey yapılmadı. Bizlere isyan etmek ve devlet malına zarar vermekten davalar açıldı. Bunca işkencenin üzerine bize ceza vermenin “kamuoyunda rahatsızlık yaratacağı” düşüncesiyle, zaman aşımına dayanarak davaları kapattılar. Dosyama bakmak üzere Burdur’a gittiğimde Cumhuriyet Savcısı beni odasına çağırdı ve askerlere dava açmamasının nedeninin Adalet Bakanlığı’nın baskısı olduğunu söyledi. Bir kez daha “Bağımsız Türk Yargısının” içler acısı durumunu yaşayarak görmüş oldum. Olayın yıl dönümünde 5 Temmuz 2011 tarihinde *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi* (AİHM) devletin işkenceyi araştırmadığını, savcının işkenceyi ortaya çıkarmak yönünde değil saklama ve soruşturmayı bitirme yönünde davrandığı gerekçesiyle devleti tazminata mahkûm etti. Böylece, Burdur Cezaevi’ndeki işkence *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi* aracılığı ile de, bir kez daha tescil edilmiş oldu. Aynı yıl 19 Aralık’ta yirmi cezaevinde insanlar diri diri yakıldı.

19 Aralık-Bursa

Nihat Göktaş

19 Aralık 2000 öncesinde benim bulunduğum Bursa Özel Tıp Hapishanesi'nde de tüm hapishanelerdeki gibi idarenin keyfi uygulamaları ve hak ihlalleri gittikçe artarak sürüyordu. Örneğin, gelen ziyaretçilerden bazılarını keyfi olarak almıyorlar veya savcılığa gönderip izin almalarını istiyorlardı. Getirilen eşyaları, gazete, dergi ve kitapları ya geciktirerek veriyorlar ya da haftalarca bekletip incelendiğini söylüyorlardı. Daha sonra bir iki tanesini verip, kalanları da gelen ziyaretçilerimize “sakıncalı” veya “uygun görülmedi” diyerek iade ediyorlardı. Temsilcilerin hapishane müdürü ve savcısıyla görüşmeleri bazen o haftaki uygulamalarda kısmi değişikliklere sebebiyet verse de, bir sonraki haftalarda tekrar benzer uygulamalar devreye sokuluyordu.

Örneğin ablam ziyaretime geldiğinde şalvarının cebinde unuttuğu parayı arama sırasında almışlar ve çıkışta vereceklerini söylemişler. Çıkışta vermemişler ve bunu kimseye söyleyememesini, eğer söylerse beni çok kötü dövceklerini söyleyerek tehdit etmişler. Ablam da korkmuş ve söylememiş. Daha sonra evde anlatınca yeğenim bana mektup yazmış. Tabii ki mektubu idare bana vermedi. Hapishane personelleri tam bir talancılık zihniyeti ile hareket ediyordu. Bunlara benzer birçok insanlık dışı uygulama arasında F Tipi tecrit hapishaneleri yapılmaya ve tartışılmaya başlanmıştı.

2000 yılı bahar ve yaz günlerinde biz tutuklu ve hükümlülerin F Tipi cezaevlerinde barındırılmasının sağlıklı olmayacağını ve toplumun tüm kesiminde konunun ilgilileri olan biz tutuklu ve hükümlüler, ailelerimiz, tabip odaları, barolar gibi kurumlarla, devlet görevlilerinin F Tipi hapishaneleri tartışmaları gerektiğini belirterek F Tipi hücrelere karşı çıktık. Bakanlık ve devlet yetkililerinin konuya karşı kayıtsızlığı sebebiyle siyasi tutuklu ve hükümlüler olarak 20 Ekim 2000'de açlık grevi ve ölüm orucu eylemine başladık.

Aralık ayına gelindiğinde Adalet Bakanlığı tarafından yetkilendirilen Prof. Dr. Mehmet Bekaroğlu, TMMOB başkanı Kaya Güvenç, İstanbul Baro Başkanı Yücel Sayman, TBB başkanı Metin Bakkalcı tutsaklarla görüşmelere başladılar. 9 Aralık 2000 tarihinde Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk, F Tipi cezaevlerinin, toplumun tüm kesimlerinin temsil edileceği toplantılarda tartışılmadan açılmayacağını söyledi. Bu açıklamadan sonra hiçbir neden göstermeden, yetkilendirdiği görüşmecileri geri çağırdı ve ardından 19 Aralık...

On sekiz Aralık'ı on dokuzuna bağlayan gece, saat 00.08'de nöbetçiydim. Bloğun giriş kapısında tutuyorduk nöbetlerimizi. Ramazan ayı olduğu için

gardiyanlar sahur vaktinde yemekhaneye gidip yemeklerini yiyorlar, yaklaşık bir saat sonra geri geliyorlardı. O gece yemekhaneye gitmeleri henüz otuz dakika olmamıştı ki ana malta kapısının açılışının sesini duydum. Hemen nöbetçi masasındaki cep aynasını aldım ve kaldığımız I Blok'un kapı parmaklıkları arasında çıkarak ana malta kapısına doğru baktım ve maskeli operasyon timlerinin ellerinde silahlarla, demir çubuklarla, kaslarla duvar diplerinden sinsice geldiklerini gördüm. Hemen "devrimci tutsaklar teslim alınamaz" sloganını haykırdım. Bunu duyan bütün nöbetçiler aynı sloganı atmaya başladılar. Bu sloganın saldırı olduğu zaman atılacağını herkes biliyordu. O nedenle uyanan tutsaklar hemen dolapları, masaları tutarak blok kapısına getirmeye başladılar ve girmelerini engellemek için barikat kurduk. O kadar yoğun kimyasal gazlar, göz yaşartıcı bombalar kullandılar ki kusmalar, bayılmalar oluyordu. Sinir gazlarından dolayı kontrolsüz ve irade dışı sağa sola koşmalar, titremeler vb. yaşıyorduk. Savaşlarda bile kullanılması yasaklanan fosfor bombası da kullandılar. Fosfor bombasını Ulucanlar Katliamı'nda da kullanmışlardı.

J Blok bizden sonraki bloktu ve dış duvara en yakın blok olduğu için dozerlerle ve iş makineleriyle yıkıp ilk önce J Blok'a girmeye, idare tarafında ise H Blok'a girmeye çalışıyorlardı. J Blok'taki tutsakların havalandırmaya çıktığını görünce masa demirleriyle pencere parmaklıklarını kırıp, tüplerle, masa demirleriyle duvardan birer kişinin geçebileceği yıkıntılar açtık. Bazı arkadaşlar ise havalandırmaya çıkıp H Blok'un parmaklıklarını kırarak tutsakların havalandırmaya çıkmasını ve bizim bloğa geçmelerini sağladılar. J Blok'taki tutsaklardan önce ölüm orucu ve açlık grevindekiler olmak üzere açılan pencere ve duvardan oluşturulan yıkıntıdan hepsi tek tek I Blok'a geldiler.

J ve H bloklarına giren operasyon timleri pencerelerden bizim bulunduğumuz I Blok'a silahlarla ateş ediyorlardı. I Blok'un tavanı delinip gaz bombaları, yangın bombaları vb. atıyorlardı. O koşuşturma anında sağ ayağımın acıdığını hissettim. Durup baktığımda ayakkabımın yandığını ve beraberinde ayağımın da yanmaya başladığını gördüm. Koşarak banyoya gittim ve önceden su doldurduğumuz kovalardan birine ayağımı sokarak söndürdüm. Murat Özdemir ve Ali İhsan Özkan isimli iki tutsak yanarak ölümsüzleştiler. İkisi de ölüm orucu birinci ekibindeydiler. Fedâ ruhunu kuşanmış iki yiğit devrimciydiler. Yoldaşlarının ölmemesi için en öne atılarak ölümü kucakladılar.

En son karşılıklı iki odada sıkışıp kaldık. Odaların kapılarına dayanan timler ellerimizi kaldırıp teslim olmamızı ve tek tek çıkmamızı söylediler. Bizler de "Devrimci tutsaklar teslim alınamaz" şeklinde slogan atıyorduk. Onların her "Teslim olun" çağrısına bizler aynı sloganla yanıt veriyorduk. Onlar da tazyikli su ve kimyasal gazlar sıkıyor, göz yaşartıcı bombalar atı-

yorlardı küçük odalara. Birçok arkadaş gibi ben de bayılmışım. Ne kadar zaman geçti bilmiyorum. Uyandığımda ayakta ve kol kola giren arkadaşlarımızı döverek birbirinden ayırıp, kollarından çekerek zorla götürüyorlardı. Ben de hemen ayağa kalkarak arkadaşlarımdan koluna girdim ve “İnsanlık onuru işkenceyi yenecek” diye slogan atmayı sürdürdük. Beni de arkadaşlarımdan koparıp aldıklarında zorla koridora çıkardılar, bir de baktım ki koridorda askerler karşılıklı dizilmiş ellerinde kalaslar, coplar koridor boyunca zorla götürülen bizleri dövüyorlardı. Kapı altına götürülüp ellerimiz kelepçelenip ring arabalarına bindirilene kadar dövüldük.

Edirne F Tipi Hapishanesi’ne götürüldük. Girişte kayıt işlemleri yapıldıktan sonra hücrelere götürülürken aramadan geçirdiler ve soyunmamızı istediler. Bizler de soyunmadık saldırıp döverek yere yatırıp zorla soydular. Biz de “İnsanlık onuru işkenceyi yenecek” sloganıyla yanıtladık. Hücrelere sabah ve akşam sayımlarına geldiklerinde aşağı inmemizi ve ayakta sayım vermemizi istiyorlardı. Bunu kabul etmediğimiz için her sayımda kalabalık bir şekilde gelip döverek, zorla çekerek aşağıya indiriyorlardı. Birkaç hafta böyle olunca sayımlar ve gardiyanların evlerine gitmesi çok gecikiyordu. Bizler geri adım atmayınca yukarı çıkıp saymaya başladılar.

Edirne F Tipi Hapishanesi’ne gittikten birkaç gün sonra ben açlık grevini ölüm orucuna dönüştürdüm. Tecritte aldığımız günlük gazeteler verilirken, açlık grevi ve ölüm orucuna dair yapılan eylemlerin yer aldığı haber sayfaları kesilip çıkarılarak gazeteler bizlere veriliyordu. Mektup, faks gibi haberleşme araçları çoğunlukla karalanarak, okunmaz duruma getirilerek veriliyordu. Yani psikolojik savaş yürüterek moralimizi bozmaya ve bizleri kararlılığımızdan vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Bunda da başarılı olamayınca bilinçlerimiz kapanınca bizleri hastanelere götürüp zorla müdahale etmişler. Benim bilincim de yüz elli dördüncü günde kapanmış. Zorla müdahale yapıp Wernicke-Korsakoff Sendromu’na yakalanmama sebep oldular.

Katliamın sorumluları hâlâ devlet koruması altında tutuluyor. Dönemin ceza ve tevkif evleri müdürü Ali Suat Ertosun’a devlet üstün hizmet maddesi verilmişti. Görev yapan askerlerin de rütbeleri yükseltilmişti. Bayrampaşa Hapishanesi davasında sadece on yedi kişinin yargılandığı mahkemeler devam ediyor. Bu davada hiçbir sorumlu ve rütbeli yok. Sadece o dönemdeki askerler var. Böylece göstermelik olarak 19 Aralık Katliamı’nın yargılandığı ve sonuçlandırıldığı algısı oluşturulmaya çalışılıyor.

Muhabbet Mahkûmları

Ruhi Uzunhasanoğlu

Hapishaneyle genç yaşımda tanıştım. Bir öğrenci gösterisinden tutuklanmıştım. Yaşım henüz 18 değil. Hapishane idaresinin girişinde, işlemler yapılıyorken ben nasıl bu yere geldiğimi anlamaya çalışıyordum. Fotoğraf çekimi, sorular, imzalar, kâğıtlar vs. derken, başgardiyanın son cümlesiyle irkildim: “Saçlarını kesin. Sübyana verin” dediler, “Ne saç? Ne sübyanı? Ben siyasiyim hocam!” dedim. Gardiyanlar gülmeye başladılar. Meğer bizim arkadaşlar benim geldiğimi öğrenmiş ve hapishane deyimiyle “kapı altına” inip gardiyanları örgütlemişler. Allahtan yapılan tezgâha gelmemiştim, değilse günlerce kafa bulunacak özne olacaktım: “Biz seni sübyandan çıkardık.” Hapishane kültürü yüzlerce yıllık deneyimin toplamıdır. Ve esas olarak 1970’li yıllara kadar adli mahkûm, bir başka deyimle kader mahkûmlarının biriktirdiği, ürettiği, belirlediği bir yaşamdır. Onların hikâyelerini yazmak yine onlara değil politik tutsaklara kalmıştır. Sonraki yıllarda toplumsal mücadelenin gelişmesiyle birlikte, “içeriye düşen” politik insanların çoğalmasıyla, hapishane hayatları yeni bir şekle bürünmeye başlamıştır. Önceleri tek tek politik tutsaklar, hapishanenin adli mahkûmlarından tecrit ayrı bir yerde tutulurken, sayı artmaya başladığında bir dönem iç içe, ardından aynı ortamda ayrı bir koğuştaki, ardından da birbirinden tamamen tecrit veya olanak varsa ayrı ayrı hapishanelerde tutulmuşlardır.

Sübyana düşmeden (!) politik tutsakların da kaldığı büyük koğuşa yani arkadaşların yanına gelmişim. Arkadaşlar bana hızla nasıl davranmamız gerektiğini anlatmaya başladılar. Bulunduğumuz hapishanenin tüm koğuşlarının çıktığı büyük bir havalandırması vardı. Sabah sayım sonrası açılan koğuş kapıları, akşama kadar kapanmazdı. O büyük havalandırma panayır yeri gibiydi. Bir yanda çamaşır yıkayanlar, bir yanda çay sohbeti yapanlar, diğer köşede ayakkabı tamir edenler, koğuş pencerelerine eski eşyalarını asıp işporta yapanlar ve esas olarak volta atanlar. Volta. Bu konu çok önemlidir. Bilen varsa itiraz edebilir ancak dünyanın hiçbir hapishanesinde bizdeki gibi volta atıldığını ben duymadım. İzlediğim filmlerde görmedim. Kimseden dinlemedim. İkili... Üçlü... Beşli veya daha fazla sayıdaki voltanın bir raconu vardır. Ve en önemli kural ne yaparsan yap “Volta kesme!” dir. Arkadaşlar hapishanenin ilk dersine volta kurallarından başladılar. Ağır mahpusların kaldığı bir ortamda, ağır hapishane kültürünün egemen olduğu bir zamanda, voltayı doğru atmak önemliydi.

O panayır ortamında, o curcunada kimsenin volta kesmediğini şaşırarak izledim. Öğrendim. İlerleyen günlerdi. Koğuşun “atarlı” ağabeylerinden biri mahkemeye gitti. Lakabı Afyon Dayı... Aslında tahliye bekliyordu.

Bir dünya eziyete rağmen suçu kabul etmemiş saygın biriydi. O gün herkes Afyon Dayı'nın mahkemesine kilitlenmişti. Akşam erken indi hapishaneye. Mahkemeciler nihayet geri geldi. Kapı açıldı. Afyon Dayı, ceketi omzunda, elinde oltu tespih, ağır, gergin ama mağrur kapıdan içeri girdi. Koğuşun ağır abileri tek tek seslendi ; “Geçmiş olsun dayı”. O da herkese “Eyvallah” dercesine, elini kalbine götürdü ve ben bir kavramı daha öğrendim. “Muhabbete bağladılar bizi”. Biz dört beş politik tutsak kalabalık koğuşun en sonundaki köşede, altlı üstlü ranzada kalıyorduk. Adli mahkûmlarla saygın ve sıcak bir ilişkimiz vardı. Onların sorunlarına gerektiği yerde ortak oluyor, bazen görmezden geliyor, bazen kesin tavır alıyorduk. Bizim abilerden biri de seslendi: “Geçmiş olsun Afyon Dayı”. Seslendi de, ben anlamadım o anda...

Muhabbete bağlandık ne demek? Adli hapishane kültürünün kendine has bir üslubu vardır. Sanırım Osmanlı'dan gelen bitirim külhanbeyi üslubunun artılarla devam eden uzun geçmişine ait bir dil bu. Bazı kelimeler yazılı veya resmi halinden bambaşka kullanılır. Muhabbet dediklerinin aslında, *müebbet hapis* olduğunu kısa bir şaşkınlıktan sonra anladım. Siz bakmayın bizim yazı dilinde veya konuşmalarımızda “adli mahkûm” dediğimize. Onların dilinde bunun karşılığı “adi mahkûm” dur. Gerçi çoğunlukla bu kavramı kullanmazlar ama kullandıklarında da “adi” olarak geçer. Yıllar sonra kaldığım bir hapishanedeki gardiyanlar adlileri “normaler”, bizi de “siyasiler” diyerek ayırdılar. Daha komiği de var. Bir müşahede hücresindeyim. Adli mahkûm bir genç yanıma geldi. Sohbet ediyoruz... Zamanında o da siyasiymiş, şimdileri “gayri meşru kovalıyormuş” ama bize saygısı varmış falan falan anlatıyor. Bir ara garipleşti. Terlemeye başladı. Sonra can havliyle benden müsaade istedi. “Kusura bakma abi biz federal mahkûmların bazı zaafırları oluyor” dedi. Meğer uyuşturucu krizi başlamış. Bana politik geçmişinin olduğunu hissettirmek için “feodal” kavramını yanlış hatırlayıp federal olarak ifade etmişti. Sonraki günlerde o arkadaşın adı Federal Seyfi kaldı.

Saz çalan, yatağa uzanıp bütün gün düşünen, acılı türküler söyleyen, her gün kavgaya eden, kimsenin gülmediği bir yer. Genellikle filmlerde ve son zamanlarda dizilerde, hep aynı tema dâhilinde işlenir hapishaneler. Bu durumun gerçeğe ilgisi çok azdır. Evet, zaman zaman bu tür durumlar olur da, bütün hapishane yaşamı bundan ibaret değildir. Hapishanede esas olan sessizliktir. Kimse filmlerdeki gibi bütün gün saz falan çal-a-maz! Kimse bütün hapisliğini tavana bakarak bitirmez. Çoğunlukla insanlar hapse ilk düşmenin şokunu kısa zamanda atar, sonra normale döner. Gerçek hayatta nasılsa hapishanede de öyle olur. Yani yeri geldiğinde, ağız dolusu güler. Bu söz konusu hapishane tasviri, o kadar klişeleşmiştir ki hapishane hayatını hiç bilmeyen insanlar, ziyarete geldiklerinde filmlerdeki insanı göreceğini sanır. Oysa durum tersi olur. Bu koşullanmayla ziyarete gelen mahkûm

yakınları, üzgün ve acı çeken hatta ağlayan birilerini göremeyince kafası karışır. Bu durum politik tutsak yakınlarında dahi vardır. İlk görüşe gelirken tablonun yukarıdaki gibi olacağını düşünürler ve o ilk görüş sonrası yılların ezgin, bitkin, yıkılmış mahpus beklentisi yerini “Onlar bizden daha iyi vallahi” gerçeğine bırakır.

Küçük bir omerta! Hapishaneye ilk girişte üst araması vardır. Bu arama şekli özellikle son yirmi yılda adım adım kurumlaşmış, F Tipi hapishanede acımasız, iğrenç, aşağılayıcı kural olmuştur. Bunun adını sorsanız “güvenlik araması” derler. Aslında Amerikan filmlerini çok izleyen devleti yönetenlerin, Batı’dan aldıkları bir uygulamadır. Bir Batılı için başkasının yanında kural olarak soyunmak belki çok dert değildir. Bizim gibi Doğu toplumlarında doktorun karşısında bile soyunurken utanan insanlar için bu şekilde ve zorla ve onlarca görevlinin önünde soyunmak hiçbir fiziki müdahale olmasa dahi, müthiş rahatsız edicidir. Düşünün, günlerce poliste, yani şubede kalmışsınız. Oradan mahkeme ve diyelim tutuklandınız. Hapishane kapısındaki rutin işlemlerden sonra (fotoğraf çekimi, kimlik tespiti, parmak izi vb.) sizi bir odaya alırlar. Başınızda beş, belki altı (bazen daha çok) gardiyan:

-Bütün eşyalarını çıkar!

-Neden?

-Güvenlik araması yapacağız!

Üstünüzde ne olabilir ki? Ateşli silah, kesici delici alet, ne bileyim cep telefonu (günlerdir şubedesiniz yani polis gözetiminde ve onlarca kez zaten aranmışsınız). Onlar da bilir bir şey olmadığını ancak adı üstünde, *güvenlik nedeniyle*. Politik tutsaklar bunun anlamını bilir. Aşağılama, onur kırma, boyun eğdirmedir. Hapishaneye atılan ilk adımla direnme gücünü test etme vb. Politik tutsaklar buna direnir. Kafa göz yarılr. Ama onların istediğini yapmadığınız için, daha baştan küçük bir zaferle hapishaneye adım atarsınız. Adli mahkûmlar ise genellikle çaresiz kabullenir. Utana sıkıla soyunur, “*Ulan bu da bize yapılır mı*” dercesine içinden isyan eder, ancak çoğunlukla zorla boyun eğer. Ve inanın hapishanede her şey konuşulur, hikâyenin bu kısmına kimse girmez. “Soyarak arama” adliler için bir tür omertadır.

Hasılı, adli hapishanenin bin yüzünden küçük bir anekdot yazmış olduk. Ancak, artık yukarıda yazılı olan hapishaneler 2000’li yıllardan itibaren kelimenin gerçek anlamıyla son bulmuştur. Racon sona ermiştir! Artık F Tipi denilen insan öğüten laboratuvarı adli kültürün esamesi okunmaz. Hemen kapıdan girişten başlayalım. İşlemler yapılır ve hemen oracıkta dersine çalışmış bir gardiyan ilk hapishane brifingini verir. Burası F Tipi.

Burada hapishanecilik yok. Burada kurallara uyacaksın. En ufak sorun çıkartırsan ceza alırsın. Görüşe çıkamazsın. Mektup gönderemezsin. Sayımda ayakta ve hazır bekleyeceksin. Burada kimseden sana fayda gelmez. Sağa sola bağırma. Etrafındaki koğuş(!)larla konuşma. “Terör” mahkûmlarının haberleşmek için birbirlerine gönderdikleri notlar senin havalandırmana düşerse akşam sayımda bize vereceksin ve saire ve saire...

Bu konuşma biter ve yola çıkılır. Hapishanenin yüzü soğuktur. F Tipi ise kutupları anımsatır. Üstelik akşam geç saatte girdiyseniz içeriye, yaz sığağında bile bir ürperme gelir. Labirent gibi koridorda yürüyen adli mahkûmun kulağında girişteki “uyarılar” vardır. Eski hapishane olsa ya- nındaki gardiyana birkaç soru sorabilir, iyi kötü bir yanıt alabilirdi. Burası F Tipi, konuşmak yasak! Soru sormak da. Hapishanede her sesin bir anlamı vardır. Ve özellikle F Tipi’nde kulaklar kırıktır. Gardiyanların refakatinde kalacağı hücreye giden mahkûm, burada insan yaşıyor mu yoksa bir tek ben mi varım duygusuna girer. Oysa hücre sine girdiğinde, o blokta kalan herkes yeni birinin geldiğini o anda anlar. Ancak yeni gelen bundan habersizdir. Hücreye giren (diyelim ki tek kişilik olsun) mahkûm açsa, su- suzsza, sigarasızsa yapacağı hiçbir şey yoktur. Üstelik tembahlidir. Bağırıp çağırarak yok. Sabah sayımında birkaç şey ister, gardiyan tersler “Dilekçe yaz”. Küçük havalandırmaya çıkar. Birkaç adım atar. Yok, voltanın tadı yok. Sohbet edecek insan yok. Sağa sola seslenmek yok. Acaba türkü söylesem mi? Tek başına türkünün tadı olur mu? Hemen yan hücremize gelmişti. Öğlene kadar seslendim yanıt vermedi. En son kısa bir not yazıp havalandırmasına attım. “Kardeş bir ihtiyacın varsa seslen!” Neden sonra küçük harflerle seslendi. “Abi burası nasıl bir yer? Nereye geldim ben? Bir sigara, bir çay olsa yeter.” Şimdileri zaman zaman sohbet için haftada bir kaç saat bir araya geliniyormuş. Spor ve benzeri “etkinlikler” için de bir kaç saat. O kadar. Tecridi çizen mimar aynı zamanda ruhunu da vermiş buralara. Ve artık muhabbet cezası yok, müebbede bağlandı herkes.

13/1 Talimnamesi Hükümlü-Tutuklu ve Gözaltı Talimatı¹

Genel:

1- Hükümlü, tutuklu ve gözaltında bulunan personel, askeri ceza ve tutukevinde bulundukları sürece asker kişi sayılırlar ve ASKERİ STATÜYE TABİDİRLER.

2- Ceza ve tutukevinde bulunan hükümlü, tutuklu ve gözaltındaki şahısların görev, emniyet, muhafaza, nöbet vs. gibi konularda muhatap olduğu asker kişiler bu personelin üst ve amiri durumundadır. Üst ve amir durumundaki bu personel tarafından kendisine hitap edilen tutuklu, hükümlü ve gözaltındaki şahıs, iç hizmet kanun ve yönetmeliğin astlara yüklediği bütün sorumluluk, görev ve vecibeleri yerine getirmek şartıyla, görüşmenin başından sonuna kadar ESAS DURUŞTA durmaya, ilk hitap edildiğinde EMRET KOMUTANIM diye cevap vermeye mecburdurlar.

3- Hükümlü, tutuklu ve gözaltındaki şahıslar, günlük yaşamlarını emredilen günlük faaliyet programına göre ve müteakip maddelerde izah edilen hususlara ve kaidelere uygun olarak geçirmekle yükümlüdürler. Günlük yaşam programı mevsim ve uygulama şartlarına göre ceza ve tutukevi yönetimince hazırlanıp bu talimatın eki olarak koğuş adedine göre yayınlanır, günlük yaşam programı, aksi emredilmedikçe koğuşa teslim edildiği günden itibaren uygulanır.

1- Çalışlar, Oral. 2010. *Mamak Askeri Cezaevi-Anılar 1971-1980*. İstanbul: Everest Yayınları.

Koğuş Tertip ve Düzeni:

- 1- Koğuş, duvar, kapı ve pencerelerine battaniye, çarşaf, gazete, poster, afiş vs. gibi şeylerin asılması ve her türlü yazı yazılması yasaktır.
- 2- Koğuş içinin koğuş kapısındaki kontrol penceresinden bakılarak kontrol edilmesine engel olacak şekilde, ranzalara ve buna benzer yerlere perde asılması yasaktır.
- 3- Yatak altlarında hiçbir malzeme bulundurulamaz.
- 4- Koğuşlara alınmasına müsaade edilmiş olan eşya, elbise ve çamaşırlar torba içinde bulundurulur.
- 5- Koğuşlarda ceza ve tutukevi müdürlüğünce müsaade edilmiş olanlardan başka, eşya ve suç aleti niteliğindeki şişe, bıçak, zincir ve buna benzer aletlerle herhangi bir cins ateşli, kesici ve dürtücü silah, emniyeti ihlal edici malzemeler bulundurulması yasaktır.
- 6- Koğuşlarda, giyecek maddeleri yatılan bölümde askıda veya torbalar içinde, yiyecek ve içecek maddeleri de lavabo-mutfak bölümündeki dolaplar içinde veya raflarda bulunur. Koğuş içinde yatılan bölümde çeşitli kap, sebze, meyve vs. malzemelerin bulundurulması yasaktır.
- 7- Koğuş içinde ilaç bulundurulamaz, istisnai durumlarda doktor müsaadesi ve iç emniyet amirinin emrine göre yapılacak işlem koğuş sorumluları tarafından emredilir.
- 8- Koğuşta ranza üstlerine elbise asılamaz, kontrolü zorlaştıracak şekilde malzeme yerleştirilemez, duvarlara çivi çakılamaz, elektrik tesisatı kurcalanamaz, ilave tesis yapılamaz.
- 9- Koğuş temizliği, her gün değişen temizlik görevlileri tarafından yapılır. Koğuş temizlik görevlileri çizelgesi koğuş kıdemlisi tarafından her pazartesi günü bir haftalık olmak üzere hazırlanır. Koğuş sorumlularına onaylatılarak ve ilgililere tebliği edildikten sonra naylon kılıf içinde iki ay muhafaza edilir.
- 10- Kalk zili saat 06.00'da çalmasından itibaren, 30'uncu dakikanın sonunda:
 - a- Bütün tutuklu, hükümlü ve gözaltı personeli, yataklarını beğenilir derecede düzeltmiş, elbisesini tam olarak giyinmiş, günlük tuvaletini yapmış ve günlük sakal tıraşını bitirmiş olarak göreve hazır bulunacaklardır.
 - b- Koğuş temizlik tertibi tamamlanmış olacaktır.
 - c- Yatak istirahatlıları dışında yataklarda yatan ve oturan olmayacaktır.

- 11- Kalk zilinden yat saatine kadar koğuş her zaman tertipli bulundurulacaktır.
- 12- Doktor raporu olanlar hariç koğuş içinde terlik ve arkası basık ayakkabı ile dolaşılmaz.
- 13- Koğuş tertibinin arama ve kontrol gibi bir nedenle görevliler tarafından bozulması halinde, yeniden tertiplenmesi işlemine koğuşun serbest bırakıldığı ilk dakikadan itibaren başlanır.
- 14- Koğuş içinde ve dışında askeri usul ve terbiyeye uygun düşmeyecek kılık ve kıyafette bulunulmaz.
- 15- Sayım esnasında koğuş içinde asılı çamaşır bırakılmaz.
- 16- Koğuş pencerelerine perde ve benzeri şeyler asılmaz.
- 17- Gece koğuş ışıkları yanık bırakılır.
- 18- Yat saatinden sonra koğuşta konuşmak ve dolaşmak yasaktır.
- 19- Hava[landırma]da başka koğuş olduğu zamanlarda, havalandırma yerine bitişik penceresi olan koğuşun personeli pencereden dışarı bakmayacaktır.
- 20- Herhangi bir nedenle koridor nöbetçisinin koğuşa DİKKAT komutu vermesi halinde koğuşta bulunanlar ayağa kalkıp arkalarını koğuş kapısına döner ve ESAS DURUŞTA beklerler. Koridor nöbetçisinin DİKKAT komutunu vermemesi halinde koğuşa giren amir ve üstü ilk gören DİKKAT diye bağırarak koğuştakileri uyacaktır.
- 21- Koğuş içinde şarkı ve türkü söylenmez.
- 22- Koğuş içinde başkalarını rahatsız edecek davranışlarda bulunmak yasaktır.
- 23- Koğuş binası ve müştemilatında ve demirbaş eşya ile tesisatta meydana gelen her türlü hasar ve ziyat koğuş kıdemlisi tarafından sebep ve varsa sorumlusu ile birlikte hasarın meydana gelmesinden itibaren bir saat içinde koğuş sorumlusuna haber verecektir.
- 24- Elektrik kablolarına hiçbir şey asılamaz.

Koğuş Kıdemlisi ve Koğuş Kıdemli Yardımcısı

- 1- Koğuş kıdemlisi ve koğuş kıdemli yardımcısı ceza ve tutukevi yönetimi tarafından seçilir.
- 2- Koğuş kıdemlisi koğuş tertip ve düzeni bölümünde bahsedilen hususların sağlanmasından yönetime karşı birinci derecede sorumludur. Yapılman hususların yapılmayıp sebepleri ile birlikte ve kontrolden önce koğuş sorumlusuna arz etmekle yükümlüdür.

3- Koğuş kıdemli yardımcısı koğuş kıdemlisine göreve yönelik olmak üzere her konuda yardım eder. Kıdemlinin yokluğunda koğuş kıdemlisi gibi görev yapar.

4- İkinci maddede belirtilenlere ilaveten aşağıdaki görevleri yapar:

a- Günlük yaşam programının emir ve talimatlar dahilinde uygulanmasını sağlar

b- Koğuşla ilgili ihtiyaçların sağlanması için koğuş personelinin ihtiyaç listesi alır ve birleştirerek koğuş gardiyanına verir.

c- Koğuşun günlük yoklaması ile habersiz yoklamalarda koğuşun tekmilini verir, varsa vukuatı bildirir. Koğuş yoklamaları isim okumak suretiyle yapılır.

d- Pazartesi günleri sabah sayımları bitiminde ve Cuma günleri akşam yoklamasından sonra İSTİKLAL MARŞI söylenir.

e- İstirahatlıları takip eder, istirahatı bitenlerin kartlarını toplayarak koğuş sorumlusuna teslim eder.

f- Sayımdan önce sayım formunu doldurarak koridor nöbetçisine verir.

g- Koğuşun sayım tekmilini verir. ...NCİ KOĞUŞ ... MEVCUTLA SAYIM İÇİN GÖRÜŞÜNÜZE HAZIRDIR KOMUTANIM gibi.

h- Koğuşun o günkü nöbetini hazırlayıp saat 16.45'de koğuş sorumlusuna onaylatır.

i- Viziteye çıkacak tutukluları bir gün evvel akşamdan tespit eder ve sabah sayımı başlangıcında viziteye çıkanların listesini koğuş sorumlusuna teslim eder.

j- Yangın talimatı gereğince bu işle ilgili olarak koğuşta bulundurulacak malzemeler varsa, bunları hazır bulundurur. Koğuşun yangına karşı emniyetini sağlar ve gereken tedbirleri alarak gerekli teklifleri yapar.

k- Koğuştaki personel hakkında her zaman bilgi sahibi olur.

Koğuşlarda Sayım:

1- Normal olarak sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa sayım yapılır. Ceza ve tutukevi yönetiminin gerekli görüldüğü hallerde, bu iki periyodik sayım dışında ani sayımlar yapılır. Sayım zilin çalması veya sayım yapılacağı hakkında şifai emir verilmesini takiben koğuşta bulunan personel aşağıda belirtilen hususları yapmış olarak sayıma çıkar:

- a- Koğuş en temiz ve tertipli hale getirilir.
- b- Hükümlü, tutuklu ve gözaltı personeli kıyafetini düzenler, noksanları giderir, bütün düğmelerini ilikler.
- c- Koğuş kıdemlisi koğuş teknilini hazırlar ve yazılı olarak koridor nöbetçisine verir.
- d- Yatak istirahatlıları düzenlenmiş olan yatakları içinde oturur vaziye geçerkler.
- e- Yatak istirahatlıların dışındaki istirahatlıler en sonra olmak üzere koğuş personeli koğuş içinde dışarı çıkış sırasına göre yerini alarak muntazam sıra yapar.
- f- Bu hazırlık yapıldıktan sonra koğuş kıdemlisi koğuş kapısı arkasında yerini alır ve sözlü teknil için hazır olarak bekler.
- g- Sayım zili veya haberinden sora koğuş içinde tertiplenmeye dönük zorunlu hareketlerden başka hareket yapılması ve ne maksatla olursa olsun koğuş dışından duyulacak şekilde gürültü yapılması yasaktır. Gürültü yapanlar koğuş kıdemlisi tarafından tespit edilir.

2- Sayım sırası koğuşa gelip kapı açıldığında koğuş kıdemlisi koğuşa DİK-KAT çeker. Dikkat komutu ile "Yatak istirahatlıler ayağa kalkmaz" herkes esas duruşa geçer. Koğuş kıdemlisi sayım çavuşuna koğuşun teknilini (... NCİ KOĞUŞ ... MEVCUTLA SAYIMA HAZIRDIR KOMUTANIM) şeklinde verir. Sayım çavuşu gerekli gördüğü yerde ve anda yapılan hataya müdahale eder... Teknilin verilmesinden sonra sayım çavuşunun (SAG-DAN SOLDAN BİRERLİ KOL, KOŞAR ADIM MARŞ MARŞ VEYA DÜDÜKLE TEMPOLU ADIM ADIM MARŞ VEYA MARŞ MARŞ) komutu ile koğuş verilen emre göre boşaltılır. Kol başında koğuş kıdemlisi gider. Koridor sonuna kadar gidildikten sonra yerinde sayılır. Sayım çavuşunun KİT'A DUR komutu ile hep beraber durulur. Yine sayım çavuşunun SAĞA SOLA DÖN komutu ile koğuş personeli yüzünü sayım heyetine döner ve aynı anda başını yukarı kaldırarak karşı duvarın tavanla kesiştiği çizgiye bakar. Bu bakış şekli sayım sonuna kadar devam eder. Sayım çavuşunun DİRSEK TEMASI ARALIĞI HİZAYA GEL komutu ile hizaya bakılır. İLERİ BAK komutu ile eller belden indirilir ve başlar duvar-tavan kesişme çizgisine çevrilir, (sayım albümü ile sayım yapılıyorsa adı okunan esas duruşta emret komutanım der ve koşar adımla koğuşa girer) Sayım çavuşunun SAĞDAN SOLDAN SAY komutu ile emredilen yerden her tutuklu sayı sayar. Son şahıs SONDUR KOMUTANIM diye teknil verir. Sayı sayarken, sayıyı söyleyen kendisinden sonrakine başını çevirerek sayı sayar ve saydıktan sonra başını sert bir hareketle ileri döndürerek çömelir. Çömelme durumunda eller birbirinin üzerinde dizlere konur ve baş serbestçe aşağı bırakılır, gözler yere bakar. Sayı sayılırken ve cevap verilirken tutuklu, hükümlü ve gözaltındakiler yüksek sesle sayar. YÜKSEK SESİN

ÖLÇÜSÜ, koridorun en uzak noktasındaki sayım görevlisinin duyacağı kadar yüksek sesle söylenmesidir. Sayıma çıkan koğuş personeline sayım çavuşunun emri ile ATATÜRK'ün TÜRK GENÇLİĞİNE HİTABI ve ORDUYA DEĞİŞMEYEN MESAJI söylenir. Bunlar söylenirken yüksek sesle yapmacığa ve mübalağaya kaçmadan, ancak bütün koğuş personelinin birlik ve beraberlikle söyleyeceği bir tempoda ve hep beraber söylenir. Sayıma, sayım çavuşunun düdük çalmasıyla son verilir. Düdük çalındığında ses kesilir. Esas duruşta kalınır. Sayım çavuşunun SAĞDAN SOLDAN BİRERLİ KOL, KOŞAR ADIM MARŞ MARŞ komutuyla koğuş personeli koğuşa girer ve arkası kapıya dönük olarak esas duruşta bekler. Koğuşa giriş esnasında koğuş kıdemlisi kapı ağzında bulunur ve sorulacak soruları cevaplar. Kapı kapandıktan sonra koridor nöbetçisinin RAHAT komutuna kadar koğuş içindekiler esas duruşta kalır. RAHAT komutu ile sayım bitmiş demektir. Ve koğuş içinde günlük yaşam programına göre yapılacak işler yapılır.

Bayanlar Koğuşunda Sayım:

Bayanlar koğuşunda sayım “koğuşlarda sayım” bölümünde belirtilen esaslar dahilinde alınır. Anılan bölümde izah edilenden farklı olarak, bayanlar sayıma koşarak çıkmaz, sayı saydırırken yüksek ses ölçüsünde müsamahalı davranılır.

Havalandırma Düzeni:

- 1- Hükümlü, tutuklu ve gözaltındaki personel, ceza ve tutukevi müdürlüğünce yayınlanmış olan blok hava çizelgesine uygun olarak havaya çıkarılır.
- 2- Hava saati normal olarak koğuş için 40 dakikadır. Zaruri hallerde bu süre idarece kısaltılabilir.
- 3- Havalandırma saatinde havaya çıkmak mecburidir. (Doktor raporu olanlar hariç) Doktor raporu alanlardan isteyenler kendi başlarına yardımsız yürüyebilmek şartıyla havaya çıkabilirler.
- 4- Doktor raporu alanlar koşu ve spor hareketlerinden muaftırlar.
- 5- Havaya çıkış hazırlığı, koğuşa haber verilmesi ile başlar. Yapılacak hazırlık sayım hazırlığının aynısıdır. Koğuş kıdemlisinin tekmilini müteakip hava çavuşunun vereceği komutla ve koşar adımla havaya çıkarılır. Havaya çıkanlar çıkış sırasına geldikçe dörderli sıra yapacak şekilde yerlerini alır ve yerinde sayarak beklerler. Koğuşun tamamı koşar adımla çıktıktan sonra, doktor raporu olduğu halde kendi isteği ile havaya çıkmak isteyenler, adı adımla ve birerli kolda havaya çıkarak emredilen duvar dibinde spor yapanlara mani olmayacak ve emniyeti aksatmayacak şekilde çömelerek beklerler.

6- 40 dakikalık havalandırma süresinin uygulanışı şöyledir:

- a- 10 dakika toplu koşu (Nefes açmak için marş söylenerek koşulur. Söylenecek marş ve koşuya başlama komutunu hava çavuşu verir.)
- b- 10 dakika programlı hareketler (ST-21-20'deki silahsız hareketler) tempolu ve beraberce yapılır. Hareket seçimi ve komutları hava çavuşu verir. Programlı hareketlerde, hareketleri bilmeyenler, geri kalanlar ve bu gibi sebeplerle toplu hareketlerin ahengini bozanlar, koğuş içindeki dinlenme saatlerinde yapamadıkları hareketlere çalışacaklardır. Bu durumdaki personele koğuş kıdemlisi tarafından öğretilebilecek bir yardımcı vermek suretiyle yardımcı olunacaktır.
- c- 20 dakika serbest yürüyüş. Havalandırmanın bu safhasında hükümlü, tutuklu ve gözaltındaki personel serbest olarak dolaşır, isteyen sigara içebilir. Doktor raporu olanlardan isteyenler de serbest dolaşabilir.

7- Havaya çıkan hükümlü, tutuklu ve gözaltı personeli hava müddetince birbirleriyle konuşamazlar, bir şey alıp veremezler, havaya bitişik koğuş pencerelerine bakamazlar, serbest yürüyüş başladığı hava çavuşu tarafından bildirilmeden verilen komutlara aykırı ve komut gereği dışında herhangi bir hareket yapamazlar.

8- Havaya çıkanlardan talimata aykırı hareket olmadığı halde bitişik koğuşlardan üst ranzalara çıkan olursa, ikaz edilmeksizin ilk tedbir olarak pencere mazgalları kapatılır. Bu durumda spora mazgal görüş açısının dışından devam edilir veya iç emniyet amirine haber vererek hava yarıda kesilir.

9- Havaya, hava çavuşunun düdük çalması veya komutuyla son verilir. Düdük çalındığı anda herkes bulunduğu yerde esas duruşa geçer. Hava çavuşunun YÜRÜYÜŞ KOLUNDA TOPLAN MARŞ MARŞ komutu ile yüz, giriş kapısına dönük olarak ve koşarak toplanırken doktor raporu olanlar daha önce durdukları duvar dibinde bir sıralı safta dizilirler. Hava çavuşunun SAĞDAN SOLDAN BİRERLİ KOL KOŞAR ADIM MARŞ MARŞ komutu ile tempolu olarak koğuşlara girilir. Koğuş kıdemlisi koğuş içeri girdikten sonra kapı ağzında, içerde bulunur. Doktor raporlular da koğuşa alındıktan sonra (Koğuş kıdemlisi koğuşunu sayar), tekmil verilmesini müteakip, koridor nöbetçisinin RAHAT komutuna kadar esas duruşta beklenir. RAHAT komutuyla birlikte günlük yaşam programına geçilir.

10- Koğuşlara giriş ve çıkış 40 dakikalık süreye dahildir.

11- A Blok'taki 8, 9, 10'uncu koğuşlar havaya ön ve arka olarak ayrı ayrı çıkarılır.

12- Havalandırma yerinin temizliği o sırada havada bulunan koğuşa yaptırılır.

- 13- Fena hava şartlarında iç emniyet amirinin emrine göre hareket edilir.
 14- Bayanlar havalandırma düzenindeki (b) paragrafı aynen uygulanır.

Bayanlar için Havalandırma Düzeni:

Bayanlar için havalandırma düzeni, genel olarak diğer koşullar için izah edildiği gibidir. Farklı uygulanacak hususlar aşağıda belirtilmiştir:

- a- Bayanlar sayıma adi adımlarla çıkarlar.
 b- Toplu koşu ve programlanmış hareketler yapıp yapmayacakları koğuştan çıkmadan evvel koğuş kıdemlisine sorulur. Yapmayacaklara bunlara ayrılmış süreler havalandırma saatinden düşülür. Yalnızca serbest dolaşma saati kadar havalandırmadan istifade ettirilir.
 c- Koğuşa adi adımla girerler. (Havalandırma saatinin bitiminde).

Yemek Alma ve Yemek Düzeni:

Yemek dağıtımı başladığında, koğuş kıdemlisince ayrılmış yeter sayıdaki görevli hazırlıklarını yapmış olarak koğuş kapısı yakınında bulunur. Bu görevliler kapı açılırken esas duruşa geçer ve kapı açılır yemek dağıtım sorumlusu GÖREVLİLER diye komut verince koşarak, birerli kolda çıkıp kapının bir adım sağında veya duruma göre solunda bir sıralı safta, yüzleri yemek dağıtım timine dönük olarak tertiplenir ve esas duruşta beklerler. Bu safa duruş esnasında sesi en gür çıkanın en sağ başta durması koğuş içindeyken sağlanır. Sağ baştaki (...NCİ KOĞUŞ MEVCUDU ... Kİ-ŞİDİR KOMUTANIM.) teknilini yemek dağıtım sorumlusuna verir. Tekmil daha önce izah edilen yüksek ses ölçüsüne göre verilecektir. Yemek dağıtım sorumlusunun YEMEK ALIN emrine karşılık hep birlikte ve yüksek sesle SAĞOL KOMUTANIM diye cevap verilir. Görevli tarafından gösterilen karavanalar ve varsa çay alınır. Taşınan karavana ağırlığının müsaade etiği nisbette düzgün olarak koğuşa girilir. Yemeğin koğuşa girmesiyle birlikte komut beklemeksizin bütün koğuş ayağa kalkar. (Yatak istirahatlılar hariç) koğuş kıdemlisi bütün koğuşun duyabileceği bir sesle yemek duası okur ve bütün koğuş tekrarlar. Yemek duası şöyledir: TANRIMIZA HAMDOLSUN MİLLETİMİZ VAR OLSUN, duaya bunlardan başka kelime katılmaz ve duadan kelime çıkarılamaz. Duayı takiben koğuş kıdemlisi bütün koğuşun duyabileceği bir sesle AFİYET OLSUN der. Bundan sonra yemeğe başlanır. Yemeğe başlamadan önce özel olarak yemek duası okumak alışkanlığında ola bundan sonra kendi bildiği duayı kendi kendine okuyabilir.

- 2- Yatak içinde hangi sebeple olursa olsun yemek yenmez.

3- Mazereti olanlara yemek masasında yemek yiyebilmeleri için yeterli kolaylık koğuş personeline sağlanacaktır.

4- Koğuşta bulunmayıp da müteakip öğünden önce dönecekleri kesin olarak bilinenlerin yemekleri, kendi yemek kapları içinde muhafaza edilmek şartıyla ayrılabilir. İki öğün arasından daha uzun süre için yemek ayırmak yasaktır.

5- Yemek bitiminde herkes yemek artıklarını belirlenen kap içine koyar, fert başına düşen kaba temizlik müşterek olarak yapıldıktan sonra ince temizlik o günkü görevliler tarafından yapılır. **YEMEK BİTİMİNİ TAKİP EDEN İLK 15 DAKİKANIN SONUNDA YEMEĞE İLGİLİ KOĞUŞ TEMİZLİĞİ BİTMİŞ OLACAKTIR** (Bulaşık kaplarının yıkanması bu sürenin dışındadır). Yemekte kullanılan bütün kaplar yemeği takiben mutlaka yıkanacaktır.

6- Bulaşık yıkamada sıvı veya toz deterjan kullanılması halinde çok iyi durulanmasına itina edilecektir.

7- Yemek dağıtımında kullanılan bakır bakraçların durumu koğuş kademeleri tarafından özellikle takip edilecek, bakır çıkması halinde zaman geçirmeden koğuş sorumlusuna haber verilecektir. Bu gibi kaplar, kalayın uzun zaman devam etmesini sağlamak için, aşındırıcı temizleme malzemeleriyle temizlenmeyecektir.

8- Bakır bakraçlar (karavanalar) yemek dağıtımından önce koğuştan alınırken, görevli tarafından içi ve dış temizlikleri uygun olmayanlar yeniden temizlenmeden alınmayacaktır. Karavananın dış yüzündeki bakır her yemekten sonra ovularak parlatılacaktır. Bu iş için, kullanılmış limon kabukları ve yoğurt suyu kullanılabilir.

Spartina ji Derve û Pêkûtiya ji Hundir: Rewşa Keçên Kurd Perwerdehiyê de û Zimanê Dayikê¹

M. Şerif Derince*

Kurte: Armanca vê gotarê ev e ku mijara zimanê dayikê û politikayên zimên ên fermî li Tirkîyeyê girê bide nîqaşên ser perwerdehî û newekheviyên ku keçên kurd tûşî dibin. Ev yek ji bo fêmkirina tecrûbe û pêdiviyên perwerdehiya zarokên kurd, bi taybetî jî yên keç girîng e. Derbarê vê xalê de, berî her tiştî têkiliya zayenda civakî bi perwerdehiyê û zimanê dayikê re ligel politikayên netew-dewletê tên ravekirin. Piştî bi kurtasî, li kampanyaya Hayde Keçno Dibistanê tê nirxandin bi çavekî rexengirî. Di dawiyê de ji rexê keçên kurd û tecrûbeyên wan ê zimanî ve rewş tê nirxandin. Gotar, bi giştî, ji bo hemû civakên ku tûşî newekheviyan bûne, bi taybetî jî ji bo zarokên keç, bi pêkanîna pergaleke perwerdehiyê ya li ser bingehe zimanê dayikê û pîrziimanî ligel bi haydarî û dîlzîzî nêzîkbûna li zayenda civakê, perwerdehiyeke ku bi rastî her kesî hembêz bike, diparêze.

External Imposition and Internal Pressure: Situation of Kurdish Girls in Education and Mother Tongue

Abstract: This paper aims at discussing the schooling of Kurdish girls and the inequalities they face in the education system of Turkey in relation to the issue of mother tongue and of language.

*- Mamosteyê Kurmancî li Zanîngeha Bogaziçiye û xwendekarê beşa Civaknasiyê li Zanîngeha Mimar Sinan Güzel Sanatlarê

1- * Ev nivîs kêma zêde ji rapora ku min ji bo Enstituya Diyarbekirê bo Lêkolînên Siyaset û Civakî (DİSA) amadekiriya hatiye girtin. Li vir hinek cih hatine guherandin.

ge policies. Efforts in this area are of great importance in terms of understanding the educational experiences and needs of Kurdish children, especially girls. From such a starting point, this paper first explains the links between gender, education and mother tongue in tandem with nation-state policies. Then it examines Let's Girls Go to School, one of the largest campaigns regarding girls'schooling, from a critical perspective. Finally, it evaluates the situation from the vantage point of Kurdish girls and their linguistic experiences. This article advocates that the implementation of a gender responsive, mother tongue-based multilingual education is key to achieving an all-inclusive educational system and eliminating gender-based inequalities and discrimination.

Dıştan Gelen Baskı ve İçten Gelen Dayatma: Eğitimde Kürt Kız Çocuklarının Durumu ve Anadili

Özet

Bu makalenin amacı, Türkiye'deki Kürt kız çocuklarının eğitimleri ve karşı karşıya kaldıkları eşitsizlikleri, anadili hususu ve resmi dil politikaları ile birlikte ele almaktır. Böyle bir çaba Kürt çocuklarının, özellikle de kızların, eğitim tecrübelerini ve ihtiyaçlarını anlamak açısından önemlidir. Buradan hareketle, çalışmada öncelikle toplumsal cinsiyetin eğitim ve anadili ile ilişkisi ulus-devlet politikalarıyla birlikte açıklanmaktadır. Daha sonra Haydi Kızlar Okula kampanyası eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmektedir. Son olarak Kürt kız çocukları ve dilsel tecrübeleri açısından durum değerlendirilmektedir. Makale, genel olarak eşitsizliklere maruz kalan tüm topluluklar için, özellikle de kız çocukları için, eğitimin gerçek anlamda kapsayıcı olmasının anahtarının toplumsal cinsiyet farkındalığı taşıyan anadili temelli, çokdilli bir eğitim anlayışının uygulanmasında olduğunu savunmaktadır.

Destpêk

Lêkolîn û nîqaşên derheqê cudagerî û newekheviyên zayenda civakî di perwerdehiyê de zêdetirî 30 sal e bal û dêhnêkê zêde digire di xebatên cîhana rojavayî de, sê behrê jî di nîqaşên zanyarî û teorîk de. Lê belê he-man eleqe di xebatên li Tirkîyeyê de têra xwe derneketiyê pêş ji xeynî çend lêkolînan ku gelekî êşkeryî nişan didin berrek û astengiyên mezin hene li hemberî keçan di hemû qadên perwerdehiyê de, hem ji rexê naveroka perwerdehiyê ve hem jî ji ya rêbazên fêrkinê, temsîlên keç û kuran di pirtûkan de, miemleta mamosteyan bi xwendekaran re û hwd. Dema mirov li rewşa zarokên kurd binêre, ev mijar yekser bêdeng û bêxwedî ye digel ku sê behrê hewldan û kampanyayên dibistanîkirina keçan, mîna "Haydê

keçno dibistan”, “Bavo min bişîne dibistanê” û “Kardelen”, dixwazin keçên kurd bikevine perwerdehiyê û tê de bimînin. Rast e nav der û dorên kurd û kurdewar de gelek rexne hatin kirin ji bo wan hewldan û kampanyayan û hinek çalakiyên nerazîbûnê ji hatine nîşandan, lê belê mirov nikare bêje lêkolîn û analîzên berfirêhtir hene ku mînakên cihên din dinêrin an ji sûdê werdigrin ji nîqaşên teorîk û ramyarî.

Serde ji mijara ziman an ji zimanê dayikê hema bêjin ti car nebûye cihê nîqaşê ji xeynî rexneyên kurdan ku bi heqiya xwe dibêjin armanca dewletê pişaftina (asîmîlekirin) zimanê kurdî ye. Lê belê wek Carol Benson di rapora xwe ya ji bo UNESCO amadekirî de dibêje, yek ji mekanîzmeyên bingeîn ên bi berdewamî cudagerî û newekheviyên zayendî diafirîne ziman bixwe ye, bi taybetî ji zimanê di perwerdehiyê tê bikaranîn (2005). Li gor raporê, di nav civakên tûşî cudageriyê bûne de ku diyarkereke vê cudageriyê ji ziman e, keçik û jinên zimanê wan ê dayikê û yê perwerdehiyê ji hev cuda, zêdetir tûşî cudageriyan dibin. Bi heman şiklî, Nelly Stromquist ji dibêje ku li herêmên cihêtiya zayendê ji holê hatî rakirin ji, dema bi çavên civakên kêminê û hêjar bê nêrîn wê newekheviyên ciddî bên ditîn (2001). Lewre wek ev lêkolînên hatî kirin ji êşkera dikin li gellek deverên dinyayê kesên debara wan herî xerab bi gelemperî ew kesên ji nijadeke ditir in ku bi zimanekî ji zimanê serdest ê wan deveran an wan dewletan cuda diaxivin. Her wiha kesên ser bi van civakan nikarin ji derfetên civakî, siyasî, tenduristî û perwerdehî yên dewlata ku li gor normên civakên serwer hatiye saz kirin, wek civaka serdest sûdê wergirin. Her çend gelek awayên vê civakederiyê hebin jî, yek ji diyartirîn stratejiyan marjînkirina zimanê wan civakên navborî ye. Bo nimûne, gelek mirov, ji ber ku bi zimanê serdest nizanin, ji ber ku derdorên civakî, siyasî û aborî derfetê nadin pîrzimaniyê û ji ber ku rewşa van derdoran ji alî zimanê yên serdest tîr domînekirin, nikarin li van derdoran xwe derxin holê. Ger zimanê serdest bizanin ji pîrî caran ji ber ku bin tesîra denganiyê (aksan) zimanê xwe yê dayikê diaxivin dibe ku dişa tûşî zordestiya cudagerî û hermonîbûnê bibin. Di derdorên civakî, siyasî û aborî de, ji ber sedemên cûrbicûr, ji aliyê bikaranîna zimanê serdestan ve derfetên jinan ji yên mêran kêmtir in (Corson, 1993). Yanî em dikarin bi rihetî bêjin ku di van rewşan de newekhevî û cadegeriyên zayend-civakî, çînî û nijadî/etnîkî bi hev ra têkildar in. Lewma divê mirov rewşa zarokên kurd di pergala perwerdehiya Tirkîyê de ji rexê van babetan ve binirxîne bi çavekî rexneyî.

Di tinebûna xebat û lêkolînên berfireh ber destê me de mirov nikare gotin û analîzên têra xwe zexm bike, lê belê hinek çavderî, nîqaşên mamosteyan û kurtenivîsên heyî nîşan didin ku kur û keçên kurd ji hev cuda dibin ji ber tesîra perwerdehiya yekzimanî a li Tirkîyeyê. Piraniya mamosteyên ku dersa didin zarokên kurd parve dikin ku zarokên keç li gorî zarokên kur kêmtir berdewam dikin dibistana xwe, di dersan de bêdengtir dimînin û bo demeke dirêj bileztir zimanê xwe yê dayikê winda dikin.

Ev çavderî dibêjin ku li Tirkiyeyê dema li ser perwerdehî û newekheviyên ku keçên kurd tûşî dibin bê fikirîn, mijara zimanê dayikê û polîtîkayên zimên divê neyên jibîrkirin. Ev hewldan ji bo fêmkirina tecrûbe û pêdiviyên perwerdehiya zarokên kurd, bi taybetî jî yên keç girîng e. Lewre wek ku Benson jî gotî, fêmkirina serboriyên civakên tûşî cudageriyê bûyî, ji bo pêkanîna an jî daxwazkirina pergaleke perwerdehiyê ya di layê wan de gavek ji wan gavên girîng e. Dema ev pêk neyê, guherîn û pêşniyarên tên kirin bi gelemperî ji hilberîna newekheviyan û standartên ku hin serdest dikarin pêşwazî bikin, wêdetir naçin (Benson, 2005). Armanca vê gotarê hewlekê bi vî rengî ye. Ji bo gihîştina van armancê, berî her tiştî têkiliya zayenda civakî bi perwerdehiyê û zimanê dayikê re ligel polîtîkayên netew-dewletê tên ravekirin. Piştî bi kurtasî, ji aliyê perwerdehiyê li gor nêrînên li zayenda civakê li argumanên nêzîktêdayînên cuda tê nêrîn. Di beşa pêş de jî, li ber siya van zanyariyan de li hin xebat û kampanyayên li Tirkiye pêk hatî, tê nêrîn. Di dawiyê de li gor kurdan rewş tê nirxandin û hin pêşniyar tên nişandan.

Gotar, bi giştî, ji bo hemû civakên ku tûşî newekheviyan bûne, bi taybetî jî ji bo zarokên keç, bi pêkanîna pergaleke perwerdehiyê ya li ser bingehek zimanê dayikê û pirzimanî diparêze ku bi haydarî û dilzîzî nêzîkbûna li zayenda civakê, perwerdehiyeke ji bo her kesî pêşniyar dike.

Newekheviya Zayenda Civakî di Perwerdehiyê de

Perwerdehî, ji bo bîrdozên fermî yên dewletan qehîm bibe û ji nû ve bê hilberandin û zerkî civakê bibe, wek girîngtirîn navgîn hatiye qebûlkirin. Bi gotineke dîtir perwerdehî, di nava navgînên îdeolojîk ên dewletê de, ya herî girîng e. Pêwendiyên desthilatbûnê û hêza di civakê de heyî ku bi xwe qereqterê dewletê jî diyar dikin, rasterê tên guhastin bo pergala perwerdehiyê. Lewma, her çiqas cudahî di nava dewletan de hebe jî, pergalên perwerdehiyê ên di bin hukmê dewletan de, di xwe de hêmanên newekhevane, zayendparêzî, netewperestî, nijadperestî û hermonîkariyê dihebin.

Bi taybetî perwerdehî, di hilberîna geşbûna newekheviya zayenda civakî de xwedî bandoreke berbiçav e. Ne tenê ji layê perwerdehiyê ve ku zarokên keç û zarokên kur ne xwediyan mafekî wekhevane ne di gihîştina wê de, lê ji layê *ji nû ve* hilberîn û geşbûna daneyên zayenda civakî ve, naveroka perwerdehiyê û kultura dibistanê xwedî mîsyoneke girîng e.

Heke welatên dewlemend ên erdgilora bakur neyên hesibandin, li gelek welatên dinyayê, di perwerdehiyê de, zarokên keç wek zarokên kur ne bi şans in. Nexwende-nenivîsendetî, bêtir dibe problema jinan, rêjeya zarokên keç ên ku dibin dibistanî, li gorî zarokên kur gelekî kêmtir e û hinek zarokên keç ên ku dest bi çûyîna dibistanê dikin jî, bêtir ku xwendina

xwe kuta bikin ji mecbûrî dev ji xwendinê berdidin. Wexta mirov li rista berbiçav *a perwerdehiyê* ya di xwegihîştina çavkaniyan û baştirkirina şert û mercên jiyanê de dinihêre, mirov dibîne ku ji layê zarokên keç û jinan ve, newekhevanetiyêke perwerdehiyê heye û ev yek dibe sebeb ku belengaziya wan wek çarenûsekê, ji nîfşekî veguhêze nîfşê din.

Pîvana problema newekheviya zayendî ya di perwerdehiyê de, tenê ji newekheviya mafê perwerdehiyê pêk nayê. Weke li jor ji hat destnîşankirin, kultura fêrkirinê û naveroka perwerdehiyê jî, di hilberandina newekheviya zayendî ya ji nû ve de, xwediyê roleke girîng e. Werhasil, zanyariyên dibistanan, bi taybetmendiyên xwe yên hîpotez û zayendparêzî, di teşegirtina rolên zayenda civakî de, xwediyê roleke jêneger e; ji dêvla ku derbarê hîyarerîşîya zayenda civakî û cudagerî-newekhevaneparêziya wê de dest bi nîqaşan bike, destkariyê pê re dike ku berdewam bike; gelek lêkolîn jî vê yekê piştrast dikin (Marshall û Arnot, 2007). Weke Fevziye Sayılan jî destnîşan dike pergala perwerdehiyê, çi bi qonaxên zanyarî yên li dibistanan tên dayîn, çi bi *avûhewa kulturî* ya ku dibistan diyar dike, ji bo qalibdarazî û nirxên zayendparêziya serdest ji nû ve geş bibe, xwediyê roleke girîng e (2012). Mirov dikare şopên van qalibdaraziyên derbarê rolên zayendî de, di pirtûkên dersan de jî bibîne. Çi di metnên nivîskî de û çi di objeyên dîtbarî de jin, xwediyê rolên dayikî, navmalî û pasîf in; mêr, li derveyî malê ne û xwedî rolên aktîf in.

Bo nimûne, li gorî lêkolîna ku Eğitim-Senê (Komeleya Mamosteyan ya li Tirkiyeyê) li ser pirtûkên dersên Zanyariya Jiyanê (Hayat Bilgisi) ya dibistana seretayî, polên 1, 2 û 3 kirî, di van pirtûkan de zarokên kur, fe'al û serbixwe û zarokên keç jî pasîf û neseerbixwe tên dîtin; mêrên xwedîpîşe jî, piranî xwediyê statuyên birêvebir û berpirsiyar in. Her wiha, piraniya jinên gihîştî hew jintî û dayikîyê dikin; jinên xwedîpîşe jî wek berdewamiya dayikîyê, yan mamoste, yan hemşîre, yan jî nexweşnêr in. Zarokên keç, piranî bi jinên gihîştî û dayikên xwe re, li dibistanê, li malê û li derûdora malê tên dîtin; zarokên kur jî, bêhtir li derve bi zîlamên mezin û bavên xwe re ne (2009). Wekî vê, Lütfi Kırbasoğlu Kılıç û Bircan Eyüp di analîzkirina naverokên pirtûkên dersên pola 6'emîn a dersa tirkî de, destnîşan dike ku rolên zayenda civakî yên ji jin û mêran re hatî terxankirin, di bin bandora feraseta keleşorê de ye; ji layê wêneyên ku di pirtûkan de cih digirin ve mêr, ji jinan bêtir in; di rolên pîşeyî de, mêr, ji jinan bêtir xwedî pîşeyên cuda û ciyawaz in; û di rolên navmalî de jin, zêdetir tên temsîlkirin. Di pirtûkan de, ji bo karên malê; jin, wek şarezaya karên navmalî û mêr, wek berpirsê karê aborî hatiye destnîşankirin. Dîsa tê destnîşankirin ku di rolên xwe yên derbarê zayendê de, jin jar û pasîf, mêr bihêz û rasyonel in (2011).

Lêkolîna ku Eğitim Senê li ser pirtûkên Ziman û Dersên Vegotinê û Edebiyata tirkî kiriye jî, destnîşan dike ku di pirtûkên dersan de ji newekhevi-

ya zayendî wê de, jin di rewşeke razber de ye. Di çarçoveya vê lêkolînê de, hatiye dîtin ku ji 821 metnên edebî yên di pirtûkên edebî de cih digrin, ji van tenê 24 metn ji nivîskarên jin hatine wergirtin (2010).

Yek ji lêkolînên ku di vê mijarê de hatine kirin jî, ji layê koma UNICEF a Tirkîyeyê ve hatiye kirin.³ Ligel ku Tirkîye, hin peymanên wek Plana Bizava Pekîn û CEDAW'ê (Peymana Navneteweyî Ya Astengkirina Hemû Cudagerî'yên Li Dijî Jinê) ku meqseda wan hişyariya zayenda civakî ye, îmze kiriye jî, *çi di bernameyên fêrkerinê de, çi di materyalên fêrkerin-fêrbûnê de, an jî di pirtûkên dersan de, xebatên ji bo xweveşuştina ji rolên zayendî pêk nehatiye*. Her wiha, ev lêkolîn, xebatên⁴ ku destnîşan dikin di qonaxên gihandina mamosteyan de vehesînên girîng pêk nayên û rolên zayendî tim zêde dibin, ji xwe re dike serçave û radigihîne ku li Tirkîyeyê mamoste bi cudageriya zayendî nehesiyane, pirsîyarî derbarê wê de nekirine û eleqeya xwe pê neanîne; lewra wan jî rolên xwe yî zayendî ên keleporeî pejirandine.

Hem ji encamên lêkolînên behskirî hem jî hinekê din ên welat û herêmên cuda hatine birêvebirin, mirov dikare peyden (en: findind; tr: bulgu) derketî bi kurtî wiha rêz bike:

- Rêjeya şandina keçan beramberî kuran kêmtir e,
- Ferqa rêjeya xwendin-nivîsandinê navbeyna keç û kuran de di merheya destpêkê de were kêmkirin jî, di merheleyên lîse û zanîngehê de newekhevî hêj gelekî ber biçav e.
- Mamoste, çi jin çi mêr bin, gelek kêmtir cara mafê axaftinê û derfetên din ên beşdarbûnê didin keçan.
- Di hîndarî û çalakîyên fêrkariyê de rolên ku keç û kur dilîzin zêdetir li gorî pêşdeqebûlên zayendcivakî pêk tên û van zexmtir dikin.
- Di piraniya materyalên dersê de ne tenê temsîlkerin û şayesandina keç û kuran, yên jin û mêran jî cudagerî û newekheviyên heyî dubare dikin.
- Destdirêjiyên cinsî gelekî caran keçan ji dibistanan dûr dixin.
- Piştewanî û alîkariya malbatan gelekî kêmtir e ji bo keçan taybetî di nav çîna binê û civakên bîndest da ji ber sedemên mîna nezanîna zimanê

3- Binêrin: <http://www.unicef.org/turkey/gr/ge21jb.html>

4- Binêrin: Gök, Fatma (1993), "Türkiye'de Eğitim ve Kadınlar", *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, (der.) Şirin Tekeli, İletişim Yayınevi, İstanbul.; Gök, Fatma û Okçabol, Rıfat (1999), *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, Eğitim Sen, İstanbul.; û her wiha Türkoğlu, Hülya (1999), *Kadın Öğretmenler ve Sendikal Katılım: Eğitim Sen Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, teza masterê ya çapnebûyî.

dibistanê, asta perwerdebûnê ya dê û bavan, feqîriya ku nahêle malbat zarokên xwe ra materyalên curbecur bikin.

- Bêadeletiyêke mezin heye di jiyana aborî û nav kar de piştî ku jin heta merheleyên bilind dixwînin û dibin xweyî kar jî ji ber ku gelekî kêmtir van jinan dibin rêvebir an jî midûr.

Wekî mirov bi zelalî dibîne ji van peydan, firehiya newekhevî û cudageriyên zayenda civakî di perwerdehiyê de ne tenê bi derfetên beşdarbûna dibistanê ve sînorkirî ye, her wiha roleke mezin û girîng a naveroka perwerdehiyê û çanda dibistanê jî heye di jinûvepêkanîna newekheviyên zayendî de.

Piştî encamên van lêkolînên behskirî belav bûn hem di nav akademiye de hem jî nav gel de û her wiha ji ber ku tevgerê xurt a jinan derket, birrek kampanyayên herêmî, netewî û navneteweyî hatin rêvebirin bi destê saziyên mîna Beşa Pêşveçûnê a Neteweyên Yekbûyî, Bankeya Cîhanê, UNESCO, Zaroka Biparêzin û UNICEF ji bo ku derfetên wekhev pêk bînin ji bo keç û kuran û bi vê rengî rêjeya beşdarbûna keçan di dibistanan de zêde bikin. Li Tirkiyeyê jî, serî de Wezareta Perwerdehiyê hinek saziyên dewletê û yên sîvil kampanyayên wek “Haydê keçno dibistan”, “Bavo min bişîne dibistanê” û “Kardelen” bi rêve birin bi piştgiriya UNICEF û hinek derdorên dewlemend.

Hema bêjin di hemû van kampanyayan de gotinên wek “ragihîna perwerdehiyê” û “wekheviya derfeta di perwerdehiyê de” pêş derketin. Lê belê qet nehatin nîqaşkirin ka ev keç û kur kî ne, ji kîjan çîn û civakan tînin, nasnameyên wan ên zimanî an jî bawerî çî ne, polîtîkayên dewletê çawa tesîrê dike ser derfet an bêderfetiyan ji bo beşdarbûna dibistanê. Ji vê kinarê ve, mirov bi dilrihetî dikare bêje ku çav û guhê wan girtî ne ji bo van pirsan. Dê gelekî kêrhatî be hekê em yek ji van kampanyayan binêrin.

Keçno Haydê Dibistanê!

Kampanyayên sereke, yên berbiçav ku zarokên keç dikin dibistanî û bi taybetî ferasetên modernîst derdixin pêş, pêşnûmaya “Keçno Haydê Dibistanê” ye. Hem bi wergirtina alîkariyê ji çavkaniyên dewletê û hem bi wergirtina alîkariyê ji gelek saziyên medenî yên Tirkiyeyê û yên dinyayê, girîng e ku bi berfirehî li kampanyaya “Keçno Haydê Dibistanê” bê nihêrîn. Ev kampanyaya bi hevkarîya Wezareta Perwerdehiya Neteweyî (MEB) û UNICEF’ê, bi şîara *zarokên keç ên di temenê 6-14 de ku li derveyî pergala perwerdehiya zarokên keç mane, yên dibistan terikandine, welew nedewamiya wan heyî, ji %100 bikin dibistanî û di perwerdehiyê de wekheviya zayendî pêk bîne*,⁵ dest pê kiriye. Ji roja ku kampanyayê dest pê kir

5- <http://haydikizlarokula.meb.gov.tr/amac.php>

û şûnde ji gelek saziyên medenî yên cuda alîkarî wergirt û di medyayê de bi berfirehî cih girt. Her wiha bikaranîna fonên UNICEF û Wezaretê Perwerdehiya Neteweyî, pirtûkên destan ên mamosteyan, afîşên danasînê, belavokên rêberiyê, filmên dananîsa kampanyayê û logo hatin amade kirin; bi nivîskî-dîtbarî, bi dorfirehî danasîn hatiye kirin.

Eşkere dibe ku armanca kampanyayê ya sereke zarokên keç ên kurd in. Heke mirov li bajarên ku pêşnûmayê li wirdestpêkirî, binihêre wê têra xwe qan'î bibe. Kampanya, cara ewil di sala 2003'yan de, bi beşdariya wê demê Wezîrê Perwerdehiya Neteweyî Hüseyin Çelik, li Wanê hatiye destpêkirin. Vê kampanyayê, gava pêşî bêtir li bajarên kurdan ku li wir bi kurdî tê axaftin, ji xwe re kiriye armanc.⁶ Di gava duyem de jî, kampanya (ji bilî îstîsnayekê) li bajarên kurdan, (ku piraniya gelheyê kurd in) û dîsa li bajarên rojava ku kurdan koçî wan kirine, hatiye meşandin.⁷ Li aliyê din, bi birêveçûna kampanyayê re, çî di medyaya nivîskî, çî di ya dîtbarî û çî di pêkhatiyên kampanyayê de, wêneyên di malperên fermî de tên bikaranîn, hemû yên zarokên keç û jinên kurd in. Ev yek jî niyaza kampanyayê êşkere dike.⁸ Ji ber gelek sedeman tê fêmkirin ku bê çima zarokên keç ên kurd wek armanc hatine hîlbijartin; lê weke ku em ê li jêr jî bibînin, ev ne mebesteke wisa ye ku taybetî zarokên keç ên navborî de û gelemperî jî kurdan zêdetir xweyî hêz û quwetê bike.

Yek ji xalên ku di birêvebirina kampanyayê de tim tê bilêvkirin ew e ku ji bo civakê dibistanîbûna zarokên keç ji ya zarokên kur girîngtir e. Bi taybetî, ev gotinên serokwezîrê Tirkîyê Recep Tayyip Erdoğan ku di malpera kampanyayê de kirî, têra xwe ravekar in:

Perwerdehiya kurekî, tenê wî eleqedar dike, perwerdehiya keçekê malbatê jî eleqedar dike. Dema zarok mezin dibe, perwerdehiyê ji diya xwe werdigire. Perwerdehiya jinê, di pêş de ji bo perwerdehiya ku wê bide zarokên xwe, girîng e.⁹

Ev mînak şanî me dide ku bi riya perwerdehiyê wek divêtiyekê divê çanda malbatî ya ku pişka pitir bi îdeolojiya dewletê dirûv girtî neqlî keçan bibe; keç

6- Agirî, Batman, Bilis, Amed, Colemerg, Mûş, Riha, Sêrt, Şernex û Wan.

7- Edene, Semsûr, Enqere, Ardahan, Aydin, Bingol, Edirne, Mazra, Erzîngan, Erzurum, Enteb, Îdir, Stembol, İzmir, Mersin, Qers, Kilis, Manisa, Mêrdin, Mersin, Niğde, Osmaniye û Tokat.

8- Ji bo hin wêneyên ku hatine bikaranîn, binihêrin, http://www.unicef.org/turkey/pdf/_ge21.pdf; <http://www.kenthaber.com/Resimler/2005/03/23/11.jpg>; <http://www.diyarbakirproje.gov.tr/images/sodes/45.jpg>; <http://www.vidivodo.com/228922/haydikizlar-okula--heidi>;

9- <http://haydikizlarokula.meb.gov.tr/amac.php>

bibin veguhêzbar û bîrdoziya dewletê veguhêzîne nîfşên din. Li gorî vê yekê, ji bo dahatûya civakê keç bûne xwediyê rolên girîng û heta mirov bêje girîng e ku keç li gorî daxwaza îdeolojiyên serdest bêne perwerdekirin. Keçên ku tevî perwerdehiya fermî ya dewletê nebûne, wek zarokên paşdemayî û nezan *ku bavên wan ên feodal nehiştine biçin dibistanê*, hatine kodkirin; diyar kirine ku dewlet wê van zarokan xelas bike û li civakê vegeirîne. Lê belê, ne wek kesên ku wê perspektîfa civakê bi şêwe bike, lê wek bibin nobedar ji bo kesên ku ji birêvebirina aqilê dewletê re, yê ku têra xwe nêr e. Ev jî, hema bêjin rolek e wek rola ku di damezirandina Komarê de, ji layê dewleta nû ve ji bo jinê hatiye diyarkirin (Deniz, 1991; Sevim, 2003). Weke Nûkhet Sirman jî gotiye, mirov dikare bibêje ya rast bingehe û nêzîktêdayîna di salên ewil ên Komarê de hatiye çêkirin (1989). A rast ew e ku ev nêzîktêdayîna deriyekî bi xwe re venake ku keç û jin tevî hêza polîtîk û qada hemwelatîbûnê bibin. Bi awayekî din, nehatiye dîtin ku dibistan, weke cihên bînîrxkirina pêzanînan navmalî yên keçan û qutbûna veguhêztina kulturî ya navmalî, tên dîtin (Akşit, 2009a).

Xaleke din a balkêş jî destnîşan dike ku bi kampanyayên weke Keçno Haydê Dibistanê hatiye xwestin ku îmajêke wiha çêbikin: Ji bo “bişûndemayîna” bi dawî bibe, divê kapasîteya keçan a entellektuelî bê zêdekirin ku cudahiyên di navbera kapasîte û jêhatîniyên dibistanê de biqedin. Esil meqseda vê nêzîktêdayîna ew e ku veşêre ji bo kes nizanibe, sedemê “bişûndemayîna” keçan, bi avakirin, serrastkirin û berdeamkirina navgînên perwerdehî û zayenda civakî, dewlet bixwe ye. Bes, weke ku Akşit jî di rexneya xwe ya derbarê pirtûka Ayşe Kulin, *Berfîn* (ku derbarê bidibistanîbûna keçan de hatiye nivîsîn) de dibêje, divê neyê jibîrkirin ku ev “keçên bûçik ên ji bajarokê”, bi paşeroja xwe, bi zanyariya xwe ya dîrokî û civakî, takekesên birûmet in, ne kulîlkên pasîf ên li beyaran e ku hewceyê “hevquncandina dinyaya hemdem” in (Akşit, 2009a; 22).

Dîsa weke vê, tê gotin ku, heger keç zêdetir biçin dibistanê, wê bêtir bikarin xwe bi serbestî der bibirin û potansiyelên xwe pêk bînin. Bo nimûne, di kitêbka destan a mamosteyan, ku ji bo kampanyayê hatiye amadekirin, de van zanyariyan heta bêjin bes, eşkerekar e:

Li welatê me, bi hezaran keçên me naçin dibistanê, nikarin herin. Bi gotineke din, bi hezaran keçên me, ne xwedîmaf in ku bikarin xwe û dorhêla xwe veguherînin, dinyayên nû kişf bikin, dahatûya xwe qehîm damezirînin, xeyalên xwe pêk bînin û bikarin li ser lingên xwe rawestin.¹⁰

Lê belê, dibistan têra xwe zayendparêz û cudager in, namaze ji bo zarokên kurd, îca wexta mirov li nijadperestîya naverok û şiklê wan dibistanan difi-

10- <http://haydikizlarokula.meb.gov.tr/files/ogretmenelkitabi.pdf>

kire, mirov dikare fêm bike armanc ew e ku bi kampanyayên mîna Keçno Haydê Dibistanê, qadên civakî û kulturî, yên ku dewlet nikare wan kontrol bike, jî têxin bin hukmê xwe. Loma jî, niyaz ew e ku bi riya dibistanîkirina zarokên kurd, bi taybetî jî keçan, ji dorhêla wan veqetîne, ji nirxên wan dûr bixe û bihêle ku ji koka xwe û ji raboriya xwe şerm bikin. Bi kurtî em bêjin, bi saya lêkolînên hatine kirin, hatiye fêmkirin ku zarokên diçin dibistanê, di salên perwerdehiyê yên dawiyê de êdî ji kurdbûna xwe şerm dikin, pêzanîna kurdî ji xwe re wek barekî giran dibînin û dixwazin zû jê xelas bibin, ji malbatên xwe şerm dikin û wan wek mirovên paşverû dibînin (Coşkun, Derince û Uçarlar, 2010). Li hêla din, di van kampanyayan de hatiye xwestin ku *bav* wek “mêrên keda zarokên xwe dixwin” bên naskiririn. Hema bêjin di temamê nûçeyên ku di çapemeniyê de tên kirin de, hatiye gotin ku yek ji sedemên bingehîn ên ku rê li ber xwendina keçan digire, taybetmendiyên kulturî û xusûsiyetên malbatî ne; di wêneyên ku tên bikaranîn de, bi taybetî sûretên bavan (wek wêneyên kurdî) derxistîne pêş. Vê îmajê ji hêlekê ve argumanekê oryantalîzma kulturî çêkiriye, ji hêlekê ve jî bûye kamûflajek ji astengiyên kulturî, zimanî û perwerdeyî re yên bi destê dewletê çêbûyî ku neyê dîtîn bê çawa rê li ber keçên kurd digirin ku nexwînin. Bi nêzîktêdayîneke wek vê, akademiya bizava bingehîn a li Tirkîyeyê û li dinyayê jî bûye destgîr ku ev vehesîn çêbibe û serî li riyên dîtbarî û îstatîstîkî daye.

Xebatên pala xwe didin îstatîstîkên ku teşkîlata plankirinê ya dewletê dane hev, ku dibêje bi esasî keç li gorî kuran hê kêmtir diçin dibistanê, bêtir ku ji keçên nikarin biçin dibistanê, welew naxwazin biçin û ji malbatên wan bipirsin, tenê pala xwe dane îstatîstîkan û hiştine ku vehesîneke wiha oryantalîst û kolonyal li nava akademiya jî belav bibe.¹¹ Lê belê, hin xebatên wekî din jî hene û ev xebat destnîşan dikin ku dê û bavên kurd, tevî ku di mijara dibistanê-xwendinê de, pêrgî ewqas cudagerî û newekhevîyan jî dibin, hewl didin ku zarokên xwe bişînin dibistanê û difikirin ku ji bo xelasbûna ji feqîriyê riya herî girîng jî xwendin e (Coşkun û yd., 2010).

Dibistanîbûna Keçan û Zimanê Dayikê

Weke berî niha jî hatibû behskirin, girseya keçên ku kampanyayên mîna Keçno Haydê Dibistanê, ji xwe re kirine armanc, bi esasî keçên kurd in; lê sedema bingehîn ne ew e ku di xweqeydkirina dibistanê û berdeamkirinê de rêjeya keçên kurd kêmtir e. Derbarê mijara ku keç naçin dibistanê de tiştên ku wek sedemên tînin wiha hatine rêzkirin:

Problemên ku ji ber rewşa xirab a civak-aborî û perwerdehiya

11- Ji bo mînakeke vê rewşê binîhêrin, Rankin, Bruce H. û Aytaç, Isik A. (2006), “Gender Inequality in Schooling: The Case of Turkey,” *Sociology of Education*, hejmar 79, r.25-43.

malbatan çêdibin; kêmbûna dibistan û dersxaneyan, zehmetiyên ku ji perwerdehiya hilgirtinê çêdibin, di nava malbata gelêrî de hewcepêndîtina perwerdehiya keç û jinan.¹²

Hemû an jî hindek ji van sebeban wek sedemên ku ji xwendina zarokan re dibin asteng tên hesibandin. Lê belê, qet lê nehatiye fikirîn ku sedemê bingehîn yê nahêle zarok biçin dibistanê, an biçin jî piştî demeke kurt mecbûr bimînin ku dev jê berdin, cudatiya zimanê wan î dayikê ye (Benson, 2005). Xebatên îstatîstîkî yên Enstîtuya Etudên Gelheyî yên Zanîngeha Hacettepeyê ku tên kirin, dikare ligel vê tespîtê bê fikirîn; bi gelemperî cihê ku zarok (bi zêdehî jî keç) herî kêmtir xwe li dibistanan qeyd dikin-berdewam dikin, bajarên kurdan (ku zêdetir bi kurdî tê axaftin) û bajarê kurd zêde lê dijîn e (2003). Her wiha di xebatên li Tirkîyeyê tên kirin de di nava xwendevanên kurd de, di rêjeya berdewamkirina xwendinê de, lihevnekirina zimanê dibistanê û zimanê wan î dayikê, sebebeke girîng e (Coşkun û yd.). Ji ber vê ma'neyê, ev derbirînen di malpera fermî de cih digirin rastiyê nateyisînin:

Perwerdehiya keçan, tê wateya ku di nava zarokên ji perwerdehiyê bêpar mane de, li ser keçan bê sekinîn û bi vê yekê jî, hemû zarok bikarin bivin xwediyê perwerdehiyeke biqalîte. Ev yek jî, ji bo keçan ne hew zêdekirina derfetên perwerdehiyê, lê belê ji bo bikarin xwendinê berdewam bikin û di dibistanê de xwedî jêhatinî bin, divê bi awayekî sistematîk van astengan temam ji holê bên rakirin.¹³

Wexta kampanyayên weke Keçno Haydê Dibistanê, tên sazîkirin, ne rasthatinî ye ku ev zanyarî bincil dibin. Jixwe saziyên dewletê, biryareke esasî dane ji bo xwe; divê keçên kurd bişînin dibistanê û zimanê tirkî fêrî wan bike. Yek ji sebebên bingehîn yê vê yekê ew bû ku, weke di dezgeh û medyaya kurdan de jî tê nîqaşîkirin,¹⁴ tirkî fêrî keçên kurd bikin û bikarin zimanê nîfşê dahatûyê bikin tirkî, yanê bişaftinê pêk bînin.¹⁵ Ji ber vê yekê ye ku bi salane, bi awayekî sistematîk keçên ku ji ber gelek cudageriyan ji perwerdehiyê hatine dûrxistin, zêde tên handan ku tevî pergala yekzimanî

12- <http://haydikizlarokula.meb.gov.tr/files/ogretmenelkitabi.pdf>

13- <http://haydikizlarokula.meb.gov.tr/organizasyon.php>

14- Ji bo hinek mînakên binêrin: Gülçiçek Günel Tekin, Tirkîyeyê'nin Asimilasyon Politikaları – IV. <http://www.beroj.com/h.asp?k=3332&cz=t>; Yüksel Genç, Kadınla Kürtlüğün Islah Planı <http://gunlukkazetesi.net/haber.asp?haberid=46739>.

15- Mirov nikare bêje ku temamê saziyên ku beşdar, welew alîkariya van kampanyayan kirine, xwediyê heman armancê ne. Hindek ji wan di mijara zimanê dayikê ên keçan (bi giştî Kurdî) de, bi awayekî berbiçav rexne dikin û pêşniyaran dikin, hindek ji wan jî vê mijarê qet ji xwe re nakin rojev. Ji bo mirov vê yekê baştir fêr bike, divê mirov li xebat û argumanên saziyên ku di kampanyayê de cih girtine, binihêre.

ya dibistanê bibin. Li vê oxirê kampanya hatine sazkirin, ji bo qanehkirinê, alîkariya aborî bi malbatên ku keçên xwe naşînin dibistanê re tîn kirin, (heta carna gef lê tîn xwarin) û hindik be jî ji kuran bêtir burs dane kečan. Hindek kes dikarin bibêjin qey handanên bi vî rengî, di çarçoveya cudageriya pozîtîf de, hew bi dilekê paq tê kirin. Bes, wexta ev kampanya hatine birêvebirin, tevî ku zêdetir serî li “wekheviya derfetan” hatiye dayîn jî, zimanê perwerdehiyê wek problemekê nehatiye qebûlkirin, cudageriyên mezintir ên di pergela perwerdehiyê de nehatine dîtin; ev yek jî êşkere dike ku handanên navborî bi nêzîktêdayîna dewleta serdest ve girêdayî ye û ne serbixwe ye. Wekî din, fikra wekheviya derfetan bê qebûlkirin jî, di pratîkê de xuya dibe ku wekheviya encaman tune ye.

Ji derveyî kampanyaya Keçno Haydê Dibistanê, di hindek raporên ku sazîyên medenî ên navneteweyî û yên herêmî amadekirine de jî, mumkin e ku mirov bikare nêzîktêdayînen wiha bibîne. Bi taybetî, European Stability Initiative, di sernivîsa rapora xwe ya Serdestî û Zayendî, Fenîzîm, Kemilîna Demokrasiya Tîrkiye-Îslamê de dide zanîn ku ji sala 2001 ê û vir ve, li Tîrkiyeyê jin, ji layê statuyê ve gelekî pêş de çûye; ji bo piştrastkirina vê vegotinê jî, daneyên îstatîstîkî, yên ku di qadên veguherîna zagonan û xwegihîştîna kečan ya perwerdehiyê de derdikevin holê, bikaraniye (2007). Ligel vê yekê jî, rapor dide zanîn ku Tîrkiye hêna jî gelekî bi şûnde maye; di nava 115 welatan de, di dora 105 an de ye; dîsa gotiye ku, ji bo ev rewş bê veguherîn, divê li herêmên çolter ji bo keç bibin dibistanî, divê çalakî zêde bibin. Lê belê, tevî ku gotiye ji ber hindek sebaan keç yan qet dest bi dibistanê nakin, yan dev jê berdidin jî, êşkere nekiriye ku meqseda wan herêma kurdan e û loma jî hindek newekheviyên zimanî, aborî û siyasî bandorekê li rêjeya dibistanîbûyîna wan dike. Ne ji ber saziya ku ev rapor amade kiriye, Tîrkiye ji rexê zîman û etnîkî ve wek cihekî homojen ditiye; lewre, di beşa bi sernivîsa *Jinên Wanî* de, bi taybetî li ser kuştinên namûsê rawestiyaye û gotiye ku ev yek di nava kurdan de zêde heye. Loma çavên xwe ji şeweyên şiddeta berfireh ya ku bi destê dewletê tê berdewamkirin re girtiye, her wiha bi awayekî veşarî, çanda kurdan wek sedema vê şiddetê destnîşan kiriye û resmeke kolonyal çêkiriye. Her wiha, mirov dikare bibêje yên ku ev rapor amade kirine, bêtî ku bibîne bê çi tê serê kurdan, bi gelemperî jî keç û jinan, zimanekî kolonyal bikaranîne.

Raporeke din a ku derbarê mijara di vê xebatê de hatiye lêkolîn jî, pêşnûmayê Pêkanîna Wekheviya Zayen di Perwerdehî û Tevlêbûna Civakî de ye ku bi hevkarîya Komeleya Weqfa Dê-Zarok (AÇEV), Perwerdekirin û Alîgiriya Berendamên Jin (KA.DER) û Destpêkirina Reforma Perwerdehiyê (ERG) hatiye birêvebirin.¹⁶

16- Ji bo malpera pêşnûmayê binihêrin: <http://www.kizlaricinegitim.net/page.aspx?nm=ProjeHakkinda>.

Mexsedên di çarçoveya vê pêşnûmayê de bûne armanc wiha hatine rêzkirin: pêkanîna modeleke navend-civakî ji bo kêmkirina newekheviyên zayenda civakî; kêmkirina jimara jinên nexwende-nenivîsênde; di mekanîzmayên biryargirtinê yê qadên civakî de, zêdekirina beşbarbûna jinan; ji bo di perwerdehiyê de, wekhevanetiyê zayenda civakî pêk were û destkariya pêkanîna polîtîkayên herêmî û neteweyî bê kirin. Di birêvebirina kampanyayê de, semînerên dê-bav, semînerên xebardarkirina civakê û semînerên bernamêyên xwende-nivîsendetiyê û hemwelatîbûnê û gelekên din hatine dayîn, serlêdanên diyalogan hatine kirin û têkilî bi gelek însanan re hatiye danîn. Li Tirkiyeyê, van kiryan ji bo perwerdehiyê, ji bo anîna rojevê ya newekheviyên zayenda civakî girîng in. Her wekî din, li dijberî gelek kampanyayên ku berî niha hatibûn kirin, di malpera vê xebatê de, zanyariyên derbarê sebebên aborî û civakî yê newekheviyan pêk tinin de hatine dayîn. Wekî vê, ev xebateke girîng e; lewre dide zanîn ku di nava van probleman de reveberiyê zayenda civakî ya brokratîk heye û di perwerdehiyê de bi tu awayî rolek ji bo zimanê dayikê nehatiye terxankirin. Bes ji dêvla hewcedariya perwerdehiyê pirzimanî ya li ser bingehê zimanê dayikê, faktora zimanê dayikê, wek pêkaneke ku problem jê dizên qebûl kirine û gihîştine vê encameke têra xwe grîft; *divê ji bo xwendevanên ku bi tirkî nizanin bernamêyên aligir hebin*.¹⁷ Lê belê, ji nêta wan “bernamêyên aligir”iyê fêma nabe ku ka gelo dixwazin ewil perwerdehiya bi kurdî destpêbike, an bêtir tirkî fêrî xwendevanan bike. Lê belê, ya girîng ew e ku piştgirî bê kirin, ji bo faktorên di pirtûkên dersan ên ku hatine pêşniyarkirin de cudageritiyê diparêzin, bîna rakirin, pêşniyarên ku weke, “hewce ye di fakûlteya perwerdehiyê de perwerdehiya zayenda civakî bîna dayîn, berfirehtir bibin”. Bes, wexta van fe’aliyetan tîna birêvebirin, diyar nabe ka çi qas geşedanên ku dibin, cudahiyan civak-aborî, etnîkî û olî hesabandine, an jî wê bihesibîne. Her çi qas derbarê vê yekê de daxuyanîyek neyê kirin jî, tîna texmînkirin ku di kampanyayên bi vî rengî de, armanca esasî komên ku ji aliyê civak-aborî, etnîkî û nasnameya olî ve tûşî cudageritiyan bûne ne.¹⁸ Gelo di vir de, van fe’aliyetan bandoreke çawa li komên navborî dike û ên ku beşdar dibin wateyeke çawa didinê, hêna jî wek mijareke eşkerenebûyî ya girîng li ber me ye.

Di lîteratura ku li jor hat behskirin de, di çarçoveya perwerdehiyê de, kampanyayên mijara wan zayenda civakî û xebatên akademîk in, ku tîna argumanên modernîzm, lîberal û kolonyalî ye, bi berfirehî hatiye rexnekirin; û beşek ji heman rexneya me jî, ji bo van pêşnûma û kampanyayên

17- http://www.kizlaricinegitim.net/uploads/diyarbakir_sorun_ve_cozum.pdf

18- Nemaze, bajarên ku pêşnûma wê lê bê kirin wek Diyarbakir, Ruha, Mêrdîn û Stembol hatine diyar kirin. Her sê bajarên ewil zêdetir Kurd û hindêk Ereba lê dijîn. Stembol jî, bajarê ku kesên tîna ecîqandin û tune tîna hesabandin, herî bêtir koçî nava wî kirine.

li Tirkîyeyê ne. Bes, dikare bê gotin ku, ji bo berfirehkirina hayjêhebûna zayenda civakî û kêmkirina newekheviyên di navbera zayendan de, hindek ji van xebatan xwediyên bandorên erênî û kêrhatî ne. Her wiha, di xebatên wîlo yên li Tirkîyeyê tîn kirin de, bi taybetî mirov dikare bêje ku ji rexê materyalên dîtarî yên di pirtûkên dersan de, ne bes bin jî, şopên ciddiyeta rexneyan tîn dîtin û dîsa xuya dibe ku bi baldarî tev tê gerîn. Bes, vê mijara newekheviyên bikarneanîn an jî bikaranîna zimanên dayikê, yên komên cuda çawa tûşî veguherbariyê dibe, hêna jî eleqeyeke akademîk û politîk nedîtiye.

Li rexê din, di mijara perwerdehiyê de, derbarê gelo zayenda civakî ji aliyê zimanê dayikê ve çawa bi rêve diçe, xebatên îstîsnâî yên xwedî nêzîktêdayînên rexnegir jî hene. Yek ji van nîqaşan jî, di nivîsara Akşit a bi sernivîsa “Perwedeî bi Zimanê Dayikê û Jin” de hatiye kirin (2009b). Akşit, di teoriya neteweperstiyê de, li dijî rolên jinê ên zayenda civakî û (wek riya tekane) di perwerdehiya civakî de rolên jinê, derdikeve; îdia dike ku, jin ji van rolan azad e; (li peyva xwe dizêdîne) berdewamiya xeyalkirina formulên girîng e; lewra ramana dijrabêr û serbixwe ya ku jin serkêşiya wê dike, mumkin e ku bi qandî zagonçêkerên politîk texmîn nakin xurt be. Têkildarî vê yekê nivîskar dibêje, divê herdu aliyên ku nîqaşa zimanê dayikê dikin, fêhm bikin ku hewce ye zanyariya jinan ciddî bê girtin û ev yek jî ne tenê jinan, wê takekesiyê jî azad bike.

Yek ji saziyên ku di mijara perwerdehiyê de, wexta di nîqaşên derbarê zayenda civakî de xebateke berfireh dike, tim xwediyê nêzîktêdayîneke rexnegir e jî, Sendikaya Perwerdehiyê (Eğitim-Sen) ye. Di vê mijarê de, bi giştî daxwazên Eğitim-Sen a ku semînerên perwerdehiya zayenda civakî dide û raporên cur bi cur amade dike, wiha hatiye bi rêz kirin: divê di binê bastûra Wezareta Perwerdehiya Neteweyî de “komîsyona wekheviyê” bê avakirin; dîsa mecbûrî ya derbarê “zayenda civakî” de, li bernameya lîsansan ya fakûlteya perwerdehiyê zêde bibe; mijara “zayenda civakî” di bernameyên wezaretê yên perwerdehiya navîn-xizmetî de bîn zêde kirin; di her ast û naveroka bernameyên perwerdehiyê de, materyal û pirtûkên dersan ji referansên zayendîparêziyê bîn paqijkirin; di her pêpelûka perwerdehiyê de mijar û dersên derbarê zayenda civakî hebin; ji bo keç û jin mafên xwe yî perwerdehiyê bikar bînin, geşkirina politîkayên alîgir û handanê; ji bo keçan pêkanîn û berfirehkirina derfetên bursan û li herêmen ku zêde dibistan lê hene, kreş bîn vekirin (2009). Bêguman, heke ev daxwaz ciddî bîn girtin, li gorî wan politîka bîn kirin, çî di qa perwerdehiyê de û çî di qadên civakî yên bêhtir berfireh de, wê di kêmkirina newekheviyên zayendî de bibe xwediyê roleke xurt. Bes, vê hesasiyeta ku ji aliyê Eğitim-Sen’ê ve tê nîşandan, di mijara zayenda civakî de, hêna jî veguherîna zimanên dayikê nahundirîne. Tevî ku Eğitim-Sen ji bo hemû zimanên dayikê yên ji hev cuda, li Tirkîyeyê di perwerdehiyê de bî bikaranîn têkoşînê dide jî, di

daxwazên xwe yên derbarê zayenda civakî de, heta niha tu tişt li ser mijarê negotiye.

Wexta ku li kampanya û xebatên hevireng ên ku li jor behskirî bê nihêrîn, mumkin e ku ramanên modernîst û liberal derkevin pêş; heta mumkin e ku car bi car nasname, kirdevanî û rexneyên ku di lîteratura poststruktur de jî derkevin pêş. Bes, di nîqaşên ku ka gelo li Tirkîyeyê, zayenda civakî di çarçoveya zimanê dayikê de çawa tê vehûnan de, mirov dibîne ku hêna baş ji rexneya postkolonyal para xwe nestendiye. Di vê rewşê de, mirov dikare bêje ku ewila ewil li Tirkîyeyê heta bêjin akademî apolîtîze bûye, lîteratura postkolonyal li Tirkîyeyê baş nayê naskirin û hindek metnên teorîk-bingehîn hêna li zimanê tirkî û kurdî nehatine wergerandin.¹⁹ Hin îstîsnayên vê rewşê, (bi taybetî) car caran di çalakîyên kurdan û rojname û kovarên ku polîtîkayên muxalîf dihebinin, de tê dîtin.²⁰ Lê belê, taybetî bi metodên teorîk ên poststruktur û postkolonyal, lêkolînên akademîk bînin kirin, ji bo geşkirina kampanyayên rexnegir ên ku tîr birêvebirin, zanyarî û teşeyên ezmûnkirina xwendekarên kurd (taybetî keç), pêwendîdariya vê yekê ya bi şeweyên serdestiyê ve, wê zelaltir bibe.

Heta niha nîqaşên ku li jor hatine kirin, hûr bûye ser argumanên ku ji layê nêzîktêdayinên cuda ve, taybetî yên derbarê perwerdehiya keçên kurd de hatine gotin. Bes, ev xebatana helbet gelek girîng in ji bo bêtîtin ku bêtîtin kurd çawa ji van arguman û pratîkan bandorê werdigirin, ezmûnên zimanî di kîjan merhaleyan de rêwî ne û wek argumanên bi hukim, rêlibergirtina wendabûna kurdan û keçan. Lê belê xebateke bi vî rengî teorîk û metodolojîk hatibe kirin hêna tune ye. Bes li jêr, bêtî ku gotinên gelemperîkirî bînin gotin, hindek çavdêrî ji bo nîqaşkirinê hatine bijartin; loma mirov kare vê yekê, wek gaveke ku bi vî rengî hatiye avêtin binirxîne.

19- Rêwîtiyeke ji kêmaniyeke wilo, hejmara taybet a derheqê ramana postkolonyal a kovara *Toplumbilim* dikare wek gaveke girîng bêtîtin. Binêrin: Yetişkin, Ebru (2010), "Postkolonyal Düşünce Özel Sayısı", *Toplumbilim*, hejmar 25.

20- Nemaze, nivîsên di gelek hejmarên kovara Kurdî "Qijika Reş", (ku meyla wê anarşîstî ye) de, ji teoriyên postkolonyal sûd wergirtine. Bo nimûne, mirov kare li nivîsên Engin Sustam *Nasnameya min Olana Penaberiyê*, an jî *Geudeyê Ku Tê Sêwirinê Biopolitik* ên di hejmara kovarê 1.ê de, binihêre. Welew di nivîsa Sami Görendağ, *Name Ji Qiza Min Sarya re* ya nivceribandî-nîvakademîk de, feraseta kolonyalist ya di pergala perwerdehiyê de, zayendparêzî û mehrûmhiştina ji zimanê dayikê, bi zimanekî postkolonyal hatiye ravekirin. Dîsa Nivîsên M. Bülent Işık, Xwendineke Di Nava Postan de û *Hermanîvanî û Perwerdehi* jî cih bi cih mekanîzmaya perwerdehiyê bi analîzên poststruktur vedikole. Nivîsa Cuma Çiçek, ya di hejmara 10 an a kovara Zendê de ya bio sernavê *netewe-dewlet û polîtîkayên zimanî*, her çiqas zayenda civakî nîqaş neke jî, dîsa pratîk û texrîbata bîrdozîya kolonyalist ya li ser zimanê nîqaş dike; Ev nivîs, zêde ji rexnegirîya postkolonyal sûd wergirtiye.

Kurdî û Zayenda Civakî

Gelek zarok, di serî de, ji ber feqîrî û mantalîteya pergala perwerdehiyê ya hermonîkar, ji ber kêmbûna dibistan û tunebûna mamosteyan, ji bo zêdebûna tacîz û şiddeta li dibistanan û xemsariya malbatan, qet naçin dibistanan. Ji ber van sedeman, çî kur û çî keç, wexta malbatên kurd ji bo şandina dibistanê, mecbûr dimînin ku di nava zarokên xwe de bijartinekê bikin, zêdetir kuran dibijêrin. Çî ji ber feqîrî û çî ji ber xemên olî (ne li her deverê be jî) hindek malbat nahêlin an jî naxwazin keçên wan biçin dibistanê. Bişînin jî, carna ji ber polîtîkayên pewerdehiyê, carna jî ji ber zorlêkirina malbatan, heta lîse, an zanîngehê nikarin bixwînin. Wexta şansa wan çêdibe ku biçin dibistanê û berdewam bikin jî, ji ber ku zimanê dibistanê tenê tirkî ye, li gorî kuran keç du cara dibin xwedî deza-wantaj. Werhasil, li herêmên ku zêdetir li nava malê bi kurdî tên axaftin, berî destpêkirina dibistanê, ji bo keçan derfetên fêrbûna tirkî (ku zimanê perwerdehiyê ye) hindiktir e. Her çiqas şansa me tunebe ku em ji daneyên xebateke dorfireh sûtê wergirin û bingegehên jî, bê gûman em dikarin bêjin ku sebebekî girîng jî ew e ku, di nava civakê de rolên zayenda civakî yên cuda ji bo keç û kuran tên diyarkirin.

Hevahengî vê çavdêriyê, di xebata bi navê Kula Ziman de rewşekî pêwendîdar derket hemberî me (Coşkun û yd., 2010). Ji bo kirina hevpeyvînan çar komên ku me diyar kiribûn wiha bû: Xwendekarên kurd, mamosteyên kurd û bi kurdî dizanin, mamosteyên bi kurdî nizanin, bes mamostetî ji xwendekarên kurd re kiriye û dê-bav. Ji 13 xwendekarên ku heta zanîngehê xwendine û bi kurdî dizanin tenê yek jin bû. Di nava mamosteyên ku bi kurdî dizanibûn de qet jin tunebû. Jixwe me xwestibû ku dê-bavên xwendevanan nizanibin tirkî; me dît ku hemû mêr bi awayekî fêrî tirkî bûne û yên bi kurdî diaxivin tenê jin in. Her çiqas me bixwesta ku em hevkeşeyeke zayendî di nava koman de çêbikin jî, wêneyê li beramberî me ev bû. Mumkin e ku ev wêne bi vî şeklî bê xwendin: Mêr xwende-nexwende bin jî bi awayekî dibe xwedî duziman. Lê belê jin wexta xwende bin zêdetir tirkî û nexwende bin jî zêdetir kurdî diaxivin. Bi gotineke din, ji bo mêr bibin xwediye perwerdehî, pîşe û karekî di qada giştî de, ne hewce ye bi du zimanan zanibin. Bes ji bo jinan ev rewş tê guherîn. Loma jî mijûlbûna bi ser wêneyekî wiha de zehf girîng e.

Bêyî lêkolîneke berfireh bê kirin, mirov tenê ji van çavdêriyan bide rê û îdiayên berfireh bike, hem kêm e û hem xelet e. Lê belê ev rewş destnîşan dike ku ji nava xwendevanên kurd ên heta merheleyên bilind berdewam kirine xwendina xwe, keç hê bêtir ji zimanê xwe yî dayikê dûr dikevin û kur jî li gorî keçan ji bo parastina zimanê xwe yî dayikê bêtir bişens in. Li aliyê din jî, nîqaşên li komxebatên mamosteyan destnîşan dikin ku di nava kesên naçin dibistanê de, zimanê kurdî ji rexê jin û keçan ve tê parastin û

mêr ji bêhtir dibin xwediyê rewşeke duzimanî. Wexta mirov ligel nîqaşa Homî Bhabha ya derbarê “texlîtîkirinê” de bifikire, mirov dê bibîne ku bi rastî van çavdêriyên ewil dibe ku bi giştî ne xelat bin. Loma, wekî Homî Bhabha jî destnîşan kiriye, kesên ku demeke dirêj li cudageriyê hesilî bin, piştî wextekê ji xusûsiyetên xwe yê kêmîne-civakî, ku bûne sedemê hesilandina cudageriyan, dûr dikevin û dest bi texlîtîkirina şêklê raman û tevgerên civaka serdest dikin. Heta hindêk ji wan bi tûmerî zimanê xwe yî dayikê ji bîr dikin û dibin kesên ku hew bi zimanê serdest diaxivin. Li vir, mirov dikare ser bisekine ka çima bi zêdetir keç meyla xwe didin texlîtîkirinê. Helbet kur jî bi heman şeweyî xweziya xwe bi kultura serdest tînin û zimanê xwe ji bîr dikin. Bes weke ku li jor jî hat qalkirin, ji bo ku rolên zayenda civakî di axaftina zimên de xwediyê mîsyoneke girîng e, keç zêde bandorê ji vê rewşê werdigirin.

Mirov dikare *spartina ji derve tê û pêkûtiya ji hundir tê* wek du sedemên bingeîn bibînin ku, ji rûyê wan de keçên ku diçin dibistanê, ji kuran bêtir ji kurdî dûr dikevin û bi tirkî diaxivin.

Mirov dikare *spartina ji derve tê*, bi esasî weke polîtîkayên serdest ên yekzimanî û pratîkên wan, weke bi wan ve girêdayî, pratîkên dibistanan û nîman berhêlikirinên medyayê bifikire. Loma, îdeolojiya serdest dibêje, hûn nikarin di heman wextê de du zimanan bikarbînin, tenê hûn dikarin bi zimanekî biaxivin; ango yekzimanîyê wek normekê dide ferzkirin²¹ li hêla din jî dibêje, eger hûn fêrî tirkî bibin hûn dikarin di qada giştî de, bibin xwediyê cihên meşrû.

Lewre, ji ber bandora bernamêyên bizava bingeîn ên televîzyonan û ji ber çûyîna dibistanê, têra xwe ji zimanên xwe yî dayikê dûr dikevin û bi lez fêrbûna zimanê tirkî ji xwe re wek riya xelasiyê dibînin. Her wiha keç, piştî dest bi çûyîna dibistanê dikin şûnde, tesîra modernîzmê a pişafîker jî nêv de ji ber gelek hişyarkeran, difikirin ku li gorî kuran divê bêtir li xwendinê germ bibin û jêhatîtir bibin; çareya vê yekê jî ew e ku zêde adapteyî pergala perwerdehiyê bibin, bi lez bîn bişafîtin û ji kultura xwe dûr bikevin.

Mirov dikare bibêje ku pêkûtiya ji hundir ve tê, cudageriya navmalî ye, biryardayîna pêvegirêdana mêr e. Ev pêkûtiya ku ji pêderşahiye û

21- Ji bo analîzeke dorfîreh binêrin: Bhatia, Tej K. û Ritchie, William C. (2006), *The Handbook of Bilingualism*. Blackwell, Oxford. Di eslê xwe de ev honak ji diyar dike ku bê çawa argumanekê kolonyal serdest e. Lewre li piraniya dinyayê, di pratîkên ji-yana rojane de, pirzimanî bûn heye. Bo nimûna, li Hindîstanê, piraniya zarokan berî dest bi dibistanê bikin, fêrî du-sê zaimanan dibin. Li aliyê din, li Mêrdînê, gele kzarok bi awayekî zimanê Kurdî, Erebi, Tirkî û Suryankî dibihîzin. Lê belê nêzîktêdayina binyatrojavayî (ku leşkerî, siyaset akademî û hilberîna zanyariyê domîne kiriye û bûye hegemon) yekzimanîyê wek rastiya xwe dipejirîne û ji xwe re kiriye normek.

polîtîkayên serdest ên dewletê nayê veqetîn, çember zehfli keçan teng kiriye û ew kiriye xwediyê rewşeke dezavantaj. Lê belê pêkanînên perwerdehiyê her çiqas newekhevaneparêz, otorîter û cudager bin jî, carna ji keçekê re (ji bo ji pêkûtiya malbat û dorhêla xwe xelas bibe) dibe riya revê. Lewre, pêkûtiya ku ji derve tê, ji vê rewşê sûdê werdigire, dixwaze bide zanîn ku sebebê vê gerînekê kurdbûn e, kurd bi tenê di vê gerînekê de ne; berpîrsên vê rewşê mîr-bav in, ji bo hûn bikarin ji vê gerînekê xelas bibin, divê hûn fêrî tirkî bibin. Di vê çarçoveyê de, bi watedar e ku mirov bêje, navê kampanyaya “Bavo Min Bişîne Dibistanê” jî vê mantalîteya navborî bi eşkereyî nîşan dide.

Spartina ji derve tê û pêkûtiya ji hundir tê, bêhtir di nava keç û jinên kurd ên ku bi darê zorê ji welatên xwe hatine dûrxistin û koç kirine derveyî Kurdistanê, tê jiyîn. Lewra, li dibistanê, li cihê kar û qadên jiyana civakî, vederbûna ji ber kurdbûnê, wek zimanê pêwendîdariyê, bi saya hebûna zimanê tirkî, kûrtir dibe. Li ser vê mijarê, yek ji lêkolînên herî girîng (ku mînakên berbiçav destnîşan dike) *Çi Guherî* ye ku Handan Çağlayan, Şemsa Özar û Ayşe Tepe Doğan amade kiriye. Lêkolînvan destnîşan dikin ku, keç û jinên bi darê zorê ji welatê xwe hatine dûrxistin, pêrgî cudageriya zayendî, herêmî, qewmî (etnikî), ziman û devokan dibe (2011). Li gorî encamên lêkolînê, li her deverê hebûna bendên civakî û zagonî yê li pêşiya bi kurdî axaftina keç û jinan, zilma li nava malê, girêdana bi mêran ve û şertên dijwar ên jiyane, keç û jin ber bi biryardayînekê ve daf dane; ji bo hindiktir pêrgî vederbûn û cudageriya bibin fêrî zimanê serdest dibin û dixwazin zimanê serdest fêr bibin (r.121). Lewre ji bo keç û jinan fêrbûna tirkî dibe sedemê derketina derveyî malê, serdestiya pederşahiye lawaz dike, bêtir ku mêrek hebe bikare pêwendiyên serbixwe deyne, bixebite û qezenç bike (r.123). Encamên lêkolînê destnîşan dikin ku, di hemû qonaxan de kurdî cihê xwe ji tirkî re dihêle û di nava nîşan de veguherîneke zimanî pêktê.

Ji ber van sedeman hindek ji keçên ku dest bi dibistanê kirine pêrgî pişaftina ziman û kulturî dibin, zimanê xwe yî dayikê “kurdî” ji bîr dikin û dixwazin bêaksan bi tirkîyeke şahik biaxivin. Li hêla din, yê ku ewqas ne “jêhatî” bin jî, di salên pêş ên dibistanê de, bi qasî ku bikarin xwendina xwe berdewam bikin baş fêrî zimanê tirkî nabin, li dibistanê nikare li dijî zor û cudageriyê li ber xwe bidin (malbat baş bi wan re nabin alîkar), lewma jî ji ber sedemên bi vî rengî mecbûr dimînin ku dev ji xwendinê berdin.

Kur jî, wexta diçin dibistanê, bi heman şeweyî pêrgî van dibin cudageriyên *ku ji pergala perwerdehiyê çêdibin*, her dem şiddet bi awayekî neyînî bandorê li wan dike, lê bi qasî keçan xwe mecbûr nabînin ku ji ber pêkûtiyên bi vî rengî kurdî ji bîr bikin û bi tirkîyeke şahik biaxivin.

Bêguman, ev tiştên ku tên vegotin mijarên mîna windabûna zimanê kurdî û derbasnebûna nîfşên nû û têkildarî vê yekê jî, bêhtir rola ku ji bo jinê hatiye tarxan kirin, tîne bîrê. Di rewşeke wiha de, di hinek derdorên kurd de ji bo bikarin rê li ber vê windabûnê bigirin, car bi car tê gotin, ziman tenê bi destê jinan dikare derbasê nîfşên nû be, lewre heke jin fêrî tirkî bibin, zimanê kurdî wê têk biçe û hewce ye ku keç qet neçin dibistanê. Ev nêzîktêdayin, di pêşnûmayên neteweperest de, jinan wek parêzvanên cudahiya etnîk, neteweyî û qewmî, derdixe pêş. Ango, ji dêvla ku li dijî keftûlesta argumana serdest (ku ji bo pişaftinê çî ji dest tê dike) jin li gor nihêrîn û xwestin û pêdiviyên xwe bibin xwediyê argumanekê û têkoşîna xwe bidin, argumaneke din tê hilberîn ku jinê bi şeweyekî din dike alaveke siyasete xwe.

Wek encam, spartina ji derve tê, ligel pêkûtiya ji hundir tê re, psikolojiyêkê wisa bi keçan re çêdike ku, bawer bikin rîya herî baş ew e ku ji bo ji cudagerîyan xelas bibin û bîr qebûlkirin, dev ji axaftina kurdî berdin. Di encama vê yekê de, bi taybetî keç bi lez dev ji axaftina zimanê dayikê berdidin. Ev rewş, eşkere dike ku zayenda civakî, bi faktorên wek feqîrî, cudagerîya ku bi saya zimên di pergala perwerdehiyê de tê kirin, rewşa malbatan û koçberiyê re têkildar e; loma jî tîkela herî girîng e di newekhevaneparêziyê de.

Rola Perwerdehiya Pirzimanî ya ser Bingehê Zimanê Dayikê di Liber-girtina Cudagerîya Zayenda Civakî de

Ji bo vederkirin û cudagerî, ku ji hevbirîna zayenda civakî û cudabûna zimanî afirî ye, ji holê bê rakirin, divê feraseta ku perwerdehiya pirzimanî ya li ser bingehê zimanê dayikê ji xwe re kiriye armanc bê xwastin û xurtkirin. Lewre ferasetêkê wisa xweyî potansiyeleke pir ciddî ye. Li gorî Carol Benson, mirov dikare li encamên gelek lêkolînan binihêre û vê potansiyele vebêje (Benson, 2005). Bo nimûne, gelek lêkolîn destnîşan dikin ku, wexta keç zimanê perwerdehiyê bikartînin, diçin dibistanê. Ev yek, bi giştî hem meyla keçan û hem ya malbatan e. Faktoreke din jî, wexta zimanê ku li malê tê axaftin di perwerdehiyê de jî tê bikaranîn, malbat bêhtir dikarin beşdarî qonaxên perwerdehiya zarokên xwe bibin û dixwazin zarokên wan xwendina xwe bidomînin. Wexta rewşên dijberê vê yekê pêk tê, malbat naxwazin zarokên xwe bişînin dibistanê, heke bişînin jî, nikarin beşdarî qonaxên perwerdehiya wan bibin û şansa xwe wînda dikin ku êdî bikarin di qonaxên perwerdehiya zarokên xwe de alîkariyê wan bikin. Dîsa li gorî lêkolînan, wexta li dibistanê zimanê dayikê ên keçan tê bikaranîn, an jî li dibistanên ku perwerdehiya pirzimanî tê kirin, keç dûvedirêj perwerdehiyê didomînin. Di rewşeke wiha de, keç tenê bi perwerdehiya xwendnivîsendetiyê qaneh nabe û bi awayekî ciddî ji qonaxên perwerdehiyê sûdê werdigire; loma jî di gelek waran de bêhtir serkeftî dibin. Ev jî dibê

sebebê handanê ku perwerdehiya xwe berdewam bikin; û malbat ji piştî vê jêhatiniya zarokên xwe, bêhtir alîkariya wan dike.

Xaleke din jî, talûkeya tacîzkirina zarokên komên ku zimanê wan î dayikê di perwerdehiyê de tê bikaranîn, kêmtir e û dilrehettir zarokên xwe dişînin dibistanê. Lewre, ji ber ku zarokên wan wê ji aliyê mamosteyên ku bi zimanê wan î dayikê diaxivin ve bîr perwerdekirin û ji ber ihtîmala dibe ku wan mamosteyan ji civaka herêmê bin, baweriya wan ji mamosteyan zêde dibin. Di ser de jî, wexta zimanê dayikê yê zarokan di perwerdehiyê de tê bikaranîn, mamoste di pratîkên xwe yî nava dersê de, li hember keçan bêhtir adil (dadwer) dibin. Bes, dema bi zimanê serdest perwerdehî tê kirin, bi taybetî di salên ewil ên perwerdehiyê de ji keçan zêdetir kur tûşî zimanê serdest dibin û mamoste bêhtir heqê axaftinê dide van zarokên ku bi zimanê serdest zêde diaxivin. Lê belê keçên ku zimanê wan î dayikê di perwerdehiyê de tê bikaranîn, xwe bêhtir rehet hîs dikin û (bi kêmanî) ji bo mamoste nikarin ji ber jêhatiniya wan î zimanî, cudatîyê têxe nava wan û kuran, ev rewş zêdetir potansiyela ku keç zêde beşdarî perwerdehiyê bibin, di xwe de dihebîne. Dîsa xaleke din a girîng jî, di perwerdehiyê de bikaranîna zimanê dayikê; di mînakê gelek welatan de, ev yek bûye sedem ku jin zêdetir bibin mamoste. Ev rewş, dikare bibe sedem ku xwendevanên keç zêdetir mamosteyên xwe yî jin ji xwe re wek model bigirin; ev yek jî dikare bihêle ku keç zêdetir beşdarî perwerdehiyê bibin û berdewam bikin. Wekî din, perwerdehiyeke pirzimanî û feraseta civakê, weke ku berê jî hat qalkirin, di xebata bi navê *Çi Guherî* de tê gotin, dê nema bihêle ku jin ji ber zimanên xwe tûşî cudagerî û hermonîkariyê bibin. Dikare bê gotin ku, pirzimanîbûn wê awantajêke ciddî bi xwe re bîne. Ev yek, dikare wek hilberîna argumaneke nû bê kirin û hem ji polîtîkayên netew-dewleta serdest û hem ji argumanên dijber, (ku jinan wek raguhêzên zimên, kultur û reseniya etnîkî diyar dike û di pêşnûmayên neteweperest de wek meta bikartîne) re bibe alternatîf. Bi saya vê yekê, keçên kurd nebin bireserên pêşnûmayêke siyasal; bibin kirde, derbarê gewde û jiyanên xwe de bibin xwedî heq, biçin dibistanê, bibin xwedî meslek, li derve bixebitin, fêrî zimanan bibin, bes zimanê xwe yî dayikê jî biparêzin; heta bibin kirdeyên ku vana gişan nexwazin jî.

Encam

Di vê xebatê de, me hewl da ku em bi giştî qala di perwerdehiyê de ziman û newekheviyên zayendiya civakî bikin. Ji bo vê yekê jî, me li polîtîkayên netew-dewletan û li pratîkên kampanyayên navneteweyî ên ku bi vê mijarê re pêwendîdar in, nihêrî. Me dît ku pêşnûmayên netew-dewletan jinan dikin alavên xwe yê siyasî û kampanyayên navneteweyî jî, bêtir bi nêzîktêdayînên modernîst-lîberal behsa têgînên weke wekheviya fersendê dikin; bes bi taybetî wexta li dibistanan keçên ji komên kêmtir

tûşî newekheviyan dibin, çavên xwe digirin û ji xwe re nakin problem. Dîsa hevahengê vê yekê, me got, arguman û pratîkên kampanyayên ku li Tirkîyeyê, derbarê dibistanîkirina keçan de tîr birêvebirin, piranî li gorî nihêrînên keçan nêzîkî mijarê nebûne, ligel nêzîktêdayînên modernîst û kolonyal, xwestine ku keçên kurdan asîmîle bikin. Wekî din, me xwest em nîqaş bikin, newekheviya zayenda civakî, dikare tûşî pratîka bikaranîna, an bikarneanîna zimanê dayikê, bibe. Di dawiyê de, me hin çavdêriyên ne qatî ên derdarê pratîkkirina zimên ya xwendevanên keç de, nîqaş kirin. Di çavdêriyên ku di komxebatan de hatibûn bidestxistin û bi tîgîna “texlîtparêziyê” me got, îhtîmal e keçên kurd, li gorî kuran zûtir Kurdî ji bîr bikin û ev yek jî, dibe ku ji ber sparteyên ji derve tê û pêkûtiyên ji hundir tê, be. Piştî van xebatan giştan me got, di derdora perwerdehiyê de, newekheviyên zayenda civakî tûşî guherbariya zimanê dayikê dibe û newekheviyên ciddî diafirîne; û ji bo ji holê rakirina van newekheviyan, feraseteke perwerdehiya pîrzimanî ya li ser bingehe zimanê dayikê, (ku di mijara zayenda civakî de hesyar e) dikare mîsyoneke girîng pêk bîne.

- Akşit, Elif Ekin. 2009a. Haydi Kızlar Okula: Kızların Eğitimi, Kadınların Bilgisi. *Birikim* 114.
- Akşit, Elif Ekin. 2009b. Anadilde Eğitim ve Kadınlar. *Fe Dergi* 1.
- Benson, Carol. 2005. *Girls, Educational Equity and Mother Tongue-Based Teaching*. Bangkok: UNESCO.
- Bhatia, Tej K. & Ritchie, William C. 2006. *The Handbook of Bilingualism*. Oxford: Blackwell.
- Bhabha, K. Homi. 1994. *The Location of Culture*. New York: Routledge.
- Corson, David. 1993. *Language, Minority Education and Gender: Linking Social Justice and Power*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Coşkun, Vahap; Derince, Şerif & Uçarlar, Nesrin. 2010. *Kula Ziman: Kêşeya Bîkarneanîna Zimanê Dayikê di Perwerdeyê de û Serhatiyên Xwendekarên Kurd li Tîrkiyeyê*. Diyarbekir: DİSA.
- Çağlayan, Handan; Özar, Şemsa & Doğan, Ayşe Tepe. 2011. *Ne Değişti?: Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi*. İstanbul: Ayizi Yayınları.
- Eğitim-Sen Merkez Kadın Sekreterliği. 2009. *Hayat Bilgisi Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Araştırması*. Ankara: Eğitim Sen Yayınları.
- Eğitim Sen. 2010. *Ortaöğretimde Okutulan Türk Edebiyatı, Dil ve Anlatım Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Araştırması*. Ankara: Eğitim Sen Yayınları.
- ESI, European Stability Initiative. 2007. *İkinci Kadın Devrimi: Feminizm, İslam ve Türkiye Demokrasisinin Olgunlaşması* [Rapor].
- Gök, Fatma. 1993. Türkiye'de Eğitim ve Kadınlar. *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*. (Ber.) Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Gök, Fatma & Okçabol, Rıfat. 1999. *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*. İstanbul: Eğitim Sen.
- Kandiyoti, Deniz. 1991. Identity and Its Discontents: Women and Nation. *Journal of International Studies* 20.
- Kılıç, Lütfi Kırbasoğlu & Eyüp, Bircan. 2011. İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Rollerine Üzerine Bir İnceleme. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2 [cild 6].
- Marshall, Harriet & Arnot, Madeleine. 2007. Globalising the School Curriculum: Gender, EFA and Global Citizenship Education. *Gender Education & Equality in a Global Context: Conceptual Frameworks and Policy Perspectives*. (Ber.) Shailaja Fennell & Madeleine Arnot. Londra: Routledge.
- Rankin, Bruce H. & Aytaç, Işık, A. 2006. Gender Inequality in Schooling: The Case of Turkey. *Sociology of Education* T.
- Sayılan, Fevziye. 2012. *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Sirman, Nükhet. 1989. Feminism in Turkey: A Short History. *New Perspectives on Turkey* 3.
- Stromquist, Nelly P. 2001. What Poverty Does to Girls' Education: The Intersection of Class, Gender and Policy in Latin America. *Education, Globalization,*

- and Social Change*. (Ber.), Hugh Lauder, Phillip Brown, Jo-Anne Dillabough & A. H. Halsey. Oxford: Oxford University Press.
- Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*. 2003. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- Türkoğlu, Hülya. 1999). *Kadın Öğretmenler ve Sendikal Katılım: Eğitim Sen Örneği*. Teza çapnebûyî ya xwendina bilind. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeşil, Sevim. 2003. *Unfolding Republican Patriarchy: The Case of Young Kurdish Women at the Girls Vocational Boarding School in Elazığ*. Teza çapnebûyî ya xwendina bilind. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Yetişkin, Ebru. 2010. Postkolonyal Düşünce Özel Sayısı. *Toplumbilim* 25.

Kürdistan İşçi Partisi ve Türkiye’de Yeni Sol: PKK’nin Haki Karer’i Anma Metniyle Türkiye’deki Devrimci Hareketin Analizi

Joost Jongerden & Ahmet Hamdi Akkaya

Çev. Ayhan Işık

Özet

Bu makalede, PKK ile Türk solu arasındaki çatışmalı ilişkiyi ve PKK’nin Türk soluna getirdiği eleştirileri, PKK’nin Haki Karer’in anısına yayınladığı metin üzerinden tartışıyoruz. Türkiye’deki devrimci sol geleneği içinde ortaya çıkan ancak Kürdistan’daki özgürlük mücadelesini örgütleyen PKK, metaforik anlamda solda birliğin yollarını aramıştır. PKK’ye göre bu tarz bir birlik ancak ideolojik bir dönüşüm bağlamında, farklı özne pozisyonlarından ortak bir mücadele yürütmenin kabul edilmesiyle gerçekleşebilirdi. Kendisini, PKK’nin “sosyal şovenizm” olarak tespit ettiği Kürdistan’ı yok sayan tutumdan (kör noktadan) özgürleştirecek yeni bir sola ihtiyaç vardır. Bu makalede PKK’nin kuruluş sürecinde Türk solu ile ilişkisini PKK’nin söz konusu tarihsel dönemde Türkiye’deki devrimci politikaya yönelttiği eleştirilere odaklanarak tartışacağız.

Partiya Karkerên Kurdistan û Çepa Nû li Tîrkiyeyê: Nirxandina Tevera Şoreşger li Tîrkiyeyê bi Nivîsara PKK ya Bibîranîna Hakî Karer

Kurte: Di vê gotara xwe de em pêwendiya aloz a navbeyan PKK û çepê, rexneya PKK ya çepa Tîrkiyeyê ji ser nivîsara PKK a derheqê bîranîna Haki Karer nîqaş dikin. Em dibêjin PKKya ku bi xwe ji nav çepa şoreşger a Tîrkiyeyê derketiye lê têkoşînê azadiyê rêxistiye li Kurdistanê, li dû pevghiştineke metaforîk bûye bi tevgera çep re. Li gorî PKK, pevghiştineke vî rengî tenê mimkûn e heke pevguherîneke ramanî/ideolojîk pêk were: bi gotineke din, naskirina têkoşîneke hevpar, lê ji ciheke cuda ji rexê kirar (subje) ve. Çepeke nû lazîm bû, çepeke ku bikare xwe ji vê çavkoriyê (PKK jê re dibêje şovenîzma sosyal) rizgar bike ku tenê Tîrkiyeyê dihesibîne,

Kurdistanê derve dihêle. Di gotarê de, em ê li pêvendiya PKK binêrîn bi çepa Tirk re di salên xwerêxistinê de, nexasme rexneya wê ya ji bo siyasetên şoreşger li Tirkiyeyê di wê demê de.

Kurdistan Workers' Party (PKK) and New Left in Turkey: Analysis of Revolutionary Movement in Turkey Through the PKK's Memorial text on Haki Karer

Abstract: In this article we discuss the contentious relationship between the PKK and the left, and the critique of the PKK on the left in Turkey through the PKK's memorial text on Haki Karer. We will argue that the PKK, itself emerging from the revolutionary left in Turkey but organizing the liberation struggle in Kurdistan, sought for a unification of the left in a metaphorical sense. According to the PKK such a unification of the left could only take place in the context of an ideological transformation: the recognition of being engaged in a common struggle, but from different subject positions. A new left was needed, one that would free itself from the blind-spot of what the PKK called 'social-chauvinism', an attitude in which there was only Turkey, no Kurdistan. In this article we will discuss the PKK's relationship to the Turkish left in the years of its formation, paying particular attention to its critique of revolutionary politics in Turkey at that time.

Giriş

PKK'nin kurucuları arasında yer alan Kemal Pir, 1981'de mahkemede verdiği savunmada şu açıklamada bulunmuştu: "1972 yılından sonra ortaya çıkan ve PKK hareketi olarak bilinen hareket bir örgüt değildir; ideolojik ve siyasal bir harekettir. Bu hareketin amacı [Türkiye'nin bölünmüş durumdaki devrimci solunu] birleştirmektir" (Pir, 2012). Önde gelen PKK kadrolarından bir başkası, Mehmet Hayri Durmuş da mahkemede şöyle demişti: "[Ülkemizde] bağımsızlık ve demokrasiden yana tüm güçleri birleştirme gerekliliğine inanıyoruz".

Bu açıklamalar yapıldığı sırada Türkiye solu çeşitli fraksiyonlara ayrılmış, askeri cuntanın ağır baskıları altında ezilmiş ve etkili bir örgütlenmeye gide-meyecek durumdaydı. Pir ve Durmuş ise yalnızca bu örgütsel parçalılığa atıfta bulunmakla kalmıyor, aynı zamanda, kimi yanlışlar bir yana solun içine düştüğü ve mücadelesini zayıflatan ideolojik bölünmelere de işaret ediyordu. 1970'li yıllarda Türkiye solunun sloganlarından biri "Tam Bağımsız Türkiye!" idi. Gelgelelim, bu radikal sesler Türkiye'nin konumunu "yarı sömürge" [Batı emperyalizminin-kapitalizminin yarı sömürgesi] olarak

tanımlarken, ülkenin Kürdistan'a yönelik kendi sömürgeleştirici rolünü görmüyordu. Bu çelişki, Türkiye'de devrimci bir sol yerine, biri Türk diğeri Kürt olmak üzere birbirinden farklı iki sol kanat milliyetçiliği yarattı. PKK'nın kendi önüne koyduğu görev ise, bir yanda Türkiye Kürdistanı'ndaki "ulusal sorunu" tanıırken diğer yanda Türkiye'deki/Kürdistan'daki devrimci siyasetin milliyetçi çizgilerin ötesinde yeniden inşa edilebileceği bir program geliştirmekti.

Bu makalede, PKK ile sol arasındaki çekişmeli ilişkiyi ve PKK'nın Türkiye solundan eleştirisini (PKK'nın, Türk milliyetçi solu tarafından Kürt milliyetçi solu olarak algılanması) tartışacağız. Bize göre, kendisi Türkiye'nin devrimci solunun içinden çıkan, ancak Kürdistan'daki kurtuluş mücadelesini örgütleyen PKK metaforik bir anlamda solun birleşmesini öngörmüştür. PKK'ye göre solda böyle bir birleşme ancak ideolojik bir dönüşüm bağlamında gerçekleşebilirdi: Ortak bir mücadele verildiğini, ancak bu mücadelenin iki farklı özne konumundan yürütüldüğünü kabullenme. Artık yeni bir sol gerekiyordu; PKK'nın "sosyal şovenizm" adını verdiği, yalnızca Türkiye'yi görüp Kürdistan'ı görmeyen o kör noktadan kendini kurtarmış bir sol. Bu makalede kendi oluşum yıllarında PKK'nın Türk soluyla ilişkilerini, o dönemde Türkiye'de egemen olan devrimci politikaya yönelik eleştirilerine özel önem vererek ele alacağız.

Böyle bir çalışmanın, PKK'nın, kimilerince 29. [Süleyman Demirel], kimilerince de 38. [Turgut Özal] Kürt isyanı ya da ayaklanması adını verdikleri mücadelesinin niteliğini anlama bakımından ilgi çekeceğini düşünüyoruz (Mercan, 2013). İsyanı verilen sayılar bir yana, PKK'nın mücadelesinin etnik bir mücadele olarak resmedilmesine de sıcak bakmıyoruz. Bu makalenin de ortaya koyacağı gibi, örgüte mensup olanlar gündemlerindeki konuları ve duyarlılık noktalarını, sosyalizm ve haklar çerçevesine yerleştirmişlerdir. Bu grubun içinde yer alan kişilerce hazırlanan metinler dikkatlice okunduğunda temeldeki güçlü anlayış ve inançlar ortaya konulabilir; bir grup üniversite öğrencisinin ortak bir analiz, belirlenen fırsatlar ve kısıtlılıklar temelinde birlikte örgütlenmeye ve hareket etmeye nasıl başladıkları anlaşılabilir. Bu makalenin sınırları en baştan açıklıkla belirtilmelidir: Burada, etkinliklere ve pratiklere değil söylemlere eğilen bir katkı söz konusudur. İlgi alanımızı, Kürdistan Devrimcilerinin/PKK'nın kendini nasıl tanımladığı oluşturmaktadır ve bu nedenle makale en başta örgütün kuruluşu dönemindeki söylem repertuarını ve kendilerince ortaya konulduğu hâliyle başlıca olayları ele almaktadır (Jongerden & Akkaya, 2011).

Metodoloji

Zaman açısından, analizimiz genel hatlarıyla 1971 ve 1980 olmak üzere iki askeri müdahale arasındaki dönemle sınırlı kalacaktır. Bu dönem, PKK'nın kuruluşu ve ilk gelişimi ile sonuçlanan grup ve parti oluşum

süreciyle örtüşmektedir (Jongerden & Akkaya, 2011). Mekânsal olarak bakıldığında ise, analizin geri planını PKK'nin ilk şekillendiği Ankara'daki gelişmeler oluşturmaktadır. 1970'li yılların başında Ankara, radikal solun başlıca merkeziydi. Radikal solun başlıca yayınlarının merkezi de Ankara'daydı ve önceki dönemin *Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu* (THKO) ve *Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi* (THKP-C) gibi önemli örgütleri de Ankara'da kurulmuştu (Erkiner, 2010). Burada ayrıca belirtmek gerekirse, "sol" terimini radikal sol, Marksist siyasal düşünceden esinlenen devrimci sosyalist partiler ve örgütler için kullanıyoruz (sosyal demokrasi bu kapsamın dışındadır). "Yeni sol" terimi ise, parametrelerini tartışacağımız, kendini yeniden kuran devrimci solu anlatmaktadır.

PKK ve onun Türkiye soluyla ilişkilerini/ona yönelik eleştirilerini odak alan bu makale, PKK hareketine eğer deyim yerindeyse belirli bir anlam yüklemeye yönelik çalışmalardan biridir. Popüler veya akademik nitelikte olsun, PKK'yi konu alan çalışmalar, bu örgütü, siyasal ideolojisini ve stratejisini Kürt siyasetinin daha geniş çerçevesi içinde istisnai bir yere koyma eğilimindedir. Gerçekten de PKK'ye zaman zaman tarihi olmayan bir parti şeklinde atıfta bulunmaktadır (İbrahim Güçlü ile kişisel görüşme, 19 Haziran 2008). Kastedilen, partinin Kürt toplumunda kökleri, bu toplumla bağları olmadığıdır ki, bu bir aykırılık sayılmalıdır. Gelgelelim, eğer bir olgu; tuhaf, anlaşılabilir veya kavranamaz görünüyorsa, bu durumun o olguyu anlamıyor olmamızdan öte söylediği bir şey yoktur; dolayısıyla, en azından işin içinde yer alanlar açısından, olgunun taşıdığı anlamı, nereye oturduğunu araştırmamız gerekir (Becker, 1998: 28). Bu makalede, vizyonu ve solla ilişkisi bakımından PKK'yi anlamlandırma girişiminde bulunacağız.

Makale için gereken veriler, görüşmeler ve literatür taraması yoluyla sağlanmıştır. Görüşmeler, 1970'li yılların ortasında, Ankara'da devrimci sol içinde faal olan kişilerle gerçekleştirilmiştir. Bunların arasında, Abdullah Öcalan'ın 1972 yılında Mamak cezaevinden çıkmasının ardından ilk grup oluşumunda yer alan kişilerle birlikte o sıralarda ADYÖD üyesi olanlar da bulunmaktadır. *Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Deməği* (ADYÖD), farklı siyasal gruplara mensup genç devrimcilerin Kasım 1973 ile Aralık 1974 arasındaki kısa ama yoğun dönemde bir araya geldikleri öğrenci örgütüdür. Daha sonra PKK'yi oluşturacak çekirdek kadro ile *Dev-Yol* ve *Kurtuluş* gibi radikal sol örgütlerin kadroları da bu öğrenci örgütünde faal durumdaydı. En erken dönemlerden başlayarak PKK'de lider konumunda olan Ali Haydar Kaytan, Duran Kalkan ve Cemil Bayık'la görüşmeler, PKK'nin tarihiyle ilgili bir belgesel çekimi sırasında yazarlardan biri tarafından gerçekleştirilmiştir (Akkaya, 2005). Başta PKK ve *Dev-Yol* a ait olanlar olmak üzere, çeşitli birincil kaynaklar da incelenmiştir. Bununla birlikte, bu çalışmada yararlandığımız başlıca yayın, 1977 yılında öldürülen Haki Karer anısına yayınlanan bir kitapçaktır.

Proleter ve Enternasyonalist Devrimci Haki Karer Anısına başlığını taşıyan otuz üç sayfalık kitapçık, Karer'in, Türkiye'nin Kürdistan bölgesinin güneybatı ucunda büyük bir kent olan Antep'te öldürülmesinden bir yıl sonra, Mayıs 1978'de yayınlanmıştır. Metnin sahibi olarak "Kürdistan Devrimcileri" belirtilmektedir ki; bu, kararlı küçük bir radikal grup olarak PKK adı alınmadan önce benimsedikleri addı. Kürdistan Devrimcileri, metinde Türkiye solunun keskin bir eleştirisini yapmaktadır. Bu metin Kürdistan Devrimcileri'nin, Kasım 1978'de siyasal bir parti olarak kendi örgütlerini kurmalarından birkaç ay önce yayınlandığından özel bir önem taşımaktadır.¹ Bu bakımdan, incelenen metin önemli bir belge sayılabilir: burada -daha sonra PKK olacak- Kürdistan Devrimcileri, kendilerini Türkiye solundan ayırtırmakta ve ayrı bir örgütlenmeye gittiklerinin işaretini vermektedir.

Geri plan: PKK ve Türkiye Solu

Kürdistan İşçi Partisi veya kısaca PKK, Kürdistan ve Orta Doğu'daki en önemli seküler siyasal başkaldırı hareketlerinden biridir. Daha çok muhafazakâr bir bakış açısına sahip, aşiret liderleri ve yapıları çevresinde örgütlenen çoğu Kürt siyasal partisinden farklı olarak PKK, Türkiye solu içinden çıkmıştır ve önderlerini, üyelerini ve militanlarını da ezilen kesimlerden bulmuştur. 1970'lerdeki oluşum ve hazırlık döneminin ardından PKK, 1984 yılında uzun sürecek, ateşkes dönemlerine karşın yirmi sekiz yıldır devam eden bir gerilla savaşı başlatmıştır. Kürdistan Devrimcileri'nin -ve daha sonra da PKK'nin- çekirdek grubunu alt ve alt-orta sınıflara mensup üniversite gençleri oluşturmaktaydı. Bunlar, dönemlerinin en parlak öğrencileriydi (İbrahim Aydın ile kişisel görüşme, 30 Aralık 2010). Sık sık bir araya gelmeler ve grup tartışmaları, 1973-78 döneminde ayrı bir ideolojinin ve ortak ruh halinin oluşmasına katkıda bulundu (PKK, 1982; Yüce, 1999; Jongerden & Akkaya, 2011). İdeoloji/grup oluşturma aşamasından siyasal parti oluşturma aşamasına geçiş 1977-78 döneminde gerçekleşti. Bu süreç 1977'de Haki Karer'in öldürülmesinin ardından başlayarak daha sonraları kuruluş kongresi olarak tanımlanacak olan 1978 toplantısıyla devam etti (Akkaya, 2005). Aynı yıl içinde daha sonraları parti programı yayınlandı (*Kürdistan Devrimcileri*, 1978) ve sonunda 1979 yılında PKK kendi kuruluşunu ve varlığını resmen ilan etti (PKK, 1979).

PKK yaygın olarak bir gerilla örgütü/silahlı örgüt olarak bilinir. Ancak, PKK'yi askeri (veya benzeri) terimlerle tanımlamak doğru olmayacaktır. PKK en başta siyasal bir örgüttür ve hep öyle olmuştur; siyasal kimliğin

1- Partinin kuruluşu sırasında da adları hâlâ "Kürdistan Devrimcileri" idi. Adın PKK olarak değiştirilmesi, birkaç ay sonrasına -Nisan 1979- denk gelmektedir (Akkaya, 2005, Bölüm 8).

gerçek anlamda ifadesinde başka bir alternatif (yasal) kalmadığı durumlarda şiddete başvurmuştur (Bozarslan, 2004: 23; Jongerden & Akkaya, 2011: 168-9). PKK belgeleri okunduğunda hareketin başından bu yana benimsediği iki hedef tespit edilebilir. Bunlardan birincisi kendi kaderini belirleme hakkının bir süreç içinde kazanılmasıdır.² İkinci hedef ise solun yeniden bir araya gelmesi, daha doğru bir deyişle kendini yeniden kurmasıdır; hem örgütsel hem ideolojik yönleriyle bir yeniden kuruluş.

1960'ların sonu ve 70'lerin başında Türkiye'de devrimci sol, ülkenin siyasal yaşamında belirli bir ivme kazanmıştı. 1960 darbesinden sonra benimsenen yeni anayasa, Türkiye'nin gördüğü en liberal anayasaydı ve bu da sol siyasetin halka açıklanması açısından önemli fırsatlar sunuyordu. Dahası, dünyanın başka bölgelerindeki devrimci mücadeleler -Küba'dan Vietnam'a, Laos'tan Angola'ya, Mozambik'e, Gine'ye, Cezayir ve Filistin'e- Türkiye soluna moral ve esin kaynağı oluyordu. Toplu eylemin bir şeyleri değiştirebileceğine halk da inanmaya başladığından toplumsal değişim isteyen radikal fikirler taraftar buluyordu.

Ne var ki, dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi Türkiye'de de bölünmeler ve iç çekişmeler solun önünde ciddi bir engel oluşturdu. Sol, birbirinden çok farklı ideolojilere ve pratiklere sahip, ayrıca birbirine karşı güç ve şiddete başvurmaktan çekinmeyen fraksiyonlardan oluşmaktaydı. Bölünmeler daha 1960'larda su yüzüne çıkmaya başlamıştı ve bunların sayısı 1970'lerde daha da artacaktı. İşin en temeline inilecek olursa, Türkiye solunda iki ana düşünce ve eylem akımı görülebilir: "Sosyalist devrimciler"

2- Başlarda, kendi kaderini tayin hakkı ayrılma hakkı olarak düşünülmüştü. Daha sonra, 1990'larda ihtiyatlı bir dille, 2000'lerde ise kesin ifadelerle ortaya konulmak üzere PKK kendi kaderini tayin hakkını birbiriyle bağlantılı üç proje çerçevesinde tanımlamıştır: Demokratik cumhuriyet, demokratik özerklik ve demokratik konfederalizm. Sırasıyla gidilirse, bunların karşılıkları da şöyledir: i) Türkiye'nin siyasal sisteminde "ulus-devletten" "yurttaş-devletine" dönüşümü sağlayacak bir reform, ii) bu devlette yaşayan halkın kendi kültürel özelliklerini tanımlama hakkı ve iii) aşağıdan yukarıya öz örgütlenme hakkı (Akkaya ve Jongerden, 2011). PKK'nin baştaki asıl konumunu terk ettiği savına karşı biz partinin özgün Leninist savı yaratıcı biçimde tersine çevirdiğini ileri sürüyoruz. Lenin 1914 yılında "Kendi kaderini tayin hakkını ayrı bir devlet olarak var olma hakkından ayrı bir durum olarak yorumlamak yanlış olur" diye yazmıştı (Lenin, 1914). Bunu tersine çevirerek şu da söylenebilir: Kendi kaderini tayin hakkını, ayrı bir devlet olarak var olma hakkından ibaret görmek de, "devlet" geleneksel biçimde anlaşıldığında, eşit ölçüde yanlıştır. PKK'nin öncü kadrolarından Mustafa Karasu'ya göre "ulus-devlet" burjuva bir kavramdır ve bu nedenle sosyalistler tarafından reddedilmesi gerekir. PKK'nin "radikal demokrasi" projesi, özellikle de mevcut (devlet) sınırları ötesinde aşağıdan yukarıya bir demokratik sistem öngören "demokratik konfederalizm" fikri ise bu sınırları sonunda anlamsız kılmayı amaçlamaktadır (Karasu, 2009: 217-219). PKK, demokratik cumhuriyetçilik, demokratik özerklik ve demokratik konfederalizm siyasal projeleriyle bir yandan ulus-devlet kavramını eleştirirken aynı anda kendi kaderini tayin hakkında yeni bir gündem ortaya koymaktadır.

ve “milli demokratik devrimciler”. Ancak, bu iki ana akımın her biri daha sonra kendi içinde bölünmeler yaşadı; dolayısıyla aslında bölünme bu iki ana akımın çok daha ötesinde boyutlar kazandı.

Sosyalist devrimcilere göre Türkiye’de kapitalizm gelişmişti ve sosyalizme geçiş mümkündü. Bu akımın başlıca temsilcisi, parlamenter demokrasiye bağlı yasal bir parti olan *Türkiye İşçi Partisi* (TİP) idi. Buna karşılık milli demokratik devrimciler Türkiye’nin hâlâ yarı feodal bir toplum olduğunu, tam bağımsız olmak yerine ABD’nin egemenliği altında bulunduğunu ileri sürmekteydi. Dolayısıyla, benimsenmesi gereken yol *Milli Demokratik Devrim* (MDD) idi. MDD’de, işçiler, köylüler ve burjuvazi içindeki ileri güçler arasında bir ittifak gerekiyordu. Benimsenen teoriye göre, anti-feodal ve anti-emperyalist nitelikteki bu devrimi daha sonra sosyalist devrim izleyecekti. Dahası, milli demokratik devrimciler ülkede gerekli değişikliğin sağlanmasında şiddeti zorunlu görüyorlardı (Lipovsky, 1992). Dolayısıyla, “sosyalist devrimcilere” karşıt olarak “milli demokratik devrimciler” parlamenter sistemle uzlaşmıyor, darbe yoluyla veya silahlı mücadeleyle güç kullanarak iktidarın alınmasını savunuyordu.

Milli demokratik devrimciler, radikal siyasal görüşlerine ve pratiklerine karşın Kemalizmi gözden çıkarmadılar.³ “Milli demokratik devrim” tezinin başlıca ideologlarından olan Mihri Belli, devrimci hareket ile Kemalist ideoloji arasında bir uzlaşma noktası bulma arayışındaydı. Bunun yolunu da işçiler ve köylülerle veya onları temsil eden örgütlerle ordunun sola açık kanadı arasında kurulacak bir koalisyonda görüyordu. Milli demokratik devrim tezinin bir başka ideologu olan Muzaffer Erdost, Türk milliyetçiliği ile flört ederken milliyetçiliğin gelişiminden kaybedecek olanın sosyalizm değil emperyalizm olacağını savunuyordu (Lipovsky, 1992: 111-2).⁴

1970 yılında THKO ve THKP-C, 1972 yılında da TKP/ML kuruldu⁵ – bunlar “milli demokratik devrim” akımından doğan, siyasal-askeri örgütlenmelerdi. Bundan kastedilen, yalnızca siyasal bir partinin yönlendiricili-

3- Kürtlerin erken dönem taleplerinin reddedildiği ve bu yöndeki ayaklanmaların bastırıldığı Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde oluşan Kemalizmin ilkeleri, büyük ölçüde Kürt davasına karşıtlık temelinde, bu karşıtlıktan hareketle oluşturulmuştur. Daha somut olarak bu ilkeler milliyetçilik ve devletçilik olarak tanımlanan merkezileştirici hegemonik “oklarla” birlikte gene türdeşleştirici nitelikte olmak üzere devrimcilik ve halkçılık da içermiş, buna karşılık siyasal haklar, özgürlük veya insan haklarına herhangi bir atıfta bulunmamıştır. Örneğin, halkçılıkla ilgili olarak bkz: Laclau (2005: 208).

4- Milli demokratik devrim akımı içindeki Maoçu kesim -en azından bir kanadı- daha da aşırı bir konumda yer almıştır: “Partimiz, Ulusal Kurtuluş Cephesi’dir. Partimizin önderi Mustafa Kemal’dir. Partimiz, çıkarları Amerikan emperyalizmine karşıt tüm ulusu kapsamaktadır” (Lipovsky, 1992: 116).

5- THKO, *Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu*; THKP-C, *Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi*; TKP/ML-TİKKO: *Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist-Türkiye İşçi ve Köylü Kurtuluş Ordusu*– TİKKO, TKP/ML’nin silahlı kanadıydı: TKP/ML-TİKKO.

ğinde, işçiler ve köylülerin birlikte yürütecekleri bir silahlı mücadelenin Türkiye'nin gereksindiği değişimleri sağlayabileceği düşüncesidir. Kendileri de MDD'ci olmalarına karşın bu radikal örgütler, özgün MDD tezini sert bir eleştiriye tabi tuttular; orduya yönelme ve güvenme eğilimini, sosyalizmin bir darbeye gerçekleşebileceğine olan inancı reddettiler.⁶ THKO, THKP-C ve TKP-ML'ye göre, başlıca destekleyici gücü köylüler oluşturmak üzere, devrim proleter bir devrim olmalıydı (THKO, 1972; Çayan, 2008). Bu örgütler, özellikle de THKO ve THKP-C Kemalist hareketin 1919-24 dönemini ilerici saymakla birlikte milliyetçiliği reddetti. Buna karşın TKP-ML Kemalizm karşısında son derece eleştirel bir durum sergileyerek bunun "komprador burjuvazi ile feodal toprak ağalığını temsil eden bir faşizm" olduğunu ileri sürdü (STMA, 1988: 2194).

Ne var ki bu partilerin kadroları ve önderleri 1972 ve 1973 yıllarında öldürüldüler. THKO'nun liderleri yakalandı, yargılandı ve ölüme mahkûm edildi (cezalar 6 Mayıs 1972'de infaz edildi). THKP-C'nin lider ve kadroları ise, THKO kadrolarından bir kısmıyla birlikte, hapisteki THKO önderlerini idamdan kurtarmak için girişilen ortak bir eylemin ardından orduyla girişilen silahlı çatışmada (30 Mart 1972, Kızıldere) öldürüldü. TKP/ML-TİKKO'nun lideri İbrahim Kaypakkaya ise 24 Ocak 1973 tarihinde yakalandıktan sonra Diyarbakır cezaevinde işkenceyle öldürüldü.

Siyasal olarak bakıldığında PKK, THKO ve THKP-C'den doğrudan etkilenmiştir. Daha sonra PKK'nin lideri olacak, Suriye sınırındaki Urfa kentinden bir Kürt olan Abdullah Öcalan ile PKK'nin diğer kurucularından, Karadeniz bölgesindeki Gümüşhane ilinden Kemal Pir'in önceleri THKP-C yanlısı oldukları bilinmektedir. İlk grup oluşumu döneminde önemli bir rolü olan bir başka Karadenizli, Ordulu Haki Karer ile aynı süreçte yer alan ve bugün de PKK'nin lider kadrosunda bulunan Ali Haydar Kaytan ile Mustafa Karasu ise önceleri THKO sempatisini idiler (Sayın, 1997; Kaytan, 2006; Karasu, 2006). Önce Kürdistan Devrimcileri'nin sonra da PKK'nin Türkiye devrimci soluna ilişkin eleştirilerine karşın bu kişiler kendilerini solun bir parçası, ortak bir tarihi paylaşılan ve ortak deneyimlere basarak ileriye yürüyen unsurları saymışlardır (THKP-C ve THKO ve daha az olmak üzere TKP-ML/TİKKO) (İbrahim Aydın ile kişisel görüşme, 30 Aralık 2010).

6- Mihri Belli, bağımsız (partiye bağlı olmayan) öğrenci militanlığının önemini vurguluyordu. Belli, böyle bir militanlığın radikal subayların iktidarı alıp solcu bir cunta oluşturmaları için elverişli bir durum yaratmasını umuyordu. "Öğrenciler hareketlenir, subaylar kalkışır ve ulusal cunta iktidara gelir" (Samim, 1981: 70-71). Bu, yalnızca Belli'ye özgü bir anlayış değildir. Daha önceleri, Belli gibi görüşleri *Türkiye Komünist Partisi* (TKP) içinde şekillenen Kıvılcımlı da 1960'ta iktidara gelen ve "ilerici" olarak tanımlandığı askeri cunta ile birlikte çalışmayı umup bunun için çaba göstermiş, ancak bu çabaları sonuçsuz kalmıştır (Ünal, 1998: 123).

Ortak Bir Tarih

1960 darbesinden sonra 1961 yılının görece özgürlükçü anayasası önce birtakım fırsatlar yaratmış, ancak bu fırsatlar 1971 müdahalesi ile daralmıştır. 1970'li yılların başı, Türkiye solu için çöküş ve yeniden kuruluş dönemi olmuştur ve bu dönem sonunda PKK'nın kuruluşuna giden oluşum süreci açısından büyük önem taşımaktadır. Sol örgütlenmeler ve yayınlara yasaklama getiren 12 Mart 1971 askeri müdahalesiyle sol militanların tutuklanması, devrimci hareketin önde gelen liderlerinin öldürülmelerinin (1972) ardından solda bir çöküş yaşandı. Böylece Türkiye'de örgütlü sol geçici bir son yaşamış oldu. 1971 müdahalesini izleyen dönemde ve 1973 yılında yapılan genel seçimlerde solda geniş kesimlerce görülebilecek ve siyasal olarak faal bir örgütlenme bulunmuyordu. TKHO ve THKP-C'den geriye kalanlar varlıklarını sürdürseler bile, yönsüz ve zayıf durumdaydılar. Bu dönemde (Ankara'da) açıkça faaliyet gösteren radikal sol örgütlenmeler yoktu. Var olan, birbirleriyle akrabalık veya hemşerilik⁷ bağları olan, daha önceki siyasal faaliyetlerden veya kampüslerden birbirlerini tanıyan okuma ve tartışma gruplarıydı (Suat Bozkuş ile kişisel görüşme, 24 Mart 2010). Kürdistan'ın [uluslararası] bir sömürge olduğu tezi ile birlikte Kürdistan'da, Türkiye'dekinden ayrı bir mücadele örgütlenme fikri işte bu dönemde ortaya çıkmıştır. 1973 yılında kendilerine Kürdistan Devrimcileri adını verecek küçük bir grup oluşmuştu -Abdullah Öcalan, Haki Karer, Baki Karer, Fehmi Yılmaz, Ali Haydar Kaytan ve İbrahim Aydın, daha sonra ise Cemil Bayık, Duran Kalkan, Mehmet Hayri Durmuş, Mazlum Doğan ve diğerleri. Daha o zamanlar bile güçlü bir grup bilinci taşımaktaydılar (İbrahim Aydın ile kişisel görüşme, 30 Aralık 2010).

1973 yılının ikinci yarısında, bir süre önce faaliyetleri askıya alınmış olan ana akım siyasal partiler de kendilerine yeniden bir düzen verip 14 Ekim 1973 seçimlerine hazırlandılar. Ankara'da, yeniden ortaya çıkmakta olan siyasal alan içinde radikal sol da kendini yeniden örgütlemeye başlamıştı. Hikmet Kıvılcımlı düşüncesini benimseyen ve kendilerine "Doktorcular" denilen grup yasal bir dernek kurulmasına

7- Betül Çelik'in de açıkladığı gibi *hemşerilik* sözlük karşılığı olarak "aynı kentten olan" kişiler arasındaki bağa işaret eder. Bununla birlikte aynı zamanda "aynı köyden", "aynı kasabadan", hatta "aynı bölgeden" olma durumlarını da anlatabilir. Dolayısıyla, aynı kentten iki kişi, başka kentlerden insanların ağırlıkta oldukları bir mahallede hemşeri olabilirler. (Çelik, 2005).

öncülük etti.⁸ Ancak bu girişim, başta Cepheciler, yani THKP-C ve THKO çevrelerinden kişiler olmak üzere diğer çevrelerce kuşkuyla karşılandı. Bu kesimlere göre bir derneğin resmen ve yasal olarak kurulup kayıtlı hâle gelmesi polise teslim olmaktan başka anlama gelmeyecekti. Her şey bir yana, asker henüz iktidardaydı ve bir derneğin kurulması için kurucuların ve yönetim kurulundakilerin listesinin polise verilmesi zorunluydu. Ne var ki, cephecileri şaşırtacak biçimde 1973 yılı Kasım ayında kurulan ADYÖD herhangi bir engellemeyle karşılaşmadı ve dernek Ankara'da İzmir Caddesi'ndeki bir dairede faaliyetlerine başladı (Suat Bozkuş ile kişisel görüşme, 24 Mart 2010).

ADYÖD'ün kuruluşunun hemen ardından Cepheciler, derneğin Ankaralı öğrencilere yukarıdan dayatıldığını ileri sürdüler ve sonuçta ADYÖD yönetim kurulu üyeleri ile derneği eleştirenler ek yönetim kurulu üyesi seçilmesi konusunda anlaşmaya vardılar. Yaklaşık iki bin öğrenciyi temsil eden iki yüz delege ile yapılan seçimlerde belirlenen on bir temsilci ilk baştaki yedi kişilik yönetim kuruluna eklendi.⁹ Kurulun yeni üyeleri arasında Abdullah Öcalan, Haki Karer, Nasuh Mitap ve Taner Akçam da yer alıyordu (Suat Bozkuş ile kişisel görüşme, 24 Mart 2010).¹⁰ Aslında ADYÖD'ün iki kuruluş uğraşı olmuştu: Birincisi Hikmet Kıvılcımlı çizgisine eğilimli öğrenciler tarafından resmen kuruluş, ikincisi ise gayri resmî bir konferansta radikal öğrencilerin katılımı.

Kuruluşundan bir yıl sonra, 10 Aralık 1974'te ADYÖD Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatıldı (*TÖBDER*, 1975; 1988: 2241). Bundan önce, 4 Aralık'ta dernek binası polis tarafından basılmış ve yüz

8- Hikmet Kıvılcımlı komünist bir önder ve kuramcıydı. "Tarih Tezi" başlıca çalışmasını oluşturuyordu. Kendisi ayrıca Marx'ın birçok eserini Türkçe'ye çevirip yayınlamıştır. *Türkiye Komünist Partisi* (TKP) üyesi olarak yürüttüğü siyasal çalışmaları nedeniyle yirmi yıl hapis yatmıştır. 1954 yılında *Vatan Partisi* adıyla yasal bir parti kurmuştur. Kıvılcımlı'nın izleyicileri 12 Mart 1971 darbesinin ardından ilk yasal sosyalist parti olan Türkiye Sosyalist İşçi Partisi'ni (TSİP) kurmuştur. TSİP, Türkiye'deki askeri darbeden kaçmakta olan Kıvılcımlı'nın 1971 yılındaki ölümünden üç yıl sonra kurulmuştur. *Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Demeği* (ADYÖD) kurucuları arasında, daha sonra TSİP'i kuracak olanlar da yer almıştır.

9- Bu ek kurul üyeleri resmen kayıtlı değillerdi. Hukuken bakıldığında ADYÖD'ün gene yedi yönetim kurulu üyesi vardı; ancak fiili olarak bu sayı ek on bir kişi ile birlikte on sekize çıkabiliyordu.

10- O dönemde faal olanlar Abdullah Öcalan'ı derneğin önemli örgütçülerinden biri olarak hatırlamaktadır (Suat Bozkuş ile Kişisel görüşme, 24 Mart 2010). Nasuh Mitap ve Taner Akçam daha sonra Dev-Yol'un liderleri olacaktır.

altmış iki öğrenci gözaltına alınmıştı.¹¹ ADYÖD'ün sonunun bu şekilde gelmesinin ardından solda parçalanma süreci yeni boyutlar kazandı. Derneğin kapatılmasını önceleyen aylarda pek çok solcu çıkartılan afla serbest kalmış, ADYÖD de çeşitli çevrelerin bir araya geldikleri bir platform olarak işlev görmüştü. Ancak, derneğin kapatılmasından sonra bu çevreler, hapisten çıkan kadrolarla güçlenmiş olarak kendi örgütlerini kurmaya koyuldular. Ortak bir amaç veya perspektif fikri böylece sönüp gidiyordu.

Öcalan ve çevresindekiler, yeni bir dernek veya yayın için yerleşik düzene bakmayan tek gruptu. Bunun yerine, daha çok tartışmaya dönük, sıkı bir örgütlenme içinde disiplinli ama açık bir ağ oluşturdular (Kaytan, 2006; Karasu, 2006; Kalkan, 2008). Grup üyeleri kaldıkları evlerde gizlice toplanıyor, dış etkinliklerde yer almıyor, bunun yerine aralarında uzun ve yoğun tartışmalar yürütüyorlardı. Bu süreç, tipik bir PKK terimi olarak "yoğunlaşma" sözcüğüyle kavramsallaştırıldı. Pratikte bu süreç; yoğun bir düşünme, tartışma, değerlendirme ve öz eleştiri süreci anlamına geliyor, bir tür odak grup çalışması şeklinde yürüyordu. Kimi durumlarda on veya yirmi katılımcıyla günde iki-üç toplantı yapıldığı oluyordu. Bu toplantılardaki sık, uzun ve yoğun tartışmalar, ayrı bir ideolojinin oluşmasına, yeni insanlar kazanılmasına ve yakın yoldaşlık ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulundu. Kısacası bu kişiler yeni bir örgütün, yayının veya partinin varlığını ilan etmekten çok hareketlendirici bir yapı ve ayrı bir ideoloji oluşturma çalışmasına başlamışlardı.

Öcalan etrafındaki grup, biri örgütlenme diğeri ideoloji olmak üzere sola dair iki temel sorun tespit etmişti. Örgütlenme söz konusu olduğunda soldaki acelecilik, bir an önce siyasal eyleme girme dürtüsü eleştirildi (PKK, 1982: 92; Sayın, 1997; Doğan, 1992; İbrahim Aydın ile kişisel görüşme, 30 Aralık 2010). Vardıkları sonuca göre yeterince düşünülp planlanmadan alelacele örgütlenmelere ve eylemlere gidiliyordu. Öcalan çeşitli vesilelerle PKK'nın, başta THKP-C, THKO ve TİKKO olmak üzere devrimci solun deneyimlerinden, aslında örgütlenmedeki hatalarından hareket ettiğini belirtmiştir. Öcalan'a göre bu devrimci partilerin kurulduktan kısa bir süre sonra yenilgiye uğramalarının nedeni, henüz zayıfken devletle doğrudan çatışmaya girmiş olmalarıdır. Öcalan ve çevresindeki grup bu bilgiye sahip olarak böyle eylemlere girişmeden önce sıkı bir örgütlenmeye gitme kararı aldı (Sayın, 1997: 71-83). Böylece grup hemen eyleme girişmek yerine bir parti oluşumu için beş yıl çalıştı ve varlığını dışarıya duyurmadan önce

11- Yaklaşık bir hafta gözaltında kalan öğrenciler arasında Abdullah Öcalan, Duran Kalkan, Ali Haydar Kaytan, Kesire Yıldırım-Öcalan da vardı. Kemal Pir baskın sırasında kaçmayı başarmıştı (Akkaya, 2005).

bir sene daha bekledi.¹² Ancak 1984 yılında, yani grup oluşum sürecinin başlamasından on bir yıl sonradır ki PKK devlete karşı silahlı mücadelesini başlattı.¹³

Örgütsel zaafıların yanı sıra solun gelişiminin önünde ideolojik engeller olduğu da tartışıldı. Ortada net bir siyasal hat ve kuramsal açıdan kesin bir çerçeve yoktu ve özellikle Kemalist milliyetçilik -ya da sosyal şovenizm- solun gelişmesini engelliyordu (PKK, 1978; PKK, 1982). Yeni oluşum halindeki PKK'nin analizine göre Kemalizm solun gerçek bir muhalefet gücü olarak işlev görmesini önliyordu; çünkü böylece (sol) karşısında mücadele verdiği siyasal gerçekliğin kendisinden kurtulamamış oluyordu. Türkiye'de radikal sol, özgülleşmek için mücadele verdiği aynı güç (sömürgecilik) tarafından (Kemalizm aracılığıyla) sınıksız tanımlanıyordu (denetimi elinde tutan devlet olarak/onunla güçlenen egemen sınıfın baskısı). Bu durumda sol özündeki sömürgeci ideolojiyi silkip atamazken, nasıl Kemalizm dışında canlı bir siyasal konum elde edebilecekti?

Sol ve Kürt Sorunu

1977 yılında Kürdistan Devrimcileri Ankara'da çeşitli sol örgütlerden kadroların da katıldığı bir toplantı düzenledi.¹⁴ Kürdistan Devrimcileri'nin bu toplantıda Türkiye soluyla ilgili olarak yaptıkları çözümlemeler ve -bir bağlantı öngörülse bile- diğer gruplardan ayrı örgütlenme kararlılıkları, diğer gruplar tarafından soğuk karşılandı.

Türkiye'de devrimci sol, Sovyet yanlısı *Türkiye Komünist Partisi* (TKP), Çin yanlısı *Türkiye İşçi Köylü Partisi* (TİKP), bağımsız bir çizgideki *Devrimci-Yol* (Dev-Yol) ve başka birçok parti, grup veya fraksiyondan oluşan bir çeşitlilik sergiliyordu. Bununla birlikte, bu partiler ve bir bütün olarak sol, Kürt meselesine ortak bir yaklaşıma sahipti. Bu yaklaşıma göre, Kürt meselesi kapitalizme ve (Batı) emperyalizmine karşı verilen mücadelede tali bir önem taşıyordu. Solun bu meseleye ilişkin genel tutumu, THKP-C'nin ardılı, 1980 darbesine kadar devrimci siyasetin en etkili örgütü konumundaki Dev-Yol'un yayınlarında da belirginlik kazanıyordu.

12- Grup oluşum süreci 1973'te başlamış, parti de 1978 yılında kurulmuştur. Ancak bu 1979 yılında duyurulmuştur.

13- Örgütün silahlı mücadeleye ilk kez ne zaman karar verdiği konusunda bir netlik yoktur; ancak Kürdistan Devrimcileri/PKK, grubun ilk yayını olan ve 1978 yılında yayınlanan parti programında silahlı mücadeleden söz etmektedir.

14- Toplantı Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'nin (TMMOB) kent merkezinde, Kızılay Konur sokaktaki binasında gerçekleştirilmiştir.

İlk kez Mayıs 1977'de yayınlanan derginin adıyla anılan *Devrimci-Yol* dergisi Kürt sorununa ilişkin kayda değer dört makale yayınladı. Bunlar “Türkiye’de Kürt Meselesi ve Devrimci Hareketin Görevleri I ve II” (*Devrimci Yol*, 1977a; *Devrimci Yol*, 1977b) ve “‘Sömürgecilik’ Tartışmaları Üzerine I ve II” (*Devrimci Yol*, 1978a; *Devrimci Yol*, 1978b) olmak üzere iki çift metinden oluşmaktaydı. Dev-Yol bu çalışmalarda Türk ve Kürt ulusları arasındaki ilişkiyi ezen ve ezilen terimleriyle tanımlamaktaydı. Sömürgecilik tartışması ise temelde Kürdistan’ın bağımlı bir ülke olma statüsünden hareketle geliştirilmişti. Ancak, sömürge olma durumu, bağımlı olma durumundan hareketle ileri sürülemezdi. Bunun için ezen ülkenin durumunun analiz edilmesi gerekiyordu. Sömürgecilik, emperyalizmin belirli bir tarihsel aşamasında ortaya çıkan bir olguydu ve Türkiye’nin kendisi (yarı) sömürge durumunda olduğundan aynı zamanda emperyalist bir ülke olamazdı.

Marksist sömürgecilik teorisi, tarihsel olarak, iç dinamikleriyle gelişmiş bir kapitalizme sahip olmayan, emperyalizme bağımlı ve çarpık kapitalizme sahip olan bir ülkenin (örneğin Türkiye’nin!) “emperyalist dönemde sömürgeci ilişkiler kurmasının” mümkün olmadığını öğretir. Günümüzde sömürgecilik tartışması ancak emperyalizm tartışması çerçevesinde anlam taşır (*Devrimci Yol*, 1978a).

Dev-Yol’a göre sömürgecilik iki ülke arasındaki ilişkilerin özel bir biçimiydi ve Türkiye ile Kürdistan arasındaki ilişkiler buna uymuyordu. Kürdistan’ın sömürge olduğu görüşü Marksist kuram ile çelişiyordu. Ayrıca asıl siyasal mücadele kapitalizme ve emperyalizme karşı verileceğinden, Kürtlerin mücadelesi de kapitalizme karşı ortak (Türk-Kürt) mücadele bağlamına yerleşmeliydi: “Objektif olarak, iç savaş koşullarını yaşayan *Türkiye’de, ayırım ulus esasına göre değil sınıf esasına göredir*: bir yanda oligarşi ve öte yanda geniş emekçi yığınları” (*Devrimci Yol*, 1977b).

Türk proletaryasının karşısında yer alan bir Türk burjuvazisi ve Kürt proletaryasının karşısında yer alan ayrı bir Kürt burjuvazisi şeklinde bir ayırım saçmadır. Türkiye proletaryasının karşısında bir Türkiye burjuvazisi vardır. Bu devlet sınırları içinde bütün ezilen sınıflar ulus ayırımı gözetmeksizin bu devletin sahibi olan egemen sınıflara karşı mücadele vermek durumundadır (*Devrimci Yol*, 1977a).

Bu teze karşı Kürt gruplar başka ülkelerden örnekler bulmaya çalıştılar. Bu çerçevede örneğin PKK, Eritre ile ilgili bir broşür dağıttı. Bu broşürde Eritre, bir başka yarı (veya yeni) sömürge ülke durumundaki Etiyopya’nın sömürgesi olarak tanımlanmaktaydı. Hareketin önde gelen militanlarından Duran Kalkan bu dönemi şöyle hatırlıyor: “Sömürge ile sömürgeci arasındaki ilişkiyi çözümlemeye çalışıyorduk. İkna edici bir tanım için başka örnekler bulmak zorundaydık. Kürdistan Türkiye’nin sömürgesidir

dediğimizde bunu kanıtlamamız gerekiyordu” (*Ateşten Tarih* adlı belgeselde Duran Kalkan’la yapılan görüşme, 2003). Başından itibaren oluşum sürecinde yer alan İbrahim Aydın 1973 yılındaki grup tartışmalarında Portekiz’in durumunun gündeme geldiğini hatırlamaktadır: “Portekiz de Türkiye gibi gelişkin bir kapitalist ülke olmamasına karşın sömürgeci bir güçtü” (Kişisel görüşme, 30 Aralık 2010).

İlk grup tartışmaları Abdullah Öcalan’ın 1972 yılı sonbaharında Mamak’tan tahliyesi ve Haki Karer ile Kemal Pir’in kaldıkları eve yerleşmesinin ardından başladı. Abdullah Öcalan’la Mamak’ta tanışan İbrahim Aydın, aynı zamanda Fehmi Yılmaz’ın arkadaşıydı ve Yılmaz da Haki Karer ve Kemal Pir’i tanıyordu. Fehmi Yılmaz, Haki Karer ve Kemal Pir’i, İbrahim Aydın ve Abdullah Öcalan’la tanıştırdı ve ilk grup tartışmaları bu tanışmadan kısa bir süre sonra başladı. Bu sayılanların -Abdullah Öcalan, Haki Karer, Kemal Pir, Fehmi Yılmaz ve İbrahim Aydın- dışında Haki Karer’in kardeşi Baki ve Ali Haydar Kaytan da tartışmalara katıldı. İlk yıl bu çekirdek grup ile gruptan birinin tanıştırdığı kişiler hemen her akşam bir araya gelip tartıştılar. Toplananların sayısı on beş yirmiyeye hatta otuza kadar çıkabiliyordu. Tartışılan konular arasında ise THKP-C, THKO ve TKP-ML/TİKKO’nun yenilgisinin ardından solun gündeminde baş sıraya yerleşen devrimci örgütlenme, sosyalizm, ulusal sorun ve Kürdistan’ın durumu yer alıyordu (İbrahim Aydın ile kişisel görüşme, 30 Aralık 2010).

Kürdistan’ın durumu, sömürge olup olmadığı ile ilgili tartışmalar, aslında Türkiye solu açısından Kürdistan meselesinin ideolojik yönünü oluştuyordu. Bu temelde, açıkçası pratikte bir başka tartışma söz konusuydu: Türkiye ve Kürdistan halklarının mücadelesi ortak mıdır yoksa bu halklar ayrı ayrı mı örgütlenmelidir? Kürt gruplar sömürge tezinden hareketle kendi devrimci mücadeleleri için başka bir yol öngörüyorlardı. Daha somut söylenirse bu, ayrı örgütlenme demektir. Türkiye’deki devrimci sol ise, sömürge tezini reddederek ortak mücadeleyi ve örgütlenmeyi öngörüyordu (*Devrimci Yol*, 1977a, 1977b, 1978a, 1978b; [TKP] *Ürün*, 1977; [TİKP] *Aydınlık*, 1977). Bu konuda devrimci solun çeşitli fraksiyonları arasında istisnai bir yere sahip olan ise daha sonra Türkiye ve Kuzey-Kürdistan Kurtuluş Örgütü (TKKKÖ) adını alacak olan *Kurtuluş* idi. *Kurtuluş* aynı zamanda Kürdistan Devrimcileri’ne kendilerini sola tanıtmak üzere toplantı yaptıkları TMMOB’deki yeri sağlayan örgüttü.

Haki Karer ve Yeni Solun Oluşumu

Proleter ve Enternasyonalist Devrimci Haki Karer’in Anısına başlıklı broşürde sol, Kürt meselesine ilişkin inkârcı tutumu nedeniyle eleştirilmektedir. Burada devrimcilere, yaşamını Kürdistan’daki mücadeleye adan ve böylece enternasyonalist dayanışmanın bir örneğini veren Haki Karer’in şah-

sında bir ayna tutulmaktadır. Gerçekten de Haki Karer PKK hareketinin mimarları arasında sayılabilir. Karer, Abdullah Öcalan'la birlikte ADYÖD yönetiminde yer almış, Kürdistan Devrimcileri için önemli bir propagandacı konumuna gelmişti.

Haki Karer Karadeniz'deki Ordu ilinin Ulubey ilçesinden bir Türk'tü. 1950 yılında doğan Karer, liseyi bitirdikten sonra Ankara'ya gelmiş, üniversite giriş sınavlarına girdikten sonra Ankara Üniversitesi'nde fizik öğrenimine başlamıştı. Sol çevrelerde THKO sempatisi olarak tanınmaktaydı. Haki Karer'in aynı evi paylaştığı Kemal Pir de Gümüşhaneli bir Türk'tü ve (1982 yılında hapisaneyeyken açlık grevinde ölmesinin ardından) PKK'nın efsanevi militanları arasında yer alacaktı. Abdullah Öcalan, 1972 yılındaki tahliyesinin ardından Haki Karer ve Kemal Pir'in evinde kalmaya başladı [Abdullah Öcalan'ın tutuklanmasının nedeni Mahir Çayan'la THKP-C ve THKO'lu yoldaşlarının öldürülmesini protesto amacıyla üniversitede gerçekleştirilen boykotun düzenleyicileri arasında yer almasıydı]. PKK tarihinde Haki Karer ve Kemal Pir'den yeni bir siyasal hareket oluşturulmasında Öcalan'ın birlikte çalıştığı ilk kişiler olarak saygıyla söz edilir (Jongerden & Akkaya, 2011).

Haki Karer, başkaları tarafından "Apocu" diye adlandırılan, ancak kendini "Kürdistan Devrimcileri" olarak tanımlamaya başlayan grubun başlıca toplantılarında ve önemli kararlarında yer aldı. Bu toplantılardan biri de 1976 yılında Ankara'da, Dikmen'de gerçekleşmişti. Devrimciler bu toplantıda (Türkiye) Kürdistan'ında örgütlenmeye, başkanı Abdullah Öcalan, yardımcısı da Haki Karer olmak üzere hareketin merkezini oluşturmaya karar verdiler. Böylece Karer örgütteki sıralamada ikinci adam konumuna gelmişti (harekette bu konuma gelen tek kişidir). Anı kitapçığında kendisinden örgütün liderlerinden biri olarak söz edilmektedir (*Serxwebun*, 1978).

Dikmen toplantısından sonra Haki Karer önce Adana'ya, sonra Batman'a gitti; sonunda Antep'e yerleşmeden bir süre orada kaldı. Karer, Antep'e yerleştikten sonra yoğun bir çalışma içine girdi. Türkiye'de 1970'li yılların sonunda belli başlı bütün şehirler gibi Antep de yoğun siyasal etkinliklere sahne oluyordu. Kentlerde faaliyet gösteren çeşitli sol örgütler yalnızca sağa karşı mücadele etmekle kalmıyor, başka sol örgütleri de sindirmeye çalışıyordu. 18 Mayıs 1977'de Haki Karer bir kahvede, iddialara göre Alaattin Kaplan tarafından öldürüldü. Kaplan, ağırlıklı olarak Antep'te faaliyet gösteren küçük bir solcu Kürt grup olan *Stêrka Sor*'un liderlerindendi. Alaattin Kaplan 1970'lerin başından itibaren devrimci hareket içindeydi ve o zamanlar Antep'in tanın-

mış Maocu'ları arasında yer alıyordu (Jongerden & Akkaya, 2011).¹⁵

Öcalan da çeşitli vesilelerle PKK'nin Haki Karer'in ardından edilen yeminle kurulduğunu belirtmiştir. Ali Haydar Kaytan'a göre, "PKK'nin kuruluşunun, onun [Haki Karer] şahadetinin etkisi altında atılan temel bir adım olduğu söylenebilir" (*Ateşten Tarih* belgeselinde Ali Haydar Kaytan'la yapılan görüşmeden, 2003). Haki Karer'in öldürülmesinden sonra Kürdistan Devrimcileri diğer örgütlere karşı daha saldırgan bir tutum benimsedi ve daha profesyonelce örgütlenmeye başladı (İbrahim Aydın ile kişisel görüşme, 30 Aralık 2010); örneğin örgütün sıkı bir denetim altına alınması ve gruptan partiye dönüşme gibi. 1978 yılı Mayıs ayında Karer anısına yayınlanan kitapçık kendisinin bıraktığı mirası ve devrimci mücadele açısından taşıdığı anlamı anlatmaya yönelik ilk girişimdir. Bunun, belirli bir açıdan gecikmiş bir girişim olduğu söylenebilir. Karer'in Ordu'daki cenaze törenine Kürdistan Devrimcileri de katılmakla birlikte kimsenin topluluğa hitap edememesi sıkıntı yarattı. Kendisi törende bulunmayan Öcalan cenazeden Ankara'ya dönenlere kızgındı. Mustafa Karasu, Öcalan'ın şunları söylediğini anımsamaktadır:

Sizin Haki'ye bağlılığınız bu mu! Gidip ağlamışsınız. Devrimciye bağlılık böyle mi ifade edilir? Gidip cenazesi böyle mi kaldırılır! Kesinlikle doğru yapmamışsınız. Yaptığınız Haki'nin anısına bağlılık değildir. Yoldaşlık ve devrimcilik görevinizi tam yapamamışsınız. Oraya o kadar insan gelmiş, onlara Haki'nin şahadetinin önemini anlatacağınıza (...) yaklaşım doğru mu? (Karasu, 2006: 109).

Kitapçıkta Haki Karer'den gerçek bir enternasyonalist, Che Guevara'nın ruhunda kararlı bir devrimci olarak söz edilmektedir. Hem Che hem de Karer doğup büyüdükları yerlerin dışında ezilenlerin verdikleri mücadelelere katılmış, bu mücadelelerde önder rol oynamıştı. Anlatılanlara göre Haki alçakgönüllü, motivasyon sahibi, kararlı ve ağırbaşlı, aynı zamanda bilgili ve tartışmacı bir kişiliğe sahipti. Hem genç hem de yaşlı insanlarla

15- Haki Karer'in öldürülmesinin karşıt bir yorumu da vardır. Haki'nin kardeşi Baki Karer'e göre Haki, Öcalan'la ters düştükten sonra öldürülmüştür. Baki Karer'in anlattığına göre bu siyasal cinayetin nedeni, Abdullah Öcalan'ın, "Pilot" kod adıyla bilinen ve istihbarat ajanı olduğundan kuşkuyla yakın ilişkileridir. İleri sürüldüğüne göre parti içindekilerin Öcalan ile Pilot arasındaki ilişkiden rahatsız olması üzerine hareketin siyasi merkezinden bir kişi olarak Baki Karer, Öcalan'la yaptığı özel bir görüşmede konuyu gündeme getirmiştir. Bu sırada Haki'nin konunun araştırıldığını söylediği belirtilmektedir. Haki bundan bir gün sonra öldürülmüştür. Dolayısıyla, Haki'nin ölümü, Öcalan'ın partiyi nasıl yönetmiş olduğunu [yönettiğini] göstermiştir [göstermektedir] (Karer, 1999). Ne var ki, olayın bu anlatımı ve kardeşinin ölümü etrafındaki gelişmelerin yorumu Baki Karer tarafından 1984 yılında partiden ayrıldıktan, yani kardeşinin öldürülmesinden yedi yıl sonra yapılmıştır.

ve kadınlarla diyalog kurabilme yeteneği özellikle ön plandaydı. Kendisi, militanların davaya nasıl bağlanmaları ve Türkiye solunun Kürdistan'daki mücadeleyi nasıl kavraması gerektiğinin en iyi örneğini vermişti. Böylelikle, biri PKK ile diğer Kürt ulusalcı partileri, diğeri de PKK ile Türkiye solu arasında olmak üzere iki ayrım yapılıyordu. “Haki Karer yoldaş (...) Sosyal-şovenizme ve burjuva milliyetçiliğine karşı da yoğun bir ideolojik mücadele vermekteydi” (*Kürdistan Devrimcileri*, 1978: 9).

Kitapçıkta burjuva milliyetçiliği sert biçimde eleştirilmekle birlikte asıl hedef sol içindeki sosyal şovenizmdir. Ancak, sola yönelik eleştirinin Kürt milliyetçiliğine yönelik eleştiriden daha güçlü olduğu sonucuna varmak doğru olmayacaktır. Tersine, Türkiye solunun eleştiride başlıca hedef seçilmesinin nedeni Kürdistan Devrimcileri'nin sola yakınlıkları ve devrimciler olarak ortaklaştıkları yanlarıdır.

Sol, Kürt meselesinde inkarcı bir konum alırken veya bu sorunu sınıf mücadelesi ve işçi sınıfının birliği adına ikinci plana iterken, Kürdistan Devrimcileri, Kürdistan'ın tarihini sömürgeleştirme tarihi olarak çözümlemekteydi. Bu çözümlemede Kuzey (Türkiye) Kürdistan'a ilişkin olarak üç evreli bir süreç belirleniyordu. Birinci evre, 1925 yılında Şeyh Said'in yeni Kemalist rejime karşı ayaklanmasıyla başlamıştı. Kemalist rejim bu ayaklanmayı askeri işgal için bir bahane olarak kullanmış, ilk evre Dersim isyanının bastırılmasından birkaç yıl sonra, 1940 yılında sona ermiştir. Bunu izleyen ikinci evrede Türk devletinin Kürt gençlerine kendi kültürünü dayattığı yatılı okullar örneğinde somutlaşan asimilasyon dönemi yaşanmış, 1960'larla birlikte bu kez ekonomik sömürgeleştirme dönemi başlamıştır. Ekonomik sömürgeleştirmenin aracı, Kürt toplumunun geleneksel [aşiret temelli] yapılarını çözmeye yönelik [devlet öncülüğündeki] tarımsal modernleşme olmuştur. (*Kürdistan Devrimcileri*, 1978: 20-24; İbrahim Aydın ile kişisel görüşme, 30 Aralık 2010). Sol ise, bu sömürgeleştirme süreci konusunda bilgisiz ve kayıtsızdır: “Tarihi Marksist açıdan yorumlayarak, Tarihi Materyalizm Kürdistan ve Kürt halkının varlığına uygulanacak yerde, *Misak-i Milli* sınırları içerisindeki topraklar tek bir ülkeymiş gibi soruna yaklaşılır. (...) Onlar için Kürdistan değil, Türkiye vardır” (*Kürdistan Devrimcileri*, 1978: 4).

Türkiye'nin sömürgeci bir devlet olarak görülmemesi ve kendilerini ezen sömürgeci güce karşı mücadele veren Kürt halkının desteklenmemesi, ağır biçimde eleştirildi. Kürdistan Devrimcileri, Che Guevara'nın 1966 yılında Küba'da Tricontinental'de, uluslararası sol bir konferansta yaptığı konuşmada geçen ve solun kendisinin de sıkça kullandığı bir cümleyi solun yüzüne çarptı. Bu toplantıda Che solu şöyle haşlamıştı:

Bugün dünyadaki ilerici güçlerin Vietnam halkı ile dayanışması, Roma'daki pleblerin gladyatörleri desteklemesi gibi acı bir ironi or-

taya koymaktadır. Mesele, bir saldırının mağdurlarına başarı dileme meselesi değildir; mesele, ölüme veya zafere giden yolda mağdura eşlik etmektir (Guevara, 1967).

Gelgelelim Türkiye solu Kürdistan'daki kurtuluş hareketi karşısında üzerine düşeni yapmadı. Bu hareketin yanında yer almak, onu desteklemek yerine kenarda durdu, uzaktan baktı. Daha da kötüsü ezenleri destekleyenler bile çıktı; böylelerinin konumu gladyatörleri teşçi edenlerden de kötüydü. Kürdistan Devrimcileri'ne göre Haki Karer için bu sosyal şovenist tutum (Kürdistan'daki kurtuluş mücadelesinin meşruiyetini tanınamama) kurtuluş hareketinin inşasına katılmasında önemli bir gerekçe olmuştur: "Haki Karer yoldaşın, Kürdistan Bağımsızlık Mücadelesine katılmasında, 'Devrimci Hareket' içinde sosyal-şovenizmin varlığının etkin bir biçimde hissettirmesinin rolü büyüktür" (*Kürdistan Devrimcileri*, 1978: 7).

Bir bütün olarak solda Kürt kimliği önemsiz bulunmuş, Kürtlerin kurtuluşu meselesi de sınıf mücadelesinin bir parçası olarak onun içine yedirilmişti. Pratikte ise, basitçe, Kürtlerin Türkiye'deki devrimci örgütlere katılmaları ve Türklerle omuz omuza mücadele etmeleri beklenmekteydi. Ne var ki, Kürdistan Devrimcileri açısından Kürtlerle Türkler arasındaki kardeşlik bağları ortak bir dava etrafında gerçekleşecek doğal, kaçınılmaz ve sorgulanamaz bir birlik olarak görülmüyordu. Onlar için böyle bir bağ ancak mücadelenin, Kürdistan devrimcileri ve Türkiye devrimcileri olarak farklı fakat eşit önemdeki konumlardan verilecek ortak kavganın bir sonucu olabilirdi. Kemalist milliyetçilik Türkiye'deki "devrimci harekete" derinden nüfuz ettiği için bu ortak mücadelenin gerçekleşmesi solun kendini giderek sosyal şovenizm denilen hastalıktan kurtarmasına bağlıydı. *Kürdistan Kurtuluş Mücadelesi'nin* [yeniden] ortaya çıkmasıyla Türkiye solu kendi şovenizminden kurtulacaktı:

Türkiye'deki "Devrimci Hareket" içinde Kemalist Milliyetçiliğin etkisi alabildiğine yaygındır. Uzun yıllar Kemalist ideolojinin uşaklığını yapan veya onun desteğinde çalışan "Sol" kendisini burjuva etkilerden arındırdığı, bağımsızlığını ortaya koyduğu ve Sosyal-şovenizmin hastalığından kurtulduğu oranda Kürdistan Ulusal Kurtuluş Hareketinin bir müttefiki haline gelecektir. Doğal olarak bu, Türkiye devrimcilerin Kürdistan sorununa doğru bir yöntemle yaklaşımlarına da neden olacaktır. Ve denilebilir ki Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesi "Türkiye Solunun" Sosyal-şovenizm hastalığından kurtulma sürecini de hızlandıracaktır. (*Kürdistan Devrimcileri*, 1978: 6).

Kürt Devrimcileri için Haki yeni bir solun, gerçekten enternasyonalist olan bir solun cisimleştiği kişiydi. Kürdistan Devrimcileri bu nedenle özellikle vurguladılar:

Ülkemizde oluşum halinde olan Komünist Hareketin saflarında Haki Karer gibi Türkiyeli bir devrimcinin bulunmasından ve kahramanca öne çıkarak sömürgecilğe karşı mücadele içinde şehit düşmesinden onur duyuyoruz. [...] Haki Karer Kürdistan Kurtuluş Mücadelesinde sürekli yanan bir meşaledir (*Kürdistan Devrimcileri*, 1978: 24, 33).

İç bölünme ve Şiddet

Haki Karer'in öldürülmesinden sonra Kürdistan Devrimcileri, *Stêrka Sor'u* Türkiye'nin istihbarat organlarının bir uydusu, devrimci güçler tarafından ortadan kaldırılması gereken karşı devrimci bir güç ilan ettiler: "Karşı-devrimci şiddete devrimci şiddet ile karşı koymak, karşı-devrimci silahlı kuvvetleri devrimci silahlı kuvvetlerle ezmek zorunludur" (*Kürdistan Devrimcileri*, 1978: 2). Alaattin Kaplan sonunda öldürüldü. Ancak, Haki Karer'in öldürülmesi Kürdistan Devrimcileri arasında huzursuzluğa neden oldu ve bölünmelere yol açtı. Karer'in ölümünden sonra Kürdistan Devrimcileri'nin Antep ayağı parçalandı. Buradaki devrimcilerin çoğu, ayrı örgütlenmenin gerekli olduğuna inanan *Kurtuluş Hareketi* sempatanlarının yeni kurdukları *Tekoşîn'e* [Mücadele] katıldı. Bu örgüt başlıca desteğini Antep, Maraş ve Dersim illerinde buluyordu.

Kürdistan Devrimcileri *Tekoşîn'in* *Stêrka Sor'un* devamı ve bu nedenle de şiddetin meşru ve zorunlu hedefi olduğunu ilan ettiler. Bu arada, örgütten ayrılanlarla, onları ikna edip geri kazanmak üzere temasa geçildi. Söylendiğine göre Öcalan da Haki Karer'in öldürülmesinden sonra ayrılmış olduğu Antep'e bu amaçla döndü. Mustafa Karasu'nun anlattığına göre, Öcalan'ın Antep ayağının çözülüp dağılmasına yönelik tepkisi şöyleydi: "Böyle olmaz, bunların hepsiyle tek tek konuşmak lazım. Bazıları etkilenmiş, kandırılmış olabilir; kazanmak en doğrusudur" (Karasu, 2006: 101).

Antep'e dönen Öcalan, söylendiğine göre ilk olarak, hareketin içinde yer alıp savrulan ve *Tekoşîn'e* yönelen militanlarla yüz yüze görüşmeler yaptı ve bunu ortak bir toplantı izledi. Bu görüşmeler hayli gergin bir ortamda, sürekli şiddete başvurma tehditleri altında geçti. O zaman Öcalan'ın yanında olan Mustafa Karasu anılarında döneme ilişkin olarak şu görüşleri ileri sürüyor:

Kemal Pir, Fuat Çavgun ve ben [Mustafa Karasu] de güvenliği sağlamak için dışarıda silahlı nöbet tutuyorduk. Başkan'ın onlarla konuşmasına bir türlü anlam veremiyorduk. Bizim silahlarımıza el koyan ve arkadaşlarımızı öldürmek isteyenlere karşı böyle iyi niyetli davranmak anlamlı gelmiyordu. Hatta hepsi birleşmişken, hepsini imha etmeyi bile düşünmüyör değildik (Karasu, 2006: 102).

Konuşulanlardan kaçının geri döndüğü söylenmemekle birlikte pek çoğunun dönmediği açıktır. Cemal Bayık da 2009 yılında kendisiyle yapılan bir görüşmede durumu şöyle anlatmaktadır:

Darbe yaptığını, hareketi ele aldığını söyleyenler kaçmak zorunda kaldılar. Antep'te, hareket [Kürdistan Devrimcileri] tekrar kontrolünü kurdu, bütün el konulan değerlerini aldı, kitlesini, kadrolarını, değerlerini toparlayarak, *Tekoşîn* denilen ajan örgüte karşı seferber etti. *Tekoşîn*ci geçinen o provokatörler, ajanlar kaçmak ve Antep'i terk etmek zorunda kaldılar. Nasıl ki *Stêrka Sor* olayında kararlı davranıldı, darbeler vurularak bu hain grup etkisizleştirildiye, *Tekoşîn* de Antep'te etkisizleştirildi. Bunlar, Antep'in dışına çıkararak varlığını ve saldırılarını sürdürmek isteseler de, hareket tarafından Kemal Pir'in öncülüğünde *Tekoşîn*'e yönelik mücadele sürdürüldü. Bu mücadelede oldukça önemli sonuçlara ulaşıldı. *Tekoşîn* tehlikesi bertaraf edildi, ama Kemal Pir yoldaş da bu mücadele içerisinde son darbeleri vurma ve sonuca götürme noktasına geldiği bir anda Maraş alanında düşmana esir düştü (*Yeni Özgür Politika*, 2009).

Şiddet önemli bir işlev gördü. Kürdistan Devrimcileri, üyelerine yönelik herhangi bir saldırının ciddi bir misillemeye karşılaşacağını, bu misilleme çerçevesinde bir birimi veya örgütü tümünden silmekten çekinmeyeceklerini [*Stêrka Sor* örneğinde olduğu gibi] böyle ortaya koyuyorlardı. Örgüt, insanları ikna yoluyla kendi saflarına çekme kararlılığını da açıkça ortaya koydu; ama gene de kendini koruma söz konusu olduğunda şiddete başvurmaktan geri durmadı.

Son notlar: Ortak Bir Gelecek?

PKK yazınında ve tarihçesinde Haki Karer yeni bir solun şahsında cisimleştiği kişi olmuştur. Burada, solu gerçek bir muhalefet gücü olmaktan, kendini dönüştürmekten, yönelim olarak gerçek anlamda bir enternasyonalizme ulaşmaktan ve Kürtlerle gerçek bir dayanışma kurmaktan alıkoyan demir bir kafes olarak Kemalist milliyetçilikten arınmış bir soldan söz edilmektedir. Son çözümlemede her şey ortak bir gelecek içindir. Ne var ki bu gelecek bugünkü durum kendisine ulaşsın diye beklememektedir; bu geleceğin “halklar arasında inşa edilmesi” gerekmektedir (*Kürdistan Devrimcileri*, 1978: 3). Solda gerçek birliğin böyle bir mücadele yoluyla kurulabileceği düşünülmektedir. Öte yandan PKK'nin daha sonra, 1984'de Türk devletine karşı başlattığı silahlı mücadele de bu istekten kopuşu sembolize etmemiştir. Buna değinmeden önce, 1984 sürecine ilişkin birkaç hususu belirtmek de yararlı olacaktır:

15 Ağustos 1984'te PKK gerilla güçleri Eruh (Siirt ili) ve Şemdinli (Hakkâri ili) ilçelerine saldırı düzenledi.¹⁶ Eruh'ta bir asker yaşamını yitirirken altısı yaralandı. Şemdinli'de subay lojmanları ve bir askeri kontrol noktası makineli tüfek ve roket saldırısına hedef oldu. Bu saldırıda da birkaç subay ve asker öldü ve yara aldı. Gerillalar kahvelere bildiriler dağıttı, çeşitli sloganlar içeren ve kurtuluş ordusu şehitlerini anan afişler asıldı.¹⁷ Burada, büyük ölçekli, cürekâr ve iyi koordine edilmiş ikili bir saldırı söz konusuydu. Bu operasyonla birlikte, sömürgeci ve faşist Türk devletine karşı PKK öncülüğünde halk savaşının başladığı ilan edildi. Daha önceki yıllarda da Türkiye'de [Kürdistan] silahlı eylemler gerçekleştirilmişti; ancak bu eylemler devletle işbirliği yapan kişileri hedef almıştı. Devlet kurumlarının kendileri ve temsilcileri bu eyleme kadar PKK'nın silahlı eyleminin hedefi olmamıştı (Çelik, 2000: 71).

PKK saldırısını başlattığında doğrudan Türkiye halkına ve devrimci sola yönelik bir bildiri yayınlayarak güçlerini PKK'yle birleştirmeleri ve diktatörlüğe karşı mücadele etmeleri çağrısında bulundu. Bu bildiride, mücadelenin yalnızca Kürt davasıyla ilgili olmadığı, Türklerin de yararına olduğu vurgulanıyordu. Bildiri, Türkiye'nin tüm halkını, işçi sınıfının faşizme karşı mücadelesinin bir parçası olarak bu mücadeleyi sahiplenmeye çağırıyordu: "Türkiyeli devrimci ve demokratlar, emekçi Türk halkı! *Hêzen Rızgarîye Kurdistan* (HRK) sizleri, yaşamınızı, geleceğinizi karartan faşist barbarlığa karşı direniş mücadelesini yükseltmeye, (...) sahip çıkmaya çağırır!" (Çelik, 2000: 496-497; Sayın, 1997).

Bu saflaşma ilanı ve eylem çağrısı salt slogancılığın ötesine geçiyordu. Nitekim THKO kökenli bir partinin bir kadrosu da, o zamanlar PKK'nın silahlı güçlerinin komutanı olan Mahsum Korkmaz öncülüğündeki bir birimde yer almıştı. Çeşitli sol örgütlerin üyeleri de daha sonraları PKK'ye fiilen katıldılar veya ondan eğitim aldılar. Öcalan çeşitli vesilelerle Türkiye solu ile PKK'nın ortak çıkarlarını ve mücadelesini vurguladı. Türkiye solunun önde gelen liderlerinden Mahir Sayın'la (THKP-C üyesi, *Kurtuluş* hareketi kurucularından, ÖDP ve SDP yöneticisi) yapılan bir görüşmede kendisinin belirttiği gibi:

16- Aslında 15 Ağustos saldırısının ikili değil üçlü bir saldırı olması planlanmıştı. Üçüncü hedef, Van ilindeki Çatak ilçesiydi. Ancak ilgili birimin komutanı bu operasyonu iptal etmiştir. Aslında devlete karşı silahlı mücadele kararı PKK'nin 1982 yılında yapılan ikinci kongresinde alınmış bulunuyordu, ancak taktik hazırlıklar uzun zaman almıştı. Sonunda, 22 Temmuz 1984'te Abbas (Duran Kalkan), Fuat (Ali Haydar Kaytan), Fatma (Kesire Yıldırım), Ebubekir (Halil Ataç), Cuma (Cemil Bayık) ve Selim (Selahattin Çelik) iki ilçeye saldırıya geçildiği askeri operasyona oybirliğiyle yeşil ışık yakmıştır (Çelik, 2000: 73).

17- Kullanılan *Hêzen Rızgarîye Kurdistan* -Kürdistan Kurtuluş Güçleri- terimi General Giap'ın Vietnam'daki ordusunda bulunan Vietnam Kurtuluş Güçleri'ni çağrıştırılmaktadır

Nereden bakılırsa bakılsın bir Kürdün kurtuluş savaşı değildir. Kürt kurtulduğu gün Türk de kurtulmuştur. Bu çok net! [...] Demek ki; bu savaş gerçekten bir Türk halk kurtuluş savaşı. [...] Şunu demek istiyorum; bazıları çıkar “Biz de yeni bir PKK atılımı yapalım”. O atılımı yapmanıza gerek yok, o atılım sizin için yapılmıştır. Ha! Ek yapabilirsiniz, katkı yapabilirsiniz (1997: 40).

Anlatıldığı gibi, PKK kendini Türkiye’nin devrimci solu hattında mücadele veren bir güç olarak görmüştür. PKK militanları, kendilerini, odaklanma alanları Kürdistan olmak üzere burada devrim başlatmakla uğraşan Marksistler olarak görmüşlerdir. PKK’nin “geleneksel” Kürt partileri ile bağı yoktu. Bu nedenle, söz konusu partilerin PKK’nin parti oluşum sürecini bilmemelerinde ve partiyi de “tarihsiz bir parti” olarak görmelerinde şaşırtıcı bir yan yoktur. Buna karşılık, ayrıca belirtmek gerekirse genel olarak Türkiye’deki Kürt hareketi 1960’lardan bu yana dönemin sol hareketlerinden etkilenmiştir. Nitekim “Kürt hareketi” ve “Kürt solu” terimleri birbiriyle neredeyse özdeş görülmüştür (Bozarslan, 2007: 1169).

Devrimci solla ilişki veya uyum, o dönemde Kürt hareketlerinin hepsi için geçerli olsa bile PKK’nin yaklaşımı çok ayrık idi. PKK mücadelesini etnik bir mücadele olarak görmüyor, Türkiye ve Kürdistan devrimlerini birbiriyle ilişkili bir süreç sayıyordu. Bu süreçte PKK açısından çekim merkezi Kürdistan’dı. PKK’nin bu açıdan sergilediği ayrışıklık şuradan da anlaşılabilir: Başka hiçbir Kürt örgütlenmesi, daha işin başında, örneğin Haki Karer gibi Türk kökenli insanları kapsamamış, hiçbir Türk bu süreçte Karer kadar önemli bir rol oynamamıştır. Ayrıca, PKK kendi tarihi boyunca Türkiye’deki devrimci örgütlere ve bunların gündemlerine yönelik ilgisini yitirmemiş, dahası ülkenin tümünün siyasal gündemini belirleyebilecek güce ulaşmıştır. Bununla birlikte, Kürdistan’ın durumu -sömürge mi yoksa ilhak edilmiş bir toprak mı sayılacağı- ile ilgili tartışmalar ve ayrı örgütlenme meselesi, PKK başlıca Kürt özne haline gelip Türkiye’nin devrimci solunu gözden uzak tutmadan mücadelesini sürdürdükçe önemini yitirmiştir.¹⁸ Bu da göstermektedir ki, söylem düzeyinde alındığında PKK açısından birlik teklik değil çoğulluk anlamına gelmektedir. Ortak kurtuluş mücadelesi farklı özne konumlarından yürümektedir.

18- Gerek parti oluşum ve inşâ sürecinde, gerek daha sonrasında PKK Türkiye’nin devrimci soluyla işbirliğini arzu etmiş, ancak bu yönelim karşılığını bulmamıştır. Buna karşılık yasal alanda, PKK’ye yakın yasal siyasal partilerle çeşitli Türk sol grupların / partilerin işbirliği 1990’lardan bu yana daha başarılı olmuş, sonuçta meclise temsilciler gönderilmiştir. Bu konuya ilişkin olarak daha önceki iki makalemize bkz: Jongerden & Akkaya, (2011a, 2011b).

Kaynakça

- Akkaya, Ahmet Hamdi [DVD Belgesel]. 2005. *Ateşten Tarih*. Dusseldorf ve Brüksel: BRD/ROJ.
- Aydınlık 75. 1988 [1977]. (Türkiye İşçi Köylü Partisi yayını). Sömürge Teorisinin Eleştirisi. (Der.) Ertuğrul Kürkçü, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aksu, Gülşeren (Der.). 2006. *Güneşin Sofrasında I: Anılarla Abdullah Öcalan*. Cologne: Mezopotamien Verlag.
- Aksu, Gülşeren (Der.). 2008. *Güneşin Sofrasında II, Anılarla Abdullah Öcalan*. Cologne: Mezopotamien Verlag.
- Becker, Howard S. 1998. *Tricks of the Trade, how do think about your research while you're doing it*. Chicago & London: The University Press of Chicago.
- Bozarslan, Hamid. 2002. Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000). (Der.) Tanıl Bora, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce içinde-Cilt.4: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozarslan, Hamid. 2004. *Violence in the Middle East: From Political Struggle to Self-Sacrifice*. Princeton: Marcus Wiener Publishers.
- Bozarslan, Hamid. 2007. Türkiye'de Kürt Sol Hareketi. (Der.) Murat Gültekinil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce içinde- Cilt.8: Sol Düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çayan, Mahir. 2008. *Toplu Yazılar*. İstanbul: Su Yayınları.
- Çelik, Ayşe Betül. 2005. "I Miss My Village": Forced Kurdish migrants in İstanbul and their representation in associations. *New Perspectives on Turkey* 32: 137-163.
- Çelik, Selahettin. 2000. *Ağrı Dağını Taşımak*. Cologne: Zambon Verlag.
- Devrimci Yol*. 1977a. Türkiye'de Kürt Meselesi ve Devrimci Hareketin Görevleri I. http://www.devrimciyol.org/Devrimci%20Yol/kitaplar/kitap2_a9.htm
- Devrimci Yol*. 1977b. Türkiye'de Kürt Meselesi ve Devrimci Hareketin Görevleri II. http://www.devrimciyol.org/Devrimci%20Yol/kitaplar/kitap2_a10.htm
- Devrimci Yol*. 1978a. Sömürgecilik Tartışmaları Üzerine I. http://www.devrimciyol.org/Devrimci%20Yol/kitaplar/kitap2_a19.htm
- Devrimci Yol*. 1978b. Sömürgecilik Tartışmaları Üzerine II. http://www.devrimciyol.org/Devrimci%20Yol/kitaplar/kitap2_a20.htm
- Doğan, Mazlum. 1994. *Toplu Yazılar*. Cologne: Agri Verlag.
- Durmuş, M. Hayri. 2013. *Sorgu İfadesi-M. Hayri Durmuş*. http://www.diyarbakirzindani.com/index.php?Itemid=39&id=64&option=com_content&task=view
- Erkiner, Engin. 2010 (5 Kasım). PKK, Ankara ve Silahlı Mücadele. *Fırat Haber Ajansı*.
- Jongerden, Joost & Akkaya, Ahmet Hamdi. 2011a. Born from the Left. The making of the PKK. (Der.) Marlies Casier & Joost Jongerden. *Nationalisms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue*. London & New York: Routledge.

- Jongerden, Joost & Akkaya, Ahmet Hamdi. 2011b. The PKK in 2000s: Continuity through breaks?. (Der.) Marlies Casier & Joost Jongerden, *Nationalisms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue*. London & New York: Routledge.
- Guevara, Che. 1967. (Tricontinental Conference Speech). <http://www.hey-che.com/poems-and-speeches-of-che-guevara-conference.html#top>
- Kalkan, Duran. 2008. Önder Apo Özgürlük Aşığdır. (Der.) Gülşeren Aksu, *Güneşin Sofrasında II, Anılarla Abdullah Öcalan*. Cologne: Mezopotamien Verlag.
- Karer, Baki. 1999. *PKK Nedir, Ne Değildir?*. Stockholm
- Karasu, Mustafa. 2006. Deniz ve Mahirlerin İzinde. (Der.) Gülşeren Aksu, *Güneşin Sofrasında II, Anılarla Abdullah Öcalan*. Cologne: Mezopotamien Verlag.
- Kaytan, Ali Haydar. 2006. Anlamanın ve Hissin Yaşattığı Kişilik En Güçlü Kişiliktir. (Der.) Gülşeren Aksu, *Güneşin Sofrasında II, Anılarla Abdullah Öcalan*. Cologne: Mezopotamien Verlag.
- Kürdistan Devrimcileri*. 1978. Proleter ve Enternasyonalist Devrimci Haki Karer'in Anısına. Yayın yeri belirtilmemiş.
- Kürkçü, Ertuğrul & Duran, Ragıp. 1995. *Diriliş Tamamlandı, Sıra Kurtuluştadır. Seçme Röportajlar*. Cologne: Weşanen Serxwebun.
- Laclau, Ernesto. 2005. *On Populist Reason*. London, New York: Verso.
- Lipovsky, Igor P. 1992. *The Socialist Movement in Turkey 1860-1980*. Leiden, New York, Cologne: Brill Academic Publishers.
- Mercan, Faruk. 2013. *Devletin Kasasındaki Üç Kürt Raporu*. <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-12104-26-devletin-kasasindaki-uc-kurt-raporu.html>
- Öcalan, Abdullah. 1983. *Kürdistan'da Zorun Rolü: Ulusal Kurtuluş Savaşı- Ulusal Kurtuluş Siyaseti*. Weşanen Serxwebun (Yayın yeri belirtilmemiş)
- Pir, Kemal. 2013. *Sorgu İfadesi-Kemal Pir*. http://www.diyarbakirzindani.com/index.php?option=com_content&task=view&id=65&Itemid=39
- PKK. 1982. *Politik Rapor* (Merkez Komitesi tarafından PKK 1. Konferansına Sunulmuştur). Cologne: Weşanen Serxwebun.
- PKK. 1984 [1979]. *Kuruluş Bildirisi*, Cologne: Weşanen Serxwebun.
- PKK, *Sosyalist Gazetesi Taraftarları, SVP, THKP-C (Acilciler), TKP(b). Devrimci Birlik Belgeleri*. Dortmund: İşçi Gerçeği Yayınları.
- PKK, TKP(B), TKP-K. 1992. *Açık Tartışma*. Dortmund: İşçi Gerçeği Yayınları.
- Samim, Ahmet. 1981. The tragedy of the Turkish Left. *New Left Review*, 126: 60-85.
- Sayın, Mahir. 1997. *Erkeği Öldürmek. Abdullah Öcalan ne diyor?*. Bassel, Cologne: Toprak Yayınevi.
- Serxwebun*. 1979. *Serxwebun Özel Sayı: 1. Haki Karer ve Halil Çavgun'un Anısı Ölümsüzdür*. Yayıncısı ve yayın yeri belirtilmemiş.
- STMA. 1988. (Der.) Ertuğrul Kürkçü, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*-Cilt 7. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TÖB-DER. 1975. <http://e-kutuphane.egitimsen.org.tr/pdf/808.pdf>
- THKO. 1972. *Türkiye Devriminin Yolu* (yasa dışı THKO örgütü tarafından yayınlanan broşür).

- Ünal, Süha. 1998. Türkiye'de Komünist Düşüncenin Kaynaklarından Biri Olarak Dr. Hikmet Kıvılcımlı. *Toplum ve Bilim* 78: 108-133
- Ürün. 1977. *Ürün Sosyalist Dergisi* (Türkiye Komünist Partisi-TKP- yayını).
- Yeni Özgür Politika*. 2009 (27 Kasım).
<http://www.yeniozgurpolitika.org/?bolum=haber&hid=53858> (Erişim Tarihi 10 Haziran 2010)
- Yüce, Mehmet Can. 1999. *Doğu'da Yükselen Güneş, Cilt I*. İstanbul: Zelal Yayınevi.

Muhtaç Kaynakça

Gölsünay Uysal

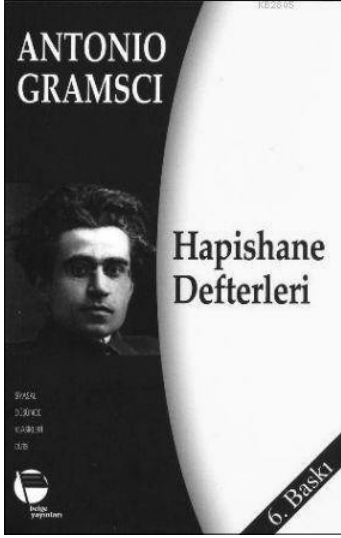
Hapishanenin Doğuşu

Michel Foucault (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay)

İmge Yayınevi, 1992, 445 sayfa

Türkçe baskısı ilk kez 1992 yılında yapılan *Hapishanenin Doğuşu*, okuyucuya kapalı yapıları sorguluyor. Foucault'nun dönemi önemli ölçüde etkileyen bu eseri, modern iktidarın çocuğu okulla, hastayı hastaneyle, deliyi tımarhaneyle, askeri orduyla, suçluyu hapishaneyle kuşatarak bireyselleştirmişini, kaydedişini, sayısal hale getirmişini ve ne şekilde egemen olduğunu gözler önüne seriyor. Kitabın

temel önermesi, modern iktidarın herkesi bireyselleştirmeyi istediğini savunmaktadır. Çünkü bireyselleştirmek, gözetim altında tutmak ve cezalandırmak, yani egemen olmak demektir. Her kişi bir yerde kayıtlı hale gelince, herkes denetim altında olacak ve böylece gözetim altında tutulacaktır. Modern iktidar büyük gözetimdir. Sadece hapishaneler ile ilgili değil, günümüz ilişkilerinin bütünü ile ilgili yeni eleştirel bir perspektif sunan kitap, uzunca bir süre daha bu alanda önemli bir kaynak olma niteliğini taşıyacağı benziyor.

Hapishane Defterleri

Antonio Gramsci

(Çev. Adnan Cemgil)

Belge Yayınları, 2011, 336 sayfa

İlk çalışmalarında daha çok gündelik politika yorumlarını ve tartışmalarını konu alan Gramsci, kendisine üst yapılar teorisini sıfatını kazandıran *Hapishane Defterleri*'ni yaklaşık on iki yıl süren ve Mussolini'nin hapishanelerinde geçen döneminde yazdı. Gramsci, *Hapishane Defterleri*'nde "Hegemonya" kavramının açılımlarını göstermeye, bu açılımlarla beraber iktidar ve tahakküm ilişkilerinin kendini nasıl yeniden ürettiğini açıkla-

maya koyulmaktadır. Üzerine birçok düşünürün çalıştığı ve tanımlamalar yaptığı "hegemonya" kavramıyla, Gramsci özellikle egemen grup ya da sınıfın, öteki grupların rızasıyla elde ettiği iktidardan bahsediyor. Burada "rıza" kavramının ve iktidarın yeniden nasıl üretildiğinin üzerinde duruyor. Gramsci, bu rızanın alınabilmesi için kullanılan, kendisinin "hegemonik aygıtlar" dediği, bir takım araçları açıklıyor.

Hapishaneden Şiirler

Aytekin Yılmaz & Sezai Sarioğlu (Der.)

Metis Yayınları, 2005, 208 sayfa

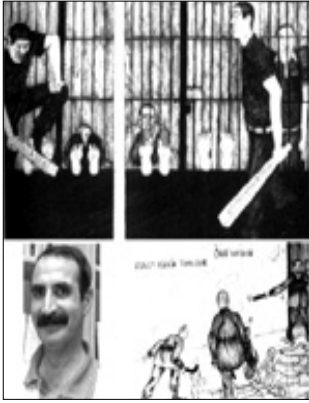
1994-2004 yılları arasında hapishanelerde yazılan şiirlerden oluşan seçki, özgün bir sese sahip. Ayrıca şiirler ileriye dönük bir potansiyel barındırmaları itibarıyla da dikkat çekiyor. Bu seçkinin, döneminin sosyal ve politik çerçevesini çizen, poetik bir belge olma iddiasını da taşıdığı rahatlıkla söylenebilir.

Hapishaneden Çıkış: Dünyadaki Cezaevi Sistemlerinde Reform Mücadelesi

Ahmed Othmani (Çev. Işık Ergüden),
Metis Yayınları, 2003, 122 sayfa

Ahmed Othmani uzun yıllarını siyasi mahkûm olarak Tunus cezaevlerinde geçirdi. Othmani, bu kitapta kişisel hapishane deneyimlerini okurla paylaşırken aynı zamanda başkanı olduğu Uluslararası Ceza Sistemi Reformu Örgütü'nün etkinlikleri çerçevesinde hapishane gerçeğine değiniyor. Adalet sisteminin cinsiyetçi, sınıfsal ve ırkçı niteliğini, af yasalarının mantığını, hapishanelerdeki insan hakları ihlallerinin boyutlarını, liberalizmin kâr ilkesi doğrultusunda cezaevlerinden rant sağlamayı amaçlayan “suç ekonomileri”ni, cezaevi lobilerini gözler önüne seriyor.

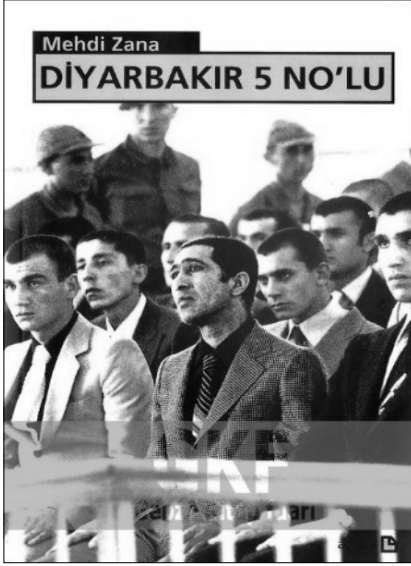

Diyarbakır Cezaevi”nde İşkence Çeşitleri

Zülfikar Tak
Tevn Yayınevi, 2003

Temmuz 1980’de henüz on yedi yaşında olan Zülfikar Tak, aklımızın almadığı, vicdanımızın bir türlü sindiremediği işkencelerin yapıldığı yerde, Diyarbakır Cezaevi’nde idi. Üç yıl Diyarbakır Cezaevi’nde kaldı. Toplam on dokuz yıllık cezaevi hayatının sekiz yılını

hücrede geçirdi. Tak, kendi yaşadıklarını ve o dönemde cezaevinde kalanların yaşadıklarını pek de gülünç olmayan karikatürlerine yansıttı. *Diyarbakır Cezaevi’nde İşkence Çeşitleri* adını verdiği karikatür kitabı için Tak: “Duyguları tahrik eden, kıskırtan bir çalışma. Ama ben artık bu tür çalışmaların yayımlanmamasını, orada yaşananların unutulmasını istiyorum” diyor. Tak, cezaevindeki tüm işkenceleri tasvir ediyor. 1989’da çizimlere başlayan Tak, cezaevine ilk girişte başlayan “Hoş geldin karşılama töreni”nden, makata cop, sigara sokmaya, tutuklulara yiyecek niyetine çöp yedirmeye, falakaya, mahkeme salonlarına ve idam provalarına kadar yaşanan acıları, adaletsizlikler ve cezaevi yaşamını çizgileriyle paylaşıyor. Kitap, ilkin Avrupa’da Almanca ve İngilizce yayımlandı. Daha sonra Tevn Yayınları tarafından Türkçe baskısı yapılan kitap, yasaklandı ve yayınevi hakkında dava açıldı.

Diyarbakır 5 No'lu

Mehdi Zana

**Avesta Yayınları, 2004,
214 sayfa**

12 Eylül darbesinden önce Diyarbakır belediye başkanı olan ve darbe sırasında tutuklanan Mehdi Zana'nın Diyarbakır Cezaevi'nde bizzat yaşadığı, gördüğü veya birinci ağızdan duyduğu işkenceleri anlattığı çok önemli bir kitap. Kürt tarihi için bir dönüm nok-

tasına tanıklık eden kitap, Kürt meselesinin son otuz yılda aldığı şeklin anlaşılmasına ışık tutuyor. Mehdi Zana, Mazlum Doğan'ın Diyarbakır Cezaevi'nde bedenini ateş vermesine tanıklık ettikten sonra bu tarihi dönüm ile ilgili şunları yazıyor: "Bir halkın evlatları amaçları uğruna hayatlarına son verme eylemine girebiliyorsa bu halkın mücadelesini hiçbir gücün durduramayacağı açıktır. Ama bugün bizler tutsağız, elimiz kolumuz bağlı, yapabileceğimiz fazla bir şey yok. Sizler bizleri öldürebilirsiniz. Fiziki olarak yok edebilirsiniz. Ama unutmamak gerekir ki bizim ölümümüzle bu dava bitmeyecektir. Bizden sonrakiler daha güçlü bir şekilde mücadeleyi sürdüreceklidir. Bizler inançlarımızdan ödün vermemek, düşüncelerimizin kutsallığını dosta-düşmana göstererek hayattayken sergileme kararındayız. Bize yapılanları her zaman, her yerde anlatmak çocuklarımıza, torunlarımıza söylemek, insanlık var oldukça 5 No'lu Cezaevi'nde yapılanları unutmamalarını sağlamak için, yapılanları romanlaştırmak, filme almak gibi bütün teşhir araç ve imkânlarını kullanmaktır. Bu insanlık dışı uygulamaların, cinayetlerin yakın gelecekte hesabı mutlaka sorulacaktır. Bundan kimsenin şüphesi olmasın. Çünkü tarihin ileriye dönük çarkını hiçbir kuvvet geriye döndüremez."

Ölüm Koridoru: Diyarbakır Cezaevinden Notlar

Fırat Aydınkaya

Avesta Yayınları, 2011, 208 sayfa

Kitap, Diyarbakır Cezaevi'nde kalmış siyasi mahkûmlardan biri olan Hamit Kankılıç ile yapılan söyleşiye dayanmaktadır. 20 yıl çeşitli cezaevlerinde yatan Hamit Kankılıç'ın bir dönem tutulduğu Diyarbakır Cezaevi söyleşinin merkezinde. Söyleşiyi yapan Fırat Aydınkaya, bu çalışmanın Diyarbakır Cezaevi'nde yaşanan acıların unutulmaması, ifşa edilmesi amacıyla yapıldığını söylüyor. Kitap,

zamanla önemsizleştirilen bu cezaevinde yaşananları, yani bir anlamda unutulmaya terk edilenleri yeniden gün yüzüne çıkarıyor.

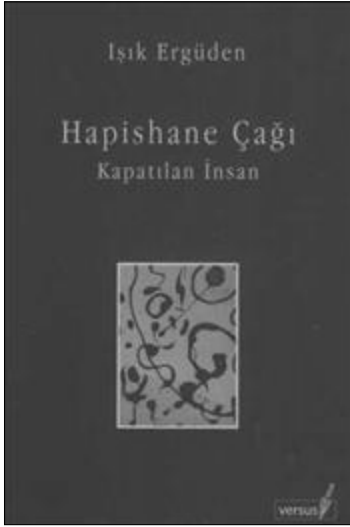
Xalê Min Ferîd

Paşa Uzun

Vate Yayınları, 2006, 131 sayfa

Bu kitapta yazar Paşa Uzun, 1970'li yıllarda Kürt devrimci hareketinin önderlerinden ve aynı zamanda dayısı olan Ferid Uzun'un hikâyesini, katledilişini yazıyor. Siverekli bir Zaza olan Ferid Uzun, akrabası olan Mehmed Uzun ile beraber Diyarbakır Cezaevi'nde de kalmıştır. Kürtçe yazılmış olan kitap, Ferid Uzun'un cezaevi anılarını kapsamadığı dışında dönemin Siverekli ve bir nebze de olsa

Kürdistan'ın sosyal ve siyasal fotoğrafı olma özelliği de taşıyor.

Hapishane Çağı: Kapatılan İnsan

Işık Ergüden

Versus Yayinevi, 2007, 140 sayfa

Işık Ergüden, *Hapishane Çağı: Kapatılan İnsan*'da okuru öznesiz bırakıyor. Öznesiz kalan eylem, bu eyleme maruz kalanı da özne olmaktan çıkarıyor. Ergüden hapishanedeki şiddetin, şiddete maruz kalan kadar şiddeti uygulayan açısından da toplumun ve sistemin bütünündeki şiddetin bir parçası olduğunu belirtiyor. Şiddet, dışarıda da şiddet, içeride de şiddettir. Fark şu, dışarıda şiddetin bir türünden kaçıp diğerine

yakalanmak yani sürekli kaçmak; içeride ise yalıtılmış insan, yoğunlaştırılmış bir şiddetle karşı karşıya. Üstelik bu şiddet, dili olmayan bir şiddettir. Suç, iktidar hiyerarşisinin tepesinden aşağıya doğru örgütlenirken insanın kapatılışını; yalnızca hapishaneye değil, toplumsallığın her alanına kapatılışını ve kapatılmanın gözle görülmeyen, muğlak sürecinin başladığını anlatan Ergüden'in kitabı zihinlerde kilitli olan hatta daha önce varlığı bile fark edilmemiş kapıların kilitlerini açıyor.

Notlar: 1950 Öncesi Cezaevi Notları

Kemal Tahir

Bağlam Yayınları, 1991

13 yıl cezaevinde kaldı Kemal Tahir. 1950 Öncesi başlıklı yazılarının ikinci ve son bölümünü oluşturan *Notlar: 1950 Öncesi Cezaevi Notları*, bu yıllardaki gözlemlerini kapsıyor. Yazar, özellikle Çankırı ve Malatya cezaevlerinde Anadolu'nun sayısız insan tipinden bahsediyor. Bir cezaevine kapatılmışken toplumu bütün boyutlarıyla anlamanın en çok yakışacağı kalemlerden biri de Kemal Tahir değil

mi? Nazım Hikmet'in yolladığı ilginç bir mektubun da arasında olduğu *Notlar: 1950 Öncesi Cezaevi Notları*, Kemal Tahir'in 1938-1950 yıllarında yeni bir Türkiye ve dünya arayışlarında gözlem, düşünce ve değerlendirmelerini içeriyor.

Cezaevinden Memet Fuat'a Mektuplar

Nazım Hikmet

Adam Yayınları, 1995, 136 sayfa

Nazım Hikmet'in özen gösterilmeden basılmış olan yapıtları, bu işe gönül vermiş eleştirmenlerin çabalarıyla yıllardır derlenip toparlanmaya çalışılmış ama çeşitli nedenlerden ötürü bu karışıklıkların ve tutarsızlıkların bir türlü önü alınamamıştı. Adam Yayınları, Nazım Hikmet'in yeni bir toplu yapıtlar derlemesini sunuyor. Bu çalışmayla, Nazım Hikmet'in kitapları büyük bir özen ve

duyarlılıkla yeniden gözden geçirilerek karışıklıklar ve tutarsızlıklar ortadan kaldırılıyor.

Sorgu Yargılama Cezaevi Ceza Hukukuna Eleştirel Bir Yaklaşım

Hüsnü Yazgan

Ekin Yayınevi, 2002

Hüsnü Yazgan'ın, *Sorgu Yargılama Cezaevi Ceza Hukukuna Eleştirel Bir Yaklaşım* kitabının arka kapağında şöyle yazıyor: "Hakkın, hukukun, adaletin egemen olması, insanca yaşam koşullarının sağlanması için toplumsal değişim ve dönüşüm zorunludur. Toplumsal değişim ve dönüşümün sağlanması içinde inançlarının şahitliğini yapan,

ağır bedellere rağmen onurlu tavırlarını sürdüren vasıflı insanlar gereklidir." Kitap, ceza hukukuna farklı eleştirel bir perspektif getiriyor.

Kadınlar, Irk ve Sınıf

Angela Davis (Çev. İnci Çeliker)

Sosyalist Yayınları, 1994, 263 sayfa

Angela Davis, *Kadınlar, Irk ve Sınıf* kitabında, kapitalist toplumsal sistemin insanın insan üzerindeki baskı ve sömürüsünü, sosyolojinin “toplumsal düzen” olarak tanımlayamayacağı bu kaosu, oluşum ve sürekliliği için temel dayanak edindiği ayrımcılık yaratma hünerlerinden ikisini, ırk ve cinsiyet ayrımcılığını inceliyor.

Cezaevi A. Ş.: Bir Cezaevi Doktorunun Anıları

Levent Burak Yıldız

Alfa Basım Yayın Dağıtım, 2005, 324 sayfa

Cezaevi A.Ş., tecrübesiz bir doktorun 1983 yılında Antakya E Tipi Cezaevi'nde başlayıp 1987 yılını Mart ayında Samsun Vezirköprü Cezaevi'nde sona eren, Türkiye'nin gerçekleri ile tanışma serüvenini anlatıyor. Kitap, 1980 sonrasında çarpıklaşmaya başlayan cezaevi sistemine ayna tutuyor.

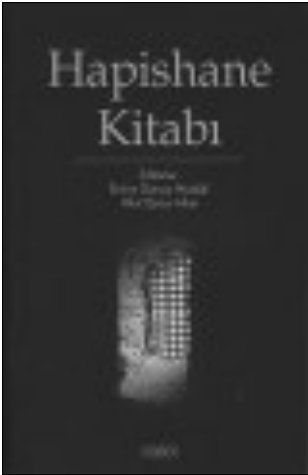
Karafatmanın Sarayı

Daniel Koplowitz (Çev. Füsün Özlen)

Kanat Kitap, 2005, 401 sayfa

Daniel Koplowitz, 1975'te esrar kaçakçılığı suçundan Suriye sınırında tutuklandı. Antakya, Sağmalcılar, Burhaniye ve Buca gibi Türkiye'nin çeşitli cezaevlerinde 12 yıl hapis yattı ve yaşadıklarını kaleme aldı. *Karafatmanın Sarayı*'nda Koplowitz, 1970'li ve 80'li yılların hapisane ortamını, tarafsız bir gözle, yargılamadan sunuyor: Cezaevlerindeki isyanlar, kabadayılar, devrimciler, turist ve sübyan

koğuşları, Yılmaz Güney, Filistinliler, Bülent Ersoy, 12 Eylül, askerler, karafatmalar...

Hapishane Kitabı

Emine Gürsoy Naskali & Hilal Oytun

Altun Kitabevi, 2010

Editörlüğünü Naskali ve Altun'un yaptığı kitap, kolektif bir ürün. Kitap F tipi cezaevleri çerçevesinde gündeme gelen suç ve ceza konusunu ele alıyor. Kitapta makaleleri yer alan yazarlar, dünyada ve Türkiye'de hapisanelerin tarihsel gelişimini, toplumlardan toplumlara değişen ceza anlayışları ve uygulamalarını, tutuklu ve hükümlülerin gündelik hayatlarını, hapisanelerde karşılaşılan sorunları ve çözüm yollarını, hapisane

olgusunun kültürün değişik alanlara yansımalarını, ünlü yazar ve sanatçıların hapisane yaşamlarını ve pek çok konuyu tartışıyor. Çalışma, özellikle devletin ve akademinin hapisanelere yaklaşımının anlaşılması açısından önemli bir kaynak olma niteliğini taşımaktadır.

Türkiye Solunun Hapishane Tarihi I & II
Şaban Öztürk
Yar Yayınları, 2004 & 2011

Öztürk'ün üç cilt olarak düşündüğü ve şimdiye kadar sırasıyla 2004 ve 2011 yıllarında iki cildinin basıldığı bu kitaplarda adından da rahatlıkla anlaşılacağı gibi ağırlıklı olarak Türkiye solunun hapishaneler tarihi anlatılıyor. Öztürk, hapishaneler tarihini, Türkiye tarihinden koparmadan, dönemin olayları ile bağlantısı içerisinde anlatmaya özen göstermiş. Kitabın ilk cildi kısmen Cumhuriyet öncesi tarihi de içermekle birlikte 1960'lara kadar olan dönemi anlatıyor. İkinci cilt ise 1946-1974 arası Türkiye tarihi ağırlıklı olmak üzere hapishaneleri ele alıyor.

İnfaz Hukuku
Timur Demirbaş
Seçkin Yayıncılık, 2003, 510 sayfa

İkinci ve gözden geçirilmiş baskısı 2008'de yapılan kitapta "cezaevlerinin tarihçesi", "uluslararası belgelerle karşılaştırmalı olarak hürriyeti bağlayıcı cezaların infazı" ve "ceza infaz kurumlarının idaresi" anlatılıyor. Demirbaş'ın kitabı, hem ayrıntılı hapishane tarihi anlatımıyla hem de infaz hukuku konusundaki akademik yaklaşımları özetlemesi anlamında önemli bir kitap.

Kara Arşiv: 12 Eylül Cezaevleri
Ali Yılmaz
Metis Yayınevi, 2013, 264 sayfa

Kara Arşiv 12 Eylül 1980 Darbesi'ni takip eden yıllarda, başta Mamak, Metris, Diyarbakır olmak üzere tüm Türkiye'de, askeri iktidarın cezaevlerinde ürettiği ve uyguladığı "kapatma, yıldırma ve yeniden şekillendirme" politikalarını ele alıyor. Cezaevi idarelerinin "keyfi ve münferit" gibi görünen uygulamalarının aslında ne denli organize, sistematik ve bilinçli olduğunu ortaya koyan araştırmacı Ali Yılmaz, geniş bir arşiv taraması ile bizzat birinci ağızdan tanıklıklara yer veriyor.